WANDSWORTH
LS.510.B.7

Skrifter,

som udi

det

Kiøbenhavnske Selskab

af

Lærdoms og Videnskabers Elskere

ere

fremlagte og oplæste

i Aarene 1755. 1756. 1757. og 1758.

Med et fuldstændigt Register.

Syvende Deel.

KJØBENHAVN,

Udi det Kongelige Wäysenhuses Bogtrykkerie,

og paa dets Forlag,

Trykt af Gottmann Friderich Kisel. Aar 1758.

BRITISH MUSEUM
NATURAL HISTORY

Fortegnelse

paa de i denne Syvende Deel afhandlede Materier.

1.

LUDVIG HARBOES anden Afhandling, om den Modstand Reformationen har haft fra 1548. til 1551. Pag. 1–100.

2.

JENS CHRISTIAN SPIDBERG, Historisch og Physisch Relation om det mærkværdige Jordskielv i Norge, Lisabon og andre Stæder den 1 Novembr. 1755. pag. 101–112.

3.

CHRISTIAN HORREBOW Om Atmosphærens Høyde, pag. 113–128.

4.

P. KOFOD ANCHERS Philosophiske Betragtninger, angaaende det Spørsmaal: Enten Lyst til Got, eller Afskye for Ont, formaaer meest hos et Menniske? pag. 129–168.

5.

A. G. CARSTENS Oplysning, angaaende Euphemias af Dannemark Herkomst, som har været Kong Christopher den Andens Gemal. pag. 169–184.

Beskri-

6.

Beskrivelse over det, i Island, den 11 Sept. 1755. paakomne Jordskiælv, og den derpaa, den 17. Octobr. samme Aar, fulgte Ilds-Udbrydelse af den forbrændte Bierg-Kløfte Katlegiaa udi Jis-Bierget Myrdals-Jøkel; efter de sammesteds observerende Studenteres indsendte Beretninger. pag. 185-196.

7.

E. PONTOPPIDANS fortsatte Efterretninger om nogle Coloniers eller fremmede Folkes, særdeles Tydskers og Fransoisers Ankomst og Fortplantelse her i Dannemark, tillige med Besvarelse paa det Spørsmaal: om slige Fremmedes Modtagelse bør regnes for et Lands Gavn eller Skade? pag. 197-234.

8.

J. LANGEBECKS Anledning til en Historie om de Norske Bergverkers Oprindelse og Fremvext, første Stykke. pag. 235-526.

9.

A. G. CARSTENS Historisk-Diplomatisk Efterretning om den i den Danske Historie forekommende Søster til Grev Gert den Store i Holsteen, som i en kort Tiid var gift med Kong Erik, Kong Christopher den II. Søn og Med-Regent, hendes Person og Tildragelser. pag. 527-566.

10.

E. G. Ziegenbalgs Afhandling om Aarsagen til Jis. pag. 567-585.

Anden Afhandling

Om den

Modstand *Reformationen* i Island

har haft fra 1548 til 1551.

Meddeelt

af

Ludvig Harboe.

Det har fra gammel Tiid af været een af den Romerſk Catholſke Kirkes Hoved-Maximer, at ſamme, naar den ikke med Liſt og Underfundighed kunde opnaae ſit Maal, med aabenbare Magt og Undertrykkelſer har ſøgt at tvinge og forfølge dem, hvilke ey ſtrax ville falde den til Fode, og med en blind Lydighed underkaſte ſig dens Villie. Iſær har de, ſom have affondret ſig fra deres vildfarende Lærdomme, maatt erfare denne haarde Skiæbne, hvilket med mange Vidnesbyrd kunde ſtadfæſtes, ſaafremt det var mit Øyemerke, og ſamme Materie ikke tilforn af vores Theologis ſærdeles den ſtore Gerhardo i hans Confeſſione Catholica var bleven afhandlet. Hvorledes man den Tiid, da Reformationens Lys begyndte at frembryde af det fæleſte Mørk, har betient ſig af ſamme Middel, er blant andre af den berømte E. S. Cyprian in Belehrung des Pabſtthums p. 816-833. udførlig bleven viiſt. Det fattedes ikke heller paa ſaadanne Perſoner her i Dannemark og Norge, hvis Ønſke og Attraae det var, med Magt at dempe den Evangeliſke Sandhed, da den ſom et ſpæt Korn begynd-

te at fremspire, saafremt ikke de viise Regentere, Gud begavede disse Lande med, ved deres christelige Omsorg i Tide havde giort disse deres voldsomme Anslag til intet.

Men ingen langvarigere Modstand er nogenstæds i disse Nordiske Lande skeet end i Island, som af det efterfølgende vil erfares. Biskop Jon Arasen havde hidindtil ligget som et rivende Dyr i sin Hule, og luret paa en beqvem Leylighed, at udføre det Forsæt hand havde, igien at udrydde og kuldkaste det, som allerede var begyndt med Reformationen. At hand ikke tilforn aabenbare havde tordt lade sig merke dermed, skeede aldeeles mod hans Villie, thi den Anseelse Hr. Gisser Einersen havde i sit Stift, stod ham i Veyen, at hand ikke der kunde vente sig nogen aabenbare Medhold, saa længe hand levede; Men da denne brave Mand tillukte sine Øyen, saa viiste det sig, hvad for en Ondskabs Aand der var skiult hos ham, og at hand, for at faae sin Villie fremmet, var i Stand til, at begaae de groveste Excesser, stridende mod den sande Religion, imod Kongelige Anordninger og Befalninger, og en god Borgeres Pligter.

Man vil derfor i denne Afhandling finde lidet, der kand kaldes behageligt, efterdi Scenen begyndes med Modstand, og sluttes med Mord, hvorfor jeg havde ønsket, at jeg i det mindste kunde have været kortere i saa sørgelig en Materie, men da jeg maa i agttage det, som en Historico tilkommer, nemlig melde, hvad som passeret er, saa er det ufornøden, at anføre nogen Undskyldning. Imidlertid vil og heraf det bekiendte Ordsprog stadfæstes: Malum consilium consultori pessimum, og kunde Biskop Jon Arasens Exempel ligeledes tiene til et Supplement, saa fremt nogen ville anføre Exempler om de Catholske Bisper, som en lærd Mand har giort det om Paverne, at de Krige, de have ført, gierne ere udfalden til deres egen Skade. S. Unsch. Nachr. 1706. p. 741. sq.

§. 1.

Saa snart Biskop Jon Arasen havde hørt, at Hr. Gisser Einersen var bortkaldet af Gud, giorde hand sig rede med en Deel Folk, hvilke

hvilke deels skulle være ham til Beskiermelse, deels og indjage andre en Skrek, at besøge Skalholts-Stift, for der at indrette alt efter sit Hoved, og siges, at hand dertil endnu mere skal være bleven opmuntret ved et Brev hand samme Tid havde faaet fra Paven, af den Indhold, hand maatte jo tilsee, at den papistiske Religion ey maatte lide nogen Skaar og Skade ved Reformationen i Island. Hand begav sig altsaa først ind i den Østre Deel af Landet, og søgte, hvor hand kom, at overtale Almuen, ey at tage imod den saa kaldede ny Lærdom, der var kommen Udenlands fra, men at blive ved den gamle. Hand anordnede derfor atter papistiske Ceremonier paa de Stæder, hvor de vare afskaffede, hand firmede Børn, saa og bandsatte dem, der ey ville være ham lydige. Som hand nu ved denne sin Omreise i Skalholts-Stift fandt en deel Tilhængere, der glædde sig over, at hand ville beskierme dem i deres Vildfarelser, saa gik hand videre, og lod et Brev udgaae, hvori hand lovede, at hielpe Skalholts-Stift i det hand kunde. Vel ville hand endnu ikke gaae aabenbare til Verks, og tilbyder hand ikkun sin Bistand i de biskopelige Embedes Forretninger, melder og derhos, at hand ey ville befatte sig med Bispe-Stolens Oeconomie, men uden Tviil ville hand derved først forsøge, hvor stort hans Anhang i Skalholt-Stift maatte blive, thi hans heele Hensigt var, som af det efterfølgende kand sees, at bemægtige sig begge Deele, at faae sin Søn Biörn Jonsen der introduceret, og som Eenevolds Herre allene at skalte i alle Stykker. Forommeldte Brev har jeg funden en Copie af i Holum Stifts-Kiste, og lyder det saaledes:

Wier Jon med Guds nad Byskup â Holum giórum godum mónnum kunnungt med þessu voru opnu brefui, ad epter vorre skylldu vilium vier styrkia heilaga Skalholts Kyrkiu med aull god rad og tillaugur, sem vær kunnum, og meygum best til gagns og goda kyrkunum og Byskupdæmenu ad Lógum gióra, þad sem kristiligum kiennemónnum sem godan og gamlan Sidvana og kristiligan kiennemanskap vilia hallda, og þeir þykiast worra rada medþurffa (syneſt gagnlegt) Epter þui wor hoygbornasta Herra Kongsens Insigludu opnu Brefui, sem Hans Majestat hefur utgiefid og

innſendt i Landid oſſ og worum kiennemónnum til ſtyrkingar, ad wier skulldum þvi betur hallda ſagdar Sidueniur ſem halldiſt hafa i Noregi og Islandi meyr enn V^c ara vmlidin. Suo og var oſſ giefid i woru Byskups wygslu af Legata walldi heilagrar Romakyrkiu fullmakt yfer aullu Islandi ad diſpenſera vm allar Cauſas papales &c. Bioduſt wær til ad gióra Byskupslegtt Embætti i Skalholts Byskupsdæmi, þad wær meigum widkomaſt og goder menn vilia oſſ vmbidia, enn med waulld og Laga skikun Skalholts Kyrkiu vegna vilium wær ecke hafa, utan þad ſem worri skylldu heyrer og ber ad gióra, og beſtu Mónnum Landſins verdur ſamþyckiligtt, ad naudſynligaſt ſie Guds Chriſtni til Styrkingar. Til audſyningar hiervm ſetium wier wort Inſigli fyrer þetta Brief er skrifud var i Kalmanstungu Laugardaginn næſtan fyrer Feſtum Johannis Baptiſtæ (*) Anno Domini MDXL octauo.

i. e.

Vi Jon med Guds Naade Biſkop paa Holum giøre gode Mænd med dette vort aabne Brev vitterligt, at Vi efter vor Skyldighed ville ſtyrke den hellige Skalholts-Kirke med alle gode Raad og Hielp i alt det, ſom Vi efter Loven beſt kand, og maae giøre Kirkerne og Biſpedømmet til Gavn og Gode, og i det, ſom chriſtelige Præſter kand ſynes gavnligt at være, hvilke ville holde den gode og gamle Sædvane og den chriſtelige Præſte-Stand ved Magt, og hvorudi de agte at behøve Vores Raad, efter Vor Høybaarenſte Herre Konges aabne Brev under hans Sigill, hvilket Hans Majeſtæt har udgivet og indſendt i Landet, os og vore Præſter til Forſvar, paa det Vi des bedre kunde holde forberørte Sædvaner ved Magt, ſom har vedvaret i Norge og Island længere end 500 Aar. Saa blev

(*) I den Copie-Bog, ſom dette Brev er udſkreven af, findes det Datum Løverdagen for Feſtum Johannis Holenſis Epiſcopi, men det maae være forſkreven, thi Feſt. Joh. Hol ſom indfalder in Medio April. var Jon Araſen paa Holum, og ikke ved Kalmanſtunge i Borgefiord, men hand kom der i Junio, da hand reiſte til Althinget; Ellers kand dette Document anſees ſom et Præludium til alle de følgende Tragoedier, og maae hand uden Tvivl have ſtikket det til Althinget for at præparere Gemytterne førend hand ſelv kom der, det havde og den Virkning ſom hand ſøgte, thi ſaa ſnart hand indfandt ſig, blev hand af de fleeſte udvalgt til at være Adminiſtrator over Skalholts Stift.

blev Os og i Vor Biſpe-Vielſe ved den hellige Romerſke Kirkes Legati Myndighed den Fuldmagt given, i alle Cauſis papalibus at diſpenſere over heele Island ꝛc. Derfor tilbyde Vi Os, at forrette det biſkopelige Embede i Skalholts Biſpedømme, ſaa viit Vi kand af Sted komme, og gode Mænd ville bede Os om. Men hvad Skalholts Kirke angaaer, ſaa ville Vi ikke befatte Os med dens Adminiſtration i oeconomiſke og politiſke Sager, uden ſaa viit Vor Skyldighed det udkræver, og Os bør at giøre, og Landets beſte Mænd ville ſamtykke udi, at det kand være nødvendig til den Chriſten Kirkes Forſvar. Til Vidnis herpaa ſette Vi Vort Signet for dette Brev, ſom var ſkreven i Kalmanſtunge Løverdagen næſt for Johannis Baptiſtæ Anno D. 1548.

§ 2.

Medens Biſkop Jon Araſen ſaaledes fremfoer i Skalholts Stift, og ſøgte, at faae alt fremmet efter ſin Villie, forſamlede Præſteſkabet og Almuen af bemeldte Stift ſig paa Skalholts Biſpe-Gaard, for at udvælge een, ſom de allerunderdanigſt kunde foreſlaae Hans Majeſtæt i den afdøde Hr. Giſer Einerſens Sted. De kunde i lang Tid ikke vorde eenige i Vallet, thi en Deel ſtod endnu faſt derpaa, at en Catholſk Præſt ſkulle udvælges, og den Lutherſke Religion afſkaffes, diſſe udvaldte og Hr. Sigurder Abbed i Tyckebay-Kloſter. Men Hr. Gisle Jonſen, der var den ſamme, ſom Biſkop Jon Arafen ſiden bandſatte, var ſaa behiertet, at hand offentlig proteſterede derimod, og paaſtod, at hand ey vilde kiende nogen for Biſkop, ſom ey aflagde Biſpe-Hue og Biſpe-Stav, hvilke de Catholſke Biſper havde baaret, og ved ſin Anſeelſe udvirkede hand det, at endelig Hr. Morten Einerſen af en Deel blev udvaldt, endſkiønt hand meget ugierne modtog denne Værdighed, og ſom med Magt maatte tvinges til, efter de Tiders Sædvane at ſette ſig paa en Stoel, Biſperne pleyede at ſidde paa.

Bemældte Hr. Morten Einerſen (*) var fød paa Stadeſtad, et Præſte-Kald i Skalholts Stift, hvor hans Fader Hr. Einer betiente

(*) Jo. Meurſius i Hiſt. Dan. ed. Florent. 1746. P. III. L. 8. p. 680. nævner ham urigtig Martinum Ennoium, Holken Feyl og den ſ. Et. R. Gram i en tilføyet Note har obſerveret.

tiente det Præstelige Embede. (*) Denne var tillig betænkt paa, at holde sin Søn til Studeringer, og at hand des bedre derudi kunde forfremmes, sendte hand ham, da hand ikke var ældre end 9 Aar, til Engeland, hvor hand ligeledes blev i 9 Aar, og derpaa kom igien tilbage til sit Fæderne-Land. Dog maae hand den Tiid ikke have funden megen Smag i at studere, thi hand blev strax derpaa Kiøbmand i Grindevig, og drev denne Handel i to Aar. Da hand var 20 Aar gammel, kom hand til Biskop Ögmund for at male Choret i Dom-Kirken, hvilken Videnskab hand i Engeland særdeles havde lagt sig efter. Siden blev hand viet til Præst, og succederede sin Fader i Stadestad. Jeg finder hans Navn iblant de Præster, hvilke 1540. samtykte, at Hr. Gisser Einersen skulle være deres Biskop, og 1542. erklærede sig, at ville antage Kirke-Ordinantzen. Stephanius nævner ham L. I. Hist. Dan. ad Annum 1551. Virum pietate, eruditione & sapientia præstantissimum, ac sincerioris religionis assertorem constantissimum. Udi de Islandske Skrifter, som ere ved Haanden, beskrives hand som en sagtmodig og derhos eenfoldig Mand.

Efterat hand var udvaldt til Biskop, begav hand sig i samme Aar 1548. (og ikke 1547. som Hr. Ar. Hvitfeld udi sin Krønike p. 1542. og Hr. Arngrim Jonsen in Crymogæa L. III. p. 146. og brevi Commentario de Islandia p. 64. B. foregiver) til Kiøbenhavn, for at søge allernaadigst Confirmation paa den Udvælgelses Act, hvorved hand var foreslaaet til at være Biskop i Skalholts Stift.

§. 3.

I det samme Aar, Hr. Morten Einersen udgik fra Island, blev og Biskop Jon Arasen udfordret, at møde for Kongen, og at forsvare sin Opførsel, thi Hans Majestæt havde faaet vis Efterretning, hvorledes hand i sit Stift tog af Stæd, og med al Magt søgte at understytte og vedligeholde den R. Catholske Kirkes Vildfarelser. At hand maatte have desmindre Aarsag at undskylde sig, blev ham tillige

(*) Denne Hr. Einer var i sin Tiid anseet for een af de beste Poeter i Island, og staaer hans Navn først anført udi et kort Poema Biskop Jon Arasen har forfattet over de lykkeligste Poeter, som vare i hans Tiid.

tillige et sikkert Leide tilskikket, at hand frie og ubehindret maatte komme og reise tilbage igien (*). Men efterdi Kongen af det, som tilforn var foregaaet, kiendte hans stive Sind, og derfor frygtede, at hand vilde sidde denne hans Majestæts Befaling overhørig, saa sendte hand og en Ordre til alle sine Undersaatter paa Island, at hvis Biskop Jon Arasen ey ville adlyde Kongens Bud, de ey i nogen Maade skulle være ham behielpelig, eller føye ham i de Anstalter, som hand giorde, saafremt de ikke derfor ville ansees med haard Straf, hvilket efterfølgende Konge-Brev, oversat af det Islandske, nærmere forklarer:

Vi Christian med GUDS Naade, Konge til Dannemark og Norge &c. hilse Eder alle Vores Undersaatter, Geistlige og Verdslige, som bygge og boe paa alt vort Land Island evindelig med Guds og Vor Naade. Vider, at Vi have med Sandhed spurt, at Biskop Jon i Hole Bispedømme overfalder Vore Undersaatter der i Landet, brugendes Firminger og andre uhørlige Handeler, som ere uchristelige, imod Guds Evangelium og imod det, Vores Ordinantz lyder om. Ligeledes gior hand Vores Undersaatter Uroe, hvilket Vi i ingen Maade ville taale eller tilstæde, og derfor have Vi tilskrevet Biskop Jon, at hand nu strax i denne Sommer skal komme til Os med Vort Skib, og selv tale med Os og forsvare sig derfor. Og paa det hand ikke skal have Aarsag, at frygte sig, eller være bange for Os, da sende Vi hannem Vort christeligt Leyde-Brev, at hand maae komme frie frels og uskad til Os, og fare igien tilbage til sit Hiem. Derfor bede Vi Eder alle, og strengelig befale, at saafremt hand ey vil komme, og saaledes er Vor Skrivelse overhørig, I da ikke ere fornævnde Biskop Jon hørige, ey heller følger ham, eller i nogen Maade giøre ham Bistand. Men saa fremt nogen understaaer sig herimod at giøre, og det vorder ham overbeviist, at hand derudi skyldig findes, da skal hand derfor straffes, og være forvilst af Landet, thi lader Os i ingen Maade sporge, at I be-

(*) De Islandske Annalister ere i de Aar 1548 og 1549. i deres Beretninger meget foranderlige, hvorfor jeg saavel her som siden nødes til at vige fra dem, efterdi tilforladelige Documenter give vissere Efterretning. At og det samme hos de Aar 1539. 1540. og 1542. er at observere, meldes i danske Magazins 35de Hefte. p. 345.

I beviise ham Bistand, Under Vor Hyldest og Naade. Givet paa Vort Slot Coldinghuus, Anno 1548.

Under vort Signet.

CHRISTIAN.

Det Kongen havde ventet, skeede og, nemlig at Biskop Jon Arasen agtede den ham givne Befalning mindre end intet, og at hand nu som før blev ved sit Forsæt, med Gienstridighed at forsøge det Yderste. Jeg finder ikke engang, at hand, som i Aaret 1542. skriftlig har undskyldt sig, eller sendt nogen anden i sin Sted, for at sette Sminke paa hans Adfærd og Udeblivelse. Vel er jeg kommen efter, at en Abbed ved Navn Sæmund Haldorssen i dette Aar 1548. efter Bispens Tilskyndelse er reist til Kiøbenhavn, men enten det har været for at undskylde ham, eller for at søge den vacante Skalholts Bispe-Stoel eller af andre Aarsager, det er mig ubekiendt. (*) Vi skulle langt mere nu strax faae at høre, med hvilken blind Nidkierhed og Dumdristighed hand i dette Aar 1548 har handlet tvert mod den udstædde Kongelige Ordre.

§. 4.

Fra Althinget reiste Biskop Arasen hiem til Holum for at samle flere Folk; Da hand nu havde faaet 100. andre sige 200 Mand sammen (**) begav hand sig med dem lige til Skalholt, i det Øyemerke,

(*) Jeg har iblant mine Papirer Contenta til en Liig-Prædiken, hvilken D. P. Palladius 1550. har holden over denne Sigismundus Heliodori, hvorudi dette berettes, at hand for 2 Aar siden var kommen til Kiøbenhavn, dertil overtalt af B. Jon Arasen, og at hand mod sit Endeligt var bleven omvendt. Hans Ord ere disse: Post gratiarum actionem pro beneficio erga hospitem, subjungenda Viri commendatio, quod cum fuerit ab aliis seductus, & difficulter voluerit in primis converti, nunc tamen in extremis optime crediderit. In Causa suæ salutis est commendabilis. Deinde in vita quoqve, quod testimonium ei dare nos possimus bona conscientia, & quod cruci subjectus fuerit *hoc biennio*, quoque ut Simeon abiit, imo ut Bernhardus, qvi dixit: Perdite vixi, & tum in extremis conversus dedit gloriam Deo pia confessione. Sic non frustra venit huc ex Islandia, tametsi aliud propositum habuit, inprimis *persuasus ad hoc ab impio Episcopo* - - hic senex semper in ore habuit ex Psalm. 71. Ne projicias me in tempore senectutis.

(**) A. Hvitfeld i sin Krønike ad An. 1548. p. 1542. forøger Tallet til 300, og anfører under samme Aar det, som siden skede 1550. nemlig, at Bisp Gisser Einersens Legeme blev opgraven. &c. J. Messenius Scond. Illustr. T. V. p. 102. følger Hvitfeld herudi efter.

mærke, at giøre sig Mester af bemeldte Bispe-Stoel, og at indsette sin Søn Biörn Jonsen, der var Præst paa Melstad, som Biskop, eller som sin Fuldmægtig, sammesteds, for at holde det gamle ved lige, og des mere at styrke sig mod dem, der ville giøre ham nogen Modstand i hans Foretagende. (*) Den, hvilken Hr. Morten Einersen ved sin Bortreise fra Landet havde beskikket til Raads-Mand eller Opsyns-Mand paa Skalholts Bispe-Gaard, Hr. Jon Biarnesen, erfoer, at Biskop Jon Arasen havde samlet en Deel Folk, og sendte derfor paa alle Kanter sine Speydere ud, for at erfare, hvor hand agtede sig hen; Da hand nu fik den Efterretning, at hans Agt stod til Skalholt, samlede hand strax 300 Mænd af Præster og Bønder, og føyede alle muelige Anstalter, med bevæbnet Magt at møde ham, saafremt hand ville understaae sig at overfalde dennem, og gik Hr. Morten Einersens Broder, Peder Einersen saa og Dade Gudmundsen ham trolig herudi til Haande. Slig Modværn havde Biskop Jon ikke ventet, hvorfor hand og standsede sit Tog nogle Dage, for at overlegge, hvad hand skulle begynde. Efter 5 Dages Forløb, i hvilken Tiid de som vare paa Bispe-Gaarden giorde en Skandse, og lode 100 Mand Nat og Dag staae paa Vagt, sendte Jon Arasen en Præst ved Navn Erik Grimsen til dem, og lod dem forkynde, at hand ville sette dem allesammen i Band, saafremt de ikke ville opgive Bispe-Stolen for ham, og underkaste sig det, som hand befalede. Men den Tiid var nu forløben, da man skælvede for sligt et fulmen brutum mere end for den formidabelste Krigs-Magt, derfor lode de som vare paa Bispe-Gaarden ikke Modet falde, men gave det mandige Svar tilbage, **at Buer, Flinte, og Spyd vare tilrede, for dermed at ødelegge ham og hans Mænd, saa fremt de ville understaae sig, at komme nærmere.** Bispen blev over dette uventede Svar heel tavs, og i sit Ansigt saa rød som Blod, des u-agtet ville hand dog fuldføre sit Forsæt, og befol alle sine Mænd, at tage deres Vaaben, og at giøre et Anfald. Men da de kom nærmere, og de der vare paa Gaarden begyndte at skyde paa dem, saa hand erfoer, det var ikke blotte Truseler, de

(*) Hr. Jon Eigelsen giver i Continuationen af Hungervaka temmelig udførlig Beretning om denne Sag.

havde giort, men at og Hiertet sad paa det rette Sted, torde hand ey vove sig videre, og forlod efter 5 Dage Bispe-Gaarden igien. Alt det hand udrettede paa dette Tog, var, at nogle Heste bleve rovede, og en Kone af hans Mænd voldtagen, og saaledes vandrede hand for denne Gang igien tilbage til Holum. Dog det varede ikke længe, at hand kunde blive stille siddendes, men hand var snart igien betænkt paa ny Uroligheder. Mod Mickels Dag i forbemeldte Aar 1548. giorde hand sig atter færdig til Stridt, for at undertrykke en Hoved-Fiende i Skalholts Stift, mod hvilken hand bar et uforsonligt Had. Denne var ovenanførte Dade Gudmundsen, en Bonde, der boede paa Snoxdal, og desuden eyede 2 andre Gaarde Saudefell og Hvam, saa hand til sin Tid var een af de meest anseeligste Mænd i Landet. Denne Mand havde Hr. Morten Einersens Syster til Egte, (og havde Biskop Morten ikke hans Daatter, som Hvitfeld l. c. p. 1542. melder, og efter ham Stephanius in Hist. Dan. L. I. ad An. 1551.) men derhos havde hand fort et uteerligt Levnet med een af sin nær Slegt Ingvelder Arne Datter, og avlet 5 Børn med hende. Dette med mere tog Biskop Jon til prætext, at hand for slig Ugudelighed burde tugte ham. Hand begav sig til den Ende med begge sine Sønner Biörn og Are tillige med en Deel Mandskab paa Reisen, i den Tanke, uformodentlig at overfalde og at fange ham. Men hans Anslag slog ham og denne Gang feyl, thi Dade havde faaet Kundskab om Jon Arasens Forehavende, og da hand ikke var bereed til Modværn, saa salverede hand sig med Flugten. Imidlertid udplyndrede Bispen hans 3 Gaarde, og da hand ikke kunde faae fat paa ham selv, saa holdt hand paa Hvams Gaard et Præste-Mode, hvorudi hand Manddagen efter Mickels Dag 1548. med tiltagne 12 Præster for adskillige Posters Skyld, som Dade skulle have forseet sig i, fældede en Dom over ham, hvoraf jeg finder fornoden her at meddele et Udtog:

Den første Beskyldning var: At hand havde indtrænget sig i Officialis og Provste-Embede, havde bortgivet Præstekald, havde ladet domme i Egteskabs og andre geistlige Sager, som tilkom Biskop Jon Arasen, efterdi Paven og Kirkens Love havde givet ham Magt dertil, hand og af de fornemste Præster i Skalholts Stift, og

af

af Almuen paa Althinget var bleven udvalt til Administrator over Skalholts Bispe-Domme. For den Sags Skyld dømde de Dade og alle dem som herudi havde været ham behielpelige, at være falden i Pavens Band, og alle hans Gierninger og Domme af ingen Gyldighed at være, de undtagen, som vare skeede efter Biskop Ögmunds Raad.

2) Dade havde begivet sig i Egteskab med Gudrun Einers Datter, endskiønt de med hinanden i 3 og 4 Leed vare beslægtede, og havde levet med hende længer end i 12 Aar, og avlet Børn med hende. Derved vare de begge falden i Band, skyldige at skille sig fra hverandre, at tage Afløsning og at betale i Bøder 40. Merker, hver for sig, hvoraf den halve Deel skulde falde til Kongen, og den anden halve Deel til Bispen. &c:

3) Efterdi hand havde mange Børn med sin nær Slægt Ingvelde Arne Datter, og saavel var bleven paamindt, som hand og havde loved at skille sig ved dette Menniske og denne Synd, men hand 3 Gange og oftere havde brudt dette sit Løfte, blev hand dømt fredløs, saa skulle hand og være pligtig, at skaffe denne Qvinde fra sig, og at tage Afløsning af Bispen selv.

4) Fordi Dade havde været Formand og Anførere for en Mængde Folk paa Kirke-Gaarden i Skalholt (v. supr. p. 9.) og derved forhindret Bispen og hans Præster paa et almindelig Præstemode at forrette Guds Tieneste i Kirken, at indvie den, at firme Børn, at afløse dem, som vare i Band, at føre Christne-Menniſker paa bedre Veye, og at giøre anden biskopelig Tieneste, for hvilken Aarsags Skyld Skalholts Dom-Kirke endnu var ureen, derfor blev hand dømt at være falden i Pavens Band, at tage Afløsning paa den Sted og Time, som Biskop Jon anordner, og alt hans Gods at være falden i Kongens og Kirkens Vold, saa de havde Magt at tage det til sig &c. &c.

5) Havde Dade paa Kirke-Gaarden i Hvam med Magt taget et Brev med Biskop Jons Sigill for, fra Hr. Olaf Semingson, og revet det i mange Stykker, saa det ikke kunde læses, hvilket

Brev B. Jon havde i Sinde at sende til Rom, og til Paven selv. Derfor blev hand erklæret fredløs, og alt hans Gods forfalden halvt til Kongen, og halvt til Kirken.

De øvrige 2 Poster, som ere mit Øyemerke uvedkommende, forbigaaer jeg, og melder ikkun dette, at Biskop Jon efter den skriftlige Beretning man har fra Dade Gudmundsen, sendte sine Præster og mange andre Mænd hist og her i Skalholts Stift, for allevegne at kundgiøre den Dom som var fældet over ham, og den Band hand var falden udi. (*) Det er ikke min Agt, at undskylde eller at forsvare ofvenævnte Dade Gudmundsen, langt mere troer jeg, at hand ikke kand fortiene den Roes, nogle af vore Historie-Skrivere have givet ham, at hand var en Lutheraner, efterdi hand endog i sit Testamente har opofret sin Siel til Jomfru Maria. Saavit man og kand slutte af det, der findes optegnet om ham, saa har hand ikke været frie for nogle af de ham imputerede Laster. Den aarvaagne og retsindige Biskop Hr. Gisser Einersen havde allerede 1544. d. 3die Octobr. givet ham alvorlige Paamindelser til Forbedring, og i det Øyemerke tilskrevet ham følgende theologiske Brev, hvoraf man tillige maae slutte, at Dade den Tiid maae være kommen i sine Synders Kundskab:

I tilbyde Eder, skriver hand, at I gierne ville rette Eder efter mit faderlige Raad. Det er da mit faderlige Raad, at I af Hiertet angre og fortryde, at I har syndet mod eders Skabere (som I har givet mig Efterretning om,) thi endskiønt I ikke vil aabenbare det for andre, og det kand være skiult, saa skal I dog vide, at alle Ting ere aabenbare for GUDS Øyen, saa hemmelige de end ere. Derfor beder og befaler jeg Eder paa GUDS Vegne, at I aldeeles afstaae fra

(*) Dade Gudmundsen har kort derefter nemlig Torsdagen efter S. Mortens Messe 1548. udgivet sit Forsvars Skrift mod denne over ham fældede Dom til Lavmanden Ormer Sturlasen, men dette har jeg endnu ikke seet. Ellers sige en Deel af de Islandske Annale Skrivere, at denne Bandsættelse skal være skeet paa Ny-Aars Dag 1550. men Dade selv henfører den til Aaret 1548. Dette kand og desuden stadfæstes af et Brev, een ved Navn Christian Skriver, der var Stifts-Befalingsmandens Fuldmægtig har skreven 3die Jule-Dag 1549, thi deraf seer jeg, at Dade har givet ham tilkiende, hand ville forlige sig med B. Jon Arasen, for at blive løs fra den Band, hand havde sat ham udi.

fra denne Misgierning, thi GUDS hellige Ord siger, at de ikke kunde arve GUDS Rige og den evige Salighed, hvilke indtil Enden blive fremturendes i slig en dødelig Synd, og i Ubodfærdighed stilles herfra, men alle dem, som af Hiertet fortryde og afstaae fra deres Misgierninger, vil GUD miskunde sig over, og tage dem til Naade. Men dem, som begaae modtvillige Synder, og leve i et uteerligt Levnet, (endskiønt de trøste sig med den Tanke, at GUDS store Miskundhed er langt større end deres Synder,) vil GUD betale i sin Vrede, thi det er intet andet, end at synde løs paa Naade. Derfor, min kiere Ven, har man at iagttage dette, og med al Omhyggelighed at beflitte sig paa, at man kand være forligt med sin Skabere, og enhver i sin Stand, som GUD har sat os udi, leve et christeligt Levnet. Tager disse faae Paamindelser til Hierte, og anvender dem Eder til Beste, thi jeg vilde gierne befordre eders Velfærd, i Henseende til eders Siel. Jeg befaler Eder, og Eders Sag, under GUDS naadige Miskundhed. Om Dade siden den Tiid har forbedret sig, kand jeg ikke med Vished sige, men hvorom Alting er, saa var denne heele Sag Biskop Jon aldeles uvedkommende, thi først var det i et fremmed Stift, hvor ingen Inspection ham af Kongen var anbetroet, hernæst var Dade en Mand, som Høveds-Mand Christopher Hvitfeld 1541. Mandagen efter Visitationis Mariæ paa hans Majestæts Vegne havde taget i Beskiermelse med Hustru, Børn, Tyende, løst og fast Gods, ja Kongen selv paa Jnule-Dag 1542. ligeledes havde meddeelt sit Beskiermelses Brev, og naar endelig B. Jon Arasen havde havt saa om en Samvittighed, at hand ikke længere kunde taale Dade Gudm. excesser, saa var den høysalige Konge Christian III. saa nidkier for GUDS Ære, og saa retfærdig en Herre, at hand aldrig havde seet igiennem Fingre med en aabenbar Ugudelighed, som stridde mod GUDS, og Hans Majestæts Love, saafremt denne Sag tilbørlig var bleven angivet for ham. Men enhver vil let see, hvad den egentlige Grund var til denne heele Adfærd, nemlig, at faae dem udryddet, der vare af Hr. Morten Einersens Partie, og i det mindste efter det udvortes kunde

være en Styrke for dem, som bekiendte sig til den Lutherske Religion, paa det hand med des friere Hænder kunde indrette alt i Skalholts Stift efter eget Tykke og Villie. Dog det er nu Tiid, at vi høre, hvorledes det er gaaet med den gode Hr. Morten Einersen.

§. 5.

Vi forlode ham sidste Gang, paa hans Reise til Kiøbenhavn, Da hand ankom sammesteds, maatte hand erfare, at Hans Majestæt opholdt sig i Colding, derfor begav hand sig og strax derhen, for at anbringe sit Ærende. Hans Majestæt var og villig til, allernaadigst at kalde hann til Biskop over Skalholts Stift: Dog maatte hand derhos reversere sig, at hand ville rette sig efter Kirke-Ordinantzen, og ellers være Kongen huld og troe, saa og give sin Forpligt, at hand ville have forbrudt Skalholts Stift, hvis hand ikke holdt sig dette efterretlig. Som hand holdt sig pligtig til alt dette at efterkomme, saa udstædde hand derover følgende Revers, hvilken af Originalen udskreven saaledes lyder:

Jeg Morthenn Eynnerssenn prest kiendes oc giør vitterligtt for alle mett thette mitt obne breff att eptther thij hogborne første oc Stormegtigste Herre Her Christian ꝛc. myn allernadigste Herre haffuer nu beuilgett och sambtyktt meg at vere Superintendentt vtj Schalleholtt stigtt paa Islandtt, Thaa loffuer oc tilsiger jeg hogmellte Koning Christian Koning Fredericks Søn oc Hans Kongel. Maiest. Søn hogbornne første Hertug Frederick Koning Christians Søn eptther kommer Koninger vtj Danmarck, att forfførdre oc fremme GUDS hellige ordtt oc Euangelium Oc altingeste rette meg eptther hogmellte Kongel. Maiest. Ordinantz som Hans Kongel. Maiest. om Religionen haffuer ladett wdgaae. Sammeledes will oc schall Jeg were hogmeltte førster oc Danmarcks oc Norges Riger hulldt och tro oc ramme oc wiide alle theres gaffuen och beste oc affwerge theres skade och forderffue aff myn yderste magtt

magt oc formuge och altiidt were hogmeltte førsters fogetther paa Islandtt them som nu ere eller herepttther kommendes worder behelpelige aff myn yderste magtt oc formuge att the kunde wndfange Kongel. Majest. rettighed aff Islandtt oc forfførdre Kongel. Majest. Sager att thee mue wdrettes epttther Hans Kongel. Majest. Willie oc Beffaling. Oc thersom Jeg ikke thesse forne Artickelle hollendes worder thaa schall Jeg thermett haffue forbrott Schallholds stiigtt: Tiill ydermere Windispyrdtt oc bedre forwaring att Jeg forne Mortthenn Eynnerssen thette saa fast och wbrødeligenn holle skall haffuer Jeg ladet henge mitt Indsegell her neder for oc mett egenn handtt wnderscreuitt. Giiffuitt oc screffuitt paa Kolinghus torsdagenn nest epttther Sancti Bertholomei Apostoli Dag, Aar oc MDXL. paa thet Ottendhe.

(L. S.)

Ego Martinus Einari ut supra
protestor manu mea propria.

Efterat nu Herr Morten Einersen saaledes havde udrettet sit Ærende hos Hans Majestæt, vendte hand tilbage til Kiøbenhavn, for at lade sig Vinteren over undervise i theologiske Videnskaber, og paa det hand kunde have desbedre Leylighed dertil, og ved daglig Omgængelse des mere forfremmes, tog hand sit logis udi D. Johannis Maccabæi Hus, hvor hand og spiisde. Derpaa gik Kongelig Befalning til Biskop Peder Palladius, at hand i Professorum Theologiæ og Præsterne i Kiøbenhavn deres Overværelse skulle examinere ham, (*) og da hand blev funden saaledes at

(*) Det var ikke noget usædvanligt, at Biskoperne for deres Indvielse bleve examinerede af deres Ordinator, thi det maatte skee efter den Kongelige Ordinantz, hvori det var befalet: Præsentent eum viciniori superatendenti, ut illic examinetur. v. Ordinat. Eccles. ed. 1537. Fol. LIII. b. & edit. Dan. 1553. Fol. LXXVII. Dette blev endnu iagttagen i Kong Christian IV. Tiid, thi jeg finder i Biskop Brynjolf Svenonii eegenhændige Beretning, at hand 1639. d. 29. April blev examineret af D. Brochmand, førend hand d. 5te Maji blev indviet til Biskop over Skalholts Stift.

at være grundet, at hand det biſkopleige Embede forſvarlig kunde foreſtaae, blev hand af forbemeldte D. Palladio paa Søndagen Judica 1549. indviet til Biſkop over Skalholts Stift. Dette beviidner følgende af D. Palladio givne Vidnesbyrd:

Jeg Peder Palladius, Doctor Superintendens offuer Sielands Stigt i Danmarck bekiender for alle med dette mit obne Breff og egen Haandſcrifft, at jeg aff vor naadigſte Herris, Kongelig Maieſtatz Kong Chriſtians Høymegtigheds Befalning haffuer met mine Brødre i Chriſto, oc Medtienere, ſom ere i denne høye Schole oc i diſſe Kirker, her til Kiøbenhaffn annammet denne Erlig oc Welforſtandig Mand Her Morten Eynerſen til mig, oc effter hand nu haffuer veret her i Byen denne Winter vdoffuer, haffuer jeg offuerhørt hannem oc formerckt hans ſtore Forbedring vdi GUDS ſalig Ord, ſom hand haffer faaet her i Byen, beſynderlige hoſſ den fromme og Høylerd Mand Doctor Hans Machabeus, en Doctor i den Hellige Schrifft, ſom hand haffuer veret hoſſ til Huſſ oc Kaaſt, ſiden hand hidkom til oſſ, ſaa at jeg kender forne Her Morthen Eynerſen god forre, at were en Superintendent oc Biſkop oc den rette øfferſte Tilſiundsmand i Religionen offuer alt Skalholtz Stigt vdi Island, oc effter at hand er chriſtelige oc relige kaldet dertil, oc aff Kongelig Maieſtatt dertil ſtadfeſt, ſom hans beſeglede Breffue tilkiendegiffue, ſom hand derpaa haffuer met ſig, haffuer jeg paa mit Embedis och Befalnings Wegne, ſom mig aff min Herre oc Konge er befalet, at haffue Tilſiun udi Religion i Island, ſamtøckt hannem til ſamme Superintendents oc Biſkopelig Embede, oc derfaare ocſaa indvigdt hannem dertil, nu paa denne ſidſte Søndag her waar effter den hellige Apoſtoliſke Skick, med Henders Paaleggelſe oc en Chriſten Bøn, efter Kongelig Maieſtats Ordinantzis Lydelſe, her faar høye Altere i Domkircken, vdi denn Chriſten Allmoffues neruerelſe, ſaa at hand er en vduoldt, ſamtyckt, ſtadfeſt oc indvigdt Superintendent og Biſkop til forne Skalholtz Stigt, forhobendis, at

hans

hans Embede skeer til GUDS Ære, og den Christen almoffues Opbyggelse i samme Stigt vdi vor HErre JEsu Christo. Bedendis derfore alle gode Christne vdi gantske Skalholtz Stigt baade leeg oc lerd, besynderlige alle Wor Naadigste Herres Kongelig Majestats Befalnings-Mend, oc alle andre regentere der i Stigten og paa Landet, at de wille beskerme oc hanthaffue forne Her Morten Eynersen som Skalholtz Stigtis rette Superintendent oc Biskop, desligeste alle Præstemend oc det gandske Clericie, oc den menige Mand oc Christen almoffue, at de ere hannem hørige og lydige i samme hans hellige biskopelig embede til GUDS Ære, til deris Næstis Nytt oc gaffn oc til deris egen Salighed vdi wor eniste Saliggører Wor HErre JEsu Christo, hannem dem allesammen befalendes til euig tid, met min fattige tienistis tilbydelse, ehues de mig nogen Tid tilsigendis worde. Til ydermere Widnisbyrd, at saa i Sandhed, trykker jeg mit Embedis indsegel neden faar dette mit obne Breff. Skreffuit i Kiøbenhaffn den Onsdag nest for Palme Syndag; GUDS Aar MDXLIX.

§. 6.

Forend Herr Morten Einersen begav sig tilbage til Island, agtede hand det fornøden, allerunderdanigst at bede Hans Majestet om et Beskiermelses Brev for heele Geistligheden i Skalholt Stift, thi hand kiendte Biskop Jon Arasens urolige Væsen, og ventede ikke andet, end at hand ved al Leylighed ville tilføye dem den mueligste Fortred, derfor søgte hand at forekomme samme, og var af den Meening, at Kongens Ord ville være en tryg Værn, og forsvare dem mod alle hans Machinationer og Foretagende, saa og sette et Mod i alle dem, der elskede Sandheden, med des mere Frimodighed at drive den GUDS Gierning de vare kaldede til. Hans Majestet var og saa naadig, at hand bønhørte Biskop Morten Einersen i hans Ansøgning, og lod et Beskiermelses Brev udstæde,

hvorudi Almuen tillige blev anbefalet, at give Præsterne deres Tiende og anden Rettighed, hvorimod de skulle underviise dem i GUDS hellige Ord, og holde sig Ordinantzen efterrettelige, hvilket følgende Konge-Brev, hvis Original findes paa Pergament i Skalholts Stifts-Kiste, nærmere forklarer:

Wij Chriistiann mett Guddzs naade Dannmarckiis, Norriigis, wendiis och gottis Koning Hertug wtj Slesuig Holsthen stormarnn och diitmerskenn, Greffwe wti Ollennborig och Delmenhorst Giøre alle wiittherligtt att wij aff wor synnderlige gunst och naade haffue tagitt anammit och wndfangitt och nu mett thette wortt opne breff tage annamme och wnndfange meninge sogne presther, Som bøge och boe paa alt wortt landit Isselanndtt i Skallhollt Stiigtt thenom thieris Høstruer børnn hioenn tienner guwetz rørendis och wrørenndis Jngthitt wndertagitt wdyndenn wor kongeliige hegenn wernn fredtt og beskermelse Besynnerlighen att ville forsuare beskerme och fordattinge til alle retthe. Thii forbiude wii wore ffogeder, Embitzmend och alle andre gieystlige och werdzlige forne sogne presther i Skallholtt stiigt heremod paa personner høstruer Børnn guwetz rørenndis och wrørendis Jnthitt wndertagitt att hindre eller wdi nogher maade forffangh att giøre wnder wortt koninglige heffuenn och wrede Bedenndis och biudendis meninghe almue som bygge och boe offuer altt skallholtzs Stiigtt atti alletingeste retthe etther epther att giørre och giffue etthers retthe Sognepresther huis tiennde och andenn rettighiedtt, som i thenom med retthe plictiig er och aff arrildz tiider giortt haffue, The skulle alle och huer Serdielis werre plictiige till att predicke och lerre etther Gudzs hellige ord och Euangelium for, Och giorre etther thenn Gudzs tienneste yndenn kirchenn og wdenn som enn sogneprest bør att giørre synn Sognefolck, epther wor ordinantzies liudelse. Thi lader thet Jngenlunde Saaframptt at J icke wille straffis therfor som the wor breffue och bud icke agthe wille och som whørsame wnder-

sotthe

sotthe bør att straffiis. Giiffuit paa wortt slott kollinghuß ffredagenn neſt epther wor ffrue dag kyndermisse Aar MDXLIX.

Wnder wortt Signett

Johann Friiſſ

De mandato proprio
regie mtis

Biſkop Morten Einerſen maatte ved ſin Ankomſt til Landet, og Tiltrædelſe til Stiftet erfare, at Biſkop Jon Araſen saa lidet ved det i forrige Aar 1548. indſendte Konge-Bev, hvori hans onde Opforſel og Gienſtridighed mod Kongen og Kirke-Ordinantzen var bleven foreſtillet, havde ladet ſig bevæge til Rolighed, at hand langt mere var bleven ved, i hans Fraværelſes Tiid at indtrænge ſig i det ham anbetroede Skalholte Stift, havde taget adſkilligt af det til ſig, ſom Dom-Kirken i Skatholt tilhørde, havde lyſt dem i Band, hvilke ikke ville ſamtykke det, ſom hand foretog, havde firmet Børn efter Papiſtiſk Viis, og hiſt og her paa ny indført de Papiſtiſke Ceremonier. Dette bevægede ham, paa almindelig Præſte-Stefne, ſom efter Sædvane holdtes paa Althinget ved Øxeraae, at forelegge en Deel Præſter det, ſom ſkeet var, og at begiere deres Dom, hvorvitt ſamme hans Forhold kunde komme overeens med de af Hans Majeſtet udgivne Befalninger. Derpaa traadde 23. Præſter ſammen, overveyede de dem forelagde Poſter, og udſtædde derpaa efterfølgende Dom:

Af Herr Morten Einerſen Superintendent og Biſkop over Skalholts Biſpedømme vare diſſe Dommere udnævnede Jon Biarneſon Skalholt Kirkes Raads-Mand, Einer Arneſen, Arne Arnorſen, Brynjolf Halldorſen, Odder Halldorſen, Snorre Hialmſen, Gudmunder Jonsſen, Gisle Jonsſen, Olaver Svenſen, Snorre Jonsſen, Lopter Narfeſen, Jon Haldorſen, Simon Jonsſen, Jon Einarſen, Finner Thorlackſen, Biörn Olafſen, Thorder Paulſen,

Jon Thorleffen, Olafer Kolbeinſen, Einer Olaffen, Steffen Hallkelſen, Greyper Jonsſen, Jon Einerſen Præſter i Skalholts Biſpedømme, at overveye, randſage og en fuldkommen Dom at fælde, hvad Kraft de Domme og Gierninger ſkulle have, ſom Biſkop Jon paa Holum har fældet og giort i Skalholts Stift i ſin Omfærd og Foranſtaltninger med Kirkens Gods (og walidsmanna ſetningum) Bandſettelſer, og Forbud over Lærde og Leege og ſaa videre, om diſſe hans Gierninger ſkulle ſtaae ved Magt eller ikke. Efterdi nu Kongens Decreta Cap. 9. udviſe, at ingen Biſkop eller geiſtlig Øvrighed er tilladt, at giøre nogen Forretning ſom Embeds-Mand i en andens Stift, eller at forrette et andet Embede, det monne være verdslig eller geiſtlig (foruden det, ſom hannem betroet er,) hvis hand ikke derfor vil være affadt fra ſit Embede: Ligeledes for det andet med klare Ord ſiges i Ordinantzen, ſom af Kongen er hidſendt til Landet, og ſamtykt og antagen for en Lov, og ikke mindre i Breve med Kongens Seigl, at hand ſtrengelig forbyder de Cerimonier, ſom ere Crisma, Vielſe, og at firme Børn, hvilket benævnte Biſkop Jon tvert imod ſamme Forbud i dette Biſpedømme har fremmet og forrettet. For det tredie heder det ſaaledes i det Brev, ſom Hans Kongelige Majeſtæt i forige Sommer hidſendte til Landet, hvilket og blev læſt i Lav-Retten, at ingen ſkulle være fornævnte Biſkop Jon hørig og lydig, følge eller beviiſe ham Hielp i nogen Maade, hvis hand ikke derfor ville ſtraffes og forviiſes Landet, ſaafremt hand ey til den beſtemte Tiid kom til Kongen, hvilket ikke er ſkeet: For diſſe og flere andre Aarſagers Skyld, ſom findes i Loven, og angaae denne Sag, dømde vi ſom Dommere, efterat vi havde randſaget og overveyet det, ſom os var forelagt, med en fuldkommen Dom, at de Domme, Breve, Gierninger, og alt andet, ſom Biſkop Jon har foretaget eller lader foretage her i Skalholts Biſpedømme, ere af ingen Gyldighed, paa ingen Maade ſkal holdes, og ey bør have nogen Kraft før eller ſiden, hvad heller det ere ſtørre eller mindre Ting, undtagen det, hvortil hand

lovlig

lovlig er bleven bedet af Skalholts Stifts rette Opsyns-Mand. Datum Thingvelle Mandagen næst efter Peders og Pauls Messe Anno 1549.

§. 7.

Hans Majestæt kunde af Biskop Jon Arasens Udeblivelse let slutte, naar hand tracterede den høyeste Regentere i Landet og hans Befalninger med saa stor Foragt og Ulydighed, at hand da ikke ville undsee sig ved, at begaae de groveste Excesser mod hans Undersaatter i Island, paa det hand kunde fuldføre det Forsæt hand havde til den rene Lærdoms Undertrykkelse; Hand lod derfor en forunden Strenghed see, i det hand i dette Aar 1549. erklærede bemældte Biskop Jon fredløs, indtil hand ville falde til Fode, og forandre sit urolige Væsen, som udviste en aabenbare Rebellion mod Kongen. Konge-Brevet lyder saaledes:

Vi Christian mett GUDS Naade ꝛc. helse Ætther alle Biiskope, Prelater, Laugmendt, Laugrettes Mendt, Syssel-mendt, Bønder oc meeninninge Almue, som bygge og boe paa alt vortt Lannd Island, Euindeligenn med GUD oc vor Naade. Viider, att vij wri thet forgangne Aar haffue tilskrevet Biskop Joen i Holum stiigtt, att hand personliigen skulle haffue güffuett seg hiidt till oss om merckeliige Errennde oc Werffue, som Wii haffde mett handem att talle, oc sennde Wii hanndem therhoes vor felliig Chriistelig Leygde, att hannd skulle komme feyliig oc frii till oss, oc fra igienn, thersom hand haffde seg noget for oss att befriigte. Ther wdoffuer haffuer hannd sett oss offuerhøriig for, oc ey agtet wor Breffue oc Schriffuelse y noger Maade, Menn offuertræder Wor bud, befalling oc Ordinantz. Oc tesliigeste fortrenger oc forhader Wore Wndersotthe Bønder oc Tienner ther paa Lanndiit, som Wii wille haffue wdii fredtt, huilckit Wii Inngemlunde tiilstede eller liide kandt. Therfor giør Wii nu forne Biskop Jonn wdsleger oc fredløss for Oss oc alle andre, som for Wor skylldt wille oc skulle giøre oc lade. Forbiudendis alle Wor

tro wnderſotthe Güſſliige oc Werſliige, at J wdii Jngen Maade ere fornefnte Biſkop Joenn høriig lydiig oc fylgagtiig eller byſtandiig att were wdii noger maade efther thenne Dagh føremd hannd anderledis mett Oſſ fordragenn er, Wnnder vor Kongelige Heffn og Vrede. Güffuütt paa Wort Slott Kollinghuus Mandagen epther Stæ ſcholaſticæ Virginis Dag. Aar MDXLIX.

Wnnder wortt Siignett.

Man ſkulle have formodet, at ſlige ſtrenge og alvorlige Befalninger havde bragt Biſkop Jon Araſen paa de Tanker, i Tide at ſøge Kongens Naade, og ey videre at misbruge ſamme, men hand gav og med ſit Exempel et tydelig Vidnesbyrd, hvor lidet den Romerſke Geiſtlighed har agtet Kongernes Befalninger.

§. 8.

Saa ſnart Biſkop Jon Araſen kom i Erfaring om den Dom, ſom paa Althinget var fældet over ham, blev hand ſat i Fyr og Flamme, og var nu betænkt paa den ſtrengeſte revange. Derfor ſendte hand ſine tvende Sønner Are og Biørn Jonſen med en Deel Mandſkab ind i Skalholt Stift, for at opſøge og fange Biſkop Morten Einerſen tillige med nogle af hans troe Tilhængere. Hr. Morten Einerſen var juſt ſamme Tiid ude i Stiftet, for at viſitere. Da hand nu intet mindre formodede end et fiendtlig Beſøg, og desuden troede, at være fuldkommen ſikker under den Kongelige Beſkiermelſe, maatte hand uventelig erfare en haard Skiæbne, thi da den gode Mand var paa den Præſte-Gaard, hvor hand tilforn havde været Præſt, nemlig paa Stadeſtad, indfandt hans Fiender ſig ſammeſtæds, og efterdi hand var værgeløs, og ey havde nogen, der kunde imodſtaae den Magt, ſom overfaldt ham, ſaa ville nogle Meel-Tonder, man lagde for Døren ey giøre megen Ophold, at de jo ſnart fik ham fangen, og vandrede de derpaa med ham til

Holum

Holum Biſpe-Gaard. (*) Dette ſkeede om Høſten 1549. efter den Beretning Biſkop Mortens Søn Theodorus Martini derom giver i et Brev ſkreven 1550. ſom ſiden ſkal anføres, hvori hand melder dette om ſin Fader: Eum hyeme præterita in ſua propria villa capi curavit. (**) Havde Biſkop Jon Araſen for Sædvane, i mindre magtpaaliggende Tilfælde at poetiſere, ſaa var det ingen Under, at hans vena Poetica ved ſaa vigtig en Fangſt blev ret levende, og har man endnu det Vers, fuldt af Foragt over den fangne Biſkop, hand ved denne Leylighed giorde, hvilket ſaaledes lyder:

Bonde nockur bar ſig ad Biskups Vallde ad ſtiira
Þui diira
Villu marga og Vantru baud
Verdur af Þui Spott og naud
Sem skalden skyra.
Skirnar Oleum skipar hann af og skaparans Moder ad bidia
Hid Þridia vatned bannar viigt ad ſie,
Verdur Þui ad ſpott og ſpie
Hans aumleg idia;

Stendur

(*) Den relation er temmelig forvendt og urigtig, hvilken Mſ. des Roches i hans Hiſtoire de Dannemark T. V. p. 172. ſq. giver om Morten Einerſens Fangentagelſe, under det Aar 1548. Les deux Evêques d'Islande, dont l'un nommé Jonas Armſen, étoit demeuré attaché à la Religion Romaine, & l'autre nommé Martin Everſen, avoit embraſſé la Reformation, y avoient cauſé de grands troubles. Everſen ayant quitté ſon poſte, pour venir porter ſes plaintes à la Cour de Dannemarc; Chriſtian l'avoit obligé de retourner en Islande, avec ordre de dire à l'Evêque Jonas, qu'il eût à venir à la Cour dans l'année ſuivante. Mais ce Prélat à cette nouvelle avoit armé environ trois-cens Paiſans; il avoit été ſurprendre Everſen dans Schaltholm d'où il etoit Evêque, & il l'avoit emmené priſonnier, apres avoir fait deterrer le corps de l'ancien Evêque, qv'il avoit fait inhumer hors de l'Egliſe.

(**) Stadeſtad kunde med rette anſees ſom B. Morten Einerſens Gaard, thi hand beholdt den endog, da hand var Biſkop, og overlod ſiden dette Præſte-Kald til ſin Søn Einer Mortenſen.

Stendur a moti Stafkall eirn, ſtirdur i öllum hætti
og mætti
Sende hann ſiina Synena tvo, ad ſækia hann og fanga ſvo
nema bondinn bætti.

i. e.

En Bonde paatog ſig, at ville føre det vigtige Biſkopelige Embede, hand paabød mange vildfarende Lærdomme og Vantroe, hvoraf der kom Spott og Nød, hvilket Poeten giver denne Efterretning om: Hand forbyder, at ſmøre Børn med Olie ved Daaben, og at tilbede Skaberens Moder, og for det tredie, vil hand ikke lade Vandet vie. Men den elendige Umage hand giør ſig, rammer ham til Spot og Foragt. En gammel udlevet Mand, ſom nu har tilſat ſine Kræfter, modſtaaer ham, og ſender ſine to Sønner, at opſøge og fange denne Bonde, ſaafremt hand ikke vil giøre Reede for ſig. Diſſe ſidſte Ord maae uden Tvil ſaaledes være at forſtaae, at Hr. Morten Einerſen, hvis hand ville have undgaaet Fængſelet, ſkulle reſigneret Biſpe-Stolen, og erklæret ſig, at ville være fornøyet med det, ſom Biſkop Jon Araſen videre ville beſlutte over ham, eller forunde hannem. Da Biſkop Mortens Søſter, ſom var Dade Gudmundſens Kone, hørde, at hendes Broder var bleven en Fange, indfandt hun ſig hos hans Overvældere, og bad dem for JEſu Vunders ſkyld, at de igien ville ſette ham paa frie Fode, men ſlig Barmhiertighed var ikke at vente af dem, der ſkulle have været et Lys og Exempel for andre, langt mere blev hun med en haanlig Latter bortviſt.

Samme Tiid maatte een af Hr. Morten Einerſens gode Venner og hans troe Medhielpere i at handthæve Reformationen Hr. Arnor Arnorſen ligeledes ſmage Biſkop Jon Araſens Mildhed. Da Hr. Sigmunder Eyolfſen i Aaret 1537. reiſte til Tronhiem, for der at indvies til Biſkop over Skalholts Stift, fuldte denne Mand med ham ſom hans Præſt, (*) ſiden blev hand efter ſin Tilbagekomſt befordret til Hitardals Præſte-Kald, og var fra den første Tiid af, Reformationen der i Landet begyndte, en Sandheds Elſkere

(*) Om denne Hr. Sigmunder Eyolfſen meldes noget i første Afhandling §. 5.

Elskere og Forfremmere. Biskop Morten Einersen satte ham i Aaret 1548. da hand reiste til Kiøbenhavn, som en anseet og myndig Mand, til Officialis over det heele Stift. Dette tillige med den over Jon Arasen paa Øxeraae Ting ergangne Dom, hvor Hr. Arnor Arnorsen findes at have været blant deres Tal, der undersøgte Biskop Jon Arasens Opførsel, var vel den fornemmeste Aarsag, hvorfor hand søgte at faae ham i sine Kloer. Andre og i sær Hr. Jon Eigilsen i hans Continuation af Hungervaka anføre vel en anden Aarsag; de sige, at da Dade Gudmundsen 1548. blev bandsadt paa Holum, skal hand i samme Øyeblik have faaet en meget heftig Hikke, og et andet Tilfælde, saa hand tænkte, hand skulle opgive sin Aand, hand skal da have sagt til Hr. Arnor Arnorsen, som var hos ham paa Snordal for at besøge ham: Nu er jeg der til Orde, hvor jeg ikke er til Borde, og have faaet til Svar af ham: Det er sandt, man taler om Eder paa Holum, thi Biskop Jon setter eder i Dag i Band. Dade skal da ved store Løfter have formaaet Hr. Arnor Arnorsen, at hand lovede, denne Band skulle ikke ramme ham, og efterat Dade en Tidlang havde været i Kirken, skal Hr. Arnor endelig have kaldet paa ham, og vist ham en ung Fole, et Aar gammel, der løb omkring, som den var rasende, og tilsidst sprang i en Morads, hvori den omkom. Der seer I nu, skal derpaa Hr. Arnor have sagt, hvad Eder var tiltænkt. Og som Biskop Jon havde faaet Efterretning derom, saa skal hand have søgt, derfor at hævne sig paa hannem. Men denne Beretning eller Digt, maae regnes iblant visse Folk i de Tider deres Lettroenhed; Langt meere troer jeg, at den eeneste Aarsag, at Hr. Arnor var en Lutheraner, og en af Biskop Jons og Pavedømmets største Modstandere, var tilstrækkelig nok for denne Mand, til at søge Hævn over hannem. Denne fik den onde Biskop og at fornøye sit kiødelige Sind med, i det hand lod fange Hr. Arnor, da hand var paa sin Reise imellem Hiterdal og Stadestad, og laae i sit Telt om Natten; der bandt man ham, saa nogen som hand laae, og lod ham føre til Holum, hvor hand blev lagt i et haardt Fængsel.

Efterat nu Biskop Morten Einersen og Hr. Arnor Arnorsen vare komne i B. Jon Arasens Sønners Hænder, gik

disse i Raad med hverandre, hvorledes de paa beste Maade skulle anstille deres Sag, for ligeledes at faae Dade Gudmundsen i deres Snarer; Men til deres store Fortræd var een af Dades Speydere sluppen ind iblant dem, da de paa Stadestad raadsloge, hvorledes de ville angribe ham, og giorde hand sig usynlig, førend de kunde faae fat paa ham, saa at Dade Gudmundsen i Tide fik at vide, hvad de havde i Sinde mod ham, og derfor kunde føye Anstalter til at værge sig. Desuagtet ville dog hans Fiender giøre et Forsøg, om det ikke for denne Gang bedre ville lykkes dem med at fange ham, end forrige Gang. Da de kom nær til hans Gaard, skreve de ham et Bebreydelses Brev til, og udfordrede ham, at hand ikkun skulle komme dem i møde; Hr. Morten og Hr. Arnor havde nu hans Nærværelse høyere behov, end den Tiid, da hand havde været Formand for dem, der vare forsamlede paa Skalholt, og havde forhindret deres Fader, at komme til Dom-Kirken, for at rense den fra sine Vederstyggeligheder, at indvie Præster, at firme Børn o. s. v. Endskiønt nu Dade Gudmundsen havde en heel Mængde af Folk hos sig, der vare forsynede med Vaaben, Oxer og Flinter, for at forsvare ham og hans Gaard Snocksdal mod al fiendtlig Anfald, saa holdt hand det dog for raadeligt, denne Gang at holde sig gandske stille. (*) Dette foraarsagede Mistanke hos hans Fiender, hvilke kiendte ham at være saa trædsk som behiertet en Mand, og da de frygtede, at hand, naar det skulle komme til Angreb, maatte være dem meere end voxen, holdt de det for det tienligste, i Tide at retirere sig, paa det de ikke maatte tabe det kostbare Bytte de havde faaet, men dermed kunde glæde deres gamle Fader.

Det var vel Biskop Jon Arasen heel smerteligt, da hand ved sine Sønners Hiemkomst maatte fornemme, at Dade endnu var paa frie Fode, imidlertiid havde hand dog den Fornøyelse, at hand

(*) Nicolaus Cragius blander her det eene i det andet: først siger hand, at Hr Gisser Einersen blev fangentagen, da det dog vederfoer hans Successor Hr. Morten Einersen; Hernæst melder hand, at Dade Gudmundsen havde begivet sig til Danmark, for at søge Hielp, hvilket ikke er skeet. vid. Cragii Annales p. 311. sq. Saa er det og aldeeles uden Grund, hvad Messen. Scond. Illustr. T. V. p. 104. under det Aar 1549. beretter: Jonas (Ares.) levibus subinde proeliis excommunicati factiones Davidis oppressit.

hand kunde have to af sine Hoved-Fiender som Fanger hos sig paa Holum Bispe-Gaard. Bispen Hr. Morten Einersen anviste hand en Plads i Kokkenet, der at arbeide, og gav ham det til sin daglige Forretning, at hand skulke banke Fisk. Den anden Hr. Arnor Arnorsen maatte og være et Offer for hans Hævngierighed, thi ham lod hand krumslutte og sette s. v. en stinkendes Potte under hans Næse, med videre Ondskab, hand øvede mod ham. Nogle af de Islandske Mster jeg har giennemlæst, berette, at Biskop Jon Arasens Bitterhed deraf skal have reist sig, at da hand paa Ny-Aars-Dag 1550. ville lade Dade Gudmundsen sette i Band, havde hand forlanget, at Hr. Arnor skulle assistere hos denne Forretning, hvilket hand havde vegret sig for, og af den Aarsag skulle Biskop Jon have befalet at tractere ham haardere, men jeg har allerede anfort, at denne Bandsettelse skeede 1548. og altsaa førend Hr. Arnor blev fangentagen, hvis man ikke ville sige, at hand 2 Gange havde bandsat ham, i Forhaabning, at den sidste Bandsættelse skulle giøre bedre Virkning end den første. Den uchristelige Biskop

- - diris genuit qvem cautibus horrens
Caucasus, Hircaniæque admorunt ubera tigres,

fornøyede sig saa meget over denne fangne Præste-Mands ynkelige Tilstand og Positur, at hand til Ihukommelse derom giorde efterfølgende Vers:

Hann var siidan halldenn midur,
Helldur tok ad karna
Fyrer Arna
þreingdur under þuerpall nidur
þa nam bæde brioſt og kuidur
med Siidum sarna.

i. e.

Derefter blev Arne haardere tracteret, og det saae langt slettere ud for ham, hand blev nedbøyet under Tver-

træerne, og da bleve Bryst og Bug tillige med hans Sider saarede.

Da endelig denne elendige Mand i slig en ynkværdig Tilstand havde tilbragt over 4 Maaneder, kom hans Kone og betalede en stor Sum Penge for ham, hvorved hun fik ham løs, dog maatte Hr. Arnor tilforn forpligte sig, at hand ey i nogen Maade ville være Biskop Jon gienstridig. (*)

§. 9.

Medens Jon Arasen saaledes tyranniserede mod nogle, der vare uden for hans Stift, fik hand noget at bestille med en Præst i sit eget Stift. Denne var Hr. Oluf Hialtesen, hvilken jeg vel har meldet noget om i Danische Bibl. T. VIII. p. 46. sq. men her vil tilføye noget meere. Hand var en Klokkers Sen paa Holum, andre sige, hans Fader har været en Smed, og er det meget troligt, at begge Embeder have været foreenet hos een Person. I Biskop Gottskalck den Andens Tiid betiente hand sig af den Skole, som fandtes paa hans Føde-Stæd Holum, derfra blev hand sendt til Bergen i Norge, hvor hand i 6 Aar besøgte Skolen, og der videre blev forfremmet i sine Studeringer. Da hand kom tilbage til sit Fæderneland, blev hand Præst først i Westerhopshole, hvor hand blev i 2 Aar, og da hand ikke der kunde begaae sig, kom hand som Dom-Kirkens Præst til Holum. Hand var iblant de Præsters Tal, som 1522. giorde en Forestilling til Erkebispen og Capittelet i Tronhiem, at de maatte faae Jon Arasen til deres Biskop, og da bemeldte Jon Arasen 1524. gik til Tronhiem, for at søge Holum Bispe-Stoel, fuldte Hr. Oluf Hialtesen med ham, og beretter man, at da Erke-Bispen førend Indvielsen skeede, anstillede et Examen med denne Candidat Jon Arasen, Hr. Oluf Hialtesen skal have svaret for sin Biskop paa alle den Tiid forelagte Spørsmaale.

(*) Denne Hr. Arnor druknede mod Aaret 1560.

maale. (*) Efter hans Tilbagekomst blev hand paa Holum i nogle Aar, og var særdeles yndet og elsket af Jon Arasen. Da et got Kald nemlig Laufaas blev ledig, forflyttede hand ham derhen, og gav ham derpaa følgende Collatz-Brev:

Universis Christi Fidelibus presentes literas inspecturis seu audituris Johannes Dei gratia Episcopus Holensis Salutem in omnium Servatore. Officii nostri sollicitudo & amplectende rationis ordo deposcit, ut carorum filiorum, quorum honeste vite conversatio prerogativam inducit meritorum, utilitates & commoda paterne pietatis studio proseqvamur. In his præsertim, qve Sacris canonibus concordant, & ad animarum fidelium edificium & salutem (pertinent) Noueritis nos Ecclesiam Sancti Petri Apostoli de Laufas in Eyafiord Dilecto nobis in Christo filio Domino Olavo Hialteri Sacerdoti nostre Diocesis cum omnibus suis iuribus ac pertinentiis habitis & in futurum habendis præter portionem Ecclesie canonice contulisse, perpetuis temporibus juste & libere possidendam, ut eo benevolentius nobis nostrisque succesforibus canonice intrantibus debitam exhibeat reverentiam pariter & honorem in quantum id in sui suarumqve facultatum detrimentum minime fieri dignoscatur. In cujus rei testimonium Sigillum nostrum est appensum, Datum apud residentiam nostram Hoola ipso Die Marci Euangeliste Anno Domini MDXXXIX.

Efterdi hand var i sær Anseelse hos sin Biskop, som havde stor Tillid til hans Dueligbed, saa blev hand og af ham brugt i de vigtigste Forretninger. Saaledes maatte hand i Aaret 1541. undskylde Biskop Jon Arasen hos Hr. Christoph Hvitfeld, da hand giorde sig Betænkning selv at komme til ham, ligeledes i Aaret 1542. (som allerede i første Afhandling er bleven anført) med Biskops Søn og Sviger-Søn reise til Kiøbenhavn, for at høre Kon-

(*) Man kand heraf see, at det ikkun er en blot Digt, naar man endnu efter gammel tradition fortæller i Island, at da Hr. Oluf Hialtesen i Aaret 1550. var i Kiøbenhavn, og offentlig blev inviteret at opponere mod en Disputation, hand da skal have givet det Svar: Ego non possum loqvere latine propter non usum.

gens Villie til Biſkopen. Samme Tiid fik hand Smag paa den Lutherſke Religion, og lovede Kongen med Haand, Mund og Eed, hand ſkulle, ſaa vitt det ſtod til ham, befliitte ſig paa, at den rene og klare Evangelii Lærdom kunde forkyndes i Holum Stift. Dog ſkiulte hand det en Tiidlang, og torde ikke vove det af Frygt for Had og Forfølgelſe, at bekiende Sandheden. Endelig gik det ham, ſom Propheten Jeremias taler om ſig Cap. XX, 9. at da hand vilde tie, da var det i hans Hierte, ſom en brændende Ild havde været indelukt i hans Been, og hand ſøgte med Moye at fordrage det, men hand kunde ikke. Sandheden, Hr. Oluf Hialteſen var overbeviſt om, den overvandt ham, den giorde ham frimodig, for hans Meenighed i Laufaaes at aflegge en oprigtig Bekiendelſe: At de vare falſke Lærere og Leedere, der viiſte deres Tilhørere til nogen anden Kilde foruden den, ſom er i Guds Ord; At vor Troe bør grundes allene paa GUDS Ord, og at alt andet, ſom ſtrider derimod, er en falſk Lærdom. Hand viiſte dem, hvor ſyndigt det var at paakalde Helgene, de maatte føre hvad Navn de ville, og ſom Pſalmerne have været den Lutherſke Religion til ſtor Befordring, (*) ſaa brugte hand ligeledes dette Middel, og overſatte nogle i det Islandſke Sprog, at man og deraf maatte lære Veyen til Livet. Dette kunde ikke blive ſkiult for Biſkop Jon Araſen, og blev hand ikke mindre forſkrekket end forbittret derover, at en Mand, hand havde agtet ſaa høyt; en Mand, hand i de vigtigſte Ting havde betroet ſig til, ville affondre ſig fra ham, og offentlig forfægte en Lærdom, hand med ſaa ſtor Heftighed ſtridde imod. Hand ſtevnede hannem derfor og ſtrax for ſig, paa et viſſe Sted, i Oefiords Herred, paa det hand kunde blive forviſſet, om det i alle Maader forholdt ſig ſaaledes eller ikke. Af den ubarmhiertige Medhandling, ſom til ſamme Tiid de tvende fangne Mænd af Skal-

holts

(*) Lutherus propemodum canendo plus Eccleſiæ profuit qvàm ſcribendo. Vid. b. G. Wernsdorf in Diſſ. de Prudentia in Cantionibus Eccleſ. adhibenda p. 34. & de Progreſſu Reformationis p. 67. Jo. Andr. Schmid de modo propagandi Religionem per Carmina p. 43. ſqq. Georg Henr. Goetz de odio Pontificiorum in hymnos Eccleſiæ Lutheranæ p. 22-28. D. J. A. Fabric. in Centifol. Luther. p. 295. Dn. de Berger oratt. 17. ſqq. quæ extant in J. Gv. Bergeri Eloqventia Publica ed. 1750. 4.

holts Stift maatte erfare, kunde Hr. Oluf Hialteſen giøre ſig en rigtig Regning, hvad der ville møde ham, ſaafremt hand offentlig bekiendte den Lærdom, om hvis Sandhed hand var overbeviist i ſit Hierte, derfor lod hand ſig af Menniſke-Frygt ſaaledes overvinde, at hand i denne Friſtelſes Tiid var ligeſom et Rør, der bevæges hid og did af Veyret, og først ved Mellemhandlere søgte at giøre ſig reen og uſkyldig, med den Forſikring, hand ville ikke være mod den gamle Lærdom, men enhver maatte gierne for ham blive derved, derefter og, da hand indfandt ſig paa det beſtemte Præſte-Møde, ſaaledes vidſte at undſkylde ſig, at Biſpen ſelv erklærede ham uſkyldig, af Glæde tog ſin Hue af, og takkede GUD, at ſaa anſeelig en Mand ey havde faret vild i Lærdommen, men var bleven beſtandig i den Papiſtiſke Religion. Saa meget Hr. Oluf Hialteſen ved ſligt Hyklerie beſmittede ſin Samvittighed, ſaa inderlig angrede det ham, efter at hand var kommen tilbage til ſin Menighed, at hand havde giort ſaa ſvart et Fald, og givet andre ſaa ſtor en Forargelſe, derfor holdt hand det for ſin Pligt, efter Guds Ords Befalning og ſaa mange berømmelige Mænds Exempler (*) offentlig igien at bekiende og tilſtaae den ſtore Synd hand derved havde begaaet, og at advare ſine Tilhørere, at vogte ſig for de Vildfarelſer, ſom fandtes i den Romerſk Catholſke Kirke, og i ſær for Helgenes Tilbedelſe. Biſkop Jon Araſen fik atter Efterretning derom, og den viſſe Forſikring, det var ikke et blot Rygte, men en Sandhed, at Hr. Oluf var en Lutheraner. Herr Hialteſen maatte da efter Befalning atter indfinde ſig for et Præſte-Møde, hvor hand aflagde en reen Bekiendelſe om ſin Troe, og forſvarede det, ſom hand efter GUDS Ord havde fremført for ſine Tilhørere. Hvad kunde Hr. Oluf vel herhos vente ſig andet end Had og Forbittrelſe? Hand ſtod i denne Forſamling ſom en Due imellem Ørne og Roffugle. Biſkop Jon Araſen beraadſlog ſig med 12 Præſter, hvad ſaadan en Mand havde fortient, der i Religions Sager ey ville rette ſig efter Pavens Breve

(*) Saafremt nogen ville giøre et Supplement til de tvende berømmelige Mænds Skrifter Hr. Joh. Schmidii de Palinodia Eruditorum Lipſ. 1697. og Hr. J. H. Feuſtkings de Palinodia S. Witteb. 1711. kunde blant en anſeelig Forraad, ſom dertil er ved Haanden, ligeledes Hr. Oluf Hialteſen tiene til et merkeligt Exempel.

Breve og Biſpens Ord. Dommen blev ſnart fældet, nemlig at hand ſkulle have forbrudt ſit Embede, ikke mere agtes ſom en geiſtlig Mand, og at hand ſkulle være fredlos. Saa ſnart denne Dom var bleven oplæſt for hannem, fore de i en afſindig Vrede los paa ham, ſtødte ham ſom en Vandſadt ud af Kirken, hvor de vare forſamlede, gave ham og ikke ſaa megen Tiid, at hand kunde komme ud af Døren, men ſtødte den med ſaadan en Furie paa ham, at hans eene Fod blev ſaa haardt ſaaret, at hand bar dette Meen ſaa længe hand levede. Denne haarde Medfart overbeviiſte ham paa det tydeligſte, hvorledes det fremdeles ville gaae ham, ſaafremt hand blev længere i Island, derfor begav hand ſig, ſaa got hand kunde, ſtrax paa Flugten, og da hand Sønder paa Landet fandt et Skib, der ville gaae til Dannemark, forføyede hand ſig dermed til Kiøbenhavn, hvor hand bragte Tidender om den ynkelige Tilſtand, der var i Island i Henſeende til Reformationen, at nemlig den, der ſkulle fremme ſamme i Skalholts Stift, laae fangen paa Holum, at hand, Hr. Oluf, da hand ville giøre en Begyndelſe dermed i Holum Stift, var jaget fra ſit Embede, og ey torde underſtaae ſig at blive i Landet, ſaa længe Biſkop Jon Araſen med ſaa ſtor Frekhed fremfoer at giøre, hvad hand vilde.

§. 10.

Som Biſkop Jon Araſens Hierte var fuldt af Bitterhed mod forbemeldte Hr. Oluf Hialteſen, fordi hand ikke længer ſom en Blind ville lade ſig lede af en blind Anfører, ſaa lod hand ligeledes ſin Had ſee mod alle dem, der ſøgte at udfeye den gamle Papiſtiſke Suurdey. Til den Ende kaldede hand ſamme Tiid paa Thingøre Kloſter 12 Præſter ſammen, og forfattede med dem en Dom, hvorledes man ſkulle forholde ſig mod ſaadanne Mænd, ſom efter deres Meening vare falſke Lærere og Kettere. Denne Dom er i adſkillige Henſeender merkværdig, og fortiener derfor her at læſes, noye overſadt af det Islandſke:

Vi

Vi Broder Helge Abbed paa Thingøre, Thorsten Gunnesenn, Magnus Jonssen, Thorlack Halgrimsen, Gisle Sigurdsen, Jon Gudmundsen, Lopter Petersen, Einer Ulfsen, Gudmund Skidesen, Biørn Thorbiørnsen, Thorfin Svensen, og Biørn Aresen Præster i Holum Bispedømme gjøre med dette vort aabne Brev vitterligt, at Aar efter Guds Byrd 1549. in Vigilia Matthæi (d. 20. Sept.) bleve Vi af Biskop Jon, da hand samme Tiid var paa sin Visitation paa Thingøre i Vatnsdal, udnævnde, at fælde en Dom over de Kettere, hvilke her i Landet ved deres Gierninger ere faldne i Pavens Band. Disse ere saadanne Mænd, hvilke forbyde at bruge det hellige Chrisma og Vielser, eller de Skikke og Sædvaner, som udi den heele Christendom saavel af Geistlig som Verdslig Øvrighed, saa og i Pavens Brev, hvilket i dette Aar udi Rom selv blev skreven til Biskop Jon, have været anordnede, og bleven besluttet, at de skulle ved Magt holdes. Saa viste vi og i Sandhed saa at være, at Biskop Jon blev samtyckt og beskikket af Broder Sigurder (*) Abbed i Tickebay, hvilken af de fornemmeste og ældste Præster blev udvalt at være Biskop i Skalholt. Tilmed blev Biskop Jon samtykt paa et almindeligt Præstemode i Skalholts Bispedømme, saa og af Almuen paa Althinget, at hand skulle være Administrator i Skalholt Stift (**) i Anledning af det

(*) Om denne Hr. Sigurder, Abbed i Tikebay Kloster, see første Afhandling §. 10. Hand kom 1548. til Kiøbenhavn i det Øiemerke, at søge Skalholts Bispe-Stoel, men da havde Hr. Morten Einersen allerede faaet Kongens Brev til D. Palladium og Professores ved Universitetet, at hand var udnævnt til Biskop i forbemeldte Stift, og at hand skulle lade sig af dem præparere til dette vigtige Embede. Imidlertiid forhvervede dog Hr. Sigurder en Kongelig Befaling til D. Palladium og Theologos ved Academiet, at de skulle undervise thennom therom tiill thett beste (som Ordene lyde i Konge-Brevet) og at de begge skulle være i Kiøbenhavn og studere til Kongl. Majestæt selv kom did. At Hr. Morten Einersen siden fik Fortrin frem for Hr. Sigurder, og er bleven indviet til Bispe-Embedet, sees af det, som §. 4. er bleven berettet.

(**) Man veed vel, hvorledes det gaaer, naar Retten er i Spyd-Stagen, og hvad impression det desuden har, særdeles hos den almindelige Hob, naar man indbilder dem, at der ere Folk, som ville forkynde en ny Troe; hvorfor man ikke meget tør forundre sig over, naar det end skulle være saadt, hvad her berettes, at Jon Arasen under det Navn: Hand var den Mand, der skulle forsvare den gamle Lærdom, fik et stort Tilløb, og af en Deel blev antagen som en Tilsyns-Mand i Skalholt Stift.

som anføres i Kirke-Loven, hvorledes man har at forholde sig, naar en Biskop ved Døden afgaaer. Efterdi nu saavel geistlig som verdslig Ret saaledes befaler, at de som fremføre eller søge at udbrede en falsk Lærdom blant andre, eller anordne nogle ny Skikke, som ere mod Guds Lov og de hellige Fædres Anordninger: Vi og i Sandhed viste, at nogle her i Landet ey ville adlyde Forbud og Bandsettelser: Derfor dømde vi, efter at have paakaldet Guds Navn, for disse og flere Aarsagers skyld, som Loven befaler om aabenbare Kettere og Bands-Mænd, at alle de, hvilke derfor blive bekiendte, at de fremme og befordre en falsk Troe blant Folket, maae tages under Kirkens Disciplin, som de efter Loven blive dømde til, paa hvad Stæd de paagrebne vorde, eller hvem der vil paagribe dem. Denne vor Dom samtyckte benevnte Biskop Jon og Hr. Biørn Jonssen officialis, og alle de Præster og Leegmænd, som der vare nærværende, og satte hand sit Insegl tillige med vores Indsegle paa dette Brev, hvilket in scriptis blev oplæst paa det Stæd og den Dag, som før er mældt.

Blant disse formeente Kættere, hvilke nu anførte Brev lyder imod, blev Hr. Gisle Jonssen, som den Tiid var Præst i Selardal i Skalholt Stift, og siden succederede Hr. Morten Einersen i samme Biispedømme, anseet som Hoved-Mand, derfor havde og Jon Arasen alt længere siden søgt, at faae ham i sine Kloer, men da Mands Styrke havde været forgieves, greeb hand til Pennen, stevnede ham for sig, at giøre Reede for de falske Lærdomme, hand gav ham Skyld for, og lyste ham i Band, hvis hand ikke ville møde. Denne berømmelige Mand faaer jeg vel til en anden Tiid Leylighed noget mere at tale om, men det var efter mine Tanker saa meget, som at fortte en Deel af den Roes ham tilkommer, naar jeg ville forbigaae, her at anføre det rare Bandsettelses Brev, Biskop Jon Arasen lod forkynde for ham. Jeg veed disuden ikke, om mange Bandsættelses Breve i vor Danske Historie ere anførte, og derfor vil det og i den Henseende være mærkværdigt. Det lyder da saaledes:

Alle

Alle og enhver, som dette Brev see eller høre, hilse vi Jon med Guds Taalmodighed Biskop over Holum og Visitator i Skalholts Bispedømme, saa og anbefalet af vor Helligste Fader Paven at dømme i alle de Pavelige Sager (Mälaferle) hvilke paakomme, eller ere skeede i Island og ikke tilforn ved lovlige og tilbørlige Oviteringer ere forligde og nedsonede. Vi kundgiøre efterskrevne Artikle, som du, Gisle Jonssen, Præst, haver talt:

Først har du understaaet dig og driftet dig til, at fremkomme med saadan en Guds Bespaattelse og uhørlig Talemaade: At den salige Guds Moder den hellige Jomfru Maria formaaede ikke mere, end en anden fattig ordinair Piige, og de bleve Dievelens Trælle, som troede, at hun giorde Forbøn for Christne-Mennesker, at hun holdt sig til dem, og forskaffede dem nogen Hielp.

For det andet har du paa et almindeligt Præstemode, end og i Skalholts Dom-Kirke, talt dette til Foragt mod Loven og til dens Undertrykkelse: At du aldrig ville adlyde den Romerske Lov, eller være den Biskop hørig, som bar Bispe-Hue, eller var en Munk. (*)

For det tredie har du lært og forkyndet en falsk Troe for Christne-Mennesker.

Efterdi nu foranførte Poster ved Vidner kand gotgiøres, og det er befunden saa i Sandhed at være, at du saaledes har talt og giort, som forommeldt er: Saa stævne vi dig derfor for vores Dom og Overhørelse, at du uden nogen Forhindring og Ophold kommer til os, hvor og naar du kandst, og søger vor Naade til Forsoning og Lettelse i forberørte Sager: Vi sette dig tre Paamindelser, fem Dage for enhver. Men saafremt du forsømmer, at komme paa

(*) See §. 2.

den bestemte Tid til at forsvare dig, da skaltu vide, at du est i fuldkommen Band, og med Rette fraskildt Guds Folk med alt Forbud og Bandsettelse, hvori du est falden saavel ved Ord som Gierninger. Vi forbyde dig, at du herefter gaaer i Kircke, eller fremmer noget Præsteligt Embede, undtagen, at du maae læse dine Tider (horas) dog saa lavt, at ingen hører din Røst; Vi forbyde lige ledes alle Christne Mennesker, at have nogen Handel, Kiøbmandskab og Omgængelse med dig, sove hos dig, spiise med dig, eller giøre nogen Bøn for dig, undtagen at de maae bede for din Bedring, eftersom Kirkens Love befale og tilsige: Saafremt nogen kysser, hilser, beder, gaaer Bud, eller holder almindelig Samtale med den, som er i Pavens Band, da føre de, som sligt giøre, den mindre Band over sig, og ere pligtige, at betale Bøder for saadan Omgængelse. Hvis du ikke inden en Maaned, efterat du har hørt dette vort Brev, kommer til os til din Undskyldning og Forbedring, da foraarsages Vi, efterat vi have paakaldet den Hellig Aands Naade, at fælde en fuldkommen Forbandelse og Bandsettelse over dig med de Ord, som hertil høre, hvilke Ord den Hellige Konge David har anført og de helligste Fædre Paverne og anden Christen-Øvrighed har anordnet, og befalet. Men skulle noget komme os i Veyen, at vi ikke efter vor Skyldighed kunde udføre vort Embede paa dig, da est u i Sandhed falden i ævig Forbandelse, uden saa er, at du paa den rette Maade faaer Afløsning. Til et Vidnesbyrd og en Stadfæstelse herpaa hænge vi vores Indsegl for dette Brev, som er skrevet paa Holum i Hialtedal Anno 1550. (*)

Jon Arason. B.

End-

(*) Dette Bandsettelses Brev er først skreven paa Latin af Præsten Jon Matthiesen eller Svendske, efterdi Bispen selv ey forstod saa megen Latin, at hand kunde forfatte det. See første Afhandl. §. 2. Siden er det bleven oversadt i det Islandske af en Præst Hr. Odder Stephensen, hvilken Oversættelse jeg har maat betiene mig af.

Endskiønt nu Hr. Gisle Jonssen meget vel af Guds Ord viste, hvad Kraft slig en Bandsættelse havde, og derfor kunde troste sig med Frelserens Ord til sine Disciple: Salige ere I, naar man bespotter og forfølger Eder, og taler allehaande Ont mod eder for min Skyld og lyver det. Matth. V. 11. 12. saa fandt hand sig dog ved denne Bandsettelse sadt i de Omstændigheder, at hand holdt fornøden, at følge vor Frelseres Raad Matth. X. 23. Naar de forfølge eder i een Stad, da flyer til en ånden; thi eftersom Jon Arasens Tilhængere i Skalholts Stift meere og meere tiltoge, saae hand sig ikke længere sikker, at blive i sit Fæderneland, og begav hand sig derfor til Kiøbenhavn. Og visselig hand slap en overhængende Fare til rette Tiid, thi neppe var hand kommen ud af Landet, førend Hr. Biørn Jonssen Biskop Jon Arasens Søn indfandt sig paa Selardal, lod ham der domme fra Kald Ære og Embede, og tog alt hvad hand eyede til sig.

Dog førend Hr. Gisle Jonssen kom til Kiøbenhavn havde Hans Majestæt faaet nærmere Efterretning om Biskop Jon Arasens utilbørlige Opførsel mod alle dem, der fremtraadde som Sandheds Vidner, saa og om hans Foragt mod Kongelige Anordninger, derfor lod hand og ved et Rescript tilkiendegive meenige Geistlighed i Holum Stift, at de ikke meere skulle erkiende Jon Arasen for deres Biskop, men at de i hans Stæd skulle udvælge en anden, der kunde underviise dem i den saliggiørende Lærdom og efter Ordinantzens Lydelse indrette alt i Stiftet til Guds Ære, og den Lutherske Religions Handthævelse. Dertil blev forbenævnte Hr. Gisle Jonssen navngiven: Men Guds Time var endnu ikke kommen, at hand ville sende ham som en Opsyns-Mand i sin Vingaard. Imidlertiid vidner følgende Konge Brev, som er udstæd i Nyborg Tiisdagen efter Pauli Conversions Dag (d. 25. Januar.) Aar 1550. saavel om Kong Christian III. retfærdige Vrede mod den gienstridige Biskop Jon Arasen som og om de gode Tanker, Hans Majestæt allerede den Tiid har haft om Hr. Gisle Jonssen.

Wii Christiann &c: Helsse ether alle prouesther presther och menighe clericiett som byghe oc boo offuer alt Holum stiigtt paa wortt land Jsseland euindeliig med gud och wor nade, Wiider eptherthii wii forfarer huorledis at biscop Jonn som nu er biscop ther wti Holum stigt haffuer siig utilbørliigt handled och icke skicket siig wtii siitt embiid som eenn Christhen mand och biskop burde at giøre, Och haffuer emodstaed och nederlagt thet helliighe guds ord och euangelium, Och wti alle maade foracthet wor Ordinanz som wii om religionen haffuer ladett wdgaa, och ther till med haffuer bruget synn moduilliighed emod oss och sit federneland och mange aff wore wndersotthe wforretthet som thennom therom haffuer ladet beklaghe huorfor hand aff menighe almue er till alting dømpt till enn wsleger mand, Tha epther siig leyliighed bede wii ether och beffalle, Och nu met thette wort opnne breff fuldmagt giffue, ati strax uduelle och udkorer enn anden god dannemand till at were biskop offuer alt Hollum stiigt, som kand och well prediicke och lerre guds helliighe ord, och euangelium och were wor ordinandz wti alle made wndergiiffuenn Och wdaff synn yderste formue forstaHollum stiigt, som enn Chresthen biskop bør at gøre och tyckiis oss gott were ati wdueller ther till enn wied naffnn, Her Gisle Jonssen for uesthen, Och then siidenn forskicke till wor then hoye skulle wti wor stad købnehaffnn Och ther lade hanum staffestis Och siidenn skickis till iisseland ighen att annamme och forstaa Hollum kircke och Hollum stict som enn Christenn och retsindig biskop bør at giøre. Datum Nyborg Tisdagen efter Pauli Conuersionis Dag. Aar MDL.

§. II.

Biskop Palladius maa ey have vist om denne Hans Majestæts strenge Befalning, derfor meente hand endnu ved en alvorlig Paamindelse at faae Biskop Jon bragt paa bedre Tanker, eller i det mindste at formaae ham dertil, at hand skulle tage enten sin

Søn

Søn Hr. Sigurder Jonsſen eller Hr. Olaf Hialteſen til ſin Medhielp, for at begynde den ſaa længe forſomte Reformation i Holum Stift. Hand tilſkrev ham derfor efterfølgende Brev, hvilket jeg har overſadt af det Islandſke efter en Afſkrift, ſom vores berømte Aſſeſor Arnas Magnuſen har ſkreven.

Dei Gratiam & Pacem!

Det er et gammelt Ordſprog, kiere Herre, at den ikke har forſeet ſig, ſom vil forbedre ſig, og at den er god ſom aldrig forſaae ſig. Den Almægtige Gud give Eder, at I formedelſt vor HErre JEſum Chriſtum maatte ret forſtaae og betænke det, og ikke forhindre Eders egen Salighed, da ville alle Ting endnu faae et got Udfald. Jeg veed vel, at I giøre det af eders Ubetænkſomhed og Vankundighed, ſom den hellige Paul og giorde ante Converſionem, og at I ikke fordriſte Eder anderledes til, end beſtandig at blive ved den Ordinantz og andet, ſom I have ſoret Eders Erkebiſkop i Henſeende til Paven og den Romerſke Kirke. Ja I tænke, det ville være en ſtor Synd for Gud, og Skam for Menniſker, ſaafremt I ſkulle viige derfra. Saaledes meente og den hellige Paul, der dog havde meere for ſig, og en faſtere Grund at ſtaae paa, end I have, thi hand havde Moſis Lov og Propheterne for ſig, men I have intet andet for Eder end Pavens Lærdom. Den Lærdom, Paulus drev paa, var kommen af Himmelen, og det var Guds Befalning, at man ſkulle holde Loven, og lade ſig omſkiære. Men den Lærdom, hvilken I paadrive, er ikke af Himmelen, men giort og optænkt her paa Jorden, ſom er og kaldes Menneſkenes Lærdom. Nu holdt St. Paul al den Lærdom og den gode Meening, hand havde havt blant Jøderne, for aldeeles unyttig og for Skarn, og lod ſamme for Chriſti ſkyld fare, og omendſkiønt hand tilforn per ignorantiam havde hadet og trængt, ja haardelig forfuldt dem, ſom affaldt fra Jødernes Troe til JEſum Chriſtum, ſaa vendte hand ſig dog alldeles

der-

fra tilbage igien, og prædickede Christum JEsum til Salighed, og bekiendte sig selv tillige at være den største Syndere, som havde hadet, trængt og forfuldt den Christen Almue; Hand skal være Eder et Speyl og en Forskrift, hvorudi I skal beskue Eder, saafremt I vil erlange Salighed af Gud.

I holder det med Paven, men ikke med vor HErre JEsu Christo, og derfor truer, trænger og beskeligen hader alle dem der i Landet, som falde fra Pavedommet og til JEsum Christum. I troer, at de ved deres egne gode Gierninger skulle vorde salige, men jeg troer, at de blive salige allene ved JEsu Christi rosenrøde Blod, og gjøre de dog derhos gode Gierninger efter yderste Formue ligesom tilforn efter vor HErres Bud til Guds Ære og deres fattige Næste til Gavn og Gode. Slige hade og trænge I per ignorantiam vestram, og meener ikke andet, end at I gjøre det som ret er; Men viste I, at I ikke giorde ret, da var det Eder bedre, at I var død, naar I saaledes fremfare, som I nu gjør.

Samme Sindelav har og jeg tilforn havt, da jeg var under Pavedommet og ikke vidste det bedre. Jeg meente da, at jeg havde Staven i min høyre Haand: at jeg var meget vel faren for min Indvielses, Firmens, (Primsigningu) Fasten og Læsningers skyld. Men da jeg fik de Ord at høre, hvilke Gud Fader talede, og lod høre af Himmelen ved Jordans Flod, den Tiid Christus blev døbt, ligeledes paa Bierget Thabor, hvor Moses og Elias in transfiguratione Christi vare tilstæde, og saaledes ere lydendes til de 3 Apostle: Hic est filius meus dilectus, denne er min elskelige Søn, da betænckte jeg min Tilstand, og modtog vor HErres JEsu Christi Lærdom, og lignede den med Pavens Lærdom, da erfoer jeg, at de saa lidet vare overeensstemmende med hverandre som Himmelen over os og Helvede neden under os, hvilket jeg klarlig ved en Skrivelse vil legge eder for Øyen, saafremt I med et Brev forlanger det af mig, eller med et Ord vil kundgjøre det

det Kongens Ombuds-Mand Laurits Mule. Abbeden Sigurder (*) bekiender nu det samme, og skikker sig efter vor HErre JEsum Christum, som jeg meener, hand selv derom vil tilskrive Eder. Gud være Lof til evig Tiid. Amen.

Derfor beder og formaner jeg Eder ved vor HErre JEsum Christum, at J vel betænke Eders Tilstand, og ikke saaledes fremgaae tvert imod vor eeneste Saliggiører JEsum Christum, som ikke har stiftet eller befalet Papistiske Vielser, Firmen, Messer eller Fasten, endskiønt hand har lært, at man skulle holde den eene rette Faste, som er først fra Synden paa Sielens Vegne, siden fra Spiise og Drik paa Legemets Vegne: Hans Lærdom er: Agite poenitentiam, Credite Evangelio, estote misericordes, date & dabitur vobis, remittite & remittetur vobis. Pavens Lærdom er: Rager Eder, Smører Eder, den eene den anden, holder Messe, læser Eders horas, firmer, faster, og særdeles holder den og den Faste; Gaaer til den og den hellige Mand, haver eders Pater Noster Baand i Haanden, Gifter Eder ikke, lader Eders gode Gierninger betale for Eders Synder.

Min kiære Herre! Dette altsammen er Spot og Spee mod vor HErre JEsum Christum, og er intet af hans Lærdom; Alligevel understaaer J Eder, at true og trænge dem, som ey med god Samvittighed kunde holde samme. Omvender Eder, for Christi Pines og Døds skyld, og lader den fattige uforstandige Almue faae JEsu Christi reene og uforfalskede Lærdom at høre. Værer ikke længer Aarsag og Leylighed til saa mange Menniskers Fordømmelse, som J ere og hidtil været have. Knæfalder for Gud og giver Eder skyldig. Beder om Naade og Miskundhed. Adam, David, Peder, Magdalena, Røveren paa Kaarset erlangede Naade hos hannem, Ja den store Blodhund Manasses, som opfyldte

F

(*) Denne Abbed Sigurder er den samme, hvilken noget er meldet om §. 10.

fyldte Jerusalem med uskyldig Blod. Jeg sender Eder hans Bøn udlagd paa Dansk, hvormed hand bad GUD om Naade og Miskundhed, at I flittig kand bruge den med grædende Taare, som høre til en sand Bod og Omvendelse, og troer siden stadelig, at Gud igien har antaget Eder til Naade, og at den HErre JEsus Christus har tilgivet Eder ald Eders Overmod, som I mod Eders Samvittighed har bevist mod hannem. Udvælger Eder en god Mand, som kand være Eders Suffraganeus, og sender ham herhid En Vinter, da hand siden strax skal komme tilbage igien for at visitere og reformere alle Kirker og Klostere i Eders Stift, enten Eders egen Søn Hr. Sigurd eller Hr. Olav Hialtesen eller en anden, som I selv meener til denne Gierning best at være skicket.

Setter ikke eders Haab paa Paven, hand døde i Aar paa St. Mortens Aften, og maaskee I have fornommet noget dertil i Island, thi Hecla Field pleyer gierne at aabenbare sligt. (*) Nu trættes 3. Cardinaler om det Pavelige Sæde, men førend deres Trætte er til Ende, ere I alt kaldede af denne Verden. Betænker Eder derfor selv, og seer til, at I bliver visse paa Eders Salighed. I haver vaadet dybt ud, vaader nu i JEsu Navn til Lands igien. I have en mild Herre og Konge (**) misbruger ikke længer hans Naade og Godhed, thi naar I ville gjøre det, saa bliver Stif-

(*) Man maae holde D. Palladius det til gode, som hand her anfører om Hecla Field, thi det var i de Tider snart en almindelig Tradition, at de fordømte Siele vare forsamlede i Hecla. Seb. Munsterus, hvis Cosmographia med største Applausu blev modtagen (v. Creenii T. VIII. Animad. Hist. Philol. Cap. 2. p. 94-114. & B. J. C. Wolfii Hist. Lex Hebr. p. 89.) Frisius, Zieglerus, D. Casp. Peucerus have derom fortalt mange urimelige Ting, hvilke den lærde Islænder Hr Arngrim Jonssen anfører og refuterer in Comment. de Islandia p. 19. sqq.

(**) Hr. Assessor Arnas Magnussen har havt Feye, at skrive følgende Anmerkning til sit Exemplar: Haud appositè hæc dixit Palladius, nec enim amplius hoc anno Johanni gratiæ locus apud Regem erat, qvi eum comprehendere jusserat. Verum ita forte credidit Palladius, tunc à Rege remotus, Nyburgi degente, atque ita ignarus, qvid ille Islandos jussisset, vel jussurus esset.

Stiftet Eder fratagen og en anden udvaldt i Eders Stæd. Gud give Eder af sin Naade og Miskundhed en sand Forbedring. Hannem befaler jeg Eder til ævig Tiid. Amen Kiøbenhavn Dominica Lætare Anno 1550. (*)

§. 12.

Dog alt, hvad denne Biskop Jon Arasen blev forestillet, var forgieves, de ham givne Advarseler som Olie, der ofes i Ilden, og de mod ham udgivne Anordninger en ny Materie for ham, at lade see dis mere Stivhed og Gienstridighed, saa hand ikke kunde have udvalt bedre Symbolum, der svarede til hans Opførsel end dette Tu contra audentior ito. Hr. Morten Einersen blev endnu i sit Fengsel paa Holum. Hand echaperede vel eengang deraf, men blev snart igien indhentet, og siden haardere medhandlet, thi hand blev krumsluttet og sad i den Tilstand en heel Maaned, saa hand ey fik Tilladelse at reise sig af Stædet. I al den Tiid blev ham lidet eller intet givet til Spise, og havde hand snart maatt crepere af Hunger, hvis ikke en gammel Kone, der nød sit Livs-Brød paa Bispe-Gaarden, havde forbarmet sig over ham, og hemmelig igiennem et Vindue tilbragt ham noget til Underholdning. I Stæden for at Biskop Jon skulde have viist nogen Medlidenheds Tegn mod denne forladte Mand, drev hand Spot med ham, og maatte hans Poesie liigeledes bære Vidne derom, thi hand giorde derpaa følgende Riim:

Biskup Marteirn bra sitt tal,
Burtstrauk han fra Steyne
Vasade fram á Vindardal
Vard honum þad ad meyne.

(**) Andre Msta sette Aaret 1549. endnu et andet gandske urigtig 1554. Men at det Aarstall 1550. maae være rigtig, kand og sees af den Beretning, som anføres i Brevet om Pave Pauli III. Død, hvilken døde den 10. Novemb. 1549.

i. e.

Biskop Morten brød sit Løfte, og løb bort fra Steen (en Vægter, der skulle give agt paa ham) hand løb igiennem Vindardal, men det blev ham til Skade. Endelig lod hand sig ved sin Søn Laug-Mand Are Jonssen overtale, at lade Hr. Morten komme til ham til Modrefelle, hvor hans Fængsel var meere taaleligt end tilforn. Jeg vil og troe at B. Jon Arasen saa vitt er kommen til sig selv, at hand har kiendt, hand havde handlet alt for ubesindig mod Hr. Morten Einersen, og at hand derfor har tilladt ham, at komme til hans Søn, for der at recolligere sig noget efter saa meget Ont, hand havde maatt døye. Det slutter jeg blant andet deraf, at hand til samme Tiid fik i Sinde, at samle et Mode, hvor der skulle tænkes paa Middel og Raad, om ikke disse 2 Biskoper igien kunde vorde forligte, og Hr. Morten komme til sit Embede. Men hvad hans Hoved Øyemerke derhos har været, er uden Tvivl best treffet af Stifts-Befalnings-Mandens Fuldmægtig paa Bessested Christian Skriver, nemlig at hand nu gierne paa nogen Maade ville reede sig løs fra en ond Sag, som hand endelig maatte slutte, til sin Tiid ville blive ham dyre, at giøre Reede for. Et Stykke af en Skrivelse, hand i den Sag har skreven til Dade Gudmundsen, kand nærmere forklare det forommældte:

Som I tilskrive mig om den gode Mand Hr. Martin, at hand er paa Modrefelle hos Are Jonssen og har god Forpflegning med Øll Mad og andet hvad hand behøver, saa var det, kiære Dade, vel det mindste, at hand maatte have et ærligt Ophold, efterat hand er greben og fangen bortført fra sit Embede, tht det kand ikke siiges at være en ærlig Gierning, at man først fanger en Dannemand, og siiden lader ham sulte. Hand er ikke for nogen uærlig Sags skyld bleven fangentagen, derfor kommer hand nok med Ære løs, naar det er Guds Villie. Efterdi I og, kiere Dade, skriver, at I har hørt Biskop Jon og Hr. Morten ville holde et Mode paa Tingøre, næste Fredag for tilstundende Cathedra Petri, i den Meening og det Forsæt, at, saafremt gode Mænd kunde tale til Rette imellem dem,

Hr.

Hr. Morten da igien kunde komme til sin Bestilling og Embede, saa veed jeg ikke, kiære Dade, hvad Svar jeg herpaa skal give Eder, uden alleene saa meget, at jeg ikke veed, hvad Biskop Jon har at giøre med Hr. Morten, ikke heller troer jeg, at Hr. Morten er saa uforstandig, og lover eller tilstiger Biskop Jon noget mod den Eed eller det Løfte, hand tilforn har foret Hans Kongelige Majestæt, og kand det vel være, at Biskop Jon leeder derefter, efterdi hand veed, at hand har giort Hr. Morten Uret, og at hand derfor vil, at gode Mænd skal bede for ham; Men var jeg i Hr. Mortens Stæd, saa skulle jeg før blive siddendes og raadne, førend jeg skulle bede, eller lade bede et eeneste Ord (for mig) og ville jeg siiden see til, hvad der ville følge efter. Som I og, kiære Dade, tilskriver mig, at jeg med fleere Danne-Mænd skulle give et got Raad i denne Sag, saa er jeg den mindste og ringeste, som derudi raade kand, men det veed jeg dog visselig, at hvis denne Sag ikke i anden Maade bliver afgiort, førend den kommer for Hans Kongel. Majestæt, der da vil følge en stor Straf paa, mange fattige Mennisker og Indbyggerne i Landet til stor Skade og Fordervelse. Hand har nu fangentagen Bispen, og skiønt hand fik Stiftet med, saa har hand derfor ikke Dannemarck og Norge, thi hvad man giør i en overilet Heede kommer man til at fortryde (þvi stutta stund verdur Hönd högge fegen) &c. &c. Dat. Besseſtad den 3 Jule-Dag 1549.

Dog endskiønt Biskop Morten Einersen nu havde noget bedre Kaar end tilforn, saa maatte hand dyrt nok betale derfor, thi hand blev tvungen til, at give sin Forpligt til Bispens Søn Are Jonsen, at hand aldrig paaa Skalholts-Kirkes Vegne ville paatale en Jord kaldet Biarnenæs i Hornefiord saa og andre Jorder med andet som hørde dertil, hvilke Biskop Jon havde soldt til sin Søn forbenævnte Are Jonsen, og dette indgik hand, paa det hand ikkun maatte undgaae videre haarde Tractamenter og leve i Fred. Hans Forpligt, hvori hand dog nød den Naade, at maatte skrive sig Superintendent over Skalholt Stift er dateret paa Modrefelle Kloster Ny Aars Dag 1550.

Imidlertid varede det ikke længe, at Biskop Jon kunde blive stille siddendes, men hand lod sig snart igien drive af sin urolige Aand, at tænke paa ny Vittloftigheder, og maatte den gode Hr. Morten Einersen lade sig saa at stige bruge til et Redskab, at fuldføre det onde Forsæt, hand havde faaet i Hovedet. Thi i dette Aar 1550. omtrent i Junii Maaned giorde Biskop Jon Arasen sig rede, at forsøge det yderste mod Skalholts Stift, for reent at udrydde den Sæd, som sammestæds var plantet i een og andens Hierte ved Hr. Gisser Einersens og andre troe Læreres Tieneste, og maatte Hr. Morten Einersen som i Triumph lade sig af ham føre til det Stæd, hvor hand efter Kongelig Befalning skulle have været den eeneste Opsyns-Mand for Kirken og Stiftet. (*) Men førend hand forlod sin Bispe-Gaard, foranstaltede hand alt til Modvern, saafremt samme af nogen skulle vorde angreben. Hand anlagde en Skandse tæt hos Dom-Kirken, hvilken blev kaldet et Slot, og have de rudera, man endnu seer deraf, indtil denne Dag beholdt samme Navn. Omkring denne Skandse lod hand giøre dybe Grave, og Vand leede deri, og var hans Agt, at lade Gevær og andet Krigs Redskab plante derpaa, saafremt Noden ved et fiendtlig Anfald skulle udkræve det. Under samme Skandse havde hand ladet en underjordisk Gang giøre til Kirken og til Huusene. Saaledes mente hand, at ville have en sikker retirade til sin Beskiermelse, naar hand enten ved indenlands eller udenlands Magt skulle vorde angreben. Hand skal og endnu have havt farligere desseins i sit Hoved, og som Biørn paa Skardsaae beretter (**) have tilskreven Keyseren,

(*) Jeg veed ikke, hvad Grund det har, som nogle Islandske Mster berette, at Biskop Jon samme Tiid skal have havt i Sinde, at give Hr. Morten Einersen et Præste-Kald Mule for Norden i Holum Stift.

(**) Biørn Jonssen paa Skardsaae var ikkun en Bonde i Island, og Lavrettes Mand i Skagefiords Herred, men en meget curieus og flittig Mand, som med megen Omhyggelighed samlede og sammenskrev en Deel af det, der henhører til den Islandske Historie, og for den Kundskab skyld, hand havde i samme, var hand meget afholden af alle, der elskede deres Fædrenelands Historie, blant hvilke særdeles Biskop Thorlack Skulesen var hans Ven og Veldædere. Disuden var hand meget forfaren udi Lov og Rettergangs Sager, og har man endnu adskillige af hans Tractater i Mst, hvori hand har oplyst et og andet vanskeligt, som forekommer i den saa kaldede

ren, at hand skulle sende ham Hielp, og tage Landet til sig, paa det samme kunde blive ved den Rom. Catholske Religion, hvilket Brev var givet en Hollænder til Befordring, men skulle være bleven opfanget. Andre sige, at hand havde giort Hollænderne, endnu andre med Hvitfeld, Stephanio, og Messenio Scond. Illust. T. V. p. 102. Engelænderne samme Tilbud. Men dette sidste er allermindst trolig, thi Eduard VI. som den Tiid regierede i Engeland, favoriserede saa lidet Pavedommet, at hand langt meere tillod de Reformerde en fri Religions Øvelse (*) hvilket ikke kunde være Jon Arasen ubekiendt, da den Tiid mange Skiibe kom til Island fra Engeland, og er det derfor ikke at vente, at hand hos en Nation skulle have søgt Hielp, hvilken hand holdt for lige saa slemme Kættere som Lutheranerne. Udi den Dom, som siden blev fældet over ham, tales i Almindelighed om et Forræderie hand har forehavt, at lade Landet komme under fremmed Herskab, men ikke til hvem; Hans Majestæt selv tilskrev en Deel af hans excesser de Hamborgiske Kiøbmænd, der handlede paa Island, og i samme Aar begik saa store Insolencer, at de borttoge Indbyggerne deres Gods, bastede og bandt dem, og brugde anden Vold, hvorfor og Kongen havde besluttet, ved nogle Skiibe at lade de Hamborgiske Skiibe under Island opsøge og ødelegge, hvilket dog siiden af Hamborgerne med 2300 Daler blev udsonet. Om disse Hamborgiske Kiøbmænd heder det i et Kongebrev dateret Flensborg Fredagen efter Oculi 1551.

> Samme biskcop haffuer vdi mange andre maade skickett sig wtilbørligen, og som en whørsom vndersotte huilckett wii forsee oss till, at hand icke giortt hagde, thersom thet icke hagde weritt the hamborgers tilskyn-

dede Jons Bok eller Islandske Lov: Hand blev 83. Aar gammel, og døde af Steen-Smerte, d. 28 Junii 1655. J Wormii Epist. T. I. p. 103. roses hand, og kaldes p. 105. in monumentis Islandicis Polyhistor.

(*) At forbigaae mange andre, som have vist, hvor megen Flid Kong Eduard VI. anvendte, for at faa den Engelske Kirke reformeret, og Pavens Autoritet kuldkastet, fortiener Saligs Historie der A. C. Vol. II. p. 412-462. derom at eftersees.

skyndelse, &c. Og at det ikke haver været uden Grund, skal til sin Tiid sees af de Klage-Puncter Christian Skriver anførte mod hannem. Nogle af hans Landsmænd, naar de mælde om foranførte Brev Jon Arasen skulle have skreven, siige, at det skal have været en Skrivelse til Paven, hannem tilsendt formedelst een ved Navn Ulf Hansen, og at samme Skrivelse havde indbefattet en Foresporsel, hvad hand skulle giøre af Rommer-Skatten, som faldt i hans Bispedomme, efterdi ingen Ercke-Biskop meere var i Tronhiem, der efter Sædvane kunde tage derimod, og havde Paven i 3. Linier svaret ham, at hand skulle uddeele samme blant de Fattige. Men om end alt dette havde sin Rigtighed, at Biskop Jon ikke havde corresponderet med nogen udenlands Potentat, at forraade Landet til ham, da dog den over ham ergangne Dom taler om et Forræderie, saa kand hand dog aldrig frikiendes derfor, at hand jo som en Oprører har opfort sig mod Kongen, i det hand har giort tvert imod de Befalninger og Anordninger som Hans Majestæt havde givet, hvilket saavel af det foregaaende kand beviises, som og nu i det efterfølgende tydelig vil falde i Øynene.

§. 13.

Da Biskop Jon Arasen, som forhen mældt er, havde foresadt sig, at kuldkaste alt, hvad i Hr. Gisser Einersens Tiid til den Lutherske Religions Forkyndelse og Forfremmelse var foretaget i Skalhols Stift, kom hand med en heel Deel Folk til Althinget, reiste derfra til Skalholts Bispe-Gaard, og lod samme, ligesom i forrige Aar skeet var, opfordre, derhos og formælde, at hand ville lade Hr. Morten Einersen, som hand førde med sig, være foran i Spidsen, for at tage imod Skuddene, saafremt de fra Gaarden ville skyde paa hans Folk. De som vare forsamlede paa Gaarden, ville ey høre tale om nogen Opgivelse, men havde i Sinde at forsvare sig til det yderste, derfor maatte Hr. Morten efter Jon Arasens Befalning skriftlig tilsiige dem, at de ey længer skulle imodstaae, hvilket hand da og giorde, af Frygt for en haardere Skiæbne, hvis Jon Arasen atter med uforrettet Sag skulle vende tilbage fra Bispe-Gaarden. Paa den Maade kom Jon Arasen paa Skalholt, og

var

var saa hierteglad derover, som en General kand være over den störste Seyer, hand har vunden; thi nu meente hand at have sadt sig paa et Sæde, hvorfra ingen saa læt skulle rokke ham, og at hand nu havde faaet Magt i Hænderne, at udrette alt efter sit eget Tykke. Hand blev der en Uges Tiid, og indviede med Sang, Vie-Vand, og Læsning Dom-Kirken, hvilken hand foregav, ved den Lutherske Lærdom, som derudi var bleven forkyndet, at være bleven ureen. Dette opvakte en stor Glæde hos en Deel af de Gamle, hvorfor de og paa mueligste Maader gik hannem til Haande, derpaa slog hand med en Kiep eller Riis paa Kirkens-Stolper, Dörre og alle Altere, ved hvilket Abespill hand ville give dem deres forige formeente Helligbed igien. Herr Gisser Einersens (*) Legeme, som var begraven i Kirken, maatte ikke heller blive liggende i sit Hvile-Stæd, og da Jon Arasen i hans levende Live ey havde vovet, at foretage noget fiendtlig mod ham, saa ville hand dog nu hævne sig paa hans döde Legeme, i det hand lod samme opgrave, kaste hans Been i en Sæk, og nedgrave i en Hule uden for Kirke-Gaarden, öste siden Vie-Vand i Graven og lod den saa fylde med Jord. Derpaa firmede hand efter Catholsk Viis mange Börn, og indviede fire Præster, som alle vare gandske Ulærde. Den eene af dem, ved Navn Jon Gisleseen havde hidindtil tient som Dreng i Kiokenet, og blev derefter af Spott kaldet Jon hin Mariulause, Jon den Marielöse. Disse fire lod hand efter sig paa Bispe Gaarden, og befalede dem, at iagttage de Papistiske Ceremonier, og ey at tilstæde nogen Forandring derudi. Alt dette skeede i hen ved 800. Menneskers Paasyn. Der skrives, at hand til samme Tiid der paa Stædet offentlig har ladet sig erklære for en Opsyns-Mand over Skalholt-Stift, og at hand derhos skal have rost sig, at hand nu havde undertvungen heele Island undtagen halvanden Bonde. Disse skulle være Lav Mand Thorlef Paulsen (**) og Dade Gudmundsen,

(*) Nicol. Cragius begaaer i Annal. Chr. III. p. 312. en grov Feyl, i det hand siger det havde været Ogmundi Legeme, som igien var bleven opgraven, hvilken af Stephanio l. c. pag. 348. er bleven rettet.

(**) Da Are Jonssen havde været Lav-Mand for Norden og Vesten, fra 1530. til 1541. nedlagde hand dette Embede. Jeg har læst hans Opsigelses Brev i Original, hvilket er dateret i Kark-

der maatte heede den halve Bonde, fordi hand ikke betiente noget anseeligt Embede. Ved sin Bortreise fra Skalholts Bispe-Gaard lod hand Hr. Morten Einersen, som sin og sin Sons Biørn Jonssens Ombuds Mand eller Fuldmægtig blive efter sig, indtil hand kunde komme tilbage, og enten selv med hans Son tage Skalholts Stift i fuldkommen possession, eller og lade det forvalte ved ham, indtil en anden dertil af Paven blev beskikket.

Derpaa besøgte hand Vidoe Kloster, drev de Danske derfra, som siden 1539. havde opholdt sig der, og befalede Abbeden Alexius Paulsen, (hvilken nu tog hans Parthie igien, endskiønt hand Anno 1542. underskrev Kirke Ordinantsen) at alt med Religionen skulle holdes i Klosteret, ligesom det havde været i Biskop Øgmunds Tid. Om denne Reise giorde hand følgende Vers:

Viikur hann sier i Videyar Klaustur
Viida tru eg hann svamli
Hinn gamli
Vit Danska var hann diarfur og hraustur
Dreifde heim a flædar flaustur,
Med brauke og bramli.

i. e.

Karlmanstunge to Dage for St. Peders Messe 1541. hvorudi hand mælder, at hand tilforn skriftlig havde bedet Kongen, hand maatte faae Tilladelse, at nedlegge Lav-Mands Embedet, og havde hand blandt andet resolveret dertil for den Aarsags skyld, fordi det forekom ham, at nogle ikke ret handlede med ham efter Islands Lov, hvilke efter sigende skulle have befort ham for Kongen, og ville hand derfor erkiende den for Lav-Mand, hvilken de beste Mænd for Norden og Westen udvalde, og Kongen dertil beskikkede. Altsaa blev den bemældte Thorlef Paulsen igien udnævnet i hans Stæd, men at denne Mand hverken har været efter Are Jonssens, eller hans Faders Sind, kand sluttes deraf, at de siden søgte at bemægtige sig hans Person, hvorfor Hr. Thorlack Halgrimsen en Fader til den navnkundige Biskop Gudbrand blev udsendt for at fange ham. Denne giorde vel Reisen, men ikkun for et Syns skyld, thi endskiønt Lav-Manden ikke var i den Stand, at hand kunde giøre nogen Modvern, saa vendte hand dog med uforrettet Sag tilbage igien, efterdi hand holdt der for en Ubilligbed at antaste uskyldige Folk, hvorvel hand dermed ikkun slet insinuerede sig hos sin Biskop. Lav-Mand Thorlef saae vel, de ville med Tiden blive ham for mægtige, derfor nedlagde hand sit Lav-Mands Embede i Aaret 1548. for at undgaae videre Had og Efterstræbelser, og blev Ormer Sturlesen derpaa Lav-Mand.

i. e.

Den Gamle begiver sig til Vidoe Kloster, jeg troer, hand farer paa mange Stæder underlig frem. Mod de Danske var hand dristig og uforsagt, og adspredde dem med Bulder og Larm, at de maatte fly paa et Skib.

Siden reiste hand Vester til Helgefells Kloster, hvor ingen Abbed havde været, siden den i første Afhandling anførte Hans van der Mervitz fik det i Forvaltning. Der indsatte hand en gammel Mand ved Navn Narfe, til Abbed, som allerede tilforn fra omtrent 1511. af havde været i samme Embede, og gav ham Befalning, at holde det Gamle vedlige. Dog maae til samme Tiid de fleeste Munke af dette Helgefels Kloster være forloben, thi jeg finder i et Kongeligt Rescript dat. Nyborg Tiisdagen efter Pauli Conversionis Dag 1550. at den Tiid ikkun to Munke vare derudi, hvilke disuden holdt dem uskikkelig, hvorfor Hans Majestæt befalede Hr. Lauritz Mule og Biskop Morten Einersen, at de i samme Kloster skulle indrette en Skole, og at alt Klosterets Rente skulle forvendes til denne Skoles Behov, paa det fattige Peblinge kunde have deres Underholdning til Klæde og Føde, og optugtes i god Lærdom.

§. 14.

Denne Biskop Jon Arasens Omreise giorde en stor Forandring i Skalholts-Stift. En Deel, som tilforn havde prædiket Guds Ord reent, begyndte nu af Frygt for denne myndige Mand at tale om Skiers-Ild, de Helgenes Paakaldelse o. s. v. De Præster som havde begivet sig i Egtestand, maatte enten nedlægge deres Embede, eller saafremt de ville blive derudi, maatte de skille deres Koner fra sig. Om dette med meere, som og noget tilforn er anført om, gav Hr. Morten Einersens Søn Theodorus Martini Biskop Peder Palladio i Julio i dette Aar 1550. skriftlig Efterretning, hvilken herved af Originalen meddeeles:

Doctisſimo Viro, Domino Doctori
Petro Palladio, Selandiæ Epiſcopo Vigilantisſimo in alma
Academia Hafnienſi (*) præclarisſimo
hæ dentur literæ. 1550.

meo Domino charisſimo.

Dei gratiam & pacem, felicemqve corporis ſanitatem vobis opto, Reverende Domine Epiſcope: Ingentes vobis gratias agens pro veſtris in me indignum collatis beneficiis &c. Colendisſime Domine Doctor, ego præ doloribus & cordis anguſtiis vix qvid novarum rerum in hac terra jam geſtum ſit, vos certiores facere qveo. Ita enim (ut brevibus dicam) patrem meum impius ille homo & miſer Epiſcopus Jonas tractavit ac cruciavit, ut vix dici poſſit. Primum enim hieme præterita per filios ſuos eum incautum in ſua propria villa capi curavit, & ſibi vinctum adferri, ſuitqve fere per totam hiemem ſub ejus imperio captus. Deinde cantilenas qvasdam & illuſiones in ejus contumeliam per totam hanc terram progredi curavit; videlicet, qvod ſacram aqvam depoſuerit, item ſacro ſanctum chrisma, item unxiones infirmorum, & id genus alios ritus Papiſtarum. Tertio maxima audacia mentitur in eum dicens, eum non à Regia Majeſtate, ſed aſtutia & furto ſuas literas (qvæ eum juſtum Skalholtenſis Eccleſiæ Epiſcopum profitentur) conſecutum eſſe, & hæc conſiliis Laurentii Mulen tantum non Regis effeciſſe. Qvarto dicit, eum ethnicis eſſe pejorem, & magis impium, qvam qvemqvam eorum, propterea, qvod non velit invocare Sanctos, & tanta blaſphemia Deum Opt. Max. ſuis locutionibus cum concionari ſe ſimulat, afficit, ut non ſit dicendum, dicens, omnes illos, qvi non invocant Sanctos, prorſus eſſe condempnatos, qvoniam non habeant interceſſores & patronos, qvi illorum cauſſas agant ante tribunal Dei &c. Qvinto omnes illos miſeros hercle Sacerdotes, qvi verbum Dei prædicant & profitentur, tam crudeliter deprimit, ut nihil aliud loqvi audeant, qvam quod illi placet. Sexto, tanta operum fiducia ac ſuperbia miſer hic

(*) adde Doctori vel Profeſſori.

hic homo tumet, ut dicat, nullum esse Christianum Episcopum in tota Dania, Norvagia Svetia & aliis insulis ibi circumjacentibus præter se unum. Septimo, quoniam Patrem jam captivum sub suapotestate habuit, curavit ita per suos proprios Sacerdotes & per servos judicari, qvod ille esset solus justus tum Skalholtensis tum Holensis Ecclesiæ Episcopus, jamqve totam hanc terram sub suo imperio habet, tam crudeliter omnes verbi Dei amicos deprimens, ut nulla humana lingva hoc dicere satis possit, qvod hercle unum illud exemplum (qvod ut crudelitas (*) ejus intelligatur, brevibus scribam) ostendit. Cum igitur omnia Skalholtensis ecclesiæ bona ei tradita essent (si enim qvisqvam se ei opposuisset tum patri meo mortem minabatur) cumqve ille jam ibi regnaret, variis modis coepit templum illud ligneum deplorare, dicens illud propter novos & impios mores, qvi essent contra Sanctissimi Papæ institutiones fundati, esse contemptum & maculatum, illud vero unum, qvod esset impiissimum, videlicet, qvod Gizerus Einari, ethnicorum vilissimus ibi esset sepultus &c. Cumqve jam multis modis hæc deploraret, tum primum sacram aqvam per totum hoc templum fudit, deinde virga qvadam omnes templi postes, januas, omniaqve altaria percussit, sicqve illud ab omni macula purgavit. Cumqve hoc feciset, sepulcrum, in qvo feliciss. memoriæ Gizerus Einari, summus verbi Dei amicus, jacuit, effodi curavit, atqve ita crura (**) ejus & cum lintiamine, qvo erat circumdatus, in saccum ponens, & è templo gestans, in speluncam qvandam jactavit, cumqve hoc feciset, tum sepulcrum terra rursus replevit. Deinde in foveam sacram aqvam fudit, lapidemqve hac ipsa virga percussit. Hæc impius ille homo coram omni populo, ubi fere octingenti homines congregati erant, fecit: dicens, Ecclesiam alioqvi non esse Christianam, hocqve modo totam hanc terram jam deprimit. Verbum Dei nullum hic jam habere potest progressum, qvi patri fuerunt amicissimi, jam non audent, nisi esse Episcopi Jonæ fidelissimi, qvi Deum amarunt, jam sculptilia, & Sanctorum imagines invocare coguntur, qvi Evangelium prædicarunt, jam de

(*) In Autographo: Crudelitatem.
(**) Intellige, Ossa.

purgatorio, de meritis Sanctorum, deqve aliis papalibus ceremoniis & inſtitutionibus concionari coguntur, qvi Sacerdotes uxores duxerunt, non diutius Sacerdotes ſed ruſtici eſſe coguntur. Si autem Sacerdotes manere voluerint, tum uxores abjiciant, & ſcorta ſibi ſumant, qvoniam tunc ſunt digni ad miſſas faciendas & alia Sacerdotum officia. In Summa, Chariſſime Domine Epiſcope, Pater prorſus (etſi in ſua propria curia verbum profiteatur, & concionetur) deletur. Cumqve Jonas Schalhollt coepit, tum Pater hic adhuc cum illo vinctus fuit, hæcqve omnia, qvæ gerebantur, vidit. An hic liberetur neſcio. Suum filium Bernhardum hic Procuratorem Jonas poſuit, donec aliqvis à Papa inſtitutus Epiſcopus & conſecratus huc veniret, qvi hic curam animarum haberet, & etiam conſenſum Norvagici Regis haberet &c. Patris fere omnia bona coeperunt, ita, ut vix unde vivat, (ſi ab illis liberatur) habeat.

Rogat igitur tuam reliqvorumqve Doctorum præſtantiam, ut eum veſtris conſiliis apud Regem juvetis, ut, ſi non curiam Epiſcopi receperit, tamen ſua bona, qvibus ſe ſuſtentet, recipiat. Ille jam eſt in hac terra qvemadmodum agnus inter lupos dicit enim: amici mei locuti ſunt contra me &c. Hæc omnia Chariſſime D. Doctor, ſimul atqve patris miſeriam inſpicias, qvamqve ab illis variis modis perſeqvatur, animadvertas, per Chriſtum te oro. Hæc ſunt, qvæ Tuæ humanitati ſcribere coactus ſum; qvæ (qvoniam me erraſſe ſcio) in meliorem partem interpretemini, oro. Non jam reſtat, niſi ut vos Deo Opt. Max. commendem, qvi vos per ſuam gratiam longævos cuſtodiat. Amen. Datum Schalholt Die Martis poſt feſtum Petri & Pauli Anno Salutis 1550.

Theodorus Martini (*)

At

(*) Theodorus Martini, hvis Brev uforandret er bleven meddeelt, blev ſiden Rector paa Skalholt i to Aar, Præſt i Hrune to Aar, og i Bredebolſtad paa det tredie Aar. Udi ſit Fæderneland var hand agtet for en lærd Mand og god Poet, man beretter og, at hand ſkal have overſadt de Pſalmer, hvilke hans Fader ſiden lod udgaae.

At dette Brev har giort en stor Bevægelse blant alle dem, som i Dannemarck læsde det, er ingen Tvivl paa; At og Hans Majestæt har faaet Efterretning af samme, hvor aldeles Biskop Jon Arasen havde forhærdet sit Sind mod alle de Advarseler og strenge Befalinger, hvilke til Landet vare indsendte, kand sluttes deraf, at bemældte Brev findes i det Kongelige Archiv, hvoraf min besynderlig gode Ven Hr. Justitz-Raad og Archivarius Langebeck har meddeelt mig samme, for at conferere det med den Udskrift, jeg deraf haver. Hvad Virkning denne Skrivelse har havt, til at sørge for Biskop Morten Einersens Sikkerhed, derom skal siden meere mældes. Jckun vil jeg ved denne Leylighed, da i Brevet berettes, at Biskop Jon foregav, Hr. Morten havde med Svig og Underfundighed tilpractiseret sig den biskopelige Værdighed, anføre et Vidnesbyrd, som Professorerne ved Kiøbenhavns Academie tilsendte ham i efterfølgende Aar 1551. for at frie ham fra den blame, hans Fiender havde sadt ham udi. Dette testimonium er skreven paa Pergament, og er Copien efter Originalen saaledes lydende:

Vii Efterscreffne Nicolaus Hemingius Rector oc Professores, her i Kongelig Maiestatz Høy Schole, til Køben-haffn, gøre alle witterligt met dette wort obne Breff, at det er oß fuld uitterligt, at i det Aar som wi schreffue MDXLIX. da waar den fromme oc lerde Mand her aff Island, Her Morthen Einersen, oc haffde Herberig oc Kaast hoß Erlig oc Høylerd Mand Doctor Hans Machabeus, som læsser den Hellige Scrifft i denne Schole, er det os ogsaa fuld uitterligt, at forne Her Morthen Einersen bleff ordineret til Superintendent oc Biskop offuer Skalholtz Stigt i Island, her i Domkircken for høye Altere, christelige effter den hellige Apostoliske skick, oc efter Kongelig Maiestatz ordinantz aff wor Superintendent oc Biscop Doctor Peder Palladius, oc vide wi ingen anden Skyld eller Vidnesbyrd at giffue forne Her Morthen, end den, der god er. Til ydermere vidnesbyrd

henge

henge wi Universitetens Indsegel her neden saar, Giffuit i Kiøbenhaffn Onsdag Cantate anno Dni MDLI.

§. 15.

Alt dette som Biskop Jon Arasen foretog sig i Skalholts Stift, og hvorom man har Foye at sige det samme, som fordum blev sagt om Jehu, at hand foer afstæd med Galenskab, ville hand vel indbilde andre, at være giort for Religionens og Samvittighedens skyld, men naar man betragter hans heele Adfærd, saa bliver det Soleklart, at hans Øye har været en Skalck, og hans Hierte opfyldt med en utæmmet Begierlighed, at udbreede sin Anseelse, at byde Kongen og hans Befalinger Trods, at rive andres Gods og Eyendomme til sig, og som en Eenevolds Herre at tilegne sig det, hand ingen Ret havde til. Vi tør ikke tænke, at hand ville have giort denne Reise til Skalholt, og de mange Ting, hand der foranstaltede, for intet, ney, hand kunde saa lidet som hans Fader Paven, taale det, at lade andre, hvilke ikke havde samme principia som hand, blive i rolig Besiddelse af det dem med rette tilkom, derfor var det ikke nok, at hand for den Umage, hand selv havde trænget sig til, nemlig at forrette Episcopalia i Skalholts Stift, forlangede den heele Skalholts Bispestoels Indkomster, men hand ville og derfor tillige have Hr. Morten Einersens Gods, hvilken hand ansaae, at have ulovlig indtrænget sig i det Embede, Kongen havde bestícket ham til. Dog ville hand derhos som den uretfærdige Huusfoged handle smildeligen, og at hand ikke maatte ansees for, ligesom hand ved egen Myndighed havde frataget andre noget, saa maatte 12 Præster af hans Partie træde sammen, og sinedde en Dom efter hans Villie, hvorudi disse Indkomster hannem bleve tildomte: Paa hvad Grund dette er skeet, udviser efterfolgende Document.

Vi Thorlef Ericksen Præst og den hellige Skalholts Kirkes officialis, Freysteen Grimsen, Eyolfer Einersen, Olafer Magnussen, Biørn Adsersen (Auzurarson) Erick Grimsen, Thor-

Thorder Olaffen, Olafer Jonſſen, Arne Sigmundſen, Indride Amundſen, Salomon Gudmundſen, og Jon Asmundſen Præſter i Skalholts Biſpedømme giøre med dette vort aabne Brev for gode Mænd bekiendt, at Aar efter Guds Byrd 1550. Mandagen efter Peders Meſſe vare vi paa Thingvelle til Dom udnævnede af Biſkop Jon, ſom den Tiid havde den Herre Pavens Magt over Skalholts Biſpedømme, ligeſom hand og efter Kirkens gamle Love var beſkicket og ſamtyckt af Skalholts Kirkes Præſter, at være Adminiſtrator i Skalholts Biſpedømme, hvorfor Biſkop Jon begiærde Dom i den Sag, hvad Betalning hand ſkulle have for den ſtore Umage og den Bekoſtning, ſom hand havde havd og fremdeeles ſkulle have for at føre Chriſtendommen i Skalholts Biſpedømme i Orden, og at giøre den biſpelige Tieneſte, ſom hand var ſkyldig til. Vi viſte det i Sandhed ſaa at være, at Biſkop Jon for 2 Aar ſiiden, da hand var paa Skalholt, havde tilbuden ſig, der ſaavel ſom andenſtæds over det heele Skalholts Biſpedømme at fremme biſpelig Tieneſte, ſaa viit hand det overkomme kunde; Vi viſte og liigeledes, at hand har viiet Præſter og Chriſma, firmet Børn, og giort anden biſkopelig Forretning (i dette Stift) efter Guds Lov og gammel Vane. Til ſamme Tiid blev og den Herre Paves aabne og beſeglede Brev oplæſt, hvis Indhold var, at hand ſkulle paatage ſig det anførte Embede, med fleere Stycker, ſom derudi ſtode. Derfor dømde vi, efter at have udbedet os dertil Guds Naade, med en fuldkommen Dom, at forbenevnte Biſkop Jon er og haver været en fuldkommen dertil berettiget Tilſyns-Mand for Chriſtenheden i Skalholts Biſpedømme, og at hand har biſkopelig Magt efter den Herre Paves Myndighed og Befaling, ſom Brevet om formælder, indtil en anden Biſkop ved den Herre Paves Magt vorder indſadt og ſamtyckt. Men angaaende de Bekoſtninger, hvilke Biſkop Jon har giort og nødvendig har maatt giøre for at bringe Chriſtendommen i Skalholts Biſpedømme i Skik og Orden, dømde vi ſaaledes, at

Biskop Jon og hans Ombuds Mænd skulle have Ret og Magt, at tilegne sig de Mænds Eyendom, som ulovlig have indsadt sig eller indsettes i den hellige Skalholts Kirke, at styre samme og dens Indkomme, saa at derfor skal gjøres tilbørlig Regnskab til Biskop Jon, og hand skal have Tilsyn dermed efter de Øvrigheds-Personers Raad i Skalholts Bispedømme, hvilke Biskop Jon dertil beskikker. Men alle dem som herefter ville gjøre Biskop Jon nogen Modstand, at hand ey maae udføre det forbemældte Embede, og derudi styre, raade, og regiere, dem dømde vi med Rette at bør tages under lovlig Kirkens Disciplin, og at Biskop Jon skal have alle de biskopelige Indkomme, som en fuldmyndig Biskop tilhører, saa længe som hand forestaaer forbenævnte Embede. Denne vor Dom samtyckte den værdige Herre Biskop Jon og fleere Præster og Leegmænd, som vare tilstæde paa foranførte Stæd og Dag, og satte hand sit Indsegl med vores Indsegle for dette Brev, som blev skrevet oplæst og beseiglet paa samme Stæd Dag og Aar som før er mældt.

§. 16.

Biskop Jon Arasen kunde hos alt dette let forestille sig, hvad Opsigt det ville giøre hos Kongen, naar hand fornam hans ulovlige Adfærd, og at det endelig ville heede: Gjør Regnskab for din Husholdning, derfor viste hand ingen bedre Raad, paa det hand nogenlunde kunde sette Farve paa sin onde Sag, end at hand tog sig for, at sværte alle dem hos Hans Majestæt, hvilke hand enten havde lagd Haand paa, eller paa andre Maader vist sin Fiendskab imod. Af den Aarsag maatte hans tvende Sønner Are og Biørn tilskrive Kantzelern Hr. Johan Friis, og i dette Brev med de hesligste Farver afmale alle dem, der havde erfaret hans uchristelige Haardhed. Jeg vil give en rigtig Oversettelse af denne Skrivelse, som tillige kand tiene til et Vidnesbyrd, hvor vit Ondskab og Blindhed kand forlede et Menneske.

JEsus

JEsu Christi Naade og Fred være med Eder Herr Johann Friis min Naadigste Herre Konges Kantzeler. Vi ville tilkiendegive Eder den store Ueenighed og Vrangvillighed, som nu har været i Island og hvoraf den kommer, og skal det findes sandt at være: For det første vare vi med, da Martin Einersen efter Dom (*) blev fangentagen for sin store Udyd, hvilken hand bedrev her i Landet. Først løb denne Martin ud af Landet med falske Breve, som hand lod skrive under 24 Præsters Navn, at hand var bleven udvaldt, at være Biskop i Skalholt, da de, som valdte ham, vare ikke fleere end 6 eller 8 Præster, imod det heele Lands og Kongens Lov. (**) Disuden lod hand tage vort Gods, og ville forraade vor Fader Biskop Jon, og lod ham, og alle hans Domme og Gierninger erklære for ugyldige. (***) Dertilmed gav hand Lafrentz Mule Penge, at hand skulle styrke ham i slige onde Gierninger.

Item er den samme Lafrentz Mule faret med Uret og Løgn af Landet, og har samlet meget uretfærdigt Gods

(*) Denne Dom har jeg ikke funden i nogen af de haandskrevne Beretninger, jeg har læst om det der passerede i Island i denne Tiid, og ville jeg ønske, naar nogen skulle have samme, at den publico maatte meddeeles, paa det man deraf kunde see, hvad Beskyldninger Jon Arasen har grundet sin Dom paa. Da ellers bemældte Biskop var som den uretfærdige Dommer, at hand hverken frygtede Gud, ikke heller undsaae sig for noget Menniske, saa kunde det ikke være en svar Sag for ham, at smedde hvad ham lystede, Hr. Morten Einersen til Fortræd, og at faae en Dom efter sit Hoved forhvervet af saa mange Tilhængere, hand havde i Ledtog med sig.

(**) At de her vil beraabe sig paa Kongens Lov har ingen Grund, thi i Kirke-Ordinantzen, der var lovtagen i Island heder det Fol. LIII. b. ed: 1537. Ubi opus fuerit aliqvo Superintendente conveniant omnes pastores illius dioecesis in locum habitationis superattendentis XX. die postquam ille defunctus est, & dent concorditer potestatem *qvatuor* pastoribus eligendi aliqvem, qvem dignum vita & doctrina judicaverint. Og er ingen Tvivl paa, at en god Deel af Præsteskabet i Skalholts Stift har holdt sig denne Befalning efterrettelig, og givet nogle af deres Brødre Fuldmagt, at vælge i deres Navn, den de agtede begvæmmest at være.

(***) At Hr. Morten Einersen har havt Aarsag til, at lade Jon Arasens Opførsel i Skalholts Stift undersøge, kand sees §. 6. men at hand har taget nogens Gods bort, med videre, derom har jeg intet funden, endog hos dem, der have foretaget sig, paa beste Maade at forsvare Jon Arasen, og var det vel mod den gode Hr. Mortens Naturell, om hvilcken man af alle Ting maae slutte, at hand har været en meget fredsommelig Mand.

og Penge i Landet, som Dommen, hvilken tilforn er fældet derom paa Althinget, udviiser. Jeg troer, at hand aldrig var kommen levendes af Landet, havde det icke været for vor Naadige Herres Christian Friderichsens skyld.

Saa ere og her fra Landet med Skibene bortløben nogle nærlige Mænd, nemlig Peter Einersen (*) Brynjolf Jonsen, Gunløger Arnesen Munck og Olav Hialtesen. Disse alle ere for deres onde Ords, Tyveries og Guds Bespottelses skyld løben ud af Landet.

Nu have vi skreven Eder den rette Sandhed herom, som vi vil forsvare for Gud og Mennesker, og ville disse Mænd ikke føre saa mange Kongebreve ind i Landet fra vor Naadigste Herre Kongen, saafremt I kiendte disse Mænd saaledes, som vi Islændere kiende dem. I ville og gjøre saavel og sende en troe og forstandig Mand herhid, som med Sandhed kunde underviise den naadigste Herre Kongen og Eder, hvad Falskhed og Uret her farer frem i Landet, nu særdeeles, siden Lafrentz Mule skulle være Foged, thi denne Lasse Mule aflegger ingen Regnskab for mange Kongens Eyendomme og Gods, som her have været Kongen tildømte, tilmed staae her mange vigtige Sager og have i lang Tiid staaet udømte, og den samme Lafrentz Mule tager derfor Joachims Daler paa sin Ære og Troe, som Kongen og I vide lidet af. (**)

Der-

(*) Denne Hr. Peter Einersen var Biskop Morten Einersens Broder, som vel har søgt sin Sikkerhed ved Flugten, at hand ikke maatte falde i samme Strikker og Vanheld som hans Broder. Hand var ellers 1549. paa Bispe-Gaarden, da Jon Arasen havde i Sinde at overrumple samme, og var den, der gav det Raad, at man skulle opkaste et Bryst-Værn, for desbedre at forsvare Bispe-Gaarden. Noget lidet findes om ham i første Afhandling §. 18. Ellers maae det vel hede her om alle disse Angivelser mod Peder Einersen og de andre: Quælibet in qvemvis convitia fingere fæui.

(**) Hvad Grund denne Klage har havt, er ikke mit Institutum at undersøge, men bliver en materie til nøyere Afhandling for een som vil give os Efterretning om de Befalingsmænd,

der

Derfor bede vi Eder for Guds skyld, at Kongen og I ikke troe denne Mands daarlige Løgn, thi det er sandt som vi sige Eder paa vores Troe og Ære. Vores Fader Biskop Jon og vi ville være den Naadigste Herres Kong Christian Friederichsens hulde og troe Tienere (*) og saaledes hielpe hans unge Søn, at vi maae have Naade og Fred. Saa ville vi og holde den Christelige Troe og det hellige Evangelium, som det altid har været prædiket i Island, og det som den Naadigste Herre Kongen siden har skrevet derom. Item bede vi Eder for Guds skyld, at vi maae bekomme et aabet Konge-Brev, saa lydende, at Laugmændene og Landets

der have været paa Island. De Eyendomme, Brevet mælder om, at have været Kongen tildømte, har uden Tvivl været Dade Gudmundsens, i det efter Jon Arasens Dom, hvoraf Indholden §. 4. er bleven anført, halvdeelen deraf skulle høre Kongen til, og har det vel ikke lidet krænket denne hæsngierige Mand, at Hr. L. Mule ikke ville paa sin Side see denne Dom exeqveret, paa det hand siden dis lættere kunde faae Bugt med Dade Gudmundsen. Ellers var denne ikke den første Gang, at Befalnings-Manden maatte erfare deres Efterstræbelser; Hand havde ikke længe tilforn erfaret dem som sine aabenbare Fiender, thi foruden det, at hand meenes, at have været tilstæde paa Videe Kloster, da Biskop Jon Arasen kom der, og skal være ilde medhandlet af ham, saa skeede det paa Althinget, som dette Aar 1550. blev holden, at Bispens Søn Are mødte der med 430. bevæbnede Mænd, og da Hr. L. Mule begiærde hans Syssels Afgift, kastede Are ham nogle Joachims Dalere i Ansigtet, saa Blodet styrtede ud af Næsen, og Befalnings Manden saae sig nød til med sine Mænd at tage Flugten. Denne aabenbare Ulydighed mod Kongens Love anfører een af Jon Arasens Slægt navnlig Olaver Thomsen som en meget heroisk Gierning i en Vise ham og hans Sønner til Ære digtet.

Til Alþingis enn þa reyd
Eyder blarra skiallda
I Lögrettu lagdi leid
Liest þar mundi giallda.
Dalina Danskri drott.
Kastadi sylfri Kappinn dyr,
Þat kom a nasirnar sliott
Hirdstiorans

Den mandige Kæmpe reed
endnu eengang til Althinget,
og tog sin Vey til Lavretten,
og lod som hand der ville
betale sin Afgift til de
Danske, derpaa kastede denne
mægtige Krigs-Helt Pengene
uden Fortsvelse i Stift-Befalnings-
Mandens Ansigt.

Da nu Befalnings Manden strax derpaa begav sig til Kiøbenhavn, og de efter saadanne mod ham begaaede grove excesser let kunde forestille sig, hvad relation hand burde med sig bringe om deres Forhold, saa er det ikke at undre, at de bede Kantzelern ikke at troe hannem.

(*) Hvorledes det i Gierningen selv blev udviist af Biskop Jon Arasen, er af hans heele Opførsel Øyensynlig.

dets Høfdinger med heele Almuen her i Landet maatte tilsee, at een af alt Landsens Folk Geistlige og Verdslige paa Althinget maae blive udvalt til Biskop, og der for Kongens Foged sværge Kongen Troeskabs Eed, og at vi maae holdes med og efter Norrigs Lov og Ret (*). Vi ville sette Borgen, at dette Brev skal vorde løst med Penge, saa det skal glæde Eder, og betales til Eders Ombuds-Mand, som samme Brev medbringer. Vi ville gierne giøre Eders Villie, naar I ville tilskrive Os, og være Os til Hielp imod alle andre Landstrygere, som ere komne til Eder her fra Landet, og have opsadt sig mod vor Fader og Os. (**) Men Gud give os alle at leve christelig, og at I ville, skrive Os et ret Svar med den samme, som bringer Eder dette Brev, at det kunde komme Os til Hielp og Beste, som Vi bede om. Og til meere Vidnesbyrd og Sandhed herom, setter jeg Biørn Jonsen Præst og Are Jonsen Vores Segl med Biskop Jons Segl for dette Brev. Skrevet efter gode ærlige Mænds Raad paa Holum i Hialltedal udi Island In die Laurentii Anno 1550.

§. 17.

Men dette Brev var dem til ingen Nytte. Hans Majestæt havde faaet en Efterretning efter den anden om de store Extravagancer

(*) Man seer af denne underlige Begiæring, nemlig at Kongen paa deres Ord skulle cassere det Kalds-Brev, Biskop Morten Einersen havde faaet, at hand skulle give dem frie Haand, at vælge hvem de ville, og at den samme i Island skulle aflægge Eeden, aitsaa ikke komme til Kiøbenhavn eller hvor Hans Majestæt opholdt sig, for der at sværge Kongen Troskab, som hand efter Ordinantzen var pligtig at giøre. vid. Ord. Eccl. l. c. & fol. LXI. man seer af alt dette, siger jeg, naar det havde været muelig, deres petitum var bleven dem accorderet, at ved den Myndighed Jon Arasen havde sadt sig udi, vel ingen anden end hand selv eller hans Søn Biorn Jonsen af dem var bleven udvalt.

(**) Uden Tviil skulle det heede med klare, og tydelige Ord, at ingen Penge og Gaver skulle spares, og Kantzelerns Umage riigelig blive betalt, naar de kunde erlange det de søgte om. Men de addresserede sig til den urette Mand, thi Kantzeler Johan Friis var saa oprigtig i sit Hierte mod Gud, som sin Konge troe. Hvor redelig hand har været i sin Christendom, kand sluttes af de 3. Bøger, hand idelig læsde i, som vare, den Danske Bibel, den lille Catechismus, og Melanchthonis Corpus Doctrinæ. Om denne sidste Bog er hans judicium mærkværdigt, at hand ikke ville miste sit Exemplar for 10000 Rdlr. naar hand ey viste at bekomme et andet, vid. Anders Søffrensen Wedels Liig-Prædiken over ham Kiøbenh. 1571. 8vo.

gancer Biskop Jon begik i Island, derfor ville hand og vise at hand ikke bar Sværdet forgiæves, og at hand havde Omhyggelighed saavel for Guds Kirke, som for sine troe Undersaatter, at de kunde reddes fra denne skadelige Mands Undertrykkelser. Thi hand havde allerede forend det nu anførte Undskyldnings Brev blev skreven, befalet ovennævnte Dade Gudmundsen, og Sysselmanden Peter Einersen, at de skulle være Kongens Befalings Mand Lauritz Mulle behielpelige i at gribe Biskop Jon, hvorom følgende Kongelige Befalning er ved Haanden.

Vi Christian med Guds Naade ꝛc. Hilse Ether Dade Bunde Gudmundsen og Peyter Bonde Eynerssen paa wort Land Isseland evindelig met Gud och vor Naade: Viider, at som J noghen Tiid siiden forleden haffuer oss tilschreffuit om then store Wret, som Biscop Jonn, som nu er Biscop wti Hollum Stiigt Ether giort haffuer wtimod Isselands Lov och Rett; Tha haffue Wii nu befallett Oss Elschelige Lauritz Mulle at gribe fornefnte Biscop Jonn och hannum lade saa forvare, att hand icke ydermeere schall besverge Ether eller andre vore Wndersaatte, som hertiil skeet er. Thii bede Wii Ether oc byde, at J ere fornefnde Lauritz Mulle behielpelige och bystandige, at paagriibe forne Biscop Jonn, paa thett wii icke skulle fororsagis tiill, at forschicke eth fremmid tall folck ind wti Isseland, hvilcket icke kand skee wden Ether oc thenn menighe Mand till schade oc forderffue. Her wiider at retthe Ether epter, og lader thett ingenlunde. Givet paa vort Slott Nyborig Manndagen nest epter St. Pauls Dag Conuersionis Anno 1550.

Vnder vortt Signet

CHRISTIAN.

Ikke lang Tiid efter at denne Befaling var kommen Dade Gudmundsen i Hænderne, gav Biskop Jon Arasen ham selv

Ley-

Leylighed, at bemægtige sig hans Person; thi bemældte Biskop havde foresat sig, efterdi Dade var i Kirkens Band, og Skalholt nu stod under Bispens egenmægtig tagne Direction, at drage hans Gods under Kirken, til den Ende forføyede hand sig, (efterat hand nogen Tiid siden sin sidste Omreise havde været paa Holum) som jeg slutter at være skeet i September Maaned, til een af Dade Gudmundsens Gaarde Saudefell (*) hvor hand ankom den 1ste Octob. (**) Saa snart Dade, som havde sin Boepæl paa en anden Gaard Snordal kaldet, fornam Jon Arasens Oyemerke, ville hand, som der berettes, først forsøge det med det Gode, og skal i Begyndelsen have tilbuden 60. Hundrede i Sølv eller 240. Rdlr. saafremt hand ville vende tilbage, derefter, at hand ville give ham en Jord af høyere Værdie, endelig, at hand skulle have halvdeelen af hans løse og rørendes Gods, og ville hand i fremtiden tage sig vare, og ey tilføye Bispen nogen Fortræd, hos hvilket sidste Tilbud Jon Arasens Søn Biørn Jonsen skal have sagt til sin Fader: Det var et got Tilbud, min Fader: Men Bispen skal have spotted derover og sagt: Æstu bange min Søn? Dog om alt dette mælder Dade selv intet udi den Beretning, hand har skreven om al den Overlast, Biskop Jon Tiid efter anden har tilføyet ham, men hand siger, at hand havde bedet Biskop Jons Sønner, at de og deres Fader skulle lade ham og hans Eyendom være i Fred; ville de forføye sig bort, saa skulle ingen giøre dem nogen Skade, eller de maatte bestemme ham en Dag, da hand ved Lov og Ræt skulle lade paadømme, hvem det tilhørde, som hand nu havde i Eye, men man havde ikkun givet ham knubbede Ord, at hand var en Fandens Mand, og ey værd, at nogen Tiid eller Dag skulle gives hannem. Da ingen mindelig Forlig ville hielpe, og Biskop Jon Arasen med de 90. Mænd, hand havde hos sig, søgte

(*) Som Arngrimi Jonæ Crymogæa er fuld af Trykfeildelser, hvilket hand og selv klager over i et Brev til Phil. Nicolai i den rare piece ἀπορρήτη Calumniæ pag. 104. saa læses L. III. pag. 146. Bandesel hvilket Stephanius i hans Historie og fleere efter ham have efterfuldt.

(**) J. Messenius Scond. Illust. T. V. p. 105. har taget feyl, at hand refererer dette til Aaret 1551. og tillige foregiver, at hand i Febr. Maaned med 500. Mand anfaldt Dade Gudmundsen.

søgte at giøre sig Mester af Gaarden Saudefell, samlede Dade 60 til 80. Mænd, for at forsvare det, som ham med Rette tilhørde (*) Men førend hand med sine Folk ville sette sig til Modvern, skrev hand et Brev til dem, som af Skalholts Stift havde foreenet sig med Jon Arasen, saaledes lydende:

Gud give Eder en god og christelig Bestandighed i alle nødvendige Ting, I ærlige Dannemænd, lærde og leege, som nu ere sammenkomne paa Saudefell i Bredefiords Dal, og ere boesiddende her i Skalholt Stift. Jeg vil give Eder tilkiende, at jeg har i Sinde, nu i Dag med Guds Hielp, hvis ingen Forfald paakommer, at ride til min Eyendom Saudefell. Derfor er min Bøn og mit Raad, at I ikke slaaer Eder sammen med Biskop Jon Arasen og hans Følgemænd, thi jeg skal vist nok der søge mit Huus og min Boe-Pæl med al den Styrke og Mandskab, som min Skabere dertil vil give mig. I tør ikke tvivle derpaa, og at dette mit Brev maae agtes af eder for en Sandhed, saa trykker jeg mit Signet paa dette Papiers Blad. Nu i Norges d. 2den Octobr. Hermed befaler jeg Eder under Guds Naade.

Derefter giorde da Dade Gudmundsen sig ferdig, at besøge sine ubudne Giester paa Saudefell, og lod hand 2 til 3 sidde paa een Hest, at de ikke maatte synes at være saa mange, og hans Modstandere derved kunde giøres sikkere. Hand havde tilforn lovet dem, der giorde dette Tog med ham: Naar nogen af dem skulle vorde dræbt, ville hand forsørge deres umyndige Børn, dem som bleve saarede, ville hand lade helbrede, og være dem behielpelig saa længe hand levede. Skulle derimod nogen være forsagt, saa maatte hand have Frihed, at vende tilbage til sit Hiem. Hand brugte og derhos den List og Snedighed, at hand lod alle sine Folk iføre sig graae Overkior-

I

(*) Hvitfeld setter i sin Crønike pag. 1546. uden Grund, at Jon Arasen havde ved 500. Mænd paa sin Side, og Dade 300. Mænd, hvilken Stephanius, Messenius og andre troligen følge.

klorteler, at de hos den Taage, hvilken just den Tiid indfaldt, dismindre maatte sees. Da hand kom saa nær, at hand kunde holde Samtale med dem, der vare af Jon Arasens Partie, erindrede hand atter dem, som vare fra Skalholts Stift, og især af Borgefiords Herred, at de skulle afsondre sig fra Biispen og hans Folk, hvilke søgte at frarøve ham hans Gods, og skulle hand da ey tilføye nogen Mand af dem, der fu dte hans Raad, Skade eller Fortræd (*). Derpaa ginge 40. Mænd af dem afsides, for at raadslaae, hvad de skulle giøre. De vare i den Tanke, at Dade imidlertiid skulle holde stille, men da hand mærkede, at Are Jonssen med sin Flint sigtede paa ham, og at en anden skiød tæt forbi hans Kind, tog hand den bequemme Leylighed iagt, og giorde et Anfald paa de Mænd, som vare tilbage hos Biskopen. Hand trængde snart igiennem, og ind paa Kirke-Gaarden, hvor de havde stillet sig til Modvern, og tvang dem, efter at en Deel vare bleven saarede, at bede om Fred.

Da Biskop Jon Arasen og hans Sønner saae, at Slaget ikke udfaldt efter deres Ønske, retirerede de sig ind i Kirken, og sluttede samme efter sig. Dade befoel da sine Folk, at rive Kirken og især Choret ned, hvilket og strax blev i Verck sadt. Der saae man Biskop Jon med de andægtigste Gebærder staae for Alteret (andere siige, oven paa Alteret) ifort i Præstelig habit med et Mariæ Billede i Haanden, eller som hans Sønne Søn Magnus Biørnsen beretter, med en indviet Oblat. Dog med disse Vaaben kunde hand ikke heller afskrekke sine Fiender, men een ved Navn Dale Marcus lagde Haand paa ham, og drog ham med Magt fra Alteret, og da Oblaten i det samme faldt paa Jorden, skal en tilstædeværende Præst have lagt sig paa Jorden, og igien optaget den med Munden. Denne Dale Marcus skal og til samme Tiid have tracteret Biispen ilde, og slaaet ham tree Tænder af Munden, hvilket dog Dade Gud-

(*) Den Tale, hvilken Hvitfeld l. c. p. 1546. tillegger Dade Gudmundsen, og Stephanius p. 29 sq. igientager, er meget prægtig og oratorisk, men ingen af de Islandske scriptoribus jeg har consuleret, tillegger ham fleere Ord, hand ved denne Leylighed skal have talt, end de ovenanførte. Messenius Scond. Illustr. T. V. p. 105. siiger om Dade Gudmundsen: Dolosa utitur oratione.

Gudmundsen blev meget forbittret over, og derfor igien med Hug tracterede denne Mand. Ved det nu Biskop Jon Arasen saae sig forladt af alle, og at intet meere med Truseler, eller Bandsettelser var at udrette, gav hand gode Ord, og raabte: Gief du Grid Dade. Dade, lad mig faae Fred, men Dade satte og nu som hans Overmand en hoymodig Mine op, og bød ham Haanden med de Ord: Kystu a Handska min. Kyss min Handske. Derpaa blev hand med sine Sonner greben, og ført som en Fange til Snordal og der sadt i Fængsel. En forunderlig og hastig metamorphosis! Den, som hver Mand saa kort Tiid tilforn skælvede og bævede for, denne i sin Ærgierighed umættelige Mand, der ikke havde nok i sit eget Stift, men ville have, at det heele Land skulle bøye Knæ for ham og tilbede ham, hand som ikke lod den fromme Hr. Morten Einersen have Fred i sit af Gud og Kongen hannem anbetroede Stift, bliver nu selv en Fange i det samme Stift, og det hos een af ham bandsat Mand, saa hand nu maatte undgielde det i Skalholts Stift, hvad hand havde iskienket for andre i Holum Stift. Saa snart Dade Gudmundsen havde vunden denne Seyer over sine Fiender, berettede hand strax til Kongens Gaard Bessested det som skeet var, og bad Christian Skrivere, som Kongens Befalnings Mand Lauritz Mule havde beskikket i sin Stæd, medens hand var i Kiøbenhavn, at hand ville tage mod disse Fanger. Ved denne vigtige Tidende blev Christian Skrivere bevæget, strax at begive sig til Snordal, og blev da sammestæds Thing holden, og derpaa den Dom fældet, at Bispen og hans Sønner skulle modtages af Christian Skrivere, og af ham forvares til næste Althing, til hvilken Tiid Biskopen og hans Sønner skulle være pligtige til, at fremføre de Beviser, hvormed de agtede at forsvare deres Opførsel. Denne Dom har jeg læst i Original skreven paa Islandsk, hvoraf herved en Oversettelse meddeeles:

Alle gode Mænd, som dette Brev see eller høre, formælde vi Thorlef Einersen, Odder Thomesen, Gudmund Gislesen, Jon Grimsen, Eedsorne Lavrettes-Mænd, Brander Einersen, Steinthor Finsen, Erlender Jonsen, Jon Olafsen,

Eyel Jonsen, Illuge Svensen, Thorvald Einersen, Thorsten Oddsen Guds og vores Hilsen, og kundgiøre, at i Aaret efter vor HErres JEsu Christi Fødsel 1550. Torsdagen næst for Simonis Messe bleve vi paa Snordal i Bredefiords Dal i Dom nævnde af Ormer Sturlesen Lav-Mand for Norden og Vesten paa Island og Kongens Leensmand i Thornes Thing, at overveye og randsage og fuldkomnen Dom at fælde over de Mænd, som Dade Gudmundsen Bonde efter Kongens Brev og Befalning havde taget til Fanger, hvilke vare Biskop Jon Arasen og hans Sønner Biørn og Are &c.

For det Første kom for Os benefnte Dommere to af Hans Naades Kongens Breve med paatrykte heele og uskadde Segl, som saaledes vare lydende, at den Naadigste Herre Kongen lyste disse Mænd landflygtige og fredløse for alle sine troe Tienere; liigeledees kom og sammestæds frem Kongelig Naades Brev med hans Naades paatrykte Segl, som saaledes var lydende, at Hans Naade Kongelig Majestæt befalede Dade Gudmundsen Bonde, hvis hand ville ansees som en lydig Undersaat (vnder sijna hlydne) at hand da skulle fange forberørte Mænd, hvor hand kunde naae dem &c.

Item for det andet begierede Dade Gudmundsen Bonde Dom derpaa, hvad hand nu skulle giøre med disse forbenevnte Mænd, eller hvem hand skulle levere dem til Forvaring og Opsyn indtil næste Øxeraae Thing. Herimod foregave disse Mænd, at have Breve og Qvitancer for sig, hvilke vare udgivne af Hans Kongelige Majestæt, hvorfor de tilbøde sig, at ville appellere deres Sag til Allthinget for de Breves skyld, som de meente at have for sig af Kongen.

Da efter at vi havde paakaldet den Hellig Aands Naade, og randsaget det, som var kommen for Os, dømte vi fornefnte Dommere med en fuldkommen Dom, Biskop Jon og hans Sønner Are og Biørn rettelig at være fangentagne,

efter

efter Kongens Brev og Althings Dommen (*). Lügeleedes dømde vi Dade Gudmundsen Bonde, og hans Medhielpere ey i nogen Maade at have forseet sig mod Kongen, efterdi de have giort efter Kongens Bud og Befalning. Derimod dømde vi, at Dade Gudmundsen gandske skal være skildt fra disse Mænd fra denne Tid af, men Christian Kongens Ombuds Mand skyldig at være, at tage mod dem, og vel at forvare dem til næste Øxeraae Thing med begge Lav-Mænds Ormer Sturlesen og Erland Thorvardsen deres Hielp og trofaste Bistand. Derhos synes os og ret at være, at Dom-Kirken Skalholt og dens Formand Hr. Morten Einersen er skyldig, dertil at hielpe at oftnævnde Mænd blive vel forvarede, indtil næste Øxeraae Thing, uden saa var, at Kongen for den Tid skulle lade noget andet foranstalte. Herhos dømte vi og, at de (nemlig B. Jon Arasen og hans Sønner) ere skyldige til, at skaffe alle deres Beviis og Breve med deres Forsvars-Mænd tilstæde paa Altinget i Sommer, og at de derfor maae skrive efter dem aabenbare efter deres Villie, tilliige med anden Beviis som kand komme dem til Gavn og Nytte. Men de Mænd betræffende, der ville understaae sig, at begynde nogen Kriig og ulovlig Overfald af Norder-Fierdingen herhid i Stiftet mod Landets Love og Kongens Villie, og hans Naades Breve, og Kongernes Retterbøder, da dømte vi dem alle at være Lands Forrædere efter det, som Loven udviiser og Kongens Retterbøder indbefatte. Denne vor Dom samtykte fornævnte Ormer Lav-Mand og Kongens Ombuds Mand Christian Skrivere, og satte deres Segl med vores, som forbenævnte ere, for dette Doms-Brev, hvilket var skrevet paa samme Stæd, Dag og Aar, som tilforn mældt er.

Dade Gudmundsen tilbød sig, endskiønt hand efter Dommen ikke var forpligtet dertil, at hand ville forvare Are Jonsen indtil Althinget, hvortil og Biskop Morten Einersen erklærede

(*) Denne Althings Dom har jeg ikke seet.

sig at være villig, efterdi hand den Tiid Hr. Morten var fangen, havde været den lemfældigste mod ham, men ingen ville tage mod Jon Arasen og Biørn Jonsen.

Medens de endnu udi et mørkt og trangt Hull laae indsluttede paa Snordal, hørde Dade Gudmundsen dem eengang tale sammen, at det ville være dem en stor Vederqvægelse, kunde de eengang faae Verden og Dagens Lys igien at see. Dette gik ham til Hierte, hvorfor hand gik til dem, og spurde: Om de og ville opføre sig som redelige Mænd, saafremt hand gav dem Frihed, at komme til andre. De gave ham deres Løfte derpaa, men da de sade til Bords, fik Are Jonssen en Kniv frem, og søgte at jage den i Dade, hvorfor de bleve adskildte fra hverandre og paa ny indsluttede.

Efterat de havde været 3 Uger og 2 Dage i Fængsel paa Snordal, bleve de i god Forvaring bragt til Skalholt, og da Bønderne af Arnes Herred, hvor Bispe-Gaarden ligger, vare sammenstævnede, at møde paa Bispe-Gaarden, holdt Christian Skriver en vitløftig Tale til en Mængde Folk, som der vare forsamlede, i hvilken hand først anførte de Konge-Breve, der vare udgangne, at Biskop Jon skulle møde for Kongen, men ikke havde indfunden sig, at hand derpaa var bleven erklæret fredløs, og at Dade havde faaet Befalning, at fange ham; Hernæst forebragte hand følgende Beskyldninger mod Jon Arasen.

1) At hand havde fanget Biskop Morten Einersen, havt ham i Forvaring et Aar mindre 10. Dage, og saaledes hindret ham i det Embede, Kongen havde sadt ham udi.

2) At Biskop Jon og hans Sønner nu mæren i 3 Aar havde holden Kongens Skatter, Tiender, Skiibs Told af Skagefiords, Oefiords, Hunevatns, Norder Sysseler og Flatøe tilbage, og sagt, de havde ikke noget med den Danske Konge at giøre.

3) At

3) At de havde foragtet og kuldkast Kongelige Breve, som paa Klostere og Beneficia vare udgivne.

4) At de havde draget Kloster-Jorder og Kongelige Beneficia under sig, som Biarnenes, Odde, Hole, Fiardarhorn, Fliotstunge, og ingen viste sig sikker, hvad der hørde ham til, saa at de havde lagt næsten det halve Land under sig.

5) Mange saavel Lærde, som Leegmænd havde for deres Myndigheds skyld maatt flye af Landet.

6) De havde lagt alle Aarer om Borde, at Guds Ords Fremgang kunde vorde forhindret.

7) Endskiønt de vare Fangne, saa var dog enhver endnu bange for dem, efterdi de i andres Nærværelse havde sagt, at naar de kom paa frie Fode igien, ville de være ti Gange verre mod Indenlandske og Udenlandske end de hidindtil havde været, derhos beraaber hand sig paa et Brev, hvilket Biskop Jon og hans Sønner samme Sommer havde tilskreven ham, at hand og alle Danske Mænd, som vare i Landet efter Norsk Lov skulle vorde straffede, saafremt Biskop Jon og hans Sønner kunde faae fat paa dem. Hand havde disuden lovet de Hamborgiske Kiøbmænd, at hand og hans Sønner saaledes skulle spille med de Danske, at ikke een skulle findes levende til næste Foraar, det maatte end koste, hvad det ville.

8) Lav-Mænd og Lavrettesmænd vare saa forkuede, at de i Retten for dem ey torde sige Sandhed.

9) At de nægter dem at være Kongens Breve, hvilke dog hans Haand findes under; Nævner dem Løgn-Breve, og dem Landløbere som komme dermed.

10) Bi-

10) Biskop Jon havde sagt aabenbare, hand skulle tilsee, det maatte koste hvad det ville, at Lauritz Muule og hand ikke begge to i tilkommendes Foraar vare Befalnings-Mænd over Landet.

11) Dertil vare mange Vidner, at Biskop Jon havde sagt: hand og den Kætter (Villumadur, som hand bestandig kaldte Hr. Morten) skulle ikke begge tilkommendes Foraar være Biskoper i Island, enten det var Kongen med eller imod. Endelig slutter Christian Skriver.

12) Forleeden Fredag sagde hand aabenbare for alle tilstædeværende, at hand aldrig ville holde det hand lovede i denne sin Nød længer end til hand kom løs, men hand skulle hevne det, endskiønt heele Verden ville intercedere hos ham.

Disse Poster bleve Biskop Jon Arasen og hans Sonner foreholden, og dem tilspurdt, om de havde noget, hvormed de kunde undskylde sig, og særdeeles besvare de fornemmeste Poster deraf, men de agtede dem ikke værd, at svare paa.

Da derpaa blev raadslaaet, hvad man skulle giøre med disse Fanger, undskyldte Christian Skriver sig, at kunde forvare dem, thi endskiønt man paa Snordal havde dømt ham dertil, saa havde hand dog andre Ærender paa Hans Majestæts Vegne at udrette, hvilke hand ikke maatte forsømme, det var og uden Modsigelse, at, de maatte være under bestandig Opsyn, paa det de ikke skulle komme løs igien, efterdi det ville ramme til Landets ruin og yderste Forderv. Endelig skal hand, da hand havde faaet et Sølv-Bægere af Dade og en Sølv-Skaal af Hr. Morten Einersen, hvilket skulle give deres Forestillinger den Fynd, at hand skulle forvare dem indtil et Skiib kom til Landet, have givet til Giensvar: Jorden kand best forvare dem. Andre fortælle det saaledes: Da de længe havde været i Raad sammen, hvorledes man best kunde holde dem i Forvaring, skal en Præst ved Navn Jon Biarnesen have begyndt

begyndt sin Tale saaledes: Jeg er vel den vanvittigste iblant Eder, dog kand jeg give Eder et got Raad, naar I ville høre det. Da de begierede at vide hans Meening, skal hand have sagt: Øxen og Jorden giemmer dem best. Dette skal Hr. Morten Einersen og Christian Skrivere strax have givet deres Samtykke til, men Dade Gudmundsen have været derimod, og ey villet consentere i nogen Blods Udgydelse. (*) Endelig blev dog besluttet, at de skulle aflives. De Fangne bleve derpaa satte hver for sig udi en Stue, og enhver af dem en Præst given, der skulle være hos dem i 3. Nætter, førend de bleve aflivede. Sligt et Udfald havde Biskop Jon Arasen aldrig formodet, men ofte ladet høre disse Ord: Ad Joolum verdum vid ad Hoolum. i. e. Til Jule-Høytid ere vi hiemme paa Holum, men saa got det end rimede sig, saa tog hand dog feil. Ved det hand derfor nu saae, hvad Ende det ville tage med ham, begyndte hand at synge af en anden Tone:

Vondslega hefur oss veröllden blekt
Villt oc tællt so nogu frekt
Ef eg skal dæmdur af Dranskre Slekt
Og deyia so fyrer Kongsins Meckt.

i. e.

Verden har skammelig sveget og alt for meget forført og bedraget os, saafremt jeg skal dømmes af Danske Folk, og ved Kongens Magt miste mit Liv.

Den Dag de skulle aflives, toge de alle 3. Sacramentet for det høye Altere i Dom-Kirken, hvorpaa Are Jonssen først blev udført; om hvilken berettes, at hand saavel den heele Nat igiennem skal have tilbragt med Læsen Sang og Bønner, som og med megen Frimodighed være gaaet til Døden, og have bedet hver Mand om Forladelse, ja nogle

(*) Oftanførte Jon Eyelsen giver i Continuationen af Hungervaka en temmelig udførlig Efterretning om dette saavel som om Jon Arasens og hans Sønners Henrettelse.

ville giøre ham til en Prophet, at hand, i det hand udgik af Fængselet skal have sagt: Fra dette Stæd skal mangen en lærd Mand udgaae, hvormed hand skal have sigtet paa den Latinske Skole, som siden sammesteds blev indrettet. Man tilbød ham Livet, saafremt hand ville give sin Forpligt, at hand ey ville hævne det som skeet var, men hand udvalgte hellere Døden, og sagde: **Jeg gik ugierne til denne Leeg, men nu vil jeg villig gaae ud af Verden.** (*) Saa snart hand kom paa Retter-Pladsen, spurde hand: Skal hier skadar nema minn Herra? **Skal jeg her tage Plads min Herre?** Hvorpaa **Christian Skrivere** svarede: Ja. Men hand bekom det unanstændige Svar: Skam være dig, din Prakker, aldrig talede jeg til dig, men jeg talede med min Gud og HErre. I det Øyeblik hand skulle halshugges, skal hand have ønsket, at hans Hierte maatte være kommen i hans Broder **Sigurder Jonssen**, og at hand selv maatte have havt et Kalv-Hierte. Efter hans Død blev Præsten **Biørn Jonssen** fremled. Hand var fuld af Sorrig og Bedrøvelse, og bad indstændig og ynkelig, at man ville skenke ham Livet, men alt hvad hand end bad, var det dog forgieves, hvoraf man maae slutte, at hand har været sin Faders fornemmeste Raadgivere til alle de haarde Procedurer, hand foretog, og derved have opvakt alles Had og Forbittrelse mod sig. Da hand havde bøyet sit Hoved paa Blokken, sukkede hand bestandig: æ, æ, börninn min bædi ung og mörg. **Ach mine mange og unge Børn.**

Endelig

(*) Are Jonssen skal i mange Stykker ikke have været tilfreds med sin Faders Opførsel, og anføres til Beviis derpaa, at hand særdeeles een Aften alvorlig skal have fraraadet ham en Reise, hand havde besluttet at giøre til Skalholt (Om det var dette sidste eller et andet Tog tilforn, derudi ere Annale Skriverne ikke eenige) og sagt: At det var hans Embede uvedkommende, hvorledes det tilgik i Skalholts Stift. Men Biispen svarede ham, at hand giorde det efter den Magt, Paven havde givet ham, hvilken hand vilde blive tro indtil Døden. Om Morgenen derefter kom Are Jonssens Moder Helge til ham i hans Sove-Kammer, og holdt paa sin Hoved Prydelse (Kvennaskaut,) da hand spurde, hvad det skulle betyde, fik hand til Svar: Hun havde tænkt, at have en Søn i ham, og ikke en Datter, hun havde hørt, sagde hun videre, at hand vilde unddrage sig fra, at følge sin Fader i en retfærdig Sag, hvorom hand dog havde bedet ham. Derved lod Are sig bevæge, at hand sagde: Moder, for Eders Ords skyld vil jeg giøre denne Reise med ham, men det ved jeg, at det vil koste alles vores Liv, og skal hand derpaa med et bedrøvet Sind have forsøyet sig til sit Hiem, for at foranstalte alt til Reysen. Hand skal og ellers til andre Tider have sagt: Hand viste vel, at hans Fader ikke giorde det som ret var, men hand fik at følge hannem.

Endelig maatte Jon Arasen tiltræde denne sørgelige Gang. Man havde tilforn tilbuden, at man ville skenke ham Livet, saafremt hand ey ville hævne sine Sønners Død; Dette Tilbud blev nu atter igientagen, men hand gav til Svar: **Efterdi hans Sønner havde fuldt ham, saa ville hand og følge dem.** Saavel ham som de forige var en Præst tilforordnet, der skulle tale for ham af Guds Ord: I det hand nu med et Kaars i Haanden gik ud af Choret, og vilde nedfalde for Mariæ Billede, bad Præsten ham, at hand ville lade denne Vildfarelse fare, og blant andet erindrede, hand maatte vel betænke, at der var et Liv efter dette Liv, men Bispen vendte sig hastig fra ham og sagde: Veit eg þad Sveinke. **Det veed jeg, du lille Sven.** Ved det hand gik Dade forbi, lyste hand Velsignelsen over ham, og tilbød ham tillige, at hand ville løse ham af den Band hand var udi, men Dade havde tilforn anseet Banden som en fulgur ex pelvi, og saa giorde hand endnu, derfor svarede hand og: **Du seer ikke meere Band paa mig, end paa dig selv.** I det samme fik hand en Mand fra sit Stift Holum i Sigte, denne fik en kostbar reliquie af ham, nemlig et Torklæde, hvilket hand tilkastede ham, og derhos bad: **Hand ville hilse sin Søn Thorun paa Grund, og sin Datter Hr. Sigurder paa Greniadestad.** Billig maae man forundre sig over slig en Lettsindighed i saa alvorlige Omstændigheder, og den Forbittrelse hans Hierte i hans Levnets sidste Timer var opfyldt med, thi hans Datter **Thorun**, som boede paa **Grund** i Gesiord, var ret efter hans Sind, mandig og uforsagt, derimod hans efterlevende Søn **Hr. Sigurder** en stille og sagtmodig Mand, som ey ville befatte sig med sin Faders Væsen, hvilket ikke lidet fortrød ham, og synes det, at hand endnu, da hand stod færdig at gaae ind i Evigheden, har anket paa, at hand ikke efterlod en Søn, der kunde hævne hans og hans Sønners Død. Skarpretteren hug 3 Gange til, og ved det tredie Hug, da Bispen endnu sagde: Domine in manus tuas &c. blev Hovedet skilt fra Kroppen. Denne Execution skeede den 7de Novembr. 1550. Biskop **Jon Arasens Sønne-Søn** ovenanforte **Magnus Biornsen** vil og i deres Død finde noget særdeeles mærkværdig, der skal bevise deres Uskyldighed; Hand siger, at saa snart enhver af dem var hals-

huggen, en hvid Due skal være floyet op i Skyerne. Hvad troer ikke et Menniske, som regieres af Overtroe og Passioner! Saaledes gik denne urolige Biskop af Verden, der blant alle Catholske Biskoper i Kongens Riger og Lande har foraarsaget de største motus, og af al Magt stræbede efter, at dæmpe Evangelii Lys, at det ey skulle komme til at skinne i Island. Hand ville med sit haarde Sind allevegne bryde igiennem, og slog alt det, der tiente til hans Beste, i Vind og Veyr, derover brækkede hand Halsen, og beredde sig denne Grav til sin egen Fordervelse. Der findes Islandske Skribentere, hvilke holde denne Medfart mod ham at have været altfor overilendes, at man saaledes uden foregaaende Kongelig Confirmation lod ham betræde denne blodige Skue-Plads. Jeg er og af de Tanker, at hvis Jon Arasen og hans Sonner vare bleven forvarede indtil efterfølgende Aar, og efter Hans Majestæts Villie udbragte til Kiøbenhavn, at det ville være gaaet denne Biskop, som de andre, nemlig, at hand var bleven indsluttet i et taaleligt Fængsel, efterdi denne gudfrygtige Konge med stor Omhue vogtede sig for, at hans Modstandere ikke maatte forekaste ham det, (som de dog ikke holde for Uræt, naar de selv giøre det) at hand ved Blods Udgydelse søgte at forfremme den Evangelisk Lutheriske Lærdom. Det havde ligeledes efter min Meening været billigt og ret, at man havde opbiet Althinget, nærmere undersøgt, hvad det vare for Forsvars Breve, de beraabte sig paa, og derefter fældet en ordentlig Dom. Vel undskylder det noget, at de ikke vare gode at forvare, at der frygtedes for Uroe i Landet, at man maatte vente meere Ulykke, om een af dem kom los, dog kand Maaden ikke undskyldes, i sær dette, naar det skulle være skeet efter en Præstes Raad, som visselig derudi ikke har taget Evangelium til Raade. Jeg tvivler ikke paa, at jo Hans Majestæt har mishaget Maaden, men erkiendt derudt Guds Domme, og fordi det var skeet, og ikke kunde forandres, især efterdi de havde meere end nok fortient Døden, da lod hand det blive upaatalt, særdeeles da de vare dræbte ikke for Religion men for Rebellion. Thi at Jon Arasen har fortient den titul af Rebeller, kand vel ingen upartisk nægte. Saa stor estime jeg ellers har for Hr. Arngrim Jonssen og hans store erudition, saa lidet kand jeg

bifal-

bifalde hans Meening, naar hand i Anatome Blefkeniana P. II. Lit. H. 5. edit. Holan. ſiger ſom om Biſkop Ögmunds ſaa og om Biſkop Jon Araſens Forhold i Reformations Tiden: Ambo iſti Epiſcopi Pontificiorum fauebant doctrinæ, nec reformationem â pientiſſimo Rege inſtituram facile admiſerunt (quod qvamvis laudem non meretur, NB. *apoſtaſia non erat*) - - Duorum Epiſcoporum Pontificiorum adverſus reformationem Eccleſiarum NB. *reluctatio qvædam* aut verius *tergiverſatio* legationi Regiæ cauſam vel anſam præbuit. Om Biſkop Ögmund kunde det have nogen Skin, thi det kom ikke ſaa vitt hos ham, at hand brugte aabenbare Vold, endſkiont hand hemmelig ikke lod det fattes paa allehaande practiqver og Kunſtſtykker, at faae ſin Eftermand undertrykt, men mon det kand kaldes reluctatio quædam, aut verius tergiverſatio, naar Kongen citerer Jon Araſen, og hand ikke kommer, naar hand gaaer ind i et fremmet Stift, fanger og ilde medhandler Mænd, der vare under Kongens Beſkiermelſe? at jeg ikke igientager andre allerede ovennævnte exceſſer, og de vigtige Beſkyldninger, hvilke Chriſtian Skrivere anfører mod ham. Dog Hr. Arngrim Jonſſens egne Landsmænd ſkal vi ſnart høre at ſvare ham, at det ikke var reluctatio aut tergiverſatio, men et Forræderie, ſom hand forehavde.

Naar man ellers betragter de tvende nu omtalte ſidſte Catholſke Biſkoper i Island, Hr. Ögmund Paulſen og Hr. Jon Araſen, ſaa findes en temmelig ſtor Lighed imellem dem. Begge vare de ſtive, eegenſindige og uforſonlige i en høy Grad, naar de havde fattet Had til nogen. Begge vare de elſkede af deres Formænd i Embedet og i Anſeelſe hos dem, thi Biſkop Stephen udvaldte Hr. Ögmund kort for ſin Død til ſin Succeſſor, og Jon Araſen var i vigtige Forretninger brugt af hans Anteceſſor Biſkop Gottſkalk. To Gange maatte hand reiſe for ham til Norge, første Gang efter Tømmer til en Kirke, og anden Gang at lade en koſtbar Guld-Kalk til Holum Dom-Kirke forfærdige, hvortil hand gav 9 Merker Guld. Det var for dem begge vanſkeligt nok, at komme til Biſpeſtolen. Den første havde med en unaadig Konge at giøre, hvilken hand ved adſkil-

lige Veye maatte søge at forsone, paa det hand kunde opnaae sit Maal, den anden havde sin Medbroder Ogmund til Modstander, der giorde ham det suurt nok, førend hand kom til Rolighed. Begge vare rette Martis Sønner, og havde storre Lyst til legemlige end til aandelige Vaaben, hvorudi de dog havde mange Medbrødre i deres Religion, som lignede dem, hvilket Ziegler i hans Skrift de Episcopo Milite og Hebenstreit i en piece under samme titel ed. 1720. kand give Efterretning om. Deraf kom det og, at de begge tragtede efter meere end dennem tilkom, og ikke ville være fornøyede hver med sit Stift, de vare satte udi. Deres Eftermænd i Embedet vare i Begyndelsen elskede af dem, Hr. Gisser Einersen af Ogmund, og Hr. Oluf Hialtesen af Jon Arasen, men de bleve tilsidst deres afsagde Fiender, og havde gierne befordret deres Fordervelse. Begge døde hvor de mindst havde ventet det, den eene i Fængselet, den anden paa Retter-Pladsen.

Dog jeg maae nu vende mig til det, der passerede efter Jon Arasens Død.

§. 18.

Saa snart Almuen i Holum Stift erfoer, hvad Udgang det havde faaet med Biskop Jon Arasen og hans Sønner, bleve de overmaade forbittrede. I Begyndelsen mumlede man ikkun indbyrdes, om da ikke nogen skulle findes, der ville hævne disse Mænds Død, men da efter Ny-Aars Tiider de saa kaldede Værmænd eller Fiskere fra Nordlandet ginge paa Fiskerie til Synderlandet, passede de en beleylig Tiid, da Christian Skrivere reed ud paa Nes til at beskikke Folk paa Kongens Baader, og da de fornam, at hand var kommen paa en Gaard Kirkebol kaldet, rottede 30. andre sige 60. af disse Fiskere sig sammen, og havde Hetter for Ansigtet, at de ikke maatte kiendes. Der dræbte de Christian Skriver og hans Søn Boldevin og overhoved 14. Personer, hvor iblant og Bødelen var, der havde halshuggen Biskopen og hans Sønner, hvilken de øste gloendes Blye i Halsen. Hvad Hvitfeld p. 1547. og Stephanius l. c. p. 31. med andre nyere Skribentere berette, at dette Mord og

Mand-

Mandslet skal være skeet ved et Giestebud, hvilket under Venskabs Skin skulle være anstillet ved Mellemhandling af Bispens efterladte Søn, er uden ringeste Grund, og seer man deraf, hvad det har for Sviter, naar en anseet Historicus lader sig forleede af blotte Rygter, naar hand er saa dristig, uden videre Undersøgning blot efter andres Sigende at udgive det for en Sandhed, hvorved ofte den ærligste og beste Mand kand svertes, og lide Skaar paa sit gode Navn. Det følger nemlig deraf, at saadan en Skribenteres Autoritæt ofte drager andre paa samme Afveye med sig, naar de ikke give sig Tiid at see med egne Øyen (*) Biskop Jon efterlod ikkun een Søn, den kort tilforn omtalte Hr. Sigurder Jonssen Præst paa Greniadestad. Denne var saa fredsommelig, som hans Fader og Brødre vare færdige til Strid, hand levede bestandig og særdeeles fra 1542. af, da hand, som allerede paa et andet Stæd er bleven anført, aflagde Troskabs Eed til Kongen, rolig i sit Præste-Kald, hvor hand blant andet, der er optegnet til hans Berømmelse, siges at have giort sig en Fornøyelse af, at lade fornemme Mænds Børn undervise, og holde til Studeringer. Men hand befattede sig aldeeles intet med alle de Uroeligheder hans Fader anrettede i Landet. Hans Majestæt var det meget at giøre om, at hand kunde faae de Mænd opdagede og afstraffede, som havde begaaet det forommældte Mord paa Christian Skrivere og de andre, derfor skrev hand paa St. Gregorii Dag 1552. til Dade Gudmundsen, takkede ham naadig for den Troskab hand havde bevist, at Jon Arasen og hans Sønner vare bleven fangne, saa

(*) add. Messenii Scond. Illustr. T. V. p. 105. Jeg har vel funden een af de Islandske Skribentere, hvilken foregiver, at Biskop Jon Arasens Daatter Thorun havde havt Deel i dette Mord: Hans Ord ere disse: "Man har villet sige, at Thorun Jons Daatter paa Grund i "Desiord ved Penge havde formaaet de Norlandske Værmænd, at dræbe 18. Danske Mænd paa "Besseted, og at hun selv har ladet tilsøye Fogeden Christian Skrivere en forsmædelig Død, i "det hun var tilstæde medens 2 Tienere skiøde Hovedet af hammem med Potte-Skaar, og hævnede "hun saaledes sin Faders og sine Brødres Død." Men saa liden Sandhed derudi er, at 18. Mænd bleve dræbte, og at dette Mord skeede paa Besseted, saa lidet fæster jeg Troe til det øvrige, efterdi saa mange andre tilforladelige Mænd i deres haandskrevne Beretninger ikke mælde et Ord derom: Det eeneste sige de, at da Christian Skrivere blev overfalden paa Gaarden Kirkebol, hand endelig kom levendes ud af Huset, men at hand med en Landse fra neden op blev ihielstunaen af een der tiente hos bemældte Thorun, efterdi de ey paa anden Maade kunde faae ham dræbt, fordi hand havde en Harnisk paa.

saa de havde faaet hvad deres Misgierninger havde fortient, derhos beder Kongen ham og, at hand vilde bære Omsorg for, at de forberørte Mordere kunde paagribes, saa de tilbørlig kunde vorde straffede. Da og Paul Hvitfeld i bemældte Aar blev sendt til Island, var det een af de Poster, hand efter sin Instruction havde at iagttage, at hand skulle giøre sin største Flid dertil, at faae disse ugudelige Mennisker i sine Hænder, og at lade dem dømmes efter Fortieneste paa Althinget. Men da 16 af disse Mordere med Flugten havde salveret sig til Engeland, andre andenstæds hen, den Bonde paa Kirkebol, hvor Mordet var skeet, og en anden ved Navn Biørn undtagne, hvilke bleve halshugne og lagt paa Steil, saa blev Hr. Sigurder Jonssen rolig siddendes i sit Embede, fordi hand, da hand havde en god Samvittighed, ey fandt Aarsag at frygte for noget, hand blev og ved Inqvisitionen aldeeles uden Tiltale, efterdi man var overbeviist om hans Uskyldighed, ja hand fandt saa liden Behag udi sin Faders og Brødres Opførsel, at hand selv udi den Troskabs-Eed hand med andre underskrev, erklærede dem for Oprørere (*) Denne Kierligheds Gierning lod hand see mod disse sine døde Paarørendes Legemer, at hand i efterfølgende Foraar 1551. af 24. eller 30. Mænd lod dem opgrave paa Skalholts Kirke-Gaard, og føre dem til Holum. Paa det de ved denne Liigfærd endog efter deres Stand maatte distingveres, saa blev ved Are Jonssens Liigkiste een Bielde eller liden Klokke fæstet, ved Biørn Jonssens 2 og ved Jon Arasens 3, at der saaledes kunde ringes over dem den heele Vey igiennem, hvorvel det ikke gik saa stille til, i det der blev ringet med alle Kirkens Klokker, hvor de kom forbie med Liigene. Da de kom til Holum, bleve de ved en stor Forsamling nedsatte i Dom-Kirken. Hvad for Mirakler der samme Tiid skal være skeet, at de, som rørde ved deres Liig-Kister bleve curerede for Øyen-Svaghed, &c. &c. agter jeg ikke værd vitløftig at anføre, dog maaskee kunde Paven og hans Creature eengang faae i Sinde nøyere at lade dem undersøge, efterdi Biskop Jon maaskee saavel som mangen een af deres Martyrer, der ved

(*) Den Feyl bør derfor hos Hvitfeld rettes, naar hand l. c. ad An. 1552. p. 1547. figer, at Paul Hvitfeld lod rette og aflive Biskop Jons to Sønner.

ved at sette sig op mod Øvrigheden have fortient en Canonisations-Act af dennem, kunde meritere en Plads blant deres Helgene, og i saa Fald kand Magnus Biørnson i sin Beretning om Biskop Jons Levnet og Forhold give dem Anledning til nøyere Undersøgning.

§. 19.

Præsterne i Holum Stift forsamlede sig, efter at deres Biskop var af Dage, for at udvælge en anden i hans Stæd, og faldt da de fleestes Vota paa hans Søn forbenævnte Hr. Sigurder Jonssen, hvorover de og udstædde deres Udvælgelses Brev beseglet af 24. Præster, men efterdi Hr. Sigurder ikke strax ville samtykke udi samme, saa vendte man først sine Tanker paa Jon Finbogasen, der var Prior paa Modrevelle Kloster, og siden paa een ved Navn Hr. Biørn Gislesen, hvilken blev udvalt og af alle samtykt at være Holum Biispedømmes Vicarius indtil videre. (*) Men i det samme kom 2 Kriigs-Skibe til Landet, der bragte en Biskop over Holum Stift med sig, nemlig Hr. Olav Hialtesen. Endskiønt Hans Majestæt Aaret tilforn nemlig 1550. som allerede er bleven anført, havde befalet Geistligheden i Holum Stift, at udvælge en anden Biskop i Jon Arasens Sted, og særdeles havde navngivet Hr. Gisle Jonssen, at de hos deres Vall skulle reflectere paa ham, saa findes dog ingen Efterretning, at det dermed skulle være kommen til nogen effect, og have de uden Tvivl ved B. Jon Arasens voldsomme Forhold ladet sig afskrekke, at fuldbyrde Hans Majestæts Villie, som man og let kand slutte, at der endnu i samme Stift vare fleere, hvilke havde større respect for Paven end for Kongen, og at man derfor ikke har giort sig nogen Samvittighed over, at sette hans Befalninger til Side. Da nu Hr. Olav Hialtesen indfandt sig i Kiøbenhavn, og bragde en udførlig Efterretning, hvor forvirret Tilstanden var i Holum Stift ja i heele Island, da

(*) Saaledes heder det om Biørn Gislesen i en Dom, hvilken 1551 Mandag og Tiisdag for Philippi og Jakobi blev fældet, (at Biskop Jon Arasens Børn skulle arve ham, fordi hand ey havde været viet til Broder eller Abbed,) at hand var udvalt, at være Holum Biispedømmes Vicarius.

hand med sit Exempel beviiste, hvad de havde at vente, der ville sige et Ord mod det, som ey var efter Jon Arasens Hoved, da man tillige fandt hos ham en redelig Gudsfrygt og et oprigtigt Sindelav, at see Guds Ord efter de Prophetiske og Apostoliske Skrifter forkyndet og forfremmet udi sit Fæderneland, blev Hans Majestæt bevæget til en inderlig Medlidenhed over den tunge Skiæbne, der var overgaaet denne Mand. Det første hand derfor giorde, var det, at hand igien satte ham i det Embede, hand saa utilbørlig var udstødt fra, og udi følgende Kongebrev gav ham Lovaaes Kald igien, hvilket hand tilforn havde betient:

C. 3.

Gi9re alle witterligt att thenne breffuiser her Oluff hieltaßen haffuer nu weritt for oss mett en dom, som Biscop Jon for norden paa wortt land Jsland mett XII. prestemend haffuer besiglet oc vdgiffuitt. Jndholdindis att the haffue d9mpt hannem fran hans kirke oc Beneficier som er loffaaß, Sämeledis haffue the d9mpt hannom till en vdsleger for nogen attskiellige sager, som same dom ydermere therom vdviser oc indholder. Tha eptherthi att wij forfare, att same dom er vdgiffuitt, paa had, og aldelis emod wor ordinantz som Wij om religionen haffue ladett vdgaae, haffue Wii mett wor elskelige Danmarckis riiges raad, aldelis d9mpt same dom som forne Biscop Jon oc XII. prestemend vdgiffvitt haffue d9d oc machteslø§ att were, oc ey att komme forne Her Oluff eller hans arffuinger til hinder eller skade y noger maade, Oc skall forne Her Oluff strax mue egen annamme Loffaaßen som hannom er aff forne Biscop Jon frand9mpt, Oc thet nyde bruge og beholde mett all sin rente oc rette tilliggelse herepther som hand thet tilforn hafft haffuer, Thi forbiude wii alle ehuo the helst ere eller were kunde Serdeles wore fogitter Embitzmend geistlig oc werdzlig og alle andre forne her Oluff heremod paa forne Loffaaß att hindre eller vdj nogen maade forfang att gi9re vnder wor hylliste og naade. Datum Flensborg torsdag post Dnicam Quasimodogeniti 1551.

Men

Men Hans Majestæt, fandt ham og af den Capacitet og Retsindighed at være, at hand kunde betroe ham heele Holum Stift, og den Indretning, hvilken derudi maatte giøres, for at faae den Lutherske Religion indført. Til den Ende sendte hand Hr. Olav Hialtesen med Hr. Axel Juul og Hr. Christopher Trundsen i bemældte Aar 1551. til Holum, der at indrette alt efter Kongens Villie. Hans Majestæt havde nemlig udi et Rescript til Rigens Raad, der vare forskrevne, at være tilstæde i Kiøbenhavn Dom. Judica 1551. givet sin endelige Meening tilkiende, at hand ikke længere ville taale Biskop Jon Arasens lovstridige Forhold, men lade tvende Skiibe løbe for Norden under Island, Oc der først, (som det heder i Konge-Brevet,) wille wij lade mett villie handle mett Biscopen for Norden, oc therfom hand ikke will lade sig till handell, oc skikke sig tilbørligen, Tha wille wij mett wold lade handem nederlegge. Dette Brev er dateret Flensborg Fredagen næst efter Søndagen Oculi. Derpaa fuldte en anden Kongelig Mandat til Herr Æske Bilde dat. Dom: Qvasimodogeniti, saaledes blant andet efter Originalen lydende:

Wij haffue for then whorsomhedtt som thenn Biscop for norden haffuer brugt seg emod oss oc wore Wndersotthe, oc haffuer grebidt oc fannget vor superintendent for sønndenn, oc thennd superintendent tilfornn wor for sønden, haffuer hannd ladett vpgraffue oc ladett fordit wdenn kyrcke &c. med andre wtilbørlige stycker, som hannd seg emod Os (forseet) haffuer, Thett nu saa mett wore Elskelige Rigens Raadtt, som her tillsteede ere beraadslaaet, at wij wille nu strags afferdige oss Elskelige Axel Jull wor mannd oc tiennere og Chriistopher Trunnsenn mett thu enne Orloffs skibe, att løbe thermett for nordenn paa Islannd oc schulle the were bemanndett saa the schulle kunde giøre lanndganngh mett iij c (300.) werafftige karlle oc besøge forne Biscop for nordenn hanns søner swaager oc alle hanns Anhangh oc giøre theriis allerstørste flyed til att giøre thendem nederlagh . . . Sameledis haffue wij (besluttet) att oss elskelige Otthe Styessenn wor mannd oc tienet schall løbe

mett wortt skiib Dauit for søndenn, Oc ther tilmett ett skiib som the kiøpnehaffuennske schulle wdreede, Oc schall forne Otthe styfenn were Ic (100) mannd sterk, som hannd schall kunnde giøre Landgaang mett . . . Och schulle alle the dannske karrlle haffue lannge Røer, Atj therfore wille thett saa bestylle att the tage gode harnisk werge oc lange Røer mett thendem . . Schreffuit paa wortt slott Flensborigh søndagen quasimodogeniti Aar MDLI.

Vnder vort Signet.

Den Instruction, som Hr. Otto Stigsen bekom, at hand med 100 Mand skulle gaae til Skalholts Stift, dempe de Uroligheder, hvilke sammesteds maatte forefindes, sette Hr. Morten Ønersen paa frie Fode, eller hvis det ikke skulle være mueligt, da beskikke en anden til Biskop i Skalholths Stift, har jeg ved Hr. Justitz-Raad og Archivarii Langebecks Godhed faaet at læse i Original, hvorfor jeg er pligtig herved at takke hannem, og haaber jeg, det vil være Læseren behagelig, at den her vorder insereret, særdeeles da paa de Stæder, hvor derom Efterretning skulle formodes, lidet eller intet er at antreffe.

Ørende oc Werffue som wii Christian mett guds naade, Dannmarckis, Norgis, Wendis oc Gottis konning, hertog vdi Slesuig holsten Stormarn oc Dytmersken Greffue vdj Oldenborg og Delmenhorst, haffue tiltroett oc befalett oss Elskelige Otte styfsen vor mand thienner oc Embitzmand vdi lisseleen, att skulle paa wore wegne Paa wortt landt Jsland, Wdrette.

Jørst haffue vi affferdigett oc befalett forne Otte stifsen, at løbe mett wortt skib Dauidt for sønden paa Wortt land Jsland, oc naar hand ther Ankommer skall hand giøre Landgang mett ett hundrett mand eller saa sterck som hand kand worde, Oc strax mett allerbeste lempe besøge thn whørsam

Biscop

Biscop Jon for norden oc hans tuende sønner, swoger og Anhanger som haffue wtilbørligen oc som wtro Wndersotte handlett sig emod oss, oc gisre thennem nederlag aff theris yderste macht oc formue.

Sameledes thersom hand kand offuerkomme forne then whørsom Biscop oc tuende hans sønner, oc swoger, Tha skall hand fengklig thennem paagriibe, oc thennem til oss forsticke.

Thisligeste skall forne Otte styesen gisre sin skørste fliid till, att handle mett then menige mand for sønden Att the kunde komme till hørsom, Oc thennem lade forsamle paa en beleylig tiid oc sted, Oc ther lade then menige mand gisre theris hyllinge og swere oss oc hogborne første hertug Frederick wor kiere søn, oc eptherkomer konninger y Danmark oc Norge huldskaff og thro thienisste, oc thet tage nogachtige beschreffuitt, som thet sig bør.

Thernest wille wij, att thersom forne Otte styesen eller the andre wor befalingsmennd som wij have forsickett for norden, paa Jsland, kunde fange her Marthen, som wij lod sette til Superintendent for sønden, løs aff thet fengsell som forne biscop Jon haffuer handem vdj sett, Tha skall hand sette hannem till superintendent egen for sønden, Thersom forne her Marten icke kand komme løs, tha skall forne Otte styesen haffue fuldmacht att sette en anden sickelig mand till Superintendent for sønden, Huilcken hand thertill tyckis best were, till saa lenge wij anderledes therom tilsigendes worder, Oc skall hand befale thett menige Clericij, oc Geistlige personer, att the rette thennem epther, att were hannem, oc wor Ordinantzs, som wij om Religionen haffue ladett vdgaae vndergiffuenn. Oc sticke thennem ther epther vdi theris lerdom, oc wdj andre maade eptherſom forne her Morthen, eller oc then Superintendent som Otte styesen thertill forordinerer, thennem therom wnderuisendes worder.

Oc thersom fornæden er tha skall forne Otte styesen bliffue vdj winterlag paa forne Jsland, oc beholde saa mannge werafftige karle hoff sig, som hannem tøckis behoff giøris, oc thersom icke giøris behoff, att hannd bliffuer paa forne Jsland y winterlag, Tha skall hand sette en fogett ther paa landett, wdj sitt stedt eptther wortt breffs liudelse, som wij hannem therpaa mett sig giffuit haffuer; Oc siden løbe mett skib oc folck tilbage til kiøpnehaffn, Oc vdj alle maade hervdinden, ramme oc giøre wort oc riigens gaffn og beste som wij hannem tiltroe. Giffuitt paa Wortt slott flensborg Torsdagen epther quasimodogeniti søndag Aar MDLI.

Vnder Wortt signett

Christen

(L. S.)

Paa samme Dag bekom og Hr. Axel Juul Embeds-Mand udi Asminnde Kloster og Hr. Christoffer Trundsen Embeds Mand udi Ebelholt Kloster deres Instrucion, hvilken var ligelydende med den, som Hr. Otte Stigsen blev meddeelt, undtagen i efterfølgende Poster:

1) at de skulle løbe for Norden paa Landet, og giøre Landgang med 300. werhafftige Mænd, og giøre Biskop Jon Arasen Nederlag enten paa den Gaard hos Holum, som hand havde ladet befæste, eller andenstæds paa Jsland, hvor de ham og hans Tilhængere overkomme kunde.

2) at de skulle handle med den meenige Mand for Norden, saa de kunde komme til Hørsom.

3) at de skulle tilskikke Herr Olav Hialtesen, at være Superintendent over alt Holum Stift, til saa længe Hans Maje-

Majestæt anderledes derom ville tilsige, derhos og befale det menige Kleriske og Geistlige Personer, at være hannem og Ordinantzen undergivne, og at de skulle skikke dem efter samme udi deres Lærdom, og i andre Maader, efterson Hr. Olav Hialtesen derom skulle underviise dennem &c. &c.

Hans Majestæt maae have forestillet sig, (uden Tvivl efter de Beretninger, hvilke Tid efter anden indløb) at denne expedition ey ville afgaae uden stor Vanskelighed, og at det heele Land var i Opror, som dog ikke videre kunde siges end om Jon Arasen og hans Tilhængere, derfor tilskrev hand en Deel i Landet, hvis Troskab hand ellers havde erfaret, takkede dem for den Lydighed, de havde udvist, befalende dem derhos, at de ey skulle giøre Jon Arasen nogen Bistand. Disse troe Undersaatters Navne fortiene her at conserveres, efterdi de vare Mænd, hvis Dyd og Ærlighed Kongen selv satte Priis paa, og vare de følgende: Ormer Stullesen Lav-Mand for Norden og Vesten, Erland Thorvardsen Lav-Mand for Sønden og Osten paa Island, Paul Vigfusen paa Hlidarende, Einer Eyolfsen i Dal (andre nævne ham Eyolf Einersen) Biörn Erlandsen paa Ketelstad, Biörn Jonsen paa Evinderaae, Thorlef Grimsen paa Modrevelle, Thorsten Finbogesen i Hafrefelstunge, Jon Magnussen paa Svalbard, Orm Jonsen paa Draflestad, Eyel Jonsen paa Skard. (*) I sær blev Dade Gudmundsen et Konge-Brev tilskikket, hvilket jeg og her vil tilføye, da jeg tilforn har anført nogle til denne Mand:

Vii Christian mett Guds Naade &c. &c. Vor Gunst tilforñ. Viidt, att som teg uden thviffuel vitherligt er huorledes att theñ vhørsom Biscop Jonn for Norden haffuer grebit oc fangitt vor Superintendent for Syñdeñ oc wpgraffuit thenn Superintendent som tilfforn wor for Syñdeñ oc ladit hañem begraffue wdeñ Kirke Gaardeñ, oc sætt een af Wore

(*) Da Hvitfeld l. c. p. 1546. anfører disse Navne til deels urigtig, saa kand de herefter corrigeres.

Wore Laugmeñd aff sitt Embit, oc een aff hañds Sønner i hands sted till laugmañd, mett mange andre Utilbørligheder oc Utrohed samme Biscop seg emod oss beviist haffuer. Tha epthertij Vij forfare, att thu alletiid haffuer schiched oc hanndlett teg emod oss, Vor Foget oc folck, som een thro och hørsom Undersaathe burde att giøre, bede Vij teg endnu oc ville, at thu schicher teg herepter som een troe Undersaatthe bør att giøre, och est Vore befallings Mennd som Wij tid nu mett wort Krigs folck forschichendes worder, hørige, lyduge oc følgagtige udij huis Maade the teg paa Wore wegne tilsiigendis vorder, oc alldeelis ingen Hielp eller Bystand giøre for^{me} Biskop eller nogenn hanns Anhenger i noger Maade. Wij wille were teg enn naadig oc gunstig Herre oc Konningh oc lade teg holle wed loug skiel oc Rett oc ey tilstede teg att skee nogen Wrett. Her vidt att retthe teg epther, oc lad thet inngenlunde. Befallendes teg Gud. Giffuit paa wort Slott Flensborrig Thorsdagen epther Søndagen Qvasimodogeniti 1551.

Vnder wort Signett.

CHRISTIAN.

At og Indbyggerne i Holum Stift kunde vide saavel Aarsagen, hvorfor Hans Majestæt havde ladet sine Krigs Skibe løbe til Island, som og, hvad Kongen ventede af dem, hvis Biskop Jon skulle giøre de Udsendte nogen Modstand, og hvad de kunde vente sig af Kongen, saafremt de i nogen Maade ville vise sig gienstridige, saa blev dem med Hr. Axel Juul og Hr. Christopher Trundsen følgende Konge-Brev tilskreven.

Vi Christian &c. Helse etther alle wor Wndersotte prelatther prestther bønder och Menige almue som bygge och boe offuer altt huolle stigtt paa wort land Islandtt Enndeligen mett gud och Vor naade. Wider att wij nu haffue afferdigett oss elskelige Axell Jwll Wor Mand tiender och Embitzmand

bitzmand vti aſmind cloſther och Chriſtoffer truendßen (*) Embitzmand vti Ebbeholtt cloſther mett thuenne wore ſkibe och mett ett tall krigs folck och thermett att løbe for Norden paa Vortt land Iſlandtt oc ther giøre then whørſomme Biſcop Joen for Norden hans tuenne ſønner ſuoger och alle hans Anhenggere ſom wtilbørligen haffue ſkickett thennom emod oß nederlag och ſtraffe thennom ſom wedbør Och huilcke aff etther ſom wille giøre thennom hielp och byeſtandt och emodſtaae forne vhørſom Biſcop Joen och hans anhang och giøre thennom nederlagh Thaa ſkall thet Were huer tilgiffuitt altt hues hand ſeg emod oſſ forßeet haffuer Thii beede wii etther alle och huer ſerdeles ſtrengeligen biude atti ere forne Axell Jwll och chriſtoffer truendßen hørrige lydige och fylgeafftige vti hues mode the etther paa Wore wegne tilßigendis worder och aff etthers yderſte magtt och formuge ere thennom behielpelige att giøre forne Biſcop och hans anhænggere modſtand Sammeledis atti och paa beleylige tiid etther forſamble nar och huor forne Axel Jwll och Chriſtoffer Truendßen etther om tilßigendis Worder Och thaa retthe etther eptther att ſuerrie Oſſ oc høgbornne førſte Hertug frederich Wor kiere ſøn och eptherkommer konnunger i Dannemarck og Norge huldſkaff och tro tieneſte ſom i Oſſ etthers rette herre och konning pligtige ere. Wij wille egen lade etther holle wed lough ſkiell och rett Ey tilſtedendes nogen aff etther att wforrettis i nogen mode Fordriſther ßig oc noger till Entthen gieſlige eller werdzſlige heremod att giøre eller och giør forne Biſcop eller nogen aff hans anhenger nogen hielp eller byeſtandtt thet were ſeg ehuad mode thet helſt vere kandtt Thaa ſkall forne wore beffalingsmend lade ſtraffe thennem therfor paa liff och goetzs Her kandtt Huer Wnde att tage ſeg ware for ſkade: Datum Flenßborg Torßdagen eptther Søndagen Qvaſimodogeniti ſøndag Aar MDLI.

CHRISTIAN.

(*) Hr. Chriſtopher Trundſen vär beſkikket til Admiral paa de 2 Krügs-Skibe, der bleve ſendte til Island.

§. 20.

Dog da foranførte Herremænd kom til Island, fandt de det gandske anderledes end de havde formodet. Havde det tilforn udseet i Landet som paa det brusende Hav, hvor Storm og Uveyr true Skibene med Undergang og Skibbrud, saa var nu alt, ved det at et uroligt Hoved var borte, bleven rolig og stille, hvorfor det ikke heller kostede Kongens Sendebud mindste Vanskelighed at faae det efter Ønske udrettet, som dennem var anbefalet. Folket i Landet var villig til, at aflegge den dem forelagde Eed, at de nemlig ville være Kong CHRISTIAN III. og alle hans Efterkommere Kongerne i Dannemark huld og troe, og aldrig enten ved Venskab Lokkelser eller Truseler lade sig giøre affældige fra Kongen. Jeg har læst adskillige Afskrifter af denne eedelige Forpligt, hvilken Islænderne den Tid giorde, som og af den Dom, der blev fældet over Jon Arasen og hans Sønner paa et Stæd kaldet Oddøre, men som derudi en mærkelig Forskiel findes, saa har det om saa meget meere fornøyet mig, at jeg ved vores berømmelige Archivarii Hr. Justitz-Raad Langebecks Godhed har faaet Originalerne at see, og er jeg visse paa, at, hvis ingen anden, dog Islænderne vil vide ham Tak derfor.

De for Norden og Vesten paa Island bleve Mandagen efter Barnabæ Apostoli Dag, som var den 15. Junii i Eed tagne, hvilken Eed saaledes lyder:

Wij Eftherskrevne Oluf Hialtaßen Byscob oc Superintendens wdj Hioole Stygt, Thomes Erickßen abbett wdi munketweraa klosther, Sygwrdth Jonßen Official tiill Greniastadt (*) Biørn Gysleßen tiill Mødruwell klosther, Goskalt Jonssen officiall Thorfue Joenssen tiill Swrby, Joen mattiasson tiill Bredebolstedt, Lopter petherssen tiill widedalstunge Hogne Petherssen tiill Hoskildstedt, Magnus Gudmund-

(*) Denne Herr Sigurd var Biskop Jon Arasens Søn.

mundssen tiill Guddall Gudmynd Biørnsen tiill Fagrenes oc Stole Eynerssen tiill meelsfeldt Szom Sognepreſtere ere, Oermer Stolassen Laagmand Thorsten Fenbossen, Thorloff Grymssen, Possuill Grymssen, Tormod Aressen Szom Syssel-mendt ere, Joen Magnussen Oermer Jonssen, Eyner Bryndelssen Magnus Biørnssen Gysle Hogensen, Gysle Joenssen Thorsten Semonssen, Thorberck Beßessen Ewinder Gunderssen, Haedler Eyeldssen Szom Sworne Lauretismend ere, Nicolaus Thorstenssen, Fwess Thorstenssen, Grym Thorlofssen Magnus Jonssen, Brynyld Jonssen, Petther Eynerssen Thordt Petherssen Thorgrym Gudmundssen oc Thome Thorgrymssen mett Menige Bønder oc almoe heer paa yslandt foer Norden oc Westen wdj hole boendis Giøree alle wittherligt oc kiendis met thette wort obne Breff, foer oss, wore arffuinge oc efftherkomere, Att efftherthy then almectigste Gwdt aff Syn Guddommelige nade oc forsyffne wden stoert Bloedts wdstyrtning haffuer nw affstylth oc nederlagdt thette Skadelige wprøer, wenighedt oc tuedracht Szom heer paa landit formedelst then whørsom wgudelige oc affalden Bystob Joen Hans Szønner oc Anhenger en tiidlangh (thetzweer) werit haffuer, Szaa oc efftherthy Stormectigste Hogborme fiirsth oc heer Her Cristiann konningh Frederits Szønn Dannemarckes Noriges Wendis oc Gottis koningh Hertugh wdi Slesiuigh Holsthen, Stormarn oc Dytmersken Greffue wdi Oldenborigh oc Delmenhorst woris allernadigste koningh oc heer haffuer nw aff Cristelige myldhedt Szaa oc aff Sønderlige Gunst oc Nade Spaerdt, oc forskonit oss, woris høstruer oc Bønder, oc thette hiele landz indbøggere, ycke offuer oss eller thennem at haffue ladit Straffuit (efther thenne woris Store Brøst oc forsemelße) met thesse Hans Nades konnglige Maiestatz weldige krigsfolck nw heer paa Landit Szaa well Szønden som Nordenlandz met Syn konniglige Hogmectighedtz orlogs Skibßflode Nw indstickit Szammeledis efftherthy Thetthe forbeneffnt woris Federnelandt yßlanndt haffuer Stedtz oc aff Arildtz tiidt legith oc hørdt, oc endtnw er eth

tiilhengende lydmoedtt wnder Norgis Riiges Krone watskyldt, Tha haffue wi loffuit, hwldit oc Sworit paa Hans Nades koninglige Maiestets wegne theße tuende Hans Nadis ko. Ho. Beffalingsmendt hiid till landit met samme kriigs macth nw indskickit Szom er Erlige oc Welbyrduge mend Cristoffer trwndssen Høffuitzmand till Ebbelholt oc Axell Jwll tiill Willistrup Huldskab, Mandskab Eedth oc troff thienist Wdi Szaa made At wij wydt krafft oc macth thette wort obne Breffuis oc Segell paa wore egne ßaa oc Menuge landßens Indbøggers wegne heer foer Norden oc Westen, engen wnderthagenne Andelige eller werdtslige aff them nw fødth ere eller heer efther kome skulle tiill euige tiidt Alle endrecteligen oc haer y ßeer mett handth mwndt oc hierthe; loffue Swere oc forplicthe oss paa wores oc thieris Cristelige troff, Ere oc Seelß Salighedt Szaa oc wnder lyffuits oc Guotßes forthabelße, Wden all wndskildinge eller Hielperede at wille oc Skulle were oc bliffue Hogbemelth Woris aller Nadigeste Koningh oc Heer Konungh Cristiann Koningh Fredericks Szøøn Theßligeste Stormectigste Hogboren Fürste oc Heer, Heer Frederick Wdvald Koningh tiill Danemarck oc Norigh Hertugh wdi Sleßuigh Holsthen Stormarn og Dytmersken Greffue wdj Oldenborigh oc Delmenhorst Hans Nades Ko. Maiestets kiere Szøøn Szaa oc theris efftherkomere konigher wdj Danemarck oc Noriigh en efftber then anden till Euige tiidt Hwldth oc troeff, Hørughe oc lyduge, Wndergiffuene oc følligactige, theris koningliger Maiestaet Beste oc gaffnn at ramme oc wyde Szaa oc theris Aergisthe oc Skade aff all woris yttherste macth oc formuge at affwende oc tiilbageholde, Aldrige nogne theris koninngliger Hogmecthighedt at affalde eller fraawighe huercken formedelst nogen woldt eller macth ther oss kunde fraatrenge Ey helder wydth Gwnst Lockelße eller Beuegungh eller formedelst nogitt Andet mytdell ther oss mett eller emodt were kanndt, Szaa Sandingen hielpe oss Gwdt allermectigste oc Sytt helige Ordth Tiill thetz ytthermere Wyndisbyrdt oc betre Forua-

ringe,

ringe, at thenne forſkreffne woer oc menuge Yflandz Indbøggers Eedth oc Hyldyngh heer for Norden oc Weſten boendes faſt oc wbrødeligen wydt alle Syne ordt puncther oc artickler wdi alle made efther ſom forſkreffuit Stander tiill euige tiidth wfforkrenckelig holdis Skall Ere wij forſkreffne preſthemendt Laugmand Sytſſellmendt laagretiſmendt met andre beſthe oc frommeſte mendt tiilbedit oc aff alle forne Landz Indbøger beffalit oc fwldtmacth giffuenne paa woris egne oc alle theris wegne at henge woris Indſegell oc Signether neden thette woris oc theris obne Breff Szom Giffuit oc Skreffuit er heer paa Yflanndt paa odderøre y øffurdth Thenn Mandagh neſt efther Sti Barnabe Apoſtoli Szom er femthinde dagh Junii Manitth Aar efter Gudz Byrd MDL paa thet fiirſthe.

Herr Otte Stigſen og Germund Thorbenſen Commandeur paa Skibet David toge ligeledes dem i Skalholt Stift den 30. Junii paa Øreraae Thing i Eed og de ſom i heele Stiftets Navn og paa alle Indbyggeres Vegne aflagde denne Eed vare Biſkop Morten Einerſen, Snorre Hialmſen i Holte, Einer Einerſen i Wallenes, Arne Arneſen i Hiterdal, Gisle Jonſen i Selardal, Jon Thorleffſen i Gufedal, Biörn Olaffſen i Stad i Grindevig, Jon Biörnſen i Odde, Odder Halldorſen i Borg, Einer Olufsen i Garde, Freiſtein Grimſen i Stafholt, Eyolfer Grimſen i Melum, Jon Einerſen i Gördum, Simon Jonſen i Kalfholt og Jon Halidorſen i Öre alleſammen Præſter. Erlender Thorvaldſen Lav-Mand for Synden og Øſten, Povel Fuſeſen, Eggert Hanſen, Jon Thorvaldſen, Jon Biörnſen, Dade Gudmundſen, Philippus Ranolffſen, Arne Gisleſen, Orm Jonſen, Jon Jonſen, Hallur Olafſen, Thorlev Paulſen, Brander Einerſen, Sigurder Oddſen, Arvid Jonſen, og Biörn Jonſen Lavrettesmænd. Dette Hyldings-Brev er ellers gandſke overeenſtemmende med det ovenanførte for Holum Stift, undtagen at Biſkop Jon Araſen derudi nævnes Jon Arvitſen.

Efterat saaledes det heele Land uden ringeste Modstand havde erklæret sig, at bevise Kongen og det Kongelige Huus Lydighed og Troskab, fandt Hr. Axel Juul og Hr. Christopher Trundsen det fornøden, at lade undersøge de grove Excesser, hvilke Biskop Jon Arasen havde forøvet, og om noget til hans og hans Sonners Undskyldning kunde være at anbringe. Til den Ende maatte Lav-Manden for Norden og Vesten med tiltagne Sysselmænd, Lavrettesmænd og Bønder 24. i Tallet efter foregaaende Undersøgning udstæde en Dom over Biskop Jon Arasens Adfærd, hvilken da faldt saaledes, at Jon Arasen og hans Sønner havde været Lands Forrædere, hvorfor og alt deres Gods rørendes og urørendes burde være forbrudt til Kongen. Denne Dom er i Island bekiendt nok under den Titul af Oddøre Dom (thi saa hedde det Stæd, hvor den blev fældet) men jeg troer, at faa af mine Landsmænd have seet den, og da den disuden tiener til et Beviis om det, jeg tilforn har anført, at nemlig Islænderne selv i de Tider have anseet Jon Arasens Opførsel som et Forræderie, saa fortiener denne Dom her af Originalen at indrykkes:

Wii Efthne Oermer Stulleßen Laagmand Thorsthen fyndbogßen, Nycklaus thorsthenßen Fwsse thorsthenßen Oermer Jonßen Gyßel Jonßen Brynolff Jonßen Eynner Brynolffszen Thoermoedt Areßen Thorsten Szemonssen Jon Eynerßen Aerngrym Jonßen Brynolff Jonßen Biørn Thorwaldßen Magnus Biørnßen poffuill grymßen Eyner Sivrsen Thorsten Jonßen Jonn Grymßen Joen fynbogßen Jonn Stygßen Goskalck thomeßen Gwnder gyßleſſen oc Haaldt eygelßen Sytßelmend laagrettiß Mendt oc Bønder Norden oc Westhen y Hole Byscob Stigt paa Islandt Giøre alle wittherligt oc kiendis mett tetze wort obne Breff at Aar efftber Gudtzs Byrdt MDLI. Then Tiisdag nesth efthr Sti Barnabe apli dagh paa Oddøre huoß Øsiurdt (*) heer

(*) Hos Canceler Hvitfeld l. c. p. 1547. læses urigtig Offveridt for Besford eller Valle, hvilket er det Herred, hvori Oddøre ligger.

heer paa for^ne Yslandt ware wij forsamlett effther Stormectze Hogborne fürstis oc Herris Heer Cristians koning Fredericks Szon Danemarckis Norgis Wendis oc Gottis koning Hertugh wdi Sleßuigh Holsthen Stormarn oc Dytmersken Greffue wdi Oldenborigh oc Delmenhorst woris alldernadigste koning oc Herris Beffalingh om nogen Merkelige oc dreblige erende thette woris federnelandt oc Rige anliggende, Tha war Sckycket Erlige oc Welbyrdug Menndt Cristoffer trwndßen Høffuitzmannd tiill Ebbelholt oc Axell Jwll tiill Willistrup Høgbemelt woris alldernadigste Herris ko. Majestz Beffalingsmendt oc tha beklagede the hwrledis Byscob Joenn tiill Hole Stygt mett tuende Hans Szønner wydth naffn Aare Jonßen oc heer Biorn Jonßen ware Hans nadis konniglige Hogmectighed afffalden, Oc haffde segh wpsaeth oc førdth Affuindzskioldt emodt Hans nadis ko. Majestet, oc wilde ther tiill Giøre landit oc Landßens Jndboggere met thennom affeldige, Samme landt oc folck wdi Szaa made at fforrade oc wnder fremmidt Herskab at fforuende, emodt then Eedt Hwldskab, mandskab oc troff thienisth for^ne Byscob Jonn haffde ladet giurdt oc Suorit Hans nadis ko. Ma. formedelst en Hans egen Szønner Heer Syffuerdt Jonßen oc hanß Swager Yßløff Sivrß Szaa oc en hans egen presther Heer Oluff Hialtaßen Jt. ath forskr^ne Byscob Jon wydt for^ne tuende hans Szønner mett offueruald oc macth loedth grybe oc Jndßetth Heer marthen Eynerßen oc førde ham fenckligē aff Syn egen Gardt Szom hogbemelt ko. Maiestz haffde indskicktt mett Breff oc Segell at uere mynduge Byscob oc Superintendent wdi Skaleholt Stygth heer Sønden lands Thesligeste wdi lige made Jndridit mett waldt wdj tuende kronens Garde, Szom kallis hwam oc Biernenes. ther wdthaget oc afførdt kronens oc kyrckens guoedts Szom hogbemelt ko. majestz haffde wndt oc forlent Brynyldt Jonßen oc Dade Bunde. wdi saadan oc mange andre made Hans Nadis ko. Hogmectigheds Breffue Segell Bwdt oc willy foracthet oc ryngwurdet Szaa oc mange Landtßens Jndbøg-

bøgger forarmidt, offuerfaldet oc fortrengdth, at hand mz ſame Syne Szønner aff Gudtzs wnderlige Forſyffn ere wdi ſame Syñe myſhandell døddt oc omkomit, Huilcken forne Byſcob Jons oc hans tuende Szønners wtroffskab affaldt oc wprøøer oſſ oc menuge Landet wittherligt er, formedelſt Huilcket wprøør Hogbemelt wor allernadigſte Herre Ko. Maieſt. Nøddis nw till mz theſe Hans nadis ko. Hogh. orlogs Skiib at indſkycke heer paa Landit ſaa well Szønden ſom Nordenlandz theſe Hanſ Nadis ko. ma. kriigsffalck, Sligh whørſomhedt oc forredery at nederlegge oc aff Stille, Landenns egen till Roligheedt oc querſtedt at omwende, Syn nadis ko. Hogmectighed oc rygith till en merckelige omkoſth oc beſueryngh, Oc Szaeth forne Criſtoffer oc Axell Jwll therfoer wdi retthe om forne Byſcob Joenn mz ſame Syne tuende Szønner burde ycke efther Slygh theris wtroffſkab oc forredtlige gierninger at were landt Rademendt oc theres guoedtz at nere falden oc forbroeth wnder Hogbemelt ko. Maieſtets oc Norge krone, Tha atſpurde wii Thorloff Grymſen oc Joen Mogenſen ſom ware theris Børns formønder oc alle andre omſtandendis om thet war nogne mandt ther wiſthe eller kunde thennom emod ſaadan tiltall og Skyllingher forantuorde eller wndſkulde, tha Sware the Ney oc war engen thet wiſthe mz retthe at kunde giøre eller bekenne efther ſlygh obenbarlige oc beuiſlige gierninger, Tha efther Slygh leylighedt Skillinger oc orſage ſom forſkreffuit ſtander oc menuge landit wittherligt er Dømpthe wii efther woris Landiſſ logh oc rieth forſkrevne Byſcob Joenn Szaa oc forne Hans tuende Szønner Aare Jonſen oc her Biørn Jonſen reeth Landeraademendt at uere oc alt theris gwoedtz oc eygendom rørendis oc wrørendis ehuorſom helſt thet findes eller wydh huad naffn thet neffnis kandt enthet wndertaget ſom thñ mz retthe haffde tillhørdt at were falden till hogbemelt woris allernadigſte Hs. koninglige Maieſtet oc Norgis Ryge for forbroth gwoedtz till euigh tiidt at were, allene wnderthagenne hues wirchelig gieldt efther Breff Segell

eller

eller Sand wyndisbyrdt theraff efther Logen bethalis skall, Tiill ytthermere wyndisbyrdt henge wii woris Indsegell oc Synether Neden thze wort obne Breff, Giffuit oc Skreffuit Aar dag tiidt oc Stedt efther Som forskreffuit stander

Derunder 24. hengendes Indsegl.

§. 21.

Til Slutning paa denne Afhandling vil jeg endnu tilføye 2. Breve, hvilke Biskopen i Siellands Stift D. Peder Palladius til samme Tiid sendte til Island, da foranførte Herremænd ginge derhen. Begge kand tiene til et Vidnesbyrd om de Tiiders oprigtige og eenfoldige Skrive-Maade, og tillige om den Omhyggelighed denne Biskop havde, at see Tilstanden i Island i Henseende til Religionen forbedret, hvortil hand og saa meget mere var forpligtet, efterdi Hans Majestæt havde anbefalet ham, at have Tilsyn med Reformationen og Geistligheden i Island. Denne er og Aarsagen, hvorfor hand i disse Breve viser slig en Myndighed, at hand forbyder dem Prædike-Stolen og Lære-Embedet, som ville vedblive deres Papistiske Vildfarelser. Det første Brev er skreven til alle Præster i Holum Stift, og har uden Tvivl skullet være en Recommendations-Skrivelse for Hr. Oluf Hialtesen, at hand med dis større Beredvillighed maatte modtages af dem. Det lyder saaledes:

Petrus Palladius Doctor Superintendens ii Sielland ønsker alle Sogne-Prester och Sielesørger paa Nørrefield ii Islañd Gudß Naade och Miskund.

Fratres in Christo charissimi. Det giør mig ondt aff mit ganske hierte, saa sandt hielpe meg gud almectigste, att I haffue saa lenge hafft en ret Wlff for Bisp, som inted haffuer lertt wden att slyde och synderriiffue JEsu Christi Faar then blinde arme Jon Areson som icke haffuer

lerd naar saa mogit som en arm sinck eller pusille her y Skollen. Her er icke itt barn ii denne Skolle, som haffuer werit her itt Aar vnder sin Skolemester, att handt er eii beder end then som ii kalde Biscope. O Herre Gud, huilcken Biscop for Suin och icke for Folck, si cœcus cœcum duxerit &c. Derfor er thet icke wnder, at J ere ey io selffue ochsaa blinde en stor Haab aff Etther, och skulle findis faa dißuerre, ther saa rettsindige ere som thenne fromme Her Oluff Hielteson, der gudz sagllige ordt predicker rent oc klart. Vor Herre JEsus giffue thet, att J wore allesammen saadann som handt er, saa tuiler meg dog intet therpaa, att ther findis ey nogle Christne Hierter eblant etther, huilcket ieg forseer meg till then gode Her Sigurd Biscop Jons egen Søn, att handt icke samtøcker wdi sin Faders blindhed, tyrannie och grumhed, men holder der som hannd loffuit meg mett hand och mund, ther hannd waar her. Men alle eder, som wdi dette klaare Evangelii Lius wille hellder wandre y mørket end Liusit forkynder ieg paa mitt embetz vegne Bandsz Kraapper att were, och forbiuder etther etthers preste embede endthill saa lenge att J rette och betre etther och holde etther efter Kongelig Majest. Ordinantz. Thi ieg haffuer skriffuit etther thil tilforn (*) hvad Siels faare y henge wdi, och thet aff then hellige Scrift: Maledictus, qui facit opus Domini fraudulenter, ego sangvinem illorum de manu tua reqviram, stabit anima tua pro anima illius, omnis arbor, quæ non facit fructum bonum excidetur, & in ignem mittetur. Dette faa y att betencke, och huilcke Sielemordere y ere, om y lenger lyde then wgudelige Mand at, och icke sørge Christelige for the arme fattige blinde folck, som skulle hente Salighheds trøst aff etther ved Jesum Cristum alleene. Huorlunde skall man salte noget siger Cristus sielff, naar Salted er wsmagende, hvorlunde skulle ii lerre andre, och ii wilde icke sielff skilsmiß emellom loven och euangelium. At loven, det er, de tij Gudz budord, skulle predickis thill syndsens bekendelse, och gaa ret ij hierted mett anger och ruelße, och att euangelium skal predikis, thill syndsens forladelse att faa aff Gudz Faders blote och bare naade wed Jesum cristum wden all fortieniste, och att i saa predike the rette gode gierninger vdi samme ty budord att were troens fruct till Gudzs ære, och wore neste thill gode, och kaarsit derhos medt tholmodighed och haabet, att i kunde wel rede itt fattig syndigt menniske fra etther thill det ewige liff, och komme saa siden selff medt, wed then samme vor herre Jesum cristum. Her ligger etther stor mact paa. Gud giffue etther sin naade till thette altsammen. Amen. Hafn. Dominica Jucund. anno domini M. D. L. I.

Wnder min indsigell

Det

(*) Det Brev, Palladius her beraaber sig paa, har jeg ikke seet.

Det andet Brev er skreven til Præsterne i Skalholts Stift, hvilket jeg dog ikkun har seet en Oversettelse af i det Islandske Sprog, (*) hvoraf jeg har maatt betiene mig, og lyder denne Skrivelse saaledes:

Petrus Palladius Doctor Superintendens Sialandiæ.

S. D.

Dei Gratiam & Pacem per Christum Jesum, cum uera cognitione Euangelii & uera constantia & fide ad salutem vestram & gloriam Dei sempiternam. Amen. Amen.

Carissimi fratres in Christo. **Sogne-Præster og Sieleſørgere for Synden paa Island i Skalholt Stift.**

Efter den Befalning, hvilken jeg Uværdige har faaet af Hans Kongelige Majestæt, vor allerkiæreste og naadigste Herre, at jeg skal have Tilsyn med Religionen paa Island, da er jeg baade glad og bedrøvet, saa sandt hielpe mig Gud den Almægtige.

Jeg er glad, at I ikke alle ere frafaldne efter Eders Superintendentes sal. Hr. Gisſers Død, men at der endnu findes saadanne Hierter iblant Eder, som den ærlige Hr. Gisle Jonssen og hans Stall-Brødre have til vor HErres JEsu Christi hellige Ord og Evangelium. I bør have Tak, Ære og Salighed juxta dictum Christi: Qvi perseveraverit usqve in finem, ille salvus erit. Jeg paaminder Eder, at I fremdeles bliver i der hellige Præste-Embede efter den Naade, som Gud haver givet Eder. JEsus Christus vil selv være Eders Løn. Dan. XII. Qvi alios docent, fulgebunt in perpetuis æternitatibus &c.

Dernæst er jeg bedrøvet over Eder, som enten ere blevne fremturende i den Papistiske Lærdom hos dette klare Evangelii Lys, og endnu ikke ville samtykke og antage den sande Christi Lærdom, eller og efter Hr. Gisſers Død igien ere frafaldne, da de viste Sandheden tilforn, men ey understode sig at vedblive Sandheden, for den ugudelige Biskop Jons skyld, hvilken af sin Blindhed og Raserie begyndte at gabe og brøle imod

(*) Jeg har havt adskillige Oversettelser af dette Brev i Hænderne, hvilke temmelig variere fra hinanden, dog meener jeg, at den skal være den beste, hvilken jeg har fulgt.

Guds Ord, ret ligesom en Orm eller en Madike opløfter Hovedet mod Solen, og maae dog strax falde ned igien, og bliver ligesom tilforn en Orm og Madike, men Solen har ingen Skade deraf. I som blive udi Eders Papisterie, haver at betænke, at saafremt I vil findes iblant de Udvalde Eder til Salighed, I endnu har at omvende Eder, at aflegge Eders Papistiske Væsen, og at annamme JEsu Christi saliggiørende Lærdom, saa I kunde blive salige. Men saafremt I ey ville vorde udvaldte og salige, og I ville høre dievelen til, da faaer I at blive som I ere, og da hielper ingen Paamindelse hos Eder. Qvi sordet, sordescat adhuc, & nemo perit, nisi filius perditionis &c. Eder forbyder Jeg paa mit Embedes Vegne, at betiene det Præstelige Embede, saa I aldrig hverken skal eller maae messe eller prædike, førend I forandrer Eder, bliver rette Præster, og forholder Eder efter Kong. M. Ordinantz. Derefter har I at rette Eder. Gud give Eder en god Omvendelse. Amen.

Men I som have havt to Tunger i een Mund, og skammelig ere afvigede fra Guds Ord, I har at læse St. Povels Sendebrev til de Galater; I har ved en sand Omvendelse at forbedre Eder, og saaledes ifremtiiden i JEsu Navn at begynde Eders Embede efter Ordinantzen. Men saafremt I ikke ville giøre det, da ere I Mænd, der fortiene at settes i Band, og de allerstørste Guds Fortrædere, i det I har lagt Haanden paa Ploven, og derefter seer Eder tilbage igien. I ere ey beqvemme til Himmeriges Rige: Reuertimini ad me, dicit Dominus &c.

Den fierde Hob ere de, som hverken holde det med Christne eller med Hedninger; De faae at fare til den, hvilken de tiene. Gud den allmægtige leede Eder allesammen ved JEsum Christum i een Faarestie, at I alle maatte blive Eenige derudi, at arbeide paa det Eene Nødvendige. Amen. Hafniæ Dominica Vocem Jucunditatis Anno Dom. MDLI.

Sub meo Sigillo.

Histo-

Hiſtorisk og Phyſisk
RELATION
om det mærkværdige Jordſkielv i Norge, Liſabon og andre Stæder den 1 Novembr. 1755.

Jordſkielv er viſſeligen det ſtørſte, vældigſte og ſkadeligſte Phænomenon og Virkning, ſom i Naturen kand fremviſes, der aarſager de betydeligſte Forandringer og ruiner, ey alleene paa Jorden, men og under Jorden, ſom adſkillige Exempler og Kiendetegn kand ſtadfæſte. I ſærdeeleshed haver diſſe tvende forbigangne Aar giort ſig mærværdige ved adſkillige gruſomme Jordſkielv i den Nordre halve Deel af Jorden i Aſia, Europa, Africa og America. Hvad Sønden for Linien er hendet, er os endnu ubekiendt. Vi haver en Relation, ſkreven i Batavia d. 29. Octobr. 1754. (1) at der paa den ſtore Øe Amboina, ſom er een af de Molücchiſke Inſuler nær ved Linien, ſkeede d. 18. Auguſti 1754. ſaadant Jordſkielv, ſom aldrig tilforn af nogen kand mindes; thi Klokken mod fire Eftermiddag, begyndte Jorden og Biergene at bevæge ſig op og ned, ſom Bølgerne i Havet, ja at de høyeſte Klipper bævede og ryſtede, ſom Blade paa Træerne i en ſtærk Storm, hvorpaa fuldte ſaadanne forfærdelige Stød, at faſt alle Huuſe bleve omſtyrtede. Caſtellet Victoria blev runſet og bevæget, ſom det havde liget i en Vugge; Deres Kiøbmands Huus, ſom ſtod paa 64 ſtore

(1) Denne Relation findes vitløftigen anført i den Nederlandſke Poſt-Ryder Julio 1755.

Steen-Pillarer, blev gandſke nedkaſted; at ikke een Steen eller Stykke blev paa den anden. Den Maleyſche Kirke, Stads-Huſet, Hoſpitalet, ja alle andre Huſe bleve ruinerede og mange Menniſker ihielſlagne. Jorden har paa mange Stæder aabned ſig, og ſom af Fontainer kaſted Vandet høyt i Veyret, og varede dette Jordſkielv faſt 4 Uger ved mange haarde Stød tid efter anden, dog ey ſaa ſtærke, ſom det første. Paa Pasbaqvale blev Kirken løftet høyt i Veyret, dog needſat paa ſamme Stæd ubeſkadiget. Paa Harocko haver de paa een Dag følet 60 hæftige Stød og Bevægelſer, og Vandet meget høyt opreyſt ſig, men haſtig faldet tilbage. Paa Cheribon er eet ſtort Bierg udi Revieren nedſtyrted, hvorved Vandet opreiſte ſig, at Dorper, ſamt Rys-og Caffe-Plantagier ere blevne ruinerede, med vidre i Relationen findes anført. Fra Amboina haver Jordſkielvet trænget ſig igiennem til Conſtantinopel, hvor det den 1ſte og 3die Sept. og atter den 1ſte Octobris med megen Hæftighed angreeb Staden, og meſt ruinerede den gamle og venerable Sophiæ Tempel, Seraillet, og omkaſtede nogle 1000 Huſe, ſaa Keyſeren, Seraillet og alle fornemme Folk i megen Haſtighed maatte udflye af Staden. Smyrna, Alexandria, og gandſke Ægypten har og lidet ſtor Skade. I ſærdeleshed er den ſtore Stad Cairo gandſke ruinered, og mange 1000. Menniſker omkomne, og er der intet at tvile, at jo dette Jordſkielv haver yttred ſine Bevægelſer paa fleere Stæder paa de Molucchiſke og Philippinſke Inſuler i Aſia og Tartariet, hvor vi ikke have Kundſkab. Men ſom dette Aars Jordſkielv haver begyndt i Øſten i Amboina, og ſtrækked ſig mod Veſten til Conſtantinopel og Ægypten, ſaa ſynes det, at afvigte Aars Jordſkielv 1755. haver begyndt i Veſten, og trænged ſig igiennem til de Øſterſke Lande; thi Relationer fra Engeland mælder, at man forleeden Høſt haver fornummet til adſkillige Jordſkielv i Nord-America. Breve fra Island mælder, at den 11 Sept. fornam man udi Nordre-Syſſel og Huuſevigs Deſtrict et vældigt Jordſkielv, ſom begyndte om Midnat, men var allerſtørſt om Eftermiddagen Klokken 2, da Præſte-Gaarden Huuſevig med 12 andre næſtliggende Bønder-Gaarde bleve omkaſtede, og mange andre beſkadiget, hvilket Jordſkielv endnu ſiden har givet fleere Stød, men ey af ſaa ſtort Betydende, dog fandtes

Vandet

Vandet forandret i den ved Præste-Gaarden flydende Bæk, der blev hvidt, som Melk med en mineralisk Smag; Men da et Skib, som fra Island var gaaet, befandt sig ved Færøerne den 19. Octobr. mærkede, at Vinden der fra førte med sig en stor Hob Sand og Støv, som faldt ned paa Dækket, er det at slutte, Jordskielvet haver paa nye igien tiltaget, og med en hæftig Ild udbrudt enten af Hecla eller noget andet Bierg, og efter saadanne brændende Bierges Sædvane, udkastet en stor Mangfoldighed af Steene, Sand og Gruus, hvoraf det lætteste er ført saa lang en Vey, at det først ved Færøe er nedfaldet, hvor om nærmere Relationer vil give meere tilstrækkelig Oplysning. Nok er det, vi heraf kand slutte, at denne antændte Ild og brændende Luft haver ved de underjordiske Gange og Canaler trænget sig fra America til Island, derfra til Norge, Sverige og Tydskland, og endeligen til Portugal, Spanien og Africa, hvor den paa den fatale 1ste Nov. i Særdeleshed fremviste sin skadelige Virkning; thi her maae mærkes, at i Lisabon og andre Stæder fornam man intet til Jordskælvet, førend efter Klokken 10. Formiddag, da vi i Christiansand allerede Klokken 4. om Morgenen fornam dets første Anstod. En Pige, som bagede i en Kiøbmands Huus, hørde om Morgenen Klokken 4. en stærk Brusen og Suusen, som af et voldigt Regn-Væyr, da dog Himmelen var gandske klar, hvorpaa Bord, Bænker og alt, hvad der fandtes i Brygger-Huuset, begyndte at hoppe og bevæge sig, saa Pigen løb ud af Forfærdelse og meente der var Spøgelse. En residerende Capellan, som boer nær ved Christiansand, opvognede i alteration, og med sin Søn og Pige mærkede samme Brusen og Bevægelse. Paa ydre Fleccherøe, en stor Insul ved Christiansand, fandtes denne Rystelse end meere hæftig. Ligeledes nogle Miile oppe i Landet, dog uden at aarsage nogen Skade; Men at det ikke af alle blev observeret, skeede en Deel fordi dets Anstod var ikke saa meget stærke, en Deel, det hændte paa den Tid, at de fleeste endnu sovede. Men det synderligste, som ved dette Jordskielv i Norge er at tage i agt, bestaaer derudi, at det meere yttrede sin Virkning i Havet og udi de færske Vande, end paa Landet. En Skipper fra Christiansand, Søren Lund, laae og drev med sit Skib 16 eller 18 Miile Sønden

for

for Lindesnæs ved det Jydſke Rif i ſtille Veyr, da Søen runden om Skibet begyndte med Bruſen og høye Bølger at reyſe ſig og toppe ſig høyt op i Vayret; Skibet begyndte at ſkielve og bæve, ſom hver Planke ville brydes fra hinanden, ſom gav for Skipper og Folk en ſtor alteration, men efter nogle Minuter blev alting ſtille. En anden Skipper herfra, Lars Davidſen, laae med ſit Skib for Anker ved Stavanger, hvor hand og fornam til ſamme Havets hæftige Bevægelſe, der nær havde kaſtet hans Skib paa Stranden, hvilket og andre Skibe er vederfaret, baade ved Liſabon og Holland, ſom adſkillige Relationer har givet tilkiende. Men det mærkværdigſte og meſt uſædvanlig er dette, at Jordſkielvet har og yttret ſin Bevægelſe i mange færſke Søer og ſtilleſtaaende Vande, hvorom jeg efterfølgende ſandfærdige Beretninger har kundet indhændte: 3 Miile Veſten for Chriſtianſand findes et ſtort Vand imellem Mandal og Hartmark-Anner, kaldet Dybe-Vandet (fordi det paa nogle Stæder haver en utrolig Dybhed) derudi begyndte mod Klokken 10. Vandet at opreyſe ſig, ſom de allerſtørſte Bølger i Havet, og med en hæftig Bruſen flød ind over Landet, ſom dog ſtrax faldt tilbage igien til ſin ſædvanlig Stæd. Længer Veſter udi Undals Præſtegield findes et andet ſtort Vand, kaldet Tare-Vandet, paa ſamme Tiid begyndte og Vandet med en forfærdelig Bruſen at ophæve ſig, og opløftede fra Bonden meget ſtore Træer, ſom mange Aar havde ligget der i Mudderet, og opkaſtede dem paa Landet: Hvad Baade og Pramme der fandtes faſt bundne, bleve løsrevne og førdte langt ind paa Landet. Udi Biellands Sogn, 4 Miile Norden for Chriſtianſand, findes et meget ſtort og dybt Vand, Øre-Vandet kaldet, der blev mærket, at da en Pige ſkulle gaae hen at hente Vand, var Søen ſaa udfaldet, at hun ſtod med Forundring at betænke, hvor Vandet var afblevet, da hun den allerheedeſte Sommer aldrig havde ſeet Vandet ſaa fortørret og forminſket, men juſt i det ſamme kom Vandet tilbage med ſaadan Haſtighed, at hun maatte kaſte ſin Bøtte, og med Nød fik retireret ſig længer ind paa Landet, og her blev ligeledes mange gamle og ſtore Træer med ſine Greene og mange nedſunkne Tømmer-Stokker, ſom mange Aar havde ligget paa Bunden, opløftede, og paa Landet

indka-

indkastede. Nogle Mile Vesten for Christiania ved Ringeriget findes et anseeligt Vand, af nogle Milles Størhed, Holsfiorden kaldet, da en Qvinde skulle gaae did at hente Vand, var det og mange Alen viget fra sin Strandbreed, og da hun ville paa nogle Steene gaae længer ud at fylde hendes Vand-Spand, kom Vandet strømmende med saa stor Magt tilbage, at hun med allerstørste Hastighed maatte kaste Spanden, og retirere sig tilbage, at hun ey af Vandet skulle udskylles, i det samme kom en stor Baad seylende med tvende Mænd udi, som uformodentligen bleve omringede med høye og brusende Bølger, de saae, at Vandet strax hos, som af en fontain blev kastet gandske høyt i Veyret, og i det samme bleve de vare en blaa Damp, der som en Pyramide stigede høyt op i Luften, der antændte deres Seyl, og mestendeel forbrændte det, og det overblevne af Seylet fandtes at være gult, saavelsom og deres Klæder, da de af Frygt kastede sig ned paa Bunden af Baaden, alle andre Baade og Jagter bleve losreved, og slæbede langt ind paa Landet, Tømmer-Flaader bleve sønderrevne, og mange store Tømmer Stokke stode perpendiculariter op og ned i Vandet. At Vandenes Urolighed er og fornummet ved Scheen og Laurvigen og i Tellemarken, har vi seet af Aviserne. Ikke mindre Bevægelse har man og mærket i den store Femmund-Søe, der er 12 Mile lang, og ligger høyt til Fields imellem Trundhiems Stift, Herdalen og Sverrige, saavelsom og i den store Dale-Elf der af udflyder, og falder forbie Fahlunds Kaabber-Værk igiennem Dale-Karlenes Egn, som Stokholmske Relationer giver tilkiende; Ja det er venteligt, at denne Jordskielvs forunderlige Virkning har vel yttred sig i mange fleere Vande baade i Norge og Sverrig, men enten er den ikke observeret, eller derom ey udgivet nogen Efterretning; Ja det er at beklage, at fast ingen uden Bønder haver seet disse Vandenes Bevægelser, der anseer saadant Nyt allene med Forundring og Forferdelse, uden al Skionsomhed og videre Eftertanke, da man ellers fra fornuftige Menniskér kunde ventet langt fleere Omstændigheder og vigtige Observationer.

Nu hvorledes dette Jordskielv herfra haver trænget sig til mangfoldige andre Stæder i Tydskland, Francherige, Portu-

gal, Spanien, Italien, alt til Algier og Barbariet, kand alle Post-Dage sees af Aviserne, og med hvad Hæftighed den har fremviist sin Virkning, baade paa Landet og udi Vandet, kand i Særdeeleshed det ødelagte Lisabon give det kraftigste Vidnisbyrd; Men at det og er mueligt, at et Jordskielv kand fortplantes fra eet Stæd til et andet, fra Amboina til Constantinopel, fra Island til Lisabon, synes ikke vanskeligt at bevise. Brændende Bierge (2) findes i alle fire Verdens Deele. At mange af dem har været brændende fast fra Syndflodens Tiid, kand ikke nægtes. Plato, Aristoteles, Seneca, Plinius, Marcelinus, og fast alle de gamle Philosophi veed at skrive om Æthna, Vesuvio og andre Ild-Bierge, der har brændet mange 100 Aar for deres Tiid. Saadanne Ild-Bierge findes ret mange allevegne, hvorpaa Varenius, Kircherus, Nieuventyt (3) giver os et stort Catalogve. At disse brændende Bierge haver nu i saa mange 100 Aar mærkeligen udhuulet Jorden, og derudi giort mange Huler, cavernas, cryptas, canaler, Gange og Aabninger fra det eene Ild-Bierg til det andet, er let at bevise af den correspondence, det ene brændende Bierg haver med det andet, saa at naar det ene brænder og med Hæftighed udkaster Ild, Steen og Aske, skeer det og fast paa samme Tiid med de andre nærmeste Ild-Bierge. Seneca giver derom Vidnesbyrd og Exempler i sin Tiid. (4) Langt mere kand det bekræftes i vore Tider, da disse underjordiske Ilde nu siden i 1700 Aar haver fortsat og udviet sine Canaler og Gange, hvorom kand findes Stadfæstelse og adskillige Exempler hos Kircherum, Schottum, Sturmium, Nieuwentyt (5) og mange andre. I Særdeeleshed haver jeg givet agt paa den Relation, den meget lærde curieuse Sicilianske Munk Sylvius Boccone (6) ha-

(2) Montes Ignivomi v. Vulcani.

(3) Varenius Geograph. Lib. I. Kircherus Mund. Subt. Tom I. Lib. II. Nieuventyt, Beschouwingen der Werelt Contempt. XXII. 318. Pag. 507. seqv.

(4) Seneca Natural. Qvæst. Libr. VI. Cap. 15. & alibi.

(5) Ath. Kircherus Mund. Subt. Tom. I. Lib. II. Schottus Phys. curios. Sturmius Phys. Elect. Tom. II. Cap. II. Pag. 283. Nieuwentyt loc. cit. §. 20. Pag. 510.

(6) haver givet os i sin Beskrivelse over det forfærdelige og skadelige Jordskielv i Sicilia, der ødelagde den 9 og 13 Januarii 1693 mere end 700 Kirker, 250 Closstere 49 Stæder og Dorper, og 93000 Menniſker, der af Jorden bleve opslugede, og under Ruinerne ihielslagne, neml. at samme Tiid Ætna udbrød med sin forfærdelige Ild, og gandske Strømme af smeltet Steen; da kom tillige med Vesuvius, Tromboli, ja det som mere er, Hecla paa Island i en forfærdelig Brand, saa de paa Island i nogle Seculis ey haver følet til saa stærkt Jordskielv. Ja nærværende Tiids Jordskielv stadfæster det samme. Det var kun faa Dage imellem, at Jordskielvet begyndte i Amboina, og udbrød igien ved Constantinopel, og Cairo i Ægypten. Det var paa samme Dag den 1 Novembr. Jordskielvet udviiste sine Kræfter i Norge, Sverrig, Finland, Tydskland, Schweitzerland, Portugal, Spanien og Italien, og siden i Africa, alt til de osoriske og canariske Eylænder, da det gandske nyligen tilforn var begyndt paa Island og udi Nord-America, som alle overeenstemmende Relationer giver tilkiende: hvilket alt med mangfoldige Exempler af Auctoribus kunde beviises, om jeg ikke ville undflye Vitløftighed. Endeligen er det værd at eftertænke, hvorfore dette Jordskielv har haft den besynderlige, rare og usædvanlige Egenskab, at det ey allene haver fremviist sine Kræfter paa Landet, men endog udi Havet og de fleeste ferske Vanske og Søer, ja udi Norge, Sverrig og Finland haft kun en ringe Bevægelse paa Landet, men i Vandet den allerstørste.

Alle Physici i denne Tiid, ere fast derudi overeenstemmende: at Jordskielve i Almindelighed er intet andet, end en Ild, der antændes af de sulphuriske, Nitreuses og Bitumineuses Particler og Materier, der findes i Jordens og Biergenes Aarer og cavernis. Disse cavernæ, Huler og tomme Stæder i Jorden, ere fulde af Luft; Denne Luft bliver af antændt Ild-Materie opløst, og sat i en hæftig Bevægelse, udviider sig gandske meget, og behøver langt større Rum og Spatium, end den havde tilforn, alt saa maae den med Ge-

(6) Sylvii Bocconis curieuse Anmærkungen über natürliche Dinge observ. VI. VII. VIII. p. 14. seq.

valt fremtrænge sig og udtrænge sig, hvor den kand, støder an med Biergene og Crustam terræ med Magt, hvorved Jorden og Biergene bliver opløftede, som ved deres Tunghed falder tilbage: Herved bevæges Huse, Bygninger, og alt hvad, som findes paa Jorden, og gandske nedbrydes, naar Jordskielvets Anstød er meget hæftigt; Det kommer mig for, som naar man sætter paa et Bord Glas, The Kopper og andre Ting: Giver man et stærkt Slag under Bordet, da maae alle Ting paa Bordet bevæge sig, men vil man give et meget haardt og vældigt Slag, da maae det altsammen hoppe høyt i Veyret, nedfalde og brydes i Stykker. Saadanne haarde Stød giver og den antændte Luft under Jordens Crustam, der kand hænde, optrænger sig over 100 Mile af Jordens Afgrund. Paa Harocko ved Amboina følede de 60 saadanne Stød paa een Dag, som forhen er anført: Boccone l. c. fortæller, at naar disse haarde Stød skeede i det Sicilianske Jordskielv, da var det umueligt, at noget Menniske kunde blive staaende, men maatte nedfalde til Jorden: Altsaa maae da denne bevægede Ild-Luft støde sig frem, hvor den kand, indtil den omsider finder et bequem Sted, hvor den kand udbryde sig, hvor da Jorden, ja Biergene selv maae revne, sprekke i Stykker og give Aabning: Saa det gaaer her med Jordskielvet, ligsom med de Miner, der graves under en Fæstning; Naar Krudet antændes, kommer Luften derved i en hæftig Bevægelse, der med Magt maae bryde sig ud, kaster Jorden høyt i Veyret, og nedstyrter de høye og tykkeste Volde og Taarne; Saa vi og her maae observere, det er ikke egentlig Krudet, men den antændte og bevægede Luft, der gior denne violente Virkning. Jeg mærkede det samme ofte, da jeg som Felts Præst laae ved Røraas Kaaber-Værk, at naar de minerede dybt ned i Gruberne, kunde een Miine ikkun af 1 Pund Krud giore den Virkning, at den, der stod ikke alt for langt fra Minen, naar den sprang, allene af Luftens Præsning og Bevægelse i de smale Gange, blev nedkastet til Jorden, og naar man lagde Haanden paa Bierget, kunde man føle, at det gandske Bierg skielvede og bevegede sig: Hvad Under da, naar de antændte Svovel-Damper og den bevægede Luft, som i saa stor qvantitet findes i de store Huler og cavernis subterraneis, de maae jo aarsage en hægtig

Bevæ-

Bevægelse, naar de med saa stor Magt og i saa stærk Extension anstøder paa Jordens Skorpe eller Crustam, da maae nødvendigen Jorden, Biergene og Vandet ryste og bevæge sig. Om den utrolige Kraft og Force den bevægede og indklemte Luft kand have, er at see adskillige Experimenta hos vore nyeste Physicos, og jeg her ikke vil anføre; (7) men min desiein er ikke her, at udføre Jordskielvets almindelige Historie, eller beskrive dets particulaires Virkninger, thi det kand findes tilstrækkeligen udført hos Aristotelem, Senecam, Kircherum, Schottum, Varenium, Sturmium, Wolffium, Carteſium, du Hamel, Hon. Fabri Kryger og mange andre, men jeg vil ikkun vende mine Tanker til Slutning om dets mærkværdige Virkning i Norge og Sverrig, og da haver den Bevægelse og Anstød, det haver giort paa Jorden, ikkun været ringe og af ingen Betydende: Men i Vandenes Indslugelse og hastige Udkastelse, haver det fremviist sin største Force, som og haver sat alle i den største Forundring: Hvorover min demonstration bliver denne: Det gandske Norge kand ansees, som et eneste Bierg, der begynder ved Lindesnæs, og endes ved Wardehuus eller Nord-Capen, og er en Strækning paa 200 Miile; Denne Bierg-Ryg eller disse juga montium, haver vel mange Navne, men er dog kun et eneste Bierg, det haver paa mange Steder en anseelig Høyde over Jorden, som strækker sig til $\frac{1}{4}$ ja til $\frac{1}{2}$ Miil op i Luften, alt saa er det at formode, det haver ikke en mindre Strækning og Dybhed under Jorden, og er derforuden et massiv og sammenhengende Bierg, der bestaaer af den haarde Marmor, Flint- og graae Steen, som ikke er lat at bryde i Sykker, hvorfor man haver Aarsag at slutte: at denne antændte og bevægede underjordiske Luft vel haver anstødt paa dette Norske Bierg, men dog ikke har haft Magt at sette det udi nogen betydelig Bevægelse eller Rystelse: Hvorfor og herhos maae med Billighed observeres, at omendskiønt vi ofte har haft Jordskielv i Norge, haver jeg dog aldrig hverken hørt eller læst, at det haver været af den Hæftighed, at det nogen Tid har aarsaget nogen ruin eller Skade,

(7) Om den sammentrykte Luftes Kraft i at restituere sig, see Sturmii Phyſ. Elect. Art. II. Cap. III. & IV. Chr. Wolff. Experiment. Tom. I. Cap. 5. Du Hamel Oper. Phil. Tom. I. III. Cap. 3. Pag. 723. Kryger. Phys Pag. 319. §. 263.

men vel i andre Lande virket de bedrøveligſte Hændelſer, hvor Biergene ikke ere saa maſive og ſtærke, ſom i Norge, og Sverrige; Men ikke desmindre, hvor den antændte Luft er kommen i Bevægelſe og Extenſion, der maae det abſolute en Stæds udbryde. I Havet og i Vandene haver den ikke fundet saa ſtærk reſiſtence: Der ere ingen Bierge over ſuperficiem terræ vel aqvæ, Havets og Vandenes Bund er meget Dyb, kand hænde, det Bierg, der findes under Havets Bund, ſtrækker ſig heller ikke saa dybt under Jorden: Alt saa finder da denne bevægede Luft her den beſte Leylighed og begvæmmeſte Anledning at udtrænge ſig, og det uden ſynderlig reſiſtence. Anførte Phænomena og Obſervationer bekræfter gandſke klarligen det ſamme. Vore tvende anførdte Chriſtianſands Skibe haver fornummet til denne Havets hæftige Bevægelſe og Vandets Opkaſtelſe og Reysning ved det Jydſke Riff og Stavanger: Andre Skibe haver mærket det ſamme ved Liſabon, under Holland, ved Lybeck og andre Stæder, ſom Aviſerne beretter. Hvad Tumult denne udbrudte og opſtigende Luft har aarſaget i de færſke Vande og Søer i Norge, Sverrige og Tydſkland, er og mældet. Hvorfor Vandet saa haſtigen er udfaldet og haſtigen kommen tilbage i Øre-Vandet, Hols-Fiorden, Femmund-Søen, Tago-Floden ved Cadix, Avignon og andre Stæder, udflyder af ſamme Aarſag, nemlig: hvor denne antændte ſulphuriſke Luft har trænget ſig op, igiennem Havets Bund, har den nødvendigen aarſaget en ſtor Aabning, Rift eller Sprække, (rima) ſom og i ſtore Jordſkielver alle Tider er ſædvanligt. (8) Hvorom Bocone anfører Exempler i det ſtore Sicilianſke Jordſkielv, 1693. hvor Jorden revnede, og fremviſte Sprækker paa et Stæd ½ paa et andet Stæd 2 Italienſke Mile lange, hvoraf udgik Damp, Svovel-Røg, Vand med en hæslig Stank; Men ſtrax derpaa igien tilſluttede ſig: Denne Jordens Aabning haver da haſtigen indſluget Vandet i ſig, indtil den er fyldet, hvorved nødvendigen det øvrige Vand i Søen eller Havet er mærkeligen formindſket, og udfaldet fra ſin ordinaire Strandbred, men saa ſnart denne andtændte Luft og Damp

(8) Sylvius Boccone Anmærkung obſerv. VI. Pag. 121. 137. ſeq. Dette bekræftes og ved Exempler af Seneca Nat. Qvæſt. Libr. VI. Varenio Geog. Lib. I. Cap. 10. Sturmio Phyſ. Elect. Tom. 2. Pag. 290. Kirchero Mund. Subterran. Tom. I. Lib. 2. &c.

Damp haver giort sin Effect, og udtrænget sig af denne Sprække, haver Jorden ved sin egen naturlige Elasticitet og Tunghed igien tilsluttet sig, og altsaa med Magt igien udtrykt det indslugede Vand; paa somme Stæder, som af en Fontain kastet det høyt i Veyret, og derved aarsaget, at Vandet meget hastigen har trænget sig til Vandbreden, ja gaaet langt over den, indtil den omsidder har igien opnaaet sit æqvilibrium. Boccone (9) skriver: at Vandet i Sicilien blev ofte igiennem disse Sprækker kastet 12 til 16 Alne i Veyret. Ved Syracusa udfaldt det saa hastigen, at Skibene laae tørre, og strax kom tilbage med den Hæftighed, at det overfyllede Landet, og aarsagede stor Skade. Alt dette haver vi og observeret i nærværende Jordskielv, hvor Vandet ikke allene meget hastigen er indsluget, men og hastigen kommet tilbage, steget høyt i Veyret, frembrudt i store Bølger med megen Brusen og Susen, hvilket er aarsaget, ey allene ved Vandets hæftige og hastige Udtrykkelse af Jorden, men og formedelst de antændte Ild-og Svovel-Dampe, det har ført med sig, der og i Hols-fiorden saaes, som en blaa Damp, og antændte Baadens Seyl; Derforuden naar et gloende Jern stikkes i kaaldt Vand, aarsager det en stærk Brusen: De igiennem Vandet opstigende Dampe ere et antændt og gloende Svovel og bitumen, og maatte altsaa nødvendigen føre med sig ey allene Brusen, men og en hæslig Stank, som paa adskillige Stæder efter Aviserne er observeret, hvilket ydermere ved andre Jordskielvs Historier og Observationer kunde stadfæstes, men for at undflye Vitløftighed, maae dette være nok, og vil altsaa slutte med en tredobbelt Observation.

Først, at dette Jordskielv haver uden Tvil været det største og almindeligste, som vores Jord-Klode nogen Tiid haver følet; Vel har vi Exempler, at mange Jordskielv haver aarsaget megen stor Skade. Udi Keyser Tiberii Tiid blev paa een gang 12 Stæder ey allene omkastede, men og af Jorden opslugede udi Asia, som Seneca, Plinius og Tacitus fortæller. Det er kun en kort Tiid siden, at Lima, Hoved-Staden i Peru, ved et Jordskielv aldeeles nedsank og undergik; Ja ey allene Sturmius (10) men og mange historici fremfører om saadanne skade-

(9) Boccone l. cit. Pag. 140. Vide etiam Senecam c. 1. Sturmium loc. alligat.

(10.) Joh. Christ. Sturmius Phys. Elect. Tom. 2. Sect. I. Cap. II.

skadelige Jordskielv utallige Exempler: Men om saadant universal Jordskielv, der fast paa een Tid fremviiste sig i alle 4 Verdens Parter, er vel ingensteds noget Exempel at finde.

Den anden Observation uddrages af den første, nemlig, at den underjordiske Ild haver saaledes udhuulet Jorden, og allevegne giort sig Aabninger, at fast alle brændende Bierge i den gandske Verden haver nu omstunder Communication med hinanden, saa at naar eet kommer til at brænde, bliver dens Ild og antændte og bevægede Luft ved de underjordiske Canaler fremtrængte til et andet Ild-Bierg, og saa fremdeles: Underveys antreffer denne Ild nye Aarer og Gange der ere opfyldte med sulphure, nitro, bitumine og andre inflamable Materier, der hastigen bliver antændte, som skiulte Miner under Jorden, hvor da den antændte Luft maae dilateres, og udbrede sig i disse cavernis terræ, og med Magt søge at udtrænge sig igiennem Jordens Skorpe, hvorved saa hæftige Bevægelser aarsages paa Jorden; Vel kand ikke nægtes, at jo saadan bitumineus Materie kand selv antænde sig i sin beqvemme mixtion, som det skeer med Lynild i Luften, og hvorom Lemmeri Boerhaave, Neuman, Boccone og andre Chymici haver meddeelt os adskillige experimenter: Men at just denne Materie skulle paa eengang og paa saa mange adskildte Stæder antænde sig selv, er ikke troeligt: men en antændt Ild flyer med en fast ubegribelig Hastighed fra et Stæd til et andet, som ovenskrevne 1 Novembr. haver viist os.

Den tredie Observation dette Jordskielv haver givet os, er det særdeles milde og varme Veyr, der har continueret i disse 4 Maaneder Novembr. Decembr. Janv. og Februario, da vi veed af ingen Vinter eller Snee at sige, men Regn, Slud, Taage og hæftige Stormvinde haver continueret, saa at nu i Februario begynder Marken at blive grøn, og Træerne at udbryde i Knopper, og adskillige Have-Urter at opkomme. Samme varme Vœyr haver de i Sverrige, Findland, Francherige &c. som Aviserne melder: Hvortil ingen anden Aarsag kand være, end denne: at de underjordiske heede effluvia ere optrængte igiennem Jorden i vores Athmosphæra, hvor den haver smeltet og dissiperet alle de Jis og Snee-particuler, hvormed vores Luft alle andre Vinter-Maaneder pleyer at være opfyldte, og aarsager os den sædvanlige Vinter-Kuld; Men som der fornemmes, at Jordskielvet endnu continuerer paa adskillige Stæder, opkommer endnu flere saadanne effluvia og exhalationes calidæ & igneæ, der smælter Jis og Snee-Particuler, og giør dem til en vaad Damp og Taage, hvoraf og disse hæftige Stormvinde haver deres Oprindelse. Men jeg vil slutte med de beqvemme Ord, hvermed den behagelige Seneca vil betage os den Forskrækkelse, Jordskielv gemeenligen forer med sig: Nobis ignorantibus, verum omnia terribilia sunt, utpote qvorum metum raritas auget. Levius accidunt familiaria, ex insolito formido est major. Qvare autem qvidqvam nobis insolitum est? Qvia naturam oculis, non ratione comprehendimus.

Christianſand
d. 4 Martii 1756.

Jens Christian Spidberg.

Om

Om
ATMOSPHÆRENS
Høyde.

Skiøndt der ere mange Ting, hvilke synes meget svære at udfinde, endskiønt de, naar man betænker dem noyere, ikke ere vanskelige, saa ere der og saa mange Spørsmaal, hvilke i Førstningen synes lette at besvare, men naar de noyere overveyes, findes de ofte meget tunge, ja undertiden fast u-opløselige. Iblant disse sidste kand man billigen henføre det Problema, om Atmosphærens Høyde, hvilken Philosophi med største Møye i mange hundrede Aar har stræbt at opdage, men forgieves, da altid nye Hindringer ere komne i Veyen, saa at det rette Maal ey har kundet fastsættes. Vi boe udi Atmosphæra, den omringer os paa alle Sider, her spørges om dens Høyde, hvem skulde tænke, den var vanskelig at finde? Vi kand jo maale de høyeste Taarne, ja der ere ogsaa fundne Midler at fastsætte de største Bierges Høyde, hvorfore skulde man da ogsaa ikke kunde maale Atmosphæram? Men saa let, som dette synes, naar man ey dybere indseer Tingen, saa vanskeligt og tungt erdet, naar man betænker, at her spørges om at maale en Høyde, hvis Ende man ikke alleneste ey kand komme til, men som man endogsaa ey med nogen Sands kand mærke eller fornemme. Det er ingen Kunst

at maale en Ting, naar man kand gaae fra den ene Ende af den til den anden med en Maalestok; Geometræ have ogsaa udfundet Midler til at maale de Ting, som vi ey kand komme til, naar man alleneste med Instrumenter kand sigte til dem; hvor langt Torden og Skud ere borte, kand man ogsaa faae at vide, efterdi man med Horelsens Sands kand fornemme dem; men naar Atmosphæren skal maales, vil disse vore Sandser ey mere staae os bie, og hvad Raad er der da tilbage, for at fastsætte dens Høyde?

Da Menniskет nyssen var skabt, satte Gud det paa Jordens Overflade (superficies), her er vores Bolig, her skal vi blive, og uden for denne fastsatte Grændse kand vi ey komme; om Gud havde skabt en Bygning, nogle Miile op i Luften, med Trin op til, saa var det dog over menniskelige Kaar, at kunde komme op i den, thi Luften blev efterhaanden saa tynd og let op ad, at intet Menniske kunde leve derudi. Ligeledes kand vi ogsaa ikke stige langt neden for Jordens Overflade, thi Luften bliver jo dybere, jo mere sammenklemt og tungere, ja omsider saa tung, at intet Creatur, som vi kiende, derudi kunde trække sin Aande. Om der var en Huule i Jorden mange Miile dyb, og man vilde sporge, hvad der skulde skee, om derudi blev kastet en Steen, saa svares, at Stenen aldrig skulde naae Bunden, men den skulde blive hængendes et Sted i Huulen, nemlig der, hvor den kom i Ligevægt med Luften, ligesom vi see, at Skyerne henge i den høyere Luft, og ey falde ned til os, fordi de ere med den i Ligevægt. Heraf sees da, hvor enge de Grendser ere, som Gud har sat os, og hvor vanskeligt det er, formedelst samme Aarsag, at maale Atmosphærens Høyde. Nu er det da jeg vil nærmere begive mig til at forklare, hvad Midler Philosophi og Physici hidindtil have brugt, for at løse denne saa haarde Knude, men førend jeg gior dette, er det ey af Veyen, at jeg først fastsætter, hvad jeg forstaaer ved Atmosphæren, paa det at det kand desto bedre skiønnes, hvad det egentlig er, som her sporges om. Jeg kalder da Atmosphæren den tynde flydende Materie, som nærmest allevegne omringer os og Jorden, som veyer paa Jorden, og foraarsager ved sin Vægt, at Qvægsølvet i Barometro staaer 28 Franske Tom høyere, end det efter hydrostatiske Regler skulde staae.

Den

Den første og eenfoldigste Maade at maale Atmosphærens Høyde, er ved at søge Skyernes Afstand fra Jorden, men som denne Maade er let at finde, saa sigter den ogsaa ey til Maalet; Skyerne ere ulige langt borte fra os, nogle ere tet nedre ved Jorden, andre meget langt borte, saa at man paa denne Maade kand faae, hvad Høyde man vil af Atmosphæren, og omendskiønt man vidste, hvor langt den længst fraværende Skye var borte, saa var man dog lige nær, thi Atmosphæren strækker sig langt over Skyerne, hvilke forblive altid i den nederste Part deraf; hvoraf følger, at om man end paa det noyeste vidste Skyernes største Distance, saa kunde man dog deraf ikkun lidet slutte om Atmosphærens Høyde.

En bedre Vey, som dog ogsaa er usikker og slibrig, have de gaaet, som have søgt at bestemme Atmosphærens Høyde ved Hielp af Tusmørket, nemlig, det er bekiendt, at dette Lys, som begynder omtrendt et par Timer for Solens Opgang, og ender et par Timer efter at Solen er nedgaaen, haver sin Oprindelse af Soel-Straalerne, som vel ey kand komme lige fra Solen til os, men som blive reflecterede af Atmosphæren til os saaledes, at de foraarsager dette Skin for Solens Opgang og efter dens Nedgang: Da man nu kand vide, hvor dybt Solen er nedre, naar Tusmørket begynder og endes, saa skulde man ogsaa tænke, at man heraf kunde udfinde, hvor høy den yderste Atmosphæra er, som først og sidst reflecterer Solens Straaler. Denne Maade at maale Atmosphæren paa, have de gamle Philosophi og Mathematici, saasom *Clavius*, *Nonius*, *Alhazen* og *Vitellio* brugt, af hvilke de tvende første have fundet Atmosphæren 11 Tydske Mile, og de tvende sidste 13 Tydske Mile høy; hvilken Høyde, endskiønt den synes *Varenio* udi hans Geographia generali utaalelig, dog ikke er for stor, efterdi man har maaskee Aarsag at tænke, at Atmosphæren strekker sig endnu langt videre.

Denne Maade at bestemme Atmosphærens Høyde, har ogsaa blant de nyere Monsieur *la Hire* betient sig af, som kand sees i Memoires de l'Academie Royale des Sciences An. 1713. p. 71., men hvad denne Methode angaaer, saa maae jeg tilstaae, at den grunder

sig paa mange usikre, uvisse, ja ogsaa urigtige principiis: urigtigt er det, at de meene, at Lysets Straaler i Tusmørket ikke refringeres og reflecteres mere end eengang, inden de komme til os; De maae refringeres meget ofte, formedelst Atmosphærens adskillige Tykkelse, saa at de nyere Physici maae antage, at Lysets Straaler formedelst den mangfoldige Refraction, som skeer, komme til os i en krum Linie; De maae ogsaa mere, end eengang reflecteres formedelst de adskillige tykke Partickler, som de møde i Atmosphæra, og kand ikke komme igiennem, hvorfore man ogsaa gierne med *Varenio* kand troe, at efter denne Methode skal Atmosphærens Høyde ikke findes meget over en halv Miil, naar alt det i agttages, som nu er sagt om Reflexionerne og Refractionerne.

Ligeledes er det ogsaa urigtigt, at allene Solens Straaler antages som Aarsag til Tusmørket, *Keplerus* giettede ret, at den lyse Materie, som er omkring ved Solen, og som af de nyere kaldes Atmosphæra Solaris, ogsaa haver sin Deel derudi; *Kepleri* Gisning er fuldkommen bleven stadfæstet ved den Mængde af Observationer, som siden ere blevne giorte af *Cassino, Fatio de Duillier, Francisco Noël, Kirchio, Eimarto, Mairan* og fleere, hvilke alle bekræfte, at for Solens Opgang, og efter dens Nedgang sees i den Kant af Himmelen, hvor Solen skal komme eller nylig har været, en klar og flydende Materie, som bevæger sig med Solen, og kand ey andet end foraarsage, at vi deraf maae fornemme noget Lys, endskiønt vi ey see Solen.

Fremdeles er det uvist, at det er just den øverste Part af Atmosphæra, som foraarsager Tusmørket; Da den er oven i saa meget subtil og tynd, saa er det meget at formode, at Straalerne gaae der lige igiennem, uden at blive reflecterede, ligesom i Himmelen, og at alleneste i den nederste Part, som er fyldt med grovere og tykkere Particler, skee Reflexioner; i det ringeste er dette vist, at om den øverste Atmosphæra hialp til Tusmørket, saa maatte dette vare meget længere, end det gior, og skulde vi da ikkun have meget lidet Mørke hos os om Natten de fleeste Tider om Aaret.

Ende.

Endeligen antages, at Tusmørket begynder og ender, naar Solen er 18 Grader dybt under Horizonten, hvilket kand ikke andet end være meget usikkert; Instrumenter ere ikke endnu udfundne, til at maale Lysets Grad og Qvantitet med, og det er umueligt at sige, naar den første Lysets Straale kommer, og den sidste gaaer bort; foruden dette, saa gior Atmosphærens Tilstand, ligesom den er tyndere eller tykkere, meget til, at Lyset før og sildigere fornemmes; endelig kommer det ogsaa meget an paa Observator, thi ligesom hand er meer eller mindre grandseende, saa merker hand ogsaa før og sildigere Lysets Straaler at komme eller gaae bort. Heraf kommer det ogsaa, at Astronomi saa lidet komme overeens om at determinere det, som kaldes Arcus visionis, det er, at fastsætte, hvor dybt Solen skal være nedre, inden en Planet eller en Stierne skal begynde at kunde sees; nogle antage en større, andre en langt mindre Dybde, hvorpaa jeg alleneste vil anføre Jovem til Exempel, i hvilken *Ptolomæus* og *Keplerus* fastsætte arcum visionis at være 10 Grader, og derimod *Hevelius* ikkun 3 Grader.

Da nu denne Maade er usikker, saa er det *Varenius* i sin Geographia generali med stor Umage søger at finde en anden, som er bedre. Hand observerer en Stierne paa to adskillige Høyder, og ved at søge Forskiellen paa Refractionen, som skeer paa disse tvende Høyder, vil hand udfinde, hvor høy Atmosphæren er: Hans Theorie, saa vidt Geometrien angaaer, er gandske smuk, artig og rigtig, men det er Skade, at Naturen og Physiquen ikke ogsaa stemme overeens dermed. Hand supponerer, at Lysets Straaler ikke refringeres mere end eengang, nemlig øverst i Atmosphæra, inden den kommer til os, og spørger man, hvorledes det gaaer til i Naturen, saa kand man ey nægte, at jo Straalen maae u-endelig mange Gange brækkes i Atmosphæren, inden den kand naae til Jorden. Aarsagen er let at begribe; efter de almindelige physiske Regler, er af alle antagen, at een Lysets Straale, saa snart den kommer i en Materie af anden Densité, saa maa den brækkes enten til eller fra Axelen, og da nu Atmosphæren ikke er nogen Sted af samme Densité, men jo høyere, jo tyndere, jo nedrigere, jo tykkere og mere

sammenklemt, saa er det klart, at Lysets Straale maae, medens den stiger ned til os, u-endelig mange Gange brækkes i Atmosphæren, som bliver jo dybere ned, jo tykkere, og ey af samme Densité; hvorudover ogsaa Monsieur *de la Hire* finder udi Memoires de l'Academie des Sciences a. 1702. at Lysets Straale beskriver i Atmosphæra ey en ret, men en epicycloidisk Linie. Jeg nægter ey, at jo baade *Varenii* Theorie er artig, og at med Tiden noget kand haabes deraf, men da maae med den sammensøyes en Mængde af de nyere Opdagninger, som ey vare *Varenio* bekiendte, og naar dette skeer, vil visselig en skarp Geometra faae nok at bestille med at opløse dette Problema, efterdi en Hob Vanskeligheder løbe sammen, som ey lettelig kand adskilles fra hinanden, i det ringeste falder det *Varenio* tungt nok at opløse Qvæstionen, da hand dog antager saa simpelt et Principium, at begge Straalerne paa de adskillige Høyder gaae igiennem Atmosphæren udi en ret Linie.

Efterdi nu denne berømmelige Scribent ikke har kundet vide de nyere Opdagninger, saa er det ogsaa ey at undre over, at den Høyde af Atmosphæren, som hand har funden, er langt fra Sandheden, nemlig, hand mener, at den er ikke høyere end en halv Tydsk Miil, hvilket er visselig for lidet, som hand ogsaa selv lettelig kunde have sluttet af *Frölichs* Observation, giort paa de Carpatiske Bierge i Ungern, hvilken hand selv i sin Geographia generali anfører: Da denne Observation indeholder adskillige merkelige Ting, saa vil jeg kortelig deraf anføre Hoved-Posterne. Da Observator med stor Møye og Umage, ey uden Livs Fare, var kommen op paa Toppen af det første Bierg, og saae neder ad, maatte hand til sin Forundring merke, at hand i steden for at see Skove, Søer, Marke og Enge, ey saae andet under sig, end den mørke Nat og blaae Skyer, saaledes havde alle Ting, som hand ellers skulde see, formedelst denne store Høyde tabt sig, og syntes ham, at om hand havde faldet ned af Bierget, hand da ikke havde faldet ned paa Jorden, men lige ind i den blaa Himmel; det er at sige, at Observator var da kommen saa høyt paa Bierget, at den blaa Luft, som vi see, og tænke at være Himmelen selv, var allerede under hans Fødder. Da hand siden

siden igien var kommen op paa et andet høyere Bierg, syntes ham, at hand var i en grumme stærk og tyk Taage. Dernæst, da hand efter nogle Timers Forløb endnu var kommen høyere, og nesten til den øverste Top af Biergene, merkte hand, at det, som hand tilforn havde holde for en Taage, vare nogle tykke, klare, hviide Skyer, over hvilke hand kunde see bort til en forskrækkelig Distance. Endelig, da hand omsider kom op til Bierge-Toppen, som var efter hans Slutning en Miil fra Foden af Bierget, fandt han en meget subtil, tynd Luft for sig, og tillige saa stille, at end ikke et Haar rørte sig, da hand tvert imod længere nedre havde fornummet en stærk Blæst: Her øverst paa Bierget skiød hand en Flint af, hvilken i Førstningen gav ey anden Lyd fra sig, end om man kunde have brækket en Kiep, men siden opkom en stærk Brumlen, som opfyldte Skovene og Dalene, som vare under ham. Men da hand siden, efter at hand var kommen længere ned imellem Biergene, igien skiød en Flint af, gav den en forskrækkelig Lyd, stærkere, end den største Canon, hvilken vedvarede omtrent et halvt Qvateer, med saadan en Buldren, at hand frygtede, at heele Bierget skulde falde over Ende med ham. Hand merkede, da hand stigede op paa Bierget, at Skyerne ere ikke nær alle lige langt fra Jorden, men at nogle ere nærmere, andre meget længere borte, og kunde hand ogsaa slutte, at Skyernes største Afstand fra Jorden var omtrent en halv Miil, og følgelig ikke nær saa stor, som nogle Physici sætte den, nemlig 72 Tydske Mile. Endelig observerede hand ogsaa, at naar det regner i Dalene, saa sneer og hagler det paa Biergene, endogsaa midt om Sommeren, og kunde hand af Couleuren kiende, at den Snee som hand fandt for sig, var ey altsammen af eet Aar, men at den i Tidens Længde havde samlet sig, og var overblevet fra et Aar til et andet. Af disse Observationer sees tydelig nok, at Atmosphæra gaaer langt høyere end *Varenius* vil have det; Frölich var paa Toppen af Carpatho omtrent en Miil fra Foden af Bierget, og fandt dog saa tyk en Luft for sig, at hand ey klager over, at Respirationen blev ham vanskelig, og da der desuden allevegne paa Biergetoppene laae Snee, er det Tegn nok til, at endogsaa Snee og Hagel-Skyerne strække sig langt høyere, end Varenii Atmosphæra.

Ja

Ja hvorvidt Atmosphæren, endogsaa den Part deraf, hvorudi Meteora eller Luft-Tegn observeres, strækker sig over Varenii Maal, kand tydelig bevises af det Meteoron, som An. 1676. saaes paa adskillige Steder udi Italien, hvilket var ligesaa klart og lyst, som Maanen, naar den er udi Fuldmaane. Dette Meteoron observerede *Montanari*, Professor udi Bologne, og ved at ligne sine Observationer med andres, som vare giorte paa andre Steder, fandt hand, at denne Ildkugle var 15 Franske Miile, eller 35000 Toises fra Jorden, hvilket hand altsammen har beskrevet i en Bog hvis Titel er Fiamma volante.

Da jeg nu saaledes har beskrevet alle de Maader, som de Gamle have brugt for at fastsætte Atmosphærens Høyde, saa er det, at Ordenen fører mig til den nyeste og sidste Methode, hvilken fast alle nu værende Physici bruge. Det er bekiendt af de Hydrostatiske Regler, at Fluida staae altid i Ligevægt med hinanden, og lige høyt, saa at, naar man kommer Vand, Qvægsølv, eller enhver anden flydende Materie i et Kar, saa seer man altid, at Superficies af den flydende Materie er allevegne jevn og glat, og parallel med Jordens Superficies. Ligeledes naar to Rør have Communication med hinanden, saa merker man ogsaa, at, naar man kommer i dem en flydende Materie, den da stiger ligsaa høyt udi det ene Rør, som udi det andet: ikke desto mindre lærer Erfarenhed os dog, at i en Sprøyte stiger Vandet 32 Fod høyere, end det staaer uden for Sprøyten, og at Qvægsølvet i et Barometro staaer 28 Franske Tom høyere inden for end uden for: Aarsagen er denne, at inden i Sprøyten og Barometro er tomt og ingen Luft, men uden for er Luften, som ved sin Tyngde foraarsager, at Vandet stiger 32 Fod, og Qvægsølvet 28 Tom; heraf følger da, at heele Luftens Tyngde, fra os af og indtil Enden af Atmosphæra, er saa meget, som 32 Fod Vands eller 28 Tom Qvægsølvs Tyngde. Naar man nu stiger op ad i Atmosphæra, saa er det klart, at ikke saa megen Luft som tilforn trykker paa os, thi det er allene den Luft, som er oven for os, der tynger, den, som er neden for, have vi intet med at bestille; heraf skulde man da slutte, at Qvægsølvet i et Barometro paa et høyt

Sted

Sted stiger ikke saa høyt, som paa et nedrigt Sted, dette stemmer ogsaa ind med Erfarenheden; Paa runde Taarn staaer Qvægsølvet 1 til 2 Linier lavere, end nedre i Byen; paa Bierget Canigou i Frankerige synker Qvægsølvet 8 Tom 1 Linie, ja paa Bierget Pichincha i America, som er det høyeste Sted, hvor nogen Tiid Observationer med Barometro ere skeede, synker Barometrum til 15 Tom 11 Linier, det er 12 Tom 1 Linie lavere end ved Havets Vaterpas.

Nu er det fremdeeles Spørsmaalet, hvorledes man af denne Qvægsølvets Nedstigende i Barometro, kand komme til at maale Atmosphærens Høyde? Man kand forestille sig, at ligesom Barometrum er inddeelt i 28 Tom eller 336 Linier, saa er ogsaa Atmosphæren inddeelt i 336 Lag, af hvilke hvert Lag veyer ligesaa meget, som en Linie af Qvægsølvet i Barometro: var nu Luften, ligesom Vandet eller Qvægsølv, allevegne lige tyk og tung, saa skulde og et hvert Lag i Atmosphæren være lige høyt, og paa denne Maade blev det let at finde Atmosphærens Høyde, endskiønt vi ikke kunde komme til Enden deraf, thi man unde alleneste stige med Barometro, indtil det sank een Linie, og saa maale, hvor høyt man havde stiget, hvilket var Høyden af første Lag i Atmosphæren, og da nu de andre 335 Lag skulde være ligesaa høye, saa havde man intet andet at giøre, end at multiplicere det første Lags Høyde med 336, som er Summen af Lagene, da man skulde faae heele Atmosphærens Høyde.

Men Sagen lader sig ikke saa let giøre, Luften kand ikke, efter bekiendte Physiske Principia, allevegne være lige tung og tyk, den bestaaer af Particler, som ere elastiske, og det er en bekiendt Sag, at elastiske Corpora lade sig sammenklemme, og indtage ikkun lidet Rum, naar der trykkes sterkt paa dem, og at de derimod udvide sig og tage større Rum, naar Trykningen holder op; da nu den nederste Part i Luften trykkes af den heele øverste, og der er paa den anden Side intet, som trykker den øverste Luft, saa maae det følge, at de nederste Lag i Atmosphæra, som svare imod en Linie af Qvægsølv udi Barometro, maae være mere tykke, sammenklemte og mindre høye, end de øverste Lag, hvor ikke saa megen Trykning er, og som derfor

maae være subtilere, tyndere og høyere. Lader os nu supponere for Exempel, at det nederste Lag i Atmosphæra er 36 Alen høyt, det andet Lag 37 Alen, det tredie Lag 38 Alen, eller det første Lag 36 Alen, det andet 38 Alen, det tredie 40 Alen, og saa videre, i en aritmetisk Progression, saa er det tydeligt, at Atmosphærens Høyde kand findes, naar denne Progression continueres 336 Gange, og den gandske Progression derefter summeres.

Den aritmetiske Progression, efterdi den er den lætteste, var ogsaa den første, som Mathematici betiente sig af, for at bestemme Atmosphærens Høyde, hvoraf kand sees Prøver i Memoires de l'Academie Royale des Sciences: den slog ogsaa til, saa længe man blev ved smaa Høyder, og ey havde Observationer, giorte paa meget høye Bierge; men da saadanne bleve giorte, saae man strax, at Maalet ey ved denne Progression kunde naaes, hvorfore Monsieur *Cassini le Fils* udregnede en Tavle, som grunder sig paa Geometrisk Progression, hvilken haves udi Memoires de l'Academie pro Anno 1705. pag. editionis Amstel. 92. Denne Tavle stemmer vel ind med de Observationer, som til den Tiid vare giorte, hvorfore den ogsaa blev antagen og beholdte sin Credit indtil An. 1740, da Monsieur *Cassini de Thury* havde maalt Høyden af det Bierg Canigou, hvilket var langt høyere, end de Bierge, som hidindtil vare maalte, og stemmede ingenlunde overeens med den Tavle, som Monsieur *Cassini* havde beregnet. Heraf blev da sluttet, at, efterdi den Tavle af M. *Cassini* ikke længere duede, saa fulgte Lagene udi Atmosphæra ingen vis Progression. Knuden blev altsaa paa nye u-opløst, ja man troede fast, at den aldrig nogen Tiid skulde løses. See Memoires de l'Academie Royale des Sciences a. 1740. p. 133.

Min Fader udgav a. 1737. en Tractat de progressione harmonica, hvorudi hand viser denne Progressions mangfoldige Nytte i Physiquen, i at slibe Glas, og at finde deres focum, og saa videre; fremdeles applicerer hand ogsaa denne Progression udi hyperbola intra asymptotos, og viser, at, naar abscissæ tages in Progressione Arithmetica, skal semiordinatæ være in Progressione harmonica. Da nu Physici ved at raisonnere efter Monsieur *Mariottes* Principia,

(at

(at nemlig Lagene i Atmosphæra, hvor Qvægsølvet i Barometro ikkun stiger til 14 Tom, maae være dobbelt saa høye, som her, hvor Barometrum stiger til 28 Tom, at Lagene, hvor Qvægsølvet veyer ikkun fierde Deelen af 28 Tom, det er 7 Tom, maae være 4 Gange saa høye, som her, og saa fremdeles,) længe have seet, at Lagene udi Atmosphæra maae forholde sig som semiordinatæ i en hyperbola intra asymptotos, som Monsieur *Halley* in Transactionibus Philosophicis p. 181. a. 1656. har viist, og hvorom den berømte *Musschenbroek* udi sin Physica §. 813. nærmere forklarer sig saaledes: Verum aër est eo rarior, qvo altior, ejusqve volumina sunt reciproce, ut pondera comprimentia, sive ut altitudines Mercurii in tubo: idcirco ope hyperbolæ & asymptotarum res absolvi poterit; saa er det, at min Fader ogsaa med god Nytte har appliceret Progressionem harmonicam udi Atmosphæren, og viist, at det var i denne Progression at Lagene udi Atmosphæra forholdt sig.

Det er efter disse Principia, at min Fader for nogle Aar siden udregnede en Tavle, som hand tilligemed sine Bevis havde den Ære at præsentere for denne høye Forsamling, hvilken findes indrykket i Selskabets Skrifters femte Deel pag. 310. Den blev vel approberet, men der vare dog nogle af Membris, som ey uden Aarsag meente, at man ikke fuldkommen kunde forlade sig paa denne Tavles Rigtighed, førend man havde Observationer fra høyere Steder end de, hvor hidindtil vare giorte Observationer paa, og da paa den Tid saadanne Oservationer ey havdes, saa kunde ogsaa Objectionen ikke den Gang nærmere besvares.

Da siden den Bog kom ud, som kaldes Voyage historique de l'Amerique Meridionale par Don *George Juan* & Don *Antoine de Ulloa*, hvorudi indeholdes de Observationer, som det Franske Societets Mathematici tillige med de Spanske have giort udi America, var det første, som jeg søgte efter, at finde, om disse berømte Mathematici havde afmaalet nogle høye Bierge, og om de derpaa havde giort Barometriske Observationer. Jeg fandt, hvad jeg ønskede; jeg saae, at de geometrisk havde afmaalt 8 høye Bierge, af hvilke nogle vare meget høyere end noget Europæisk, og at de tillige noye paa hver af disse Bierge havde bestemt Barometri

Høyde; jeg saae ogsaa til min Forundring, at min Faders Tavle heel accurat og noye stemmede ind med de Americanske Observationer, ja accuratere og nøyere, end den Beregning selv, som de Americanske Mathematici havde giort, og som de havde grundet paa disse Observationer. For at bevise dette, vil jeg først anføre de Americanske Observationer, baade i henseende til Biergenes Høyde og Barometri Nedstigende, og dernæst efter min Faders Tavle søge, hvor høye disse Bierge skal være i henseende til de Barometriske Observationer, da det skal viise sig tydeligt, at min Faders Tavle giver de samme Høyder, som man har fundet ved geometriske Maal.

I Voyage d'Amerique 2den Tome pag. 98. og 106. af de Astronomiske og Physiske Observationer, findes 8 Bierges Høyde over Carabura Biergs Høyde observerede saaledes:

Oyambaro 126 Toises; hvor Barometrum stod 20. 7. 9.
Tanlagua 518 Toises, og Barometrum 18. 9. 9. Pambamarca 883½. Bar. 17. 3. 4. Pichincha 1204. Bar. 15. 11. 0. Corazon. 985. Bar. 16. 9. 5. Pucaguaicu 1036. Bar. 16. 5. 4. Chusay 727½. Bar. 17. 10. 0. Sinasagnan 1106. Bar. 16. 2. 9. Tommene ere i disse Observationer inddeelte i 12 Linier, og Linierne i 12 Points.

Nu vil jeg give mig til at beregne, hvor store disse Høyder skal være efter min Faders Tavle, og saa see, hvad Forskiel der bliver imellem den beregnede og observerede Høyde:

paa Carabura stod Barometrum paa 21. 3. 3.
paa Oyambaro - - - - - - 20. 7. 9.

Forskiellen er - 7. 6. hvilket
giver efter min Faders Tavle for Biergets Høyde - 125. 0.
efter Observationen er Biergets Høyde over Carabura 126. 0.

Forskiellen imellem Regningen og Observationen er - 1 Toise.

Paa

Paa Carabura ſtod Barometrum paa 21. 3. 3.
paa Tanlagua - - - - - - - - 18. 9. 9.

Forſkiellen er 2. 5. 6. hvilket giver
efter min Faders Tavle for Biergets Høyde - - 514. 8.
efter Obſervationen er Høyden over Carabura - - 518. 0.

Forſkiellen imellem Regningen og Obſervationen er - 3. 2.

Paa Carabura ſtod Barometrum paa 21. 3. 3.
paa Pambamarca - - - - - 17. 3. 4.

Forſkiellen er 3. 11. 11. hvilket giver
efter Tavlen Biergets Høyde - - - - - 871. 9.
efter Obſervationen er Høyden over Carabura - 883. 5.

Forſkiellen imellem Regningen og Obſervationen er 11. 6.

Paa Carabura ſtod Barometrum paa 21. 3. 3.
paa Pichincha - - - - - - 15. 11. 0.

Forſkiellen er 5. 4. 3. hvilket giver
efter Tavlen Biergets Høyde - - - - - - 1215. 0.
efter Obſervationen er Høyden over Carabura - 1204. 0.

Forſkiellen imellem Regningen og Obſervationen er 11. 0.

Dette er det høyeſte Bierg, ſom nogen Tiid er obſerveret, og dog beløber Forſkiellen ſig ey til mere end 11 Toiſes, hvilken er megen liden, og kand lettelig foraarſages ved ſmaae Feyl, ſom udi Obſervationerne ey kand undgaaes.

Paa Carabura ſtod Barometrum paa 21. 3. 3.
paa Corazon - - - - - - - 16. 9. 5.

Forſkiellen er 4. 5. 10. hvilket giver
efter Tavlen Biergets Høyde - - - - - 992. 6.
efter Obſervationen er Høyden over Carabura - 985. 0.

Forſkiellen imellem Regningen og Obſervationen er - 7. 6.

Paa Carabura stod Barometrum paa 21. 3. 3.
paa Pucaguaicu - - - - - - 16. 5. 4.

Forskiellen er 4. 9. 11. hvilket giver
efter Tavlen Biergets Høyde - - - - - - 1078. 4.
efter Observationen er Høyden over Carabura - 1036. 0.

Forskiellen imellem Regningen og Opservationen er 42. 4.

Denne Forskiel er den største af alle, men kand dog let foraarsages af en liden Feyl i Observationerne.

Paa Carabura stod Barometrum paa 21. 3. 3.
paa Chusai - - - - - - - - - 17. 10. 0.

Forskiellen er 3. 5. 3. hvilket giver
efter Tavlen Biergets Høyde - - - - - - - 738. 7.
efter Observationen er Høyden over Carabura - 727. 5.

Forskiellen imellem Regningen og Observationen er 11. 2.

Paa Carabura stod Barometrum paa 21. 3. 3.
paa Sinasaguan - - - - - - - 16. 2. 9.

Forskiellen er 5. 0. 6. hvilket giver
efter Tavlen Biergets Høyde - - - - - - 1133. 6.
efter Observationen er Høyden over Carabura 1106. 0.

Forskiellen imellem Regningen og Observationen er 27. 6.

Baade *Cassini* og *Maraldi* tilstaae i Memoires de l'Academie Royale des Sciences a. 1705. at der let udi Barometriske Observationer kand begaaes en Feyl af 2 til 3, ja 4 til 5 Linier; Naar jeg alleneste antager, at der i de Americanske Observationer kand være begaaet en Feyl af 2 Linier eengang, og af 1 Linie eengang, saa bliver der imellem den observerede og beregnede Høyde ikke een Alens Forskiel, saa at det ey kand negtes, at der jo i min Faders Tavle er en meget stor Accuratesse, hvilket er saa meget meer at undre over, som min Fader havde ikke nogen Observation at grunde sin Regning paa, giort paa et høyere Bierg end Canigou, som er ikkun 1441 Toises

ſes høy, da derimod Pichinca, ſom er omtrent 2500 Toiſes høy, gandſke noye ſtemmer ind med Tavlen.

Ellers maae jeg ogſaa her melde, at Høyden af det Bierg Carabura, ſom de Americanſke Mathematici ſætte at være 1267 Toiſes høy, ey findes efter min Faders Tavle at være høyere end 1152 Toiſes, ſaa at enten maae Barometrum ſtaae lavere ved Havets Vatterpas i America end her, eller ogſaa maae de Americanſke Mathematici have begaaet en Feyl i at beſtemme dette Biergs Høyde, thi Skylden kand ikke være udi min Faders Tavle, efterdi den for reſten ſaa vel ſtemmer ind med alle Obſervationerne. Jeg troer ſnarere det første, at nemlig Barometrum i America ſtaaer lavere, thi endſkiønt de Spanſke Mathematici Don Juan og Ulloa ey meene dette, ſaa maae de dog tilſtaae, at i deres beſte Obſervationer er Barometrum en halv Linie lavere ved Havet i America end i Europa, og at de andre Obſervationer, ſom de ikke holde for ſaa gode, udfordre endnu en ſtørre Difference. Vid. Obſervations Aſtronomiques & Phyſiqves faites en Ameriqve pag. 99. 100.

Det er da tydeligt af det, ſom jeg nu har viiſt, at Biergenes Høyde kand ved Hielp af Barometro og min Faders Tavle gandſke noye beſtemmes, ſaa at man herefter ved liden Umage og Bekoſtning kand faae adſkillige Bierges Høyde maalet, men, endſkiønt min Faders Tavle, og Theorien, hvorpaa den grunder ſig, ſaa noye ſtemme ind med Obſervationerne, ſaa følger dog ikke heraf, at man paa ſamme Maade kand finde heele Atmosphærens Høyde: thi det, ſom paſſer i de nederſte Lag af Atmosphæren, og de Høyder, ſom man kand komme til at maale, paſſer ikke i den øverſte Atmosphæra, hvor al Trykning holder op; Ligeſom den ſidſte ſemiordinata i en hyperbola intra aſymtotos er u-endelig, ſaa er ogſaa den ſidſte terminus in progreſſione harmonica u-endelig, og ſkulde altſaa den ſidſte Luft particel blive u-endelig, hvilket ikke kand ſkee, thi, endſkiønt Luft particlerne lade ſig meget udvide ved deres Elaſticité, ſaa at de kand indtage mange tuſinde Gange mere Rum, end tilforn, ſaa er dog herudi en Ende, og U-endelighed kand ingenlunde antages, hvilket letteligen af ſig ſelv forſtaaes.

Min

Min Fader har 2 Gange i 2 adskillige Skrifter udregnet Atmosphærens Høyde, i den første Tractat, de continua Progressione harmonica, fandt hand den 14714 Toises vid. Operum Tom. I. p. 215. i den anden om Atmosphærens Høyde, fandt hand den 26862 Toises, hand spurdte mig om Aarsagen til denne Forskiel, da begge Tavler vare udregnede paa samme Principiis og Theorie: ved at betænke Tingen noyere, merkte jeg, at den heele Forskiel reiste sig deraf, at i den første Tractat var Atmosphæra deelt i 28 Lag, og i den anden udi 336 Lag; thi endskiønt det er lige meget, i henseende til de nederste Lag, hvor mange Parter Atmosphæren deeles udi, saa gior det dog en stor Forskiel udi de øverste Lag, hvilke blive, jo flere Lag der antages, jo større, ja, om Uniteten tages liden nok, blive de omsider u-endelige, hvilket min Fader ogsaa selv observerer, da hand skriver in tractatu de progressione harmonica pag. 213. Iat utmaximus progressionis terminus fiat infinite magnus, si unitas intelligatur infinite parva.

Af det, som nu er forklaret, sees da, hvor vidt man er kommet med at fastsætte Atmosphærens Høyde, og hvormeget os endnu der udi fattes; de nederste Lag kand man ved Hielp af Barometto sikkert maale, og kand deraf igien findes Biergenes Høyde, de øverste derimod kand ikke endnu udregnes, her mangler os at vide, hvad Progression der skal bruges; om den harmoniske strækker til, eller om en anden maae søges; her behøves fremdeles, ved gode og sikre experimenter at determinere Luftens Elasticité, hvilken ey endnu vides, og vil maaskee blive meget vanskelig at finde, efterdi det kand vel hende sig, at adskillig Luft paa adskillige Steder og i adskillige Lande, ogsaa har adskillig Elasticité; her er derfore nok endnu tilbage at søge, Naturen er altid rig nok, jo flere Sandheder der findes, jo flere seer man, som endnu fattes, og saadant gaaer det altid, saa at Eftertiden aldrig skal faae Aarsag at klage, at Forfædrene have bortsnappet alle Ting, og at de have intet, hvorved de kunde distinguere sig; vil vi jage, er der altid mangfoldig at jage efter, Skabningen er som dens store Mester, den lader sig aldrig udtømme, og i hvor meget der end opdages, saa er der altid u-endelig meget tilbage, som vi endnu kunde søge og finde.

P. Ko-

P. Kofod Anchers

Philosophiske Betragtninger,

angaaende det Spørsmaal:

Enten Lyst til Got eller Afskye for Ont formaaer meest hos et Menneske?

§. I.

Menneske-Kundskab er uden Imodsigelse een af de vigtigste Deele af al menneskelig Kundskab. Den er den rette sunde Philosophie, Philosophia vera non simulata, den, som gior Mennesker ikke allene kloge, men endog viise, den, uden hvilken hverken den store eller liden Verden kand regieres vel. Det var at ønske, at enhver, men i sær at Studerende ville henvende deres Flid paa dette Studium meere, end de giore. Det ville være det kraftigste Bevis, til at igiendrive vore Tiders paradoxe Lærdom: At Videnskaber hielpe intet til gode Sæder. Men saa nyt-

tig en retskaffen Menneske-Kundskab er for os Mennesker, saa liden og ufuldkommen er samme. Hvad for en Deel af os selv vi ville udforske fra Grunden af, faae vi overalt at see en Overskrift af nogle ubekiendte Lande. Enten det forstaaes om vores Siels eller Legems, om vores physiske eller moraliske Kundskab, da kand der siges i Sandhed, at vi selv, iblant alle Ting, ere det vi kiende mindst, og at vores Forstand, ligesom Øyet, seer alt andet, men ikke sig selv. Men den største og skadeligste iblant alle er visselig vores moraliske Vanvittighed. Intet af os selv kiende vi mindre, end den moraliske Deel af os.

Jeg sigter hermed ikke saa meget til det theoretiske, som til det practiske Stykke af Moralen. Vi have ikke saa meget derover at klage, at vi ikke vide, hvad vi skulle giøre, som at vi ikke giøre, hvad vi vide. Vore Pligter, hvad den største og fornemmeste Deel anbelanger, have en medfød Kraft til at indtage et Menneske, og at overtale os til Bifald. Ingen veed dem, uden at troe dem. De troes og antages, endog førend de kiendes som Sandheder. Saa viselig har den store Gud, til vores Lyksaligheds Befordring, givet disse høyvigtige Sandheder et besynderligt Lys og Indtagelses Kraft. Men naar Moralen skal henvendes paa os selv, naar vore Pligter, saa at sige, skulle gaae over fra Hiernen til Hiertet: hvilken en Vanskelighed at bringe det derhen? Vil man nu søge efter Kilden og Roden hertil, da er det vel klart, at alle vore frivillige og moraliske Gierninger have deres nærmeste Oprindelse fra Villien og dens besluttede Raad. Den er det, som sætter Legemets Kræfter i Bevægelse; den giver dem Liv og Virknings Kraft. Men spørges der videre: hvor Villien faaer sin Kraft fra? Hvad det er, der regierer hende? og hvoraf det kommer sig, at det ikke gaaer saaledes til med Regierings Maaden i henseende til vores Villie, som det burde, og som denne Regierings første Stiftelse og Hensigt fører med sig? hvor stort et Mørke møder os ikke da?

Denne Vanvittighed, at vi ikke vide, hvad der er rette Aarsage og Grund til vores Fordervelse, at vi ikke indsee de mange smaa

Hiul

Hiul og Fiere, der sætte vore Gierninger i Bevægelse; den er det, jeg anseer for den farligste og værste, og som Hoved-Kilden til al vores Elendighed. Det er Umagen værd at søge efter Oprindelsen hertil. Thi som det er beskaffen med Legemets Sygdomme, at man ikke kand vente nogen Hielp derfor, uden foregaaende god Kundskab om Sygdommens Aarsag og Oprindelse; saaledes ogsaa med Sindets Svagheder.

En liden Deel af denne Kundskab om os selv, angaaende de 2de Hoved-Tilboyeligheder i vores Villie: **Lyst til Got, og Afskye for Ont**, hvilken af dem der formaaer meest hos et Menniske? er det Oyemaal, som denne min Undersøgning sigter til.

Sant er det, at ansee vores Villie paa den Kant, hvor Lyst og Afskye vende sig imod hinanden, det er endnu ikke at opdage Kilden til vores Fordervelse, og at komme til den første Rod og Grund af vore Begierligheder. Men det er dog paa Veyen derhen, det er dog en Betragtning, der staaer i Sammenhæng med de allervigtigste Lærdomme, og som angaaer den ypperste Deel af et Menneske. Herudi er ingen Undersøgning saa liden, at den jo, i henseende til Vigtigheden, er noget stort. I sær er det mig nu derom at giøre, for at legge vores Villies rette Art og Natur desto klarere for en Dag, at giøre en Sammenligning imellem Sielens 2de Hoved-Tilboyeligheder i henseende til deres Virknings Kraft. Men som al Sammenligning i Almindelighed, for at noye undersøge adskillige Tings Liighed og Uliighed, Forskiel og Overeensstemmelse, er en Betragtning af stor Nytte. Det er ved Hielp af dette Middel vi komme til vores fornuftige Kundskab. Det Alphabeth, vi føre med os til Verden, er lutter enkelte Begreb, og ved at legge og ligne dem sammen paa adskillige Maader, er det, vi omsider komme til fornuftig og tydelig Indsigt: Saaledes kand heller ikke denne Sammenligning imellem vores Villies Tilboyeligheder være uden Nytte.

Siden ville vi faae at see, hvor magtpaaliggende det er, i dette nu fremlagde Spørsmaal at være af rette Meening; vi ville

faae at see, at det er her at giøre om en Grund-Sandhed for de vigtigste Lærdomme i Sæde-Læren, Naturens Ret og Stats Konsten, og at tage feyl herudi, at det er nær ved at vende op og ned paa alle moraliske Videnskaber.

Hvad ellers i denne min Undersøgning maatte findes ufuldkomment eller urigtigt, vil jeg saa meget meere haabe, det holdes mig til gode, som jeg i en af andre uberørt Materie maa philosophere paa egen Haand, uden Veyledere og Anførere, uden andres Fodspor at gaae efter.

§. II.

Anledning til denne Materie har jeg taget af den berømte **Peder Bayle**: En Mand af anseelig Lærdom og store Naturens Gaver: En Mand, som vel ikke uden Aarsag tillige beskyldes for adskillige paradoxes Meeninger, som var meere skikket til at rive ned, end at bygge op igien, som veedste bedre at giøre Vanskeligheder, end at løse og ophæve dem, thi hand allene har indviklet og reedet saa meget sammen, som mange andre siden neppe have kundet udreede; men som ikke desto mindre, endog herudi, har sine store Fortieneſter. Thi jeg anseer **Bayle** som en Slibesteen for de største og skarpsindigste Hoveder i hans Tid. Det er ham, der har ført de store **Genier**, en **Leibnitz**, en **King**, en **Jaquelot**, en **Jurieu**, en **Clerc** i Harnisk. Maaskee den nyere **Philosophie** havde aldrig steget saa høyt, eller i det mindste ikke var bleven henvendt til saa vigtigt et Øyemeed, maaskee den aldrig var bleven brugt til en Formuur for Guds Rige, til et Forsvar for GUD og hans Fuldkommenheder i hans Sag imod Guddommens Fiender, maaskee vi aldrig havde faaet nogen **Theodicee**, maaskee ingen havde drømt om den beste Verden, hvis ikke **Bayle** havde været. Det herlige Syſtema, hvor ved fastsættes et saa høyt Begreb om Gud, at **Bayle** selv maa sige: **Det ophæver Guds Magt og Viisdom over alt, hvad man kand forestille sig.** Og paa et andet Sted i sit Diction: Critique anseer hand det som en **vigtig** *Conquête*, **der overgaaer Grænd-**

ſerne

ferne af den verdslige Viisdom. Dette Systema er en Frugt, opvoxen af Bayles Tvivlraadighed. Det er det Bytte, som er bleven erhvervet i den Leibnitziske Strid imod Bayle.

Denne bekiendte Bayle, som hand har haft adskillige andre, saa har hand og denne besynderlige Meening: At Kierlighed til Glæde formaaer meere hos et Menneske, end Had til Smerte, og at hand røres meere ved det Gode, end ved det Onde: Disse ere hans egne Ord i hans Pensees Diverses à l'occasion de la Comete, qui parut au Mois de Decembre 1680. §. 167. *La joye est le nerf de toutes les affaires humaines, & il est certain, quoiqu'on en dise, que l'homme a plus d'amour pour la joye, que de haine pour la douleur, & qu'il est plus au bien qu'au mal.*

Men som der ligger meget Magt paa, naar man skal forstaae en andens Tale ret, at man veed den Talendes rette Hensigt; den er som Livet og Siælen i et Menneskes Tale; vil man være raisonnable i at imodsige en anden, bør man have Contra-Parteus heele Systema inde, i sær bør man vide hans πρῶτον ψεῦδος, hans Hoved-Vildfarelse, som Grunden og Kilden til de øvrige; saa ville vi og, i henseende til Bayle, holde os samme Regel efterrettelige.

Naar Bayle i hans Pensees diverses, efterat hand først har bevist, at Cometer ere ikke enten en virkende Aarsag til, eller et Guddommeligt Tegn paa ulykkelige Hændelser, foretager sig siden at besvare Contra-Parternes Indvændinger, fremsætter hand først denne, som giøres af en Deel: "At GUD har giort Cometer i den Hensigt, for at Hedningene skulle kiende hans Forsyn, og ikke maatte have Anledning at nægte, at en GUD er til." Dertil svarer hand iblant andet: dette: "At Atheisterie er ikke, som en Deel meene, et større Onde, end Overtroe." Dette søger hand at bevise med adskillige Argumenter. Hand viiser, at hverken Forstand eller Villie ere bedre beskaffene hos Afguds-Dyrkere, end hos Atheister. De føres begge af samme Grund-Sætninger og bevægende Aarsager til det Onde. Kort at sige: Kilden er lige fordervet hos dem begge.

Hand paastaaer ydermere, at Atheisterie forer ikke af Fornødenhed et Menneske til Udyd. Der er stor Forskiel, siger hand, paa at troe og giøre. Et Menneske indretter ikke sine Gierninger efter sine principia og Grund-Sætninger. Efter Bayles Meening er det ikke Kundskab om Gud eller Kierlighed til ham, hvorved et lastefuldt Menneske føres til Forbedring, heller ikke er det en falsk Troe, som egentlig foraarsager Udyd og Ugudelighed. Hvorfor man ikke kand slutte deraf, fordi Folk leve tvertimod deres egne Religions Sætninger, at de derfor ikke troe, at der er en Gud til. See! det er det, som giver Bayle Anledning til at raisonnere over, hvoraf det kand komme sig, at en Deel Synder gaae saa meget meere i Svang, end andre? hvorfore, for Exempel, Gierighed, Hevngierighed, Ukydskhed, den Vane at lyve og bagtale, ere blevne saa almindelige Laster? Og heraf igien tager hand Anledning til at antage dette principium: **At Lyst til Got formaaer meere, end Afsky for Ont.** I den 167. §. begynder hand at tale herom saaledes: Je ne sçai si tout le monde fait la reflexion que j'ai souvent fait, en voyant qu'il y a des pechez bien plus ordinaires que les autres. J'en doute fort. Car selon toutes les apparences, la plus part des gens s'imaginent, que cela vient de ce qu'il y a des pechez, qui paroissent si veniables & si petits, qu'on ne les conte presque pour rien en comparaison des pechez crians. Mais pour moi je n'en donne pas cette raison, & je tiens au contraire, que cela vient de ce qu'il y a de pechez, qui causent universellement une joye plus sensible que des autres & à moins de frais.

Man seer heraf, at Bayles Hoved-Sag her er at bevise, at Overtroe er værre og skadeligere, end Atheisterie, og det synes, at hand af Hengivenhed til denne sin Hoved-Vildfarelse, har antaget den Meening: at Lyst til Got formaaer meere, end Afsky for Ont. Thi sætter man, at Frygt gielder meest hos et Menneske, ville Superstition derved komme til at nyde Fortrin frem for Atheisterie; eftersom superstitieuse Folk lade sig fornemmelig regiere af Frygt: Frygt er som Livet og Sielen af Overtroe.

Hvad

Hvad Sagen selv anbelanger, da har Bayle derudi ret, at det er ikke just Aarsagen, hvorfore en Deel Synder gaae meere i Svang, end andre, fordi de ansees, i henseende til deres indbyrdes proportion og ulige Storelse, for saa meget ringere, end andre. I det mindste er det ikke en af de fornemmeste og almindeligste Aarsager. Jeg vil ikke nægte i Almindelighed, at det jo kand være en bevægende Aarsag hos en Deel Mennesker, hvorfore de hengive sig ikkun til visse Synder heller, end til andre, fordi mange andre ere, efter deres Meening, større og værre, end deres, fordi deres egne ere saa meget ringere, end andres, fordi samme bør ansees som uforbigiengelige Skrøbeligheder, og som et lidet Gran, naar de legges i Vægtskaal imod grove og himmelraabende Synder. Et Slags Folk, der bilder sig ind at have priuilegium til at synde, fordi de synde ikke paa det groveste, der vel entholde sig fra grove Misgierninger, men ikke uden Reseruation, imod at beholde den Frihed i mindre og ringere Synder, at maae leve efter eget Behag. Endskiønt dette, siger jeg, kand vel foruden andre ogsaa være en bevægende Aarsag hos en Deel, saa er den dog ikke en Hoved-Aarsag, den er ikke det store Hiul, der driver et Menneske til at synde. De fleeste Mennesker lade sig leede af deres Lyster, som af en flydende Strøm, uden at raisonnere, uden at bruge de Midler, som Naturen og Naaden forsyne os med til at imodstaae Syndens Herredømme. Vil man sige, at de Ugudelige undslaae sig ikke for visse Synder, fordi de anse dem for saa meget ringere, end en Deel andre, da tillæger man dem en Character, som passer sig paa faa. Herved forudsættes En, som raisonnerer over sine Gierningers Moralitet, førend noget sættes i Værk, En, der ligner en Synd imod en anden, En, der giver agt paa Syndens indvortes Storelse, En, som undseer sig for at overtræde Loven, i det mindste med grove Misgierninger. Denne Character, siger jeg, passer sig ikke paa Folk i Almindelighed. Et Menneske, der saa vidt lader sig leede af Fornuft og Overlæg, om ham kand man ikke vente, at hand med Forsæt skulle overgive sig, enten til smaa eller store Synder; Hand staaer saa got som paa Grændserne af Dydens Vey, og er alt for nær ved en oplyst Forstand, som indtager og forbedrer Villien, end at hand skulde lade sig føre til nogen Synd, fordi der ere andre grovere Syndere.

En

En derimod, som lever saaledes, som de fleeste leve, som beslutter sine Gierninger, førend hand faaer spurgt Fornuften til Raads, er der ellers nogen naturlig Tilbøyelighed, som fører ham af Sted, og er der ingen vigtige Aarsager, der holde ham tilbage, da er hand let at overtale til at handle imod sine Pligter, saavel i det største, som i det mindste. De Hiul, der drive ham til at kaste Aaget fra sig i det eene, føre ham til det samme i alt andet. Hans Samvittigheds Baand er i det mindste ikke stærkt nok til at holde ham paa Dydens Vey. Jeg vil ikke hermed sige, at En, der synder i det mindre, skulle ogsaa synde i det større. Thi endskiønt alle Synder i Almindelighed ere byggede paa et almindeligt Principium, og i den Henseende er sant, hvad Stoici have sagt, at alle Synder ere lige; Saa er det dog langt fra, at man derfor altid sikkert kand argumentere fra ringe Synder til grove, men der ere besynderlige Aarsager, som holde et Menneske fra grove Synder, omendskiønt hand ikke just fortiener at kaldes dydig. Jeg vil ikkun sige dette: at det er ikke i Almindelighed i Betragtning af Syndernes Størelse at Folk enten hengive sig til visse Synder, eller holde sig fra andre. Det skeer som oftest af anden Grund, Frygt for Straf og Beskiemmelse, Frygt for at vove noget, eller at miste de Fordeele, som de ellers kunde have at vente, foruden adskillige andre Aarsager, ere de rette Motiver, som holde Folk fra grove Synder.

Man kand derfor gierne tilstaae Bayle, at den rette Hoved-Aarsag, hvorfor en Deel Synder ere, saa at sige, meere i Moden, end andre, bestaaer ingenlunde derudi, fordi samme ansees for mindre og ringere. Man kand tilstaae ham ogsaa dette, at Lyst og Begierlighed til det Gode, i sær til det, som Sandserne ansee for Got, visselig er det store Hiul hos et Menneske. De onde Følger, som efter Skaberens vise Indretning ved en naturlig og fornøden Sammenhæng flyde af Menneskets moraliske Gierninger, Motiver af vores egen Lyksaligbed, af Guds Villie, Retfærdighed og Straffe, af Guds Kierlighed og Forsonings Verket, ere alle som oftest alt for svage til at imodstaae og overvinde Begierlighedernes Kraft og Styrke.

Vi

Vi ville da være eenige med Bayle derudi, at noget af det, som i sær driver et Menneske, er Lysten, at den almindeligste Aarsag, hvorfore en deel Synder ere saa gangbare, er, fordi Folk i Almindelighed finde meest Lyst og Behag i samme; og at Aarsagen derimod, hvorfore en Deel andre Synder ikke ere saa almindelige, er tildeels, Fordi Lysten dertil ikke er saa stærk og almindelig.

Hvad jeg nu ved Bayles anførte Argument har at udsætte, er dette i sær, at hand, for at bevise sin Sag desto kraftigere, synes at give Lyst til Glæde Fortrinet og Overvægten, ikke allene som en meere almindelig Motive hos Mennesker, men endog som stærkere og kraftigere til at indtage et Menneskes Villie. Han synes, om ikke med alle, at nægte Frygt for Smerte al sin Kraft, saa dog i henseende til den Magt, som Begiærlighed til Got har hos et Menneske, at giøre den til noget u-endelig lidet. Saaledes, siger jeg, synes det at være Bayles Meening, efter som Ordene saavelsom Hensigten i det Bevis, han bruger, fører med sig. I det øvrige lader jeg hans Mening staae ved sit Værd; thi mit Forsæt er ikke at bestride enten Bayle eller andre. Jeg sætter mig imod Vildfarelser, ikke imod Personer; jeg strider uden Contra-Part. Bayle siger, at Lyst til Glæde, de fleeste ellers, at Frygt for Smerte, formaaer meest hos et Menneske. Paa begge Sider tales visselig alt for u-indskrænket. Det er fornødent, at her fastsættes et principium æquilibrii, og legges for en Dag, at Ont og Got i Almindelighed formaaer lige meget. Denne Sandhed er det jeg agter at udvikle, at indslutte inden sine rette Grændser, og at henvende til sit rette Øyemaal.

§. III.

Naar Spørsmaalet er: hvad Fortrin i Almindelighed det Gode har frem for det Onde? da er det u-imodsigeligt, at samme ere mange og store. Sigtes der til det virkelige Gode, da er dette allene Hoved-Øyemaalet af GUds Gierninger. Thi saa vist, som GUD er en god GUD, saa vist har han ogsaa, i følge af sin Godhed,

villet meddele sine Skabninger saa mange Fuldkommenheder og Lyksaligheder, som deres Natur, som Tingenes Hensigter, og Guds evige Viisdoms Love det tillade, og i henseende til hans foregaaende Villie er det en u-imodsigelig Sandhed, at Gud vil ikke noget Ont. I sær vil han ikke, at hans fornuftige Skabninger, vi, der bære hans Billede, og ere at ansee som et Mester-Stykke af al hans Gierning, vi, som i sær ere beskikkede til at befordre hans Ære, og at priise hans Fuldkommenheder, paa hvilke hand har ligesom udøst al sin Viisdom og Godhed, at vi i nogen Maade skulle lide Ont.

Enten det forstaaes om Siæls ellers Legems, om det physiske eller moraliske Onde, er Sagen den samme. Ingen Smerte, ingen Lidelse saa liden og ringe, at den jo, i sig selv betragtet, er en Ufuldkommenhed og noget virkeligt Ont. Og som Gud efter sin Natur ikke vil eller kand ville noget Ont som Ont, saa har hand ikke heller bragt noget af det physiske Onde afsted, uden saavit det staaer i en u-opløselig Sammenhæng med det Gode. Det Onde og Gode er knyttet sammen som i en Kiede; og denne Sammenhæng er det, der leeder os til et Begreb om den beste Verden. I sær er det physiske Onde bleven sat som en Vold og Muur for det moraliske. Dette Onde har Gud villet, fordi hand vil det Gode. Saaledes foreenes Guds viise Hensigter med Ont og Got! endog det Onde maa tiene til at befordre det Gode; Begge Deele sigte til et fælles Øyemaal, og ere som sammenløbende Linier i et og samme Centro.

Saa meget sluttes nu heraf, at det Gode visselig derudi har et stort Fortrin frem for det Onde, at det henhører til Guds Hoved-Hensigt i Verdens Skabning. Var det nu saa, at ingen Ting existerede, uden hvad der kommer overeens med denne Hoved-Hensigt, og med den saa kaldte foregaaende eller behagelige Guds Villie; ja saa var der intet Ont til, følgelig var der heller ikke nogen Afskye for Ont. Men saaledes er det ikke; thi som Guds Viisdom, i Betragtning af de fornuftige Skabningers Natur og Øyemaal, har bevæget Gud til at tillade det moraliske Onde, saa har den og fundet det fornødent, i følge deraf, at sætte det physiske Onde som et

Lukke

Lukke og Gierde for det moraliske, omendskiønt ingen af Deelene kommer overeens med hans foregaaende Villie.

Men fordi vi efter Guds Hoved-Øyemaal allene ere beskikkede til det Gode; deraf følger ikke: at vores naturlige Begierlighed til Got overveyer den Afskye, vi have for Ont. Skal noget deraf sluttes, bliver Slutningen tvertimod denne: Siden der virkelig er baade Ont og Got, og det Onde ofte tiener til at befordre det Gode, at vi saavel maae have Afskye for det første, som Begiærlighed til det sidste, og at den eene Tilbøyelighed balancerer imod den anden.

Det er ikke allene i henseende til Guds Hensigter, men endog i henseende til Menneskene, at det Gode er Hoved-Øyemaalet. Tales der om Got i Almindelighed, uden at giøre Forskiel paa det sande og falske, da er det vist, at et Menneske af sin Natur begiærer lutter Got. En Verden udtrykt efter Menneskets Ønske blev en Verden af lutter Got. Endeel gamle Philosophi have for den Aarsags skyld kaldet Villien τὸ ἀγαθοειδὲς τῆς ψυχῆς, den Sielens Kraft, som sigter til det Gode. Det Gode begiære vi for sin egen skyld, fordi det er got; det er Hoved-Øyemaalet af vore Begiærligheder. Tales der om det moraliske og virkelige Gode, hvilket et Fortrin, at det allene er det Maal, som Lov, Dyd og Ærbarhed sigter til? Dyden bestaaer i Lyst og Begiærlighed til Got. At vide den Sammenhæng, vore moraliske Gierninger have med vores og andres Lykkesaligheds Befordring, at indsee dette, og at finde Lyst og Behag i dette, See! det er Dydens rette Natur.

En Dydig, saavit hand er dydig, vil lutter Got, og bør ikke ville noget Ont uden for at befordre det gode. Saaledes forholder Gud sig imod os. Saaledes bør vi ogsaa forholde os imod andre. Naturen har givet os adskillige Vaaben i Hænde, hvorved det ene Menneske paa mange Maader kand giøre det andet Ont; Men enten det skeer af Herre eller Ligemand, enten i naturlig eller borgerlig Stand, er det visselig en Uret imod andre, at paaføre dem

noget Lidelses Ont, uden for at afværge det Sædelige. See! saa mange Fordeele har det Gode frem for det Onde.

Endnu legger jeg dette til: Naar der spørges, hvoraf der findes meest hos et Menneske, enten af Begierlighed til Got, eller af Frygt for Ont? Ja endog i den Henseende meener jeg, at det Gode har Fortrinet.

I den bekiendte Strid: enten der er meest Got eller Ont i Verden? (naar man ikke vil legge til Grund det principium compensationis, som den Svenske Greve Gustav Bonde, i sin saa kaldte Statera Universali har søgt at fastsætte, og i Kraft deraf at slutte, at det Gode og Onde balancerer, og gaaer lige op imod hinanden.) I denne Stridighed, siger jeg, naar ikkun Vurderingen og Overregningen paa begge Sider skeer rigtig, thi derpaa kommer det fornemelig an, skulle jeg helst falde hen til Leibnitzes Meening: at det Gode i Verden overgaaer det Onde. I det mindste maa samme Meening ansees for den sikkerste og favorableste, som den, der i sær tiener til at befordre Guds Ære, samt at afvende Misfornøyelse hos Menneskene og ubillige Klager over Guds vise Huusholdning.

Endog iblant dem, som gaae ud af Verden nøgene og blotte for alt Haab til et bedre Liv efter dette, troer jeg neppe, at mange skulle være af den Tanke med La Mothe le Vayer, som siger, Lettre 134. at hand ikke begierede, om det stoed i hans Vall, at begynde sit Liv for fra, og at gaae ind i Verden igien under Vilkaar, paa nye at udstaae det samme, som Guds Forsyn allerede havde paalagt ham; (*) Allerhelst om dette kom til, siger Leib-

(*) Denne La Mothe Vayers besynderlige Tanke udfører en Fransk Poet saaledes:

Mortels, qvi commencez la vie,
Je ne vous porte point d'envie,
Les troubles ici bas sont pires qve la mort.
Si du fond du néant, j'avois prevû mon être,

Et

Leibnitz, Theod. P. III. §. CCLIII. at dennem blev tilbudet nye Omstændigheder at leve udi, endskiøndt ikke bedre, end de forige. (*)

Det synes ogsaa, som vi efter vores Natur ikke kunde imodtage saa meget Ont, som Got. Det Gode kand fordobles og tiltage uden Maal og Ende. Dyden for Exempel, i sær den christelige, som bygges paa Guds og Christi Kierlighed, samt den Fornøyelse, som et dydigt Menniske finder i Dyds og Kundskabs Fremvext, stiger op til noget u-endeligt. Det er vist, at Synd og Udyd ogsaa kand voxe op til en stor Grad af Ondskab. Men jeg troer dog, at Dyden i sin høyeste Fuldkommenheds Grad indbefatter endnu noget meere. Er det sant, at de Saliges ævige Lykksalighed bestaaer i en idelig Tiltagelse af Dyd og Kundskab, saa at ikke engang den lange Evighed sætter Maal eller Grændser for samme, hvor utrolig meget maa den da ikke indbefatte? Næppe kand der være saa meget Ont i Lovens Overtrædelse, som der er Got i deus fuldkomne Fyldestgiørelse.

Som jeg nu ikke andet kand troe, end at jo det Gode i Verden er meget meere, end det Onde, saa maa jeg og slutte, at der findes hos et Menniske meget tiere Begierlighed til Got, end Frygt for Ont. Men her sporges om Vægt, ikke om Tal. Spørsmaalet er ikke: Hvoraf der er meest, enten af Ont eller Got; eller hvilken

Et Dieu m'avoit laissé le Maitre de mon Sort,
Je n'aurois Jamais voulû naître.

Hr. Gottsched derimod i sine Anmærkninger til Bayles Dictionnaire, ad Tit. Vayer p. 421. anfører til Beviis paa contrarium følgende Historie af Zinkgrâfs Apophthegm. Deutscher Nation: Ein sehr alter Bauer sagte: Wenn ihn Gott so lange wollte leben lassen als er wünschte, so wollte er die zween Berge, die gegen dem Schloße über lagen, mit Körben, einen auf den andern tragen, und dazu anders nichts essen, als Erbsen ohne Saltz und Schmaltz gekocht, und Wasser aus der Rohre trincken.

(*) Jeg veed ikke, om Leibnitz med dette sit sidste Tillæg haver haft Chironis Exempel for Øyne, som der fabuleres om, at hannem af Guderne blev tilbuden Udødelighedens Gave, men at hand ikke ville imodtage samme, fordi alt det, der møder os her i Livet, er uden Forandring et og det samme.

Tilbøyelighed der bruges og øves meest, enten Begierlighed eller Afskye, men hvilken der formaaer meest? Spørsmaalet her angaaer ikkun den Kraft og Indtryk, som disse 2de Tilbøyeligheder have hos et Menneske?

For at sætte dette Spørsmaal inden sine rette Grændser, maa jeg endnu giøre disse faa Erindringer: (1.) Naar jeg ligner imod hinanden disse to Villiens Tilbøyeligheder: Begierlighed til Got, og Afskye for Ont, i hensende til den Magt og Indgang de have hos et Menneske, da betragtes samme i Almindelighed efter vores Villies almindelige Natur og Begiærings Maade, uden Hensende til den uliige Sinds Beskaffenhed hos adskillige Mennesker; (2.) Som Spørsmaalet, angaaende, hvilken Tilbøyelighed der formaaer meest, er qvæstio facti, ikke juris, saa maa jeg forestille mig Folk som de ere, ikke som de burde være, og tale derfor om Ont og Got, saaledes som det holdes for at være, ikke som det virkelig er i sig selv; (3) Dette maae jeg ogsaa erindre, eftersom Ont og Got tages ofte privative, saavelsom positive, at jeg da, for at undflye Tvetydighed og Ordstrid, i denne Sammenligning imellem begge sigter i sær til det virkelige: Bonum & Malum positivum; (4.) Endelig legger jeg denne Erindring til: Her supponeres det Gode og Onde saaledes, som det ofte findes, i en Kiæde og Sammenhæng. Naar begge Deele tillige kunde opnaaes, føres vi frem saavel af Afskye for Ont, som af Begierlighed til Got, uden Ende, uden Maal og Grændser, og saa er det forgieves at spørge, hvilken af Parterne formaaer meest. Men her sættes, at det eene ikke kand erlanges, uden det andet maa undværes; enten at Nydelse af det Gode er samlet med noget Ont, eller at Befrielse fra Ont ophæver Besiddelsen af det Gode. I saafald existerer en virkelig Stridighed, saa det ikke er mueligt, at begge Deele kunde bestaae tilsammen; og ere begge tillige umuelige, da maa dergiøres et Vall, en af Deelene maa foredrages for den anden: Enten maa vi miste det Gode, for tillige at befries fra Ont, eller nyde det Gode imod at liide noget Ont. I slig Hensende er det der spørges: Enten det Gode eller Onde, og følgelig enten Begierlighed til det første, eller Afskye for det sidste formaaer meest hos et Menneske? enten vi ere

meere

meere genegene til at taale noget Ont, for at nyde og erlange det Gode, eller til at opofre gode Ting, for at afværge det Onde? Her aabnes da et Theatrum, hvorpaa fremstilles tvende naturlige Tilbøyeligheder, Begierlighed til Got og Afskye for Ont. Disse begge sættes ved Siden af hinanden, de maales og lignes sammen i henseende til deres activitet og Kræfter, i henseende til den Magt de have i at bevæge og indtage et Menneskes Sind. Her spørges da, hvad samme deres Kræfter anbelanger, om meere eller mindre. Hvor der betragtes meere eller mindre, der forestiller man sig en vis Qvantitet og Størelse; hvor der handles om Størelse, der behøves et vist Maal at afmaale den efter. Dette legger os for en Dag Vanskeligheden i denne Undersøgning. Intet kand være vanskeligere, end i det, som angaaer vor Sieles Natur, Kræfter og Egenskaber, noye at fastsætte Størelsen. Her fattes et noyagtigt og almindeligt Maal, og hvor dette fattes, kand heller ikke nogen fuldkommen Udmaaling bringes afsted. (*)

Men som her ikke spørges egentlig, hvor stort, noye at regne, det Gode eller Onde er i sig selv, eller hvor meget i forekommende Tilfælde, enten det Gode overgaaer det Onde, eller det Onde overgaaer det Gode; men her spørges ikkun om det Gode og Onde i Almindelighed, uden Hensende til besynderlige Tilfælde; Saa meener jeg og, vi nogenledes kunde fyldestgiøre det Øyemaal, som denne vores Undersøgning sigter til, omendskiønt vi ikke fuldkommen vilde at udmaale Størelsen enten af Ont og Got, eller af vore Tilbøyeligheder, saavit de have Ont eller Got til Øyemaal.

§. IV.

(*) Pour avoir l'estimation des momens heureux ou malheureux, il faut avoir égard non seulement à la durée, mais encore à l'intensité du plaisir ou de la peine. Une intensité double & une durée simple peuvent faire un moment égal à celui dont l'intensité seroit simple, & la durée double. En general l'estimation des momens heureux ou malheureux, est le produit de l'intensité du plaisir ou de la peine pour la durée. On peut aisement comparer les durées. Nous avons des instrumens qvi les mesurent independamment des illusions qve nous pouvons nous faire. Il n'en est pas ainsi des intensités; on ne peut pas dire si l'intensité d'un plaisir ou d'une peine est precisement double ou triple de l'intensité d'un autre plaisir ou d'une autre peine: Saaledes raisonnerer den skarpsindige Herr af Maupertuis i sin Essai de Philosophie morale, Cap. I.

§. IV.

At jo den viise Skabere har haft den Hensigt, saaledes at danne et Menneske, at hand saavel kunde afværge sin Ufuldkommenhed, som befordre sin Fuldkommenhed, derom kand vel ikke være nogen Tvivl. Dette Guds Øyemaal er det første Argument, jeg agter at bruge til et Beviis: at de tvende naturlige Tilbøyeligheder, et Menneske har, i henseende til Ont og Got, naar de betragtes i Almindelighed, ere lige store og stærke, og formaae lige meget hos et Menneske.

Gud har sat os i en Verden omringede af Ont og Got. Verden den deeler sig for os i disse to store Deele: og denne Omkreds af Ont og Got indbefatter den heele Verden i henseende til os; Saa vi kunde ansee os selv som en Middel-Punkt, og alt hvad der er i Verden som Linier, der concentrere i os. Men skulle den liden Verden svare til den store; skulle Guds Øyemaal, der sigter til vores Lyksalighed, opnaaes; maatte vi endelig i en Verden, bestaaende af Ont og Got, saavel have en Frabøyelighed fra det første, som en Tilbøyelighed til det sidste. For den Aarsags skyld er det Naturen har givet os Mennesker som tvende Arme, een til at imodtage det Gode, en anden til at forskyde det Onde: Den første kalder man Begierlighed, den anden Afskye. Det var visselig fornødent til Menneskenes Lyksaligheds Befordring, at indplante i deres Natur saavel Følelse af Ont foreenet med Mishag, som Følelse af Got sammenføyet med Behag, det er at sige, vi maatte have Afskye for det Onde, saavelsom Begierlighed til det Gode. Denne Afskye for Ont er sat som ved Siden af det Onde, for at bevæbne os derimod, at vi ikke maatte fattes Iver til at imodstaae og imodstræbe vores egen Undergang.

Kiere! hvad for en Lyksalighed ville det blive for os, om vi i al vores Lyst og Begierlighed til Got, ikke kunde vogte os for Ont? Hvad skulde have bevæget os til Frygt og Afskye for det Onde, naar ingen Smerte, ingen ubehagelig Følelse havde formaaet os dertil?

Uden

Uden den havde vi ingen Drift haft, ingen Lyst og Villie til at afværge det Onde og at bevare os selv. At have Ont, og ikke at have det, havde været os eet og det samme. Vi havde manglet det naturlige Baand, som, saa at sige, binder os fast til os selv. Vi havde savnet den første og vigtigste Deel af vores egen Kiærlighed, den Deel, der sørger for at ved lige holde os selv. Vi havde staaet paa alle Kanter blotte og bare for Ont og Ulykke. Vi havde stormet til vores egen Undergang. Der var intet, der holdt os tilbage, at vi jo ved alle Hændelser kunde falde paa at give os selv til Priis.

Som det da er klart, naar der tales om disse tvende Tilbøyeligheder i Almindelighed, at efter Guds Øyemaal, for at ved lige holde os selv, vare begge lige fornødene; saa sluttes ogsaa deraf, naar Spørsmaalet er, hvilken af dem, i Overeensstemmelse af Guds Øyemaal, der har faaet meest Kraft og Indtryk hos et Menneske? at intet rettere kand svares, end at begge i Almindelighed have faaet lige stor. Naar Ont og Got ikke stride imod hinanden, er der ingen Aarsag, hvorfor vi ikke med en lige Grad af Hengivenhed skulle følge begge disse vore naturlige Tilbøyeligheder, baade den at afværge det Onde, saavelsom den at erlange det Gode. Begge ere jo lige naturlige, begge til vores Vedligeholdelse lige fornødene, begge sigte derhen, med samlede Kræfter at befordre vores Lykkelighed, og begge, uden Maal og Grændser, strække sig hen til noget u-endeligt. Saaledes ere disse tvende Tilbøyeligheder efter deres Natur beskaffene, naar de betragtes i Almindelighed. Anseer man dem i henseende til adskillige onde og gode Ting i Besynderlighed, ja saa falder vores Villie hen nu meere til den eene Side, end til den anden, nu vælger den det Gode, omendskiønt det er samlet med noget Ont, nu forskyder den det Gode, fordi det staaer i Sammenhæng med Ont, eftersom Graderne af Ont og Got ere adskillige, og saaledes give Villien meere eller mindre Overvægt. Og denne Betragtning er det, som giver mig et nyt Argument i Hænde.

§. V.

Hvad vi begiere, det begiere vi som Got, og hvad vi forskyde, det forskyde vi som Ont: Dette er en Grund-Regel for vores Villie, som hos alle Tiders Philosophos har fundet en almindelig Bifald. Og det er vist, paa en fornuftig Maade kunde vi ikke begribe det anderledes, end at jo vore Begiærligheder maae staae i Sammenhæng med en slags forestilling af Ont og Got, og være en Følge af samme. Denne saa almindelige og u-imodsigelige Begiærligheds Regel er det, jeg vil legge til Grund i dette mit Bevis. Thi naar saa er, at vi, efter vores Villies naturlige Beskaffenhed, intet kunde begiære, uden hvad vi anse for got, og intet forskyde, uden hvad vi holde for Ont; saa bliver det og en Følge, in casu collisionis, naar et af to skal vælges, og det eene maa sættes til Side for det andet, at vi i saa Fald begiære eller forskyde det større frem for det mindre. Men det bliver fornødent, at jeg udvikler dette Bevis noget tydeligere.

Jeg sætter forud, at der gives adskillige Grader, følgelig at man kand forestille sig noget meere og mindre i Ont saavelsom i Got. Er det sant, at der ikke ere to Ting i Verden hinanden fuldkommen lige, da maa det ogsaa være en Sandhed, at iblant de mange utallige Ting, der staae i Sammenhæng med vores Lyksalighed eller Ulyksalighed, Virkningen saavelsom Virknings-Kræfterne ogsaa maa være ulige; følgelig maa der være Grader af Ont og Got.

Denne Forskiel paa Grader kand man forestille sig ligesaavel naar Ont holdes imod Got, som naar man ligner Got imod Got, eller Ont imod Ont. Ligesom der ere adskillige gode Ting, der have langt større Kraft i henseende til vores Lyksaligheds Befordring, end visse onde Ting til at giøre os ulyksalige; saa kand heller ikke nægtes, at der jo er adskilligt Ont, som i Henseende til dets virkende Kræfter langt overveyer det Gode. Ellers maa man antage en Sætning, som neppe hos nogen Fornuftig vil finde Bifald. Man maa sætte, at der er ingen Grad af Got saa ringe, at den jo over-

gaaer

gaaer endog det allerstørste Onde, nogen kand forestille sig. Kand dette ikke antages, som noget stridende imod Erfarenhed, (thi hvem veed ikke med sig selv, at vi i adskillige Tilfælde, naar det Onde ikke kand afværges, uden tillige at miste noget Got, eller tvertimod det Gode ikke kand erlanges, uden tillige at lide noget Ont, lige saa vel vil falde hen til at forskyde det Onde, som at begiære det Gode) saa sluttes ogsaa deraf aabenbare, at vi ikke altid og uden Forskiel foredrage det Gode frem for det Onde, men at vi lige saa vel undertiden udvælge Afskye for det Onde frem for Lyst til det Gode, som derimod paa andre Tider Begiærlighed til Got for Frygt og Afskye for Ont. Og saa bliver nu Spørsmaalet ikkun dette: Naar og hvorvidt Frygt for det Onde overgaaer Lyst til det Gode? Dette maa have sin tilstrækkelige Grund. Nihil sine ratione sufficiente. Men enten ingen Grund eller denne: fordi vi holde det eene for større, end det andet. De adskillige Grader af Ont og Got ere det, som udgiøre den Vægt, der giver det eene Fortrinet frem for det andet. Disse Grader ere som ulige Tyngsels Kræfter, som i Vægtskaalene give det eene Legeme Overvægten frem for det andet. Det er imod de allerførste Grund-Sandheder at sætte, at en mindre Grad af Kræfter formaaer meere, end en større. Det er visselig at imodsige sig selv; det er det samme som at sige, at det mindre tillige er det større, eller at det mindre tillige er og ikke er det mindre.

Maa man ikke tilstaae, at der gives Grader i det Gode, og i disse Grader at det mindre maa vige for det større? Dette nægter Bayle ikke, og hvo ville nægte saa klar og aabenbar en Sandhed? Men naar dette tilstaaes, maa ogsaa denne Slutning staae fast, at Frygt for et større Onde formaaer meere, end Begiærlighed til et mindre Gode. Thi naar Ont og Got, i henseende til Grader, lignes imod hinanden, tabe de, saa at sige, deres egen Natur: **Ont bliver til Got, og Got til Ont.** Et mindre Gode, i henseende til et større Gode, er at anse som Ont, og et mindre Onde derimod i henseende til et større Onde, er at agte som Got.

Som man i henseende til Graderne kand ligne Got imod Got og Ont imod Ont, saaledes ogsaa Ont imod Got. Et mindre

Gode at erlange imod et større Onde at undflye, er at anſee ſom Ont, og dette ſidſte derimod, i henſeende til det førſte, er at agte ſom got. Da nu et mindre Godes Nydelſe (efter den Henſeende, ſom Ont og Got, i Betragtning af dets adſkillige Grader, have til hinanden indbyrdes,) imod Befrielſe fra et større Onde, er at anſee ſom et mindre Gode imod et større, det er at ſige, ſom Ont; ſaa er det klart, at et Menneſke efter ſin Natur, fornødentlig maa foredrage Befrielſe fra et ſtørre Onde, frem for Erhvervelſe af et mindre Gode. Og at nægte dette, er det ſamme, ſom at ſige, at vi begiere det Onde, og forſkyde det Gode, og det er jo at antage noget aabenbar ſtridende imod vores Villies og Begiærligheds Natur.

§. VI.

Det maa hermed være nok med Beviiſer à priori. Det maatte ellers ſynes en laſtværdig Fliid, vidtløftig at ville beviiſe en ſaa klar Sandhed, ſom Erfarenhed og Agtpaagivenhed paa os ſelv nokſom kand overbeviiſe os om.

Finder ikke et hvert Menneſke det ſaaledes hos ſig ſelv, naar det Onde ikke kand afværges, uden tillige at miſte noget Got, eller tvertimod det Gode ikke kand erlanges, uden tillige at lide noget Ont, at vi i ſaa Fald ligeſaavel falde hen til at forſkyde det Onde, ſom at begiære det Gode? Er vel Nogen ſaa daarlig, at hand for en liden Gevinſtes ſkyld ſælger ſig bort til mange Aars Pine og Elendighed? Ja om det end ſkeer, ſaa ſkeer det dog ikke eller kand ſkee af anden Aarſag, end at hand anſeer den Gevinſt, hvor liden den og er i ſig ſelv, for noget ſtørre, end det befrygtende Onde. Maaſkee det Gode er nærværende, det Onde derimod langt borte; maaſkee hand holder det Gode for viſſere, det Onde derimod for noget uviſt. Diſſe og andre ſlige Betragninger bringe et Menneſke ofte derhen, at hand af tvende onde Ting foredrager det, ſom i ſig ſelv er mindre frem for det ſtørre.

Et

Et Menneske erfarer hos sig selv, naar der møder ham noget Ont, en besynderlig Misfornøyelses Geyst. Der findes saadanne tværsindede Gemytter, som i alle Ting ere misfornøyede med Gud og sig selv, som opfylde deres Sind med lutter fortredelige Forestillinger af Ont, som, saa at sige, tygge idelig paa det meget Onde, og derimod svælge det Gode ned, uden at smage derpaa, som ansee det Onde i Verden, som i et Størelses-Glas, større, end det virkelig er i sig selv, og det Gode derimod med blotte og kaaldsindige Øyne.

Jeg vil nu intet tale om den store Ubilligheb imod Gud og hans viise Regiering, der ligger skiult i saadant ubeføyet Klagemaal. Men jeg vil heraf ikkun uddrage denne Slutning: At som al Misfornøyelse har sin Oprindelse af en Forestilling om noget Ont, saa tiener den og til et u-imodsigeligt Bevis, at det Onde maa giøre et stort Indtryk hos et Menneske, og ofte rører et Menneske langt meere, end det Gode.

§. VII.

Saa meget er vist, i Videnskaber er denne Sandhed: at det Onde formaaer meget hos et Menneske, og som oftest meere, end det Gode, almindeligen bleven antagen, og man har bygget de vigtigste Lærdomme i Sædelæren, Naturens Ret og Stats-Konsten paa Grund af samme. Dette er det, som jeg endnu med en Deel Beviser agter at legge for Dagen.

Alle Love have deres Kraft og Myndighed af Forpligtelse. Hvor ingen Forpligtelse er, der er ingen Lov, ingen Moralitet. Men som al moralisk Forpligtelse har sin Oprindelse af Forestillinger saavel af Ont som Got, saa er det visselig at borttage halve Deelen af al Moralitet, det er at betage Lovene deres fornemmeste Vægt, den Magt og Myndighed, de have til at forbinde, om man nægter eller formindsker Følelse af Ont, og den Virkning, det Onde naturlig-viis har til at skrække et Menneske. Ingen Lov uden Motiver af Ont

og Got, uden Belønninger og Straffe. I alle Love er dette det dobbelte Baand til at binde Pligterne fast ved et Menneskes Sind. Vi see jo, at vore moraliske Gierninger naturlig-viis føre baade onde og gode Følger af sig; det er at sige, **Belønninger og Straffe.** Vi see jo ogsaa, at GUD selv i sit Ord bruger begge slags bevægende Aarsager til at indtage Menneskenes Sind, og at bøye dem til Lydighed. Og saaledes, som den Lærdom om Guddommelige Straffe fremsættes i Guds aabenbarede Ord, er det aabenbart, at samme maa have deres Grund i Guds Viisdoms og Retfærdigheds evige og uforanderlige Love.

I sær sees, at verslige Lovgivere have udvalgt Straffe, som den rette Kraft og Styrke til at stadfæste deres Loves Myndighed. **Belønninger og Straffe,** har den vise **Solon** sagt, **ere de to Ting, hvorved en** *Republiqv* **vedligeholdes.** Det er vist, at den Motive af Belønning er i sig selv langt ædlere og menneskeligere, end den af Straf. Belønninger indtage et Menneskes Sind, og indplante Lyst og Kierlighed til Lovene, Straffe derimod skrække ikkun, men indtage ikke. Lovgivere bruge derfor ogsaa Belønninger, saavit skee kand, for at opmuntre saavelsom at skrække. Men hverken er det i sig selv mueligt, at en Lov, som er almindelig for alle, og strækker sig til de fleeste af Undersaatternes Gierninger, skulle have al sin Styrke af Belønninger, at, for Exempel, 1000 lydige Undersaattere skulle belønnes, i steden for een Overtrædere straffes. Det ville visselig være meget kostbare Love, naar en Lovgivere skulle tilkiøbe sig Lydighed af sine Undersaattere ved lutter Belønninger. Ikke heller ere alle af det Sinds Beskaffenhed, at de lade sig overtale til Lydighed ved Tilskyndelse af det Gode. Som nu da borgerlige Straffe, i henseende til dem, ere det sidste og yderste Middel til at handthæve Lovens Myndighed, **at Høfdingers Ære og Rædsel maa formeene dem at giøre ilde, som Gudsfrygt og Rettens Kiærlighed ikke kand lokke til at giøre Got,** som det heder i Fortalen til den Jydske Lov; saa sluttes ogsaa deraf, at i Verslig Ret holdes den Forpligtelse ved Straffe for et stærkere og kraftigere Baand, end den ved Belønninger. Saaledes skeer det i al

verd-

verslig Regiering, saaledes ogsaa forholder en Fader sig imod sit Barn. Hand søger først at formaae ham med det Gode, at vinde ham med Belønninger. Kand det ikke hielpe, ja saa griber hand til Straffen. Hans faderlige Hierte tillod ham det ikke at bruge et saa haardt og voldsomt Middel, om hand ikke stod i den Tanke, at Straffen i saa Fald gior et større Indtryk, end Belønninger.

§. VIII.

Vi ville gaae videre frem, for at see i den naturlige Rettes Lærdomme, hvor vigtige Sandheder der ere byggede paa denne Grund-Sætning: At det Onde formaaer ikke mindre hos et Menneske, end det Gode.

Det Spørsmaal: Iblant adskillige stridige Love og Pligter, hvilke der bør giælde og foredrages frem for andre? om det skulle besvares i Overeensstemmelse med Bayles Grund-Sætning, burde befalende Love foregaae de forbydende, da det dog er bekiendt, at, efter almindelig vedtagen Meening, bør de forbydende nyde Fortrinet. Det retteste uden Tvivl er, ikke at give nogen af Deelene noget almindeligt Fortrin, ligesaa lidet de forbydende, som de befalende; Som jeg og paa et andet Sted ex professo har vist, at denne Regel, om at foredrage forbydende Love frem for befalende, omendskiønt den finder hos de fleeste Bifald, i sig selv er urigtig og ugrundet, uden saavit en befalende Lov er almindelig, og den forbydende derimod particulair, og indbefatter exceptionem a Regula, og at der i det øvrige er samme Forbindtligheds Kraft i begge slags Love. See derom min Fortale til Hr. Kriigs-Raad Hedegaards Trifolium Juridicum, samt mine tvende Disputatser de genuina contrariarum legum rite conciliandarum ratione. Denne Sandhed, jeg nu søger at legge for en Dag, bestyrker mig i samme min Meening. Thi som befalende Love forbinde os til at giøre det slags Gierninger, som tiene til vores Lykksaligheds Befordring, og de forbydende derimod forpligte os til de Gierninger at lade, hvorved vores Ulykksalig-

hed

hed befordres; Saa sluttes ogsaa heraf, at de befalende Love forud sætte hos os en Begiærlighed til det Gode, de forbydende tvertimod en Afskye for det Onde. Naar vi nu efter vores Natur føres saavel til at søge det Gode, som til at skye det Onde, saa følger deraf, at de Love, der forbinde os til Gierninger at lade, hvorved vi giøre os selv ulykkalige, i Overeensstemmelse med vores Natur, forbinde os lige saa høyt, som de, der befale os at giøre det, hvorved vores Lykkalighed befordres, det er at sige, at vi forbindes saavel ved befalende Love, som ved forbydende.

§. IX.

Denne vigtige Materie, om forekommende Stridighed imellem adskillige Love og Pligter, give mig endnu et andet Bevis i Hænde.

Naar adskillige Pligter stride imod hinanden, i sær naar de Pligter, der sigte til at afværge Ont, ikke kunde bestaae med dem, der tiene til at befordre det Gode; da er ingen, som jo, uden Modsigelse, giver det første slags Pligter Fortrinet frem for det sidste. Enten der tales om Pligter imod os selv, eller andre, tages denne Regel i Agt. I henseende til Pligterne imod os selv, er der ingen, som tvivler, at jo de, der sigte til vores Vedligeholdelse, og at afværge vores Undergang, ere de første og fornemmeste. De Gamle have derfore kaldet dem prima naturæ, τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν. Det er for disse Pligters Fornødenheds skyld, at den viise Skabere har indplantet i os saa stærk en naturlig Tilbøyelighed til at vedligeholde os selv, og har givet den naturlige Afskye, vi har for Smerte, og den Frygt i os for Undergang, et saa stort Indtryk hos os. Det er heraf vi begribe, hvorfore Nødværge og Nød-Ret have saa stor en faveur i Lov og Ret.

Paa dette Fundament har man bygget den Regel i borgerlige Love: qvod potior sit causa damni avertendi, qvàm lucri faciendi.

ciendi. Jeg meener ogsaa, at den Forskiæl, der giores paa fuldkomne og ufuldkomne Pligter, er bygged paa denne Grundvold, og bør uddrages af samme Kilde. Denne i Naturens og Folke-Retten, saavelsom i Lovgivnings-Konsten saa vigtige Distinction pleyer gemeenligen at antages enten som gandske ubeviist, eller som utilstrækkelig beviist.

Henric Koehler, een af de fornuftigste Skribenter i Naturens Ret, og som i sær har giort sig Umage for at viise rette Grund og Oprindelse til denne Distinction, naar han vil beviise, hvorfore der tilkommer os, i henseende til visse Pligter i sær, en saa kaldet fuldkommen Rettighed, det er at sige, Rettighed til med Magt at tvinge andre til Pligternes Efterlevelse, om de ikke godvilligen efterkomme samme; synes vel at have haft nögen henseende til de fuldkommene Pligters Fornødenhed, frem for de ufuldkommene; (*) Men det synes tillige, at han har glemt samme sin Grund-Sætning, naar hand ydermeere lærer, at der er ingen fuldkommene Pligter, uden de, der angaae ikke at skade andre, samt at Kiærligheds eller Velgiørenheds Pligter altid ere ufuldkommene. Som oftest er det vel saa, at vores Fornødenhed liider meest ved Skades Paaførelse, og mindst ved gode Tings Nægtelse: dog ikke altid. Den Skade, der tilføyes os, kand være saa ringe, at vi liide derved langt mindre Ont, end ved et større Godes Mistelse. Der kand og existere saadanne Tilfælde, at det er lige saa høyt fornøden til vores Conservation at nyde Got, som ikke at skades af andre. Disse Vanskeligheder med fleere høre op af sig selv, naar den Tvangs-Ret, der tilkommer os i henseende til de fuldkommene Pligter, saavelsom Nødværge og Nøds-Ret, udledes af visse Pligters Fornødenhed frem for andre. Men naar endog denne Stridighed sættes til side, saa komme dog alle derudi overeens, at den Rettighed, vi have til at søge Skade afværget og erstattet, efter Naturens Lov er

(*) Exercit. IV Juris Naturalis, §. 732. siger hand: Ergo si detur extorsio officiorum erga alios, qva denegata & remota pereundum nobis esset vel miserè vivendum, illa extorsio officiorum nobis ab aliis præstandorum legi naturali & conseqventer rationis dictamini conveniens esset.

sammenfoyet med en Tvangs-Ret, og saaledes har et besynderligt Fortrin frem for andre naturlige Rettigheder. Hvoraf det er ogsaa klart, at der sættes forud, at Frygt for Ont formaaer ikke mindre, end Begiærlighed til Got. Skulle det ikke være Uret, under den Forudsætning, at det Gode efter sin Natur har større Indtryk hos et Menneske, end det Onde, at forbinde nogen til at afværge det Onde, frem for at giøre det Gode? Det var visselig at forbinde et Menneske til Ont. Det var en unaturlig ikke naturlig Lov, det er at sige, ikke en Lov, der passer sig med, eller er indrettet efter vores Natur.

§. X.

Henvende vi vores Betragtning til Stats-Konsten, faae vi ydermere at see, at denne vores Lærdom: at Afskye for Ont regierer et Menneske saavelsom Begierlighed til Got, der ogsaa legges til Fundament, og bruges som en Grund-Sandhed.

Det er allerede bleven erindret om Love i Almindelighed, at deres fornemmeste Styrke beroer paa Straffe. Lov uden Straf er ingen Lov. Straf uden Ont er ingen Straf. Ont uden Følelse deraf er intet Ont. Saaledes hænger alt dette sammen som i en Kiæde: **Lov, Forpligtelse, Straf, Ont, Følelse af Ont, Afskye for Ont.** Og at tage een af disse Lænker bort, det er at synderbryde den heele Kiæde. I sær ere Straffe (Sanctiones poenales) noget uforbigiengeligt i henseende til borgerlige Love. Man kalder derfore Lovene ufuldkomne (leges imperfectas) naar de ikke ere omgierdede med Straffe. Thi som borgerlige Love sigte meere til at holde Folk fra at giøre Ont, end at faae dem til at giøre Got; saa ere ogsaa Straffe det bequemmeste Middel til dette Øyemaal.

Det er sant, en Lovgivere bør ogsaa see derhen ved sine Love, saavit skee kand, at giøre Folk gode. Visselig ere der Love, som forderve Undersaatterne. Visselig kunde Love forfattes saaledes, at de paa nogen Maade tiene til at indplante Dyd og Viisdom, at

de

de foreſtille Dyden ſom noget ædelt og elſkværdigt, og Laſter derimod ſom uanſtændige og laſtværdige. Viſſelig kand en Lovgivere fremſætte ſaadanne Love, hvormed hand kand indtage Underſaatternes Hierter, og faae dem til at elſke Lovene, i det hand overbeviſer dem om, at hand intet andet ſøger med ſin Lovgivning, end deres egen Velfærd og det almindelige Beſte. Dette er Hoved-Sagen i al Lovgivning; Thi ſkal en Lovgivere faae ſine Underdaner til at leve efter ſine Love, da maa hand først faae dem til at ville dem, og til at ville dem frivillig. Men ſkal hand faae dem til at ville, maa hand tillige føre dem til at troe og kiende dette, at det Gode, man kand vente ſig af Lovene, virkelig er got, og det Onde, ſom flyder af Lovens Overtrædelſe, virkelig er ont; det er at ſige, hand ſkal faae dem til at elſke og frygte. Og ſom det eene ſkeer ved Got, det andet ved Ont, det eene ved Belønninger, det andet ved Straffe; ſaa er det ogſaa klart, at Følelſe af Ont ſaavelſom af Got ere iblant de Grund-Støtter, hvorpaa Lovens Kraft og Myndighed er bygget: Thi uden Følelſe af Ont og Frygt for Ont er ingen Forpligtelſe, ingen Straf.

Endnu en anden Anmærkning af Lovgivnings-Konſten. I den vigtige Deel af denne ſtore Videnſkab, ſom angaaer Misgierninger og Straffe, følgelig ogſaa Folkes Liv, Ære og Velfærd; at Straffene maa være billige, at de maae ſtemme overeens med Henſigten af borgerlige Straffe, at det maa tages i agt, hvad Poëten ſiger:

\- - - - - - Adſit
Regula peccatis & poenas irroget æqvas,
Ne ſcutica dignum horribili ſectere flagello.

er det viſſelig en Hoved-Sag for en Lovgivere, at vide ikke allene, enten Ont eller Got, enten Belønninger eller Straffe formaae meeſt, men ogſaa at vide, hvad for ſlags Straffe der have meeſt Indtryk hos et Menneſke, og følgelig ere de beſte Midler til at opnaae Straffens Øyemaal? Enten de, ſom føre med ſig Mi-

stelse af Got, eller de, der bestaae i en Sættelse af noget virkeligt Ont? hvilken Straf, for Exempel, er haardest? enten at miste sin Fred, og at ronnme Kongens Riger og Lande, at forbryde sin Hoved-Lod, eller at dømmes til evigt Fængsel og Arbeide? I saa vigtige Materier, angaaende et Menneskes timelige Velfærd, burde man ikke lade det komme an paa en Slump; Det er visselig Umagen værd, herudi at philosophere noget videre, end almindelig pleyer at skee. Saa meget er vist, at alle Criminelles Love komme derudi overeens, at de ikke uden Forskiæl foredrage enten Ont for Got eller Got for Ont; men at de, i henseende til Misgierninger og den almindelige Sikkerhed fastsætte Straffene (hvad heller derved betages noget Got, eller paalegges noget Ont) eftersom det Gode eller Onde ansees enten for større eller mindre.

Jeg ville ønske, jeg endnu kunde gaae videre. Hvem der nøye kunde udgiøre, hvor megen Indtryk enhver slags Straf giør hos adskillige Mennesker, og hvor stor en Straf nøye behøvedes til at fyldestgiøre Straffens Øyemaal? Hvem der kunde fuldkommen fastsætte Graderne af Ondskab i enhver slags Misgierning, for at bringe Straffene under en saa kaldet Arithmetisk proportion? hvor billige kunde da Lovene blive? hvor nøyagtig en proportion imellem Misgierninger og Straffe? Det er sant, ingen Straf, hvor ringe den end er, kand hede billig, uden saavit den er fornøden for den almindelige Sikkerhed. Saa vidt maa der straffes, ikke videre. Er det mindste Gran i Straffen, der ikke behøves for den Aarsags skyld, da er det ikke en Straf, men en Uret. Men hvem kand veye os dette ud i Qvintin, Gran, og Scrupler? Ja kunde der skaffes et ligesaa fuldkommen Maal til at udgiøre de moraliske Tings Størelse, som Alen og Vægt til at fastsætte et Legems Længde, Bredde, og Tyngsel; saa vilde denne Udregning ikke blive umuelig. Men dette Maal er det vi savne, og maaskee vore Efterkommere ville komme til at savne saavelsom vi. Maaskee et saadant Maal er uden for det Maal og Grændser, som Skaberen har sat for vores Kundskab. Ingen tænke, at Lovgivningen i henseende til Straffe, er derfor gandske arbi-

arbitrair, og at Straffens Fastsættelse beroer allene paa en Slump, paa et blot Behag uden Lov og Regel. Aldeles ikke. Men jeg vil ikkun sige dette: at som det Maal, der bruges, har allene sin Oprindelse af en Sammenligning imellem meere og mindre i besynderlige Tilfælde; saa kand heller ikke den proportion enten imellem Misgierninger og Straffe, eller imellem Straffe indbyrdes fastsættes saa noye, at jo en Lovgiveres Frihed, i at fastsætte Straffe, strækker sig meget vidt.

Denne Erindring tiener til Forsvar for Love og Lovgivere. Endeel prædike stærkt imod Lovens Haardhed i at straffe. Ingen Ting, sige de, kand meere forderve et Menneskes Sind. Et Menneske indtages lige saa vel ved maadelige Straffe, som ved haarde; og endog Haardheden selv taber sin Kraft, naar den bliver almindelig.

Saa meget er sant: uden Fornødenhed, saalænge nogen mildere Straf kand udvirke det samme, bør de haardere aldrig bruges. Det er ogsaa vist, at haarde Straffe bruges med større Nytte i besynderlige Misgierninger og til en kort Tiid, end bestandig og i Almindelighed. Naar de blive almindelige, tabe de visselig deres Kraft, og Lovene deres Myndighed. Den Onde hærdes, og andre vænnes til at see paa Straffene, uden at røres derved. Haarde Straffe ere et Meteoron, der i Begyndelsen giver et stort Skin fra sig, men strax derpaa adspreedes og bliver borte. Men at forbigaae hvad andet, som hertil kand svares, vil jeg nu ikkun spørge: hvem kand fastsætte os saa noye, hvor stor en Grad af Straf i forekommende Tilfælde behøves, for at afværge en Misgierning for Fremtiden? Heraf skal det udgiøres, om Straffene ere for haarde eller ikke? Og saa længe dette er u-afgiort, har en Lovgivere visselig en frie Villie, paa adskillige Maader at fastsætte Straffe efter Omstændighederne, og det allene, at haarde Straffe i visse Tilfælde bruges, er visselig ikke Aarsag nok til at beskylde Lovene for Ubilligbed.

§. XI.

Jeg har herved, saavit jeg har kundet, søgt at fyldestgiøre mit Øyemaal, nemlig: at vise i det fremsatte Spørsmaal: Enten Begierlighed til Got eller Afskye for Ont formaaer meest hos et Menneske? at den eene af disse to Villens Tilbøyeligheder ikke kand i Almindelighed tillægges noget Fortrin frem for den anden; men ligesom vores Lyksaligheds, naar den skal udgiøre en fuldkommen Cirkel, maa indbefatte to Semicirkler: **Befrielse af Ont, og Besiddelse af Got**; saaledes ogsaa maa der være to Hoved-Affecter, hvorved et Menneske kand ligesom vende sig hen til begge Sider, **een til at tragte efter det Gode, en anden til at vogte sig for det Onde**; begge Deele ere nogle uforbigiengelige Middeler til vores Lyksaligheds Befordring.

Tillige har jeg søgt at vise, at hvad der bøyer Villen meere til den eene Side, end til den anden, nu til at begiære det Gode, nu til at forskyde det Onde, er allene Graderne af Ont og Got. Nemlig af Ont og Got saaledes, som det ansees af os, og i Følge deraf giør Indtryk hos os, ikke som det virkelig er i sig selv. Paa samme Maade som i en Vægtskaal, dens Hengivenhed til den eene Side, frem for den anden, beroer ikkun paa en større Grad af det eene Legems Tyngsel og Trykkings Kraft, frem for det andet. Thi jeg betragter her vores Villie efter Sieleikke Sæde-Lærens Grund-Regler, saaledes som vi efter dens Natur, i Almindelighed betragted, føres enten til eller fra de adskillige Ting, som have Henseende til os, og staae i nogen Sammenhæng med os, det maa være hvad det være vil, enten virkeligt eller indbildt, enten sandseligt eller fornuftigt Ont eller Got. Fornuftens eller Sandsernes Domme om Ont og Got ere visselig meget ulige, og som oftest gandske stridige. Ikke desto mindre, som vores Natur fører det saaledes med sig, at vi, i at begiære og ville, maa følge vores egen Indsigt: Andres Domme og Meeninger,

hvor

hvor megen Eftertryk de end og have hos Endeel, saa formaae de dog intet, førend de, ved vores Samtykke og Bifald, ere blevne til vores egne; Saa kand det heller ikke være anderledes, end at jo vore fornuftige og sandselige Begiærligheder maa derudi komme overeens med hinanden, at begge Deele uden Forskiæl paa vores Dommes Grund eller Ugrund regieres af een og samme almindelige Lov: **At begiære det Gode, og at forskyde det Onde.**

Skal nu denne Lærdom henvendes paa os selv, ville vi i Anledning heraf sporge: Hvorledes vores Villie efter sin Natur skal føres til Forbedring? da vil det i sær komme an paa Virknings-Kræfterne, paa Intensiteten af den Kraft, som adskillige virkende Aarsager have hos et Menneske. Fornemmelig vil det beroe derpaa: alt det, der løber sammen til at røre og bevæge vores Villie: Fornuft, Affecter, sandselige Forestillinger, Guds Ord og Aand, Naturens og Naadens Middeler, hvad Kraft og Formue de have, i Overeensstemmelse med vores Natur, til at vinde og indtage vores Villie? I Philosophien er det en almindelig Grund-Regel: at Kræfterne svare til Virkningen; at en Virkning, betragtet i henseende til sin fastsatte Størelse, fornødentlig udfordrer en vis lige dannet Kraft, og at en større Virkning aldrig kand bringes af Sted ved en mindre Kraft. Denne Regel maa legges til Grund, og den indbefatter visselig en stor Deel betydelige Slutninger. Thi vil man sporge videre: hvorfra skal Villien faae den Kraft, hvorved den kand føres til det virkelige Gode, og holdes fra det Onde? beroer det allene paa Forstandens Brug? Er ogsaa en oplyst Forstand altid mægtig og formuende nok til at boye og regiere Villien? er den stærk nok til at imodstaae Affecternes og de sandselige Begiærligheders Anfald? Eller skeer det ikke tit, endog med dem, som man ikke kand nægte en tydelig Kundskab og Overbevisning om Ont og Got, eftersom Medea siger: Video meliora proboqve, deteriora seqvor. (*)

Da

(*) Omendskiønt man vil holde det for umueligt, at Villien skulle kunde handle imod Forstandens klare og tydelige Kundskab, saa kand det dog ikke nægtes, at jo mange Mennesker sætte

Da er jeg af den Tanke, at i den bekiendte Stridighed: Om og hvorvidt Villien regieres af Forstanden? kommer det fornemmelig an paa Graderne og Størelsen af Forstand og Oplysning. Endog en tydelig Kundskab har visselig sine Grader, hvorpaa beroer Forstandens Fynd og Styrke i at regiere Villien. En mindre Grad af tydelig Kundskab kand ikke formaae samme, som en større.

Naar man derfore siger, at Forstanden regierer Villien, maa der tillige sættes en vis Grad af en oplyst Forstand, som efter vores Siæles naturlige Beskaffenhed har den Magt at boye og indtage Villien. Erfarenhed lærer, at sandselige Forestillinger finde stor Indgang hos et Menneske, frem for de fornuftige. Jeg veed ikke, hvad dertil er rette Aarsag? Om det indbyrdes commercium imellem Siæl og Legeme er Aarsag dertil? Om det har sin Grund i vore Ideers Natur og Oprindelse? Om det er, som Malebranche meener, de la recherche de la verité Livre III. Chap. IV. at de sandselige Ideer ere os nærmere, og at abstractes Sandheder derimod forekomme os som længere borte? Eller hvad? Saa meget er vist, skal den Kraft, som Sandserne have, overvindes ved fornuftige Forestillinger, da maa det skee ved Modstand. I denne Modstand kommer det an paa Kræfterne; og hvad Forstanden anbelanger, maa dens Kræfters Størelse, for at regiere Villien, fornodentlig beroe paa Oplysningens Størelse. Vil man sætte, for Exempel, at en sandselig Forestilling har saa stor Kraft til at boye Villien, at samme kand beregnes til 12 Tal. Skal da Forstanden faae Herredomme over Sandserne, da

sætte det i Værk, hvad de kort Tiid tilforn selv have holdt for syndigt og fordømmeligt. Und so bleibt doch so viel gewiß, (siger den lærde Canceler Mosheim i sin Sittenlehre 1 Th. 1 Abschn. Cap. 1. §. IIX.) daß der Wille das Vermögen nicht habe, den guten Vorsatz, den er nach einer klaren und deutlichen Ueberzeugung gefasset, bey sich zu erhalten, und oft in wenig Augenblicken durch innerliche oder äuserliche Hinderniße auf andere und schädliche Schlüße gezogen werde. Was brauche ich mehr, als dieses? Ein Mann, der in anweßenheit des Artztes sich hütet gegen seine Reguln zu handeln, aber gleich hernach durch einen andern, der sich angiebt, bewegen läßet, seinen guten Raht zu übertreten, und ein Mann der im Angesichte des Artztes gegen seine Ordnung sündiget, sind beide gleich elend und untüchtig ihre Gesundheit zu befordern.

da er det ikke nok, at den har en Oplysning af 10 eller 11. men til at føre Villien paa sin Side, maa den endelig have en Kraft af 13.

Heraf igien vil jeg uddrage en anden Slutning. Heraf sluttes, hvor fornødent det er, at bruge Naadens saavelsom naturlige Middeler til vores Villies Forbedring.

Efterdom Forstandens Herredomme over Villien beroer paa en vis høy Grad af Oplysning, saa bør vi ogsaa, om vi ville os selv vel, giøre os al muelig Flid at bringe vores Oplysning saa vidt, at vores Kundskab kand blive levende og kraftig til at faae Villien under sit Herredomme, saa er det visselig fornødent at philosophere over vore Gierninger. Skulle vi naturligviis føres til Dyd, maa vi først have Lyst og Kiærlighed til Dyden og dens Regler. Til at blive dydig, er derfore ikke nok at frygte for Lovgiveren, man maa tillige elske hans Love. Og skulle vi faae Kiærlighed til Lovene, da er det ikke nok, vi vide, at Lovgiveren har befalet det saaledes, men vi maa kiende, at det er got, hvad hand befaler, det er at sige, vi maa indsee den Sammenhæng, hans Bud og Befalinger have med vores Lyksalighed. See, dette er den store Nytte, den moraliske Philosophie og den naturlige Lovkyndighed har i henseende til Dyden! Den forestiller os Guds Bud som faderlige og kiærlige Formaninger, den forer os til at ære Gud og at elske hans Befalinger. Men dette allene er endnu ikke nok.

Naar man betragter den Styrke, som sandselige Affecter og Forestillinger have hos et Menneske, følgelig ogsaa den store Grad af Oplysning, der behøves til at imodstaae og overvinde disse stærke Modstandere: Hvem der betragter ydermeere, hvor stort og vidtløftigt et Arbeide det er, endog for de allerskarpsindigste, at erhverve sig en fuldkommen Overbeviisning om alle deres Pligter: Vores Leve-Tid er saa got som borte, førend vi bringe det saa vidt: Betragte vi ogsaa de store Vanskeligheder, der møde os i de moraliske Lærdommes Udøvelse, og som tildeels beroe paa vores endelige og indskrænkede Kundskab. Vores Indsigt tabes med Ti-

den. Det som for nogen Tid siden blev erkiendt for en u-imodsigelig Sandhed, det ansees nu ikke længere derfor. De Grunde, hvorpaa en Sandhed er bygged, forfalde med Tiden, en ulykkelig Forglemmelse gier dem til intet.

Nu har et Menniske med al sin Flid udstuderet et Systema at leve efter; men strax derefter fremstiller sig en sandselig Forestilling, en Affect og Begiærlighed, som river Cirklerne af Lave, og ofte gandske nedriver den heele Bygning. Den (siger jeg) som legger alt dette sammen, hand er i Stand for at indsee Forstandens naturlige Uformuenhed i at regiere Villien. Hand erkiender ogsaa, hvor ulykkalige vi Mennesker maatte være, om vi uden al Hielp af Naade vare blevne overladte til os selv og vore naturlige Kræfter allene.

Endnu en Erindring. Jeg troer, denne samme Regel kand veylede os til nogenledes at indsee, hvad det er for en naturlig Mangel, der skal erstattes ved Naaden. Det er ikke om nye Sandheder at giøre, men at giøre Sandhederne levende, at give Sandhed den Kraft og Indtryk, at den kand indtage et Menneskes Villie. Jeg paastaaer aldeles ikke, tydeligen at kunde forklare, hvorledes dette gaaer til, naar Guds Ord og Aand arbeider i et Menneskes Hierte. Den nyere Stridighed: hvorledes Guds Ord virker hos et Menneske enten paa en physisk eller moralisk Maade? lader jeg staae ved sit Værd. Jeg nægter heller ikke, at jo denne Virkning (saavit vi kunde begribe samme i Overeensstemmelse med vores Villies Natur) maa skee ved Motiver. Ikke desto mindre holder jeg det for en hoy-vigtig og u-imodsigelig Sandhed, at den Hielp af Naaden, et Menneske efter sin Natur fornemmelig behøver, bestaaer i Motivernes Styrke og Virkntngs Kraft. En kand naturligviis være overbeviist om Guds Ords Sandheder, om Fornødenhed af Dyd og Gudsfrygt til at opnaae en retskaffen Lyksalighed. Men dette er endnu ikke nok. Denne Kundskab skal giøres levende. Jeg troer ikke, at mange Christne skulle giøre den bekiendte Skottiske Mathematico Johan Craig

denne

denne Sandhed disputerlig, hvilken hand (*) vidtloftig søger at bevise, nemlig: at den rette indvortes Værd af den af Christo forjættede Fornøyelse virkelig er u-endelig større, end al nærværende Lives Fornøyelse. (**) Jeg troer, siger jeg, at denne Sandhed skal finde Bifald hos mange, omendskiønt de ikke indsee den paa Grund af et saa mathematisk Bevis, som den skarpsindige Johan Craig.

Men hvor klar en Indsigt et Menneske ogsaa har herudi, saa staaer dog endnu dette store tilbage: At give denne samt andre vigtige Sandheder Liv og Kraft, for at faae dem ind i Hiertet. Men som mine Tanker saaledes føre mig bort uden for Grændserne af Philosophien, maa jeg herved blive staaende.

§. XII.

Jeg føres omsider hen til de yderste Grændser af denne min liden Afhandling. Hvad som staaer tilbage, er endnu at legge noget til, angaaende denne Lærdoms Vigtighed, og med faa Ord at vise, at det visselig er Umagen værd i denne Materie at undersøge den rette Sandhed, og at fastsætte en vis og fast Grund-Regel; og at det aldeles ikke er lige meget, hvad her sættes, men at det er at giøre om en Grund-Sandhed for de vigtigste Hoved-Lærdomme i Sæde-Læren, Naturens Ret og Stats-Konsten.

At efterspøge de gode og onde Tings Natur, det er at betragte Verden paa den Side, hvor den vender sig imod os; og at kiende vores Villie i henseende til Ont og Got, det er at vide den Sammenhæng og Foreening, vi staae udi med Verden og med

(*) I sine Principiis Mathematicis Theologiæ Christianæ, hvilken rare Piece Mag. Joh. Daniel Titius til Leipzig har ladet oplegge paa nye 1755. Parte II. Cap. III. seqv.

(**) Den tilforn anførte Svenske Greve Gustavus Bonde har mathematice villet bevise det samme i en Disputatz holden i Tübingen 1703. under Titel af Statera Universali, pag. 63. sqv.

Tingene i Verden. Vores Villie har tvende Kræfter, Begiærlighed og Afskye: Ved disse tvende Kræfter bliver det Onde og Gode i Verden til vores eget og som en Deel af os: Og som alle moraliske Eierninger beroe af vores Villie og dens Tilbøyeligheder; De ere i Siælen det samme, som Bevægelses Kræfterne i Legemet; Saa er det og paa denne Grundvold at al vores Lykſaligheд og Ulykſaligheд beroer.

Det er en afgiort Sag, at der behøves til en fuldkommen Kundskab om en virkende Ting ogsaa at viide dens Kræfter, og, saavit ske kand, at viide at udmaale samme. Det er derfore ikke nok at viide, at og hvad der er Ont og Got, men vi maa tillige viide, hvorvidt og hvor meget det Gode og Onde formaaer hos os. Vi maa have ret lært at tage Maal af os selv. Det er visselig ligesaa betydelig en Sag, i den Videnskab angaaende vores Siæl, som i Henseende til Legemet, at viide Virke-Kræfternes Størelse. Kand vel ogsaa nogen siges at have en tydelig og fuldkommen Kundskab om en Machine, naar hand intet veed, hvad det er for Hiul, der sætte hende i Bevægelse, og hvor stærkt samme bevæge sig?

Det er visselig og bliver en vigtig Grund-Sandhed, at Frygt for Ont og Lyst til Got ere to Hoved-Affecter hos et Menneske, begge lige naturlige, og i henseende til denne Verden lige fornødene til Skaberens Øyemaal at opnaae, og et Menneskes Lykſaligheд at befordre. Begge Affecter maa derfore ogsaa være lige kraftige og mægtige hos et Menneske. Frygt for Ont maa røre og indtage vores Villie lige saa vel og lige saa meget, som Lyst til Got. Thi uden Rørelse af Ont er ingen Frygt, og uden Frygt kand intet Menniske eller menneskeligt Selskab bestaae.

Frygt

Frygt er en Rod og Kilde til det meeste Gode i Verden. Det er ved Frygt vi faae vores første moraliske Skikkelse: Ved Frygt fornemmelig vi dannes fra ufornuftige Børn til fornuftige Mennesker. Ved Frygt har den viise Skabere sat som Vold og Gierde for os. Som vores naturlige Omsorg for os selv er bygged paa den Frygt, vi have for Ont, saa er og denne Frygt en Hoved-Stytte for alle Pligter imod os selv, saavelsom andre.

Borgerlige Selskaber, Love, Ret og Rettergang ere alle Børn af denne Moder. Ved Frygt er det en Regent har sit Rige bunden ved sin Haand. Hvorfore at borttage Frygt, eller at betage den sin Kraft, er at overskiære det stærkeste Baand, hvormed alt Menneskelig Selskab holdes ved lige.

Hvor vigtig en Lærdom er ikke denne i Stats-Konsten? for en Regent og Lovgivere er det visselig en Hoved-Sag, noye at kiende sine Undersaatter, og vel at have udstuderet saavel et Menneskes almindelige Natur og Beskaffenhed, hvad det er, som regierer dem, Begiærlighed eller Afskye, Haab eller Frygt; som sit eget Folkes besynderlige Characteer, Sindelav, og Tilbøyeligheder. Af denne Kilde bør alle Love og al Stats-Konst have deres første Udspring.

At vide, hvad Frygt for Ont formaaer hos Undersaatter, det er for en Regent at kiende sin egen Magt, det er at kiende Styrken af det Baand, hvormed de Onde holdes i Ave, og det heele Borgerlige Selskab holdes ved lige.

Lovgivnings Konsten beroer fornemmelig paa denne Kundskab. Det er jo en Hoved-Egenskab ved alle Love, at samme ere Menneskelige og Naturlige, det er at sige, at de passe sig paa

Menneſker ſaaledes, ſom de virkelig ere, og indrettes overeensſtemmende med vores Natur; At en Lovgivere ikke forbinder ſine Underſaatter til noget imod deres Natur, eller over deres Kræfter, at hand tvertimod veed at benytte ſig ret af Menneſkenes almindelige Sinds Beſkaffenhed og naturlige Tilboyeligheder, for at opnaae ſit Oyemaal. Saaledes, for Exempel, veed en fornuftig Lovgivere, i det hand ſeer at Begiærlighed efter Ære er det ſtore Hiul hos et Menneſke, at bruge Ærekiærhed ſom en Stytte for ſine Love; hand veed at afbilde de Gierninger, der ſtride imod Staten, ſom ſkammelige og u-anſtændige. Hand ſeer, at ſom ofteſt er det et indbildt Gode, en Lyſt, en egen-Nytte, der forer Folk til Ont; hand veed derfore ogſaa at indrette Lovene ſaaledes, at ingen lettelig kommer til at nyde den Fordeel, hand ſoger ved at giore Ont. Hand veed, at Straffe ikke ere tilſtrækkelige Middeler til at holde onde Folk fra Lovens Overtrædelſe, derſom ikke det Onde, ſom Straffen indbefatter, overgaaer den indbildte Fordeel, der ſoges ved at handle imod Loven; hand holder derfore Ont og Got imod hinanden, for at afveye det eene efter det andet. Saa ſtor en Menneſke-Kundſkab udfordres der af en Lovgivere!

Gid aldrig nogen Regent maatte falde paa Bayles Meening: At Ont intet ſkulle formaae hos et Menneſke! Er der nogen farlig Kietterie til for en Stat og den almindelige Sikkerhed, er det viſſelig denne. En Lærdom, ſom vil. le tage Scepteret fra Regentere, ſom ville betage Lovene deres Kraft og Retterne deres Myndighed. En Lærdom, ſom ville rive Gierdet ned for den almindelige Sikkerhed, ſom, imod at ſpare Stokhuuſe og Fængſler, ville overgive os onde Menneſker

neſker til Rov og Bytte! En Lærdom, der ville føre os tilbage til den naturlige Stand, det er at sige, til en bestandig Krigs-Stand, hvor Retten leveres dem i Hænde, der meest formaae! Ja det var at ønske, at denne Kundskab maatte strække sig ikke allene til Lovgivere, men endogsaa til Dommere og Rettens Handthævere. Hvilken en herlig Republiqve, hvor ingen Dom blev afsagt, uden af saadanne Folk, som vel forstaae sig paa Ont og Got, og ere retskaffene Menneske-Kiendere? Hvilken en Forandring ville det give ved Criminelles Retter, hvilken en Sikkerhed ville det være for den Uskyldiges Liv, Ære og Velfærd, naar al Slump og Hændelse kom til at høre op ved Retterne? Naar et ulyksaligt Menneske kunde have den Tillid til sine Dommere, at de ikke allene ansaae de udvortes Omstændigheder af en Gierning, men at de tillige indsaae den første Rod og Kilde til Menneskelige Gierninger?

Lad os derfore tage Verden, saadan som den er, beblandet med Ont og Got, og os selv, saaledes som vores Natur fører det med sig, skabte saavel med Afskye for Ont, som med Begiærlighed til Got! Denne Forening imellem Ont og Got, imellem Begiærlighed til Got og Afskye for Ont, er et u-opløseligt Baand, som Gud og Naturen selv har knyttet. Ingen af Deelene ville vi derfore sætte til Side, men begge Deele ville vi stræbe at bruge til GUDS Æres Befordring.

Vi leve nu i en Verden, hvor Ont og Got ere samlede, og hænge sammen som i en Kiæde, men denne Sammenhæng er ikke evig. Det vil skee, naar den Kiæde af nærværende

Ting

Ting bliver opløst, og denne Verden faaer en nye Skikkelse, at det Onde og Gode bliver adskilt, og ligesom deeler sig til tvende Sider.

Maatte vi imidlertid være saa lykkelige, saavel at lære at kiende baade det Onde og Gode, at vi aldrig lade os bedrage med Ont for Got, eller Got for Ont! Maatte Enden paa alle Ting blive god! Maatte alt vores Onde omsider tabes i det Gode! Vare vi saa lykkelige, at den sidste Linie af vores Liv maatte føre os hen til det Øyemaal, vi ere skabte til!

A. G. C.

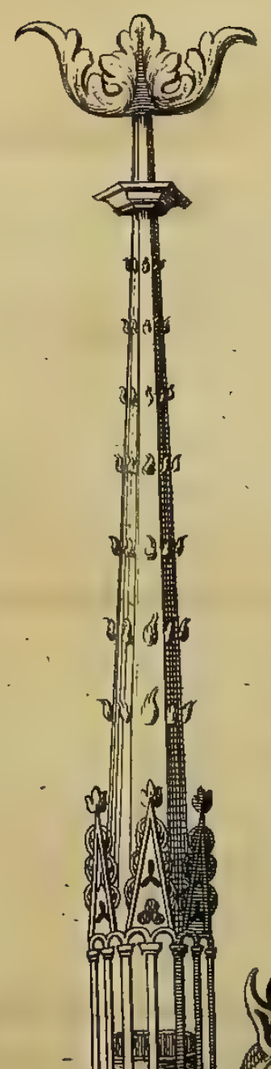

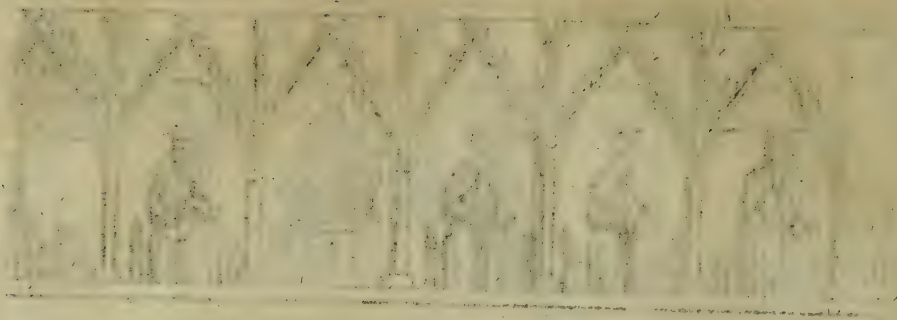

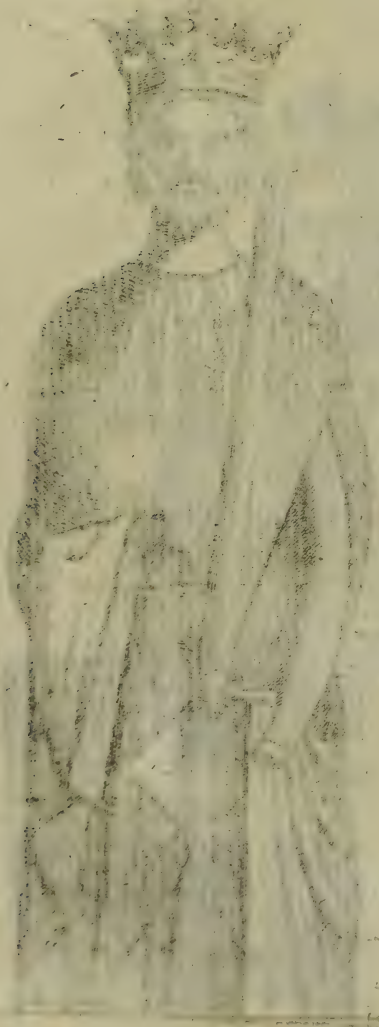

C.

A. G. C.

Oplysning,

Angaaende Dronning Euphemias af Dannemark Herkomst, som har været Kong Christopher den Andens Gemal.

§. I

De adskillige og ugrundede Meeninger om Dronning Euphemia af Dannemark hendes Herkomst.

Dersom den midlere Tiids Historie-Skrivere havde ikke allerede for længe siden opvakt en almindelig og billig Misfornøyelse imod sig, ved deres taabelige Vane, at opholde sig, indtil Vænnelse, ved Eventyrer og ubetydelige Ting, og derimod at forbigaae eller og ufuldstændigen at anføre de vigtigste Omstændigheder af Historien; saa skulde man neppe forestille sig, at det er endnu ikke lidet tvilagtigt, af hvilket Huus den Danske Dronning Euphemia er født, som var Kong Christopher den Andens Gemal og Moder til den store og Statskloge Kong Valdemar Atterdag. Ved den Bendzelske Udgivelse af Vastovii Vite Aquilonia findes et Slægt-Register over de Christne Konger i Dannemark, som endes med Kong Christian den III. (1), hvilket giver hende ud for en Datter af Grev Gert i Hol-

(1) Genealogia Regum & Principum Christianorum in Dania, ab Erico Benzelio filio ex cod. msc. De la Gardiano depromta & Annotationibus suis in Vastovii Vitem Aquiloniam p. 78. 79. subjuncta. Ibi p. 79. Christopherus septimi Erici frater. [Uxor ejus] Euphemia filia Gerhardi comitis Holsatiæ.

i Holsteen. Men saavel Autor for denne Efterretning, som og de udlændiske Slægt-Beskrivere (2), der tillegge Kong Christopher en Elisabeth, Hertug Ottes Datter af Sachsen, formænge den samme aabenbarligen med hans Søn og Med-Regent Kong Erik, hvilken (som herefter i Besynderlighed skal vises) lod sig kort for sin Død vie til Elisabeth, Hertug Johan den II. af Neder-Sachsen hans Enke og Søster til Grev Gert den Store i Holsteen. Lyschander (3) gior Kong Christophers Gemal til en Fyrstinde af Estland, og forglemmer saaledes, at hun er først bleven det ved hendes Ægteskab. Hans Vildfarelse grunder sig ufeylbarligen paa et Sted i Hamsforts Serie Episcoporum Ottonienſium (4), hvor, i stedet for det urigtige Estonica, maae læses Euphemia, som den høye Persons ustridige Navn, hvis Herkomst her spørges om (5). Hvitfeld (6), Pontanus (7) og Meursius (8) mene at ramme det bedre, naar de give Dronning Euphemias Fader ud for en Marg-Greve af Brandenborg af den Ascaniske Stamme. Imidlertid fordriste de sig ikke til at nævn-

See den næst sidste Afhandl. i denne Deel.

(2) F. C. Henninges Theatr. Geneal. in II. & III. regni in IV. monarchia parte altera p. 171. Anton. Albizius in Princip. Christianor. Stemmat. fol. XX. Georg Lohmeier i hans historische und Genealogische Erläuterung der Europäischen Reiche, XX Stamme-Tavle.

(3) Lyschanders Danske Kongers Slecte-Bog Lib. VI. Part. II p. 238.

(4) Corn. ab Hamsfort. Ser. Episcopp. Otton. i det IX Stykke af det Danske Bibliothek p. 414. Eodem anno [1330] VII. Kal. Auguſt. moritur *Eſtonica*, Regis Chriſtophori conjux, ſepulta Soræ.

(5) Tabula Ciſtercienſium Sorana à Wielandio edita p. 30. In Presbyterio vero ad ſiniſtram Domini Abſolonis Archiepiſcopi in tumulo illo cupreo jacet illuſtriſſimus Princeps Dominus Chriſtoferus cum uxore ſua Domina *Euphemia* Regina, cum filio ſuo Domino Erico electo in Regem &c.

(6) Hvitfeld p. 413. 461. ed. in fol.

(7) Pontan. p. 356. 451.

(8) Meurſ. Hiſt. Dan. poſt. exceſſ. Valdem. I. Lib. II. p. 74. [col. 95. ed. Lamii].

nævne ham, hvoraf man seer, hvor visse de vare paa deres Meenings Rigtighed. Man kand og virkeligen ikke anføre noget betydeligt af Historien til at stadfæste denne Meening, men allermindst bevise deraf, at vores Euphemia, som Hübner i hans 84de og 174de Tabelle, og andre med ham, gandske tvert imod Tiid-Regningen, foregive, har været en Datter af Marg-Greve Johan den Ite af Brandenborg. Og hvorfor skulde Hr. Gebhardi, hvis Aquilonales Marchiones Electores Brandeburgici documentorum autoritate asserti give os den beste og grundigste Efterretning om de gamle brandenborgske Marg-Grevers og Churfyrsters Slægt-Register, have udeladt Kong Christopher den Andens foregivne Gemal i hans VIte Stamme-Tavle, dersom hand havde fundet nogen Troværdighed i hendes Brandenborg-Ascaniske Herkomst? Med saadan Mørkhed er endnu paa denne Tiid en Dronnings Oprindelse paa alle Sider omgivet, hvis Leve-Tiid er ikke saa aldeeles langt fra vores. Skulde man da ikke bevise Elskerne af Fædernelandets Historie en behagelig Tieneste dermed, at man umagede sig for at udfinde denne Fyrstindes egentlige Herkomst paa en tilforladelig Maade, og saaledes at opfylde den eneste Mangel, som var endnu blevet til overs i vore Dronningers gandske Følge fra Kong Svend Estritsens Tider af?

§. II.

Den nærmeste Anledning til at komme her i paa den rette Vey giver os Kong Christopher den IIdens og hans Gemals og Børns Grav-Minde af et slags Ertz i Sorøe Kirke. Vel finder man der ikke noget Spor af denne Kongelige Begravelse paa det Sted, hvor den i Begyndelsen har

Levningerne af hendes Grav Sted i Sorøe Kirke, der vise, at hun har haft en Grif

til hendes Stamme-Vaaben, bringe os allerede paa de Tanker, at man maae søge hendes rette Herkomst i det Pommerske Huus.

har været at see (9). Imidlertid har dog Morten Pederson, Abbed i Sorøe, og derefter Sogne-Præst til Dom-Kirken i Roskilde (10), bevaret os den endnu i hans Tiid forefundne, endskiønt, da Monumentet en Gang blev opløftet, noget beskadigede Grav-Skrift, saa vidt hand har kundet læse deraf, og i den Skikkelse, som jeg her fremlegger den (11).

Stemmate dignos, corde benignos, reqve potentes.
Regia Reges, hæc tenet ædes morte ruentes.
His decorus - - - - - - - - -
Qvi Regno fuit heu proprio sine crimine pulsus
Alter ERICUS positus, Rex hic est filius -
- - - cum matre pia, sua cui sociatur
Progenies: vtinam requies sibi contribuatur
Victor clarus, sensu gnarus frater ERICI
Rex tumulum Patris - - - - - -
- - - istum vult & Christum quomodo venerari.

Og

(9) In Presbyterio ad sinistram Absolonis Archiepiscopi. See forhen den 5te Anmærkning.

(10) Biscop Absolons og Her Esbern Snaris Herrekomst oc adelige Stamme ꝛc. Sammensereffnen met flid aff Morten Pederson, den 50 Abbet i Sore Closter ꝛc. oc nu Sognepræst til Roskilde Domkirke, Anno Domini 1572. Er tillagt i enden de Forsters og Forstinders ligs naffn, som ere i Sore begraffne. Oc nogle Epitaphia oc Graffschriffter som ere der funden ꝛc. Prentet i Kiobenhaffn ꝛc. 1589. fol. G. 4.

(11) Undtagen at man her i det sette Vers læser matre i Stedet for mater, og i det ottende gnarus i Stedet for det uforstaaelige guariis.

Og om end denne derforuden ufuldstændige Grav-Skrift ikke gior noget besynderligt til vores Oyemaal, saa kommer det os derimod desto bedre tilpas, at af Grav-Mindet selv ere overblevne nogle Stykker, som man først for kort Tiid siden har borttaget bag fra Alteret, hvor de laae paa Gulvet ved den nordlige Side af Kirke-Muuren, og lagt dem under en Vælving i Sacristiet, paa et noget fra Jorden oprettet Træ-Fodstykke. Disse Levninger af Alderdommen, hvilke det her hos føyede Kaabberstykke forestiller i deres egentlige Beskaffenhed, dog ikke just i den Orden, som man nu har fundet for got at sætte dem i der paa Stedet, bestaae, som man seer, af Kong Christophers, Dronning Euphemias og et af deres med hinanden avlede og hos dem hviilende Kongelige Børns (12) noget beskadigede Billeder, tillige med Afbildinger af en Løve eller Leoparder og en Grif, af hvilke enhver haver en Pyramide paa Ryggen; og tvende Plader af ulige Længde og Breede, hvorpaa sees Konger, Prælater og andre Personer i adskillige Skikkelser; af hvilke Plader formodentligen den længste haver været sat paa een af Siderne, og den anden paa een af Enderne af det over Jorden oprættede Monument, som nu ey meere er til. Grifen, som sees iblant disse gamle Zirater, har jeg strax, ved

(12) Uden Tvil en af de tvende Printzesser Hekvig og Agnes, som efter Tab. Sorana p. 30. og Morten Pedersøn c. l. hvile hos deres Kongelige Forældre, og i Grav-Skriften betegnes med disse Ord:

- - - - - - - sua cui sociatur

Progenies.

Kronen hvormed Barnet er ziiret, sigter vel til dets høye Byrd, ligesom det endnu i nyere Tider ikke har været usædvanligt, at tillegge Kongelige Printzesser end og den Titel af fødte Dronninger. Ellers ere alle tre Billeder bag til gandske flade og ikke indrettede til at staae opreiste; til Beviis, at de i Begyndelsen have lagt oven paa Monumentet. Og da Hovederne ere temmeligen høyede for over, saa er det formodentlig, at der maae have været noget høyt, ligesom Hoved-Puder, under dem paa Pladen, som Monumentet var bedækket med. Deslige paa en Hoved-Pude hviilende Billeder finder man paa adskillige gamle Lig-Steene i Eccards Hist. geneal. Princ. Sax. sup. ad col. 77. 95. & 99.

første Øyekast, holdt for et Kiendetegn paa den Stamme, af hvilken Dronningen er kommet, og det som fuldkommeligen bestyrker mig i denne Meening, er den mærkværdige Omstændighed, at den Kappe, som omgiver hendes Billede, er vexelvis besat med Løver eller Leoparder og Griffer; til et sikkert Tegn, at ligesom Leoparderne ere tagne af hendes Kongelige Gemals Vaaben, saa skal derimod Grifferne forestille hendes. Nu kand jeg vel ikke negte, at alle disse Griffer, den store ikke undtaget, som strax i Begyndelsen har opvakt min Agtsomhed, sees uden Vinger, og ere i Almindelighed noget uformeligen afbildede, saa at de have ingen fuldkommen Liighed med den Grif, som Hertugerne i Pommern og Herrerne til Rostok paa den Tiid førte i deres Vaaben (13). Men som der imidlertiid ikke kand giøres andet end en Grif af den tvedannede Vanskabning, som Kaabberstykket saa ofte stiller os for Øyne, hvilken Grif har vel ikke en alt for regelmæssig Anseelse, men er og forfærdiget af en Haand, som var ikke dygtig til at giøre noget Mester-Stykke; saa lader jeg mig ikke ved denne liden Scrupel afholde fra at paastaae, at Dronning Euphemia, i Anledning af hendes brugte Vaaben, har været født af et af fornævnte tvende høye Huuse, og meest rimeligen af det Hertugelige Pommerske, da Kirchbergs meget omstændelige og allerede i Aaret 1378. skrevne Meklenborgske Krønike (14) ikke melder om noget Svogerskab imellem Kong Christopher og de Rostokske Herrer. Og denne Formodning skal, som jeg haaber, forvandles til en afgiort Sandhed, naar jeg noget nøyere faaer under-

(13) Den Rostokske Grif sees af den ottende Kaabber-Tavle i den IV Deel af Hr. Geheime-Raad von Westphalens Monum ad. col. 1254. og at den Pommerske paa den Tiid, saavelsom endnu, har været hin gandske liig, seer jeg af tvende Segl, som ere brugte af Hertug Barnim den I. i Aarene 1266. 1267 og 1270, og af Hertug Bogislaf den IV. i de Aar 1280. og 1287.

(14) I det IVde Bind af Hr. Geh. Raad von Westphalens Monumentis.

undersøgt vores Euphemias Herkomst og Slægtskab, og anvist hende sit egentlige Sted i de Pommerske Hertugers Slægt-Register.

§. III.

Kong Christopher den Andens rette Svager-Fader har uden Tvil ingen anden været end det Pommersk-Volgastiske Huuses Stifter, Hertug Bogislaf den IV. Jeg er først kommet paa den Tanke, da jeg har forefundet følgende Sted hos Alberti Stadensis Forsætter (15): Cui (Regi Danorum Erico) succeſſit frater ejus Dux Chriſtoforus; qui ab eodem ſuo fratre pro ſua perfidia & malitia diu expulſus a regno in Slavia *apud ſocerum ejus Wartzlaum Ducem* & apud alios Principes in magna mendicitate degebat. Sammenhænget udviſer, at Hiſtorie-Skriveren med de Ord: apud ſocerum ejus Wartzlaum Ducem ſigter til Kong Christopher, og alt saa her, ligesom hand og gior paa andre Steder (16), og som det i Almindelighed er aldeles ikke usædvanligt hos den midlere Tiids Skribentere, alleneste sætter ejus for ſuum. Kong Christopher har altsaa allerede i hans Broders Kong Eriks Tiid været besvogret med den Volgastiske Hertug Vartislaf den IV., og da Hertug Vartislaf var ikke, i henseende til hans Schlesiske Gemal, besvogret med det Kongel. Danske Huus, saa lader dette Svogerskab sig ikke med føye anderledes udtyde, end naar man holder for, at Kong Christopher, da Printz af Dannemark, har udvalt til Gemal en Pommersk-Volgastisk Printzesse, nemlig, i følge af Tiid-Beregningen, en Søster til meerbemeldte Hertug Vartislaf, og

Og at hun virkeligen har været en Datter af Hertugen af Volgast, Bogislaf den IV. beviser (1) et Sted i Fortsættelsen af Alb. Stad. efter hvilket denne Hertugs Søn og Efterfølger Vartislaf IV. har været Kong Christophers Svoger.

(15) Cont. Alb. Stad. ad a. 1319. p. 85. 86.

(16) Id. ad a. 1298. p. 24. ibi. Invenit etiam *ejus filium.* i stedet for: invenit etiam ſuum filium; item ad a. 1315. p. 69. ibi. cum inclyta *ejus Conjuge,* i Stedet for: cum inclyta ſua Conjuge.

og Datter af Hertug Bogislaf den IV. og at følgeligen det Ord Socer, som Chronisten bruger, har den samme Bemærkelse her, som hand tager det udi paa et andet Sted (17), hvor hand melder om Hertug Vartislafs Svogerskab med Hertug Erik den I. af Sachsen-Lauenborg: Ipsumqve Ducem (Ericum Saxoniæ) cum multis suis Vasallis ceperunt & captivatum tradiderunt *socero suo Wartzlao Duci, cujus sororem antea in brevi duxerat in uxorem.* Nec non ipse Wartislaus ipsum generum suum captivatum tradidit Woldemaro Marchioni.

§. IV.

(2) Et Haandskrift af 1315, i hvilket den da værende Danske Printz Christopher kalder Hertug Vartislaf sin Broder.

Med denne Beviis-Grund er vel Sagen endnu ikke gandske afgiort. Men den bliver og meget bestyrket ved en i Aaret 1315. af Christopher den Anden, som formodentlig Arving til den Danske Krone, til Hertug Vartislaf udgivet Forskrivning, hvilken vel fortiener at læses her i sit fulde Indhold, saaledes som den nu salige Hr. von Schwartz har indført den, efter Originalet, i sin Pommersk-Rygenske Læn-Historie (18): Omnibus presens scriptum cernentibus Christophorus d. g. dux Hallandie & Samshôo. Salutem in Domino sempiternam. Notum facimus vniuersis, quod nos *nostro fratri kariſſimo Dno. Wartzſclavo d. g. duci Sclauorum & Caſſubie* totis viribus astare debeamus, similiter & liberis suis si quos sibi Deus dederit sicut ei assistere ac cooperari & iuuare teneamur contra omnes qui in mundo sunt, fratre nostro kariſſimo domino

(17) Id. ad a. 1316. p. 75.

(18) Schwartz Pomm. og Rüg. Læn-Hist. 1 Deel II Cap. p. 290. Anm. hvor der og giøres en Beskrivelse over det underhængende Segl, at det er ferkantet og af brunt Vox, med de tre Danske over hinanden gaaende Leoparder og denne Omskrift:

Secretum Cristofori ducis Hallandie & Samsôo.

mino Erico Dei gratia Danorum Slauorumque rege excepto. Dampna eciam & iniurias ubicunque locorum in quantum poterimus ipsius volumus impedire & sue promocioni incedere toto posse. Insuper promittimus quod si dominum Wizsclauum principem Ruganorum absque filio herede legittimo mori contingat, & nos post (19) fratris nostri Domini Regis Dacie memorati coronam regni Dacie adepti fuerimus, debeamus & tenemur *dicto Dno. Warzsclauo fratri nostro* & suis filiis si quos habuerit legittimos concedere & dimittere perpetuo iure feodali omnes terras memorati principis ruganorum. Ipseque Dominus Warzsclauus teneatur & debeat nobis & nostris filiis, de eisdem terris, sibi taliter à nobis conceſſis, homagium facere & corone regni dacie seruire fideliter & deuote. In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum. Actum & datum Wulgast. anno Dni. M.CCC.XV. in die beatorum martirum Crispini & Crispiniani. Hertug Christopher kalder her Hertugen i Pommern tvende Gange sin Broder, og sigter dermed ufeylbarligen til det Svogerskab hvormed de vare forbundne. Thi at hand skulde have betient sig af dette Navn som et blot Ære-Ord, er derfor aldeles ikke troeligt, efterdi det var paa den Tid endnu ikke ret kommet i Brug, end og iblant kronede Hoveder, at kalde hinanden Brødre i deres Haand-Skrifter og verlede Breve, uden Hensigt til et virkeligt Slægt- eller Svogerskab; men, naar der var ingen saadan Forbindelse imellem dem, som kunde udkræve eller give Anledning til at bruge det Navn Broder, pleyede de alleneste at kalde hinanden Blodsforvandte eller Venner (20).

(19) Her fattes mortem.

(20) Derom er jeg bleven forsikkret af Leibnitzes Codex Juris Gentium diplomaticus, og den store Rymerske Samling, hvilke jeg i denne Hensigt har giennembladet.

§. V.

(3) Et Brev af Kong Valdemar Atterdag, af Aar 1346. hvori hand kalder Hertug Wartislafs tre Sønner og Efterfølgere sine Fættere.

Endnu et gammelt Brev, som mærkeligen bestyrker min Meening, finder jeg hos Hr. von Schwartz. Det lyder saaledes (21): Nos Woldemarus D. G. Danorum Slavorumque Rex omnibus presens scriptum cernentibus salutem in domino sempiternam. Noverint universi quod nos *illustribus principibus nostris avunculis dilectis dominis Bugislao Barnim & Wartislaf ducibus Stetinen.* presentibus promittimus & stamus pro omni dampno & expensis quas una cum suis quos in nostrum duxerint servitium à passagio ubi naves intraverint usque dum ad partes nostri regni & ad nos venerint & de nostro regno usque ad sua propria redierint libere satisfaciendum integraliter & ex toto. In cujus rei testimonium sigillum nostrum presentibus duximus apponendum. Datum hafnis an. dn. MCCCXL sexto tertia feria pasche. Hvorfra dette nær Slægtskab har sin Oprindelse, i hvis Betragtning Kong Valdemar Atterdag kalder Hertug Wartislaf den IV.des tre Sønner og Efterfølgere sine Fættere, avunculos, ligger strax tydeligen for Øyne, naar det sættes for ud, at Dronning Euphemia, Kong Valdemars Moder, har virkeligen været af det Volgastiske Huus, og en Datter af Hertug Bogislaf den IV. Man see alleneste denne Slægtskabs-Forestilling:

Bogis-

bladet. Vel finder jeg hos Leibnitz Tom. I. p. 15. at allerrede i Aaret 1232. Keyser Friderik den II. kalder Kongen i Frankerig Ludvig den IX. carissimum Amicum & Fratrem. Men foruden dette eeneste Exempel er mig i begge foranførte Skrifter ikke forekommet noget videre, som, efter sin Tids-Alder, kunde komme her i Betragtning.

(21) Schwartz Pomm. og Rüg. Læn-Historie 1 Deel/II Cap. p. 378. Anm.

Bogislaf den IV. Hertug af Volgast.

Euphemia, Kong Christopher den Anden i Dannemark hans Gemal.

Vartislaf den IV. Hertug af Volgast.

Valdemar Atterdag. Bogislaf V. Barnim IV. Vartislaf V.

Dette Kong Valdemars Slægtskab med de tre Fyrstelige Brødre af det Volgastiske Huus, som det sees her i sit Sammenhæng, giver tillige en ny Oplysning i den udi hans Historie forekommende Omstændighed, at hand i Aaret 1363, i Selskab med Hertug Bogislaf den Vte i Pommern, er reyst til Cracau, og der, som en høy Giæst, har bivaanet Hertugens Datter Elisabets Brøllups Fest, som af hendes Morfader Kong Casimir i Polen blev givet til Keyser Carl den IV. Dlugossus (22) melder vel herved om et Forvandskab imellem Hertugen i Pommern og Kongen af Dannemark, men gior vrangeligen deraf et blot Svogerskab. Og omendskiønt vor berømte Gram (23), hvis Forbedringer i Kong Valdemars Historie give en meget nøyagtig Forklaring om den gandske nys anførte Tildragelse, saavel i dette som i andre Stykker viger fra den Polske Historie-Skrivers urigtige Fortælling, og udtrykkeligen melder, at Hertug Bogislaf har været en Fætter af Kong Valdemar, saa bestemmer hand dog ikke nøye deres egentlige Forvandskab, hvilken Man-

(22) Jo. Dlugoss. Hist. Polon. Lib. IX. col. 1139. ibi: Sigismundus vero Daniæ Rex, in Stolpensem Ducatum mari Oceano aduenies, cum *Boguslao Duce Stolpensi affine suo*, & Virgine Elisabeth noua nupta, Cracouiam in sumptibus & expensis Casimiri Poloniæ Regis aduenit.

(23) Gram i det Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter, IV. Deel 124 Side.

gel denne nærværende Afhandling alleene kand raade Bod paa, efter hvilken de vare kiødelige Sødskende-Børn.

§. VI.

(4) Den af Christopher, som Arve-Printz af Dannemark, ved haus anden Undvigelse af Kongeriget, til Hertug Wartislaf tagne Tilflugt, og med ham indgaade de nøye Forbindelse.

Ved alle disse Grunde var allerrede den Slutning nokſom stadfæstet, at Dronning Euphemia har virkeligen været af det Pommerſk-Volgaſtiske Huus, og en Datter af dets Stifter, Hertug Bogislaf den IV. Men for dog ikke at gaae noget forbi, som kand tiene til at bestyrke en Sag, om hvilken ingen Pommerſk Skribent veed at sige noget, vil jeg endnu til Overflod korteligen viise, hvor nøye adskillige Omstændigheder i de Tiders Historie treffe ind med min Meening. Den Tilflugt, som Christopher den II, da Arve-Printz til Dannemark, og Hertug til Halland og Samsøe, strax tog til Hertug Wartislaf, da hand i Aaret 1315. var anden Gang blevet u-eenig med sin Broder Kong Erik Mendved; Det stærke, og en Arve-Foreening ikke ulige Forbund, som hand paa Crispini og Crispiniani Dag eller den 25 Octob. i samme Aar, i egen Person oprettede med ham i Volgast (24); Den Bistand, som hand derpaa, efter Hertug Wartislafs og hans Fætter Hertug Ottes af Stettin Exempel, giorde Marg-Greve Valdemar af Brandenborg, med hvilken de havde foreenet sig imod Kong Erik (25), da hand i Aaret 1316 foretog en fiendtlig Landgang paa Fyen (26); er lutter Tildragelser, som have et tydeligt Sammenhæng med hans Gemals

(24) See det af Cont. Alb. Stad. i den II §. anførte Sted, og Hertug Christophers Haand-Skrift i den III §.

(25) Cont. Alb. Stad. ad a. 1315. p. 68. Freds Instrument af 1317. hos Pötker Samlung Mekl. Schrift. und Urk. III Stykke. 14. og f. S.

(26) Cont. Append. ad Annal. Sialandor. ap. Dn. de Westphalen Monum. T. I. col. 1391. Huitfeld. p. 390. Pontan. p. 417.

Gemals Herkomst af det Pommersk-Volgastiske Huus. Vel har Hvitfeld (27) vildet anføre det foregivne Svogerskab imellem Hertug Christopher og det Marg-Grevelige-Brandenborgske Huus, som en Aarsag, hvorfor Hertugen tog Deel i den Krig imellem Kong Erik og Marg-Greve Valdemar. Men hand skulde snarere faldet paa et af den Danske Arve-Printz med det Hertugelige Huus Pommern indgaaet Svogerskab, dersom ham var forekommet noget i gamle Skrifter om Printzens Ophold hos Hertug Wartislaf, og den Foreening, ved hvilken de saa stærkt havde forbundet sig tilsammen.

§. VII.

Der er endnu een herhid hørende Omstændighed, hvilken, hvor ringe den end i Forstningen maatte synes, vil dog ikke findes ubetydelig. Hertug Bogislaf IV har haft Margaretha, Fyrst Witzlaf den III. af Rygen hans Datter til ægte (28), af hvilken (efterdi det er ikke troeligt, at hand tilfor har været i Ægteskab med en Mechtilde af det Brandenborgske Huus (29)) ham maa være født

(5) De i Historien forekommende Omstændigheder, af hvilke det lader sig slutte, at den Rygenske Margarethe,

(27) Hvitfeld cit. p. 390.

(28) Testamentum Witzlai III. de a. 1302. i Gerdes Mekl. Schrift. und Urk. IX Samling p. 11. ibi. Item Domine Margarethe, dilecte filie mee, uxori domini Bugislai, duo bechoria mea argentea.

(29) Om hans Fader Barnim I. er det rigtigt, at hand har tredie Gang giftet sig med en Mechtilde af det Brandenborg-Ascaniske Huus, hvilken, efter Hr. Gebhardi Aquilonal. March. Tab. VI. ad p. 84. ejusque Assert. p. 160. har været en Datter af Marg Greve Otto den III. eller Fromme, og, efter et gammelt Monument i Marie-Kirke, i gammel Stettin, hos Cramer i den Pomm. Kirk. Krønike II Bog p. 34., er først død Dagen for Thomæ eller den 20 Decemb. 1316. Af denne Mechtilde have de Pommerske Historie Skrivere vrangeligen endnu giort en anden, som skal have været Marg-Greve Johan den I. Datter, og Hertug Bogislaf den IV Gemal; hvilket i Særdeleshed lader sig see deraf, at de fortælle om den opdigtede Mechtilde, at hun i Aar 1280. har for-

Hertug Bogislaf den IV af Volgast hans Gemal, har virkeligen været Dronning Euphemias Moder.

Euphemia. Og just dette bestyrkes ikke lidet derved, at Fyrst Vitzlaf, foruden bemeldte Margaretha, havde og iblant andre en Datter ved Navn Euphemia, som blev giftet med Haagen, Hertug og derefter Konge i Norge (30), og af hvilken, som en kiødelig Moster til vores Euphemia, denne, efter al Anseelse, (ligesom og hendes Sødskende-Barn, en Datter af Vitzlaf den IV. til Rygen, og den Svenske Printzes og udvalte Thronfølgers Magnus hans Brud (31)) har faaet sit Navn; at jeg ikke engang skal tale om, at ligeledes iblant Kong Christophers Dottre findes een Margaretha, der var giftet med Ludvig den Ældre, Churfyrste til Brandenborg (32), og som uden Tvil har i Daaben faaet dette Navn til Erindring af hendes Mormoder, den Rygenske Margaretha. Her fremstiller sig Sagens gandske Beskaffenhed:

Vitzlaf

---

forliigt hendes Gemal Hertug Bogislaf med hendes Broder Marg-Greve Albert af Brandenborg; en Beretning der nødvendigen maae forstaaes om Hertugens Stiemoder, den da værende Enke-Hertuginde Mechtilde hvilken, som en Datter af Marg-Greve Otto den Fromme, virkeligen var Marg-Greve Alberts Søster. Alt saa bør denne foregivne Datter af Marg-Greve Johan den I, og Gemal til Hertug Bogislaf den IV, udslettes i Hr. Gebhardis VI Stamme-Tavle.

(30) Testam. *Witzlai* III. i Gerdes Mekl. Urk. IX Samling p. 11. verb. Item domine Regine Norwegie, filie mee perdilecte, duas cratheras argenteas magnas, quas dedi [dedit] mihi Rex Suecie, & p. 13. Presentibus supradicto Domino Haquino rege, & domino [domina] *Eufemia* Regina Norwegie.

(31) Udtog af den i Aaret 1314 sluttede Tractat angaaende den Rygenske Printzesse Euphemias Trolovelse med den Svenske Printz Magnus hos Hvitfeld p. 370. og Pontan. p. 410.

(32) Lit Ludovici. March. de a. 1333. verb. User liewen Vrowen, Vr. *Margareten* der Marcgreuinnen. vid. Script. Soc. Hafn. P. IV. p. 31. not. (c)

Vitzlaf III. Fyrste til Rygen.

Margaretha, Bogislaf IV Hertug i Pommern hans Gemal.

Vitzlaf IV Fyrste til Rygen

Euphemia, Haagen Konge i Norge hans Gemal.

Euphemia, Christopher II. Konge i Dannemark hans Gemal

Euphemia, trolovet med Magnus, Kong Birgers Søn i Sverrig.

Havde begge dette Navn efter deres Moster og Faster, Dronningen i Norge.

Margaretha, Ludvig den ældre, Churfyrste til Brandenborg hans Gemal.

Havde dette Navn af hendes Mormoder Hertuginde Margaretha.

Hertil kommer endnu, at Fyrst Vitzlaf III. som efter foreſtaaende Slægt-Regiſter har været vores Euphemias Morfader, har i ſit paa Johannis Evangeliſtes Dag eller den 27de Decemb. 1302. til Opſlo i Norge oprettede Teſtamente betænkt Printz Chriſtopher, og eftergivet ham en efter de Tiders Beſkaffenhed anſeelig Gield. De egentlige

lige Ord ere (33): Item cum villa Seby in Seelandia cum omnibus ſuis pertinentiis obligata eſt mihi per Domicellum Chriſtophorum pro ſexcentis marcis argenti, ponderis Colonienſis, do lego hoſpitali Sancti Johannis in Anwartſtog ducentas marcas argenti, ponderis ejusdem, de prefatis ſexcentis marcis, & debet eadem villa Seby dicto hoſpitali eſſe obligata, donec memorate marce ducente erunt hoſpitali memorato integraliter exſolute, & poſtquam ex parte dicti domicelli prelibate ducende marce eidem hoſpitali ſunt ſolute, *ego dictum domicellum Chriſtoforum dimitto liberrime pro me & heredibus meis ſuper quatringentis marcis argenti reſiduis & quitum & penitus abſolutum.* Vel er det neppe at formode, at Printz Chriſtopher har allerrede virkeligen været i Ægteſkab med Fyrſtens Datter-Datter paa den Tid da dette Teſtamente blev oprettet, efterdi Fyrſten vilde ellers, efter al Anſeelſe, kaldet ham: Gener meus, eller med et andet Forvandſkabs-Navn. Men jeg ſeer ikke, at heraf flyder noget, ſom kand ſtride imod min Meening. Var end den Ægte-Foreening, ſom her tales om, endnu ikke da fuldbyrdet, ſaa er det dog meget rimeligt, at den allerrede har været aftalt, og at der i dette allerede faſtſatte tilkommende Svogerſkab maae ſøges efter Aarſagen, hvorved den gamle Fyrſte, ſom Brudens Morfader, har været bevæget til at viiſe ſig ſaa gavmild imod den høye Brudgom i ſin ſidſte Villie.

(33) Teſtamentum Witzlai III. p. 11. 12.

Beſkri-

Beskrivelse

Over det, i Island, den 11 Sept. 1755. paakomne Jordskiælv, og den derpaa, den 17de Octobr. samme Aar, fulgte Ilds-Udbrydelse af den forbrændte Bierg-Klofte Katlegiaa udi Is-Bierget Myrdals-Jøkel; efter de sammesteds observerende Studenteres indsendte Beretninger.

Den 11 September, da bemældte Observatores laae under Tælt, nær ved den Gaard Høfde udi Skagefiords-Syssel, Norden paa Landet, mærkedes først, om Formiddagen Klokken 8, en temmelig stærk Bevægelse, hvorved Jorden 5 eller 6 gange skiød sig frem og tilbage, dog uden at gaae nogensteds af Lave. Kort derpaa, da Klokken var hentimod 9, yttrede sig atter en Bevægelse, med foregaaende suusende Lyd eller Hvidslen i Luften, som, i Henseende til Hæftigheden og Tidens Længde, langt overgik, baade den første, og alle de paafølgende: Denne begyndte først med stærke, dog tillige noget langsomme, Hævelser i Jorden, hvilke, efter et Par Minuter, bleve forvandlede til en hæftig Rystelse, hvorved Jordskorpen bolgevis blev opløftet, saa at Tæltet ligesom hoppede op og ned: En Mængde store Steen-Dynger nedstyrtede i det samme strømmevis, fra de allevegne

omliggende Fielde, med en forskrækkelig Bulder og Knagen, samt tyk Rog, der skiulede Bierge-Toppene, saa man ikke ret kunde see hvad der gik for sig, men var dog intet andet, end et fiint og hvidagtigt Støv, som opstigede fra de tilsammen stodende Klipper, Gruus, og Steene: En, paa dette Sted, lidet fra det faste Land beliggende Ø, Malmøe kaldet, som rundt omkring bestaaer af meget høye og steile Klipper, og Sandsteen-Bierge, samt en ligedannet Halv-Ø, Thorder Høfde, en Fierding Veys derfra, tabte store Bierg-Stykker; dog rammede sligt i Særdeeleshed 2de spidse Klipper, sædvanlig kaldte Hrutar eller Vædderе, som fra Arilds-Tiid have staaet Norden paa Halv-Øen, noget høyere end det øvrige Bierg, af hvilke den eene reent faldt ned, og den anden revnede, saa at den er nær ved at falde; Ikke at tale om andre Bierg-Stykker, hvilke her, ved nærmere Eftersyn, befandtes at være udfaldne paa 3 adskillige Steder, samt, udi den faste Klippe, en Rifte, 5 Favne dyb, og oven til 1 Fod breed: De klipperige og steile Strand-Bredder, Kietubierg kaldte, som ligge strax Østen for det Forbierg Skagen, der adskiller Skagefiords- og Hunevands-Syssеler, henimod 8 Mile fra Høfde, gave en forskrækkelig Rog fra sig, just som Steen-Skredet skeede fra de andre nærliggende Fielde; hvoraf rimelig formodes, at og de have havt samme Skiæbne, og at de, til en stor Deel, maae være enten revnede eller udfaldne. Denne Rystelse varede 10 Minuter.

Samme Dag, som var den 11te Septembr. fornam man elers i alt 9 Gange til Jordskiælv; den 12te 5 Gange, nemlig: Klokk. 7 og 10 Formiddag, samt 2. 3. og 11. Eftermiddag; Den 13de 4 Gange, Klokken 8 og 9 Formiddag, men 10 og 11 Eftermiddag; Den 14de 1 Gang, Klokken 10 Formiddag; Den 15de 2 Gange, Klokken 2 og 3 Eftermiddag, noget stærkere end sædvanligt; Den 16de 1 Gang, Kl. 11. Formiddag; og endelig den 24de 1 Gang, Klokken 11. Formiddag, da Observatores opholdte dem paa den Præstegaard Hrafnegil i Øefiorden: Dog varede disse Jordskiælve neppe 1 Minut ad gangen, og bestoede ikkun udi 3 til 4 svage Stød; eet eeneste undtaget, som skeede den 12te, og holdt ved i 3 Minuter.

Læn-

Længere borte gjorde den første Dags Jordskiælv ulige Virkninger, dog som oftest i den Orden, at det allerførst og stærkest har angrebet de yderste Hukke, Næs, og Forbierge, men derimod tilsidst og allermindst rørt de inderste Fieldbøygder og Dale. Thinggøes-Syssel maatte derfor lide meest herved: thi der bleve, paa Tiør-Næsset, 8, paa Flatøe, 4, og kort herfra paa det faste Land, 3 Bøndergaarde aldeeles omkastede, samt nogle Fisker-Huuse beskadigede.

Præsten til Siglefiord, hvilken just den samme Formiddag som Jordskiælvet paakom, seylede med en Baad midt inde paa Fiorden, der paa begge Sider er omgiven med høye og steile Fielde, berettede, at han først havde hørt en Lyd, som af en stærk Hvirvelvind, og strax derpaa mærket, at Baaden ligesom standsede og blev paa begge Sider klemt og slidt af Bølgerne; da hand i det samme fik at see Røgen, og hørde Steen-Skredet yderst paa Næssene, hvilket i en hast tog til, og forflyttede sig efter Haanden alt længere op ad det faste Land, lige ind til de Fielde, som ligge tværs for den inderste Ende af Fiorden. Endeel Fiskere paa disse Steder stode og høyeste Fare for, at Baadene skulde blive, nu slidte, nu klemte i Stykker, formedelst Søens forvirrede Bevægelse.

I øvrigt anføres det som noget særdeeles mærkværdigt, at man ved Begyndelsen af dette Jordskielv, bestandig havde stille og varmt Veyr heele 14 Dage efter hinanden, hvilket paa denne Tiid af Aaret er meget usædvanligt; Samme kand altsaa tillige paa en vis Maade tiene til at stadfæste den Fortælling, som alle gamle Folk i Island baade selv eenstemmig antage og udgive for en Sandhed, at nemlig Jordskiælv altid har medbragt en tyk Luft og et besynderlig mildt og godt Veyr.

At ellers dette Jordskiælv i sær yttrede sin Virkning paa de yderste Pynter og Næs, førend i de Fielde, som ligge høyere oppe i Landet, gav Anledning til at slutte: at den underjordiske Bevægelse, fra det Sted, hvor Jordskiælvet har havt sin første Oprin-

delse, som ventelig har været mod Osten eller Syd-Ost, maa have taget Søe-Veyen Nord ad Osten omkring Land-Kanten, hvorfor og samme Bevægelse nødvendig maatte trænge sig igiennem de yderste Næs og Forbierge, førend den kunde komme længere ind til eller igiennem det øvrige faste Land. Man blev endnu ydermeere bestyrket i denne Tanke, ved den forunderlige Støv-Taage, af Indbyggerne Mistur kaldet, hvilken strax den 18de om Formiddagen Klokken 10 begyndte at lade sig til Syne: thi denne trækkede ligeledes op fra Osten, først over Søen; hvorfra den siden drev alt videre frem mod Vesten langs Strand-Kanten, og udbreedde sig i saadan en Hast over alle Fiorde, at den allerede inden Aften stod ligemed de høyeste Bierge-Toppe; Den havde desuden en bleegagtig rød Farve, og førde med sig et meget fint dog skarpt Støv, som man kunde fornemme paa Øyne og Ansigt. Vel falder slig Støv-Taage undertiden i Island; dog ikkun naar det blæser overmaade stærkt: Denne gang tvertimod var Luften saa reen, at man, paa de høye Fielde, oven over Taagen, kunde see den klare Himmel, og saa stille, at man endog der ikke kunde fornemme til nogen synderlig Blæst; hvoraf man da videre formodede, at denne Støv-Taage maatte være foraarsaget, enten ved et Jordskiælv, eller nogen deraf flydende Omvæltelse; og det saa meget desto vissere, som man har erfaret, at Jordbrand og Støv-Taage her i Landet gierne pleye at følge paa stærke og idelige Jordskiælve.

Udgangen viiste og at saadan Formodning ikke var uden Grund, men at disse Jordskiælve meget meere vare at ansee som naturlige Forvarseler for den kort derpaa opkomne underjordiske Ilds-Udbrydelse; ved hvilken dette i Særdeeleshed er mærkværdigt, at de med samme umiddelbar foreenede Jordskiælves første Directions-Linie er gaaet imod Norden til Osten lige til Skialfanda-Fiord, uden at røre det Bierg Krabla eller dets Omkreds, som brændte omtrent for 30 Aar siden, hvilke Steder dog ikkun ligge 4 Danske Miile Osten for bemældte Linie; da samme Jordskiælve derimod have sat heele Nord-Landet Vesten for i Bevægelse, hvilket maaskee tillige er et Tegn til, at Landets Grundvolde paa dette sidste Sted maa være meere bevægelige.

Ilds-

Ilds-Udbrydelsen selv opkom af en Isbierg-Klofte, Katlegiaa kaldet, hvilken vel adskillige gange for, især 1625, 1660, og 1721 er udbrudt med Ild og Vand-Flod, men synes dog denne Gang at have foraarsaget nok saa stor Ødeleggelse som nogensinde tilforn. Den ligger i Vester-Parten af Skaftefields-Syssel, 12 Miile lige frem mod Osten fra Hekla, udi et Isbierg, som i vore Tider er bekiendt, under Navn af Myrdals-Jøkel, hvilket har paa sin Vester-Side, i samme Strækning, Øefields-Jøkel, og paa sin Oster-Side Græfe-Jøkel, 2de Isbierge, som begge tilforn have sprudet Ild; Endelig er samme ligeledes mod Norden indsluttet med den Kiæde af vidtloftige Fielde og Isbierge, der gaaer midt igiennem Landet, og strækker sig lige til Nordlandets Grændser. Naar nu alt dette betragtes, vil det vel ikke falde forunderligt, at bemældte Isbierg denne Gang har udøst en saa forskrækkelig Mængde Vand, og saa megen Ild og Aske, over den største Deel af Landet, ja langt ud paa Havet imod Syd-Ost lige ud til Færøe; allerhelst da dette støder sammen med saa mange andre store Is-Bierge, har tilligemed dem hvilet i saa mange Aar, og er, naturligvis at slutte, imidlertiid idelig blevet forsynet med nye Materier.

Besynderligt er det, at man, 1755. om Sommeren, førend Ilden udbrød, endnu ikke fornam det mindste til nogen usædvanlig Bevægelse udi Myrdals-Jøkelen selv; uden dette maaskee skulde regnes derhen, at samme da begyndte at udskyde 2de nye Elver, som man tilforn ikke havde vidst af: Dog, dette blev af Naboerne ikke udtydet paa nogen tilkommende Ilds-Udbrydelse. Saa meget er alligevel, af adskillige troeværdige og meere agtsomme Folk, nogle Gange tilforn erfaret, at det i de brændende Is-Bierge smeltede Vand, paa et halvt Aars Tiid førend Ilden for Alvor har faaet Luft, meget har tiltaget, ja samlet sig i store Søer paa deres Overflade; hvilket og maa være Aarsagen til de fast utroelige Oversvømmelser, som gierne pleye at følge med desligе Bierges endelige Antændelse. Is-Smeltningen selv maa ufeylbarlig være en Virkning af en nærværende underjordisk Ild; hvilken vel kand give fra sig nogen Varme, igiennem de sædvanlige runde Vand-Huller i Jøkkelen, endskiøndt disse almindelig ere oven til ikkun ½ Fod i Giennemsnidt, og neden-

til endnu smalere; men er dog ikke i Stand til ret at bryde los, saa længe den ikke ved de smaa Vandhuller kand blive forsynet med tilstrækkelig Luft, og saa længe Isen derimod oven paa samme er tyk og stærk.

Saaledes er det gaaet paa dette Sted indtil den 17de Octob. Klokken 10 Formiddag, da man allerførst, i Myrdalen, fornam et overmaade stærkt Jordskiælv, med u-ordentlige og meget hæftige Rystelser, som uden Tvivl ere blevne foraarsagede af det Stod, hvorved den af Ilden udvidede Luft endelig har opsprengt den øverste Is-Hvælving. Til Bevis herpaa lod sig strax i samme Øyeblik en forfærdelig Vandflod til Syne, hvilken, med en overmaade brusende og hæftig Fart nedstyrtede fra Bierg-Kløften Katlegiaa, i 3de adskilte Strømme, mod Sønden, Østen, og Vesten, og oversvømmede alle omliggende Egne, i sær den Sand-Strækning Myrdals-Sand, som er, i Længden fra Østen til Vesten omtrent 5, og i Bredden, fra Vesten til Syden, eller fra Is-Bierget til Stranden, 4 Danske Mile. Vandstyrtningen saae ud som en stor Søe, og medførde en utroelig Mængde Is-Stykker, og iblandt disse, nogle heele faste Klipper: Klipperne vare at see til som store Bygninger; og de flydende Isbierge, saa mange, at de, ved deres Udløb i Søen, giorde et nyt Næs; og saa anseelig tykke og høye, at nogle af dem, da den Strøm hvoraf de bleve førte havde tabt sin Kraft, stode paa Grund i Havet paa 40 Favnes Dyb: Jorden, hvor Vand-Floden gik over, blev omvæltet, Creature, og hvad andet den traf paa, bortskyllet, og de Folk, som samme Tiid reyste frem og tilbage over denne Egn, tvungne til at tage deres Tilflugt til Høye og Bierge; ja endeel af disse maatte, uden at faae noget at spise, udholde, under aaben Himmel, den idelige Ild, Aske, og Pimpsteen-Hagel, indtil paa 7de Dag, da de, med største Livs-Fare, ved at lægge deres Heste paa Siden, og slæbe dem efter sig over Isen, endelig opnaaede en Bondegaard. Den vestlige Arm af Vand-Floden begyndte igien at aftage allerede den første Dag sildig om Aftenen; den østlige Overswømmelse derimod varede meget længere; dog var Vandet aldeeles udløbet, og Myrdals-Sanden derfra gandske

ske udtommet, inden den 7de Novembr. da et Selskab af 18 Personer vovede den første Reyse derover, hvilken desuagtet ikke kunde skee uden største Besværlighed, formedelst de halv-smæltede Is-Stykker og Dynd, som skiulede heele Grunden, og giorde samme overalt meget usikker.

Af dette første Jordskielv kunde Naboerne endnu ikke fuldkommen slutte hvad der var paa Færde, førend de tillige vendte deres Øyne til Katlegiaa, hvilken just i samme Øyeblik, som den anførte Bierg-Styrtning skeede, opskiød en overmaade tyk Skye-Støtte, med en gruelig Knagen, samt stærke og langvarige Stød og Bulder i Jorden. Hermed fulgte først en stærk Hagel, som af andre gandske faste og tunge gloende Steene, saa især af Pimpsteene, hvoriblandt nogle veyede 2 til 3 Pund; og med denne Hagel igien, en anden af det sædvanlige Slags, hvilken havde dette særdeeles, at man, inden i hvert Is-Korn, fandt noget fort Sand. Derpaa begyndte Ilden strax paa 3 Steder at lade sig see, dog ikke i nogen bestandig Lue, men udi store, nu meget klarskinnende, nu rødagtige Flammer, tillligemed en stærk Røg og Damp, samt hæftige Vandstyrtninger. Denne Ild kom alt meere og meere til Syne imod Aftenen ligesom Dagens Lys tog af, saa at Luften omkring den ildsprudende Bierg-Klofte gandske blev oplyst af Ilds-Luer og Flammer; hvoriblandt man blev nogle overmaade store Ild-Kugler vaer, hvilke ligesom af Canoner bleve opskudte i Luften, hvor de igien med et stærkt Knald splittedes ad i utallig mange Stykker: Ja endog den heele øvrige Luft i alle omliggende Bøygdelave blev derved tillige opfyldt med Ild-Blus, Gnister, og brændende Materie, af hvilken store Stykker overalt nedfaldt paa Jorden; da den Ild, som spillede i den Røg-Støtte, der opgik af Bierget, forestillede imidlertid sammesteds, et ligesaa sørgeligt og forskrækkeligt som forunderligt Fyrværkerie, med alleslags Skikkelser og Farver.

Den 18de var stille Veyr med Regn og Taage, hvoraf Bierget var skiult; dog hørdes endnu den samme Bulder i Luften; Man fornam og i Jorden idelige Bevægelser, hvilke gave en Lyd fra sig

som

som en suusende Vind; Ilden derimod saae man ikke, denne Nat, spille, som den forrige.

Den 19de var Vinden Nord-Vest, og Veyret klart i Myrdalen, saa at man tydelig kunde see den ildfulde Rog-Støtte, hvilken gjorde den paafølgende Aften og Nat saa lyse, som om det havde været midt om Dagen: hvorimod den Sand og Aske, som Bierget kastede fra sig, førde samme Dag saadant et Mørke over alle Bøygdelave Osten for Myrdalen, som om det havde været en Vinter-Nat. Knaldene vare denne gang saa stærke, at de lydelig lode sig høre mange Steder paa Sønderlandet, over 25 Miile borte. Det var og denne Dag, da det sorte Sand-Fog faldt, paa eet af de fra Island tilbage gaaende Skibe, under Færøe (*)

Den 20de da Vinden endnu var Nord-Vest, rasede Katlegiaa ligesaa stærkt som før; I Særdeleshed hørde man 2de Knald, hvilke langt overgik alle de forrige; man saae og tilligemed samme, 2de overmaade store Ild-Kloder.

Den

(*) Hr. Professor Kratzenstein har undersøgt saavel den Aske, der faldt paa bemældte Skib under Færøe, som den, der faldt paa Øen selv: Den som faldt paa Skibet bestaaer af et sortebrunt, fiint, og tungt Støv, hvilket temmelig let flyder sammen til et sort Slagg, naar det, i et udhuulet Kull, holdes imod Luen af et brændende Lys, og denne bliver puustet derpaa: Den Materie derimod, som faldt paa Øen selv, bestaaer af ulige rund- og lang-agtige Korn, omtrent saa store som en Ert, hvilke naar de brydes over, viise noget glindsende, der ligner Slagg eller Steen-Kull; Disse opsvolne vel og ese op i Begyndelsen ved den oppuustede Lue af Lyset, men falde dog siden igien tilsammen, da de ikkun blive til et meget hullet Slag, hvilket atter, naar det med borrax bliver smeltet, giver et temmelig fast sort Glas. I Følge denne sidste Materies Udseende naar den brydes, og af dens Æsning, skulde man slutte, at samme maatte have sin Oprindelse af halvudbrændte Steen Kull, hvilket maaskee kunde bestyrke deres Lærdom, som udleede Aarsagen til Jordskiælv og Ildsprudende Bierge af antændte Steen-Kull. Men et Stykke Steen-Kull, naar det paa samme Maade behandles ved Luen af Lyset, vil for sig selv aldeles ikke sammensmelte til et saadant glindsende Slagg, da derimod et Stykke Svovel-Kies for sig selv, ret ligesom det første Slags Aske, og endnu meget lættere, sammenflyder til et sort Glas, og seer desuden, naar det brydes, ligesaadan ud som den; Forskiællen er alleene, at man ved dette sidste ikke mærker nogen Æsning i Materien. Det er altsaa rimeligt, at denne Aske maa have sin Oprindelse af en Blanding, enten af begge disse, nemlig, af Steen-Kull og Svovel-Kies, eller tillige af Berg-Olie (Petroleo.) Den saa kaldte Surterbrand, som i Mængde findes i Island viiste, da den paa samme Maade blev behandlet ved Luen af Lyset, ingen Lighed med denne Materie.

Den 21de faldt Sandet og Aſken over Myrdalen med en Nordoſt-Vind.

Den 22de faldt Aſke-Støvet allerhæftigſt, saa at der, i Myrdalen og Øſterbøygden, blev gandſke mørkt; derimod aftog Biergets Knagen, og Knaldene i Luften: Dog kunde man endnu denne Nat, fra Vedøe i Guldbringe-Syſſel, tydelig ſee oven over Biergene, saavel den lyſe Røg-Støtte, ſom de ſtore Ild-Kugler, hvilke i Luften ſprang i tuſinde Stykker.

Fra den 23de til den 28de drev en nordlig og nordoſtlig Vind Aſke-Støvet alt længere imod Sønden, med et forſkrækkeligt Mørke, og langſomme, dog ſtærke, Stød af Jordſkiælv, hvilke jævnlig vare ſamlede med nogle Bierg-Skred og Vandſtyrtninger. I diſſe Dage blev det, hvor Vinden ſtod paa, saa mørkt ſom midt om Natten, formedelſt den tykke Sand-Hagel, hvoraf Jorden 3 til 4 Fod høyt gandſke blev bedækket, deels med forbrændte, deels knuſede Steene.

Den 27de faldt dette Aſke-Fog paa Vedøe, saa at Sneen deraf blev gandſke ſort.

Den 28de var et ſtille Veyr med Regn og tyk Luft, ſom holdt ved til den 7de Novemb. i hvilken Tiid Ilds-Udbrydelſen af Bierget ikkun ſielden kunde ſees; man mærkede allene af de Knald, ſom kunde høres i Luften, at dens Raſerie nu begyndte at formindſkes; Jordſkiælvene toge ligeledes af. Man fornam og virkelig ikke ſiden til nogen betydelig Ildſpruden eller Vandſtyrtning indtil den 17de Novemb. da der atter udbrød en temmelig hæftig Vandſtrøm; dog mærkedes endnu efter denne Tiid lige ind til Nyt-Aar 1756, af og til, nogle Ild-Skud, og en graa-agtig Damp, paa 5 adſkilte Steder i Bierget.

Efter Nyt-Aar 1756. yttrede ſig derimod ikkun een og anden Gang nogle ſvage Levninger af den foregaaende Jordbrand, f. E. den 15de Januarii; i Febr. Maaned nogle ſmaa Ild-Straaler eller

Bluus; og atter nogle Bevægelser den 28de og 29de Junii; Men fornemmelig den 12te og 13de August, da Katlegiaa igien opkastede en Mængde Pimpsteen og Aske, som, ved Hielp af en vestlig Vind, paa nye overdækkede det Boygdelav Skaftaa-Tunge, medførde et tykt Mørke, og satte de arme Indbyggere i en ny Bekngstelse; og endelig den 25de i samme Maaned, henved Klokken 6 om Formiddagen, i klart og stille Solskins-Veyr, da de som boede nogle Mile Østen for Jis-Fieldet, eynede en Ild og Røg-Støtte, som i en hast blev opskudt med et slags Hæftighed, men blev dog igien usynlig efter een Time. Observatores giorde dem i denne Tiid al Umage for at besee dette Ild-Sted, komme og virkelig op paa Jis-Bierget selv, men maatte formedelst en idelig Vedholdende Taage see sig tvungne til at staae fra dette Forsæt.

Saa langvarig og saa voldsom en Ilds-Udbrydelse kunde ikke andet end have bedrøvelige Virkninger: Den Hæftighed, med hvilken Vandstyrtningen frembrød, og den store Ødeleggelse, som ved samme blev foraarsaget, er allereede anført; Dog havde den ubeskrivelige Mængde Røg, Sand, og Aske, som Bierget tillige opkastede, fast endnu meere skadelige Følger. Samme opfyldte Luften saaledes, at Solens Staaler og Dagens Lys ikke kunde trænge der igiennem. Tre Mile fra Bierget, hvor Vinden endda ikke stod paa, blev det, den 22de og 23 Octob. aldrig meere end halv-lyst, og den 24de maatte man inden Klokken 2 om Eftermiddagen tænde Lys i Husene; hvor Vinden derimod stod paa, faldt Asken og Sandet Strømmeviis ned af Luften, som den hæftigste Plads-Regn, og foraarsagede midt om Dagen saadant et Mørke, at Folk, som gik sammen paa Marken, ikke kunde see hverandre, og maatte tage hinanden ved Haanden for at de ikke skulde adskilles; nogle Steder kunde man, heele fire Dage, aldrig see sin Haand om man end holdt den tæt op til et Vindue; og paa andre Steder, skal Mørket have vedvaret henimod 8 Dage: Ja den stærke Vind paa Fieldene havde allerede den 20 Octob. saaledes udspredet dette Aske-Fog lige hen i Mule-Syssel, 50 Mile borte, at de reysende sammesteds ikke kunde hitte deres Vey, men maatte holde stille, og de som vare i Huus kunde om høy Middag ikke see mindste Skimt af Dagen.

Men

Men ikke det alleene: Denne Aske og dermed følgende Sand-Gruus fordervede tillige, hvor den faldt ned, heele store Land-Strækninger: Sønderlandet tog vel nogen, endskiønt ey saa betydelig Skade; Derimod blev den første Deel af Østerlandet over 40 Mile i Længden saaledes overstrøet med samme, at den endnu laae 3 Tommer dybt i Jorden, efterat det øverste deraf deels ved Vinden deels ved Vandet var bortført. Dog blev i Særdeleshed det skiønne Landskab Skaftaa-Tunge og omliggende Egne, derved ødelagt. Forbrændt Gruus og Sand, som her laae 1 til 3 Fod høyt paa den slette Mark, og 4 til 6 ved Giærder og paa lave Steder, skiulede alle Enge og Marker, og betog Creaturene al Græsning: En fast utroelig Mængde Aske, Pimpsteen, samt andre større og mindre Steene, bedækkede Skovene saa aldeeles, at man ikke kunde see uden Toppen af det høyeste Birke-Riis, hvilken endda af den stærke Heede saaledes var bleven forbrændt, at den faldt hen i Aske saa snart man rørde derved; Et svovelagtigt Dynd, hvormed den opløste og udblødte Aske opfyldede alle Vandbække, Kilder, og Brønde, giorde Vandet oprørt, tykt, og affmagende baade for Mennesker og Qvæg; Endelig blev Luften overalt saavel inden som uden Husene opfyldt med Svovel-Dunster og en ulidelig Stank, hvorved Folk ikke allene bleve trangbrystige, men endog reent tabte baade Lugt og Smag; I Tandkiødet satte sig Hævelse, som udbrød med Materie og onde Vædsker; Tænderne bleve løse i Munden, og Øynene svage og røde, med en smertefuld Svie.

Ildens Virkninger vare det forskrækkeligste; Creaturene bleve derved vilde og galne, saa at de løb heele 15 til 20 Mile Veys bort til Fielde og Udørkener, og Menneskene fast affsindige af en inderlig Forskrækkelse over de idelige Jordskiælve, Torden, Lynild, og Knagen i Luften. Dog bleve ikkun tvende Menniskker reent ihielslagne deraf, nemlig een Mands Person og een Pige, hvilke begge paa samme Tid og Sted bleve trufne af Ilden, just som de vare komne uden for deres Dør, i Tanke at gaae ud i Marken. Paa Mands-Personen var den heele høyre Side, saavel de inderste Klæder, som Huden og Kiødet lige indtil Beenene, gandske forbrændt,

saa at han strax dode paa Stedet. Pigen derimod maatte udstaae en meere langvarig Smærte, i det hun ikke døde førend længe derefter, da der var gaaet Rodd i det forbrændte Kiød, og Forraadnelsen endelig havde indtrængt sig til de indvortes Deele. Det mærkværdigste var, at den overmaade fiine Ild ikke endnu havde forladt hendes Legeme, da man siden fik hende ind i Huuset og trækkede hende af Klæderne, men svied endog de Klæder, som man iførde hende i de forriges Sted. Af Creature bleve elleve Heste ihielslagne, hvoraf de tre stode tilsammen indelukkede i et Huus; dog kunde man paa ingen af disse see mindste Tegn til Ild, undtagen alleene at Haarene bag Ørene paa den eene vare noget svedne. Til Beviis paa Ildens Maade at virke paa, kand ellers dette tiene, at den, ligesom den sædvanlige Lynild, paa et par Steder i Skaftaa-Tunge, i et Øyeblik smeltede smaa rundagtige Huller i den faste Klippe, og trængde sig saaledes der igiennem; og til Beviis paa dens Hæftighed, at Bierget iblant andre Ting befandtes at have opkastet en overmaade haard og fast Steen der veyede 14½ Pund, hvilken, tilligemed andre Steene af 2. 3. til 10 Punds Vægt, nedfaldt Natten imem den 20. og 21 Octobr. fuldkommen fire Miile borte.

Det som ved andre Ildsprudende Bierge i Island nogle gange tilforn er bleven baade seet, og optegnet i de gamle Aar-Bøger, mærkedes og ved dette, at man nemlig, iblant de af Ilden opkastede Ting, fandt en Mængde Kiøkken-Salt, hvilket, især udi klart og tørt Veyr, kunde opsamles oven paa Sandet.

Til Slutning er erfaret og af alle Naboerne eenstemmig stadfæstet, at det mod Vesten tilgrændsende Isbierg Oefields-Jøkel, ved denne store Mængde Vand, Jis, Steene, Grnus og Aske, som Katlegiaa opkastede, mærkelig er aftaget, saa at ikke alleene Isen paa samme er bleven øyensynlig lavere end den tilforn har været, men at endog store Field-Spidser, som man ikke før har kundet see, nu begynde at stikke temmelig høyt frem over Jisens Overflade.

Fort-

Fortsatte Efterretninger

Om

Nogle Coloniers

eller

Fremmede Folkes, særdeles Tydskers og Fransoseers Ankomst

Og

Fortplantelse her i Dannemark,

Tillige med Besvarelse paa det Spørsmaal: om slige Fremmedes Modtagelse bør regnes for et Lands Gavn eller Skade?

af

E. Pontoppidan.

§. I.

Det er nu en halv Snees Aar siden at jeg, i dette Selskabs Skrifters tredie Bind, publicerede Amagernes og nogle andre fra Nederlandene her ankomne og boesatte fremmede Folkes Historie. Den gang lovede jeg, at give ligeledes Efterretning om en Deel fleere deslige Colonisters eller Nyeboerers Ankomst i Hans Kongl. Majestæts Lande, særdeles om dem af Tydsk og Fransk Nation. At dette mit Forset og Løfte ikke længe siden er

opfyldt, dertil har mine Embeders Omskiftelse været den fornemmeste Aarsag. Imidlertid erindrer jeg, at Løfte giør Gield, og at gammel Gield taber ved Elde intet af sin Gyldighed. Derfor vil jeg stræbe at efterkomme bemeldte Løfte, om ikke saa fuldkommeligen som jeg ynskede, dog saaledes som jeg formaaer, og som mine nærværende Omstændigheder af Tid og anden Leylighed ville tillade.

Allerførst vil jeg melde noget om de Tydske og Frandske Colonier, som Tid efter anden have nedladt sig her til Lands. Dernæst vil jeg føye her til, nogle uforgribelige Tanker over det problematiske Spørsmaal: Enten det er gavnligt eller skadeligt for et Lands gamle Indbyggere, at en Deel Fremmede, ved visse Anledninger, nedlade sig iblant dem, til Deelagtighed i samme Lands Fordeele.

§. II.

Ligesom Dannemark ved Eideren, eller Sønder-Jydlands Ende, grendser umiddelbar til Tydskland, saa har vi og derfra faaet adskillige Colonier ved adskillige Anledninger. I de ældste Tider, da Tydskland, saavelsom de Nordiske Riger, var beboet af barbariske Hedninger, skeede tvert imod herfra mange Udvandringer, deels til Tydskland selv, deels derigiennem til Italien og andre Lande. Jeg lader staae derhen, om de Vandalers Navn har taget sin Oprindelse af de store Vandringer og Vandre-Skarer, som ved Dyr-Tid, Vandfloder, indbyrdes Krig og Oprør, eller andet Tilfælde, fik Anledning til at forlade deres Føde-Stavn og gaae ud, for at søge bedre Lykke i fremmede Lande. Vist er det, at Norden den gang fornemmeligen svarede til det Navn, Vagina gentium. De mange slags Folk som Tacitus tilskriver Cimbrien eller Jydland og Holsteen allene, ere formodentlig ikke blevne ham bekiendte anderledes, end ved deres Udreise, da de ligesom adskillige Biesværme streifede vidt og bredt omkring, naar deres eget Hiem blev dem for trangt.

Dette

Dette varede ved, lige indtil Christendommens Tider, da de Tydske, særdeles under Keyser Henrico Aucupe, lagde sig efter at befæste deres Stæder med Ring-Muure, oven til Lands mod Hunnernes, men i Neder-Sachsen mod Askmannernes, det er de Danskes Overfald, hvilket særdeles gav Anledning til at befæste Bremen og Hamborg.

I det tiende og ellevte Seculo ytrede sig, tillige med nogen liden Kundskab om den christelige Religion, Begyndelsen til en mere rolig og fredfærdig Leve-Maade hos os Danske. Til Engelland og Normandien i Frankerige skeede vel endnu nogle Krigs-Tog, af Danske Fribyttere, men da de der fik Herredom og tillige antoge Christendom, saa havde deres Streifferier paa fremmede Stæder en Ende.

Derimod indfandt sig, fra samme Tid af, adskillige fremmede Folk i Dannemark. Siden S. Anscharii Mission, komme af og til Franske, Engelske og Tydske Monke, eller andre Geistlige i det vigtige Erende, at oplyse og omvende de Danske Hedninger, hvor om jeg i vor Kirke-Historie Tom. I. Cap. 2. og 3. har givet fornøden Efterretning. I de sildigere Tider, have adskillige Tilfælde foraarsaget, at fremmede Folk langt sædvanligere har søgt Tieneste og Bolig hos os, end vi hos dem, og det baade i Fred og Feide. Det sidste sees deraf, at efter A. Hvitf. Ord K. Waldem. I. Ao. 1158. lod bygge en Muur paa Dannevirke, for at hindre de Sachsers og Slavers Indfald, i steden for at andre fordum byggede Muure for at holde de Danske ude af deres Lande og Stæder. De Anledninger ved hvilke Fremmede ere indkomne til at boe blant os, kunde være mange og ikke alle bekiendte, men i Almindelighed at tale, da har det været Krigs-Tog, Kiøbmandskab, Haandværker, Religions Forfølgelser og Herre-Skifter, som i nogle hundrede Aar, have hentet og inddraget saa mange tusinde Fremmede, særdeles Tydske, Franske og Skotter, at en femte eller siette Deel af Nationens Blod er ikke ret gammel i Dannemark, skiønt derfor Landet ligesaa nyttigt, som det øvrige, hvilket siden skal vises med nøyere Undersøgelse.

Hvor

Hvor ofte saadant er skeet, særdeles i de ældre Tider, kand jeg ey forsikre, efterdi vore Aar-Bøger opfyldes fornemmelig allene med det som hører til Krigen og andre anseelige Bedrifter, men give liden Efterretning om Borgerlige Ting, og særdeles Hændelser. Det lidet som jeg kand udfinde, skal anføres i ovenbemeldte Orden, da jeg vil vise i det mindste nogle tydelige Exempler paa hvert slags Nyeboeres Ankomst i Dannemark, saasom først

§. III.

Ved Anledning af Krigs-Tog ere Fremmede indkomne og indkomme endnu, særdeles fra Tydskland, i temmelig Mængde, hvor af vel nogle, efter kort Tid have søgt hiem igien, men ogsaa en god Deel, ja undertiden de fleeste, ere blevne i Landet, og af Soldater blevne Bønder eller Borgere. Saaledes indførte Kong Sveno Grathe, efter at hand to Aar havde været landflygtig i Tydskland, en god deel Sachsiske Hielpe-Tropper med sig og brugede dem mod sine tvende Rivaler Waldemar og Knud, baade i Siælland og Jydland. Da Hertug Otto Christoph. II. Søn vilde indtage sit Fæderne-Rige, førde hand en Tydsk Armee ind i Jydland Ao. 1337. Men den blev slagen og adspredt. Tre Aar derefter, eller 1340. indførte Grev Gerhardus Calvus atter i Jydland 10000 Mand fra Stift Bremen, Vestphalen og Rhinstrømmen, hvilke af deres korte Klæder bleve kaldte Gunts-Hofter, som holdt ilde Huus, men bleve ligeledes flygtige, efter at Niels Ebbesen havde slaget deres Herre i Randers. Hvitf. p. 467. Næste Aar derefter, indførte Kong Waldemar Atterdag en Hob Beyerske og Markiske Folk, idem. p. 478. Ao. 1416. kom den i Sverrig affatte K. Albert fra Mecklenborg ind i Jydland med Vestphaliske og Tydske Ryttere og Knegte, Forsterne til Hielp. id. p. 667. At Waldemar Atterdag ved sin sildige men lykkelige Hiemkomst fra Tydskland, har forsørget sig med ligesaadan Hielp, synes rimeligt af alle Omstændigheder.

Et større og tydeligere Exempel herpaa findes i Kong Hanses Historie, nemlig at Ao. 1497, da man rustede sig til Krig mod de Svenske,

Svenske, kom her ind paa een gang 6000 Mand, under Navn af den store Garde, hvilket Krigsfolk tilforn havde staaet i Keyser Maximiliani, og dernæst i Hertog Magni af Sachsen hans Tieneste, og blev anført af en Colnisk Herremand, ved Navn Junker Slentz, (maaskee Schleinitz) af hvilken Hvitfeld siger T. II. p. 1015. det Ordsprog er kommet, at naar man taler om en stiv Selle, kaldes hand Junker Slentz. Ligeledes finde vi udi Christiani II. Historie, at denne Konge har sanket, foruden 2000 Fransoser, mange Tydske, Engelske og Skotske Soldater. Hvitfelds Ord ere T. II. p. 1142. disse: Kongen betænkte fast ilde Sagen, at hand indlagde i Kiøbenhavn de to tusinde Fransoske Knegte, som Jacobus de Walles førde, og derforuden de Tydske, Engelske og Skotter, som dog stedse ilde forligtes sammen, hvilke hans Forvanter en Part havde sendt ham, en Part vare antagne for Sold. De burde at være fordeelte udi andre Lande og Stæder, dog hand blev tilforn raadet, at hand ikke skulle legge saa meget Folk af fremmede Nationer derind tillige. Men hand svarede: Nebbet Qvæg forligges best, de vare af eet Haandværk.

I den saa kaldte Grevens-Feyde, som det skadelige interregnum efter Friderici I. Død gav Anledning til, sankedes ogsaa mange Tydske Krigsfolk i Dannemark. Ikke allene Grev Christopher af Oldenborg med de Grever af Hoya og Tecklenborg, indførde en stor Hob fra Vestphalen og Nederland, men ogsaa den Lybekske Borgemester Meyer, som selv agerede Oberst, og omsider Hertug Albert af Mecklenborg, understøttede med meget Folk, det borgerlige Parthie, som ville aabne Christiani II. Fængsel, og sette ham paa Thronen igien. Af disse bleve vel en god Deel nedlagt, i det Slag paa Oxenbierg ved Assens, men ved den efter Kiøbenhavns Indtagelse paafulgte Fred, bleve mange i Landet, og fandt særdeles i Fyen (hvor nogle afbrændte Kiøbstæder fik nye Previlegier) Leylighed at nedsætte sig med Borgerlig Næring.

I den syv Aars Feyde mod Sverrig, under Kong Frider. II. indkom atter et stort Tal af Tydske Hielpe-Tropper, med Grev

Gunther af Schwartzborg, Helmer von Münnichhaußen Biskoppen af Osnabrug og Paderborn, Grev Johan af Hoya og 13 andre Tydske Grever. Skiønt de nu ikke forligtes vel med de Danske, i Beleiringen for Elfsborg, og derover snart bleve aftakkede igien, saavidt de udgiorde et fremmet Corps, saa toge dog mange af dem Tieneste under Danske Regimenter, og efterlod sig Levninger i Landet.

Da Kong Christ. IV. Ao. 1611. rustede sig til Krig mod Sverrig, havde hand foruden 24000 Mand lutter Danske og Norske, 4000 fremmede i sin Tieneste, nemlig 2000 Tydske til Hest og 2000 Engelske og Skotske til Fods, siger Slange in vita Christ. IV. pag. 244. ligeledes da denne Konge 1625. blev forviklet i den Tydske Religions Krig, sendte ham hans Svoger Kong Jacob Stuart 6000 Mand Engelske og Skotske, under General Morgans Comando, af hvilke ikkuns faae omsider indkomme i Dannemark, men de fleeste bleve i Tydskland (*) Ao. 1627. indkomme efter Slanges Beretning p. 610. først 1400 og siden 800 Mand Fransoser under Grev Montgomerie hans Anførelse, hvilke K. Ludv. XIII. havde tilladt at hverves i Frankerig, saavelsom givet nogle af sine fornemme Officerer Forlov at træde i Dansk Tieneste. Samme Aar indfaldt den Keyserlige Armee under Hertugen af Friedland i Sønder og Norre-Jydland, blev der liggende i tvende Aar, saasom i et got og mageligt Qvarter, hvor bemeldte N. Slange p. 624. roser deres ordentlige og Oeconomiske Opførsel, efterdi de haabede at beholde Landet. I steden for at hindre, befordrede de baade Agerdyrkning og Skibsfart, dem selv til beste, følgeligen sluttes, at de ikke alle ere komne tilbage. Ja nær havde de besat Landet med en meget skadelige Colonie og Yngel af Tiger-Dyr, thi en Oberst, som havde ført mrd sig baade

(*) Af den Skotske Nation har fordum været en temmelig forsamling i Kiøbenhavn, som sluttes blant andet deraf, at de Ao. 1539. have havt en egen Stiftelse i Helliagiæstes Hospital, hvilken K. Christ. III perpetuerede for trende Personer af Skotsk Herkomst. I Bergen er en egen Gade kaldet Skotte-Bye, fordum bebodt af dem allene, ligesom i den nye Kiøbstæd Christians-Sund, Skotterne nu drive den største Negoce. Blant Skotske Familier, som deels forekomme i vor Lands Historie, deels endnu have deres Afkom ibant os, ere Brysche, Dishinthun Kromarti Leslie, Middelthun, Movat, Sincler egentlig Saint Clair og Sandru egentlig S. Andrew. Wallace og flere.

de Han og Hun af dette Slags, hvilke vare tamme og afrettede til at bringe ham Vildt hiem af Skoven, døede i Sæbye, da Dyrene bleve vilde og giorde megen Skade i Vendsyssel, indtil en Herre-Mand navnlig Jørgen Kruse, skiød Hannen ihiel, og Hunnen fandtes død frussen i en Mose, efter sidst bemeldte Autors Ord, p. 690.

I denne Keyserlige saavelsom i næstfølgende Krig med Sverrig, efter General Thorstensons uformodentlige Indfald i Holsteen og Jydland, blev hværvet meget Tydsk Folk til Dannemarks Tieneste, og skiønt det ikke kunde være andet, særdeles i Betragtning af Adelens Uvillighed til at forsyne sig i Freds Tiid, med det som Krigen udkræver, saa viiste man dog kort efter, sin store Misfornøyelse over disse fremmede Tropper, ved K. Frider. III. Udvælgelse, da i Haandfæstningen blev blant andre nye Vilkaar, indrykket ogsaa dette: **At ingen fremmede Tropper maatte føres ind i Riget.**

Den ulykkelige Svenske Krig under Kong Frider. III. midt i forrige Seculo, gav desverre alt for stor Anledning til Polske og Tydske Soldaters Ankomst i Dannemark, under Navn af Hielpe-Tropper, skiønt det Gavn som de giorde, knap veyede op imod den Skade og Vold som de øvede i de fleeste Danske Provintzer og af dem bleve ved Udmarschen vel ikke mange tilbage.

§. IV.

Derimod var Kong Christiani V. Regiering frugtbarere paa det som kand regnes her hen. Efter den forandrede Regierings-Form, var Hans Majestæt betænkt paa Militair-Etatens ordentligere Indrettelse, som skeede efter et Model tagen af de Franske, hvilke i Krigs-Konsten længe siden har været heele Europæ Lære-Mæstere. De Franske Generaler Comte de Roye, Cormillion, Cicignon og flere Stabs Officerer førde deels af deres egen Nation, deels og fornemmelig fra Tydskland, de allerfleeste Krigsfolk herind. Landmagten blev nu sat paa en bestandig Fod, og giort mere end dobbelt saa stor

som tilforn. Men da man ikke ville tage Bonden fra Ploven, saa hværvedes Aarligen de fleeste recruter i Tydskland. Derforuden indkom Ao. 1677. paa eengang henimod 8000 Mand, nemlig 1800 Hessiske og 6000 Mynsterske Tropper, til Bistand i den Krig mod Sverrig. De første som Kongen havde faaet til Laans af sin Svoger Land-Greven, komme for en god Deel tilbage, da Krigen endtes. Men de sidste, som den navnkundige Monsterske Biskop Christoffer Bernhard von Galen havde sendt, under General Grev Vedels Commando, bleve her bestandig. Vel krævedes de 1679 tilbage af den følgende Biskop Ferdinand v. Fürstenberg, som ikke ville blive ved sin Formands Alliance med Dannemark. Men da Formanden havde overladt dem, uden at bestemme nogen Tiid, og da hverken de eller deres General havde svoret den nye Biskop nogen Troskabs Eed, saa og heller ynskede at blive i Dansk Tieneste, saa skeede dette sidste. Vel har jeg hørt, at nogle af dem skulle have søgt hiem igien, men i Olearii Holstenske Chronicks Continuat. heder det, at de bleve her alle, og da dette vel ikke kand tages gandske noye, er det dog venteligt om de allerfleeste.

Ved Land-Militiens Oprettelse saa snart Høylofl. Kong Frider. IV. havde tiltrædet sin Regiering, var dette vel et Hoved-Øyemærk, at man Efterdags mindre ville trænge til fremmede Krigsfolk, ikke heller har man siden den Tiid Exempel, saasom tilforn, paa hele fremmede Regimenters Antagelse i vor Tieneste. Men til de gevorbne, særdeles Infanterie-Regimenters Vedligeholdelse, eller hastige Forøgelse, har man hidindtil ikke kundet undvære de udenlandske Recrut-Hværvinger. Disse falde vel temmelig kostbare, helst da man for gode Penge ikke altid kand vente at faae lutter got Folk, betragtede ihenseende til deres egentlige Brug, i Krigs Tiid. (*) Dog saa vidt gaaer mit Øyemærk ikke paa dette Sted, hvor de fremmede Recruter betragtes allene saasom Mennisker, ved hvilke saavelsom ved deres Afkom, Landets Indbyggeres Tall forøges

(*) Recrut-Pengene vindes tredobbelt derved, at Landet i en Snees Aar selger til Fremmede alle de Victualier, som saadan en Recrut ville have kostet at opføde i fald fremmede ikke havde fødet ham, sig til Skade.

ges og bestyrkes. Det er vanskeligt at sige, hvor mange saadanne Recruter aarligen indkomme i Hans K. M. Lande fra Franckfurt, Mühlhausen eller andre Hværvings-Pladser, dog meene de som have nogen Kundskab herom, at naar man ville sætte et Middel-Tal, kunde samme aarligen beløbe sig til 600 Mand, saa og at i det mindste den halve Deel af disse, nemlig 300, naar de have udtient, forblive i Landet ved een eller anden Næring. Efter denne Regning, kand man da slutte, at siden dette Seculi Begyndelse, 16000 Fremmde ere blevne her i Dannemark og formodentlig efterladt sig en Afkom 3 eller 4 gange saa Tall-rig.

§. V.

Nu kommer jeg til den anden Hovet-Anledning, ved hvilken jeg tilforn sagde, at fremmede Folk, særdeles af Tydsk og Fransk Nation, have søgt Boepæl i Dannemark. Denne er Kiøbmandskab og Haandverker eller adskillige Fabriker.

Vore ældste Forfædres eenfoldige og tarvelige Leve-Maade fritog dem for at bruge eller behøve de allerfleeste Ting af det Slags, som efter nærværende Tiids Indbildning, ere umistelige. Afling og Fædrift skaffede dem Føde og Klæde efter naturlig Fornødenhed. Vidre vidste de af intet at sige, indtil andre Folk, som tidligere vare blevne det man kalder polerte og raffinerte, antændte disse Barbarers Begierlighed og, efter første Anseelse, befordrede deres Velstand, ved at forhielpe dem til en behageligere, mageligere og anseeligere Leve-Maade, i Mad og Drikke, Klæder, Boliger og Boeskab. Hvorvidt dette er gaaet, endogsaa i een Mands Alder, det seer enhver Skionsom med Forundring, og hvorledes den Fremgang er skeet, Tid efter anden, det var en Sag som fortiente at een af vore Antiqvariis hentede den frem for Dagens Lys. Jeg har vel havt Lyst men ikke Tid og Leylighed der til.

Mit nærværende Øyemærk udkræver ikkuns dette, at fra de barbariske Tider af, hvis Grendse jeg vil sette under Kong Knud

den Store eller i det ellevte Seculi Begyndelse, har Kunst og Kiøbmandskab her til Lands alt mere og mere aabnet Døren, og banet Veyen for mangfoldige fremmede Folk, som ved deres Fortrin i hine Handteringer, have fundet bequem Leilighed til at giøre deres Lykke i Dannemark, saa velsom i de øvrige Nordiske Riger. Det velbekiendte Ordsprog: Hvad giør ikke Tydsken for Penge, har uden Tvivl sin Oprindelse deraf, at hiin Nation har været vore første Lære-Mestere, ey allene i Kiøbmandskab med indbragte fremmede Vahre, men ogsaa i Haandværker og Fabriker, da man omsider ynskede at see de nye og fremmede Ting forfærdigede hos sig selv. Et tydeligt Bevis herpaa er dette, at næsten alle vore Redskaber samt det som giøres ved dem, endnu bære Tydske Navne, og altsaa vidne om deres Oprindelse i Tydske Lære-Mæsters Mund. Ex. gr. Hammer, Tange, Fiil, Raspe, Anbolt, Øxe, Høvl, Kylle, Kile Liim, Pensel, Farve, Naal, Traae, Lest, ꝛc. Jeg vil ey tale om visse Kunster og Haandværker, som sildigere ere indførte og endnu daglig drage mange fremmede, særdeles Tydske Mæstere og end flere Svenne herind, saasom adskillige Klæde-og Silke-Vevere, Strømpe-Strikkere, Bogtrykkere, Cortun-Trykkere, Urmagere, Instrumentmagere, Papirmagere, Steenhuggere, Kaaberstikkere, Gartnere, Bysse-Smidde, (*) og andre deslige, som vi nu efterhaanden have god Forraad

(*) Bysse-Smidde og andre Gevær-Magere af Tydsk Nation udgiøre nu en Colonie paa et Par hundrede Menniſker, boende i Tie-Kiøb-Sogn ved Helsingør, og at de Tydske af Arilds Tiid her til Lands have næret sig med at forfærdige adskillige Krigs-Vaaben og deslige Redskaber, det sees blant andet deraf, at *Saxo Gramaticus* Lib. XII. p. 244. edit. Stephan: fortæller, hvorledes den oprøriske Printz Harald Kæsie ikke kunde fordrives af sin Fæstning Haraldsborg ved Jise-Fiord, førend de Tydske som boede i Roskild, havde paa Kong Erich Emunds Begiering, forfærdiget saadanne Muur-Brækkere, ved hvis Hielp bemeldte Castell blev saaledes knuset, at Harald saae sig usikker deri og om Natten flyede deraf, men siden da hand fik Overhaand igien, hevnede sig haardeligen paa hine Tydske Kunstnere, i det hand lod deres Næser afskiære. A Saxonibus, qvi Roskildiæ degebant, tormentorum officia mutuatus, domesticas vires externis cumulavit ingeniis. Qvippe Noſtri, rerum adhuc militarium rudes, rarò talium uſu callebant. - - - Interea Nicolaus, Haraldi Theutonicorum ſupplicia exigentis, precibus inclinatus, Roskildiam irrupit, comprehenſasqve in urbe germanos, incentoris arbitrio mulctandos dimiſit. Qvos Haraldus, tum qvia tormentorum opifices, tum qvia de falſa nece ſua gloriantes

Forraad af, og ikke saasom fordum tør ved at forskrive. Men af Begyndelsen have alle de som dreve den Slags Handtering blant os, været og ere endnu for en stor Deel, af Tydsk eller Fransk Nation.

§. VI.

Hvad Handel og Kiøbmandskab angaaer, da har samme længe siden draget mange Fremmede herind, særdeles fra de Tydske Hanse-Stæder, som alt forlenge beholdt det Monopolium, hvilket de tilsnigede sig i de Vankundigheds Tider, da vore Forfædre, ligesom Resten af de Nordiske Folk, forsømmede denne Næring. De Danske fore til Søes, enten allene for at fiske, eller og at øve Søe-Røverie, som den gang passerede for et ærligt Haandværk; Mod Enden af det tolvte Seculo, eller under Kong Canuto VI. da den Tydske Nation fordrev den Vendiske, og bemæstrede sig de Stæder omkring Øster-Søen, begyndte den ogsaa at faae Indpas i Dannemark, og der at udhøkkre sine Kiøbmands-Vahre. Saa siger *Pontanus* Lib. VI. pag. 292. Cumqve tum Simul Vandaliæ Urbes, Lubecha, Hamburgum, Rostochium, & Stralesunda, a Saxonibus vicinisqve Theutonis exaugeri atqve freqventari essent cæpta, illis etiam permissa erat apud Danos Negociatio, qvæ indigenis, seu Vandalis ipsis, utpote Christiani Nominis ac regni Danici perpetuis hostibus, haud qvaqvam concedebatur. Saa var det da Hedenskabet, som indtil den Tiid, havde udelukket hine Stæders Indbyggere, men Christendommen som aabnede dem Døren til at handle her, og deels at nedsette sig iblant os, dog ikke altid saasom bestandige Borgere, men allene saasom Factorer, hvilke her til Lands kaldtes Udliggere, og med et andet Navn Peber-Svenne, fordi de soldte særdeles adskillige Spicerier, af vilke Peber den gang var det sædvanligste. Siden er det Navn Peber Svend brugt til at betegne en gammel ugiftet Mands-Person. Thi det var de Tydske Husbonders

antes audierat, extrema narium parte præcisa, deformes reddidit, percontatus, an Haraldus eorum fuerit jaculis interfectus. Hvorledes Keyser Lotharius siden antog sig sine tydske Lands-Mænd, skiønt det var underligt, at hand befattede sig med dem, da de vare Danske Undersaatter boende i Roskild, derom see noget mere i *Joh. Grammii* Notis ad *Meursii* Hist. Dan. edit. Florent. 1746. p. 253. b.

bonders Politike, her ligesom endnn paa Comtoiret i Bergen, at ingen af deres udsendte Factorer eller Udliggere, som holdte Vahre fall paa fremmede Stæder, torde gifte sig der, eller slaae Rødder i fremmede Lande, og derved aabne Øynene paa Landets egne, eller lære dem en Handel og Næring, som Hanse-Stæder allene ville have sig forbeholden; Til den Ende havde de i vore beste Danske og Norske Søe-Stæder, deres saa kaldte Compagnie- eller Handels-Huuse, og derhos et sluttet Selskab af Kiøbmands-Karle, som skulle passe paa Næringen, sætte Prisen og mage det saa, at Profiten blev deres egen. Dette varede ved, indtil det 16de Seculi Begyndelse, u-anseet at Kong Waldemar Atterdag og fleere Konger indsaae nogenledes den Skade, og begyndte at klippe de Tydskes Previlegier, ved een og anden Leylighed. Kong Christian II. Som var Borger-Standen ikke mindre kiær, end Adelen forhadt, saa og, i Anledning af sit Giftermaal, de Nederlandske Kiøbmænd langt mere end de Østersøiske bevaagen, tænkte alvorligen paa, at skaffe en Forandring i denne skadelige U-orden, begyndte ogsaa baade i Kiøbenhavn og Helsingøer, at trykke de Tydskes Compagnie, som ville være nesten independent, og adskilt fra det Danske Borgerskab. Af deres Forsamlings Stæd, har Compagnie-Stræde her i Kiøbenhavn, endnu sit Navn, ligesom ikke langt derfra, Hysken-Stræde Qvasi Häuschen-Stræde, kaldes deraf, at imellem gammel Strand og Vimmelskaftet stode den gang mange smaae Hytter og Kramboder, i hvilke de Tydske Peber-Svenne holdt deres Vare Fall om Sommeren særdeles, da mange af dem droge hiem om Vinteren til Lybek og Rostok.

Hvad nu Kong Christ. II. som før er meldt, havde i Sinde, det begyndte Kong Friderich I. eller egentlig Rigens Hoff-Mæster Mögens Giöe, som en treflig Patriot, baade for Kirken og Staten, at sette i Værk. Grunden lagdes in Augusto 1526. da efter A. Hvitfelds Ord T. II. p. 1294, blev besluttet, **At de Tydske intet særdeles Compagnie skulle have til Kiøbenhavn, men de Tydske Borgere skulle være i Compagnie med de Danske.** Hvad Breve som de Tydske derpaa tilforn havde haft af Kong Christ.

Christ. I. de lydede med Forbehold at forandre og tilsette. Dog hvilke Tydske som ugifte ere, de maae holde dem et Compagnie &c. Af de sidste Ord sees nokſom, at allerede den Gang en Deel Udliggere eller Peber-Svenne, havde overtraad deres Regel, om ugift Stand, eller taget sig Hustruer, saa velsom Huus og Boe-Pæl i Kiøbenhavn, ligesom det samme efter haanden skeede paa andre Stæder i Kongens Lande, undtagen i Bergen. Her bleve de Tydske paa Contoiret af Lehnsmanden Christoph. Walchendorf vel temmelig ydmygede, og ved Trusel med den nærliggende Fæstnings Canoner, tvungne til Subordination i andre Henseender. Men indtil denne Dag, tør deres Handels-Forvaltere ikke gifte sig, uden de forlade Contoiret, og nedsette sig i Byen som Borgere. Ja efter at nu næsten det gandske Contoir hører Byen selv til, saa finder man dog sin Regning ved, at besette alle Handels-Stuer, ikke med Norske Drenge, som kunde have alt for mange Bekientere eller Drage-Dukker i Byen, men med Tydske Lære-Burscher, af hvilke Aarligen indkomme nogle Snese ja Hundrede, og det uden Landets Skade, thi naar de have udtient og ville nedsette sig selv som Borgere, da gifte de sig med Norske Piger, og deres Afkom udgior nu nogle hundrede gode Kiøbmænds Familier i Bergen. Paa visse Maader kand man sige, at det er gaaet ligesaa her i Kiøbenhavn, og gaaer saaledes endnu til deels, da Kræmmerne, af Frygt for en indfødt Drengs Fristelse til Utroskab ved Samfund med de omtalte Drage-Dukker, allerhelst forskrive sig Lære Drenge fra Tydskland, eller i det mindste fra Holsteen.

§. VII.

I Anledning af det første Norske Sølv-Værk, som under Kong Christ. III. blev optagen i Tellemarken, indkomme fra Sachsen, efter *Nic. Kragii* Beretning, in Annal. p. 204, en deel Tydske Berg-Folk, men samme forligtes ilde med de Norske Bønder, som ey forstode deres Sprog, hvor over blev et Oprør, som kostede nogles Liv. Siden gik det bedre, da Kong Christ. IV. 1623. atter lod indhente den Colonie af samme Slags Folk, hvis Afkom endnu boer

paa Kongsberg og der holder Guds-Tieneste i deres Lands Sprog, endskiønt de længe siden ere blevne Nordmænd, hvad den største Deel angaaer. (*)

I Helsingøer har Tydske og Nederlandske Kiøbmænd, fra Christ. II. Tiid af, haft en temmelig Colonie, men siden Frid. II. Tiid, en Kirke og Tydsk Guds-Tieneste. Saa indkomme og under Kong Frid. III. midt i forrige Seculo, adskillige Familier af samme Nation til Fridericia i Jylland, hvilken da nylig anlagte Stad Høybemeldte Konge gierne ville see peupleret, og til den Ende forundte, ikke allene de Tydske Lutheraner deres egen Kirke og Guds Tieneste, men ogsaa de Reformerte og Roman Catholske deres, hvorfor næsten den halve Deel af bemeldte Byes Indbyggere ere fremmede af Tydsk og Fransk Nation, om hvilken sidste herefter skal følge nogen mere Beretning.

At i dette Seculo, særdeles i de sidste 20 Aar, en temmelig stor Mængde af fremmede Fabricanter og andre Haandværks Folk, deels forskrevne, deels kommende af deres egen Drift, have nedsat sig i adskillige Danske Byer, men særdeles her i Kiøbenhavn, er noksom bekiendt, og hvormeget de have forøget Folke-Mængden i denne Kongel. Residentz Stad, sluttes blant andet af Husleyens høytstigende Priis, saavelsom af den meget forøgede Consumption. Vil man sette denne kiendelige Tilvextes Grendser lidet bedre ud, da kand det siges, at Kiøbenhavns store Ildebrand og nye Opbyggelse, siden Ao. 1728, samt den kort efter foretagne nye Slots-Bygning har hentet Haandværks Folk i tusende Tall her til Stedet, og at ellers den store For-andring paa Bygninger, i saa kort Tiid, ikke havde været muelig.

§. VIII.

Den tredie Hovet-Anledning til fremmede Nationers Modtagelse i Hans Kongel. Majestæts Lande, har været udenlandsk Religions

(*) Nylig har jeg hørt, at den tydske Guds-Tieneste i Kongsberg er afskaffet, siden den var gandske overflødig og for de allerfleste uforstaaelig.

ligions Krig, Forfølgelse og Samvittigheds-Tvang. Ved Reformationens Fuldbyrdelse, eller i Kong Christ. III. Regierings første Aar, tabte Landet en Deel Indbyggere, særdeles Munke og andre Geistlige af det Slags, som heller ville fravige deres Fæderne Land, end deres Fæderne Tradition, og Overtroe, i hvad man end sagde dem om Pavedommets Nyhed og Lutheri Lærdoms Overeensstemmelse med den gamle Bog Bibelen. Derimod indfandt sig i hine flygtiges Stæd, udi Høysalbemeldte Konges sidste Tider, ved Haab om Religions-Fribed her at vinde, adskillige større og mindre Flokke af Fremmede, mest Tydske og Nederlandske Folk. Jeg vil ey tale om de fra Engeland fordrevne Erulanters Reise-Selskab, som under Anførelse af den Polske Baron Johannes a Lasco, Ao. 1553. ankomme til Helsingør og i samme Aar maatte vende Landet, efterdi man ikke fandt deres Lærdom overeensstemmende med Lutheri Lærdom og den almindelige Velfærd, hvorom in Annalibus er anført det jeg vidste, men siden har jeg med Fornøyelse seet samme mærkelige Tildragelse udførligere beskreven og documenteret i Hans Høyærværdigheds Hr. Biskop *Ludvig Harboes* lærde Fortale til Hr. *Detlev Zvvergii* Efterretning om det Siællandske Clerisi. Af disse fremmede, deels Tydske og Nederlandske Folk, blev ikke nogen tilbage i Dannemark, hvorfor de ikke heller komme i nogen synderlig Betragtning paa dette Stæd. Men det samme kand ikke siges om adskillige mindre Hobe og mange enkelte Familier, som baade kort for og efter den Tid, indfandt sig her og der i de Danske Provintzer, og ikke saa letteligen bleve observerte, skiønt naar det skeede, deres Concilium abeundi var ligesaa vist som hines. Deres almindelige Navn vare paa den Tid Sacramenterere og Sværmere, men ellers bestode de af Reformerte, Osiandrister og Anabaptister, særdeles fra Vestphalen og Nederland. Blant dem vare Vævere, Tapet-Magere, Guldsmidde og andre gode Haandverks-Folk, hvorfor de paa adskillige Stæder blant Adelige og Borgelige, bleve vel antagne, og ikke alle udviste, endskiønt Øvrigheden omsider giorde sig temmelig Umage derfor; Thi at de allerede havde slaget nogenledes Rødder her i Landet, sluttes blant andet deraf, at de tvende Fyenske Præster Mag. Christopher Michelsen og Hr. Lauritz Hellessön, toge ved deres Lær-

dom, angaaende Børne-Daabens Forkastelse og derover bleve domte til stedsevarende Fængsel Ao. 1552. To Aar derefter, udkomme tvende Konge-Breve med Befalning, at naar nogen fremmet Mand begierede Bolig eller Ophold her, da skulle hand tilsporges, om sin Religion og sit Fæderne-Land. Næste Aar blev samme Befalning igientagen med det Klagemaal, at man fornam, de forrige Befalninger vare ikke fuldkommeligen efterlevede, da de fremmede Folk endnu indfandt sig her, hvorfor dette Brev skulle offentlig anslaaes paa Kirke-Dørene. Endelig havde man endnu 1569 Aarsag til at igientage samme Klagemaal, og da at foreskrive 25 Artikler, over hvilke alle de som ville nyde Bolig og Borgerskab i Hans K. M. Lande, skulle være pligtige til at erklære sig. Det medfølgende Kongel. Mandat, indeholder blant andet disse Ord hidhenhørende: Vi FRIDERICH den anden ꝛc. giøre vitterligt, at efterdi vi komme udi vis Forfaring, at meget fremmet Folk af adskillige Nationer begive sig ind i vore Riger Dannemark og Norge, og er at formode, at en stor Deel af dennem haver en anden Troe og Meening om den sande Religion og rette Guds-Tieneste, end vi Selv og vore Undersaatter &c. Dette Slags Exulanter synes for en god Deel at have været Levninger af Johan von Leydens og Knipperdøllings Tilhængere, som til Mynster forsøgte at oprette et eget underligt Kongerige, og hvor disse siden kom hen, der maatte de endelig være Øvrigheden meget ubehagelige Giæster. De fik derfor her til Lands ingensteds Frihed, undtagen i Eidersted, hvor baade Anabaptister og Davidjoriter, omsider bleve en Tidlang tolererte, under Hertugen af Gottorp. Ao. 1574. giorde nogle af dem sig saa dristige, at de offentlig modsagde Præsten i Eckelnford. Dem paatog sig en Herremand, ved Navn Rumohr at omvende med Hug og Slag, hvorfor de flyede til Preussen.

§. IX.

Men ligesom det er venteligt, at en god Deel af disse mange fremmede, saasom adspredte i alle Danske Provintzer, efterhaanden lod deres Secteriske Nidkierhed fare, og forstode sig til at antage bemeld-

bemeldte Articulos, de qvibus interrogabuntur peregrini, og følgeligen vandt Borgerskab, saa findes det ogsaa, at desforuden mange andre Fremmede, mod det siette Seculi Ende og i Begyndelsen af det følgende, indfandt sig her, og uden nogen Vanskelighed, bleve modtagne, efterdi de allerede vare Lutheraner, som for deres Bekiendelses Skyld, maatte ronme, deels visse Provintzer i Tydskland, hvor Religions-Freden ikke forend Ao. 1648. blev udvirket, deels og fornemmelig, vare de Lutheraner fra Antiverpen og andre nederlandske Stæder, hvor Hertugen af Alba stræbte at indføre den Spanske Inqvisition, og med sin ret tyranniske Adfærd, drev mange Tusende got Folk ud af Landet, som saaledes blev blaattet for Indbyggere, at endnu mange store Stæder i Brabant og Flandern staaer halv øde. Af disse droge vel de allerfleeste til Holland, hvor man ved Vaaben forsvarede sin Samvittigheds-Frihed, men en god deel andre søgte de Protestantiske Provintzer i Tydskland, saa og de Nordiske Kongeriger, særdeles det nærmestliggende Dannemark. Udi Flensborg og flere Schlesviske Byer, nedlode sig mange, deels velhavende Familier, hvis Børne-Børn endnu vide god Rede for deres Andkomst. Til Nørre-Jylland droge ogsaa nogle, særdeles til Aarhuus, hvor deres Anforer omsider blev Borgemæster og var Stamme-Faderen til de Wormers berømmelige Familie. Men i Helsingøer og fornemmelig i Kiøbenhavn indfandt sig de fleeste, og fik derover Ao. 1585. egne Kirker og Guds-Tieneste, i det Tydske Sprog. Paa et Stæd i mine adversariis finder jeg dette at være skeet 10 Aar tilforn, nemlig 1575, da maaskee nogen Begyndelse dermed kand være skeet, efterat St. Petri Kirke, siden Ao. 1536, havde været brugt til at støbe Canoner i, men Ao. 1585. synes det, at den Tydske Meenighed i Kiøbenhavn ordentligen er etableret. Siden finder jeg at Ao. 1618. og 19. den gang mange fleere af samme Nation, som flyede fra Tydskland for den begyndte Religions-Krig, indfandt sig her, er St. Petri bleven en ordentlig Sogne-Kirke, og har faaet tvende Præster, samt ligesaa mange Prædikener som de andre Kirker, Froe-Prædiken undtagen.

Ao. 1621. Maae man i Kiøbenhavn have formerket en ny Tilvext af Fremmede, som her indkomme, og ikke alle vare Lutheraner, hvorfore Biskopen D. Johan Resenius, efter Kongel. Ordre, sammenkaldte i vor Frue-Kirke, alle saadanne Fremmede, som ikke holdt sig til vor Bekiendelse, og sagde dem i Kongens Navn, at de enten maatte blive Lutheraner, eller og romme Byen. De som antoge saadant Vilkaar, giorde Eed paa forbemeldte 25. Artikler pro peregrinis, hvilket alle ikke synes at have giort. I mine adversariis heder det: Qvam Conditionem qvi eligebant, in Frid. II. de religione articulos jurabant: *Nic. Slange* siger, in vita Christ. IV. T. I. p. 402. At den Examination af Biskopen blev anstillet i nogle Dage, og at af Haandværks-Folk fandtes en deel Menoniter og Vedder-Døbere, som strax bleve advarede, inden en vis Tid, at forlade Riget, og under høy Straf, siden ikke der at lade sig finde. Om andre dissenterende meldes her ikke, at de tillige bleve udviiste, dog tvivler jeg ikke paa, at nogle Reformerte saavelsom Romansk Catolske, den gang ogsaa indfandt sig her, skiønt ingen af Deelene havde nogen offentlig Guds-Tieneste. Om nogle af disse have giort Eed paa Artiklerne, eller om de ey vare angivne, findes ikke.

I Betragning af denne tøye Varetægt, som særdeles i Kong Christ. IV. Tid, blev holdet over Bekiendelsens Enighed her til Lands, synes det ikke meget rimeligt, at høystbemeldte Konge skulle have inviteret de fra Holland emigrerende Arminianer, til at nedsette sig i Glückstad, ligesom Hertug Frid. III. af Gottorp 1619, havde indrommet dem det Stæd, paa hvilket en saadan Hollandsk Colonie opbyggede den liden nette og nærsomme Bye Friderickstad, hvor de, saavelsom siden Menonisterne, item nogle Nederlandske Papister paa Nordstrand eller Pilvorn, nyde tillige med Landets egne, bestandig Religions-Frihed, visende sig at være et fredelig og flittigt Folk, og om den Colonie har jeg allerede tilforn meldet noget lidet, saasom et Tilheng ved Amagernes Historie. Angaaende Kong Christ. IV. Forset om at samle fremmede Indbyggere uden Religions Forskiæl, til den af ham anlagde nye Glückstad ved Elben, hvor og nogle fremmede virkelig henflyttede, da holder jeg det ikke saa urimeligt, som

Hr.

Hr. *Lakmann.* Tom. II. p. 468. naar hand meener, det var ikkuns Pralerie at *Casp. Barlæus in Epist. Parænet. ad Confæd. Provinc. ordines,* skrev saaledes, Invitant ad se, qvos vos fastiditis, Danus, Svecus & Holsatiæ dux, item *Joh. Uytem Bogardus,* til *Conr. Vorstium.* de Neapoli, qvam Rex Daniæ Moliri Dicitur, (Gluchstadt) aliqvid etiam Nobis innotuit, estqve jam illis in Regionibus, qvi istius Regis Animum tentare decrevit, nostro autem nomine, aperté qvid agere, hactenus minime Consultum putamus. See *Limborg Epist. Eccles. & Theol.* p. 613.

Ao. 1632. Er her til Sielland ankommen en deel Exulanter fra Böhmen, uden Tvivl saadanne Böhmske eller Mähriske Brødre, som Papisterne, i den langvarig Religions-Krig, havde fordrevet af deres Fæderne-Land. Jeg søger forgieves i mine adversariis om det Sted, paa hvilket disse have nedladt sig, men dersom ikke min Hukommelse feyler alt for meget, da har jeg nogen Steds læst, at de fik Boepæl i Kiøge, hvor dog nu ikke haves nogen Efterretning derom. Alt hvad jeg veed til visse, er at Biskop *Joh. Pauli Resenius,* i et Monito Synodi Roeschildensis, giver Præsterne den Formaning, de maatte stræbe efter beste Formue, at hielpe disse fattige Folk, hvilke af det Wittenbergske Universitæt vare hannem recomenderte, saa at enhver Præst til hannem indsendte den dem beskikkede Hielp, hvilken ikke kunde være ringere end een Specie-Daler.

§. X.

Ao. 1685. da det navnkundige Nantiske Edict, som forsikrede de Reformerte i Frankerig om deres Religions-Frihed, af Kong Ludov. XIV. blev ophævet, indkom her til Kiøbenhavn en god deel Franzøske Familier, som i Faveur af hendes Majest. Dronning Charlotte Amalia, ikke allene fik frie Religions-Øvelse i en egen Kirke, hvis Bygning Ao. 1688. blev færdig, men endogsaa 20 Aars Frihed for personlig Skat og Paaleg, samt visse Fortrin, i henseende

de til Tolden og Grundskatten for dem som ville bygge Huse. See *Lundorp. Acta Publ.* Tom. XII. p. 156.

Høystbemeldte Dronning, som var af deres Kirke, giorde derhos en saadan Stiftelse, at de fire Reformerte Præster, nemlig tvende Franske og tvende Tydske, skulle af en fastsat Capital, nyde aarligen hver 400 Rdr. og ved Testamente forøgede hendes Majestæt omsider Gaven til 500 Rdr. Aarlig for enhver, lod ogsaa opbygge 4 gode Præste-Boliger, nest ved Kirken. Af Tydske og Hollandske Reformerte, var allerede en temmelig Menighed her tilforn som søgte Guds-Tieneste hos fremmede Ministre, og da disse nu fik deel i den Naade som hine fattige Refugiez egentlig var tiltænkt, saa forpligtede de sig til, at give Aarligen 100 Rdr. til den Franske Menigheds Fattige, saalenge som samme behøvede det. Hvem de første Franske Familier vare, sees af nogle Breves Underskrift, særdeles af eet dateret paa Jule-Dag eller den 25. Dec. 1685. Saa og af en anden Fortegnelse fra samme Tid, hvor følgende Navne findes foruden Præsternes. Frid. Charles Comte de Roye, de la Rochefaucault, Marechal des Armées, Monsr. Rambouillet de la Sabbliere, Danty, Les Junies, Girmay, Frid. Henry Marqvis de la foresт, Henry de Cheusses, Susannet, des Loges, de la Pottrie, de Buy, du Perron, La fossée, Nizet, Abr. de Lys, Theod. Colas, Drelincourt, Terial, Daniel Schalck, *Denis Piengart*, *Jean* Grimpret, Jaqves vallon, Nicol. Dumor, Philippe Beaucourt, Jean Linesеer, Henry de Moor. Kort efter, neml. 1694. findes Personernes Tall i den Franske Menighed at have været 215 af hvilke 36 stode i Kongel. Krigs-Tieneste; deres Præster have været Monsieur Mesnard til Ao. 1699. La Placette 1711. en Mand af meere en sædvanlig Fortieneste og Retsindighed, le Blanc. 1709. de St. Ferol 1708. de Loges, 1712. de la Tour dalies, 1711, Martin, 1720 Eyraud 1743, Mourier 1754, Eyraud siden 1743. Mourier siden 1754. de tvende sidste have succederet hver sin Fader i Embede og beremmelig Forhold. Af Eyraud har jeg disse Efterretninger, og takker ham meget derfor paa Publici Vegne.

I An-

I Anledning af disse Fransøske Refugiez, indkomme baade tillige, og siden, Aar for Aar, mange flere Reformerte af Tydsk Nation, fra Pfaltz og andre Lande, saa at den Tydske Meenighed nu overgaaer den Franske, baade i Tall og formue.

Ao. 1720. bekom en anden Reformert Colonie af Fransøsk eller egentlig Vallonsk Nation, frie Boepæl og Religions-Øvelse udi Fridericia i Jylland. Anledningen dertil gav en Oberst-Lieutnant navnlig du Boulet, som søgte saadan Frihed for disse Folk, hvilke den gang boede i det Brandenborske, men begierede, formedelst deres Børns Udskrivning til Soldater, at emigrere til Dannemark, hvilket og skeede i følgende Aar, da nogle og tredive Familier, som nu have formeret sig til dobbelt saa mange, ankomme i bemeldte Stad, og fik Anvisning paa frie Bygge-Pladser, samt nogen Hielp til Bygningen selv, derhos en deel Agre paa Byens Marker, som blev Borgerskabet gotgiorte, item 20 Aars Told-Frihed for deres Plantages Producter, en Dommer af deres egen Nation, og 300 Rdr. til aarlig Løn for deres Præst, hvilken først var Monsieur Jean Martin, som baade agerede deres Commissaire og deres Siele-Sørger, siden David Moutoux, derefter Jaqves Bovet og nu Moise Hallard, hvilken sidste har været saa god at meddele mig denne Efterretning. Den Franske Kirkes Bygning i Fridericia blev fuldendet Ao. 1735. som sees af en Latinsk Opskrift paa Frontespicen, hvor Kongen og Dronningen takkes for deres Velgierning mod Colonisterne. Disse arbeidsomme og sparsommelige Folk, hvilke nesten alle komme dertil Stedet, ligesaa fattige som den vandrende Jakob med Staven i Haanden, men nu ere velholdne og til deels at regne for nogle af Byens bedst bemidlede Borgere, tiene til Bevis paa slige Coloniers store Nytte, i det, at Landets Egne undertiden af dem lære bedre end tilforn, at benytte sig af deres naturlige Fordele. Deres egentlige og allermeste Hantering er at plante Tobak. Dette har Stadens Borgere lært dem af, saa og siden besaaet deres Agre, til Forandring, hver tredie eller fierde Aar med Hvede, hvilken her geraader nok saavel som i Laalland, og fast bedre. Derved er bemeldte Agres Pris stegen saa kiendelig, at en Lod Jord, som

Ao. 1720. kostede 100 Slette-Daler, gielder nu 300 Rdr. ja ikke allene Stedet som de boer paa, men ogsaa nogle Ejere i omliggende Provintzer, har af dem lært at benytte sig bedre af deres Jorder, baade til Tobaks-Plantning og anden fordeelagtig Sæd.

§. XI.

Endnu er til overs den fierde Post af det Slags, som jeg i Begyndelsen sagde at have givet Anledning til at peuplere Dannemark med en Blanding af fremmede Nationer og Folke-Færd, nemlig Herre-Skifte og Kongers saavelsom Dronningers Indhentelse fra andre Lande, da begge Deele i Fordum Tiid har banet Veyen for mange Fremmede, særdeles af Tydsk Nation. Dog er denne Classe af Landets nye Beboere den mindste, i henseende til Personernes Tall, ligesom det er den største, hvad Anseelse og Velstand angaaer, thi de Personer som ved den Leylighed ere her indkomne, bestaaer fornemmelig i adelige Familier med deres Betientere.

Naar *A. Hvitfeld* T. I. p. 147. giver nogen Beretning om den Danske Adels Herkomst, særdeles siden Waldemari I. Tiid, da siger hand blant andet saaledes: **Megen Adel er og hid indkommen i Riget fra Tydskland, som tilforn var beadlet der ude, efter at Kongerne raadede for Lante Venden og brugede i deres Tieneste fremmet Folk.** Til disse Ords Bestyrkelse vil jeg anføre nogle Exempler, skiønt ikkuns faa af mange. Saaledes siger Hvitf. ib. p. 395. Ao. 1317. haver Margref Waldemar til Brandenborg og Lusitz udgivet sit aabne Brev, "at hand haver lovet K. Erik, at "alle de Riddere og Vasaller i Slaven og Tydskland, som have tient "K. Erik og hans Anhang i denne Krig imod hannem, skal hand "skye deres Gods igien, og forhandle hos andre Forster, at de skal "igien bekomme hvis Lehn-Gods de af dennem havde havt, og ikke "hindre dem derpaa. Ville disse ogsaa heller blive NB. hvor de ere "hendragne, og selge deres Gods, da maae de det giøre, inden ti "Aar, og da ville vi forskaffe, at de som kiobe skulle uyde samme "Gods

"Gods med slig Frihed, som de der soldte det, aatte". Disse Ord vise, at ligesom K. Erik Mendeved, efter foregaaende pag. 390 havde Ao. 1316. sendt 7000 Mand til Straalsunds Beleiring, under hans Marschalls Hermann von Glichen Commando, saa vare, den gang, mange Mecklenborske Pomerske og Brandenborske Adels-Mænd i Kongens Tieneste, og derved forbrød deres Lehn og andet Arve-Gods under Hertug Waldemar af Brandenborg, item at endskiønt denne lovede at tage dem til Naade igien, saa troede de ikke alle Freden, men betingede sig heller det Vilkaar at kunde selge deres Tydske Lehn og Landgods, for at sette sig ned i Dannemark, hvilket venteligen ogsaa er skeet.

I det syv Aar lange Interegno, som fuldte efter K. Christophori II. bekiendte Skiebne, indkomme mange baade Holstenske og Vendiske Herrer i Dannemark, hvilke efter Hvitf. Klagemaal, p. 463. holdt ilde Huus, saasom Pants-Herrer. Særdeles var Grev Gerhard, Henrich og Johannes hvis beskikkede Lehns-Mænd brugede et fremmet Tungemaal og Holster Net, men ikke den Danske. Saa ilde havde K. Christoph. holdet Huus, at alt Kronens Gods paa et par Slotte nær, var bleven forpantet og afstaaet til fremmede Grever og Herrer, hvorimod Kongens tvende Sønner, Ottho og Waldemar maate romme Landet. Hine Panthavere indførde nu saadanne Folk, fornemmelig af Adels-Stand, som de kiendte og kunde betroe deres Slotte og Fæstninger, følgelig komme alle Kronens forlehninger i deres Hænder en Tidlang, og efter at Kong Waldemar Atterdag, omsider kom tilbage paa sin Fædrene-Throne, da varede det længe nok, førend hand efter haanden fik alting tilbage i sin forrige Skik, som sees blant andet deraf, at de tvende Nationers Folk ofte holdt smaa Feldt-Slag med hverandre, da de Tydske snart giorde Udfald af deres faste Slotte, og overrumplede Land-Manden, snart denne dem igien, saasom Ao. 1343. da 300 Tydske i Siælland, som nyligen havde brændt Kioge, og fanget Hr. Boe Falk, samt slaget hans Folk ved flasse Mølle, strax efter bleve slagne af de Danske, som dræbte 300 Tydske paa Stedet, Hvitf. p. 480. Item at Albert von Osten 1346, holdt Slag til Kiøbenhavn, med den unge Mas-

qvard Schar og blev ham overlegen, idem, p. 493. At jeg ey skal tale om, hvorledes det allerede tilforn var gaaet Grev Gerhardo Calvo selv, da hand i Randers blev overrumplet og dræbt af den Jydske Herremand Niels Ebbesen.

I Kong Erici Pomerani Tid, bleve ligeledes nogle Vendiske Herremænd boesatte her til Lands, ikke allene ved Anledning af deres Krigs-Tieneste, men ogsaa særdeles derved, at hand, efter Stændernes gientagne Klagemaal, indrømmede til Hertug Bugislaf de Slotte Nyeborg, Hagenskov, og Hintzgavel, item til Hertug Barmin Aaleholm og til Grev Witslaf Rafnsborg, hvilke des foruden fik fremmede Krigsfolk til Forsvar. Den gang mener man, som Hvitf. skriver p. 792, at det Stetinske Huus er bygget i Odense, og for got ansect, at Adelen skulle indflytte og boe i Kiøbstæderne, saa at det andet Folk maatte desto bedre holdes i Hertug Bugislafs Lydighed.

Under Kong Christophoro Bavaro, fik den Danske Noblesse en ny Tilvext af Beyerske og andre Adelsmænd, som deels vare i hans Følgeskab fra Beyren, deels fik Tieneste og Forlehninger under ham, hvorom *Hvitf.* siger p. 838. De Danske og Svenske lode ilde med ham, at hand havde saa mange Tydske i Gaarden, og fik dem Lehn, iblant, disse vare, efter samme Autors Ord, p. 841. de Pasberger og Poisecker. Andensteds finder man de Brockenhuuser, Skeler, Walkendorfer og flere at henregnes til samme Classe. Men af dem som i de forrige Kongers, særdeles siden K. Erich Mendeveds Tid, ofte findes nævnte i Danske Breves Underskrifter, ere adskillige endnu her florerende Familier, saasom Bulow, Devitz, Holst, Lützow, Molch, Osten, Pentz Plesse, Putbusch, Vireck og flere.

§. XII.

At med Kong Christiano I. nogle Tydske Familier skulle være fra Oldenborg indkomne, finder jeg vel ikke udtrykkeligen, dog formo-

formodes at hand, ligesom sin Formand, har haft Anledning nok til at søge sig et Følgeskab af Landsmænd paa Reysen til et fremmet Land. Da Holsteen, ved denne Konge, kom under Dannemark igien, saa gav og dette Anledning til, at under de følgende Høyloflige Konger af det Oldenborgske Huus, ingen Forskiel er giort paa den Danske og den Holstenske Noblesses Adgang til Betieninger ved Hoffet og i Armeen. Ligeledes har den nærboende Mechlenborske Adel, deels ved sit ældgamle Slægt- og Svogerskab med den Danske, deels ved tvende Høysalige Dronningers Indhentelse fra det Land, fundet nærmest Adgang til Dannemark, og der største deels giort god Lykke, saa vel som viist god Tieneste og Troskab.

§. XIII.

Hidindtil har jeg anført en kort Historisk Opregnelse af de vigtigste og meest bekiendte Exempler paa fremmede Folkes Ankomst til Dannemark, og deres Blanding med vores Nation, ved Anledning af adskillige Tilfælde, saavidt som samme ere mig bekiendte. Hernæst har jeg lovet at anføre noget saadant, som henhører til Besvarelsen af det Hovet-Spørsmaal: **Om det ogsaa er gavnligt for et Lands gamle og egentlige Indbyggere, at saadanne fremmede Nationer, udi mindre eller større Tal, nedlade sig blant dem, til Deelagtighed i samme Lands Fordeele.**

Hertil svares nu først i Almindelighed dette, at da efter Salomons Meening og alle Tiders Forfarenhed, et Lands Styrke og en Konges Ære beroer paa Folkets Mængde, (hvilket bedst sees i Holland og fleere Republiqver af liden Udstrekning, men dog af stor Magt, Velstand og Stridbarhed, følgelig af den almindelige Hielp baade i Freds og Krigs Tid) da kand bemeldte Slutning ikke tages i Tvivl, Cœteris paribus, eller saa fremt som ikke derhos indfinder sig noget Tilfælde af saadan ond Virkning, at den befrygtede Skade virkeligen veyer op imod det forventede Gavn.

Dernæst er mit andet almindelige Svar dette, at her forud maae afgiøres, enten de omtalte Coloniſter komme fra et Land og Folk, ſom er mere ſleben, vittig og forfaren, end det Folk ſom de blande ſig i, eller og, at det ſom er tværtimod haver Sted? Setter jeg det ſidſte Fald, nemlig at en mindre ſleben Nation indblander ſig i den ſom har bragt det vidre i Kundſkab og Duelighed, da er Blandingen ikke ſtrax gavnlig, i alle Henſigter, endſkiønt den med Tiden kand blive det, nemlig da, naar jeg ſetter, at diſſe Nyeboere lære det Gode af deres bedre Naboer, eller forbedres i Omgang med dem, og ſiden hielpe dem med fælles Kræfter, men ikke, derſom de blive i deres ſlettere Tilſtand, og forarge andre med ſig ſelv, hvilket ſidſte kand have Sted, naar diſſe ſlette Giæſter komme i ſaadan Mængde og med ſaadan Magt, at de ſpille Mæſter i Landet. For Exempel: da de Barbariſke Nationer Gother, Vender, Longobarder og deres Lige, i det femte og ſiette Seculo, indtrængde ſig i det polerte Italien, undertrykkede de Romere ſelv, forvirrede deres Sprog, forqvakkede deres Bygninger, fordervede deres Smag paa Konſter og Videnſkaber, og altſaa formørkede Landets Lys, i ſteden for at lade ſig ſelv oplyſe derved. Eller og, da de Araber og Morer ſatte over fra Afrika til Spanien, og der ſpillede Mæſter, baade over Kirken og Staten, fordervede de ældre polerte Romerſke Colonier og indførde vel nogle Philoſophiſke Griller ved en Arabiſke Overſettelſe af Ariſtotelis Skrifter, men langt mere Blindhed og Overtroe ved Alkoranens Fabler, item Afriſkanſk Stolthed, Dovenſkab, Bedragerie og Roverie.

§. XIV.

Men tvert imod denne Forandring fra det bedre til det verre, ved fremmede Nationers Blanding, ſettes her det muelige Fald, at en mere ſleben og bedre oplyſt Nation, ved Guds Styrelſe, kommer ind i et Land af ringere Lys og Kundſkab, og da er det nnegteligt, at dette ſidſte, efter Haanden, ſeer ſin Velfærd derved forbedret. Saadant Tilfælde er nu ikke allene mueligt, men ogſaa, efter alle Tiders Hiſtorie, virkeligt i mange Exempler, af hvilke det første

ſkal

skal være vore egne Nordiske Lande. Den gang Othin med sin Vandre-Skare af Aser eller Asiater fra Asgardia, kort for Christi FødselsTiid, indtrængede sig i Dannemark, Sverrig og Norge, fandt hand disse Lande beboede af en ældre, Celtisk eller Skytisk Nation, dens Sæder kand maaskee have været uskyldigere, ligesom de vare eenfoldigere og fredeligere end hine nyekomne Asers: Thi da disse, efter Pompeji Magni Triumph over K. Mitridates, flygtede fra Ponto og de Asiatiske Egne, saa førde de med sig meget af de Grækers og Romeres slebne Leve-Maade, Kunst og Videnskab, tienlig, baade i Freds Tiid, til et mageligere Levnet, og i Kriigs-Tiid, til bedre Forsvar. Derover sloge sig de Klogeste af Celterne til Asernes Parthi, og befandt sig vel derved, men de faa egensindige, som holdt hart ved deres gamle Sæder og Klæder, maatte tage deres Tilflugt til Fieldene og de ringeste Egne, hvor deres Afkom endnu kiendes paa Finlapperne, som jeg udførligere har viist i Norges Naturlige Historie T. II. C. IX. pag. 356. seqv.

Udi andre Lande er det samme skeet, nemlig en Forandring til Forbedring, ved adskillige Nationers Vandringer, helst fra Sønden mod Norden og Vesten. Saaledes har de Phrygier, som eet af de ældste polerte Folk, ved deres Colonier først poleret Lybien og Grækenland fra Cadmi Tiid og derefter, ligeledes Grækerne Italien, men Italien Frankerig, Engelland og Tydskland. I dette sidste levede man, efter *Taciti* troværdige Beretning, *de moribus Germanorum*, ikke meget anderledes end Tartarerne eller Finlapperne endnu leve, nemlig ustadig, umagelig, og vankundig. Men da de Romere efterhaanden anlagde ved Rhinstrømmen og andensteds, deres Plante-Stæder eller Colonias, af hvilke visse Byer endnu bære det Navn Köln, saasom Köln am Rhein, Köln an der Spree, &c. saa gav den Blanding efterhaanden Leylighed til at slibe Sindet og forbedre Sæderne, forstaae ihensende til det borgerlige Livs større Hielp, Magelighed, Fornøyelse og Sikkerhed, thi at visse Laster derved ogsaa have taget til, ligesom den Barbariske Eenfoldighed tog af, det tilstaaes gierne, og kunde ikke være andet, i Hedenskabet, som ikke havde noget tilstrækkeligt Antidotum eller Modgift til

at

at afværge det Onde, som i slige Forandringer vil indsnige sig tillige.

Herved finder mig i Sinde det sildigere Exempel af vore Danske Nyeboere paa Grønland, ligesaa tienligt til min Setnings Bestyrkelse. Vi have nu syv Danske Colonier paa Grønland, spørges her, om samme giør Grønlænderne noget Gavn, da vil jeg, pro affirmativa, ikke strax beraabe mig paa det store Siæle-Gavn, at nogle Hundrede af disse arme Hedninger, ere blevne nogenledes oplyste om den sande Guds Væsen og Villie, samt døbte paa hans Navn, thi min Hensigt gaaer her egentligen allene til Statum civilem, og hvad som lader sig hentyde paa andre Europæiske eller allerede christelige Nationers Blanding. Jeg tilstaaer ogsaa, at dersom ikke Grønlænderne blive bedre Christne, end som en Deel af vore Matroser ere, hvilke ved Slagsmaal, Drukkenskab og anden medfølgende Liderlighed, mere forarge end opbygge dem, da har Grønlænderne os lidet at takke, for deres Daab og saa kaldte Christendom. Men alt dette at forbigaae, da meener jeg, det er for Resten ikke Grønlændernes Skade at vore Søe-og Haandværks-Folk nedsette sig iblant dem. Thi først fortrænges ingen, efterdi Landet er mere end stort nok, og kunde tage mod langt flere. For det andet kunde de ved Colonierne have den Fordeel, altid at afsette deres Vare, og kiøbe sig det Fornødne, som ellers maatte søges ved uvissere Leylighed af et forbi seylende Skib. For det tredie kunde de lære, selv at anskaffe sig bequemmere Redskab til Fiskerie og Jagt, følgelig at forbedre deres Næring. For det fierde ventes, at de ved vore Folkes Exempel, vænne sig noget mere af med deres Flytning og Omflakken, foretagende sig hver et kortere District at befare, og saaledes blive mere stadige, følgeligen have bedre Gavn af deres Jordhytter, og legge sig efter at bygge dem til mere Bestandighed, end for een Vinter. Skulle Grønlænderne nogen Tiid blive et stadigt og boesiddende Folk, da kunde den store Næring af Hvalfisk-Fangsten, som saa mange europæiske Nationer nu tage fra dem, for den største og beste Deel, allervisseste falde i deres Lod, efterdi ingen, saa tidlig eller sildig om Aaret, kunde være paa Færde

som

som de, naar de med maadelige Skibe og Baade vare forsynede.

§. XV.

Men jeg maa komme fra dette Almindelige til noget særdeles, og fra hine Exempler, tagne af Barbariske Folk i ældre eller nyere Tider, til noget nærmere og vissere. Naar jeg da, endnu een gang fremsetter forrige Spørsmaal: **Om det er got for et Lands gamle Indbyggere, at Folk af fremmet Nation nedlader sig iblant og omsider blandes med dem?** Da svares atter: ja visseligen, med det Vilkaar, at de som tage Deel i Landets Gode, ere beqvemme til at forøge dets Gode, og at bære dets Byrder i broderlig Samfund. Er vis unita fortior, eller den foreenede Kraft en større Kraft, saa kand det ikke feyle, at hvad som giør Selskabet folkerigere, giør det tillige fuldkommere og bedre. Setter jeg dertil dette, at **Nyeboerne** eller de Fremmede ere af saadant Folkefærd, som har noget Fortrin i Kunst og Videnskab, hvis Udbredelse geraader flere til Gavn, da bliver Fordeelen endnu større og vissere. Er det Principium: perfice te ipsum, en naturlig og uskyldig Kierligheds-Regel for hvert Lem i Selskabet, da bliver samme ogsaa det gandske Selskabs Regel, **følgelig er den ingen forstandig Patriot, som seer surt paa en fremmet Naboe, allene fordi hand er fremmet og nyekommen,** al den Stund at hand ikkun er af det Slags, som kand og vil tiene Kongen og Landet til Bestyrkelse med det som hand har lært. (*)

Monne Rußland endnu være det samme som for 50 Aar siden? Forfarenhed siger ney. Baade hvad fredelige Konster, Kiøbmandskab og Fabriker, saa og hvad Krigs-Konst og Disciplin angaaer, da forbedres Rußland mere end dets Naboer nogen Tid ventede, og

(*) Alle Slags Arbeid re, særdeles Haandværks Folk fra fremmede Steder, som have underholdt dem i deres Barndom, ere en Vinding for det Land hvor de komme i deres mandige Alder, da de strax kunde begynde at arbeide.

viser Petri Alexii Ret til det Navn Peter den store, thi hans store Land, var fordum et lidet Land, betragtet Civiliter, eller ihenseende til dets borgerlige Kraft og Velfærd. Hvad var det da, som i dette Seculo har begyndt at giøre den Forandring? Sandelig det var Omsorg for at indbyde fremmede Giæster, ikke just i stor Mængde, eller til Bonde-Arbeid, thi af det Slags ere ikke mange indkomne i Rußland, men Søe- og Land-Officerer, lærde Folk, Handels-Mænd, Kunstnere, Manufacturister og alle saadanne, som man haabede at have strax Tieneste og med Tiden gode Lærlinger af, blant Landets egne Børn. Mangen Nation, som ikke har Mangel paa Mennisker, har dog Mangel paa Lære-Mæstere. Dersom Polakkernes Grund-Love vare anderledes, eller og deres Konge havde Magt til at giøre det samme som man har giort i Rußland, da blev det snart eet af Europæ mægtigste Lande, i steden for at det nu er tvært imod.

§. XVI.

Her til kommer fremdeles dette, at da det sande Ordsprog siger, Cos acuit ferrum, homo hominem, og da den ene Folkefærds naturlige Art og Egenskab, just ved sin Adskillighed, best sliber og skiærper den anden, opvækker Emulation og setter ligesom en Fermentation i Sindet, hvilket kommer i mere Arbeid og Bevægelse, saa skeer det ikke sielden, at nogle faa fremmede Borgere i en Bye eller faa saadanne Mæstere i et Laug, hvis de ere af et mere nærsomt eller stræbsomt Naturel, uformærkt drage flere til deres Efterfølgelse, opvække dem til mere Flid, og paa visse Maader nøde dem til at gaae saa langt som de ellers ikke gik paa egen Haand. Exempel her paa har man særdeles seet i London, siden den Tid at de mange Franske Refugiez af adskillige Professioner, der bleve boesatte, mod Enden af det forrige Seculo. Man har sagt mig for vist, at deres Fortrin i Tarvelighed og Arbeydsomhed, men særdeles deres Sparsomhed over den Time efter Maaltidet, da en Engelsk Haandværks-Karl vil spadsere og tage frie Luft, men den Franske bliver paa sit Værk-Stæd, har opvakt i Begyndelsen jalouſie,

lousie, og siden en fornoden Efterfølgelse, hvis man ikke ville komme til kort eller staae tilbage paa den fælles Løbe-Baane. Jeg troer og forvist, at Engelsmandens Blod, som længe siden er en Blanding af adskillige fremmede Folkes Blod, har faaet en Samling af disse adskillige Folkes adskillige Egenskaber, og just ved den Adskillighed, et slags fermentum, tam physicum qvam morale. (*)

§. XVII.

Een Ting er mig endnu tilovers, nemlig at besvare de Indvendinger, som maaskee kunde giøres herimod, og som man undertiden virkelig har hørt, nemlig, at bemeldte Blanding let kand forderve en Nations gamle Brug og Sæder, forvirre Religionen, forderve Sproget og endelig svække den patriotiske Troeskab og Nidkierhed for Fæderne-Landets Velfærd.

§. XVIII.

Til det første svarer jeg, at fremmede Sæder, Adfærd og Leve-Maade er noget Vilkaarligt, som staaer til enhver at antage eller forkaste alt eftersom det staaer ham an eller ikke. Er det noget ringere, skadeligere eller u-anstændigere end vort eget, da sees ingen Fristelse til at udvælge det med vort egets Forkastelse, og man beskylder sig selv for en daarlig Letsindighed, i saadan Efterabelse. Derimod, hvis det saadelig er noget bedre, bestandigere, nytteligere, sparsommeligere eller mageligere, da vil jo sund Sands, at vi skulle

(*) Monsr. VAN DER MONDE i sin *Essai sur la maniere de perfectionner l'espece humaine*, holder meget af adskillige Nationers Blanding ved Egteskab. Hand meener, at en Tydsk Fader med en Fransosk Moder kunde gemeenligen vente skionnere Børn, end hvis en hver af dem havde ægtet en Person af sit eget Land. Grunden til det gamle Roms Herlighed setter hand der i, at Romerne ved Rov forskaffede sig fremmede Sabinske Qvinder. Endogsaa Forstanden skulle ved dette Middel merkelig skærpes. Her i følger denne Skribent Monsr. Buffons Grundsetning, men modsiges i de Gottingske Anzeigen af Aar 1756. p. 1313.

antage og bruge det, uden at spørge videre efter Adkomsten. Naar vores Adelige Ungdom reyser Udenlands, da er jo det beste som den burde bringe tilbage, en Efterretning, ikke just om det Allernyeste, men om det Allernyttigste og Fornuftigste, som forekommer i andre Nationers Brug, Levemaade og Huusholdning, hvilket i hvor fremmet det end er, bør være os kiærkommen. Jeg holder for, at een af de Ting, som hindre Fremgangen af Land-Væsenets og Oeconomiens Kundskab i det kiære Norge, er den store Vanskelighed for Fremmede at tilkiøbe sig Eyendomme i Landet, formedelst Odels-Retten, som giør uvis Besiddelse for en Fremmet, hvilken ellers ved sit Exempel, uformerket ville blive en nyttig Lære-Mæster for mange Naboer; thi disse adlyde langt snarere Exempler, end Love og Befalinger. Ikke langt fra Bergen havde Salig Oberst Prizier, for en Snees Aar eller længere, forskaffet sig Eyendom til en Bonde Gaard, hvis Skov var gandske øde og forhugget. Hand freddede og snittede den saa vel, at den nu af alle med Forundring sees at være den tetteste og fortrefligste af lige Storhed paa nogle Mile. Af alle sine Naboer, blev hand i Begyndelsen udleet som en selvklog Tydsker, men omsider maatte man give ham Ret. Dog, jeg erindrer mig, at det ikke heller er alle Fremmede, som hos os beholde deres eget Lands Brug og Skik. Nogle ville heller træde over til os, end drage os til deres Efterfølgelse. Exempel sees paa en god deel Fabriqveurs og andre Haandværks-Mæstere, indkomne i de sidste Aaringer fra fremmede Lande, hvor de, efter egen Tilstaaelse, levede meget knappere og tarveligere end her, følgeligen ogsaa kunde give bedre Kiøb. Hiemme toge de til takke med det allerfornødenste til Livnets Ophold. Her ville de ikke noyes foruden Delicatesser, Lyst-Reiser, Frie-Manddag og hvad Kiøbenhavns Leve-Maade fører med sig, saa at i Steden for man maatte have haabet, vore Danske skulle af dem have lært mere Sparsomhed og Arbeydsomhed, da lære de hellere af os Kræsenhed og Magelighed, magende det just derved saaledes, at vore Danske Mæstere vel kunde holde Kiøb med dem, hvilket ellers var umueligt, uden at efterfølge deres Lands Leve-Maade, saasom jeg nyligen har erindret dette om Arbeyderne i London af adskillig Nation. Slutningen bliver da til denne

Ind-

Indvendings Besvarelse: Jeg ynskede at i alle deslige nyttige Ting, de Fremmede ikke snarere rettede sig efter vores, end vi os efter deres Skik og Leve-Maade.

§. XIX.

At fremmet Folke-Færd kunde forvirre Indbyggernes Religions-Principia, synes en vigtigere Indvending, og derpaa svares først dette, at hvad os angaaer, da have de allerfleeste her indkommende Fremmede, felles Religions-Bekiendelse med os, og ikke en tredie eller fierde Deel kand siges at være saadanne, som vi kalde Dissenterende. Atter igien blant disse, er ikke den halve Deel af saadanne Religions-Principiis, som sigte til at forvirre enten Kirken eller Staten, ved at giøre sig fremmede Tilhængere. Om de Roman-Catholske, kand dette ikke negtes, og i Følge af den Indbildning, at uden for deres Kirke er ingen Salighed følgelig hver foregiven Kiætters Omvendelse, en Siæls Frelse fra Døden, item, at man til Guds Æres Befordring, ikke just tør holde hvad som loves en Kiætter, i følge af dette Systemate, siger jeg, giøres vist nok høyligen behov, at vaage over dem og at forestille sig, at hvor man i protestantiske Lande, indrømmer dem een Finger bred, der ville de ufeylbarligen stræbe at indtrænge sig en Fodbred og langt længere, om mueligt. Men just derfor have vores Høypriselige Kongers Omhue sat saadanne nøye og stærke Grendser ved Loven og adskillige Rescripter, særdeles ved de som befale Børn af ulige Egteskab, at opdrages i den Evangeliske Lærdom, saa at jeg ikke seer, hvorledes de her til Lands, paa den Vey, ville komme ret vidt, lad være at deres Tal endogsaa var større end det er.

Angaaende de af den Reformeerte Kirke, da er mig ikke bekiendt noget Exempel paa deres Tragten efter at giøre Proselyter blant os, ja ikke at give mindste Anledning til nogen kirkelig Bevægelse. Dette maae dog nogle af vore velmeenende Theologi udt forrige Seculo have befrygtet, og af den Aarsag saa alvorlig fraraa-

det Antagelsen af de Franske Refugiez. Denne blev og derfor difficulteret og opsat saalænge, at det omsider var for sildig, efter at man i det Brandenborgske og andensteds, med største Fordeel havde modtaget de velhavende og beste Familier. De sildigere Indbydelser og Tilladelser, som vidne om bedre Indsigt, have ikke haft og kunde ikke heller have nogen skadelig Virkning, naar Lovene efterleves. Doct. *Hect. Gottf. Maasii* Controvers med Sam. Andrea om det Spørsmaal, enten den Lutherske eller Reformeerte Kirkes Lærdom stemmer bedst overeens med den høyeste Øvrigheds Magt og med den Lydighed som Undersaatterne ere samme skyldige, hvorom jeg in Annalibus ad an. 1690, har givet nogen Efterretning, synes mig at have været en overflødig Ordstrid, thi begge Deelene ville lige lidet undskylde det fierde Buds modtvillige Overtrædere, og naar nogle saadanne ere fundne paa begge Sider, da have disse forgrebet sig mod Øvrigheden, ikke saasom Lutheraner eller Reformeerte, men saasom Syndere og Daarer, hvilke ville have fulgt deres eget Sind, om endskiønt de havde været af en anden Religions Bekiendelse, thi i slige Tilfælde handler man ikke altid efter sin egentlige Grundsetning, eller Systema, men efter visse Tilfælde.

§. XX.

Nu kommer jeg til den tredie Indvending mod fremmede Folkes Antagelse, nemlig at samme kand drage slette Følger efter sig, i Henseende til Landets eget Sprog at forderve og forplumpe med fremmede Ord, saaledes at det omsider bliver sig selv uligt, hvorimod det er anstændigere, at hvert Folk bevarer sit Tungemaal reent og rigtigt. Her til svarer jeg først dette, at andre Europæiske Sprog ere selv samme Vandheld underkaste, om det ogsaa skal regnes for et Vandheld, og ikke snarere noget som sigter til Sprogenes Berigelse, formedelst fremmede Ord, hvilke efter nogen Tiids Forløb, ikke mere ere fremmede, naar hver Mand forstaaer dem, da de og kunde saasom naturaliserte, skrives med indenlandske Bogstaver

staver og Endelser. Vort gamle Danske Sprog findes nu ingen Steds uden paa Island, og ikke engang der, i sin fulde Reenhed, formedelst Handel med Danske og Tydske. Men om vi end kunde kalde det tilbage, da tænker jeg ikke, at det var zirligere og ikke nær saa fuldstændigt som det nærværende Danske. Tingenes Mængde og Brug vorer hver Dag, følgelig Menniskernes Tanke-Billeder ligesaa, skulle nu Sprogene ikke beriges med saadanne Ord, som udtrykke Tankerne, da blev man uden Fornødenhed i en modtvillig Mangel, og hindrede sig selv fra at naae Sprogets Hovet-Øyemerk, som er at forstaae, og forstaaes. Engelænderne, som i anden Henseende ere meget kræsne og sparsommelige over deres Naturalisations-Ret at tilstaae de fremmede Folk og deres Sæder, giøre sig ikke mindste Betænkning over at antage fremmede Ord. Just derfor have de eet af de allerrigeste og betydeligste Sprog. Blant dem findes mange saa kaldte Puritaner, af et andet Slags, men ikke hvad Sproget angaaer. Alt hvad dem fattes og de finde bequemt i noget andet Sprog, særdeles Kunst-Ord til at udtrykke visse høye eller delicate Tanker, det antage de og give det Borgerskab, var det end et grædske Ord. De nyere Tydske Skribenteres Kræsenhed i denne Henseende, og deres umaadelige Bemøyelse for at bortkaste alle fremmede, skiønt velbekiendte Ord, og i deres Sted at smidde sig splinder nye, hvis Bemærkelse man endnu længe maae giette sig til, disse Tydske, siger jeg, udlees undertiden af deres egne Landsmænd, saasom naar de begynde at skrive Hör-Sahl, Bücher-Sahl, Lehr-Stuhl, Kunst-Richter ꝛc. Paa samme Grund, nemlig for den fremmede Oprindelses Skyld, maatte de bortkaste mange hundrede flere Ord, og mig er sagt, at een har projecteret, i steden for Fenster, a Feneſtra at skrive Tageleuchter, i steden for Closter, a Clauſtro, Jungfern Zwinger ꝛc. Er dette latterligt, saa siger jeg: Magis vel minus non variat Speciem.

Jeg meener da ikke, det er enten Skam eller Skade for et Sprog, at der i antages eet eller andet enkelt, men betydeligt Ord, af det Slags, som Brug og Vane noksom giør bekiendt, og derhos

bequemt

bequemt til Tankernes Udtryk. Men hvad jeg beklager og finder ligesaa daarligt som ufornødent, er, at man af fremmede Sprog laaner gandske Phraser og sammensatte Tale-Maader, hvilket ikke saa meget kommer fra fremmede Colonister, boende blant os, som fra fremmede Bøgers eller Aviſers Overſettelſe, Ord fra Ord, for Ex. Herren har indtaget ſit Middags-Maaltid der og der. Fruen er kommen ned med en ung Søn, det afſiælede Legeme ſkal begraves, Høyſt ſamme begik ſin Gebuhrts Dag ꝛc. Dette Danſk ſom aabenbar beſtrider og forderver Sprogets Idiotismum, duer ſlet intet, og er ikke bedre Danſk end Obſcurorum virorum Latin, fortiener altſaa vel at laſtes og rettes af vore Journaliſter.

Een Ting er der, hvor i jeg ved denne Leylighed tilſtaaer, at vort Sprog fornærmes, i Anledning af indkommende fremmede Folk, ikke hvad Reenheden, men hvad Brugen og Anſeelſen angaaer, nemlig dette, at fordi vore hværvede Infanterie-Regimenter recruteres meeſt med Tydſke Folk, ſaa er vore Krigs Mænds Sprog, efterhaanden bleven Tydſk, og Armeen der i commanderet. Dette giør ingen anden europiſke Nation, end ikke den Hollandſke, ſkiønt den ogſaa faaer ſine fleeſte Recruter fra Tydſkland, men lader dem ſmukt lære de faae Commando Ord paa Hollanſk. Den hele Norſke Armee, de Danſke Cavallerie Regimenter, ſaa og Land-Militien, retter ſig efter de Tydſke, hvilket er underligt nok, ligeſom Monſr. Chardin, i ſin *voyage en Perſe*, ſiger, at Perſianerne ikke commandere deres Armee paa Perſiſk, men paa Tyrkiſk. Dette tænker jeg ikke giør Perſerne til deſto bedre Soldater, efterdi Gloria rei militaris, med alt hvad dertil henhører, over alt paſſerer for at være Summa Gentium Gloria, hvis Contrarium falder tilbage paa Landets Folk, naar dets eget Sprog udelukkes fra den Brug. Dog dette underkaſtes vore Statiſters nøyere Overveyelſe, og fortiener den maaſkee meere end man ſtrax foreſtiller ſig. Sat Sapienti.

§. XXI.

§. XXI.

Endelig møder endnu til Besvarelse, denne fierde og sidste Indvending, at en Nations Blanding med fremmede Folk, kunde svække det Patriotiske Sindelag, eller Troskab og Nidkierhed for Fæderne-Landets Velfærd. Dersom dette befandtes overeensstemmende med Forfaring, da maatte det regnes for een af de allerskadeligste Virkninger, efterdi Kierlighed til Fæderne-Landet, vist nok er saadan en god, og til almindelig Velfærd hensigtende Sinds-Bevægelse som den vise Skaber kiendeligen har indplantet i alle Mennisker, og sielden eller aldrig savnes nogensteds, endogsaa i de Lande, som Naturen har været mindst gunstig, ved sine Gavers Uddeelelse. Giver jeg imidlertid Agt paa bemeldte Forfaring, saasom den beste Lære-Mæster, da siger den os just det som er tvert imod, eller, at det Folke-Færd, som fødes og fremkommer af en udlændisk Stamme, oversat til vort Land, og forplantet der i, slaaer ligesaa dybe og gode Hierte-Rødder i den nye Jord, som nogen anden, ja undertiden frem for de Indenlandske. Om her i er nogen Forskiel, hvad de første Stamme-Fædre angaaer, saa at den navnkundige Dulcis amor patriæ, hos dem har noget Fortrin, det lader jeg staae ved sit Værd, og hvis saa er, da kand derpaa hentydes det Ordsprog: **Før sviger den Svorne end den Baarne.** Men hvad Colonisternes Børn angaaer, da har jeg i mange Exempler kiendelig merket dette, at deres Patriotiske Sindelag mod Føde-Landet ikke allene ligner, mens endogsaa ofte overgaaer deres, som ere fremspirede af Landets ældste Indbyggere. Jeg kiender adskillige saadanne Mænd, som i Dannemark ere fødte af Udenlandske Forældre, og nogle som i deres Barndom ere her indkomne og opdragne, hvilke dog intet eftergive Resten i Patriotskab, ja undertiden gaaer videre der i, end mange andre, næsten ligesom det Sæde-Korn, der hentes fra en anden Egn, gemeenlig frugter best, og bevæger Bonden ofte til at forandre sin Sæd.

§. XXII.

Slutningen som drages her af, er denne, at en forstandig Patriot, ligesaa lidet som en god Christen, bor misunde den Fremmede som Guds Forsyn forer til os, al den stund det er saadan een, som baade kand og vil nære sig redeligen iblant os, bestyrke vort Selskab, bede og arbeide med os, samt i Nødsfald stride for os. Jorden er HErrens og al dens Fylde, hand ville at Israel skulle elske den Fremmede, og ihukomme, at man selv havde været fremmet i Egypten. Af vore Lande, særdeles af Norge, Vester Jylland og Slesvig, udreyse aarlig nogle Tusinde til Skibs, og det ikke af de Svageste og Eenfoldigste, som helst blive hiemme, men af de Allerstærkeste og munterste, som ville friste Lykken i fremmede Riger eller Farvande. Af disse kommer maaskee den halve Deel omsider tilbage og fortærer i Alderdommen det som i Ungdommen er forhvervet. Den anden halve Deel og maaskee fleere, døer Udenlands. I deres Stæd indkomme aarlig nogle hundrede Udlændinge, og om der end kom fleere, da vare de ey overflødige, naar det ikkun er saadanne, som efter min forrige Setning, due til almindelig Velfærd, og det borgerlig Selskabs Bestyrkelse.

J. L.

J. L.

Anledning
Til en Historie om de
Norske Bergverkers
Oprindelse og Fremvext.

Første Stykke.

Endskiønt jeg ikke har haft sønderligt Tilfælde at legge mig paa Naturlæren, og Bergverkeri meget mindre staaer i Samfund med mine Historiske Studeringer, saa jeg finder mig gandske ubevæbnet, at til sammes Befordring giøre nogen ny Opdagelse, som kunde fortiene i lærde Selskaber at fremlegges; Dog, af Høiagtning for desse saa vel som andre Videnskaber, udbeder jeg mig Tilladelse ved Leilighed at opgive for denne oplyste Forsamling nogle smaa Stykker, som jeg, dels ved Læsning i trykte Bøger, dels ved Brevvexel og Meddeling af en og anden Velynder, dels og ved lang Ransagning i de Kongelige Archiver og andensteds, haver fundet, og efterhaanden samendraget, af saadane Ting, som i Tiden kunne tiene dem, der vilde falde paa, enten videre at oplyse desse Rigers Naturlige Historie, eller i sær fornøie Verden med

en fuldstændig Beskrivelse om vore Norske Bergverkers Oprindelse og Fremgang.

Saa vidt har jeg ikke bragt det, at jeg kan love eller udrette noget stort enten i den ene eller anden Part. Alt det, jeg kan giøre, er, at give andre Materie ved Haanden af gamle Optegnelser og Urbreve, hvilke bør anseés saa meget rarere og mere verde at komme for Lyset, som de hidindtil for Mængden have været ubekiendte, og kunde kanskee i Fremtiden ved ulykkelig Hændelse staae Fare for Undergang.

Man undrer ikke uden Aarsag, naar man veed, hvor flittige vore Naboer paa alle Sider har været til at udbrede Kundskab om deres Bergverkers Ælde og Tilstand, at meget faa af vore Landsmænd have skrevet, men ingen ret udførligen, om de Norske Bergverker og i sær om deres første Opkomst, da dog Metallerne ere af de herligste Frugter, som den ene Part af vort Fæderneland, Kongeriget Norge, giver af sig, og meddeler ei alene til Dannmark, men endog til fremmede Lande, og altsaa en betydelig Grundstytte for Rigernes Handel og Næring.

Naar man undtager, hvad de lærde Mænd, D. Oluf Worm, og D. Holger Jacobæus, den første i sit eget Museo (a), den anden i Museo Regio Havniensi (b), og efter dennem D. Otto Sperling i sin Boreas, hvis 7de Capitel handler de Metallis Borealium (c), og i sit Skrift de Nummis non cusis, hvis 36 Capitel handler de Metallifodinis (d), Baron Holberg i sin Dannmarks og Norges Beskrivelse (e), og frem for dem alle Herr Biskop Pontoppidan i hans Norges

(a) Museum Wormianum p. 119. de Argentifodinis Norvegiæ.

(b) *Olig Jacobæi* Museum Reg. Havn. Part. I. Sect. VII. men formeret i det nyere Oplag af Joh. Lauerentzen.

(c) *Ott. Sperlingii* Boreas p. 224 sqq.

(d) *Ott. Sperling* de Nummis non cusis p. 254.

(e) *Holbergs* Dann. og Norges Beskr. p. 39. sqq.

Norges Naturlige Historie (f), veed jeg ingen Dansk, som forsætligen haver skrevet derom, uden hvad nogen ved Hændelse og med faa Ord kan have ladet indflyde i almindelige Geographiske og Historiske Skrifter (g). Ei heller har andre af de Norske, som ellers herudi skulde giøre det beste, saa vidt mig bevidst, derom ladet noget i Trykken udgaae. Jeg vil ikke hidregne det lidet Tydske Skrift, som først er forfattet 1631. siden formeret og oplagt igien i Kiøbenhavn 1685. paa to Ark in quarto (h), med denne Titel: Kurtze doch warhaftige Beschreibung der Silber- und anderer Bergwerke in Norwegen, so viel derselben An. 1649. im Königreiche bekandt gewesen, durch einen Liebhaber der Bergwerk an Tag gebracht, anjetzo aber auf begehren wieder neu aufgelegt, und mit allen denen Gruben, welche von selbiger Zeit an ferners gefunden worden, vermehret; eftersom Forfatteren, som nævner sig D. J. F. N. H. (i) og har været Berghauptmand ved Solvverket, ikke var indfødt, men fremmed indkommen i Norge, og af Herkomst fra Tydskland, ligeledes hvad Christoph. Steinkuhl hos sin Tydske Oversettelse af Peder Clausens Norges Beskrivelse har tilføiet om samme Riges Bergverker (k).

Men man bør troe, at Mangel paa gode Efterretninger, som Skæbnen har misundet de nyere Tider, er Skyld der udi, at ikke

(f) I. Deel 8 Cap. p. 291 sqq.

(g) saasom *Nic. Cragius* Hist. Christ. III. p. 204. 205. *Arnd Berntson Bergens* Danm. og Norges frugtbare Herlighed I. Bog p. 274. sqq. *Slanges* Christ. IV. Historie, see i Regist. Norske Bergverker, og mange flere baade ældere og nyere, baade ud- og indlændske, Skribenter.

(h) Fortalen er skreven 1631. men jeg veed ikke, om piecen da ogsaa første gang er trykt, eller det er det første Oplag af 1649. som nævnes i *Resenii* Bibliotheca p. 264. *Alb. Bartholin* de Scriptis Danor. Ed. Molleri p. 11. og i *Sibberns* Biblioth. Hist. p. 141.

(i) Beschreibung des Königreichs Norwegen p. 133.

(k) Hans Navn var Johan Friderich Norman. Det foranstaaende D. skal formodeligen betyde Doctor og den Bogstav H. maaskee hans Fødested.

noget fuldkommere i dette Evne (l) er udkommet, eller og, at her og der ligge skrevne Afhandlinger forborgene, som endnu aldrig ere komne i Tryk og for hver Mands Øien. Paa dette sidste har nyligen vist sig et Exempel, i det at man udi en Bog-Auctions Catalogo har læset saadan Titel: *Voss* Einleitung der Norwegischen Bergwercks-Historie, *Manuscript*, hvilket jeg vel endnu ikke har seet, men haaber i det efterfølgende at kunne give Kundskab derom.

Jeg vil i denne, og kanskee i flere Dele af dette Selskabs Skrifter, opholde mig ved og omkring de Norske Bergverker, og beskue dem historiskvis og i deres udvortes Skikkelse, uden at see dem ind i Hiertet, som jeg lader være de Bergkyndiges egen Sag. Jeg vil mere holde mig ved deres første Ungdom og Opvert, end ved deres modnere Alder, i hvilken de lettere og med mindre Mangel paa Hielpemidler i et fuldkommere Verk af nogen anden kunne beskrives. Hvor hos jeg ikke andet kan formode, naar jeg forud har tilstaaet min Ukyndighed i Videnskabet, end at Bergmanden letteligen tilgiver mig, som ved Bergmands Stil er aldeles uvan, om jeg enten i Ord eller Talemaader, som dertil høre, tager feil. Vil han tillige rette og forbedre, da vinder baade det Almindelige og jeg, og bliver hannem dobelt taknemlig.

Intet har jeg, til dette Forehavende, mere ønsket, end at kunne komme efter, og med Vished fastsette Tid og Anledning til Bergverkers første Paatanke og Optagelse i Norge: Men med al den Møde, jeg har giort mig, enten at efterspge i Boger og Documenter, eller at udforske hos vore vitige Nordmænd, har jeg ikke nær vundet mit Øiemerke, eller naaet saa langt, jeg har attraaet. Jeg mener, hvad de ældste Verker angaaer; thi om de nyere kan vel ikke eller bør fattes nogenlunde tilstrekkelig Underretning. Dog kan jeg ey heller rose mig, at jeg om de nyere haver overflødigt Forraad,

(l) Evne er et got og gamelt Norsk Ord, og betyder Materie, deraf er Evne-Træ ꝛc. i Sverige heder det Æmne. Den Norske Hirdskraa Cap. XI. nævner Hertuga-Efni, den som skulde giøres til Hertug.

raad, men haaber, at desse Blade skulle blive lykkelige Hververe for mig hos enhver, som noget derom besidder.

Men, for at komme nærmere efter Oprindelserne, bliver det fornødent, og kanskee ikke ubehageligt, at jeg, førend jeg begiver mig til Norges Rige, forud opholder mig noget ved Bergverkeriers Opkomst hos Nabo-Folkene, de Tydske og Svenske, og om der ellers har været noget saadant i de øvrige Lande, der enten nu ligge, eller før have ligget, under det Danske Konge-Spir. Paa det man deraf kan fornemme, hvor meget ældere Metallernes Opfindelse kan være hos desse Folk, end hos de Norske, og om man kunde komme paa Spor efter, fra hvem af Naboerne, og ved hvad Tid omtrent, Norges Indbyggere allerførst har faaet Smag paa saadant Kundskab, og begyndt at tænke paa Metallers Opdagelse i deres eget Sten-Rige.

Tydskland.

De fleste, som har skrevet om de Tydske Bergverker, henføre deres Oprindelse til Ottonis Magni Tider, som regierede midt i det X. Seculo, beraabende sig paa de ældste og beste Skribenters (m) Udsigende om de Hartziske Sølv-Gruvers Aabning. Men at visse Middel-Alderens Kronikeskrivere (n) have tillagt Henrici Aucupis Tid denne Opfindelse, deri have de vel ikke saa aldeles Uret, eftersom man finder kiendeligt Spor dertil i et Diploma af An. 936. som melder,

(m) *Vitichindus* Monach. L. 3 ap. Meibom. T. I. p. 659. *Ditmarus* Mersburgensis L. II. edit. Maderi p. 24. *Sigebertus* Gemblacensis ad An. 968. *Godefridus* Viterbiens. Chron. P. 17. *Otto* Frisingens. L. 6. c. 24. *Conradus* Urspergensis, Magnum Chron. Belg. ap. Pistorium T. III. p. 79. Chron. vet. Saxon. membran. citeret af *Sperling* i hans Boreas p. 226. og de Nummis non cusis p. 251. og flere, af hvilke de senere have til dels udskrevet de ældste, til dels med eget Tilleg villet forbedre deres Fortællinger.

(n) *Theodorus* Engelhusius Edit. Maderi p. 176. En gammel Chronic hos *Leibnitz* T. I. p. 261. *Hermanni Corneri* Beretning af en ældere Krønik, i *Felleri* Mon. inedit. p. 143. 146. Den gamle Tydske Krønik i *Casp. Abels* Samling p. 85. og kanske mange flere.

melder, at Greve Sigfrid skenkede til Klosteret Corbei hæreditatem suam in pago Hardga, scil. Ecclesiam ipsam, cum clericis & *metallis* (o). Har han nu ved de Tider, da Keiser Henric døde, kunnet skenke Bergverker bort, er det troligt, at de tilforn maae have været i Drift. Slutningen bliver da denne, at under desse Keisere, Otto I. saavel som hans Fader Henricus Auceps, ere visse Bergverker i Tydskland, i sær de hartziske Sølv-Miner, dels først optagne, dels satte i driftigere Gang end tilforn. Hvorledes siden, udi et Seculo efter det andet, ere fundne og optagne mangfoldige Bergverker af alle Slags Ertser i adskillige Provindser af det Tydske Rige, er af Agricola, Albino, og en stor Flok senere Skribenter (p) almindeligen bekiendt, og blev for vidtloftigt her at omrøre.

Men ingen kand negte, at Tydskland jo har haft ældere, og langt ældere, Kiending af Bergverker, end fra det X. Seculo, endskiønt de vel ikke med nogen sønderlig Eftertryk, Fordel eller Bestandighed have været drevne. Man finder temmeligen grundede Beviser derfor i adskillige vigtige Documenter, saasom udi et Caroli M. Capitulare om hans Byer og Gaarde, som til dels laae i Tydskland, af omtrent An. 800, hvor det heder Cap. XXVIII. Volumus, ut per annos singulos intra qvadragesima, juxta ordinationem nostram, *argentum de nostro laboratu*, postqvam cognoverimus de præsenti anno, qvanta sit nostra laboratio, deferre studeant. it. Cap. LXII, Vt unusqvisqve judex per singulos annos ex omni conlaboratione nostra, qvid de bobus &c. qvid de *ferrariis* & *scrobis*, id est, *fossis ferrariciis*, vel aliis *fossis plumbariciis &c.* habuerint, ad nativitatem Domini nobis notum faciant, ut scire valeamus, qvid

(o) *Meibomii* Script. Rer. Germ. Tom. I. p. 759.

(p) Til hvilke bør fornemlig regnes vor lærde *Otto Sperling* i hans Boreas p. 225. sqq. og de Nummis non cusis p. 245. sqq. Om de Goslarske og Hartziske Bergverker kand i sær læses *Heineccii* Antiqv. Goslar. Ed. 1707. p. 8. 18. 19. & passim, *Thom. Schreibers* Bericht von Auffkunft der Hartzischen Bergwercke, *Henr. Meibomius* de Metallifodinarum Hartzicarum Origine & progressu, *Jo. Ern. Brauns* de Metallifodinar. Harzicarum origine &c.

qvid vel qvantum de singulis rebus habeamus (q). Og i Ludovici Pii Skiftebrev imellem sine Sønner af Aar 817. Cap. XII. De tributis vero, & censibus, vel *metallis*, qvicqvid in eorum potestate exigi vel haberi poterit, ipsi habeant, ut ex his in suis necessitatibus consulant, & dona seniori fratri deferenda melius præparare valeant (r). At jeg ei skal tage Tilflugt til de Saxiske Sølv-Penninge og Skillinger (denarii & solidi Saxonum), som nævnes i et ældere Capit. Caroli M. af Aar 797 (s), og hvad som ellers om Monten forekommer i de Saxiske, Frisiske (t), samt Saliske, Alemanniske, Bajoariske, og andre ældgamle tydske Love, saa vel som i andre Caroli Magni, Ludovici Pii, og flere Frankiske Keiseres Capitulis (u), af hvilkes Tydske Monter der og skal være fundne baade i Dansk og Svensk Jord (v), eller og til de Monte-Friheder, som Ludovicus Pius An. 834. og Ludovicus VI. An. 900. har givet til Tydske Klostere og Stæder (x), saa længe man er i Uvished, om Metallet, som dertil brugdes, var Tydskt, hvilket dog kand være formodeligt. Og jeg seer ikke, man kan have Aarsag at mistroe den ærlige Agricola, som An. 1550. i sin Bog de Re Metallica har skrevet saaledes: Schemnicii & Cremnicii communia argenti & auri metalla ad octingentos iam annos durant, qvod antiqvissima incolarum privilegia loquntur (y). I hvilke Ord hand klarligen hidleder desse Bergverkers Oprindelse, som hørde med inden det gamle Tydsklands Grændser, fra det VIII. Seculo, og til Bevis beraaber sig paa Indbyggernes urgamle Privilegier.

(q) *Baluzii* Capitul. Regum Francor. T. I. p. 335. 340.

(r) ibid. p. 577. Conf. *Meibom.* de Orig. Metallifod. Hartz. p. 23. *Reuschii* Origines Metallifod. Germ. p. 37. 38.

(s) Monument. Paderborn. Ed. 1672. p. 335.

(t) Vid. Leges Saxonum & Frisionum edit. Gærtneri Lipsi. 1730.

(u) *Baluzii* Capit. Regum Franc. Tom. I. p. 279. Conf. p. 264. 280. 283. 351. &c.

(v) *C. R. Berchs* Tal om Svenska Myntets Alder p. 13.

(x) Monum. Paderborn. Ed. 1672. p. 131. *Reuschii* Orig. Metallifod. Germ. p. 33.

(y) *Agricola* de Re Metall. 1561. p. 3. conf. idem *Agricola* de Vet. & Novis Metallis 1546. p. 396. 407. *Albini* Meisnische Berg Cronik p. 82. *Jod. Willich.* ap. Schardium T. I. p. 162.

Et skiønere Bevis og langt mere sikkert rekker os Otfridus, Munk i Weisenburg, som har levet til Ludovici Germanici Tider, og ved Aar 870. oversat Evangelisternes Historie i Tydske Rim. Denne Skribent, naar han skal rose sit Fædernelands Herligheder, vidner udtrykkeligen, at de Tydske eller Frankerne opgrove Erts, Kober, Jern, og Sølv, men Guld sankede de af Sandet (z). Jeg vil anføre hans egne Ord med en Oversettelse ved Siden, hvor af man tillige seer, hvor nær det gamle Tydske og nu brugelige Danske Sprog kan komme overens:

Zi nuzze grebit man ouh thar	Til Nytte graver man og der
Er inti kuphar.	Erts og Kober.
Joh bi thia meina	Ja i stor Mængde
Isine steina.	Jern Stene.
Ouh thara zua fuagi	Og der til foie
Silabar zi nuagi	Sølv til Noie.
Joh lesent thar in lante	Ja lese (sanke) der i Landet
Gold in iro sante	Guld i deres Sand.

Og gaaer man vel høit op i Tiden, da giver Tacitus, som først har oplyset os om Germaniens gamle Skikke og Tilstand, tydeligen at forstaae, at dette vidstrakte Land ikke har manglet saadan herlig Jordens Afgift, hvilket og Eftertiden fuldkomligen har lagt for Dagen; Thi, omendskiønt hand et steds siger: Argentum & aurum propitii an irati Dii negaverint, dubito. Nec tamen adfirmaverim, nullam Germaniæ venam argentum aurumve gignere; Quis enim scrutatus est? Jeg veed ikke, om Guderne i Naade eller Vrede have negtet Guld og Sølv, dog vil jeg ikke paastaae, at ingen Aare i Germanien giver Guld og Sølv, thi hvo

(z) *Otfridi* Evang. L. 1. c. 1. i *Schilteri* Thesauro T. I. p. 23. *Sperlingius* in Borea p. 228. & de Nummis non cusis p. 252. og efter ham *Reuschius* Orig. Metallifod. Germ. have begge anført dette Sted, men med nogen Forandring i Oversettelsen.

hvo har ſøgt derefter (a), ſaa udelukker han ikke de andre og ringere Metaller, fordi han om deſſe rigere er i et ſlags Uvished. Han kunde heller ikke med noget Skel negte, at Tydſkland havde Guld, ſaafremt han ellers har vidſt, hvad andre, et alene Romere, men og Græker, have berettet, at den navnkundige Flod Rinen gav Guld af ſig (b), hvilket endog her i Norden fordum har været ſaa bekiendt, at vor gamle Edda iblandt de Navne, den tillegger Guldet, kalder det **Malmur Gnytaheidar og Rynar**, Metallum tesqvarum Gnitenſium & Rheni (c), af hvilke de ſaa kaldede Rinſke Gyldene efter nogles Mening forſt ſkulle have faaet Navn (d). Ikke heller burde han været i Uvished om Solvet, om han, da han ſkrev ſin Germaniam, havde vidſt eller erindret ſig, hvad hand ſelv fortæller i ſine Annalibus (e), at Curtius Rufus fik af Claudio inſignia triumphalia, fordi han in agro Mattiaco, ſom efter de fleſte Lærdes Forklaring ſkal være i det Heſſiſke (f), havde aabnet Gruver for at efterſøge Solv-Aarer, endſkiont Arbeidet ſkede med ringe Fordel, og varede en føie Tid.

Paa hvor mange Steder taler ikke ſamme Skribent om Jernet og dets Brug hos de Tydſke (g), i hvorvel han her og der lader

(a) *Tacitus* de Moribus Germanorum Cap. V.

(b) *Nonnii* Dyonyſiaca Lib. 43. *Hachenbergii* Germania Media 1709. p. 255.

(c) *Reſenii* Edda Island. fol. ff. b.

(d) *Althameri* Comment. Germ. Aug. Vind. 1580. p. 49.

(e) *Taciti* Annal. Lib. XI. c. 20.

(f) At Ager Mattiacus har ligget i Tydſkland, kan ingen tvile, ſom vil troe Plinii Ord Lib. 31. c. 2. og Ammiani Marcellini L. 29. c. 4. ja Tacitus ſelv, foruden at han in Annal. L. I. 56. ſiger, at Mattium var Cattorum gentis caput, ſetter ogſaa paa mere end et Sted Mattiacos og Cattos ſtrax hos hinanden ſom Nabofolk, ſaaſom Hiſtoriar. L. IV. 36. & de Mor. German. Cap. 29. 30. Conf. *Dithmari* Not. in German. Taciti p. 174. 177. *Gronovii* Tacitus T. I. p. 67. T. II. p. 415. *Cluverii* Germania 1631. p. 529. til 535. *Junckers* Geographie der Mitlern Zeiten p. 105. *Senckenbergs* Selecta Juris & Hiſtor. Tom. I. p. 510.

(g) *Taciti* German. Cap. 6. 18. 30. 40. 43. 45. 46. Ejusd. Annal. L. I. c. 14. Conf. de gladiis et haſtis ferreis vet. Germ. *Diodor. Sicul.* L. V. *Strabo* L. IV. *Agathias* L. II. *Ammianus Marcellinus* L. XVII. c. 12.

sig forstaae med, at de ikkun havde maadeligt Forraad deraf, saasom i desse Ord, naar han forud har talet om Guldet og Sølvet: Ne ferrum quidem supereſt, ſicut ex genere telorum colligitur, Der er ikke engang Jern til Overflod, som sluttes af de slags Spyd de bruge (h). Men paa et andet Sted giver han udtrykkeligen tilkiende, at de har haft Jern-Gruver, naar han taler om Gothinerne, et vist Folk i Germanien dog af et andet Tungemaal, hvilke af Qvaderne vare undertvungne, og af dennem brugdes til at arbeide i Bergverkerne: Gothini, qvo magis pudeat, & ferrum effodiunt (i). Ptolomæus viser nærmere til desse Jernverkers Lægde, naar han siger: Sub Hercynio ſaltu Quadi, ſub quibus ferrifodinæ & Luna ſilva, eller, som de første Editioner have, Sub nemus autem Orcynium Cuadi, ſub quibus ferri minera & Luna ſilva, ſub qua gens magna Boemi usque Danubium (k). Om det Noriske Folk vidner Clemens Alexandrinus, at de har virket Metaller, og været de første, som har lutret Jern (l). Hvilket Noriske Jern ogsaa de Latinske Skribenter, Ovidius, Horatius, Martialis, og Plinius ofte om tale og berømme (m). Ja, om man ellers stort kan forlade sig paa de gamle Poeters Sagn, har samme Jern allerede til Homeri Tider været bekiendt (n). Hvor rig den Noriske Jord ogsaa har været paa Guld, fortæller Polybius (o) og Strabo ret prægtigen og med adskillige Omstændigheder (p), ligesom og Strabo et andet Sted skriver

(h) *Taciti* Germania Cap. 6.

(i) Idem Cap. 43.

(k) *Ptolomæus* Lib. 2. c. XI.

(l) Stromat. Lib. I. *Reuſchii* Orig. Metallifod. Germ. p. 5. ſqq.

(m) *Ovidii* Metamoph. L. XIV. *Horatii* Carm. L. I. od. 16. *Martialis* Epigr. L. IV. 55. *Plinii* Hiſt. Nat. L. XXXIV. c. 14. 18. Conf. *Agricola* de vet. & nov. metallis. p. 388. *Albini* Meisniſche Berg-Kronik. p. 90. 92.

(n) Iliad. B. v. 578.

(o) See *Agricola* de vet. & nov. Metall. 1546. p. 402.

(p) *Strabonis* Geographia Lib. IV. circa finem Ed. Baſil. 1571. p. 228.

ver om Helvetierne, at de vare rige paa Guld (q). Ellers skal der af Nortskt Metal være slaget et slags smaa Kober-Mønt udi Keiser Hadriani Tid, med hans Billed og Overskrift (r). Der har og i de første Seculis efter Christi Fødsel været Mønteſted udi Trier (s): Men kanske har Metallet ikke været hiemme avlet af den Tydske Bond. Endog Plinius, som skal have skrevet før Tacitus, melder om Kober, at han havde hørt sige, at man til hans Tider havde fundet af dette Metal i Tydskland (t).

Alt dette lærer os, at de Folk, som fordum har været begrebne under Navn af Tydske, have i meget gamle Tider, i det mindste ikke længe efter Frelserens Fødelse, vidst, at der fandes Metaller i deres Jords Indvolde, og at der ogsaa har været Folk, som har betienet sig af en saa dyrebar Skat, omendskiønt ikke til alle Tider, ei heller paa saa mange Steder, eller med saa stor Heftighed, som siden efter det X. og XI. Seculum. Ikke heller synes det, at saa mange i de ældgamle og tarvelige Tider har kieret sig derefter, saa at man uden Tvil med større eller mindre Efterladenhed i et Hundred-Aar end et andet har angrebet dette Arbeid, ligesom Smagen for Mønt, Gevær, og andre af Metaller giorte Redskaber og Hus-Sager, hos dem har været sterkere eller mindre til. Det kan og gierne være, at Tydsklands ældste Bergverker har, hele Secula tillige, ligget stille, dog tør jeg lige saa lidet negte, som paastaae det, saalænge jeg ikke finder noget, som giver Sagen sit fuldkomne Lys.

Men at undersøge, om de Tydske først har lært af Romerne, som man har god Grund til at troe, at opsøge og arbeide sine

(q) Ibid. p. 209.

(r) *Sperlingius* de Nummis non cusis p. 247.

(s) *Hachenbergii* Germ. media 1709. p. 257.

(t) *Plinii* Hist. Natur. L. 34. c. I.

Metaller, og fra hvem Romerne igien havde sine Berg-Videnskaber, vilde blive mig for vidtloftigt her at indlade mig udi; ligesom det ikke heller bliver min Sag, at røre om de Tydske Bergverkers Fortgang og Tilstand efter de Frankiske og Saxiske Keiseres Tider, da det er bekiendt, at Førsterne i Riget, som de paa Land og Folk bleve mere mægtige og mere hugede for sin Huses Opkomst, ogsaa begyndte med større Jvrighed at drive Metallerne til deres store Fordel, eftersom ikke fattes de af Nationen selv, som vel og udførligen have skrevet om denne Materie.

Dog, førend jeg slutter den Tydske Artikel, vil jeg tilføie nogle faa yngere Data, som jeg ved adskillige Bøgers Giennembladning hændeligen haver udmerket, hvormed kanskee nogen maatte være tient, som gior Samling til de Tydske Bergverkers Historie.

An. M C L. dat Chounrat Rex jus fodiendi Metalla in Heresburg (u).

An. 1193. Henricus VI. Imperator Monasterio Corbeiæ Novæ facultatem tribuit qværendi aurum, aut argentum aut aliud metallum in fodinis (v).

An. 1197. Om den Syriske Fæstnings Choruti Beleiring ved de Christne fortælles saaledes: Et qvia locus ille præruptus erat nimis & qvasi inaccessibilis, novum genus expugnandi, hostibus vero omnino incognitum, sunt agressi. Fuerunt sane ibi *nonnulli de Saxonia, quibus erat notum, qva arte excavatur Mons argentarius, qvi apud Goslariam multis est cognitus.* Multo igitur labore expensaqve plurima opus illud agressum est, præfectis qvidem operis vigilantius insistentibus, cooperatoribus vero castrorum in gyrum reciproca vice sese alternantibus. Cumqve tali arte montem cavarent

(u) Annales Corbeienses ap. *Leibnitium* Tom. II. p. 308.

(v) Diploma habetur apud *Martene* Tom. I. p. 1002.

varent, appositoqve igne, prout libuit, muros cadere facerent, hostes exterriti, nesciebant, qvid agerent, dum castrum subrui qvasi sine tormento murorum viderent (x) &c. Paa samme Maade havde Bergfolket af Rammesberg tilforn An. 1168. ved Miner hiulpet at indtage Fæstningen Dasenburg (y).

An. 1222. Fridericus II. Imperator Ludovicum Lantgravium Thuringiæ & Juttam Marchioniſſam Misnenſem hortatur, ut Brunoni Epiſcopo Misnenſi *qvasdam foveas argentinas* & decimas pertinentes ad illas, ſitas in territoriis Epiſcopatus ſui, & ei ac Eccleſiæ pertinentes, violenter occupatas, reſtituant. Datum apud Neapolim X. kal. Aprilis, Indictione X (z).

An. 1292. *Minera Auri* apud Heidelberg invenitur (a).

Keiſer Friderik III. i det Privilegio, han 1471. gav Greverne af Sultz, melder iblandt andet ſaaledes: Es ſollen auch dieſelben Grafen zu Sultz all und jedlich Ertzſchatz, Steinbruch, Müllſtet und ander Herrlicheit in ihren Grafſchafften haben, ſelbe bauen und gebrauchen, oder andern zu bauen vergonnen ꝛc. (b)

Udi Alberti Achillis Churførſtens af Brandenborg Diſpoſition 1473. haves og noget om Bergverker: Doch ſollen die Bergwerke gemein ſein (c) &c.

Til dette XV. Seculum henhøre de Leges Goslarienſium Metallicæ ſeu fodinariæ antiqvæ pro fodinis in Rammelsberg, ſom Leib-

(x) *Arnoldi* Lubecenſis Chron. Slavorum, Edit. Bangerti p. 443. Conf. *Heineccii* Antiqv. Goslar. p. 195.

(y) *Helmoldi* Chron. Slavor. Edit. Bangerti p. 234. Conf. *Heineccii* Antiqv. Goslar. p. 168.

(z) Diploma findes udi *Kreyſigs* Beyträge zur Hiſtorie der Sächſiſchen Lande, Tom. II. p. 6.

(a) Annales Dominicanor. Colmar. apud *Urſtiſium* Tom. II. p. 27.

(b) *Senckenberg* Selecta Juris & Hiſtor. Tom. IV. p. 511.

(c) *Lentz* Brandenburgſche Urkunden Tom. II. p. 683.

Leibnitz af Manuscript har udgivet, endskiønt andre føre dem til foregaaende: XIV. Seculum (d).

Siden her tales om de Goslarske Berg-Love, kan jeg endnu ikke forbigaae at melde om endel gamle Documenter og Privilegier, de Goslarske Bergverker angaaende, hvoraf hos os findes bevidnede Copier, som Raadet til Goslar i Aaret 1538. haver ladet overgive til Kong Christian III. formodeligen da Kongen med flere Protestantiske Forster og Herrer var i Brunsvig, med underdanig Begiering, Hans Majestæt vilde antage sig deres Handel med Hertug Henrik den yngere til det beste. Nogle faa Stykker deraf vil jeg hele indføre, de øvrige, for Vidløftighed at undgaae, alene til Indholdet opregne.

1. Det ældste, endskiønt det er uden Aarstal, synes dog af Beskrivelsen over Sigillet at være af Keiser Henrik VI. og altsaa ikke længe efter 1190. udgivet. Samme, siden det for den Goslarske Monts Skyld (e) er mærkverdigt, og kanskee ikke tilforn trykt, bliver her Ord til andet anført.

Notum sit cunctis huius pagine inspectoribus, Monetarios Goslarienses, ex pia ordinatione Imperatorum, Regum, vsqve ad hec tempora, tali jure fuisse gauisos, ut nulli in eadem ciuitate liceat monetare denarios aut cambire, nisi quibus ipsi, quod vulgariter dicitur opus aut cambium, concesserint. Nullus Monetarius alium super vtilitate argenti, quod dicitur valse, Incusare potest vel debet. Qui vero fuerit Incusatus, ipse propria manu se poterit expurgare. Equale jus in negotio eorum, Nec magister monete nec aliquis maiorum aliud jus habebit, quam minimus eorum. Nullus etiam argentum examinabit per ignem, quod dicitur con-

(d) *Leibnitii* Scriptores Brunsvicenses Tom. III. p. 535. sqq. Conf. Præfat. ejusdem Tomi p. 18.

(e) Staden Goslar har allerede haft Mønt-Presse før An. 1093. See *Heineccii* Antiqv. Goslar. p. 104.

conburere, niſi fuerit monetarius vel manifeſtus Siluanus. Magiſter monete pro denariis, qui ſuo ferro cuduntur, & publico nummismate monetantur, reſpondebit, & ſatisfaciet. Si fuerit incuſatus de pondere vel argenti vilitate, ipſe ſe per sleſcattum expurgabit, faciet eum, ſi oportet, sleſcattum conburi, & oſtendet, meliorem monetam ex eo non potuiſſe perduci. Verum ſi de ſuo priuato argento, quod predicti monetarii ipſi non obtulerunt, denarios monetauerit, & in tali moneta nocens fuerit repertus, non ad sleſcattum recurret, ſed de ſuo ſatisfaciet. Conceſſimus preterea eis, vt nullus ad cambium in eadem ciuitate ſe applicare preſumat, niſi de ipſorum permiſſione ſine licentia ſpetiali. Inhibemus etiam auctoritate Regia, qua fungimur, vt nemo nobilium vel aliqua inferior perſona, precum cogentium inſtantia, vel alia qualibet violentia, ipſis inuitis operis ſiue collegam adjungere preſumat. Prohibemus etiam, ſub obtentu gratie Imperii firmiter injungentes, ne predicti monetarii aliquem illorum falſariorum, qui denarios monetauerit, vbi moneta ex antiquo non fuerit, in ipſorum recipiant vnitatem. Habet etiam Dominus Rex ſiue Imperator in monetarios Goslarienſes hoc jus, vt ſi quando in predicta ciuitate curia celebratur, tenentur idem monetarii centum marcas de Regio argento ſine queſtu monetare. Vt hec rata & inconuulſa permaneant, ſigillo noſtro ea duximus munienda.

Hec ſupra ſcripta littera habet ſigillum appenſum cum filo ſericeo glauci coloris de cera glauca, In qua cera apparet Imago ſedens in ſolio Regie Majeſtatis, habens in manu dextra ſceptrum Regale, in ſiniſtra manu pomum Rotundum, In circumferentia ſcripturam videlicet: *Henricus dei gratia Romanorum Rex ſemper Auguſtus.* In medio vero ſcripturam hanc Scil. *Dux Svveuie.*

Auſcultata eſt preſens Copia per me Rodolphum Krudener Clericum Mindenſis dioceſis, ſacra Imperiali auctoritate publicum Notarium, & concordat cum ſuo vero originali ſigillato de verbo ad verbum, quod hac mea atteſtor manu propria.

2. Keiser Wenslaw giver Staden Goslar, som ligger for Hartzen og af hans Forfædre Romerske Keisere og Konger for Ertsens Skyld er anlagt, Privilegium, til deres Bergverkers og Erts-Kulers Opkomst, som længe havde ligget øde. Dat. Prage 1390. S. Martini Dag. Om dette privilegio skriver Heineccius: Nondum vidi hoc Wenceslai privilegium, cum in ampliſſimi ſenatus noſtri archivum penetrare nondum integrum fuerit, Meminere tamen illius ipſi Goslarienſes in commemoratione ſuccincta &c. qvæ prodiit anno 1544 (f).

3. Forening imellem Werner Konningk og ni andre paa den ene og Raadet i Goslar paa den anden Side, om Bergverkerne paa Rammesberg, som laae øde, paa ny at optage og i Stand sette, saaledes at Raadet skulde paatage sig en fierde Part Berg og Varp til at arbeide og bygge, Gabriel von Magdaburgk den anden fierde Part, Werner Koningk og hans Selskab de øvrige to Parter. Dat. 1407. i Paaske Ugen.

4. Keiser Ruprecht tager Borgemestere, Raad, og Borgere i Goslar under sin Beskyttelse, og stadfæster alle deres Privilegier. Dat. Heidelberg 1410. Onsdagen efter Epiphania Domini.

5. Hinrik van der Heide og fiorten andre Borgere til Goslar forene sig med Raadet sammesteds om at antage for sig og sine Arvinger en fierde Del af Rammesberg, som de igien dele imellem sig i serten Parter, til at anvende Bekostning paa den Kunst at føre Vandet ud, giøre Berget tør, sette Bergverket i Stand, og arbeide efter Guld-Erts, Sølv-Erts, Kober-Erts, og Bly-Erts, og alt andet slags Metal ꝛc. Dat. 1418. S. Petri og Pauli Aften.

6. Keiser Sigismundus, paa det at Guld- Sølv- Kober- Bly- og Jern-Minerne ved Goslar, som ved Vandflod vare ødelagte, kunde

(f) *Heineccii* Antiqv. Goslar. Edit. 1707. p. 362.

kunde igien bringes til forige Velstand, stadfæster en Contract, som 1418. var oprettet imellem Raadet og Borgerne i Goslar og en Præst af Prag, hvilken sig havde paataget at udføre Vandet af Gruverne, at de igien kunde komme til at legge Haand paa Arbeidet. Dat. Pataviæ 1422. d. 15. Octobris. Samme betydelige Document fortiener til sit fulde Indhold her at finde Sted:

Sigismundus Dei Gratia Romanorum Rex semper augustus, ac Vngarie Boemie Dalmatie Croatie &c. Rex, Notum facimus tenore presentium uniuersis, Inter varias multiplicesqve sollicitudinum curas, quibus mens nostra pro nostrorum & Imperii sacri fidelium & subditorum commodo frequenter distenditur, occurrit nobis cogitandum potissime ea reducere & reformare ac ad pristinum statum restituere, quantum nobis ab alto conceditur, Quibus respublica, per negligentiam precedentium suppressa decubuit, restauretur feliciter, & que per nostram vigilantiam, seu virorum industrium & peritorum sagacitatem, quos ad hujus operis expletionem inuestigare & habere possumus, salubriter erigatur. Sane dudum percepimus, qualiter *fodine auri, argenti, cupri, plumbi, ferri, & aliorum metallorum,* in loco nostro Imperiali in Goslar retroactis temporibus in magna & habundanti resplenduit copia, quod partes ille inferiores ex eo solo loco eminentibus redundabant diuitiis. Verum post diuina permissione & hominum negligentia Idem locus Goslarienſis ad tantum decreuit, quod eedem fodine *per aque inundationem* per multa annorum curricula laborari non poterant & excoli, Sed quia Deus omnipotens non semper in ira continet miserationes suas, & sinum sue pietatis eum puro corde inuocantibus non semper tenet clausum, Nolens etiam rem tam grandem & magnam suis diutius occultare fidelibus, Magistris ciuium, Consulibus, juratis, ciuibus, & toti communitati loci predicti, spiritum consilii sui indidit, vt laborem fodinarum ipsarum resumerent, & peritorum in tali arte vterentur consiliis, quibus hoc opus explere valeant ad consolationem reipublice, & sui nominis gloriam & honorem. Cum autem honorabilis *Michael de*

Broda teutonicali, plebanus sancti Adalberti sub Zdraz Pragensis Ciuitatis, deuotus noster dilectus, hujusmodi artis tamquam peritus & sciolus, per predictosque ciues vocatus, se de eisdem fodinis & montibus reducendis intromiserit, certosque tractatus & pacta cum eisdem ciuibus pro laboribus suis consumandis contraxerit, prout in literis desuper confectis clarius continetur, Idem *Michael* nostre Celsitudini humiliter supplicauit, quatenus sibi, heredibus & successoribus, ac collaboratoribus suis, litteras predictorum ciuium de Goslar datas & traditas, ratificare, approbare, auctorisare, de nouo concedere, & confirmare gratiosius dignaremur, Cuius littere tenor sequitur in hec verba.

Nos *Henricus de Vsler* proconsul, *Wernerus Konningk*, *Henricus Elebrecht*, *Bruno Becker*, *Henricus Wildefur*, *Goßvvinus de Ruden*, *Henningus boteken*, *Johannes Himpteken*, *Boto Bornhusen*, *Henningus Papetran*, *Henricus Heidekenn*, *Conradus Selhoff*, *Libertus Bodenborch*, *Tidericus Notberch*, *Sanderus Bodeker*, *Conradus Sluter*, *Henricus de aluelde* Junior, *Johannes de Were*, *Henricus Plumeken* & *Henningus Bokemuller*, Jurati moderni, Necnon *Johannes Svvartekop* Proconsul, *Johannes Wildefur*, *Henricus van der Heide*, *Henricus de Aluelde* Senior, *Henningus Ernstes*, *Ebelingus Bokemuller*, *Henningus de Boken*, *Hermannus Calbecht*, *Johannes Kerberch*, *Bortramus Stacis*, *Johannes Poltener*, *Ebelingus Tunzell*, *Fritzo Fenstermeker*, *Conradus Oldendorp*, *Henningus Kannengeter*, *Geuerhardus Schenncel*, *Heideco de vvere*, *Hermannus Jordons*, *Tedricus Backe*, & *Ludolphus Gosken*, Consules & ciues jurati antiqui, totaque communitas ciuitatis Goslarienſis, Hildesemensis Diocesis, Necnon Venerabiles & religiosi ac Honorabiles viri, Domini, *Johannes* Abbas Monasterii in Walckenrede ordinis Cistercienſis, totusque conuentus ibidem, Maguntinensis diocesis, pro parte quarta, *Henricus* Decanus totumque capittulum Ecclesie collegiate Sanctorum Symonis & Jude Goslarienſis, pro vna octaua parte, *Michaell de Broda teutonicali*, plebanus Ecclesie parrochialis Sancti Adalberti sub Sdraz Pragensis, pro alia octaua parte, *Henricus* & *Johannes* proconsules, Necnon Consules moderni & antiqui supraſcripti, ac tota communitas ciuitatis Gosla-

Goslarienſis predicte, pro alia octaua parte, *Henricus van der Heide* & *Teodericus Notberch*, ciues Goslarienſes, pro Reſidua quarta parte, Montani cultores & collaboratores minerarum & fouearum Montis Rammesberg prope muros dicte ciuitatis ſiti, per nos Proconſules & Conſules ſupradictos ac communitatem predictam, ac dictas partes conjunctim & diuiſim admiſſos, ac eisdem collatis, ad laborandum & percipiendum omnes & ſingulos prouentus & obuentiones ſecundum Jura montanorum, vulgariter *Berchrecht* nuncupata, pro nobis ſucceſſoribus & heredibus noſtris perpetuis temporibus in futurum. Notum facimus tenore preſentium vniuerſis, quod nos Proconſules & Conſules ſupraſcripti ac Seniores Communitatis dicte Ciuitatis, pluries retroactis temporibus intra cordis noſtri archana reuoluimus, qualiter Dominus omnipotens ab alto oculo miſericordie reſpitiens locum ciuitatis predicte, & montem prefatum ſibi elegit propter gloriam nominis & cultus ſui augmentum, ac gentem in & circa prefatam ciuitatem habitantem, Cum Dominus non gentem propter locum, ſed locum propter gentem elegit, & preteritis temporibus, dum prefatus mons excolebatur, propter habundantiam temporalium ex eo prouenientium predeceſſores noſtri reddiderunt Deo, que Dei, et Ceſari, qve Ceſaris ſunt, diuerſas enim eccleſias & oratoria pro augmento cultus diuini conſtruxerunt & dotauerunt, Et conſequenter Imperatores & Reges Romanorum diue memorie propter habundantiam minerarum exdicto monte prouenientium ac bonorum temporalium habundantiam, in prefata ciuitate reſidentiam fecerunt perſonalem, & eandem diuerſis prerogatiuis, priuilegiis, libertatibus, & ornamentis extulerunt & libertarunt, ac pro fidei criſtiane & cultus diuini augmento, diuerſa Monaſteria virorum ac mulierum, & eccleſias in eadem & extra eandem fundauerunt, dotauerunt, ac diuerſis Sanctorum Reliquiis adornauerunt, & tantum effectum ex inſpiratione diuina, ac ciuitatem & locum predictum habuerunt, de quorum numero HENRICUS Imperator diue memorie pro tunc ſanctiſſimum in Criſto patrem & Dominum *Leonem* Papam, Sancte memorie, ad dictam ciuitatem, cum multitudine dominorum & prelatorum,

videlicet Sancte Romane Eccleſie Cardinalium, Archiepiſcoporum, & abbatum vsque ad numerum Septuaginta trium ſibi aſſiſtentium inuitauit, qui Monaſterium ſiue Eccleſiam Collegiatam in dicta ciuitate per Dominum HENRICUM Imperatorem fundatam, bene dotatam, & diuerſis Venerabilibus ſanctorum Reliqviis adornatam, ad petitionem dicti Imperatoris in honorem ſancte Ciuitatis, Et beate Marie ſemper virginis ac Simonis & Jude atqve Matie, apoſtolorum, & aliorum patronorum Sanctorum perſonaliter conſecrauit, & Miſſarum ſolemnia in eadem celebrauit, ipſamque teſauris ſpiritualibus & diuerſis indulgentiis ac priuilegiis & reliquiis Sanctorum mirifice dotauit atque decorauit. Tandem ſucceſſu temporis, peccatis parentum noſtorum exigentibus, ex permiſſione diuina, fouee minerarum in dicto monte exiſtentes vehementibus aqvis fuerunt & ſunt ſubmerſe, & propterea diuinus cultus fuit diminutus, parentesque noſtri fuerunt atque nos ſucceſſiuis temporibus multis oppreſſionibus propter defectum bonorum temporalium, & vsque in diem preſentem fuimus & ſumus afflicti, & ſic oppreſſi, ad Dominum recurrimus, & cum propheta dicere poſſumus, ad Dominum, cum tribularer, clamaui, & ſtatim ſequitur, & exaudiuit me, Clamemus igitur ad Dominum, qui preſtabilis eſt ſuper malitia, qui non in perpetuum iraſcitur, neque in ira ſua continebit miſericordias ſuas, cuius miſerationes ſunt ſuper omnia opera ejus, vt aperiat nobis montem Sion, quem delegit, vt det benignitatem, & terra fructus ſuos, vt etiam thezauri temporales & Minere in monte Rammeſperg predicto abſcondite noſtris reuelentur temporibus, vt reedificentur eccleſiarum & Goslarienſium muri ad imponendum ſuper altaria Domini munera & oblationes olim conſvetas, & nobis ad Dominum clamantibus, & ipſo nobis inſpirante, cogitare incepimus, qualiter pro gloria ipſius & ſui diuini cultus augmento, & releuamine noſtre oppreſſionis & afflictionis, atque reipublice vtilitate, aquam predictam de monte & foueis predictis euacuare & extrahere, & montem & foueas hujusmodi ad ſtatum priſtinum reducere poſſemus. Nos igitur, audita fama laudabili honorabilis viri Domini *Michaelis de Broda teutonicali*, plebani

plebani siue rectoris ecclesie parrochialis sancti Adelberti sub Sdraz pragensis, prefati, qui in hujusmodi arte, videlicet extractione & ductibus aquarum expertus & peritus, vt asseritur, existit, eundem per litteras et diuersos nostros nuntios vsque ad nos veniendum inuitauimus, qui in premissis vtilitatem reipublice considerans, & nobis cupiens specialiter complacere, ad nos propria venit in persona, & foueas prefatas in dicto monte existentes intrauit, & ipsas & aqueductum conspexit, & requisitus, Vtrum posset aquam prefatam de foueis predictis extrahere & euacuare, Qvi nobis respondit, quod per Dei gratiam propositum nostrum & affectum ad finem laudabilem perducere, & aquam de hujusmodi foueis, per aqueductum subterraneum, ad hoc antiquitus sub quibusdam testudinibus sitis factum, extrahere & euacuare vellet, & posset, si cum ipso super premissis vellemus & possemus pro suis laboribus faciendis concordare. Nos igitur proconsules, Jurati prefati, & tota communitas prescripta, Nec non collaboratores & cultores dicti montis minerarum & fouearum prefatarum attente considerantes, quod honorem & commodum non modicum ex hujusmodi monte & foueis, aqua predicta extracta, possemus reportare, Igitur de legalitate & circumspectione dicti *Domini Michaelis* confisi, ac matura prehabita deliberatione, diuersisque consiliis & tractatibus cum eodem *Domino Michaele* super premissis, eidem instanter supplicauimus, vt se de hujusmodi labore & opere intromitteret, & aquam de tribus foueis in monte predicto sub testudinibus lapideis prefatis sitis & factis, ac duabus aliis foueis prope easdem existentibus, extraheret & euacuaret, vt sectores & laboratores mineras in dictis & aliis foueis, in dicto monte & per dictum totum montem longe vel prope existentibus, factis vel fiendis, habitis & habendis, prout antiquitus factum existit, fodere possint, de communi omnium nostrum suprascriptorum consensu & assensu cum prefato *Domino Michaele*, in Christi nomine & beate Marie semper virginis & Sanctorum Patronorum, quorum hic habentur reliquie, super premissis concordauimus & concordamus in hunc modum, qui sequitur, Videlicet.

Quod

Quod prefatus *Dominus Michael*, suique heredes, videlicet honorabilis & discretus vir *Dominus Franciscus*, plebanus siue rector Ecclesie parrochialis Sancti Laurentii in Bistritz, & *Stephanus*, fratres germani, quondam procopii dicti *Tausentmargk* de Broda teutonicali, predicti Pragensis diocesis, filii sororis ipsius, & Successores sui, ac ipsorum perpetuis temporibus in futurum habere debent & debebunt percipere & leuare, & de omnibus & singulis mineris, auri, argenti, cupri, plumbi, vel quocumque alio vocabulo nuncupentur, omnesque alias & singulas vtilitates & obuentiones ex dicto monte & de singulis foueis in eodem, & per dictum totum montem existentibus habitis & habendis prouenientibus & deriuandis, aut quas prouenire seu deriuari contigerit ex eo quomodolibet in futurum, nostris tamen & succesforum nostrorum laboribus & expensis, Octauam partem liberam omnium & singulorum minerarum & obuentionum predictarum, quam quidem octauam partem sibi, suis heredibus & succesforibus per se vel alium seu alios nobiscum residentibus liberaliter & integraliter tenore presentium, exnunc prout extunc, extunc prout exnunc, dare promittimus & admittimus ad eandem, & damus & assignamus ante aliam quamcunque diuisionem seu distributionem minerarum cuicunque seu quibuscunque dari debitam seu debendam, quocunque alio vocabulo nuncupetur, Decima duntaxat excepta, que alias *Vrbera* nuncupatur, que ante omnia debet dari & distribui, secundum antiquam ipsius montis consuetudinem, ratione fundi & dominii temporalis, & deinde prefata octaua pars libera dicto *Domino Michaeli*, suis heredibus & succesforibus, dari debet & assignari, postquam hujusmodi minere & quelibet earum de monte & foueis predictis in eodem existentibus factis & fiendis conjunctim & diuisim extracte fuerint, & quantotius in casis, huttis, siue furnis, ad hoc factis & fiendis, purgate, & in aurum, argentum, cuprum vel plumbum, conflate fuerint & redacte, Etiam quotienscunque scorias dictarum minerarum rejectas & rejiciendas, habitas & habendas, ad nos de presenti, vel quomodolibet in futurum quouismode spectantibus, conflare & reuocare contigeret, Impedimen-

dimento ſeu excuſatione quacunque ſeu quibuscunque ceſſantibus, Octauam partem liberam predictam dicto *Domino Michaeli*, ſuis heredibus & ſucceſſoribus, dabimus & aſſignamus indilate, quam etiam licite & libere recipere poteſt, debet ac debent, & leuare, Et nihilominus eidem *Domino Michaeli*, ſuis heredibus & ſucceſſoribus, facere volumus & fatiemus & tenemur ſemel facere ad minus in qualibet ſeptimana futuris temporibus de omnibus & ſingulis mineris & aliis quibuscunque perceptis ac obuentionibus debitam & juſtam rationem in loco tuto & honeſto, quem ad hoc in dicta ciuitate nos cum eo ſeu ipſis duxerimus eligendum, & quod dictus *Dominus Michael*, ſui heredes & ſucceſſores, aurum, argentum, cuprum, plumbum, vel quascunque alias mineras & obuentiones predictas per ſe vel ſuos & heredum & ſucceſſorum officiales ad hoc deputatos vel deputandos, abſque quacunque ſolutione, impoſitione, contributione vel pagimento, recipere, ducere, portare, vendere libere poſſit ſeu poſſint, in noſtra ciuitate predicta & extra eandem, quibuscunque perſonis voluerit ſeu voluerint, vel ipſi ſeu ipſis placuerit publice vel occulte, absque omni condradictione & impedimento, tenore preſentium plenam & liberam damus & concedimus poteſtatem, Adicientes inſuper, quod hujusmodi mineras in monte & foueis prefatis acquiſitas & acquirendas ſiue fodiendas per officiales collaboratorum & cooperatorum dicti montis communes ad hoc juratos & deputatos ſiue deputandos, cum dicti *Domini Michaelis*, heredum ſuorum & ſucceſſorum officialibus diligenter fatiemus ſiue permittemus colligere & cuſtodire, nec nos easdem alienari ſeu diſtrahi permittemus, ſed quantotius de monte & foueis predictis fuerint extracte, ad caſas ſiue huttas, in quibus purgari & conflari ſolent, diligenter fatiemus ſiue permittemus adduci & cuſtodiri, per predictos collaboratores totiens, quotiens ipſis videbitur expedire. Inſuper de communi noſtro conſenſu, pro vtilitate reipublice, nos de conſenſu omnium cultorum, collaboratorum & montanorum predictorum, damus & concedimus plenam licentiam & auctoritatem dicto *Domino Michaeli*, ſuis heredibus & ſucceſſoribus, quatenus vna nobiſcum ratione ſeu occaſione dicte octaue partis libere habeat ac habeant & habere poſſit & debet & debeant

habere plenam & omnimodam poteſtatem, cum aliis & inter alios collaboratores & cultores dicti montis, ponendi, locandi & ordinandi omnes & ſingulos officiales, majores & minores, tam in foueis predictis, quam extra vel ſupra easdem, etiam in caſis ſiue huttis, vbicunque locorum neceſſarios, & quod ad ſingulas rationes & tractatus per prefatos offitiales fiendos & computos faciendos totiens, quotiens fieri contigerit, vocari debet ac debent, vt poſſit ſeu poſſint intereſſe per ſe vel alium ſeu alios, & habere poteſtatem inter alios cooperatores, cultores & collaboratores cum eis & ipſi cum eo de ſingulis factis neceſſariis, montana quomodolibet concernentia, ordinandi, diſponendi, tractandi & diffiniendi. Poteſt & debet etiam dictus *Dominus Michael*, heredes ſui & ſucceſſores, ratione dicte octaue partis libere pro intereſſe ſuo locare & ponere ſuos proprios officiales, tam in foueis predictis, quam extra eosdem, Etiam in caſis ſiue huttis, Vbicunque locorum, quandocunque ſibi placuerit, ſuis tamen propriis ſumptibus & expenſis, qui poſſint foueas & huttas predictas intrare & exire, & ſingula facta conſpicere & diſponere cum aliis offitialibus collaboratorum predictorum, & rationem ſiue compotum facere de collectis & perceptis, ac expenſis factis & fiendis. Hoc etiam adjecto, ſi, quod abſit, poſt reformationem & reſtaurationem dicti montis, ex permiſſione diuina contigerit, eundem montem & foueas in eodem exiſtentes, in quibus minere foderentur, deſertari & montem incultum ſiue incultas foueas remanere, propter communem peſtilentiam ſiue rupturam montis, ſiue per diluuium, ſiue per guerras terre generales, & deinde ſucceſſu temporis, nos uel noſtri ſucceſſores, cultores, collaboratores predicti, eundem montem & foueas in eodem exiſtentes vellemus ſeu vellent excolere & laborare, quod extunc dictus *Dominus Michael*, ſui heredes & ſucceſſores, notorie moniti & requiſiti iterum tenetur & tenebuntur, & debent dare conſilium auxilium & fauorem pro recuperatione dicti montis & reſtauratione ac aque retractione ſiue euacuatione, vt idem mons & fouee in eodem reſtaurarentur, & aqua extrahatur, prout de preſenti facere debet, noſtris tamen & ſucceſſorum & collaboratorum & cultorum dicti montis, laboribus & expenſis, prout dictam octauam

partem

partem liberam velit seu velint percipere & retinere, sed medio tempore, quo predictum montem & foueas totaliter contingeret desertari, & incultum seu incultas foueas permanere, vt premittitur, extunc predicto *Domino Michaeli,* suis heredibus & successoribus in illo medio in nullo debebimus, nec volumus esse obligati, quovsque predictus mons & fouee restaurentur & reformentur modo, quibus supra. Insuper volumus & ordinamus, quod dictus *Dominus Michael,* sui heredes & successores, pro recuperatione dicti montis, aquam de fontibus fluentem, siue riuulos aquarum decurrentes, ad hoc jam ordinatos seu dispositos, & alios quoscunque & vbicunque fluentes in bonis nostre ciuitatis, eandem & eosdem absque omni contradictione & impedimento ad vtilitatem dicti montis potest recipere & adducere per quoscunque meatus, siue sub terra siue supra terram, per campos & prata quorumcunque ciuium & incolarum nostre ciuitatis, contradictione qualibet non obstante, nostris & collaboratorum & cultorum dicti montis sumptibus & expensis, euidente duntaxat necessitate vrgente. Etiam nos Proconsules prefati, ac communitas Goslarienſis predicta, promittimus, prefatum *Dominum Michaelem*, suos heredes & successores, & ipsorum familiares, in nostra Ciuitate predicta, & extra eandem, sub nostro saluo conductu in libertate manutenere protegere & defensare, & sibi *Domino Michaeli*, suis heredibus & successoribus, cum bonis & rebus ipsorum, dare, & damus nostrum saluum conductum, etiam extra nostram ciuitatem predictam, vsque ad aliam Ciuitatem, seu alium locum tutum, quotiens super hoc fuerimus requisiti. Ceterum dicto *Domino Michaeli,* suis heredibus & successoribus, damus plenam licentiam de consensu omnium collaboratorum, cultorum, & montanorum dicti montis, predictam octauam partem liberam in toto vel in parte dandi, testandi, donandi, legandi ad ecclesias, Monasteria siue Hospitalia, & in alios pios vsus conuertendi, vendendi, obligandi, ecclesiasticis siue secularibus personis quibuscunque juxta dicti *Michaelis*, heredum & successorum suorum, beneplacitum & voluntatem, Archiepiscopis, Episcopis, Principibus Secularibus, Baronibus & potentibus personis secularibus duntaxat exceptis, dummodo sibi, suis heredibus & successori-

bus, omnia premiſſa obſeruabimus & adimplebimus, & per nos obſeruabuntur & adimplebuntur. Quibus de predictis vtilitatibus & obuentionibus juxta ſupra ſcripta reſpondere, & omnia ſupradicta volumus eisdem fideliter & integre obſeruare & inuiolabiliter adimplere. Et nos Proconſules & conſules predicti & tota communitas ſupraſcripta, ac omnes & ſinguli cultores & cooperatores dicti montis ſupraſcripti, conjunctim & diuiſim, premiſſa omnia & ſingula ſupraſcripta promittimus bona fide, absque omni dolo & fraude, prefato *Domino Michaeli*, ſuis heredibus & ſucceſſoribus firmiter & ſinceriter adimplere tenere & inuiolabiter obſeruare. In quorum omnium & ſingulorum robur & teſtimonium premiſſorum, preſentes literas fieri fecimus, & magno Sigillo noſtre ciuitatis Goſlarienſis, Necnon Dominorum abbatis & conuentus in Walckenrede, ac capituli eccleſie Sanctorum Simonis & Jude Apoſtolorum predicte, Necnon *Henrici de Heide* & *Teoderici Notberch*, Dominorum & ciuium ſupra dictorum ſigillis de certa noſtra ſcientia preſentibus fecimus appenſione communiri. Datum *Goslarie*, Anno Domini *Milleſimo quadringentiſimo decimo octauo*, Sexta feria, que fuit vigilia viſitationis beate Marie virginis glorioſe.

Nos itaque conſiderantes prefati *Michaelis* ſupplicationem juſtam eſſe & conſonam rationi. Attendentes etiam, quod pium opus pro Deo facimus, vt premium Immerceſſibile & anime noſtre ſalutare a Diuina clementia reportemus, ſi negotium reipublice pio zelo & mente pura promouerimus, Ideo non per errorem aut improuide, ſed matura deliberatione prehabita, ſano etiam fidelium noſtrorum accedente conſilio, & de certa noſtra ſcientia, prefato *Michaeli*, ipſiusque heredibus, ſucceſſoribus & colloboratoribus, prefatorum ciuium Goslarienſium tractatum & contractum cum eo initum, & omnia & ſingula inde ſecuta, Necnon ipſorum ciuium literam ſibi datam & traditam in omnibus ſuis clauſulis, ſententiis, punctis & expreſſionibus, prout de verbo ad verbum ſonat, & limpide ſuperius expreſſatur, ratificauimus, approbauimus, auctoriſauimus & tenore preſentium & auctoritate Romana Regia gratioſius confirmamus,

mus, Mandantes vniuerſis & ſingulis, Principibus eccleſiaſticis & ſecularibus, Comitibus, Baronibus, Nobilibus, Militibus, clientibus, ceterisque, cuiuscunque gradus, ſtatus & conditionis, hominibus noſtris & Imperii ſacri fidelibus dilectis, preſentibus & futuris, firmiter & diſtricte, quatenus prefatum *Michaelem*, ipſiusque heredes, ſucceſſores & collaboratores, in predictis fodinis & earum cultura, ſiue in ſiluis, lignis, huttis, viis, ſtratis & aliis neceſſariis, non impediant, ſed potius manu teneant fideliter & defendant, prout indignationem noſtram & ſacri Imperii grauiſſimam voluerint arctius euitare. Preſentium ſub noſtre Maieſtatis ſigillo teſtimonio litterarum. Datum *Patauie*, anno Domini *Milleſimo quadringenteſimo vigeſimo ſecundo*, quintadecima die Menſis Octobris, Regnorum noſtrorum, anno Vngarie Triceſimo ſexto, Romanorum tredecimo, Boemie vero tertio.

Ad mandatum Domini Regis
Franciſcus prepoſitus Strigonienſis.

7. Henrik, Ernſt und Albrecht Hertzogen zu Braunſchweig Luneburg verkauffen dem Rade und Borgeren tho Goslar ꝛc. ihre Harde Holten an dem Harthe twuſchen der rechten Herſtraten von Goslar nach Oeſterrode, mit Hutten, Tobehoringen und Rechte, alſe de Meyſend at in vorlopen Jaren von ihren Vorolderen gehadt ꝛc. Datum 1457. Fridage nach der Hilligen Lichams Dage.

8 Forlig imellem Hertugen af Brunsvig Lüneborg og Staden Goslar, oprettet af Hertug Albrecht af Saxen. Datum Leipz 1488. Mitwoch n nach Sontage Cantate.

9. Keiſer Maximilian ſtadfæſter Borgemeſtere, Raad, og Borgere i Goslar alle deres, i ſær de af Carl IV. og Friderico III. givne, Privilegier. Datum Speyr 1494. den 7. Junii.

10. Hoibemeldte Keiſer Maximilian ſtadfæſter atter alle Stadens Goslars Privilegier, og under dem i ſær denne Frihed, at ingen Edelmand, Indvaaner eller Fremmed, maatte hos dem

eie noget Berg-eller Hytte-Verk, med mindre han var Staden med Borger-Ret forpligtet ꝛc. Datum Insbruk 1497. den 6 Octobris.

Om de Bømiske Bergverker som og ere temmelig gamle og regnes fra VIII. og IX. Seculo, deres Oprindelse og Fremgang, kan læses, hvad *Bohuslaus Balbinus* Miscell. Histor. Regni Bohemiæ, Pragæ 1679. fra pag. 37. til 55. derom vidtløftigen har skrevet. Hvortil kan føres de adskillige nyere Privilegier og Berg-Love for Joachimsdal, som findes i Schöttgenii og Kreysigii Diplom. & Scriptor. Rerum German. Tom. II. p. 69. til 96.

Estland og den øvrige Strekning hos Østersøen.

Om Tacitus gior ret eller ikke, naar han regner Estierne, som formodeligen skulle være en Del af de Folk hos Østersøen, saa vidt de Preusiske, Curiske, Liflandske, Estniske og Ingriske Strande strekke sig, ibland Germanierne, er her ikke det rette Sted til at afhandle, ei heller vil jeg sige ham imod i den Beretning, han giver om Estierne, at Jern brugdes ikke meget hos dem, *rarus apud eos ferri usus* (g); Thi deraf kan man hverken negte eller bekræfte, at paa de Tider har hos desse Folk været Jerngruver eller noget slags Jern-Avl. Man er og uvis paa, om Tacitus har haft nøie Efterretninger nok om desse og flere saa langt fraliggende Folk.

Men at bemeldte Lands Indbyggere, af hvilke en anseelig Del fordum har været det Danske Herredom undergiven, have i langt senere Tider haft sig bekiendt, at deres Jordsmon har indholdet alle slags Metaller, ja uden Tvil ogsaa vidst at benytte sig der af, skal ikke være vanskeligt at vise. Jeg vil ei ret meget beraabe mig paa Adamus Bremensis, som beretter om Curland (i fald det ikke, som nogle ville (h), skal læses Gutland, eller og snarere forstaaes om de gamles Kyrialand eller Finnonia (i)), at der

(g) Taciti Germ. cap. 45.
(h) *Pontani* Chorograph. Daniæ p. 734. conf. *Sperlingii* Boreas p. 248. sq.
(i) *Rudbecks* Atlant. Tom. I. p. 479. *Ol. Benzelius* de Sveonum cum gentibus Europæis commerciis p. 129. 130.

der var mangfoldigt Guld i Landet (k), og om Sember og Prutzer, at de agte Guld og Sølv meget ringe (l); Thi det beviser ikke, at desse Metaller ere optagne og tilvirkede af deres egne Lands Miner. Tvert imod, man har Spor nok til, hvorledes Curerne, saa vel som andre Folk i de Dage, ere komne til deres glimrende Metaller, enten ved Roverier i andre Lande, eller ved andres Krige i deres Land, paa hvilket sidste en langt ældere Skribent end Adamus, jeg mener Rembertus, fortæller os et Exempel, at de Danske, ved Midten af XI. Seculo toge sig for at undertvinge bemeldte Nation, men bleve afslagne og maatte lade dem til Bytte en stor Deel Guld og Sølv (m).

Men, at der dog udi bemeldte Egne have været saadane Miner, kan til dels sluttes af Kroniker og Landenes Beskrivelser; saaledes melder en gammel Bøinisk Krønike, at **Polakerne i Aaret 1220. bleve af Prysser og Russer og af Bergfolkene ved Guldminerne ilde ihielslagne** (n), An. M. CCXX. Poloni a Prutenis et a Rutenis et a fossoribus auri mactati miserabiliter interierunt: og en Beskrivelse om Hockerlandet i det Preusiske vidner, at 1343. har i denne Egn ytret sig en Sølvgrube, hvilken til Høimester Kniprodens Tid har givet saa meget Sølv, at man for 1. Mark lødigt Sølv har betalet XI. Ferding Preusisk Mønt (o): Tildels og meget mere kand det godtgiøres af klare og uimodsigelige Documenter, saasom Privilegier, Gave-Breve, Skøder, og deslige, hvoraf mig følgende ere forekomne:

I Aaret 1226. har Keiser Friderik II. ved et Diploma, dateret til Parma udi Maji Maaned stadfæstet Hermesteren Volqvin og Ordens-

(k) Ad. Brem. de Situ Dan. ap. Lindenbr. p. 58.

(l) ibid. p. 59.

(m) *Remberti* Vita Anscharii ap. Lindenbrog. p. 70.

(n) Chron Bohem. ap. Pezium Tom. II. p. 1031.

(o) Acta Boruſſica T. III. p. 107.

Ordensbrødrene i Liſland alt det Gods og Rettigheder, ſom Biſkoperne af Liſland og Leal dennem havde overladet, og tillige undet dem at nyde og bruge, hvad ſlags Metal de enten under eller over Jorden maatte finde, ſom det Keiſerlige Kamer tilhørde (p). Samme Bevilling har Høibemeldte Keiſer Aaret derefter ved et andet Diploma, dateret Cathaniæ menſe Januario, paa nyt igientaget, med ingen ſønderlig Forandring, hvad denne Poſt angaaer, undtagen at i Stedet for det første ſtaaer: concedimus eis, ut quodcunque genus ſiue materiam metalli ſub terra ſiue etiam ſuper terram in diſtrictu & terminis *ſupradictis* de cetero poterunt invenire, qvod ad Imperialem Cameram noſtram pertineat vel pertinere poſſet, accipere debeant &c. læſes i det ſidſte: in diſtrictu & terminis ſuis &c. (q), hvilket giver et vidtløftigere Begreb.

Aar 1230. haver Hertug Conrad af Mazov og Cujavien forœret de Tydſke Ordens-Brødre hele Culmer-Land med alt ſit Tilbehør, cum omni utilitate et omnimoda libertate et jure eorum, quæ eſſe poſſunt in terra, ut eſt, *aurum, argentum, ceterorumque metallorum genera* (r) etc. Derimod har Ordens-Brødrene tilſagt Biſkopen af Preuſen, at han ſkulde nyde en vis aarlig Indkomſt af det gandſke Culmiſke Land, og beholde for ſig og Efterkommere fem Gaarde der i Landet, hver af fem Tydſke Plogland, med al Tilliggelſe, pratis, paſcuis, fluminibus, lacubus, piſcationibus, molendinis, ſylvis, venationibus, ſalis fodinis, *auri fodinis, argenti fodinis, vel cuiuscunque metalli fodinis* (s) etc.

Udt

(p) See Arndts Liefländiſche Chronik T. II. p. 19.

(q) Originalerne af diſſe tvende rare Urbreve har jeg i Aaret 1754. ſelv ſeet og afſkrevet i det Kongelige Antiquitets Archivo i Stokholm. Det ſidſte af dem har denne Tydſke Ubenſkrift: Keyſer Frederic de tweſte beſtedet den Swertbroderen allent, dat ſy hebben van den Biſſcop to Liflande vnde to Lehal, vnde noch verkrigen moegen, vnde verlenet en *alle Ertſen bynnen der erden vnde bouen der erden*, de den Keyſer to behooren mochten.

(r) Documentet herom læſes i Actis Boruſſ. T. I. p. 402. 403.

(s) Ibid. p. 407. 408.

Udi det Privilegio, som Høimesteren af den Tydske Orden i Aaret 1233. har givet Stæderne Culm og Thorn, læses, blandandre, denne heel merkelige Artikel, at Ordenen forbeholdte sig selv, i deres Gebet, alle Søer, Salt-Aarer, Guld- og Sølv-Gruver, og alt slags Metal, foruden Jern, dog saa, at den, som enten fand Guld, eller paa hvis Grund det blev fundet, skulde have samme Rettighed, som saadane i Slesien er forundet, og den, som enten fand Sølv, eller paa hvis Ager det blev fundet, skulde nyde Freybergsk Ret: Retinemus, heder det, Domui nostræ in bonis eorum omnes lacus, castores, venas salis, *auri argentique fodinas, & omne genus metalli, præter ferrum*, ita ut tamen *inventor auri*, sive is, in cuius bonis inventum fuerit, idem jus habeat, qvod in terra Ducis Sleſiæ (t) in hujusmodi talibus est concessum: *Inventor* autem *argenti*, siue is, in cuius agris inventum fuerit, Jus Friburgense (u) in hujusmodi inventione perpetualiter obtinebit (v).

Aar 1276. skenker Hertug Samborius af Pomern til den Tydske Orden Landet Wenzeke, med alt tilhørende, montibus, vallibus, viis & inviis, *auri argentique fodinis*, et *omne genus æris siue metalli* ac gemmarum, fontes et venas salis, et quicquid omnino in terra vel supra terram, seu in aqvis inventum fuerit (x) etc. Og udi et Forlig, som 1282. blev sluttet imellem Hertug Mestvin af

(t) Dette er et skiønt Sted for de Slesiske Guld-Bergverkers Alder, om hvilke ellers kand læses *Joach. Curei* Schlesische Chronic T. I. p. 187. *Albini* Meysniſche Berg-Chronic p. 70. sq.

(u) De Freibergske Bergverker i Meisen skal først være opkomne ved Pas 1171. som *Georg Fabricius* Orig. Saxon. p. 556. vidner, Conf. *Albini* Meysniſche Berg-Chronica p. 9. 199. Bemeldte *Fabricius* in Annalibus Fribergensibus skriver ved det Aar 1294. at Freiberg da har faaet Berg-Ret: MCCXCIV. Leges civiles & Jura Metallica Fribergensibus conscripta, hvorom *Albinus* l. c. p. 64. har nogen Tvil, og det med rette; thi af ovenstaaende sees, at Freiberſk Berg-Ret allerede 1233. har været bekiendt i Preusen, altsaa maae den endnu være ældere i sit eget Land.

(v) Privileg. Culmense ap. *Dusburg* p. 457.

(x) Hertugens Gave-Brev findes i Actis Boruſſ. T. III. p. 284. sqq.

Pomern og den Tydske Orden i Preusen, har Hertugen stadfæstet Ordenen bemeldte Land og mere Gods, med alle sine Tilliggelser, og deribland Guld- og Sølv-Miner, og alle slags Miner af Erts, Metal, Ædelstene, Kilder, Salt-Aarer (y) &c. Ligeledes findes Hertug Lesko af Cujavien 1317. for et Pengelaan af 562. Mark at have afstaaet til den Preusiske Orden sit Land Michelow, med alle sine Grændser og Rettigheder, judiciis, jurisdictionibus, *auri argentique fodinis ac metalli, æris, cupri, ferri,* et venis salis, ac omnibus utilitatibus aliis, qvæ sunt in terra & supra terram (z). Nogle Aar tilforn nemlig 1310. havde Margreve Woldemar af Brandenborg saalt til den Tydske Orden et stykke Land af Pommern med Danzig og flere Slotte, cum utilitate & fructibus, qui de dicta terra percipi poterunt in iis, quæ super terram humano se repræsentant conspectui, aut qui percipiendi sub terra futuro tempore apparebunt, videl. in sale, *ferro, plumbo, cupro, argento, auro, ac in cuiuslibet generis metallo* (a) &c.

Skulde jeg endnu gaae et godt Stykke længere ned i Pomern, da har Hertug Bugislav længe tilforn, nemlig 1287 foræret til Reinfeld Kloster i Vagrien Byen Theusin i Fogediet Dymin med al sin Tilliggelse, hvoribland Jern-Gruver opregnes, cum pascuis, pratis, stagnis, aqvis, aqvarum decursibus, rivulis, usuagiis, pedagiis, salinis, *ferrifodinis* (b) &c.

Endelig finder jeg, at da Kong Waldemar af Danmark 1346. afhændede Hertugdomet Estland, som imod halvandet hundrede Aar havde ligget under de Danske Kongers Scepter, til den Tydske Orden, har han saalt Landet med Ager, Eng, Skov, Mark, vaadt,

(y) Denne Forligning staaer i Actis Boruss. T. III. p. 274. sqq.

(z) Acta Boruss. Tom. III. p. 380. 381.

(a) ibid. pag. 541.

(b) Urbrevet giemmes her i det Kongel. geheime Archiv.

vaadt, tørt, Fiskevand, Fægang, Hede eller Fælled, bygt eller ubygt, med allehaande Erts, Metal, Guld, Sølv og anden deel Mineral, Saltsyden, som der nu udt findes, eller i Fremtiden kunde blive (c). Hvilket i den Latinske Original-Text saa lyder: cum pascuis, pratis, paludibus, sylvis, mericis, nemoribus, agris cultis & incultis, *mineris auri & argenti & metalli alterius cuiusque*, atque salis, si qvæ sunt in præsenti, vel qvæ fieri poterunt in futurum &c. Og udi Margreve Ludvigs af Brandenborg, som havde Kong Waldemars Søster, Afstaaelse-Brev givet Ordenen i samme Aar paa bemeldte Hertugdom, heder det saaledes: cum omnibus et singulis pertinentiis & utilitatibus, qvæ ad dictum Ducatum seu terram, tam in mari salto, qvam in aliis terris, fluminibus atque riuis, viis & inviis, theoloneis, monetis, *mineris*, mulctis, mulctarum poenarumque compendiis, ab antiquo pertinuerunt (d).

Jeg vil ikke opholde mig ved at undersøge, om og hvorvidt desse Metal-Miner i bemeldte Lande have været optagne og satte i Drift: Men lader det være nok, at have bevist, det man der temmelig længe har haft Kundskab om indlændske Metaller, og at have anledet andre til videre Efterforskning.

Finland og Lapland.

Vi gaae da videre, og nærme os fra det Tydske Rige og de Estniske Folk til vore Grander de Svenske. Og siden Tacitus har regnet ei alene dennem, men og Finnerne til sin Germania, ville vi tage Veien til Sverige gienem Finland, og med et hastigt Øie

(c) See *Hvitfeld* in fol. p. 494.

(d) Af begge desse Documenter fik jeg udi Riga 1754. Copie af den von der Hardtiske Samling, som mig af Herr Conrector Arndt var meddelet.

see, om man der i gamle Dage har haft noget med Bergverker at bestille.

Dersom Tacitus har været vel underrettet, da synes det, som han har negtet Finnerne saadant Kundskab, i det mindste tillegger han dem Mangel paa Jern, og at de af den Aarsag skærpede deres Pile med Been (e), hvilket formodeligen flere Nationer fordum have giort, ligesom indtil vore Tider Grønlænderne har brugt saadane Pile. Uden Tvil har Tacitus havt ret, i hvor meget end Forfatteren til den nyflikkede og lidet verde Finske Kronike (f) paastaaer, at man deri ikke bør troe ham, sigende, at et Folk, som bygde Skibe, udrustede Floder, og dreve Handel paa langt fraliggende Steder, har ikke kunnet undvære saa fornødent et Middel. Men om og saa var, at Finnernes Levemaade har i gamle Tider været saa prægtig, som vel er at tvile paa, saa beviser det derfor ikke, at de have haft Jernverker, med mindre man vil troe det samme om andre og mere opdyrkede Nationer, om hvilke det er mere beviseligt, at de har haft Skibsfart, ført Krige, drevet Handling, uden at have vidst af, eller bekymret sig om, Metal-Aarer i deres egne Lande.

Hvad Sognet Rautalambi angaaer, som har sit Navn af Jernverk og det meget Jern, som der udi Kier og Søer findes og opgraves (g), da er det uvist, hvor gamelt Navnet er, og om ikke dette Sogn først har faaet saadant Navn, efterat de Svenske havde indtaget og opdyrket Landet, og formodeligen lært Finnerne, maaskee endog mange hundrede Aar efter, at betiene sig af denne Myr- og Sø-Malm. At jeg ikke skal tale om, hvor usikkert det er, at bevise noget af Navne, da Aarsagen til et eller andet Steds Navngivelse har kanskee været gandske anden, end den, man nu forestiller sig,

(e) *Tacitus* de Mor. Germ. Cap. 46.

(f) Chron. Finlandiæ i *Nettelbladts* Schwend. Bibliothek 1 Stück. p. 106.

(g) *Burei* Descript. Sveciæ Edit. Elzevir. p. 61.

sig, og derforuden mangt et Navn ved Tidens Længde saaledes forandret sig, at det ikke ligner sig selv i sin første Skikkelse.

Der kan ingen Tvil være, at jo Finland fra ældste Tider har haft Erts-Gange i sine skiulte Giemmer. Erfarenhed i nyere Tider har nokſom lært, at der ei alene findes Jern, men endog ædlere Metaller, indtil Sølv og Guldet selv, om hvilket man dog vel tør betiene sig af Hollændernes Maer wenig, ja Kiendinger af Tin, som noget rart i desse Nordre Lande (h). Dersom Agricola har haft rigtige Beretninger, da har han allerede til sin Tid vidnet om Guldet i disse Ord: Atque etiam in Fennorum regione, qvam Finmarchiam (i) nominant, in qva dominatur Rex Suedorum, reperitur aurum (k). Og ved Perno Kirke i Nyland haves Kalk og Disk, giorte 1612. af Sølv og med Guld forgyldede, hvilke begge Metaller skulle være opgravne af et Berg der i Sognet (l).

I Samlingen af de Kongl. Svenske Berg-Ordninger findes slet intet nævnet om Finlandske Bergverker, før i Dronning Christinæ Tid. Men at der jo har været nogle ældere, kand ikke paatviles, omendskiønt man mangler Efterretning derom. Jeg finder et gamelt Papir, uvist hvem tilskrevet, som i det mindste synes være af Gustavi I. om ikke af Christiani II. Alder, hvis Indhold, om det her til kan give nogen Oplysning, jeg vil anføre:

(h) Læs herom *Mich. Grubbs* Delin. Officinarum Ferrar. in Finlandia sub Præsid. *D. C. F. Mennandri* p. 7. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

(i) Man maae forlade Agricola, som en Fremmed, at han setter Finmark for Finland.

(k) *Agricola* de Vet. & Nov. Metall. L. II.. Edit. 1546. p. 404.

(l) See *Spöringii* Obſerv. de Auro Svecano in Actis Lit. Sveciæ 1737. p. 216. Conf. *Mich. Grubb.* Delin. Officin. Ferrar. Finlandiæ p. 7. 9.

Gnediger Herr.
zu Behuff dem Berge in Feynlandt.

2. Paar Lynsen in de Blasebelge.

2. Formen in de Zmeltzouen.

1200. Schiffphunt Bleis das men den Steen leest oder Blei arbeiten.

600. Schiffphunt eyser staffeyser das men lest Gezench machen zum Berge vnd in de Hütten.

Eyn halb Schiffphunt Staal.

2. Smeltzere.

10. Berch-Knechte mit den das Berchwerck allen eynden lassen zuuorsuchen bes auff sunthe Michaelis zukunfftich.

60. Pauren, die dar Holts Hamren, Kollen Brennen, die Hütte pauwen, vnd war zw men sie behuff hatt.

Zw speysen das Volck 3. Last Rocken, 2. Last Maltz, das mach men von Gaasthwfen verschreiben.

30. Seyden Specks eyn halbe Last Saltz 3. Schiffphunt Hophe.

I Aaret 1737. er første Kober-Malmstreg i Finland funden af en Bonde udi Tavastland, og af Herr Bergs-Raad og Kamer-Herre Tilas til Bergverk indrettet og sat i Drift (m). De fleste Jernverker der i Landet ere og i dette Seculo optagne. Om de Finlandske Bergverkers Tilstand ved pas 1676. har jeg denne Beretning (n), at de da for Tiden aleneste bestode af en ny Rymning,

(m) *Mich. Grubb* de Offic. Ferrariis Finlandiæ p. 12.

(n) Af en skreven Beretning fra Bergs-Collegio til Kong Carl XI.

ning strax ved den gamle og ødelagte Aijoma Jerngruve. Hvilken Rymning 1661. er optagen. Siden er ogsaa en ny Jern-Malmstreg i Raseborg Grevskab, Ingo Sogn, opfunden, og en endnu rigere i Kimito Sogn paa Longholmen. Man giør mueligste Flid, ved de til Finland forordnede Malmledere at opsøge flere nyttige Malmgange, paa det Bergverkerne, nu ganske faa, maatte der noget mere efter Landsortens gode Beqvemlighed med Skov og Strøme, tiltage og forfremmes. Ved samme Tid 1676. vare følgende brugelige Hamre og Masovne i Finland: (1) Svartaa Masovn med 2. Hamre. (2) Fiskiars Masovn, staaer øde. (3) Fagerwiks Masovn med 2. Hamre. (4) Vildnæs Brug bestaaende af 2. Hamre.

Om Svartaa og Anskogs Jernbrug i Finland finder jeg, at de har tilvirket

	Takjern
Anno 1641. - - - -	405.
1642 - - - -	779
1643 - - - -	531
1644 - - - -	991
1645 - - - -	734
1646 - - - -	1198
1647 - - - -	714

Men, om Finnerne i gamle Dage har haft noget Kundskab om desse deres Metaller, førend de Svenske i langt nyere Tider, og vel mueligt ikke førend under den Gustavianske Familie, har indført det i Landet og lært dem først at optage Jern af Myrer og Søer, siden at udhule Bergene efter denne og rigere Metaller, det er Spørsmaalet, som jeg lader henstaae til andres Besvaring, hvis Diemerke det mere, end mit, kan vedkomme at efterforske Oprindelserne

delserne af de Finlandske Bergverker. At Finnerne ellers ved Aar 1240. først skulle have fundet og aabnet Salbergs Sølvgruver i i Sverige, og givet dem Navn af sit Sprog (o), gior her ikke meget til Sagen, og saa meget mindre, som denne Sag beroer alene paa de gamles mundlige og paa ingen ret gammel skriftlig Beretning.

I Lapland ere Bergverkerne alle nye og intet ældere end af forige Seculo. De Kongelige Privilegier til Bergverkers Opkomst i Lapmarkene ere af 1640. 1673. 1723 (p). Af Sølv-Gruver ere der i Landet Nassa-Field fundet 1635. i Pitea Lapmark, Kiedkewari funden 1660. og Alkawari, begge i Lulea-Lapmark. Swappavari og Schangli Kobergruver, begge i Tornea Lapmark, den første funden 1655 (q). Om de Lapландske Bergverkers Oprindelse giver os vor lærde Sperling en artig Underretning, som han har haft af Bergmesterens Anton Trotzigs egen Mund (r). Af en skreven Extract paa Sveriges Bergslagers Tilverkning i endel Aar af forige Seculo, seer jeg, at *Kiedkevvari* Sølvgruve har 1662. givet 54. lodige Mark 3. Lod Sølv, og 1663. 38. lodige Mark 12. Lod Sølv. Men Pitea Sølvgruve fra 1636. til 1660. givet omtrent 4078. lodige Mark Sølv, og fra 1636. til 1648. ved 786. Skippund Bly. At jeg ey skal melde om de Spor af Qveg-Sølv, som Doct. Urban Hiærne har merket i de Lapландske Bergverker (s). Om Lappisk Guld, og de andre Lapландske Metaller, har Schefferus skrevet et helt artigt Capitel i dette Lands Beskrivelse (t).

Seriv-

(o) *Laur. Benzelius* de Re Metall. Sveciæ p. 36. *Wollenii* Delin. Argentifodinæ Salanæ p. 2. 3.

(p) Stokholmske Samling af Berg-Ordninger 1736. p. 117. 282. 628.

(q) *Benzelius* l. cit. p. 31. 40. *Mich. Grubb* de Offic. Ferrar. Finlandiæ p. 9. *Tunelds* Svenske Geographie p. 312. 314. 319.

(r) *Ott. Sperlingii* Boreas p. 256. til 259. Conf. *Högströms* Beskrifning öfwer Sveriges Lapmarker p. 28. 29.

(s) *Urb. Hiærnes* Korte Anledning til Malm- og Berg-Arters Opfindende.

(t) *Schefferi* Lapponia p. 362. sqq. Conf. *Acta Lit. Sveciæ*. 1737. p. 212.

Sverige.

At komme til Sverige og de Svenskes Bergverker, da kan man vel ikke billigen bestride dem en temmelig Alder, eller negte, at de jo ere meget ældere, end de Norske, hvilke begges Alder Holberg dog, følgende den lærde Sperling, synes at sette i Lignin sammen, naar han siger: Udi *Taciti* Tider vidste man ikke, at Tydskland var saa rig paa Metal, meget mindre Norge og Sverige (u). Men at giøre de Svenske Bergverker ældere end de Tydske, og saa gamle, som de fleste deres egne Skribenter have giort dem, er alt for meget vovet i disse Tider, da Verden, med al sin Oplysning, er tillige bleven saa vantroende og varsom, at den i Historiske Ting vil have klarligen documenteret, hvad den for Sandhed skal antage, og ikke let lader sig bedrage ved falske Slutninger.

En lærd Svensk, som selv er Bergmand, holder det rimeligst, at Sverriges første Indbyggere strax efter Syndfloden have haft Metal-Miner, som de ikke har kunnet undvære, fordi de havde Agerdyrkning (v), og en anden vil paastaae, at man længe før Christi Fødsel, og for mere end 2000. Aar tilbage, ved Platonis Tider, har haft Kober-Gruver i Sverige, og udført forarbeidet Kober til Fremmede (x). Hvilke Meninger af mange flere, som hænge i den gamle Overtro om dette Riges høie Ælde, baade for og efter hannem ere vedtagne. Dog findes nogle saa beskedne, at de ikke gaae høiere dermed, end til Christi Tider, andre kommer det ikke an paa nogle hundrede Aar for eller efter. Men førend saadan Sætning almindeligen kan blive bifalden, skulde efterfølgende Tvilsmaale først oploses og afgiøres: (1) Om Sverige haver haft Indbyggere strax efter Syndfloden? (2) Om desse have haft Agerbrug?

(u) *Holbergs* Dannmarks og Norges Beskrivelse p. 39. *Sperlingii* Boreas p. 224.

(v) *Laur. Benzelii* Sched. de Re Metallica Sveo-Gothorum p. 3.

(x) *Naucleri* Delin. Magnæ fodinæ Cuprimont. p. 9.

(3) Om deres Agerdyrkning er dreven ved Metaller? (4) Om de Metaller har været af Landets egen Avl? Bliver dette tilstaaet og bevisét, kan man paa samme Skel forlade sig til, at Danmark og Norge, som vel i Alder og Næring have været af lige Vilkor med Sverige, i de ældste Tider ogsaa have haft Bergverker, hvilket dog vel ingen troer, omendskiønt man og ikke med desse Rigers Alder vil løbe op til Syndfloden.

Efterdi de have søgt Bevis af Agerdyrkning, hvortil man, ogsaa fordum efter Theodorici Gothorum Regis (y) og ældere Skribenters (z) Vidnesbyrd, har behovet Jern, da undrer mig, om ingen haver draget Taciti Vidnesbyrd frem om de Svenskes Skibsfloder (a), hvortil Metaller have været ligesaa umistelige, saa fremt ikke de ældste Nordiskes Skibe har været af nogen lige Art med Grønlændernes eller andre grove Nationers. Men om de og have brugt Metaller til deres Skibsbygning, er det derfor ikke sagt, at desse have været optagne af deres eget Lands Jord, med mindre man vilde sige det samme om ethvert andet Land, som i gamle Dage har haft Skibe og Skibsfart, og dog aldrig haft noget Slags Bergverk eller Metaller, uden fra fremmed Haand.

Det Bevis, som nogen vilde tage, for Metallers og i sær Sølv-Miners Ælde i Sverige, af Odins, Thors, Thorilds, Tutils, Otars, Oluf Trætællies, Biörns, Sivards Fros, Erik Sigersæls, og andre formente Hedenske og Runiske gamle Monter, har næsten forloret al sin Kraft, siden Herr Cancelli-Raad Berch, i sin smukke Tale om Svenske Montens Alder, har heel fyndigen bestridet de fleste desse Monters Rigtighed, og tillige den utidige Heder, som nogle deres Antiqvarii tilforn i Montens, saa vel som i mange andre Tings, umaadelige Ælde har villet forhverve sit Fæderneland, ligesom,

(y) *Cassiodori* Varior. Lib. III. Epist. 25.

(z) *Aristotelis* Oeconom. L. I. c. 2.

(a) *Tacitus* de Moribus Germ. cap. 44.

som, siger han, der laae stor Magt paa, at forsvare Kunsters tidligere Opkomst hos os, end i de Lande, som ligge nærmere ind til de længst opdyrkede Folkslag (b). Men om de endogsaa kunde opvise Monter fra saa gamle Tider, slagne i Sverige, var derfor ikke sagt, at Metallet, som dertil brugdes, var Svensk.

Nogle Svenske Lærde har villet stadfæste deres Bergverkers Ælde af vor Danske Saxo Grammaticus. Saaledes skriver Wexionius (c) et steds om Sveriges Rigdome: Sed qvis omnes enumerârit? hic demum sese offert thesaurus ille argenti, æris, ferri, omniumque Metallorum & mineralium, quem *Saxo Lib. 2.* sub velamine poëtico indigitat hisce verbis:

Insula non longe est præmollibus edita clivis
Collibus æra tegens, & opimæ conscia prædæ,
Hic tenet eximium montis possessor acervum (d).

Men først er det ikke beviseligt, at ved denne insula forstaaes Sverige, dernæst var det ikke Bergenes egne medfødte Metaller, her tales om, men et skiult Liggendefæ, som, efter de gamle Poeters Digt, forvaredes af en Slange, Drage, eller andet Udyr, eller snarere nogen gammel Sørøver, hvilken Kongen skulde overvinde, før han kunde komme til Skatten. Dette sees og af strax paa følgende Ord: Repertæ pecuniæ Regem locupletem fecere, qvibus instructus &c. Nogle beraabe sig (e) paa et andet Sted hos Saxo, hvor han iblandt andre Sveriges Landskaber nævner provinciam *Jarnberorum* (f), og slutte deraf, at Jernbergslagen allerede har været bekiendt i Kong Frode den Fredgodes Tid. Men,

(b) *C. R. Berchs* Tal om Svenske Myntets Ælder fra pag 18. sqq.

(c) *M. Wexionii Gyldenstolpe* Descriptio Sveciæ Lib. VI. c. 5.

(d) *Saxo Grammat.* Edit. Stephanii p. 20.

(e) *Eric. Benzelius* in Colleg. MS. de Antiq. Patriæ. *Pet. Ugla* de Præfectura Næsgardensi p. 5.

(f) *Saxo Grammat.* Edit. Stephanii p. 89.

som Saxo allene nævner Provindsen med det Navn, som den havde i hans Tid, saa bliver det et saare svagt Bevis for saa gamle Tider som Kong Frodes.

Paa ikke fastere Fod staaer dette Bevis, at, fordi man læser, at der i ældgamle Tider har været Overflødighed af Sølv, Malm og Jern i Landet, og man ikke, som om Guldet, finder, at eller hvorfra det er blevet indført, maae der nødvendigen været Sølv-Miner og anden Bergbrug i Sverige (g). Men dette kan være lige saa godt Bevis for Dannmark og Norge, som ikke have haft mindre Rigdom af Metaller end Sverige, og som man dog ikke troer, har i gamle Dage vidst af noget Slags Bergverkert at sige. Om Afguds-Templet i Upsal, som man lader ankomme paa deres Troværdighed, der berette det, har været enten af Guld, eller med Guld helt beklædet eller tækket, og med en Guldlenke omgivet (h), det er Tegn nok til overflødigt Guld. Og naar Kong Rolf Krakes af Dannmark tolv Kæmper kunde forlange af Kong Adils i Sverige for bevisте Undsetning hver tre Pund Guld foruden andre Klenoder (i), da har man ei fornødent at tvile, der jo har været stor Rigdom af Guld i Landet, helst om man tillige kunde troe, at Herodotus har menet Sverige, hvor han forundrer sig over den store Mængde Guld, der var hos Scytherne, meldende derhos om Grifferne, som opgrove Guld af de Hyperboreiske Berge (k). Men det er vel lige saa lidet Sverige som Svenske Guld-Miner, her tales om.

Ikke

(g) *Naucler.* Delin. Magnæ Fodinæ Cuprimont. p. 8. *And. Svvab* de Juribus & Privil. Metall. in Svecia p. 12. *Benzelius* de Re Metall. Sveogoth. p. 14. *Wollenii* Delin. Argentifodinæ Salanæ p. 5. Conf. *Dalins* Hist. Tom. I. p. 65.

(h) *Ad. Bremenſis* de Situ Daniæ ap. Lindenbrog. p. 61. & vet. Scholiast. ibid. *Ericus Olai* Lib. I. *Joh. Magnus* L. I. c. 8. L. IV. c. 3. *Olaus Magnus* L. III. c. 6. Conf. *Schefferi* Upsal. Antiq. p. 28. 29.

(i) *Edda Island.* Mythol. 64.

(k) See *Lundii* Zamolxis p. 57. *Benzel.* de Re Metall. Svec. p. 20.

Ikke heller er det Sverige alene, som fordum haver haft saadan stor Overflødighed af Guld. Man finder det samme om alle Naboerne, dog paastaaer man derfor ikke, som Olaus Magnus om Sverige (l), at de fordum har haft Guld-Miner. Samtlige Kongerne i Norden sendte jo fordum Odins Billed af Guld eller med Guld beklædet til Byzantz, hvor Gudernes Collegium og Høisæde var (m). Hvad Foræringer af Guld har ikke Kongerne givet til Poeter og andre, som de med nogen besønderlig Naade-Skenk har villet hedre. Hvad Guld har de Gamle ikke anvendt til Prydelse paa Krop og Klæder, paa Vaaben, Sadeler, Skibe. Hvad Guld har ikke tvende Danske Haralder samlet og eiet, naar den ene, nemlig Strut-Harald, bar i Struden af sin Hat ti Marker Guld (n), og den anden, som var Kong Harald Blaatands Broderson, fik Navn af sine Guldkister og sin store Rigdom, og blev kaldet Guld-Harald (o). Hvad for en Guld-Klump førde ikke Harald Sigurdsön med sig fra Grækeland hiem til Norge, naar tolv Karle neppe kunde bære den (p). Om en af Dannmarks Provindser vidner Adamus Bremensis tydeligen: Aurum ibi plurimum, quod raptu congeritur piratico (q). Enten nu dette bør forstaaes om Lund i Skaane eller om Sialand (r), som efter Beskrivelsens Samenhæng er det retteste, saa er det, saavelsom næst forige Exempel, tillige en

(l) *Ol. Magni* Hist. Sv. L. VI. c. 10.

(m) *Saxo Grammat.* Edit. Stephanii p. 13. 45.

(n) *Ol. Tryggesons* Saga Edit. Skalholt. Tom. I. p. 154. 158.

(o) *Oluf Tryggesons* Saga Edit. Skalholt. Tom. I. p. 38. 82.

(p) Vet. Scholiast. ad *Adam. Bremens.* ap. Lindenbrog. p. 47. Conf. *Snorre Sturlesons* N. Hist. Edit. Wormii p. 341.

(q) *Ad. Bremens.* de Situ Daniæ ap. Lindenbrog. p. 56.

(r) Dette har *Th. Bartholin* Antiq. Dan. p. 458. meget vel anmerket. Saa jeg undrer, at adskillige Lærde har henført ibi til Lund. Det kunde i sig selv være lige meget, siden saavel den ene Provinds som den anden var da Dansk: Men Auctors Fortælling, naar man læser det foregaaende og efterfølgende, lider ikke anden Forklaring end om Sialand.

Hiemel for det gamle Nordens Adkomst til sine Guld-Berge. Vil man endog i Sverige beraabe sig paa de kostbare Stykker af purt Guld, Sverdfæster, Armringe, Kiæder, Guldplader, som ere fundne i Svensk Jord, og forvares i det Kongelige Antiqvitets Archivi Samling i Stokholm (s), da har Dannmark i sine Guld-Horne, Guld-Urner, Ringe, og deslige, saa uskatterligt Danefæ at fremvise, hvis lige neppe nogensteds findes. Endog Rusland har mange dyrebare og meget vegtige Guldstykker af fundne Alderdoms Levninger, som jeg selv har seet i det Keiserlige Academies Kunstkamer til Petersborg, og som med Forundring af Skuerne betragtes.

Ei heller har i Sverige været lidet Forraad af Sølv, naar Sigtuna Stads Indbyggere kunde give i Brandskat 100 Marker eller Pund Sølv (t), naar en af de først indkomne Præster har faaet ved en Messe til Offer 70. Marker Sølv (u), naar en Biskop i Skara holdte det verdt at rømme af Landet med en sanket Skat af Guld og Sølv, og en anden Biskop sammesteds kunde efterlade sig, foruden andre store Midler, fem Lispund Sølv (v). Flere Exempler at forbigaae, da ingen af dem beviser, at Sølvet, mere end Guldet, hos dem selv har været opgravet. Overalt behøver man ikke længe lede efter, hvorfra Sølvet, saa vel som Guldet, kom, naar man af vore gamle Historier veed, hvad Mængde baade af Metaller og alle Slags kostelige Sager vore gamle Nordiskes Roverier og Krige bragte ind i Landet. Og er det vel troligt, at de mest har beflitet sig paa Guld og Sølv, som baade det dyrebareste og mageligste at føre. Det er derfor ret underligt, hvorledes en saa belæst Mand, som Biörner, har kunnet komme til at foregive, at man aldrig finder, Sølv, men vel Guld, at være i gamle Dage indført fra udlandske

(s) *Benzelius* de Re *Metall.* Sveo-Goth. p. 21.

(t) *Remberti* Vita Anscharii ap. Lindenbrog. p. 62. Conf. *Dalins* Hist. Tom. I. p. 492.

(u) *Ad. Bremens.* de Situ Daniæ ap. Lindenbrog. p. 62.

(v) Anhanget hos Westgøtalagen Edit. Stiernhielmii p. 95. 96.

landske Steder (x), og vil deraf meddele et Slags Bevis for Svenske Sølv-Gruver og deres Ælde. Jeg vil ikke engang giøre den, her unødvendige, Erindring, at man af Skribenternes Stiltienhed ikke kan eller bør giøre nogen fast Slutning. Men, hvad skal det da være, naar en saa tro- og ære-verdig Skribent, som Rembertus, der har beskrevet vor Nordiske Apostels Anscharii Levnet, beretter, at de Svenske, da de atter giorde sig de affaldne Curer skatskyldige, fik ei alene alt det Guld, Sølv, og Vaaben, som desse Aaret tilforn havde faaet til Bytte fra de Danske, men endog for hvert Menneske i en eneste Stad, hvor der vare alene 15000. Stridsmænd, et halvt Pund Sølv (y). Den gode Biörner maa have saa fordybet sig i Bogstaven af vore gamle Islænderes baade sande og Fabelfulde Sagar, at han ofte har forglemt andre gode Skrifter, og ikke betænkt, at hine ei alene under Navn af Guld, som det fornemste af Metallerne, undertiden har forstaaet ogsaa andre Metaller og alt hvad som var Guld verdt, men endog, hvor de har skrevet om den Rigdom og Formue, som de Gamle ved deres idelige Krigstoge førde ind med sig fra fremmede Lande, oftest har brugt det Ord Fie eller Fæ, hvormed de ikke mere har betegnet Guld, end Sølv, Kober, Jern, og alt andet, som de holdte for dyrebart og verdt at eie.

Hvad i sær Krigsvaaben angaaer, som baade Tacitus beretter, at Sviones i hans Tid have været forsynede med (a), og man har fundet Levninger nok af i Jorden af adskilligt Metal, da finder man, endog i meget yngere Tider, Spor nok til, hvorfra deres Harnisk og Gevær har forskrevet sig, og at de ikke saa lige have været hiemegiorte; Thi, foruden at igientage det nyligen af Remberto anførte Sted, har det ikke været for intet, at de gamle Keisere og Franske Konger, Carolus M. og hans Eftertrædere i IX. Seculo,

(x) See *Wollenii* Delin. Argentifod. & Urbis Salanæ p. 5.

(y) *Remberti* Vita Anscharii ap. Lindenbrog. p. 71.

(z) *Tacitus* de Moribus Germ. Cap. 44.

Seculo, have i adskillige deres Forordninger, under Straf at lyses for Lands-Forrædere og Christenhedens Forstørrere, forbudet deres Undersaater at sælle, eller give til Fremmede, Brynier, Sverd, og andre Vaaben. Aarsagen legger Carolus Calvus til in Edicto Pistensi af Anno 864. Quia in nostra vicinia *Nortmanni* deveniunt, & eis a nostris *bruniæ* & *arma atque caballi* aut pro redemtione dantur, aut pro pretii cupiditate venundantur, cum pro redemtione unius hominis ista donantur, vel pro pauco pretio venundantur, per hoc auxilium illis contra nos præstitum, & regni nostri maximum fit detrimentum (a). Det er at sige, at Normænnene, naar de indfaldt i Landet, vare saa sluge at opkiøbe eller tage til løsen af Indbyggerne Brynier, Vaaben, Heste, og saadane Ting, som de siden brugte imod dem selv og til Rigets Svækkelse. Hvortil man endnu kan regne, hvad de enten røvede med Uret, eller toge med sig fra Valstederne. Har der nu været Svenske med bland desse omstreifende Normæn, som man vil troe, da kan ikke paatviles, de jo har faaet sin Del, og ført saadant skiønt Bytte hiem til sit Fæderneland. Desse Exempler maae tiene for mange flere, som ikke vare vanskelige at finde, til at vise, paa hvad Maade man fordum har faaet lige saa vel Sølv og andre Metaller, som Guld, ind i Norden, og at det ingen Følge bliver, at man skulde have opgravet dem i Landet.

Vilde man tage den klygtige Rudbeks Mening for fulde, at Atlantica Platonis skal være Scandinavien, og med hannem drage Platonis Vidnesbyrd om sin Atlantica til et Bevis for Sverige, at man da allerede der har opgravet Kober af Jordens Indvolde (b), da var Sagen nogenledes rigtig, og man burde intet tvile, at Bergverks Videnskab og dets Dyrkelse der i Landet jo kunde være saa gammel som Folket selv.

Saadan

(a) *Baluzii* Capitul. Regum Francor. Tom. I. p. 393. 425. 496. 768. Tom. II. p. 186.

(b) *Ol. Rudbeckii* Atlant. Tom. I. c. 7.

Saadan bliver og omtrent Herr Cancelli-Raad Dalins Mening, som han paa adskillige Steder i sin Svenske Historie tilkiende giver. Omendskiønt denne berømte Mand ikke uden Grund har skaaret et temmeligt Stykke fra den Alder, som andre have tillagt det Svenske Folk, saa gior han det dog, men paa nok svage Grunde, til det ældste og først indkomne i Norden, og tykkes være af den Tanke, at de første Indbyggere har bragt ind med sig fra Scythien det Videnskab at opgrave og omgaaes Metaller, hvilket de strax have begyndt at udøve i deres Manhem eller Sverige, saasnart de fra deres Godhem eller Scythien ikke har kunnet have Forraad nok af Jern-Verktøig til deres Agerbrug (c). Men, hvorledes dette kan beviſes af Tacito (d), hvor han taler om Gothinerne, som af Sarmater og Ovader vare et undertvunget Folk, og dennem skatskyldigt, og maatte som Træle arbeide i deres Jernverker, det seer jeg ikke, ei heller troer, at Mængden af den lovlige Svenske Nation skulde give dette Bifald.

Lige saa lidet vil et andet argument holde Stik, som saaledes giøres (e): *Tacitus* regner *Sviones* hen til de Tydske: Nu vidner ei alene Tacitus paa adskillige Steder, at de Tydske har haft Metaller, men endog Plinius, at der nylig, som Ordet gik, var fundet Kober i en af Tydsklands Provindser (f), og Julius Cæsar, at de Tydske holdte dennem alene for Guder, quorum opibus aperte juvantur, Solem, & *Vulcanum* (qvod scilicet metalla incolis largiretur) & Lunam (g): Derfor har de Svenske i de ældste Tider haft Bergbrug i Landet. Men først vilde det blive svart at beviſe, at desse Skribenter paa de anførte Steder, hvor de tale om

Nu Metal-

(c) *Dalin* Tom. I. p. 63. Conf. *Benzel.* de Re Metall. Svec. p. 7. *Hollenii* Diss. 2. de Dalekarlia p. 96.

(d) De Moribus Germanor. Cap. 43.

(e) *Benzel.* de Re Metall. Svec. p. 67. *Dalin* Tom. I. p. 65.

(f) *Plinii* Hist. Natur. l. 34. c. 1.

(g) *Jul. Cæsar* de Bello Gall. L. VI.

Metaller, har menet de Svenske. Dernæst kunde alt andet, hvad som fortælles om de gamle Tydske, med lige Grund forklares om de Svenske. Og endeligen kunde, med samme Ret, et hvert andet Folk, som Tacitus regner til Germanien, paastaae at have haft Bergverker, hvilket dog ikke saa har været.

At bevise Bergverkernes Ælde i Sverige af Navnet Garpeberg udi Dalene, saa kaldet af Carpi eller Garpi, som i Selskab med Gother og Svever først har beboet de Nordiske Lande, efter Zosimi, Jornandis, og Orosii Vidnesbyrd, er ikke mindre dristigt, end naar man af det Navn Hedengrufwa vil godtgiøre, at denne Gruve allerede har været optagen i Hedenske Tiderne (h). Thi, som det er bekiendt, at de Ord, som heden tillegges, intet andet betyde, naar der tales om Tid, end det, som er noget gamelt over Mands Minde og noget langt heden op i Tiden, saasom Hedenhøs (i), saa troer man ogsaa, at Garpeberget i Sverige, lige saa vel som Garpebryggen i Bergen i Norge (k), kan være meget yngere end Hedenske Tiderne, og har rimeligen Navn af Garperne eller de Fremmede og Tydske, som paa begge Steder først ere indkomne, i Sverige for at optage Bergverker, og i Norge for at befordre deres Handel og Handverker. Dog, naar de ville regne mørke Hedendomen til det XIV. Seculum (l), eller til det XII. i hvilket endnu en Part af Dalene, som de gamle Norske Historier kalde Jarnberaland, var Hedensk, (m), kan man, uden at forsee sig, tilstaae dem saadan Alder til Bergverkers Brug, kanskee ogsaa til Garpe-

(h) Acta Literaria Sveciæ Tom. II. p. 287. *Dalin* Tom. I. p. 63. *Ol. Benzelius* de Sveonum cum gentibus Europæis Commerciis p. 120. 121. *Holenii* Diss. 2. de Dalekarlia p. 92.

(i) Diplom. Vasten. 1492. myn fædhernes deel, som mino forældra hafde aath *vthaff hedhnomhööff* &c.

(k) I gamle Skrifter, som angaae Bergen i Norge, ved 1563. har jeg, foruden Garpebryggen, fundet nævnet Garp, Garperne, Garpedreng, Garpekone, Garpequinde, Garpegaarde, Garpehunde, Garpeskude ꝛc.

(l) See *P. Saxholm* de Ferro Svecano Osmund p. 22. 23.

(m) *Torfæi* Hist. Norv. Part. III. p. 589. *Holenii* Diss. 2. de Dalekarlia p. 124.

Garpebergets og Hedengruvens Navn. Herr Benzelstierna kan derfor have ret, hvor han siger: Garpenbergensis fodina a Germanis primis sui cultoribus dicta est (n) &c. naar han alene vilde forstaae dette om de midlere Tider, og ikke legge den Forklaring til om Garpernes Fælleskab i Fred og Feide med de gamle Gother. Og at jeg skal skrifte rent, da frygter jeg, at Garpebergets Gruver ikke blive meget ældere end fra Kong Magni Smeks Tid, i fald de formodeligen skulde være de samme Fossata, per Thomam Litlagarp & Godhsvenum Unga inventa & culta, om hvilke Høimeldte Konge taler i en Forordning om Koberberget (o) af 1360. Uagtet de Navne Thomas Litlagarp og Godhsven Unga til første Ansеende see noget Svenske ud, saa dog, om det Ord Garp skal betyde en Fremmed eller Tydsker, i hvilken Bemerkelse det bruges paa adskillige Steder i den gamle Svenske Rimkronike (p), merker man let, hvad Landsmand den første har været, og den sidstes

(n) *Benzelius* de Re Metall. Sveciæ p. 37.

(o) Acta Literar. Sveciæ 1722. p. 254.

(p) *Hadorfs* Edition af Rim-Kroniken p. 167. 179. 419. Det Ord Garp, Garpur, kommer ofte for i de gamle Norske og Islandske Historier. *Wormius* in Lexico Runico p. 40. forklarer det ved vir magnus, elatus, & strenuus. *Gudmundus Andreæ* in Lex. Island. p. 84. *Garpr*, vir grandis, dives, & militiæ aptus, og synes at ville have det af det Græske κορυφαιος &c. *Verelius* in Lex. Scytho-Scand. p. 88. *Garpur*, Dristig, Næsevis, Storskrytare, Høgmodig, Audax, elatus, jactator, aliorum contemtor, sibi præfidens, sed cui robur & vires suppetant, Han forkaster deres Mening, som lede Ordet ex *Carpis* populis aut ex pisce *Carp* a Germanis huc delato; *Germanos* enim, siger han, nostri *Garpar* vocare solent, non convitiandi libidine, sed qvod moribus ipsorum vocabulum hoc sit convenientissimum. Conf. *Verelii* Not. ad Thorsten Vikingsons Sagan p. 111. sq. Thangbrand var *Garper mikil*, siger Ol. Trygg. Saga Edit. Skalh. T. II. p. 151. Reyndist enn *mesti Garpur*, Holmver. Saga i Biörn Marcussons Samling 8vo p. 91. Deraf er *Garpskap*, audacia, strenuitas, Sogudættr Islend. ved Biörn Marcusson 4to p. 72. 153. Hin mesti *Sio-Garpur*, en stor Sø-Helt, ibid. p. 169. *Gerplegur* i asionu, dristig af Aasyn. Ol. Trygg. Saga Tom. I. p. 103. 104. *Garpsdal*, et gammelt Steds Navn paa Island, ibid. Tom. II. p. 88. Edda Island. Edit Resenii fol. Hh 2. b. nævner Kappar, Kempur, *Garpar* hetiur, Heroum, Athletarum, *Pugilum* nomina. Karl Karlson S. Birgittes Sønneson kalder sine Halv-Systre af Spot *Garppiffor*, fordi de havde en Tydsk Fader, see Margaretæ Abb. Vadsten. Chronic. p. 16.

Navn er snarere det udenlandske Gosvinus, end noget indlandskt Navn. Maaske har desse tvende, eller deres Fædre, været Formænd for dem, som først have optaget og navngivet Garpeberget. Dog understaaer jeg mig ikke, herudi nogen vis Slutning at giøre, men henstiller mine Tanker under de Svenske Lærdes egen nærmere Ransagning og fornuftige Kiendelse. Imidlertid kan jeg ikke forbigaae et Sted i den gamle Vester-Aars Biskops-Krønike, som kommer min Mening til ikke liden Styrke, hvor der nemlig om den berømte Biskop Israel Erlandson, som fra An. 1311. til 1332. forestod Stiftet, haves denne Fortælling: Han ægde en stor del til sin indkomst i Bergslags grufworne, och föreståd Bergswerck væl. Men Hedmora Koppargrufwa ægde han alt samans allena, efter han var næstan den förste, som den har begynt uptage igenom sina *Garpar, dem han i sit hof* monga hade (q). Derforuden finder jeg, at Rigs Raad og Præsidenten Baron *Erik Flemming* haver offentlig for Gruve-Retten 1659. berettet, at Paven har An. 1350. udgivet et Brev paa Latin om denne Orts første beboende, Gruvens Begyndelse, samt om et Capel, som da her er blevet opbygget og kaldet Capella Cuprimontana (r).

Saa uvist nu som det er, at de Svenske i Hedenske Tiderne, eller før det IX. og X. Seculum have haft Bergverker, saa uvist bliver det og, at de i saa gamle Tider med deres Jern og Kober har drevet Handel hos fremmede Nationer, indtil Grækerne, Tyrerne og Chartaginenserne (s). Dog kan ingen negte, som har læst Rembertum, Adamum Bremensem, og vore gamle Islandske og Norske Sagar, at de Svenske, lige saa vel som Danske, Norske, og enhver anden Nation, have i gamle Dage, ved Christendomens Indførsel og tilforn haft nogen Handel paa udenrigs Steder, og Fremmede igien hos dem. Men, saa vidt man af desse gamle Historier kan

(q) Hist. om Biskoperne i Vesteraars udgiven af Hr. Cancelli-Raad von *Stierman* p. 11.

(r) *Holenii* Diss. 2. de Dalekarlia p. 92.

(s) *Dalins* Svenske Hist. Tom. I. p. 64. 250. *Naucleri* Delin. Magnæ Fodinæ Cuprimont. p. 9.

kan dome, synes dog ikke mange af Landets Varer til Forhandling være udførte, allermindst Metaller, men altid udenlandske Varer, dels fornødne, dels stadselige og kostbare, baade ved fremmede og egne Kiøbmænd i Mængde indførte. Og hvad Sverige i sær angaaer, da stadfæster Adamus Bremensis det med rene Ord: Sveonia est regio fertilissima &c. Ubique *peregrinis mercibus* omnis regio plena (t). Jeg vil ikke tale om det artige Sted, som vor lærde Bircherod af Benjam. Tudelensi har opdaget om de Nordiskes Handel paa Alexandria (u), thi det er nyere og af XII. Seculo, i hvilket og efterfølgende der ingen Tvil kan være om de Nordiskes Handling og Segladser paa fremmede Lande, til med veed man ikke, om vore Nordiske Skibe bragte Varer ud herfra til Alexandrien, eller alene hentede nogle derfra. Ei heller vil jeg anføre det Vidnesbyrd, som Peringskiold har fundet hos Homerum om en Kong Erik, som af Norden skal være kommen til Grækeland med 3000. Skibe, førend Grundvolden blev lagt til Trojæ Stad (v), eftersom samme er for gamelt og ikke verdt at holde sig op ved.

Var det sandt, at den Ø i det Indiske Hav, hvorom Geograph. Nubiensis beretter, at dens Indbyggere opgrave Jern, forarbeide og sælle den, betydede Sverige, havde man dog noget rimeligt Skel for sig, og bedre end desse, at, fordi Britannierne, efter Cæsaris Beretning (x), brugde indført Kober, derfor maatte det være fra noget Naboland, og følgeligen fra Sverige (y), efter Platonis forhen anførte Vidnesbyrd, eller, fordi Cypern ikke har kunnet forsyne alle Nationer med fornødent Kober, derfor har Sverige

(t) *Adam. Bremens.* de Situ Daniæ ap. Lindenbrog. p. 60. Conf. Herrands og Bosa Saga p. 11.

(u) See *Bircherodii* Arctos Alexandriæ. Hafn. 1685.

(v) *Peringskioldii* Not. ad Vitam Theodorici p. 412.

(x) *Jul. Cæsar* de Bello Gal. Lib. V. c. 12.

(y) *Ol. Benzelius* de Sueonum cum gentibus Europæis Commerciis p. 120. *Nauclers* Delin. Magnæ fodinæ Cuprimont. p. 9.

giort det (z). Men som den lærde Rudbek, som har ladet sine klygtige Indfald alt for meget raade, og forklarer om sit Fæderneland alt, hvad han finder got til at styrke sine Paafund (a), har giort denne Udtydning om Insula maris Indici (b), grundende sig dels paa nogle nyere Skribenters Fortolkning, dels paa Thorsten Vikingsons Saga, som er en bekiendt Fabelbog, paa hvis Indieland er intet mere at bygge, end naar vore gamle Kæmpeviser synge om Indieland, Iselands Koning, Bern i Grækeland, og deslige, som den ærlige Anders Wedel kalder Poetiske Legeværk (c), tør jeg ikke forsikre for, hvor vidt nogen vil sette Tillid til saadan Forklaring. Desuden nævner Forfatteren af Thorsten Vikingsons Saga paa samme Side Svithiod eller Sverige som et andet og adskilt Land fra hans Indien (d). Og en anden lærd Svensk med ikke større Vished giør dette Indieland til America, og vil bevise, at denne Del af Verden ei alene har været de gamle Svenske bekiendt, men og af dem befaren (e). Men om man endeligen vilde hielpe paa Sagen, kunde anføres et Sted af Theodorici Regis Breve hos Cassiodorum, hvor han skriver om Guldets og Solvets Opfindere saaledes: Primi dicuntur Eacus aurum, *argentum Indus Rex Scythiæ* reperisse & humano usui summa laude tradidisse (f). Naar Sverige kan være ny Scythien, kan Indus være en af de første Indbyggeres eller deres

(z) *Naucleri* Delin. Magnæ fod. Cuprimont. p. 8. In tam sacris qvam profanis scriptis sæpius occurrit mentio cupri apud omnes gentes usitati; Sed unde illud omne depromtum sit, nulla tibi ratio constabit, nisi *ex fontibus nostri Septentrionis* aliqvid hauseris. Pauciores enim regiones venis cupri foecundæ apud veteres referuntur; & qvæ fuerunt, ut in insula Cypro, Romæ, alibique, neqvaqvam tanti reditus, ut præter usus domesticos omnibus exoticis suffecerint &c.

(a) See *Dithmari* Notas ad Taciti Germaniam p. 236. 238. 240. 243. 248.

(b) *Rudbekii* Atlant. Tom. III. p. 198. sq. 541. 553. *Benzel.* de Re Metall. Svec. p. 8. 9. *Dalin* Tom. I. p. 64.

(c) Kæmpeviser Edit. 1739. p. 80.

(d) Thorst. Vikings. Saga p. 25. Conf. Not. *Renhielmii* ibid. p. 35. 36.

(e) *Car. Lundii* Zamolxis p. 54. 56. Conf. *Benzel.* de Re Metall. Svec. p. 23.

(f) *Cassiodori* Var. Lib. IV. Ep. 34.

res Scythiske Fædres Konger, maaske en Ingo eller Inda-Thyrse (g), og af hannem Landet kaldet India-Land. Men dette er efter de Skribenters Maade, som ere alt for hastige til at opsnappe Folks og Steders Navne, og alt for dristigen bygge Historier paa Etymologiske Gietninger.

Men at komme til Handelen igien, da har man i en Forordning, som Sveriges Riges Raad 1491. til Telge har udgivet, et klart Vidnesbyrd om, at ingen Varer fordum sendtes ud af Riget, saa længe de Fremmede havde deres Kiøbmandskab der paa; Saa lyder den 7de Artikel: Hafwe wii ofwerwegit och ofwer lesit Rigesens Register, och funnit ther uti, hvad bestand och fordeel Riget hafde vppa then tiid, Tyske seglede til Sytherköpingh, Kalmarne, och andre stæds hær i Riget, och hafde ther sin Köfmandskap, oc tha som thet skedhe, *tha sændes ingen Ware hær vth af Riget*, vtan blefue i mæsta Köpstæderne inriges, och tha stode wore stæder och menigheden i godh bestand: En sydhan hon fördes swo vtriges, tha ære uredha opkomne och forbæthreda theres Stæder i Danmark (h). At Hansestæderne, som fordum vare Mestere af hele Nordens Handel, og forsynede desse og flere Lande med Kar, Gryder, Kander, og andet af Kober, Jern, Tin, og andre Metaller, neppe har endnu mod Enden af det XIV. Seculo taget Metaller fra Sverige, i det mindste ikke mange, det kan man nogenledes slutte sig til af deres egne Optegnelser, som paa et Sted under det Aar 1376. udtrykkeligen opregner de Stæder, hvorfra Hansestæderne pleiede tilhandle sig deres Kober, Tin og Bly, nemlig Prag, Breslau, Lignitz og Krakau, altsaa fra de Bomiske, Slesiske, og Polske Bergverker. Ordene ere desse: Ok so worden breue ghesant to *Praghe, Bertzlavve, Leghenitze*, vnde *Krakovve*, vmme Klaghe willen der Kannenghetere, dat se ere breue vortan senden an de stede, dar men *Kopper, Thyn*, vnde *Bly* plecht to handelende, dat se dat

(g) Om denne Hyrde-Scythernes Koning see *Dalins* Svenske Hist. Tom. I. p. 31. 33. 49.

(h) Gamle Stadgar hos Biørkøa-Retten p. 68.

dat alſo pur maken, dat me dar mede ievelken kopman moghe mede vul doen; Werit dat id nicht en ſchude, ſo moſte me dat vor valſch richten, wen dat here qweme (i). At der udi Dale-Lagen (k) tales om Bøder for den, ſom dræbte nogen Fremmed, Engelſk eller Danſk: Dræpis giæſtir at Bondans, *Ænskir* ælla *Dænskir*, deraf har nogle giort den Slutning, at de Engelſke og Danſke i gamle Dage, endog ved Canuti M. Tider, har handlet paa Dalene i Sverige for Koberet og andet Metals ſkyld (l). Og paa et andet Sted heder det: Commercia *Dalekarlorum* antiquitus inita fuiſſe probat (m) cum *exteris*, nominatim *Anglis* & *Danis*. Huiusmodi cum exteris commercandi inſtitutum illuſtrat e *nummis Arabicis*, *Anglicis* & *Danicis*, in *Dalekarlia* haud ita pridem repertis. Permutationem autem rerum neceſſariarum in *effectibus metallicis*, ex *ære*, *ferro*, *argento*, *plumbo*, variaqve inſuper pellium copia, qvondam conſtitiſſe monſtrat (n). Af ovenmeldte Sted i Dale Loven, ſynes vel at kunne ſluttes, at de Engelſke og Danſke fordum have haft nogen Handel i de Lands-Egne, ſom denne Lov har været given, men ſiden det er uviſt, hvor gamel Dale-Loven er, ſaa er det og uviſt, hvor gamel bemeldte Handel har været, men endnu meget uviſſere, om Handelen har ſtrakt ſig til Metaller, ſiden det beroer alene paa Gietning, og paa intet andet gamelt Vidnesbyrd. Om de Engelſkes og Tydſkes Handel andenſteds i Sverige har man ogſaa Spor i Weſtgøta-Lagen (o). Men det er troligt, at deſſe fremmede Gæſter har ført flere Varer ind i Landet, end ud deraf, og at de ſtedſe der har haft deres Liggere, for at indkræve deres udſtaaende Gield.

Jeg

(i) Ex Cod. membr. in Biblioth. Excell. Dn. *Comitis de Holſtein* Lethraborg.

(k) Dale-Lagen p. XI.

(l) See *Hadorphs* Fortale til Dale-Lagen.

(m) *Holenius* in Diſſ. 2. de Dalekarlia p. 130.

(n) Acta Literar. Sveciæ 1727. p. 290.

(o) See Weſtgøta-Lagen, Arſda Bolkens XIV. Fluk.

Jeg lader det Bevis staae ved sit Verd, som de om Gruvernes høie Alder tage af deres umaadelige Dybde og Slagvarpens Mængde, og overlader det til Naturgranskeres og lærde Kunst-Maaleres modnere Omdøme. Saaledes har visse erfarne Bergmænd, Rommelius, Silfverström og Swab, ved Opmaalings Prøver, og ved at udregne, hvor meget Kober saa stort Rum kan have givet af sig, udfundet, Store Koberbergets eller Faluns Gruver at være hundrede Aar ældere end Rom, eller 800. Aar ældere end Christi Fødsel, og altsaa nu i det mindste 2500. Aar gamle, eftersom desse, saa vel som Salbergs Sølv-Gruver, strekke sig i Dybhed fra Jordens Overflade over 160. Favne (p), og forevise saa stor Mængde af forældet Graabergsvarp og forsmuldret Slag, som nødvendigen maae have givet saa megen ren Malm af sig, der kunde være nok for saa mange hundrede, ja tusinde Aars Afgrøde (q). I hvilket Henseende saadant et Verk som Faluns Gruver vel kunde fortiene det Navn, man har givet dem, af det ottende Verdens Mirakel og den største Kobergruve i hele Verden (r). Dog ere de, som slaae noget af i Regningen for Salbergs Gruver, og giøre dem ikke ældere, end fra det andet Seculo efter Christi Fødsel: Andre regne dem end yngere, nemlig nogle fra det VII. Seculo, nogle endnu Sandheden nærmere fra det XII. og XIII. Seculo (s), og de giøre vel deri; Thi hvo kan troe, at de første skulde alvorligen have menet, hvad de har foregivet, med mindre de har stillet sig for, at de Gamle, som kanskee lidet eller intet har forstaaet sig paa Haandverket,

(p) Om Dybets Maal, af Faluns Kober-Gruver, See *Naucleri* Delin. Magnæ fodinæ Cuprimont. p. 16. conf. p. 30. it. *Holenii* Diff. 2. de Dalekarlia p. 91. Ligesaa af Salbergs Sølv-Gruver, See *Wollenii* Delin. Argentifod. Salanæ p. 9. 10. 11. 13. 14. 18. 19. 25. 26. *Benzelius* de Re Metall. Svec. p. 11. 12.

(q) Acta Liter. Svec. T. II. p. 287. *And. Svvab* de Juribus & Privil. Metall. Svec. p. 12. *Naucleri* Delin. Magnæ fodinæ Cuprim. p. 9. 10.

(r) *Naucleri* Delin. Cuprim. p. 3. 4. *Benzel.* de Re Metall. Svec. p. 40.

(s) *Wollenii* Delin. Argentifod. Salanæ p. 2. 6. *Ol. Benzelius* de Sveonum cum gentibus Europæis commerciis p. 58.

verket, have med alt for stor Efterladenhed drevet det, og igienem alle Tider sat meget faa Folk til Arbeidet, eller og i hele Hundred-Aar tillige ladet det rent ligge stille. Hvilket hvorledes i ældere Tider er tilgaaet, vilde blive vanskeligt at udgiøre. Ikke des mindre har man dog i Fortalen, som staaer for den store Samling af Berg-Ordninger, som 1736. til Stokholm er trykt, saaledes udladet sig: The ænnu i gaang Warande och ældste Grufworne, saa som, ibland andra, the mæst namnkunnige *Sala Silfvver-Grufvvor*, samt *Falu* och *Garpenbergs Koppar Grufvvor*, med flere, æro jem wæl saa gamle, at man med inga tilförlaateliga handlingar theras förста börian kan bestyrka; skönt otwifwelaktigt ær, at the *under Hedendomen*, och æfwen en del af them *för Christi naaderika födelses tid*, utur sina diupa sköten riktat Sweriges Indbyggare med sina hærliga skatter.

Men, efter mit ringe Begreb, maatte et saadant Verk, naar det drives med Kraft, og ved nogle tusinde Mennesker om Dagen (t), i sær siden man har begyndt at faae Krud og saa mange ypperlige Machiner til Hielp, kunne være kommet meget vidt i Dybhed og Vide udi et hundrede, end sige i sex til syv hundrede Aar, men i halvtredie tusinde Aar til en utrolig, om ikke umulig, Dybde og Rumlighed. Og vist nok umueligt, at selv samme Gruve i saa mange hundrede Aar kunde lade sig grave og arbeide. Vi har overflødigt Exempel i vore Norske Sølv-Gruver, hvoraf visse ere meget dybere end ovennævnte Svenske, ja næsten dobelt saa dybe, da dog deres ganske Alder løber ikke meget over hundrede og tredive Aar. Dernæst kunne der slaae utallige Omstændigheder ind, i henseende enten til Arbeidernes Tal og Arbeidsmaaden, eller til Tidernes, Redskabernes, Bergarternes, Aarernes og Malmens Beskaffenhed, hvorved man i et Seculo maatte komme enten langt fortere eller langt senere afsted, end i et andet, som og alt gior Regningen saa meget uvissere. Overalt holder jeg, for min Del, slige Udregninger, naar

(t) *Nauclerí* Delin. Magnæ Fodinæ Cuprimont. p. 4.

naar de alt for noie tages, for mere klygtige, end ufeilbare, og kan ikke anſee den Maade, at regne Bergverkers Alder efter viſt Maal, for mere ſikker, end at enten grunde Rigers Ælde paa den Mening om Vandets Mindſkning, eller domme Høienes Alder, og de deri fundne Antiqviteter, efter Jordarternes Lag og Muldens Beſkaffenhed (u), ſom dog i diſſe Tider ſkal være ligeſom Grundſtene for nogle Lærdes forefattede Meningers Bygning og Befæſtelſe.

Dog lade ſaadane Beviſer, ſom tages af Maalet, for Bergverkernes Ælde, ſig meget bedre høre, end naar nogen vil ſøge Faluns Gruvers og andre Svenſke Metal-Verkers Alder enten i en dyb Berg-Revne, ſom nævnes i den lidet vigtige Thorſten Vikingsſons Saga, eller udi vor Islandſke Eddes **Guld-Alder**, **Hlidſkialf**, og **Kopparhiat** (v), hvilket ſynes gaae alt for dybt ind i den mørke Alderdom, og er vel aldrig af Forfatterne dermed henſeet paa Bergverker enten i Sverige eller andenſteds.

At beraabe ſig paa **Jordebøger**, ſom kunne være et eller høieſt to hundrede Aar gamle, thi ældere har man dem vel ikke, beviſer ingen Ting for de ældſte Tider, og giør hos Kiendere af det, ſom ægtegamelt er, ikke meget mere til Sagen, end de fra **Bergverkerne til Bergs** *Collegium* **indſendte Beretninger** (x), hvilke ſkrives efter enhver Forfatters eget Begreb og Indſigt, eller af Forſæt at ſmigre og ophøie ſit Fæderneland, og derfor ofte indholde ſelſome Ting, ſaaſom at Leerhyttan, ſom ligger $3\frac{1}{4}$ Mil fra Falun, ſkulde være ældere end Odin, hvilket dog en Bergmeſter 1731. har indberettet (y), og at Grufbyen ved Salberg, efter en anden Berg-

(u) *Rudbeckii* Atlant. T. I. c. 6. Conf. *Wollenii* Delin. Argentifod. Salanæ p. 4. 6. *Holenii* Diſſ. de Dalecarlia p. 90. 130. *P. Ugla* de Præfectura Næsgardenſi p. 58.

(v) *Benzel.* de Re Metall. Sveciæ p. 11. *Biörners* Hielta-Prydnad p. 11. 13. 16. 17. *Lundii* Zamolxis p. 57.

(x) *Wollenii* Delin. Argentifodinæ Salanæ p. 4.

(y) *P. Ugla* de Præfectura Næsgardenſi p. 71.

mesters Beretning, skulde først være bleven By circa Annum Christi 600. eller 700 (z). Men om nogen af de indberettende havde vidst at frembringe noget ret ældgammelt Document, som for gyldigt kunde antages, og bevise det, som bevises skulde, da havde vedkommende vel ikke forsømt at give Verden Part deraf.

Det er ellers meget at beklage, at de instrumenta, som Herr Silfuerström haver haft i Hænder til at bevise Faluns Gruvers Ælde, indtil 100. Aar før Rom bygdes, ingen Tid ere komne til Lyset. De samme kunde uden Modsagn regnes blandt de største Antiqviteter, Norden eier, og med al Billighed fortiene at kaldes tanta vetustatis pignora (a). Det var vel at ønske, vi her i Norden havde Documenter, som vare halvandet tusinde Aar yngere end Rom. Af dette Slags have vi neppe engang Skyggen til overs, og meget faa endda af de første tre til fire hundrede Aar derefter: Men de meget ældere, og fra saa mange hundrede Aar op i Hedendommen, kan endog billigen omtvistes, eller rettere omtviles, om de have været til i Verden eller ikke.

Det er langt fra, jeg med alt dette vil giøre vort Nabo-Rige den Ære stridig, som dets Lærde søge i at ophøie deres Bergverkers Alder. Men, som vi Nordens Indbyggere fra Forstningen vist nok have været eet Folk, og det ene ikke haver stort at rose sig for det andet, at jo altid Fordelene paa begge Sider nogenledes veie op mod hinanden, saa kunde vi og, ligesom vi bør tage Del i det, som kan være til hverandres sande Ære og Anseelse, have Ret til at bestride al pralende og falsk Heder, som enten det ene eller det andet Folk har taget Tilflugt til, udrodde alt det ægte og anstødelige, som i vor fælles Historie endnu er tilbage, og efterhaanden jævne, hvad ujævnt er i de Fortrin, som enten den ene eller anden Part med liden Ret har villet tilegne sit Fæderneland, være sig i henseen-

(z) *Wollenii* Delin. Argentifod. Salan. p. 6.

(a) *Nauclerii* Delin. Magnæ fodinæ Cuprimont p. 10.

henseende til Alder, Herkomst, Magt, Herredom, Sprog, Sæder, Videnskaber, Opfindelser, og Indretninger, eller andre formente Fordele; Naar alene Sandheden bliver i sin esse, og hver Nation skeer den Ret og den Ære, som den tilkommer. Den, holder jeg for, gior den oplyste Verden Tieneste, som veileder til at aabenbare de Sandheder, som længe have enten ligget skiulte, eller under urigtige Forestillinger været fordulte. Og, mener jeg, det kan være Ære nok for de Svenske, at kunne bevise deres Forfædres Dueligbed i Berg-Videnskab fra fem eller sex hundrede Aar tilbage, og deres Bergverker altsaa at være nogle hundrede Aar ældere end de Norske, og ikke mange hundrede Aar yngere end de Tydske, nemlig efter desses Fornyelse under de Saxiske Keisere. Jeg vil alene sige, hvad ældere angaaer, at ingen af de Grunde, som de Svenske Lærde fæste sig paa, ere hos mig overbevisende nok, at jeg derefter skulde troe, at de i Hedenske Tiderne, eller før IX. og X. Seculum har haft noget slags Bergverker der i Riget, langt mindre til Christi Fødsels Tid, og allermindst før Rom bygdes, eller høiere op indtil Noe Ark. Jeg har ikkun fremsat mine Tvilsmaal, og hvad jeg ved deres Beviser, som jeg heller vil kalde angeneme og skinnende Formodinger, haver haft at erindre. Men jeg ønsker herudi at oplyses af andre, som bedre Indsigt have, og bedre Beviligheder kunde frembringe, end dem, jeg hidindtil haver fundet, skal ogsaa gierne falde fra, saa snart jeg med gode Grunde anderledes bliver overtydet. Tviler og ingenlunde, der jo ere de af de Herrer Svenske selv, som ganske vel og meget bedre end jeg indsee Sandheden. Men der hører meget til at aftræde og fornegte de gamle og vedtagne Meninger, og som ved saa mange berømte Mænds Myndighed og saa mange Aars Hævd ere saa godt som aldeles rodfæstede.

Det kommer mig betænkeligt nok for, at hverken Rembertus udi St. Anscharii Levnet, eller Adamus Bremensis i sine Skrifter, som begge har adskillige Besonderligheder om Sverige, ikke have det mindste om saa betydeligt et Nærings-Middel i Landet, som dets

Bergverker ere; thi hvad de paa et eller andet Sted melder om det meget Sølv, Guld, eller andre Metaller, som da fandes i Landet, derom har jeg forhen rørt, hvorfra det kunde være kommet, og hvor lidet man deraf kan giøre Slutning til indenlandske Bergverker. Havde noget saadant paa de Tider været til, da havde de vel neppe tiget det, og man skulde ikke troe, at Indbyggerne havde glemt at berette dem det. Ei heller findes i nogen af de gamle Svenske Love mindste Fodspor af Bergverker eller af Handel og Rørelse med indenrigs Metaller. Jeg vil ikke hertil regne Kong *Christofers* Lov, som meget nyere end de andre (b), udi hvis Köpmala Balks tredie Capitel tales om Falskneri, som begaaes med at skiule Kober under Guld, slaae Stene i Fad med Jern ꝛc. eftersom endog denne Artikel findes alene tilsat (c) i de Editioner, som med Kong Carl IX^des Forbedringer ere udgangne, men ikke i de gamle skrevne Codicibus membraneis, hvoraf jeg selv eier nogle Stykker, ei heller i den Latinske Oversettelse, som D. Ragvaldus Ingemundi 1481. har giort og Messenius udgivet i Stokholm 1614. Om der nogensteds i de gamle Love og Historier meldes om Guldsmede og andre Smede, eller noget slags Smederi, det giør ingen Ting til Sagen, efterdi man endda bliver i lige stor Uvished, hvorfra Metallerne, som de arbeidede, have haft deres Herkomst.

Ikke heller vil det Tilleg hos Vestgøta Loven, hvor der tilsiges Bøder for de Jernblæsere, som sælle ondt Jern (d), stort udrette for de gamle Tider, eftersom samme Tilleg efter al Formoding er meget yngere end Loven selv. Men hvad det beste Bevis angaaer, som nogle har villet

(b) Denne Codex Christophorianus, er først given og stadfæstet 1442. men ingenlunde da trykt, som P. Saxholm de Ferro Svecano Osmund p. 5. siger, ja ikke engang i det første hundrede Aar derefter, og jeg tviler paa, den nogen Tid er trykt før 1608. See *Stiernmans* Biblioth. Sveogoth. p. 6.

(c) Uden Tvil i Kraft af Rigsdagens Beslut til Norkøping 1604. hvis 13de Artikel melder om saadant Bedrageri, hvorved Jernet blev foragtet og vanverdet hos Fremmede.

(d) Westgöta Lagen Ed. Stiernhielmii p. 87. og i den rare Latiske Edition af Lundio p. 66.

villet hente af det Ord Bergward i Helsinge Loven (e), hvilket de udtyde om dem, der skulde holde Vagt ved Bergverkerne, illi, qvibus, ingruente bello vel alia calamitate, peculiaris officinarum & fodinarum data erat custodia, ne, illis depilatis, damnum sentiret respublica maximum (f), da, foruden at det ikke er afgiort, hvor gamel enten denne eller de andre fordum dages Svenske Love ere, falder dette Bevis ganske over Ende, naar man betænker, først, at Helsinge-Land er ikke den af Sveriges Provindser, som frem for de andre haver haft Metal-Miner, tvert imod det heder derom i en ny Beskrivelse: Neque credibile est, plurimis iisdemque altissimis Helsingiæ montibus *venas metallicas* plane deesse, licet adhuc in visceribus eorum latentes, usque dum sagax aliqva venturæ ætatis industria easdem indagaverit (g). Og af et Brev, som Erkebiskopen af Upsal 1344. har skrevet til Erkebispen i Trondhiem, seer man, at dette Lands fornemste Næring har fordum været Jagt og Fiskeri: Nam homines illius terræ Helsingoniæ, qvi sunt pro majori parte venatores tam in sylvis qvam in aqvis (h) &c. Ja, det som mere er, i en Kongl. Resolution af 1689. regnes Helsingland blandt de Provincer, som havde Brist paa gode Gruver, men Overflødighed af Skov, og faaer derfor lov at tilhandle sig Tak-Jern til sine Hamre fra Nora, Linde, og Vesterbergs-Lagen, paa det Skovene i Bergslagen kunde blive beholdne for sin egen Brydning og Blæsning (i). Helsingland er derforuden af de Landsorter, som have været forbundne at giøre Tilførsel til andre Provincers Bergverker (k). Hvorfor skulde da Helsingelands Loven mere end de andre Svenske Landskabers Love, i sær deres, hvor Bergverkerne længst have

(e) Konungsbalkens IX. Flok.

(f) *Benzelius* de Re Metall. Sv. p. 10. *Dalins* Hist. T. I. p. 250.

(g) *Sven Bælter* Diss. de Helsingia Ups. 1735. p. 49.

(h) Diplomatar. *Oernhielmii* Tom. I. Upsalienf. in Archiv. Antiqv. Holmenf.

(i) Samling af Svenske Berg-Ordninger, Stokh. 1736. p. 386.

(k) ibidem pag. 71.

have været bekiendte, melde om saadane Vagter. Dernæst, at Ordet Bergward er paa ovenstaaende Maade vrangt fortolket, og at dets rette Bemerkelse uden al Tvil er og bør være de Vagter, som udstilles paa Biergene for at oppasse Fienders og Røveres Indfald i Landet, ligesom Næsiæ ward, Böta ward, Stranda ward, Bya ward, Utward, som i nogle af de andre gamle Love (l) forekomme, vare de Vagter, som til samme Endemaal udsattes paa Næsser og Skiær, ved Strande og Byer ꝛc. Hvorfor ogsaa Loccenius i hans Lexicon Juris Suec. Ed. Upsal. 1665. p. 24. 214. ganske urigtigen har forklaret Bergward ved, Excubiæ ad Cuprimontem, Wacht wid Kopperberget. Dog har denne lærde Mand siden, naar han har hugset, at Koberberget ikke laae i Helsingland, indseet det rette, og i en nyere Edition (m) saaledes udtolket Ordet: Bergward, Næsiæward, Excubiæ in montibus & promontoriis contra adventurum hostem. Hvilken ogsaa er den lærde Verelii Mening (n). Om af dette Ord bagvendt Wardberg i Halland haver sit Navn, synes vel ikke utroligt, men vist er det, at dermed komme overens de i de gamle Norske Love og Historier forekommende Varder og Bavne, Vedvarder paa Bergene i Norge, Stenvaarder, Vardø, Vardehus ꝛc. Men, uanseet der hverken hos ovennævnte gamle Skribenter, eller i de gamle Lands-Love findes noget rigtigt Kiendetegn til Svenske Bergverker, veed jeg meget vel, at man af deres Tagshed ikke bør eller kan drage noget fast og sikkert Bevis.

Jeg vil derfor forlade de gamle og uvisse Tider, og begive mig til dem, i hvilke man med nogen større Vished kan gaae frem. Jeg vil sette de ægte Beviser til side, og holde mig til dem, som virkelige og mere overtydende ere. De ældste Documenter, som mig

(l) Uplands-Lagen, Konungs Balken 12. Flok. Sudermanna-Lag, Konungs Balken 12. Flok.

(m) *Loccenii* Lexic. Juris Sv. Holmiæ 1674. p. 25.

(n) *Ol. Verelii* Index Scytho-Scand. p. 283. in voce *Vard.*

mig enten i trykte Bøger eller blandt skrevne Sager ere forekomne, hvoraf man med Vished seer, at de Svenske nu allerede i mange hundrede Aar have haft med Bergverkeri at giøre, ere vel ikke ældere end af XIII. og XIV. Seculis, eller fra Kong Magni Ladulaases og Kong Magni Smeks Regering. Og før den Tiid har de Svenske, af deres eget Lands Skrifter, ikke noget eneste antageligt Bevis at fremlegge. Men efter desse Konger har man endnu meget flere Privilegier, Berg-Ordninger, og andre didhørige Brevskaber, af Kong Alberts, Dronning Margretes, Erici Pomerani, og følgende saa vel Danske som Svenske Kongers Tider, hvilke dels findes i den store Samling af Sveriges Riges Berg-Ordninger, som 1736. til Stokholm er udkommen, dels i andre Skrifter ere indførte, og tildels endnu utrykte.

Men dermed vil jeg ikke sige, at der jo har været ældere Begyndelse til Bergverker i Sverige, end fra det XIII. og XIV. Seculis, i hvilke flere Slags synes være optagne, og de ældere at have undergaaet nogen god Forandring, og begyndt at drives med bedre Virkning, paa flere Steder i Riget, og efter flere Metaller, end tilforn. Thi naar man kan documentere, at et eller andet Verk paa de Tider har været i Drift, er det troligt, at de en Tid lang forud have været begyndte, om ikke mange, saa dog nogle, som efterhaanden har givet Anledning til at anlegge flere. Endskiønt andre holde Koberet for det først fundne Metal i Norden (o), er jeg dog af den Tanke, at Jernet, og uden Tvil det saa kaldede Myre-Jern (p), har været det første af Metallerne, som har vist sig, og giort Nationen begierlig efter flere. Om vel ikke deres egne Historier, saa kan dog Naboernes vise nogenledes kiendeligt Spor til noget saadant Bergbrug i Sverige udi det XII. Seculo, og kan man derfor vel giøre dets Oprindelse endnu noget ældere, men hvor meget, er og bliver vel altid en Uvished, med mindre Lykken skulde

(o) *L. Benzel.* de Re Metall. Svec. p. 14. *Naucleri* Delin. Magnæ fodinæ Cuprim. p. 8.

(p) *Dalin* Tom. I. p. 63. *Benzel.* de Re Metall. p. 17.

fore noget hidindtil ubekiendt Monument for Dagen, som derom kunde give Oplysning.

At *Jarnberaland*, *Jarnberorum* provincia, som nu kaldes Jernbergslagen (q), nævnes af de tvende sine Tiders store Mænd, vore gamle Danske og Norske Historieskrivere, Saxo Grammaticus (r), som levede og skrev i det tolvte, og Snorro Sturleson (s), som levede og skrev først i det trettende Seculo, holder jeg for, saa vidt endnu er opdaget og mig bevidst, at være det ældste og beste Vidnesbyrd, som kan give noget Lys til de Svenske Bergverkers Ælde. Dog vil jeg ikke kalde det et ganske ufeilbart Bevis. I det mindste er det et rimeligt Kiendetegn, at Dalene paa XI. og XII. Hundredtalet have været bekiendte for at bære Jern af sig, men om det alene har været af Kier og Myrer, som synes have været det ældste Slags og veiledet til videre, eller tillige af Bergene, kan man ikke vide. Men det er ingen afgiort Sag, at, fordi bemeldte Jarnberaland nævnes i Kong Oluf den Helliges Historie hos Sturleson, hvor der tales om, at han efter sin Landflygtighed ved Aar 1030. drog igienem dette Land ind i Norge, Landet derfor i Kong Olufs Tid haver haft dette Navn og været bekiendt for sit Jern. Dog er det meget mere sandsynligt, end at Landet saa skulde have hedet og haft Jernbrug ved Christi Fødsels Tider eller i vor Danske Kong Frodes Tid, fordi Saxo i denne Konges Historie nævner Provinciam Jarnberorum iblandt de Lande, som han satte Dimarum over. Alt hvad man af dette Sted med Sikkerhed kand indføre, er, at Landet haver haft dette Navn til Saxonis Grammatici Tider, og følgeligen ogsaa ei alene i Snorro Stur-

(q) *Ol. Benzelius* de Sveonum cum Europæis gentibus Commerciis p. 61. *P. Ugla* de Præfectura Næsgardensi p. 5.

(r) *Saxo Grammat.* Edit. Stephanii p. 89.

(s) *Snorro Sturleson* Edit. Peringskioldii Tom. I. p. 755. i Kong Oluf den Helliges Historie. Conf. Torfæi Hist. Norv. Part. III. p. 589. 596. *Holenii* Diss. 2. de Dalekarlia p. 94. 111. 112. af Kong Sverrers Saga. Udi *Wormii* Danske Edition af Snorre Sturleson p. 503. heder det Jærnbergene udi Dalen.

Sturlesons Tid, som levede noget senere, men endog i den Norske Kong Sverrers Tid, som var samtidig med Saxo, om hvilken Konge hans Saga eller Historie beretter, at han paa sin Reise i Sverige drog tvende gange igienem Jernberaland, som lydede under den Svenske Konge og var endda Hedensk, hvilket skede omtrent 1177. eller ved de Tider. Altsaa kan af desse Skribenter intet videre bevises, end at Jernbergslagen har til deres Tider, og, om man høit vil skenke, til Kong Oluf den Helliges Tid, hedet Jarnberaland, formodeligen ogsaa svaret til sit Navn og været bekiendt for at frembære Jern-Malm.

Skulde nogen ville giøre saadan Indvending, at denne Landstreg kunde af Hændelse i gamle Dage faaet det Navn Jarnberaland, lige saa vel som flere Steder i Sverige, der enten have Navn af Jern, og kanskee aldrig har givet Jern af sig, saasom Jernarp, Jernatorpe, Jernskog, Jernlunden ꝛc. eller af Guld, og endnu meget mindre givet Guld af sig, saasom Gullberget i Helsingland, Gullbergshærad i Østergotland, Gullbergshed i Westergotland, Gullbringe i Bahus Læn, Gullgrufwa et Jernbrug i Helsingland, da skulde man have ondt ved at besvare samme Indvending, dersom ikke Erfarenhed og Tiden havde lært, at det første rigtigen svarede til Navnet og var et Jernrigt Land, og alle de sidste ikke saa vel kunde hiemle Adkomsten til deres Navne, eller havde vist op de Metaller, som de vare kaldede efter.

Af alt, hvad jeg hidindtil har sagt, falder det enhver let i Øiet, at man ikke har noget tilforladeligt Spor til Bergverker i Sverige i de ældste og Hedenske Tider, ikke engang i det IX. og X. Seculo, og at de første nogenledes skinbare Kiendetegn dertil ere af Kong Sverrers, og høiest af Kong Oluf den Helliges Tid, eller i det XI. og XII. Seculo, udi Navnet Jernberaland. Jeg siger nogenledes skinbare Kiendetegn; thi jeg ingenlunde giver det ud for et fuldkommen vist og uimodsigeligt Bevis. Jeg skulde derfor snart falde paa at holde med Vastovius, som i sin Bog om de Svenske Helgene,

i Tilskriften til Kong Sigismundum (t), beretter, at de Svenske for Christendomens Indførsel ingen Bergverker have haft, og at de med Religionen først har tillige faaet Kundskab om at opsøge Metaller hos sig selv. Hans egne Ord ere desse: Et certe illud vere affirmari potest, una cum religione omnium aliarum rerum atque adeo ipsam felicitatem ad Gothos Sueonesque perveniſſe; *Satis conſtat, tum primum auri, argenti, ferri, cupri, cæterorumqve metallorum fodinas repertas,* ut harum rerum copia nulli cæterarum regionum cederent, cum antea nullam haberent. Vel setter Vastovius ikke, hvorfra han dette haver, dog synes det af hans Satis constat, at han haver haft nogen gamel Efterretning for sig, og at det ikke er en blot Gietning af ham, som Loccenius mener (u).

Troligt nok kan det være, at de Christne Lærere af Fransk, Tydsk, og Engelsk Nation, som i IX. X. og XI. Seculis kome udenlands fra ind i Sverige, og bragte mange nyttige Videnskaber ind med sig til Folkets Oplysning og Landets Forbedring, om ikke de allerførste, saa dog de senere indkomne, hvortil jeg vel og tør legge fremmede Kiøbmænd, have først givet Nationen Begreb om, at der maatte ligge et skiult Skatkamer af alle slags Metaller i deres mange Berge. Dette har de ei andet kunnet end tage til Eftertanke, som noget der vilde blive til deres store Fordel, og om ikke strax, saa efterhaanden ladet kyndige Folk indkalde, som kunde lære dem, hvad de ei selv forstode, eller kunde komme afsted med. Jeg er ikke den første, som efter Vastovius troer dette. Der findes af de Svenske selv en og anden Sandheds Bekiender, som forsvarer denne heel rimelige Mening. Af dennem, som mig ere forekomne, fortiener frem for andre at nævnes Ericus Schepperus, som i sin Afhandling om Jernets Tilredning og Brug (v) viger aldeles fra

(t) *Jo. Vaſtovii* Vitis Aqvilonia 1623. in Dedicat. p. 4.

(u) *Loccenii* Antiqv Sveogoth. 1670. p. 170.

(v) *Eric. Schepperi* Diff. Mechan. Chym. de Ferri Confectione ejusqve usu vario. Upsal. 1725. p. 5. 6. 7. 8.

fra de fleste andre sit Fædernelands Lærde, og paastaaer, at hans Landsmænd i de ældste Tider intet har vidst af Metaller at sige. De har derfor brugt Øxer og Stridshamere af Sten, hvoraf endnu findes Mængde, og vises i Raritet-Kamerne, under Navn af Tordenstene. Han giver Tacito Ret, naar han taler om de Svenskes Rigdome: Est apud illos opibus honos; Men legger til, hvorfra de kunde have dem, nemlig ved Sørøveri: Sed unde obsecro opes? imo *ex piratica* potius, og anfører til Exempel af Taciti Agricola, at Britannien gav Guld og Sølv og andre Metaller af sig, som nok vare verde for Fremmede at attraae Seirvindinger for, Fert Britannia aurum & argentum & alia metalla, pretium victoriæ (x). Deres Sverd og andre Metal-Sager vare derfor agtede for deres største Liggendefæ, og giemdes som Arveguld til Efterkommerne. End videre giver han Vastovii ovenanførte Ord Bifald, og siger, at de fremmede Lærere, foruden at endel af dem har forstaaet Chymie og Physik, saadant som desse og andre Videnskaber fordum lærdes i Klostrene, ikke heller har kunnet være uvidende om de fra ældste Tiderne saa berømte Bergverker i Asien, Grækenland, Cypern, Sicilien, Spanien, og andre Lande, med hvilke at ville ligne de Svenske Gruver i Alder, han holder aldeles urimeligt, og bruger endog dette Bevis, at man ikke engang her i Norden, for man af Fremmede har lært det, haver vidst at nævne Metallerne, men at de Navne, vi kalde dem med, ere de samme, som de Tydske og Engelske bruge, og som disse igien have lært af Romerne og andre Naboer uden for deres Grændser. Endelig mener han, at det i Kong Magni Ladulaases Tid har endda ikke været meget bevendt med Sveriges Bergverker, efterdi de i Aaret 1282. foruden andre Ting bleve anslagne til Underholding for Kongens Hofstat (x), og slutter saaledes: Quod utque ab illorum opinione plurimum distat, qvi ad *octingentos*

(v) *Taciti* Vita Agricolæ Cap. XII.

(x) Af *Messenii* Scondia illustrata Tom. II. p. 60.

tos usque supra natum Christum annos fodinarum noſtrarum culturam extendunt &c.

Naar man derforuden overveier Naturens Orden, at intet Land haver alting hos og af sig selv, men om det skal bringe sig op af sin Mangel og sit Mørke, behøver det andets Hielp og Oplysning, og man tillige paaminder sig, hvorledes det har sig med de fleste Videnskaber, Kunster og Handteringer, at de fra de sydligere Lande have efterhaanden og ligesom uformerket indsneget sig i de nordere, falder det saa meget mere troligt, at det paa samme Maade er tilgaaet med Metallernes Kundskab og Bergverks Videnskab, nemlig at, ligesom Tydskene have haft dem fra Romerne eller andre, som de grændsede til, saa har og de Svenske uden al Tvil haft dem af de Tydske, efterat desse Nationer, efter Christendommens Fortplantelse i Norden, begyndte at have mildere og fortroligere Omgang med hinanden, saa vel i henseende til Religionen, som Handel og Kiøbmandskab.

Omendskiønt man intet udtrykkeligt Vidnesbyrd finder derom, synes dog mange Omstændigheder støde samen for at giøre det rimeligt, at Bergverks Brug i Sverige er nyere end Christendomen, og at de Svenske først har faaet Kundskab om deres Metaller af Fremmede og efter al Formoding af de Tydske. (1) Jeg har forhen forklaret, at alle deres Beviser for Bergverker i ældste og hedenske Tiderne ere af ingen eller meget liden Vigtighed, og at man intet tilforladeligt Spor haver til noget saadant, endog under Christendomens Begyndelse, enten af coævis i det IX. X. og XI. Seculis, eller af andre Skribenter, førend i XII. og XIII. Aarhundred. (2) Man troer at de Fremmede, som komme ind i Landet efter Christendomen, har lært Nationen mange nyttige Indretninger, altsaa intet urimeligt, at de og kunne have givet dem Begreb om Bergverker og deres Nytte. (3) Selv Metallernes Navne ere fremmede og, som det synes, igienem første Haand fra Tydskland, med hvis Sprog de have nærmest Overensstemmelse, saasom Guld,

Svec.

Svec. Gull, Germ. Gold, Angl. Gold. Sølv, Svec. Silfwer, Germ. Silber, Otfrid. *Silabar*, Uphil. *Silubr*, Angl. *Silver*, Anglo-Sax. Seolfer, Sulfer. Kober, Sv. Koppar, Germ. Kupfer, Otfrid. *Kuphar*, Angl. *Copper*, Gall. *Cuivre*, Bret. *Cuëvr*, *Coëvr*, Lat. *Cuprum*, *æs Cyprium*. Messing, Sv. Messing, Germ. Meßing. Tin, Sv. Ten, Germ. Zinn, Gall. *Etain*, Lat. *Stannum*. Staal, Sv. Staal, Germ. Stahl, Angl. *Steele*, Lat. *Chalybs*. Jern, Antiqv. Jarn, Sv. Jærn, Germ. Eisen, Isen, Isern, Isarn, Ulphil. *Eisarn*, Angl. *Iron*, Anglo-Sax. *Isern*, *Iren*, Cambr. *Hajarn*, Bret. *Houarn*, *Hoarn*, *Heërn*, Hisp, *Hierro*, *Ferro*, Lat. *Ferrum*. Bly, Sv. Bly, Germ. Bley, Bret. *Ploum*, *Bloum*, Lat. *Plumbum*. (4) De mangfoldige Tydske Berggloser eller af Tydsk i Svensk oversatte og til dels med Svenske Endelser beklædte Ord og Talemaader, som bruges ved Bergverkerne i Sverige, bære nokſom Vidne om fremmed Oprindelse. Foruden utalige, som mig nu ikke ere til Haands, vil jeg til Efterdøme anføre desse faa, som jeg løseligen har anmerket: Bergs-Knapar, Bokwerk, Bokwatn, Drefhus, Drifwa, Ertz, Førslagare, Geschworner, Gediegen, Garmacherie, Glitter, Guardinen, halten, Hytte, Kies, Knechtschacht, Marchscheider, Masmestare, Masugnar, Naser, Quartzus, Rostar, Rostwendare, Rote-Karlar, Rotmestare, Ruthe, Røedbrækt, Schacht, Scheda, Schicht, Schlichter, Skierping, Slagewarp, Smedieslaget, Smidewerk, Sofra, Stigare, Stollar, Tilmakning, Weisgyldig ꝛc. ꝛc. (5) Garpeberget, et af de gamle Verker, har og sit Navn af Fremmede og Tydske, hvilke i sær synes fordum af de Nordiske Folk være kaldede Garper (y), hvortil henhører flere Steder, som af Garp have Navn, saasom Garpedalen i Østergøtland, Garphyttan, Garpstrøm, (z) og fornemlig Garp-Choret

(y) See *Renhielms* Noter til Thorsten Wikingsons Saga p. 113. Og hvad jeg forhen i Anledning af Garpenbergets Navn haver skrevet.

(z) *Tunelds* Svenske Geographie p. m. 78. 94. *L. Book* de Mechan. Ferrar. in Svecia p. 47.

ret eller St. Annæ Chor fordum ved Hedemora Kirke (a), hvor Garperne eller de Tydske Bergfolk enten har holdt deres Guds-Tieneste, eller haft deres Sæde i Kirken. (6) Andre Steders Navne i Sverige og ved Bergverkerne, som bære Vidne om fremmed Oprindelse, saasom Tyskebo, et Jernbrug i Dalene (b), og Tyskboda ved Danemora Gruver i Upland (c), hvortil fornemligen bør legges de Steder, som efter al Ligning have Navn af Saxerne, saasom Saxe-Hytta, Norre-Saxen, Søder-Saxen, Saxewall, Saxe-Hundari, Saxesten, Saxe, Saxekullen, Saxensiø, Saxholm (d), og man veed, at Tydskland i de gamle Nordiske Historier gierne kaldes Saxland, og de Tydske Saxones. Hvilke og flere saadane Navne alle vidne om Fremmede, og i sær Tydske Colonier og Bergfolk, omendskiønt kanskee nogle af dem i senere Tider kunne være indkomne. (7) Som Kong Magnus Ladulaas i det XIII. og Kong Magnus Smek i det XIV. Seculo, hvilke synes have været de første af Kongerne i Sverige, som har ladet sig Bergverkers Opkomst være anliggende, ere begge bekiendte for, efter de Svenske Historieskriveres egen Tilstaaelse, at have befordret mange Udlændinger til Landets videre Opdyrkelse og til Kunsters og Videnskabers Fremme; Saa er det og gandske troligt, at baade de og deres Eftertrædere i Regeringen have til Bergverkers Opdagelse og Istandsettelse indkaldet og betienet sig af Fremmede, og det formodeligen Tydske, som baade vare de nærmeste og da allerede Mestere i Kunsten.

Alle desse gode Formodinger faae saa meget større Styrke, naar dette kommer til, at de Svenske i meget nyere Tider, endog i forige Seculo, da Bergverker allerede saa længe havde været drevne

(a) *P. Ugla* de Præfectura Næsgardensi p. 139.

(b) *Tunelds* Svenske Geographie p. m. 108.

(c) Paa Kartet over Danemora Grufwe, *Sunborg* de Metallo Danemorensi p. 3.

(d) *Salanus* de gladio Scythico p. 43. *Tunelds* Sv. Geographie p. 5. 6. 109. 197. 200. *P. Ugla* de Præfectura Næsgard. p. 13. 16.

ne hos dem, ikke have taget i Betænkning, at indkalde i Hobetal fra Tydskland, Nederlandene, Frankrige, og andre Lande, Bergknaper, Bergmestere, Geschworner, Hammersmede, og alle slags Metal-virkere, dels for at faae deres Bergverker i bedre Stand end før, dels at faae indrettede nye Jern-Manufacturer, Gevær- og Styk-Brug, Platsinederier, og alle slags Metal-Fabriker, som alle deres Lærde selv tilstaae (e). Jeg seer derfor ikke, hvorfor man for de gamle og raa Tider skulde fegte saa meget imod, at man da ikke skulde have indtaget fremmede Bergkyndige, for at lade Landets Børn lære af dem, hvad de selv havde lidet eller intet Begreb om. Og, foruden at nævne Fordelen, seer jeg ikke heller, at det kan være nogen mindste Skam for en Nation, at have lært noget got af den anden.

At jeg nu ogsaa skal opregne den Orden, i hvilken Metallerne, efter mine ringe Tanker, i Sverige ere fundne, da, naar man setter alle de Fabelagtige og ægte Beviser til side, og alene grunder sig paa rene Documenter og gode Skribenters Vidnesbyrd, samt deraf giorte rigtige Slutninger, kan man gierne give Jernet det første Sted. Dog vil jeg ingenlunde herudi være paastaaende eller seen til at forandre min Mening, saasnart nogen legger mig andre Vidnesbyrd for Øien, end dem, jeg hidindtil baade i trykte og utrykte Skrifter har fundet, hvorved jeg anderledes kunde blive overbeviset. Det ofte ommeldte Myre-Jern og Sø-Malm har formodeligen været det allerførste, og det som letteſt kunde falde Indbyggerne, kanskee og efter Fremmedes Anvisning, i Øinene, hvilkets Brug og Nytte uden Tvil haver veiledet til at søge efter mere nyttigt baade i Jord og Berge. Og siden Mængden deraf har viset sig i en stor Part af Dalene, har man givet Egnen Navn af

(e) *Benzel.* de Re Metall. Sv. p. 83. *Laur. Böök* Conspectus Mechanicæ ferrariæ in Svecia p. 27. *Ejusdem* de Officinis ferrariis p. 9. 10. 11. *Wollenii* Delin. Argentifod. Salanæ p. 17. 43. 44. *Granagrius* de prudenti ferri monticola Norebergensi p. 10. *Dalins* Tal om Swerige i sit Ämne p. 12. 13. *Pet. Ugla* de Præfectura Næsgardensi p. 11.

Jernberaland, hvilket Navn den ganske sikert har haft efter Midten af det XII. Seculo, ja endog efter Formoding ved Begyndelsen af det XI. Seculo. Jeg skal ikke heller være meget derimod, om nogen vil forfegte, at baade Navnet og Jernets Kundskab der til Lands er endnu noget ældere. Men efter det XII. og XIII. Seculum har man nok af Kiendetegn og Vidnesbyrd, som sette Jern-Bergverkerne i Sverige uden al Tvil.

Hvad Koberet angaaer, da har jeg forhen vist Urimeligheden af den Alder, som endel Lærde have giort sig stor Umag for at tillegge Kober-Bergverkerne i Sverige. Jeg vil endnu foie dertil, at de, som ville bevise Faluns Ælde af vor Danske Saxo, somet steds nævner *Falu* oppidum (f), tage meget feil; thi det er klart, at han der taler om et Sted i Norge, og ikke i Sverige. Ligesaa lidet beviser Navnet Amundshyttan, at denne Hytte skulde være fra Kong Braut-Anunds Tid (g); thi, om den ikke har faaet Navn af Lægden, at den kanskee har ligget hos nogen Aamunde, saa har der været mange i nyere Tider af det Navn Amund, af hvilke en kunde have givet Hytten Navn, uden at man har behov at søge det i Hedendomen. Om Koberet i Almindelighed er ældere end Jernet, vil jeg ikke imodsige, eftersom det af gamle Skribenter bekræftes, ei heller vil jeg her undersøge, om det længere har været i Brug i Norden end Jernet, som nogle Lærde foregive (h), men efter alle hidindtil seete vel grundede Bevisligheder, er Koberet sildigere fundet i Sverige end Jernet, og kanskee ikke forend langt hen i det XIII. Seculo. Det allerførste sikre Vidnesbyrd, jeg har fundet om Svenske Kobergruver, er i et Document af 1288. hvor der nævnes Koberberget Fiskasiøberg i Thorsanger Sogn (i). Dog er det

(f) *Saxo Grammat.* Edit. Stephanii p. 144.

(g) *P. Ugla* de Præfectura Næsgard. p. 59.

(h) *Salanus* de Gladio Scythico p. 31. 33.

(i) Hist. om Westeraars Biskoper, udgiven af *Stiernman* p. 41. *Resenberg* de Territorio Cuprimont. p. 13. De bekante Kong Magni Ladulaases Berg privilegier af 1272-1280. som M. Sahlstedt i sin store Tuna Minne p. 51. nævner, ere snarere aldeles ubekiendte; og det gamle Dombrev, som han anfører i Bihanget Nom. XLVII. af 1268. tør vel blive et hundrede Aar eller to yngere.

det slutteligt, at dette Koberberg nogen Tid lang tilforn haver været fundet og optaget. Men om det er skeet ved Kong Magni Ladulaases Regerings Begyndelse, eller før hans Tid, er uvist. Efter hans Tid har man ingen Mangel paa Beviser for Svenske Kober-Gruver.

Sølv-Miner, kan jeg ikke heller troe, de Svenske i ældste Tiderne have haft eller vidst af at sige. De Beviser, som nogle med større Mode end Lykke har samenskrabet saa vel om dette som de andre Metallers Ælde, bevise ingen Ting for Sagen. Vel har en Bergmester 1694. indberettet, at i Kong Magni Ladulaases Tid vare SalbergsGruver i fuld Gang (k), men uden noget antageligt Bevis, og kanskee paa blot Gietning af visse Omstændigheder. Af Hellig Aands Holmens Beslut 1282. kan det ikke fornemmes; thi de Levninger, man om denne Rigs-Forsamling nu haver, tale intet om Sølv eller noget vist Metal: Den 1423. vidimerede Copie af Kong Magni Brev, som Herr Professor Bring har bragt til Lyset, nævner alene *alla Wercka* (l), og Messenius, som kanskee har lagt noget til af sit eget, nævner *qvaslibet Sveciæ & Gothiæ Metallifodinas* (m) at være da Kronen tildømte: Altsaa kunde her alene være mente Kober- og Jern-Verkerne, som da allerede vare optagne, men fornemlig hvad derefter af alle slags Metaller kunde hende at findes og optages. Ei heller kan det Forlig, hvorved Høimeldte Kong Magnus havde forbundet sig at betale til Kong Eric Glipping af Danmark for giorte Undsetning 6000. lødige Mark Sølv, være Vidne derom; thi det er neppe venteligt, at Sølvet var Svenskt, tilmed har man Exempler nok, at saadane og meget større Summer Sølv ere endog ofte udbetalte i Lande, hvor aldrig enten da eller siden har været Sølv-Miner. Var det vist, som nogle ville, at Salbergs Sølv-Gruver skulde først være fundne af Finner

(k) *Wollenii* Delin. Argentifod. Salanæ p. 4.

(l) Disp. de Decreto Comitiali vulgo Helge Ands Holmens Beslut p. 14.

(m) *Messenii* Scond. Illustrat. Tom. II. p. 60.

og optagne ved Aar 1240. eller da, som andre har det, komne i bedre Stand og blevne rigere (n), saa kunde det og være vist, at de til Kong Magni Tid havde været i fuld Drift, men der fremføres intet til Bevis derfor, uden Navnet **Fingruven**, og Beretning af Skribenter, hvilke dog ikke navngives, samt en og anden Formodning, som alt ingenlunde afgiør Sagen. Jeg kan her ikke forbigaae, af den gamle Svenske Rimkronike, som er et af de Svenskes ældste indlandske Skrifter, der noget melder om deres Metaller, at anføre et Vidnesbyrd, hvormed nogle (o) har villet bevise, at Sveriges Bergværker saa vel til Sølv som andre Metaller have været i fuldkommen Rørelse under Begyndelsen af Kong Erik Lespes Regering ved An. 1223. Stedet heder saaledes (p):

Ther giöres nog *Silf, Bly, Jærn,* och *Koppar,*
Som föres utlænds i ſtora hopar &c.

Omendskiønt man vel har Aarsag at troe, at noget slags Bergværk og Metals Tilvirkning, i sær hvad Jernet angaaer, allerede har været til før denne Tid, noget mere opkommet i eller strax efter de Tider, saa bevises det dog ikke af desse Rimkronikens Ord, hvilke ingenlunde henhøre til Kong Erik Lespes Historie, men læses kort forud i den almindelige Beskrivelse, som Forfatteren giør om sit Fæderneland og dets Herligheder. Hvilket saa meget lettere mærkes af den, som vil eftersee de Stykker, hvormed Herr Professor *Bring* har opfyldt Manglerne i Hadorfs Edition af Rimkroniken, hvor der anføres mangfoldige Konger imellem dette Sted og Erik Lespes Historie (q). Men alt, hvad dette Sted beviser, er, at alle Slags Bergværker i Sverige har været i god Drift, den Tid Auctor

(n) *Wollenii* Delin. Argentifod. Salanæ p. 2. *Ol. Benzelius* de Sveonum Commerciis p. 58. *Dalins* Sv. Hist. Tom. II. p. 202.

(o) P. Saxholm de Ferro Svecano Osmund p. 5. *Ol. Benzel.* de Sveonum Commerciis p. 57.

(p) Svenske Rimkronike, Edit. *Messenii* p. 2. Edit. *Hadorphii* p. 17.

(q) *Sv. Brings* Svenske Handlinger Tom. I. p. 60. sqq.

Auctor skrev sin Kronike, nemlig ved Midten af det XV. Seculo, og at Sverige da har fortient den Berømmelse af sine Metallers Rigdom (r), men ikke i Kong Erik Lespes Tid. Det er omtrent det samme, som Ericus Olai, de Svenskes ældste Historieskriver, som har levet ved samme Tider, siger i desse Ord: Habet & terra illa *mineras multiplicium metallorum, argenti, cupri, plumbi, & ferri,* qvæ continue & in multa abundantia ac pondere ad terras alias, maxime Alemanniam deportantur (s). I hvilke Ord denne Skribent ligeledes taler om Tilstanden af de Svenske Bergverker, som den var udi hans, og ikke i ældere Tider; og skulde man snart heraf slutte, at een var Forfatter til begge desse Kroniker, eller at den ene havde taget sit af den anden. Af lige Beskaffenhed bliver et Vidnesbyrd, som kunde tages af Vesteraars Biskopskroniken, hvor der berettes om en Biskop Petrus, som levede efter 1135. og skal have været en Dansk Mand fra Samsø, at han af Paven bleven kaldet det Apostoliske Sædes Skatmester, efter han boede i det Stift i Sverige, der Jern, Kober, Messing, Sølv, tilvirkes, paa det han skulde fremskaffe til Pavens Kamer St. Peders Skatpenning (t). Sandt er det vel, at denne eller nogen anden Biskop i Vesteraars fordum er af Paven bleven tituleret for Cameræ Apostolicæ Commissarius eller Romanæ Curiæ per Sveciam Commissarius (u): Men at dermed skulde være hensect paa Bergverkerne i dette Biskopstift, kan jeg aldrig troe; Meget mere bliver det Forfatterens eget Tilleg, som har taget Aarsagen til saadan Titel af Stiftets Tilstand i sin Tid. Og at denne har været en bestandig Titel for

(r) Kanskee vel ogsaa i Kong Magni Smeks Tid, skiønt det ikke kan bevises af dette Sted i Rimkroniken, som dog citeres derfor i *Dalins* Hist. Tom. II. p. 470.

(s) *Erici Olai* Hist. Svec. Edit. Schefferi p. 5.

(t) Hist. om Biskoperne i Vesteraars, udgiven af *Stiernman* p. 3. 26.

(u) *Verelii* Not. ad Hervarar Saga p. 65. 66. *Haq. Spegels* Sv. Kirke-Hist. Tom. II. p. 345. *Rhyzelii* Episcoposcopia p. 246. *Messenii* Scondia Illustr. Tom. II. p. 7.

Biskoperne i Arus eller Vesteraars, har den lærde Oernhielm uden al Tvil megen Ret til at negte (v).

Det allerførste visse Spor til Svenske Sølv-Verker, jeg i alle de Skrifter, jeg har gienemløbet, haver fundet, er udi et *Erici Pomerani* Privilegio for alle Sveriges Bergverker af 1420. som udtrykkeligen nævner Sølfwerberg (x), men synes tillige at tilkiendegive, at dette Berg, saa vel som de andre, har været til og haft Friheder tilforn, i det mindste udi Droning Margretes Tid. Under det Aar 1481. nævnes et Sølvberg i Films Sogn i Norunda Herred, som da for faa Aar siden var fundet (y). Hvad Salberget angaaer, da, endskiønt det udgives for urgamelt og det ældste af Sveriges Sølv-Verker, frygter jeg dog, dets Oprindelse bliver meget nyere, end almindeligen troes. Og jeg kan ikke dølge, at jeg jo har nogen Tvil om, at det bliver samme Sølvberg, som ved Begyndelsen af det XVI. Seculo blev fundet, medens Herr Svante Sture var Rigs-Forstander, hvorom i adskillige Breve, som jeg siden skal anføre, og kanskee det selv samme Sølvberg, som Bergsmændene 1511. holdte Raad med ham om paa Vesteraars Slot (z). Vel mueligt jeg herudi tager feil. Men i det mindste har jeg ei fundet Salberget nævnet før ved denne Tid, og, siden en af de ældste Gruver heder Stens Grufwen, formodeligen efter Herr Sten Sture den yngere, som 1512. blev Rigs-Forstander efter sin Fader, og en anden Biskops-Grufwen efter Biskop Otto Svinhufwud, som samme Tid forestod Vesteraars Stift (a), synes mit fremsatte Tvilsmaal at komme saa meget nærmere til Sandhed, og endnu mere, om Kong Christian den Anden skulde have ladet sette hundrede

(v) *Cl. Oernhielms* Hist. Eccl. Sv. Goth. p. 454. 455.

(x) Samling af Svenske Berg-Ordninger 1736. p. 15. Med mindre det er samme Silbergh som nævnes ibid. p. 7. udi K. Magni Berg-Ordning af 1354.

(y) *H. Spegels* Skriftlige Bevis til Kirke-Hist. p. 65.

(z) *Hadorphs* Svenske Rimkrønike p. 575. 578.

(a) *Wollenii* Delin. Argentifod. Salanæ p. 9. 12. 63.

drede Finske Karle til at arbeide i Salberget, hvoraf Fingruven kunde have faaet Navn, hvilket kan gives mig Anledning til at troe af et original Forslag, angaaende Salberget, som jeg iblandt andre denne Konges Papirer haver fundet. Dette endskiønt det er uden Aar, Steds og Forfatters Navn, fortiener dog, som et meget rart Stykke, her at have Sted:

Allergnedigster Her, Juwe Koningliche Maiestadt nichts vor tobeholdende, der Berch by Westeroers genomet Salberch, den J. Ko. W. to beholden vor eynen Schatt vnd nicht wech geuen, sunder allein vor J. Kon. Maijtt. lathen brukenn mit eyn hundert Fynsche Kerlle vnd vefftich Berchknechte, vnd mit den dat ouerhouett touordingen uhor eynem Kobell, als van X. Kobell 1. Gulden, dat is vyff Schippunt, holtt der Czentener eynen Marck fyn, dat is XV. Marck vor einen Gulden kommet dat ertz tho staan na der Swaatz wyse vnd Ordeninge.

Gnediger Her, so kann Juwe Gnade de XV. Czintener ertz lathen dorch gann mit IIII. Gulden und gyfft flucks Bly van sych, dat het dat Werck.

Gnediger Her, wen men hefft V. edder VI. Schyppunth Blyes gemakett, so mach men dat tho glyk vppe eynen Hertt aff dryuen, wes men fynt in eyner kleynen Brobe im Werck effte Bly, dat fyntt man dar nha im affdriuen by eynem haluen Loth.

Gnediger Her, so gyfft eyn Lyspunth Blys vam Saalberch 1. Marck Suluer, dat is dat Schyppuntt XVI. Marck fyn, so geuen de sees Schyppunt Bly ader Werck XCVI. Marck vppe dem Drijeherde in eyn Blyck, dat kan men in X. stunden affdriuen.

Gnedi-

Gnediger Her, so hett der Drueheertt hartt Blye vnd de gelertt da van kommett van dem Dryuehertt, dat mach men vorsamelen, vnd wen men eyn Schyppuntt effte hundertt des hefft, mach men idt lathen dorchgan dorch den auen vnd mach luther Bly dar vth maken, dat is alle tydt nutthe.

Gnediger Her, da mach J. Kon. Mayt. heren, dat de Ertz vam Saleberch mit geringer Kost gudt tho maken ys.

Gnediger Her, vpp den Saalberch Heyntzen vnd Thaafhaspels vnd Gepell zuhangen, dat men dat water vthdriuen mach, hebbe ick keynen Vorstandt.

Guld-Miner har man i Sverige, uagtet der ingen Mangel har været paa Guld, i gamle Dage intet vidst af at sige; thi de Hyperboreiske Guldberge, hvori Grifferne arbeidede, ere intet andet end søde Drøme. Og hvad Guld, som i nyere Tider er fundet, har været lidet og neppe lønende Møden, som de fleste selv tilstaae. Saa skriver en lærd Mand, som ikke har behaget at nævne sit Navn: Certum est, nec mineras Svecis nostris fuisse auri, nec auriferos fluvios, qvin & aurum, quod nostra ætate argentifodinarum aliquot patriæ dedêre, maiori arte, & illa quidem maioribus nostris incognita, quam lucro extractum est (b). Omendskiønt Olaus Magnus har hørt sige, at Gustavus I. havde fundet Guld (c), saa har man dog Tvil derom, efterdi aldrig siden om dette Guld er hørt. Men at man i forige Seculo paa adskillige Steder i Sverige, Finland og Norebotn, har fundet Guld, derom kan læses de Observationes, qvibus *Aurum Svecanum* ab oblivione vindicavit *H. D.* Spöring (d). Om det

(b) Acta Lit. Sveciæ 1724. p. 592. *Ol. Benzelius* de Sveonum Commerciis p. 58.

(c) *Ol. Magni* Hist. Sept. Lib. VI. Af hannem har kanskee Gemma Frisius og andre Fremmede, hvad de har berettet om Guld-Miner i Sverige. *Benzel.* de Re Metall. p. 22. 62.

(d) Acta Lit. Svec. 1737. p. 211. sqq. Conf. *L. Benzelius* de Re Metall. Sv. p. 22. 50.

det Guld, som i dette Seculo i Sverige har vist sig, finder man paa andre Steder Efterretning.

Men førend jeg afbryder denne Artikel om Sverige, vil jeg, for at ydermere stadfæste, hvad jeg hidindtil har skrevet, efter Aarene give Fortegning paa endel Historiske Data, saa vel som paa alle de Documenter, som mig enten hele eller i Udtog ere forekomne, og kunne tiene til Oplysning udi de Svenske Bergverkers og Metallers Historie, fornemligen de ældste, eller saa mange som findes fra Førstningen af lige til Unionens Ophævelse ved Gustavi I. Regerings Begyndelse, eftersom de fleste enten i adskillige Skrifter haves adspredede, eller endnu ere utrykte og ubekiendte, af hvilke sidste jeg saa mange vil hele indføre, som jeg haver ved Haanden. Jeg haaber, dermed at bevise vore Naboer en angenem Tieneste, hvilken ikke heller kan blive mine Landsmænd ubehagelig, siden en stor Del deraf ere givne af vore Danske og Norske Konger, eller i de Tider, da enten Norge og Sverige, eller siden alle tre Rigerne stode under et kronet Hovet.

Hvorvidt de Beklagelser have Sted, som nogle Svenske Lærde gjøre, og ved alle Leiligheder igientage, om deres Documenters og Privilegiers Tab, naar de gaae uden for den almindelige Skæbne, som Archiver og gamle Skrifter i alle Lande have haft, og tillegge Fremmede at have bortført dem (e), vil jeg denne gang, som paa det urette Sted, ikke undersøge: Men alene ønske, at de af bemeldte Lærde, som sige os, at man endnu har saa mange af fordum Tiders Vidnesbyrd og berømelige Mænds Skrifter, som vidne om de Svenske Bergverkers Ælde (f), havde tillige navngivet og opregnet samme Skrifter og Vidnesbyrd, hvormed de havde giort publico ikke en liden Fornøielse. Meget mere var at

Rr ønske

(e) *Naucleri* Delin. Magnæ fodinæ Cuprimont. p. 11. *Laur. Book* de Officinis ferrariis in Svecia p. 8.

(f) *And. Svvab* de Juribus & Privil. Metall. in Svecia p. 12. *Naucleri* l. c. p. 11.

ønske, at den Historia Naturalis Metallorum Sveo-Gothiæ, som Hr. *Erik Odhelstierna* længe havde arbeidet paa (g), var kommen for Dagen, hvoraf man har formodet et stort Lys i de Svenske Bergverkers Historie. Kanskee der og kan være nogle Skrifter i den Materie, som jeg ikke haver eller kiender. Men at jeg skal komme til den lovede Fortegnelse, da, naar jeg undtager den gode Formodning af Saxonis og Snorre Sturlesons *Jarnberaland*, veed jeg intet ældere Document for de Svenskes Bergverker, end af Kong Magni Ladulaases Tid, nemlig:

1282. paa den Rigsdag, holden til Stokholm, som Kong Magnus Ladulaas havde sammenkaldet, ere, i det saa kaldede Hellig Aands Holmens Beslut, foruden andet, som til de Kongelige Indkomsters Forbedring blev henlagt, ogsaa Rigets Malmstreg og Bergverker Kongen og Kronen tildømte (h).

1288. 16. Kal. Julii, paa Feringe, oplader Petrus Biskop i Vesteraars til sin Systerson Nicolaus (nepoti suo Nicolao Christinæ filio) en ottende Del i Koberberget kaldet Fiskasiøberg i Thorsanger Sogn, for et Laan, han af hannem havde faaet. Dernæst giorde de saadant Bytte, at bemeldte ottende Part skulde igien tilhøre Biskopen og Kirken, og den anden derfor have Gaarden Frøslundir i Haraker Sogn (i). Over hvilket Bytte siden i Aaret 1318.

(g) *L. Benzelius* de Re Metall. Sveo. p. 2.

(h) *Messenius* i sin Scondia Illustrata Tom. II. p. 60. er den første, som skriver om dette Rigsdags Beslut. Conf. *Stiernhök* de Jure vet. Sveonum p. 270. *Dalins* Sv. Hist. Tom. II. p. 285. Historien af dette Beslut og de deraf opkomne Disputer haves i en Disputation, som under Hr. Prof. *Brings* Præsidio er udgiven i Lund 1753. af J. F. Pravitz. Conf. *And. Svvab* de Juribus & Privil. Metall. Svec. p. 15 16. *Wollenii* Delin. Argentifod. Sal p. 43. De paafølgende Omstændigheder, som same Wollenius p. 4. 45. paa troverdige Mænds udsigende fortæller, kunde behøve nogen tydeligere Bevisning, var og at ønske, han havde forklaret, hvad det er for Scripta clarissimorum virorum, som han p. 5. beraaber sig paa.

(i) See Hist. om Westeraars Biskoper p. 41. *Resenberg* de Territorio Cuprimont. & Sæterensi p. 13. har dette Document paa Latin, men med urigtigt Aarstal 1282.

1318. blev klaget for Biskop Israel i Vesteraars, som maatte skaffe fyldest derfor (k).

1303. har den bekiendte Rigs Marsk i Sverige Torkil Knudsön giort et Mageskifte paa adskilligt Gods med sin Herre Kong Byrger, hvorved han iblandt andet til Kongen overdrager Øen og Gaarden *Oena* i Dalene, med alt Tilliggende, item Noreberg, og hvad han samesteds eiede i Jern-og Staal-Berget (l). Bemeldte Øna saalde siden Kong Byrger 1311. til Biskop Israel i Vesteraars for 180. Mark Sølv Svensk Vegt, som da gielde 900. Mark Penninge i gangbar Mynt (m). Fornævnte Mageskifte-Brev lyder af Originalen saaledes:

Omnibus presentes literas inspecturis, *Thyrgillus Knutsson*, Marscalcus Domini Regis Sweorum illustris, Salutem in Domino sempiternam. Tenore presentium constare volumus evidenter, Nos cum Magnifico Principe ac Domino nostro, Domino *B.* Dei gratia Sueorum Gothorumque Rege, feciſſe *prediorum & possessionum commutationem* in hunc modum, videlicet quod nos eidem Domino nostro Regi & suis heredibus dimisimus & assignavimus curias nostras & possessiones infrascriptas, scilicet *insulam & curiam Oena dictam in Dalum*, cum omnibus attinentiis suis, nec non & *Hiortæthorp*, cum omnibus pertinentibus ad eandem, totalemque possessionem nostram in *Aghastadhum*, cum piscatura in torrente ibidem, item *Norobergh*, & *quicquid ibidem possedimus in monte ferri & calibis*, *ac omnia quæ possedimus in Dalum*, tempore quo presentes emanabant. Item curiam *Oestby* sitam in *Vestmannia*, quam habuimus de Domino *Aberno* Dapifero. Item *Husaby*, *Oedmarchi* & *Skyraoos* in *Nicricia*, ac molendina

(k) *Stiernmans* Hist. om Vesteraars Biskoper p. 37.

(l) Heraf sees, at *Olaus Magnus* har haft nogen Ret, naar han Lib. VI. c. 1. nævner Staal-Miner, siden man saa længe for hans Tid har giort Forskel mellem Jern-og Staal-Berg. Ellers holder man rigtigst for, at Staal-Malm er intet andet end Jern-Ertz af det beste Slags. See *Benzelius* de Re Metall. Sveogoth. p. 17. 18.

(m) *Stiernmans* Hist. om Vesteraars Biskoper p. 52.

in *Rytlu* juxsta *Grenna*. Item Molendina in *Thorsharghe*, duo videlicet que nobis Dominus *Ulpho Karlsson* bone memorie contulit, & unum qvod nobis dedit Reverendus Pater Dominus *Ysarus* Episcopus Strengnensis, perpetuo & irreuocabiliter possidenda. Ipse vero Dominus noster Rex, ratione recompensationis pro predictis bonis & possessionibus, dimiserat & assignaverat nobis & nostris heredibus totalem partem de communibus prediis in Diocesibus Lincopensi & Wexionensi sitis, sibi attinentem, vulgariter dictam *Kunungslut*, nec non & curiam suam *Tuna in Thyust*, & possessionem *Bry* - - - - - - - - *in Oestgotia*, cum singulis earum attinentiis, que quidem curia & possessio de prefata tertia parte communium prediorum dinoscuntur derivate. Hoc adjecto, quod ubicunque compertum fuerit, quod aliqua pars de prediis supradictis, communibus scilicet, nobis dimissis, rite & amicabiliter diuisa & distincta fuerit, ac nomini Regio taliter assignata, siue culta sit, siue inculta, videlicet in curiis, coloniis, agris, pratis, pascuis, siluis, piscariis, molendinis, vel molendinorum locis, infra sepes & extra, ipsa pars ad nos & nostros heredes pertineat, diminutione qualibet pretermissa. Si autem aliquid de tertia parte predicta possessionum per commutationem inventum fuerit dimissum pro aliis equivalentibus bonis, ita quod de hoc gerimus nos contentos, hujusmodi commutatio rata maneat atque firma. Si vero secus factum fuerit, ipse Dominus noster Rex nobis facultatem liberam dedit & commisit, taliter dimissum vel reuocandi & reassumendi, vel etiam satisfactionem plenariam, prout justum est, petendi pariter & acqvirendi. Preterea voluit idem Dominus noster Rex, ut quicqvid de parte predicta prediorum per commutationem vel venditionem factam forsan per progenitores ipsius, vel alio quocumque modo, fuerit alienatum vel distractum, retroactis temporibus quantumcunque antiquis, hoc integraliter ad nos deuoluatur, ita quod nichil penitus sit exceptum, quin totum nobis cedat, quod in premissis suo nomini dinoscitur attinuisse, prout in literis suis super hiis confectis plene patet. Hanc igitur bonorum & possessionum commutationem, inter ipsum Dominum nostrum Regem & nos rite & legitime factam, tam ratam & irrevocabilem habere volumus ex

utra-

utraque parte, quod neque per eundem Dominum noſtrum Regem, neque per nos vel heredes noſtros aut ſuos revocari valeat, aut aliquatenus irritari. Hoc etiam adjecto, quod ſi quid in bonis, prediis vel poſſeſſionibus predictis, que nos ipſi Domino noſtro Regi dimiſimus & aſſignavimus, impetitum vel calumpnioſe fuerit impeditum, ita quod hoc diebus noſtris ſibi non poterimus appropriare, vel de prediis noſtris aliis ſufficienter refundere, heredes noſtros ad hoc faciendum eſſe volumus obligatos. Similiter & ipſe Dominus noſter Rex tenebitur ad tantum nobis vel heredibus noſtris refundendum, ſicut de predictis poſſeſſionibus aut prediis nobis per ipſum aſſignatis impetitum fuerit vel impeditum, quod ſi diebus ſuis factum non fuerit, ſucceſſor ſuus, qui poſt eum regni regimen ſuſceperit, hoc idem nomine ſuo tenebitur adimplere. In premiſſorum igitur omnium robur & euidentiam pleniorem, una cum Sigillis Nobilium Dominorum *Erici* Sueorum & *Waldemari* Finlandie diuina providentia Ducum, ac aliorum diſcretorum de conſilio ipſius Domini noſtri Regis Sweorum illuſtris, Sigillum noſtrum prenſentibus eſt appeſum. Datum *Alſinn* Anno Domini Milleſimo CCC. III. quarto Kal. Auguſti.

1310. XIII. Kal. Auguſti, efter det Forlig, ſom blev giort til Helſingborg imellem Kong Byrger og hans Brødre Hertugerne, ſkulde Kongen, foruden hans øvrige Del af Riget, beholde hans Part i Koberberget, ſom han havde arvet (n).

Udi et Brev af 1317. meldes, at Biſkopen i Veſteraars, for noget ſig tilforhandlet Gods, har givet i Betaling, foruden andet, unum talentum Cupri, ligeledes at han af Erkebiſkopen havde kiøbt Decretum & Decretales for 6 Skippund Kober, ſom da gjeldede 100. Mark Peninge, pro VI. talentis cupri, quæ tum valebant centum marchis denariorum (o).

(n) *Hvitfelds* Hiſt. fol. p. 346. Documentet paa Latin findes i *Meſſenii* Scondia Illuſtr. Tom. XII. p. 159.

(o) Hiſt. om Biſkoperne i Weſteraars p. 53. 54.

1336. feria 5. Nativ. Domini, i et Brev givet til Stokholm, klager Magnus Konge i Sverige og Norge, at han, for et Pengelaan til Rigets store Udgifter, havde, foruden endel af Rigets Provindser, maattet pantsette 500. Mark Silvers Indgield af Koberberget (p).

1340. har Kong Magnus givet Vestre Jernbergs Lagen i Nerike en Berg-Ordning, dateret Walby feria 3. ante Martini, saavel til dens Ophielp og Forsvar, som til dens Efterrettelse, hvorledes dens aarlige Skat burde til Kronen betales (q).

1345. den 22. Novembris, til Laholm, har Kong Magnus paa sin Reise ind i Norge skenket til Biskop Sigmund i Strengnæs nogle Hytter i Nerikes Bergslag, som Biskop Frenderus tilforn havde haft (r).

1347. Første Løverdagen i Faste, paa Kongsgaarden ved Husaby Kirke, har Kong Magnus givet Mestermændene og Almuen paa Koberberget i Falun nye Privilegier, i stedet for de forige, som af hans Forfædre dem vare givne, men formedelst Vangiemsel forkomne (s) Dette er et meget got Bevis for ældere Koberverker i Sverige, end det XIV. Seculum: Men om meget ældgamle Tider beviser det slet intet; thi det kan være, at Kong Magnus alene har her forstaaet sine næste Formænds Privilegier fra K. Magni Ladulaases Tid. Ellers ibland andre Friheder, som Kong Magnus i bemeldte Document giver Bergfolket, er denne merke-

(p) *Dalins* Sv. Hist. Tom. II. p. 440.

(q) Ibidem p. 458.

(r) Ibidem p. 478.

(s) Dette Privilegium læses paa gamel Svensk i den store Samling af Berg-Ordninger trykt 1736. p. 1. og paa Latin oversat i Actis Lit. Sveciæ 1734. p. 83. Det er ikke dette Privilegium af 1347. men det følgende af 1354. som Loccenius har giort et hundrede Aar ældere og henført til Magnus Ladulaas, See *Benzel*. de Re Metall. Svec. p. 11.

merkelig, at han giver dette Bergverk jus asyli for Fredløse og dem som vare domte til Landflygtighed, Mesterne tillades det, at have Sverd, Skiold, Jernhat, Vaabenhandske, Almuen derimod forbydes at bære alt slags Vaaben, Stekemetz, Bue, Kolve, Spyd, Sverd, Bredøxe, undtagen en Mad-Kniv.

1347. die Assumptionis b. Mariæ har Haraldus *Cuprifaber* saalt sin Gaard i Linkoping, med hans Hustrues Margaretæ og hendes Sonners Villie, til Hr. Tideman Hemkosen for XXII. Mark Penge i gangbar Mont (t).

1350. skal Paven i Rom have udgivet et Latinsk Brev om Faluns første Beboelse, Gruvens Begyndelse, samt om et Capel, som paa hans Befaling der paa Stedet er blevet opbygt, og kaldes Capella Cuprimontana (u).

1354. S. Matthiæ Dag, har Kong Magnus givet Jernbergsmandene paa Noreberg en meget nyttig Ret og Berg-Ordning, hvilken og Wikaberg, Lindaberg og Jernhytterne paa Silberget skulde have (v). Loccenius har læst Aarstalet urigtigt af dette Document, og derfor begaaer en stor Feil, i det han henfører det til 1254. men endnu en større, at han tilskriver det Kong Magnus Ladulaas og vil rette Aarstalet til 1262 (x), da dog denne Konge ikke kom til Regeringen for mange Aar efter. Endskiønt Herr Swab meget vel har anmerket denne Feil (y), saa har den dog, foruden andre (z), anledet Herr Dalin til at forandre Aars-

(t) Ex Cod. membr. Lincop. in Archiv. Antiqv. Holm.

(u) *Holenii* Diss. 2. de Dalekarlia p. 92.

(v) Den findes paa Svensk i *Granagrii* Diss. de prudenti ferri monticola Norebergensi p. 35. og i Samlingen af Berg-Ordninger p. 6.

(x) *Loccenii* Antiq. Sveogoth. Cap. 18 & Hist. Svec. L. 3.

(y) *And. Svvab* de Juribus & Privil. Metal. Sv. p. 13.

(z) *Reftelius* in Diss. de Magno Ladulaas p. 39. *Wallin* in Diss. de Sigtuna p. 293.

Aarstalet til 1284. og til at berette, at Kong Magnus Ladulaas i dette Aar har giort en Jernbergs-Ordning, og søgt paa alt vits at ophielpe Bergslagen, som siden har været en saa dyrebar og anseelig Sveriges Pille (a), da dog saadan Jernbergs Ordning af 1284. vel aldrig har været til.

1360. die cinerum, i Vesteraars, har Kong Magnus udgivet en merkelig Forordning for Bergfolket paa Koberberget (b), hvorudi han setter dem til rette for den Uenighed, som herskede imellem dem, og deraf flydende Uorden i Arbeidet, og anordner, hvorledes de skulde dele Arbeidet imellem sig. Det er i denne Forordning, de Gruver nævnes, som af Thomas Litlagarp, og Godhsven Unge, og flere, vare fundne og optagne, og som jeg tilforn har meldet om, at kunne kanskee være Oprindelse til Bergslagen og Navnet Garpenberg.

Samme Aar 1360. har Kong Magnus givet nogle Friheder, dat. in *Mone ferri*, til Peder Holmfastsön og alle dem, som sig paa Jernberget vilde nedsette (c).

1361. betalde Kong Magnus sin Gield til alle Domkirker af 4400. Mark Penninger med 88. Skippund Kober, som han anviser dennem i sin aarlige Indkomst af Koberberget i *Arus* Biskopdom, efter hans Brevs Lydelse til Bergmændene paa bemeldte Koberberg, dateret Stokholm die Assumpt. b. Virginis (d). Documentet erindrer jeg ikke nogensteds at være trykt, og vil det derfor Ord til andet indfore:

MAG-

(a) *Dalins* Hist. Tom. II. p. 288.

(b) Den læses paa Latin i Actis Liter. Sveciæ 1722. p. 254.

(c) De findes paa Svensk i Samlingen af Berg-Ordninger p. 9.

(d) Dalins Hist. Tom. II. p. 533.

MAGNUS dei gratia Rex Swecie Norwegie & Scanie, Dilectis ſibi prefecto & *cultoribus montis cupri* dyoceſis Aroſienſis, in domino ſalutem. Quoniam venerabiles patres, domini, Archiepiſcopus Vpſalenſis, ſuique ſuffraganei, ac capitula eorundem, quandam ſummam pecuniariam, videlicet *quatuor milia marcharum & quadringentas marchas denariorum*, nunc in regno noſtro Swecie predicto vſualium, ad cameram ſedis apoſtolice ſpectancium, nobis pro ſuſtinenda guerra toti regno pronunc imminenti, mutuauerant jam de facto, ipſisque pro ſolucione & euacuacione ſumme predicte *octoginta octo Skippund cupri de monte cupri* predicto, duximus deputanda, prout in literis noſtris apertis ſuper hoc confectis clarius exprimitur & docetur. Vobis ſub obtentu gracie noſtre firmiter precipimus & mandamus, vt eisdem dominis prelatis & capitulis, eorumve ſucceſſoribus, ſeu eciam eorum procuratoribus, predicta *octoginta octo Skippund cupri de redditibus nobis de ipſo monte primum prouenientibus*, noſtro nomine ſoluere & aſſignare curetis, & nulli alii quouis modo, non obſtante, ſi *redditus montis cupri predicti per nos, quibuſuis aliis*, cujuscunque ſint condicionis ſiue ſtatus, *jam actu fuerint deputati*. Datum *Stocholmis* Anno domini M. CCC. LX. primo, die aſſumptionis beate virginis.

1366. Aroſiæ d. 12 Julii **har Kong** Albret **ſtadfæſtet Koberbergs-Mændene de dennem af hans Morbroder Kong** *Magnus* **i Svenſkt Sprog givne Privilegier** (e), **efter deres derom ved tvende Fuldmægtige** Tidekinus Peterſön **og** Thomas Unge **giorte Anſøgning.**

1367. Dominica infra Octavas corporis Chriſti, **til Stokholm, har Kong** Albret **ligeledes ſtadfæſtet Jernbergs-Mændene paa Noreberg deres Privilegier, ſom Kong** Magnus **dennem givet havde** (f).

(e) Denne Stadfæſtelſe haves paa Latin i Samlingen af Berg-Ordninger p. 10.

(f) Dette Document findes paa Latin i Samlingen af Berg-Ordninger p. 11.

Samme Aar 1367. paa S. Agathæ Dag, til Kalmarn, har Kong Albret udgivet til Greverne Henrik og Adolf af Holsten sit Brev for halvfierde tusinde Mark lødigt Sølv, hvorfor han pantsetter dennem, som det i den plat Tydske Original lyder, Hundert Schippund Coppergheldes iarleker rente vp vsem Copperberghe, som de selv eller ved deres visse Bud skulde opbære to Tider om Aaret, nemlig ved Johannis 50. Skippund Kober, og ved Michaelis 50. Skippund ꝛc. Denne Forskrivning, som kanskee ingensteds tilforn er trykt, vil jeg her forelegge Læseren (g):

Wi ALBRECHT van Godes gnaden Konig der Sweden vnd der Goten bekennen vnd betughen openbare in desſem breue vor vs, vor vſe eruen, vnd vor vſe nakomelinghe, dat wi van rechter ſchult weghene ſchuldich ſint den Edelen heren *Hinrike* vnd *Alue* Greuen to Holzſten, vnd eren eruen, *verde half duſent mark lodeghes ſuluers*, hir vore hebbe wi en ghe ſat vnd ghe laten, vnd ſetten vnd laten en, in deſſem breue, vor vs vnd vſe eruen, vnd vor vſe nakomelinghe, na rade vſer truwen ratgheuen, to enem rechten brukelken pande, *hundert Schippund Copper gheldes iarleker rente vp vſem Copper berghe*, de de vorbenomeden Greuen vnd ere eruen ſuluen, oder bi eren wiſſen boden, de ſe dar vmme ſenden, iewelkes iares to twen tiden vpboren ſcolen vppe vſem vorbenomeden berghe, alſe io binnen den erſten verteynachten na ſunte Johannis Baptiſten daghe ſcolen ſe vpboren *veftich Schippund*, vnde io bynnen den erſten verteynachten na ſunte Mycheles dagh *veftich Schippund*, vnd ſcolen de to iewelken vorbenom. tyden vpboren, vri vnd vmbeworen, vnd moghen ſe voren na eres ſulues willen, wor en dat beſt behaghet. Were ok dat to der vorben. tyden ienich den vorben. Greuen vnd eren boden de vorben. *vyftich pund coppers* nicht vullenkömelken ghe antwordet worden, wes en to der tide ienich dar borſt ane wert, den borſt vnd den broke ſcal to den ſuluen

(g) Originalen paa Pergament giemmes her i det Kongelige Geheime Archiv, og derforuden en Vidisse udstædet af Hertug Otto til Brunsvig og Lyneborg, dateret Lemmborg 1442.

uen tyden de voghet, we vppe dem vorben. berghe dan voghet is, en ganzliken vorvullen van der anderen Rente vnd gulde des vorben. berghes, ſunder ienegherleye bewerniſſe oder wedderſprake. Ok ſo ſcal den vorben. Greuen vnd eren boden de vorbenom. voghet, de lude de den bergh buwen, to bereder vnd rader beredinghe des vorben. coppers to den vorben. tiden drenghen vnd dwynghen mit guden willen vnd mit ganzen truvven, lykervvys als oft dat ſulue copper to vſer eghenen oder vſes leuen vaders, de naſcreuen is, nut komen ſcolde. Vortmer ſo ſcole wi vnd willen deſſe vorben. Rente loſen vnd vntfriyen van den vorben. Greuen twiſchen hir vnd ſunte Jacobus daghe, de negheſt kumpt vort ouer dre iar, vor de vorben. ſummen mit aldusdanem vnderſchede. Were dat wi oder vſe eruen oder vſe nakomelinghe den vorben. Greuen oder eren eruen bynnen deſſer vorben. tyd bouen deſſe vorben. Rente wes afgulden van der vorben. houetſummen, ſo ſcal men dar na to ievvelker vorbenom. tyd de vorſcreuenen copper gulde vermynneren na redelker rekenſcop. Were ok, des god nicht en wille, dat deſſe vorben. rente den vorben. Greuen vnd eren eruen, er der vorben. loſinghe vntfernet worden, wilkerleye wys dat ſchude, ſo ſchole wi doch io vnd vſe eruen vnd vſe nakomelinghe den vorbenom. Greuen vnd eren eruen de vorben. houetſummen bynnen den vorbenom. dren jaren ganzlyken vnd vullenkomelken bereden vnd ghelden, ſunder ienegherleye wedderſprake vnd bevvernyſſe. Alle deſſe vorbenom. ſtucke ſtede vnd vaſt to holdende, dat loue wi, vor vs, vnd vor vſe eruen, vnd vor vſe nakomelinghe, den vorben. Greuen *Hinrike* vnd Greuen *Alue*, vnd eren eruen, in guden truvven in deſſem breue, dar wi to tughe al deſſer dyngh vſe ingheſeghel vor ghehenghet hebben. Vortmer dat wy *Albrecht*, van Godes gnaden Hertoghe to Mekelenborgh Greue to Zwerin to Stargarde vnd to Rozſtok Here, vnd ok nemant van vſer weghene, deſſe vorbenom. ſettinghe nynerleye wys hynderen ſcolen, noch dar vmme dat deſſe vorſcreuene *Coppergulde vs vor ſunderlyke ſchult vor deſſer tid to pande ſet is*, noch dor ienegher anderen ſake willen, mer dat wi vor vs vnd

vse eruen alle vorscreuene stucke mit guden willen vulborden in dessem breue, also vele als es vs anroren mach. Des to tughe is vse hemelke Ingheseghel ghe henghet an dessen bref, de gheuen is to *Calmarn* na godes bort *drutteyn hundert iar an deme souen vnd sostegheſten iare,* in sunte Aghaten daghe der hilghen iuncfruvven. Vnd wi *Nicolaus* to Lyncopinghe vnd *Magnus* to Arosen van godes gnaden Byscope, vnde wi *Benedictus Phylippusson* Ridder, vnd *Boo Jonsson* Knape, Tughe desser vorben. dingh dar wi sunderlyken to ghe esschet worden vnd dar wi ouer weren hebben, to ener openbaren betughinghe aller vorscreuenen dingh vse Ingheseghele henghet an dessen bref.

1368. feria secunda post Palmas, **til** Aros **eller** Westeraars, **har** Kong Albert **givet bemeldte Bergsmænd paa Noreberg adskillige til Bergverkets Opkomst sigtende Artikle, hvoribland desse, at deres Landbo skulde være fri og frelse, som deres ere paa Koberberget, at de ingen Skiutsfærder eller Skiutsheste skulde holde for nogen Mand** (h) &c.

1378. **har** Boghel de Hoo, **uden Tvil en Adelsmand, i sit Testament dateret Bygestad** die b. Lucæ Evangelistæ, **skenket til Brødrene i** Julitta **Kloster, som ellers kaldes** Saba, **en Hytte i Jernberget i Nora Sogn** (i), unam hytta in Monte ferri in parochia Nora, **og, foruden andet Gods, endnu** qvinqve oras terræ cum dimidio solido in Köpberghæ in parochia *Methallösæ* in Næricia.

1380. **den** 10. Januarii, **til** Telge, **har Sveriges Riges Raad, paa Kong** Albrets **Behag, udgivet til Rigets Beste en Forordning, hvorudi, blandt de Ting, som skulde raades bod paa, den tredie Artikel saa lyder:** Foghata, Lælnsmæn, och thera budh, röfvva af fattigom bondom oc frælsis landbondom thera korn, flæsk, smör, humbla, wadmal, och annor thera æthande wahror, ther

(g) De findes paa Svensk i Samlingen af Berg-Ordninger p. 12.

(h) Testamentet paa Latin, staaer i det Oernhielmske Diplomatario Tom. XI. p. 731. i Antiqv. Archivo i Stokholm.

ther the til *Jernbergh*, *Kopparberg*, eller *Staalbergh* föra eller och i thera atherfærd, thera *Jern* eller *Staal*, som the hafwa sin wærdhöra wthi bytt, thet tyckir oss moote Laghin och rætt, och mothe godho gambla Sedhvvænio wara (k).

1388. **som var det sidste og ulykkelige Aar for Kong** Albret, **har denne Konge udgivet et Brev, dateret til Örebro paa Christi Himmelfarts Dag, hvorudi han tillader Abbedissen i Risabergs Kloster, til Klosterets Forbedring, at opföre en Hytte paa Staalberget ved Amoqværn i Nerike, og forunder Klosteret samme Bergbygning fri for al Skat, Paalæg og Tynge. Siden dette Brev mig ikke i nogen trykt Bog er forekommet, vil jeg det her meddele, som jeg det udi** Oernhielms **store Diplomatiske Samling i** Antiqvitets Archivo **i Stokholm haver fundet** (l):

Nos *Albertus* dei gracia Sweorum Gothorumque Rex, dux Magnopolensis, Comes Zwerinensis, Stargardie & Rotzstok terrarum dominus. Tenore presencium notum facimus vniuersis, quod nos ad *edificium montaneum*, videlicet *vnam Hyttam*, quod venerabilis domina, Domina Margaretha, Abbatissa in Risabiærghom, *prope Amoqvværn in Monte calibis*, *in Nericia*, ad vsum & melioracionem sui monasterii construere jam incepit ædificandum, perficiendum & consummandum, omni rigore iuris, quo id possemus impetere, quiescente, nostram beneuolenciam tribuimus & assensum. Et quia memoratam venerabilem dominam abbatissam totumque conventum in Risabiergum, suis meritis exigentibus, fauoribus prosequi volumus gracios, adjicimus & concedimus de nostra gracia speciali, ut abbatissa prenominata, que nunc est, & que pro tempore fuerit, cum suo conuentu in Risabergh, predicto edificio constructo perfecto & pro earum voluntate consummato, sine omni condicione pensionum, tributorum, imposicionum, exactionum, & aliorum onerum quorumcunque, nobis qualitercumque debitorum, frui libere valeat &

(k) Den findes paa Svensk blandt de gamle Stadgar hos Biörkön Retten p. 30. 31.

(l) *Oernhielmii* Diplomat. Tom. XI. p. 1105.

gaudere, a quibus omnibus & singulis presentibus & futuris, debitis & debendis, memoratum *edificium*, siue *Hyttam*, usque ad nostre voluntatis beneplacitum, per presentes liberum dimittimus & exemptum. Prohibentes sub obtentu gracie nostre firmiter in his scriptis, ne quis aduocatorum nostrorum, presencium vel futurorum, eorundem officialium, seu quiuis alter, cuiuscumque condicionis aut status existat, memoratam venerabilem dominam abbatissam, vel eius conuentum in Risabiergh, in prefato *edificio siue Hytta*, vel ipsius dependenciis, contra hanc nostram graciam aliqualiter impetere, turbare vel impedire presumat, prout graciam nostram diligere & Regiam vitare voluerit ultionem. Datum in castro nostro *Oerabro*, Anno Domini M. CCC. LXXXVIII. ipso die ascensionis ejusdem, sub secreto nostro, quo loco sigilli utimur, appositio presentibus in euidenciam premissorum.

Kort tilforn i samme Aar 1388. paa Palme-Søndag, har en stor Del af Sveriges Riges Raad og Adelsmænd, alle Rigsdrostens Bo Jonsons Testamentarii, udi den Dagtingning, de giorde med Droning Margrete, opladet hende alle de Slotte, Fæstninger og Lande, som Bo Jonson til Pant for laante Penge havde indehaft, hvoribland nævnes halve Koberbiergene, og halve Dalene, med Jernbiergene, som der inde ligge (m).

Derimod har Droning Margrete, samme Aar og Dag, i den Forsikring, hun ved sin første Antagelse til Sveriges Riges Regering gav Indbyggerne, iblant andre Artikle bebrevet Drostens Bo Jonsöns Testamentariis, til Underpant at beholde, foruden andre Rigets Provincer, halve Dalene, halvt Koberberget, og halvt Jernberget, som i Dalene ligger (n).

Endnu

(m) Denne dagtingning findes paa Dansk hos Hvitfeld p. 581. 582. Ellers er den endnu til overs her i det Kongel. Archiv udi en Original-Vidisse udstædet af Biskop Nicolao i Roskilde 1389.

(n) Droningens Forsikring er trykt paa Svensk bland Documenterne hos *Hadorfs* Rimkronike p. 51. sqq.

Endnu samme Aar og Dag har forbemeldte Svenske Herrer givet Dronning Margrete paa alle deres og Sveriges Riges Vegne Fuldmagt, efter eget Behag at handle med de Holstenske Grever om den Rente og Indkomst, som de af Koberberget i Sverige hidindtil havde haft (o). Hvitfeld legger til, at de Holstenske Herrer havde endel af Koberberget inde for den Tieneste, som Iern Henrik havde giort Riget i Finland imod Ryssер og Careler.

1389. haver Sveriges Riges Indbyggere, efter Rigs-Raadenes derom udgivne Brev, dateret Suderkøping Søndagen for Simonis & Judæ, for den Trost og Bistand Dronning Margrete dennem bevisет havde, givet hende en almindelig Landhielp, hver Bonde og Landbo en Mark Svenske Penninge, udi rede Penge, eller og i desse Kiøbmands Varer, Smør, Kober, Jern, Graaskind, Sælhuder og Bukskind, i saadan Maade, Skippund Smør for sex Mark, Skippund Koper for atten Mark, Fad Jern for tre Mark, Tymber Graaskind, Sælhuder og Bukskin, efter det Fogderne tage dem i Skat for (p).

Af Aarene 1395. og 1396. finder jeg tvende Tingsvidner i Plattydskt Sprog, som de Holstenske Grevers Fuldmægtig Wagen Biørnson havde ladet tage af Berg-Tinget paa Koberberget, hvoraf man seer, hvor mange Par Belger Bergfolket paa Kronens Vegne havde bygget udi fire Aar fra 1392. til 1395. og hvor meget

(o) Denne Fuldmagt staaer paa Dansk hos Hvitfeld p. 583. Men Originalen er Plattydsk og haves i Biskop Nicolai af Roskilde Vidisse af 1389. Hverken udi næst-formeldte eller i dette Document meldes, at Dronningen skulde udløse de Holstenske Grever af halve Kober- og Jern-Bergene, som Hr. Dalin beretter i sin Hist. Tom. II p. 578. Tvertimod, om hun vilde, kunde hun lade dem beholde Renten af Koberberget, og af den Aarsag, som Hvitfeld siger, for at drage Greve Gert fra Kong Albrets Haand. Originalen siger saaledes: dat se vulle macht van vnser allen weghene vnde van des Rikes to Sweden weghene heft vnde hebben schal, oft se wil, den Holtsten Heren to latende, vnde to stedende, vnde to bebreuende de Rente unde de Ghulde, de de vorbenom. Holtsten Heren van deme Koperbergh in Sweden an dessen dach hat hebben. Om Jernberget har jeg ikke fundet, at Greverne af Holsten have haft noget deraf til Pant.

(p) Ex Apographo Archivi Antiqv. Holmens.

get de deraf til Afrad havde givet. Det første, som er forseiglet af Jösse Findsson Foged over Berg og over Dale, Bernt van Kamen Bergsfoged, Claus Deken og Herman Nagel Mestermænd, har denne Udenskrift: De redditibus cupri in Swecia, og lyder saaledes:

Alle de genen, de dissen bref sen hören eder lesen, de gröte wi Bernt van Kamen, Claus Deken, Herman Nagel, vnde Jöns Gerkenson, med vseme heren Gode. Dat schal allen lüden witlich wesen, dat Wagen Börnson was oppe vseme berges dinge, vnde was dar tyges begerende, we mannich par belge dat wi ghebwet hadden van der kronen wegene, dar vi eme afrat van ghe genen hadden binnen dissen dren jaren, also hir na gheschreuen stat. Dat erste jar also men schref dat jar vses heren Dusent vnde Drehundert jar vnde negentich jar oppe dat andere, do bwede men hir viftehalf par belge van der kronen wegene, do borde he op van islikeme par belge vere schippunt koppers. Item dat jar dar negest, do men schref dat jar vses heren Dusent Drehundert negentich jar vnde oppe dat derde, do bwede men hir vifte half par belge van der Kronen wegene, do borde he op vere schippunt koppers van islikeme pare, dat were achtein schippunt koppers van deme jare vnde ok also van deme jare dat hir vör was. Item dat derde jar dar negest, do men schref dat jar vses heren Dusent Drehundert negentich jar vnde oppe dat verde, do bwede men hir vif par belge enes verdendels min, do börde he op vere schippunt koppers van islikeme pare, dat were negentein schippunt koppers van deme jare. Tho ener höger betychnisse disser vor gheschreuenen stycke so bidde wi berges lude alto male disse erliken lude, also is Jösse Fintson foget ouer Berch vnde ouer Dale, vnde Bernt van Kamen berges voget, Claus Deken vnde Herman Nagel, mestermans, dat se ere ingesegele vor dissen bref hengen. Datum Anno Domini M. CCC. XC. quinto, ipso die sancti Gregorii Pape.

Det

Det andet af 1396. som har været forseiglet af fire Bergsmænd foruden Jøsse Findsøn foged over Dalene, har, uden paa, denne Skrift: Affrad van dem kopperberge, og med en anden Haand: Ætzlich quitantz vff kopper auff dem kopperberge in Sweden, og er saa lydende:

Alle de genen, de dissen bref sen høren eder lesen, de late wi gröten Euert Euerkeson, Claus Deken, Herman Nagel, Bernt van Kamen, vnde Jønis Gerkenson, med vseme heren gode. Dat schal allen luden witlich wesen, dat hir ghebuwet is oppe deme Kopperberge van der Kronen wegene, dar men afrat van geuen scholde, verde half par vnde en verden del in deme jare, also men schref dat jar vses heren Dusent Drehundert vnde vif vnde negentich jar, also deme beschedene manne Wagen Børnson der Holsten heren knechte wol witlich is, vnde van islikeme pare bört des jars tho geuende tho afrade vere schippunt koppers. De summa van deme vorgheschreuenen jare is viftein Schippunt koppers. Tho ener tychnisse disser vorgheschreuenen sake so bidde wi Euert vorgheschreuen, Claus Deken, Herman Nagel, Bernt van kamen, vnde Jønis Gerkeson, den welbornen man Jøssen Fintson, voget ouer Dalen, dat he sin ingesegel med vsen ingesegelen vör dissen bref henge, de ghescreuen is oppe deme Kopperberge na der bort vses heren Dusent Drehundert sesse vnde negentich jar.

Om Niels Michelson, som var Biskop i Vesteraars udi Droning Margretes Tid, og døde 1401. læses, at han havde, saavel af Koberbergs Gruve, som Garpenbergs Koberverk, store Indkomster, baade medens han var Kanik i Upsal og Sognepræst i Tuna i Østerdalene, og siden han blev Biskop i Vesteraars (q).

(q) Hist. om Vesteraars Biskoper udgiven af *Stiernman* p. 14. Sahlstedts Stora Tuna i Bihanget No. XI. At Biskoperne i Westeraars længe havde haft Del i Koberberget, See ibid. p. 37. 41. Af hvilken Ret de Navne Biskopshytten og Biskopsberget endnu ere til overs, See *Naucleri* Delin. magnæ fodinæ Cuprim. p. 43.

Udi den bekiendte Nyktobings Forening, som med Droning Margretes, og Kong Eriks Samtykke af Sveriges Riges Raad var giort, dateret in castro Nycopiæ in Suecia 1396. Vigilia b. Matthei apostoli (r), læses iblandt andre denne Artikel: Item ærom wi swa ouer eno wordhne, at Koperberghit scal alt høra til Konungen oc Kronona, wtan tw par bælghe, som Biscopen i Westerars ther nw vppa hawer, oc thet Bo Jonsson oc hans son Herre Knwt Bosson eller Sten Bosson ther i hafoo, thet er vnder Kronona met Lagh komit, swa at ænghen ægher i fornempda Koperberghit, wtan Kronan oc Biscopen, som før ær sacht. Og strax derefter: At Drotning Margareta scal hawa oc behalda i hænne lifdagha, først hænne eghen morghongawa alt Østergøtland ꝛc. oc alt Wester Gotland, oc Kind, oc Mark, oc Dal, og Wærmaland, Moohæredh ꝛc. oc Westerars Slot oc Køpstadh, met Norbohæredh oc Dalana oc Koperberghen oc Jærnberghen, met allen konungsliken ræt scal hon besitia oc behalda i alle mato ꝛc.

At Droning Margrete ogsaa haver ført sig Fordelen af desse Bergverker til Nytte, og til sine Udgifter ofte anviset Betalingen i Kober og Jern, det viser adskillige endnu forhaanden værende Brevskaber. Saaledes finder jeg, at den Tid Swen Sture med hans Forlovere 1398. antvordede til Droning Margrete og Kong Erik Helsingland og Faxeholm, med hvad der fandes paa Slottet, hvoribland var en tynne stikkathe pilæ oc eet faat Jern, da skulde Herr Sten Beyntson og hans Medlovere paa Kongens og Droningens Vegne erlegge til Hr. Sven Sture tre tusinde lybske Mark, som skulde betales enten i Sverige i Kober og i Jern og i andre Kiøbmands Varer, eller i Halland i saadane Tydske Mønt og Penninge, som i Dannmark er gæve og gænge (s). Nogle Originale

(r) Originalen paa Pergament giemmes endnu her i det Kongel. Geheime Archiv. Ellers er den trykt paa Dansk hos Hvitfeld p. 600. sqq. og paa Svensk hos Hadorfs Rimkrønike p. 62. sqq.

(s) Originalen, som er paa Pergament, er dateret in castro Almerstegh Anno 1398. crastino b. Dionysii.

ginale Qvitteringer, som Biskop Peder i Roskilde og hans Capitel i Aaret 1402. har givet høibemeldte Droning Margrete for to tusinde Mark Sølv eller lødige Mark, som hun af denem havde laant, vise ogsaa, at hun nu igien havde betalt denne Gield med to hundrede Læster Osmund eller Svensk Jern (t). Jeg vil her anføre en af desse Qvitantzer, nemlig af den Canik, som paa Biskopens og Capitelets Vegne imodtog Jernet i Stokholm af Droningens Fuldmægtige, hvilken har saadant Indhold:

Jak Michel Clemitsſøn, Canik i Roſkilde, kennes thet meth thættæ mit opnæ bref, at jæk, ſom i dach ær, hauer anamet oc vntfonget aff Anders Inguarſſøn oc Morten Jenſſøn, uppa min Herre Biſcop Pæthers aff Roſkilde oc Capitels weynæ, i thæn ſammæ ſtadh, Tw hundreth Leſter Jern i Stokholm, ſæt, fadet oc wæyet, for tw thuſænde lødich Mark, ſom myn nadheghe Frwæ Drotning Margretæ fornefnde Biſcop Pæther oc Capitel i Roſkilde ſchyldich war. For huilket forſcrefne lader jak fornefnde min Frwæ oc hennes aruinge oc efterkommere quit ledheghæ oc gantzæ orſaghæ. Oc til mere bewaring at allæ thæſſe forſcrefne Stykke ſculæ ſtadheghæ faſtæ oc wbrødelicæ bliue oc holdes i alle matæ, ſom fore ſcreuet ſtar, tha henger jak fornefnde Michel Clemitſøn myt Inciglæ met welghe og witſcap for thettæ mit breff, oc til witnesbyrdh Anders Inguarſøns, Bo Dyures, Morten Jenſſøns, oc Thorbørn Jenſſøns inciglæ. Datum *Stokholmis* Anno Domini Milleſimo quadringenteſimo ſecundo, feria ſecunda infra octavas Aſcenſionis Domini.

Ligeledes har Droning Margrete i Aaret 1406. ved ſin Foged i Dalene Jöſle Findſlön ladet betale til Henrik Kölner og Hans Ouerkamp 76. Skippund Kober og 22. Læſter Jern, nok 105.

(t) De findes i Danſke Magazin Tom. IV. p. 355. 356.

Læster Osmund, hvorom vidner følgende trende Documenter (u):

I.

Wytlik sy allen guden Lüden, de dessen breff zeen, horen eder lezen, dat ik Hans Ouerkamp bekenne openbare in dessem breue, dat ik upghebort unde vntfanghen hebbe na mynen willen unde na myner vullenkomen nöghe van dem bescheden Manne Jess Fintzsson Sess unde seuentich Schippund Coppers, unde twe unde twintich Last iserns, de my de vorscr. Jess Fintzsson to dank wel beret heft, van der Hoghebornen Edelen Vorstynnen weghen Drowe Margareten mit Godes Ghenaden Koningynne to Sweden unde to Norweghen unde recht Erfnam des Rikes to Denmarken. Hir umme so late ik den vorscr. Jess Fintzsson van der Hoghebornen Edelen Vorstynnen wegen qvith, ledich unde looss, unde danke der vorscr. Hoghebornen Vorstynnen Ghenade vnde Erbaricheyt, vor gude Betalinghe, unde dem vorscreu. Jess Fintzsson, van der suluen Edelen Vorstynnen Ghenade weghen. Des to tughe und groter Vorwaringhe so hebbe ik Hans Ouerkamp vorscr. myn Jnghesegl mit ja unde myt guden willen vor dessem breff ghehenghet; unde hebbe seder ghebeden gude lude, alse Her Niels Jwersson unde Her Johan Scharpenberg, de Riddere sin, Her Hermen Muntere, unde Hans Horn, dat se ere inghesegel to ener witlicheyt hebben vor dessen breff ghehenghet, wind se hir mede an

(u) Originalerne paa Pergament, samenhæftede, gjemmes i det Kongel. Geh. Archiv. Udenskrift, paa det første: Litera Johannis Ouerkamp quitantis Dominam Reginam Margaretam pro LXXVI. *talentis navalibus cupri &* XXII. *lestis ferri* per Johannem Fintsson expositis. Paa det andet: Litera Henrici Cölner & Hans Ouerkamp, dantium Euerardo Ouerkamp & Hermanno Enbeken plenam potestatem ex parte eorum leuandi de Johanne Fintsson CV. *lestas ferri*, qvas ipsis solueret ex parte Domine Regine Margarete. Paa det tredie: Eet beughlisses breff vnder flere gothe mæns incigle i Stokholm, at Jens Finsson vntræte vpa Drotnyng Margaretes weynæ Hermen Enbeken CXXVII. lester Jern oc LXXVI. schippund kopper vpa Hinrik Kælners oc Hans Ouerkamps weynæ, æfter thy som fornesnde Drotnyng Margarete them thet schyldich war.

an[unde ouer weren, do dyt ghedeghedinghet wart. Datum Anno Domini MCD sexto, Feria tertia post festum B. Petri Apostoli ad Vincula.

II.

Wy Hinrik Kelner, unde Hans Querkamp, doen witlych al den gheuen, de dessen bref zeen un horen lesen, dat wy mechtych maken Euerd Querkamp unde Hermen Enbeken up tho borende van Jessen Fynsson hunderd Last Osemundes, unde vyf Last Osemundes, tho deme Stockholme, alse van vnser Vrowen weghen Marghareten Konynk Waldemars Dochter van Denemarken, unde wan Jesse Fynsson heft Euerd Querkamp unde Hermen Enbeken tho erer noghe betalet desse vorgheschreuene hundert Last Osemundes unde vyf Last, so late wy Hinrik Kelner unde Hannus Querkamp vorghenomt unde unse Eruen quid ledich unde loos Unse Vrowen Marghareten Konynk Woldemars dochter, unde ere Eruen, unde Jessen Fynsson, unde syne eruen, vor de betalynghe, de Jesse Fynsson vns ghedan heft van unser Vrowen weghen der Konynkynnen, unde wes Euerd Querkamp unde Hermen Enbeke vorghenomt hir by doen, des make wy Hinrik Kelner unde Hans Querkamp vorghenomt dessen vorbenomden Euerde unde Hermen willen komen mechtych, lykerwys oft wy sülnen dar iheghewordich woren. Unde tho eyner beteren bewysinghe zo hebbe wy ghebeden Her Magnes van Alen Ridder, Houetman to deme Lyntholm, Skanor unde tho Valsterbode, unde Ludeken Holthusen, dat ze hebben tho eyner merer Wytlycheyd ere Jngheseghele by unse Jngheseghele tho eyner tüchnisse vor dessen bref ghehanghen. De screuen is tho Skanor na Godes bord veerteyn hundert jare in deme sesten jar, des Mandaghes na Sunte Dyonisius Daghe.

III.

Alla the thetta breff høra eller see, helsom wi Erik Jaopsson Hwsfoghode oppa Stocholms Hws, Hannus Sodde, oc Ewerdh Greuerodh, Radhmen i Stochholme, Lydecha Hulthws, oc Hannus van der Bæche, Borgharæ ther samma stadz, Kerlika meth warom Herra. Thet skal allom mannom witerlikt wara, at wi nærr oc ouir warom, oc aahørdhum, thet Herman Enbeke, Syrenbergr Swen i Lybekæ, kendis sik hawa anamat oc til fullo noghio oppburit æfter sinom eghnom wilia af welbornom Manne Jøsse Fintzsson Foghode i Dalum, allan then Koper, oc Jærn, som thesse tw brewin wt wisa, som thetta waart breff er ginom hengt, swa som er, først siex Skippund Koper, oc siwtighi Skippund Koper, oc twa Lester Jern oc thiughu Lester Jern y ene Summo, som then førsta brewit wtwiser; y the andro summone, hundretha Lester Jern, oc fem Lester Jern, som thet andra breuit wtwiser. Om hullkin Koper oc Jern Høgborna Førstinna waar Nadugha Frw Drotning Margareta inwiiste Henrik Kølner oc Hannus Buerkamp til fornempda Jøsse Fintzsson, oc thenne fornempde Herman Enbeke loot sik oppa thera wegna i alla mato wel noghia, oc thakkathe waræ forscrifnæ Nadughæ Frw Drotning Margareta, oc Jøsse Fintzsson oppa henne wegne fore godha beredhning. Til thes meræ wisso, oc høghre Bewiisning tha hengiom wi waar incigle witerlika fore thetta breff. Datum *Stocholmis* Anno Domini *Millesimo quadringentesimo sexto*, feria sexta infra octavam omnium Sanctorum, in testimonium præmissorum.

1413. da Kong Erik af Pomern, efter Droning Margretes Død, havde alene antaget Regeringen over Nordens Trilling-Rige, haver han givet adskillige Privilegier til Bergverkernes Opkomst i Sverige. Saaledes har han ved sit Kongelige Brev, dateret Stokholm paa Palme Søndag, optaget dem af Jernberget i Wer-

Wermeland under sin Beskyttelse, og undet dennem at nyde og bruge same Frihed, Naade og Frelse, som de have, der paa andre Jernberge i Sverige bygge og boe (v). Samme Aar og Dag har Kong Erik taget under sin Fred, Hegn og Værn, Bergmesteren og alle Bergmændene og hele Almuen, som Bergs Ret og Bergs-Frelse nyde vilde paa Koberberget i Dalene, stadfæstende dem alle de Privilegier, som Kong Magnus dennem undt og givet havde (x).

Høibemeldte Konge har ogsaa undet og givet alle dem, som bygge og boe ville paa Atvidaberg, og der Bergverk øve, saadane Friheder, som Bergmændene paa Koberbergene i Dalene have. Endskiønt dette Document tilforn er trykt (y) og det med Aarstal 1413. som kanskee er det retteste, vil jeg dog her anføre en Afskrift, som mig i Stokholm af de Ørnhielmske Samlinger blev meddelet, siden det saavel i Aarstal som i mere skiller fra det andet:

Wii ERICH medh Gudz Nade Swerges Norges och Wendes Konung och Hertig i Pomern, helsa alla mæn, tætta bref sea ællær høra læsas, kærliga medh gudh och war nade. Och kundgøra, att wii af synnerlig nade och willa unne och gifwe alla tæm, som byggia och boo wilia pa Atwidabærgh och bærgzbruk øfwa oc gøra wele, i alla matto sadan frihet, frælsse, nader och privilegier, bade mædh strømme, wega och skoga och alle annor stycke, som bærgzmænnerne hafwa och nyta pa Kopparbærgæt i Dalerne, och thy forbiuda wi alla fougtar och embetzmæn, och alle andre, Bærgzmænnen af forbemelte Atwidabergh att hindra æller oforrætta i nagre matto emote tæsse war nadhe och willa, wid

(v) Findes i Samlingen af Berg-Ordninger p. 13.

(x) Ibidem p. 14.

(y) Ibidem.

wid ware hæmbdh. Datum *Ringſtadaholm* Anno Domini M.CD.XVI. Dominica tertia poſt feſtum Paſche, noſtro ſub ſecreto preſentibus appenſo.

Hos dette Document ſtod ſkreven denne Anmerkning: Detta Privilegie bref er ſkrifwit af ſamma Bok, ſom K. Magni Smeks Bærgz priuilegier, under hwilka følſande: Scripſit & ligauit hunc librum Sveno Johannis Plebanus Eccleſie Godegarda, orate pro eo, ut Deus det requiem in celo. Item teſſa bog ſkrefs tæn tiid Laſſe Aſkillſon war Bærſſfogte, Laſſe i Dalby och Byrge i Griſatorp the woro mæd honom i rade. Læggyn af idra ſtora dryckio, och bygge faſt opp edra rvtna hytto.

1420. have de, ſom paa Noreberg, Bitsberg, Wikaberg, Sølfwerberg, Tunaberg og Skinſkatteberg bygge og boe, ved deres Bud anholdet hos Kong Erik om Friheder og deres Privilegiers Stadfæſtelſe. Hvorpaa han giver dem til Gienſvar, dateret Kalmar Mandagen efter Dominicam Oculi, at, efterdi Rigets Raad ei var tilſtæde, da hverken kunde eller vilde han nu ſtadfæſte dem nogle Privilegier, dog havde han befalet ſin Foged at lade dem nyde al Frihed og hvad de havde Ret til, efterſom de det havde i hans naadige Frues og Moders Dronning Margretes Dage (z).

Et Document af 1420. ſom viſer iblandt andet, hvo da var Foged og Herredshøvding over Dalene og Jernbergslagen, har ſaadan begyndelſe: Allom thom, thetta breff hora hæller ſee, helſar jak Henrik Symbla Hæridshofdinge, dom hafwande i thetta ſynn ofwer Dala med øſter och wæſter Jarnbergit, ſwaſom ær Næsgards hundari medh allom thom ſocknom, ſom ther af alder ligat, ad ærlig oc wælborin mans wignar Jøſſe Finſſon Fogthen paa Stækaborgh (a).

Iblandt

(z) Ibidem p. 15.

(a) *P. Ugla* de Præfectura Næsgardenſi p. 3.

Iblandt de Gods og Eiendome, hvormed Kong Erik af Pomern i Aaret 1420. forbedrede sin Dronings Philippæ Livgeding, i fald hun hans Død skulde overleve, vare ogsaa Bergverkerne i Sverige. Han tillagde hende med al Kongelig Ret Örebro og Nerike, Staalberg og Malmberg, som der nu vare eller derefter findes kunde, Arboga med Bergslagen deromkring af Sølv og Bly, som da af hans Capellan *Nicolaus*, og Jernberget, som af Laurentz Ringemach inde havdes ꝛc. Vesteraars med Jern-og Kober-Bergene i Dalene, som indehavdes af Jøns Eriksøn, Enkoping, Trogden, Upsala, Almaresæk, Stokholm, Østhammar, Telje, med Læne og Slotte, og alle Bergverker, som i nogen af desse Orter kunde optages (b).

1422. d. 23. Januar. ved Noraberg er af Petro Tidemanni Clerico Roskildensi, Notario Publico, udgivet et Vidnesbyrd, over den Forordning, som Biskop Oluf Knop af Vesteraars da giorde med Norabergs Stads Indbyggere (cum habitatoribus *oppidi ipsius montis Noorberg*), hvad de aarligen bør give til Biskopstolen for Tomptegield (c).

1427. in craſtino Scholaſticæ virginis kiøbte bemeldte Biskop Oluf i Vesteraars af Helena Sigurdsdotter, fordum Jonis Biørnsons Husfrue, en Hytte i Langohytto Berget over Biskopsstrømen paa Koberberget i Dalene (d).

1428. har Kong Erik givet Bergsmændene i Hælleſtad en Forordning, dateret Haraldsborg Domin. 20. poſt Trinitatis, at de

(b) *Dalins* Sv. Hiſt. Tom. II. p. 632. Conf. *Hvitfeld* p. 679. Hos *P. Ugla* de Præfectura Næsgardensi p. 111. undtages Jernberg og Koberberg i Dalene.

(c) *Stiernmans* Hiſt. om Biskoperne i Vesteraars p. 67.

(d) Ibidem.

skulde holde sig til den almindelige Lov eller Herreds-Tinget, og ikke leve efter Bergs-Ret, som de begierede (e).

Af dette Aar 1428. og af 1432. har jeg fundet Documenter, som vise, at man paa visse Steder i Sverige har givet Jern til Landgilde af Jordegods. Saaledes har Jons Erikson Lænsmand paa Vesteraars forœret til St. Johannis Chor i Vadstena, foruden andet Gods, en Gaard Halstad i Vesmanland, som ligger for et Markland Jord, og renter to fad Jern hvert Aar, en Gaard i Kopungs Sogn i Akerbo Herred, ligger for et halvt Markland Jord og renter et Fad Jern om Aaret ꝛc. Datum Arosie 1428. Vigilia Pentecostes (f). Til samme Jöns Erikson har Frik Philpusson saalt og opladet tvende sine Godser i Hedabo i Fernabo Sogn i Norbo Herred, det ene ligger for fem Ores Landjord og renter to Fad Jern om Aaret til Afrad, og det andet renter otte hundrede Jern, og ligger for halvfemte Ores Landjord, og det for hundrede Mark Svenske Penninge, saa god Mynt, at otte Mark giore en lodig Mark Solv. Skodet er dateret Vesteraars 1432. Onsdagen for Midfaste (g).

1440. den 20. Jan. i Vesteraars har Rigs-Forstanderen Carl Knudson tildomt Biskop Oluf og Domkirken alt, hvad de tilforn opbaaret havde af Noraberg, Skinskatteberg, og Risberg eller Rishyttan, hvoraf hver og en Malmbryder skulde give Biskopen og Kirken 30. Osmunde (h).

Siden Kong Erik af Pomern havde forladt sine Riger, og under sit Ophold paa Gotland, lod ved sine Udliggere til Soes opposse

(e) *Dalin.* Tom. II. p. 640.

(f) *Oernhielmii* Diplom. MSS. Tom. IX. p. 1575.

(g) Af *Hadorfs* store Brev-Bog p. 319. i Kongel. Antiqv. Archivo i Stokholm.

(h) *Dalins* Hist. Tom. II. p. 691. Conf. Hist. om Vesteraars Biskoper p. 68. hvor, formodentlig urigtigt, er trykt Skinsækkaberg for Skinskatteberg.

passe de Svenske, som han holdte for sine Fiender, borttog han paa engang udi Skiærene syv store Stokholms Skibe lastede med Kober og andre kostelige Sager (i).

1442. Dominica Reminiscere til Vester-Arus har Kong Christofer af Bayern givet Bergmesteren, alle Bergsmændene, og hele Almuen, som Bergs-Ret og Bergs-Frelse nyde vilde paa Koberberget i Dalene, sit Beskermelse-Brev, og stadfæstet dem alle de privilegia, Frihed og Frelse, som Kong Magnus denem undet og givet havde (k).

Høibemeldte Kong Christofer har ligeledes ved sit aabne Brev, dateret paa Stokholm Slot 1444. feria sexta infra Octavas Epiphaniæ, taget Bergmændene paa Noraberg under sin Kongelige Beskermelse og stadfæstet dem alle de Privilegier, som fremfarne Konger i Sverige dennem givet og bebrevet havde, dog at de ingen Forrædere eller dem, som uærligen giort have, skulde der paa Berget tage i Forsvar (l).

1449. har Kong Carl Knutson taget Koberbergs Mændene i Dalene under sin Beskyttelse, og stadfæstet de denem af Kong Magnus forundte Privilegier, undtagen at de ei skulde have mere end een Afrads-Dag om Aaret. Ligeledes har han i same Aar givet Bergsmændene paa Norberg sit Beskermelse-Brev og stadfæstet deres Privilegier, indtil han med Rigets Raad fik overveie, om noget kunde tillegges eller fratages (m).

(i) *Erici Olai* Hist. Svec. Edit. 1654. p. 154. Dalin, som har brugt den Svenske Oversettelse af Erico Olai, i sin Svenske Hist. Tom. II. p. 706. legger Jern til.

(k) Brevet staaer i Samlingen af Berg-Ordninger p. 16.

(l) Ibidem p. 17.

(m) De findes begge i Samlingen af Berg-Ordninger p. 18. 19.

1450. har Kong Carl, ved en i Vadstena udgiven Forordning, sat Verdi paa adskillige Varer og Kiøbmands Gods i Sverige, og deribland paa Metallerne saaledes: Et hundrade Jærn en half mark, Koper, Messing, Malm, Tin oc Bly, gælde, som thet gælder i Stokholm. (n).

Paa en gammel Minde-Seddel, som synes være skreven i Kong Carl Knudsons Tid, hvorpaa en Foged eller anden Betient har optegnet adskilligt, som skulde bestilles, findes ibland mange andre denne Post: Item vm Ertmar, at han hafwer børiat et Jernbergh.

1457. paa S. Thomæ Dag til Stokholm har Kong Christian I. forlænet Droning Dorotheæ paa Livstid Kronens Jernberg, gamle Norebergs Lag, med al sin Tilliggelse, som hun det udi Kong Christofers Tid havde. Forlænings-Brevet, hvor uden paa staaer: Breff vpa Jernberg vdi Swerighe, vpa Norskw, er af saadant Indhold (o).

Wii CRISTIERN meth Gutz nadh Swerikes, Danmarcks, Norghis, Wendes oc Gotes Konung, Greve udi Oldenborg oc Delmenhorst, Gøre alla witerligh, at wii aff wor sønderliga Gønst oc kerligheet haffua vnt oc forlent, oc met thetta wort opna Breff vnnom oc forlenom høghboren Førstinne Drotning Dorothee wor kera Husfrw wort oc kronene Jernbergh gamble Norebergs Lagh, met alla sine tilligelse oc konungsliga rentto oc rettughet, ehwat thet helzt ær eller neffnes kan, enchtet vndentakit, i alla matto, som hun thet tilforen haffdha i wor Forfadhers Konung Crisstoffers tiidh, i swodan matto, at hun thet forscrefna Norberghs Lagh frit niwte, bruke oc beholde skal, swo lenge hun leffuer, oc naar hun dødh oc affgangen ær, tha skal forscrefna Norberghs Lagh frit met sine tilligelse igen komme til Oss eller wore epterkommere Konunga i Swerike, vden alt hinder eller gienstelse i nokra matto. Thii forbiwthe wii alle wora

(n) Gamble Stadgar hos Biorksa Retten p. 51.

(o) Originalen paa Pergament, med det Kongel. Insegl under, forvares i det Kongel. Geheime Archiv.

wora Fogheta oc Embitzmen oc alla andra, ehwo the helzt æra, eller wæra kunno, forscrefna wor kera Husfrw, eller hwem hun thet befalende wordher paa sine weghna, her wtinnan at hindra eller hindra lata, motha, qwelia, eller i nokra matto oforretta, vnder wora konungrliga hempd oc wrethe. Datum in *Castro nostro Stokholmensi*, die beati Thome Apostoli, Nostro sub Secreto, Anno Domini M. CD. quinquagesimo septimo.

Dominus Rex per se.

Følgende Aar 1458. Mandagen efter Hellig Trefoldigheds Søndag, til Stokholm, har Kong Christiern, med Sveriges Riges Raad fuldbyrdet og stadfæstet den Morgengave og forlæning, som Kong Christoffer havde givet Droning Dorothea, som er Orabro Slot og By med Læn og Land, Nerke og Wermeland, til Morgengave, og Noreskow til Forlæning i hendes Livsdage (p). Udi den Protes, som 1486. og derefter paa høibemeldte Dronings Vegne blev giort Hr. Sten Sture for same Morgengaves og Forlænings Forholdelse, læses iblandt andet desse Ord: - - - - - - - - - - eandem Sereniſſimam Principiſſam, & Dominam *Dorotheam Reginam*, principalem, vel procuratorem seu procuratores suos eius nomine & pro ea, in pristinam possessionem tam castri qvam oppidi Oerebro, eorumqve dominiorum, nec non terras Nerke, Wermeland, & *Narreskovv cum monte & juribus regalibus ejusdem montis minere ferree Norebergheslach*, in regno Swecie consistentium, tam cum juribus suis universis, qvam exinde annuatim exigendi, petendi, recuperandi, releuandi universos & singulos fructus, redditus, prouentus, jura, obventiones, introitus, & emolumenta, qvibuscunqve nominibus nuncupentur, ex prefatis locis eorumqve dominiis provenientes & provenientia, restituatis &c.

Bemeldte Aar 1458. paa Kyndelmisse Dag, til Strengnæs, har Høimeldte Kong Christiern annamet Bergsmændene paa Norberg udi sin Kongelige Værn, Hægn og Beskerming, og stadfæstet deres Privilegier, indtil han med Raadet fik Leilighed at overveie,

(p) Originalen findes samesteds.

vele, om der vare nogle Artikle, som hannem og Kronen og dem ei nyttelige kunde være (q).

Ligesaa har Kong Christiern i samme Aar 1458. paa S. Agathæ Dag til Upsal taget Bergmesteren og alle Bergmændene og Almuen paa Koberberget i Dalene under sin Fred og Beskermelse, og stadfæstet de dennem af Kong Magnus meddelte privilegia, derhos forundende dem at nyde alle almindelige Skove og Strøme, som de i hans Forfaders Kong Christofers Tid haft havde (r).

1461. S. Bartholomei Dag paa Stokholm Slot tildømer Kong Christiern Hellig Aands Huset i Stokholm og dets Forstander, for fire Læster Jern og fem Fad Jern, som Herr Jon Karlsson dem skyldig var, noget hans Arvingers Gods, at beholde Renten deraf, indtil same Jern var betalt (s).

1465. giver Hr. Ingel Jönsson Ridder, med hans Frues Brigittæ Sonesdotters Samtykke, til Vesteraars Domkirke sin Gaard Næs og Næsboholm, med mere Gods, nemlig Bergsgard, som aarlig renter sex hundred Jern og fem Ortuger Penninger, og Lundeboda om eet Fad Jern og fem Ortuger Penninger, it. Myraby om sex hundrede Jern og fem Ortuger Penninger, og dette Gods ligger i Husaby Sogn (t).

Udi et Brev, skrevet i Vadstena 1471. Onsdagen efter Ægidii, af Herr Sten Stures Tilhængere til Rigets Raad og Mænd, som da i Stokholm vare forsamlede, nævnes Bergsmændene iblandt de andre Rigets Indbyggere, som ikke vilde samtykke Kong Christian I.

(q) Stokholmske Samling af Berg-Ordninger p. 20.

(r) Ibidem p. 19.

(s) Denne Dom findes i *Hadorfs* store Brevbog p. 66. udi Kongel. Antiq. Archiv i Stokholm.

(t) *P. Ugla* de Præfectura Næsgard. p. 93. 94.

stian I. for deres Koning. Paa samme Maade opregnes i mange andre og nyere offentlige Handlinger Bergsmænd ibland de øvrige Rigets Stænder, og det undertiden efter, undertiden for ved Kiøbstadsmænd (u).

1474. S. Bartholomæi Aften, til Kalmar, har Rigets Raad, til Landets Beste, udgivet en Recess, hvis 10de Artikel handler om Forprang paa Landet, og melder blandt andet saaledes: Wel magha Landzmen for thera tarf skuld kopa, sælia och byta hwar medh androm korn, fisk, eller Smør, oc annad tolkid, oc ætande warur i Jern, oc i staal, eller koppar, ther tolkit faller, sig til løsn oc nødtorf, eller annad hwad thet helst ær, som i Bondens Bo wexer eller faller, nar han eig køper til at utpranga oc sælia bonda warur, oc twert amot (v).

1481. Fredagen efter S. Bartholomæi Dag, paa et Møde til Telge, har Sveriges Riges Raad undt og givet Ærkebiskop Jacob i Upsal og hans Efterkommere en fierde Del i det Sølvberg i Films Sogn i Norunda Herred og Upsals Biskopdom liggende, som nu nyligen for nogle Aar siden er opfundet; vil og samme Berg ei nyttigt være til Sølv, Bly eller Kober, skal det komme til Kronen igien uden Gensigelse (x).

I dette Aar 1481. var Ærlig och Welbordig Man Erie Erfson Fogoth i Dahla och Jarnbergit (y).

1485. Hellig Kors Aften, have Sveriges Riges Raad, paa et Møde i Stokholm, giort en Forordning om Malmberge, som af ny

(u) See gamle Handlinger hos *Hadorfs* Svenske Rimkronike p. 267. 335. 350. 363. 370. 434. 436. 455.

(v) Gamble Stadgar hos Biorkas Retter p. 57.

(x) Findes udi *Haqv. Spegels* Skriftlige Bevis til Kyrke Historien p. 65. Conf. *Samborg* de Metallo Dannemorensi p. 7. *Dalins* Hist. Tom. II. p. 796.

(y) *P. Ugla* de Præfectura Næsgardensi p. 7.

ny findes og optages maatte, hvem de skulde tilhøre, og hvad Nytte Kronen deraf skulde have. Samme er saa lydende (z):

Wii Jacob met Gudz naade Ærchebiscop i Upsale ꝛc. *Coort* med sama naad biscop i strengnes, *Sten Stvvre* swergis riikis Forstaandare, *Niels Stvvre*, *Göstaff Karsson*, *Aake Jenson*, *Eric Ottson* oc *Niels Erikson*, riddara, *Arffuid Trolle*, *Suante Nielson* oc *Jörien Aakesson*, Wepnara, Swerigis riikis raad oc mæn, gøre wetherligit, ath Aar epter gudz byrd 1485. helga kors affren-exaltationis, tha wi forscreffue forsamblade waara i stocholm i graabrødra closter, for naager merkelig rikrins ærinde, Tha ibland annath war rørt oc talad om Malmberg, huad malm thet helst wara kunde, oc hwar saadana malmberg finnes kunde, hwem the skulle tilhøra, hwad fordeell cronen haffua skulle, ok hwad retther ægande; tha epter langt tal i thetta ærende, paa thet ath saadana Berg, som hertil haffua lønth warit oc førborghen, maatte her æpter yppes, riked oc thess inbyggiara til gagn oc bestaand, worda wi alle forscreffue endregtiliga saa eens oc samtycktom alle met enne røsth, at, om saadana Bergh finnas paa skatskylloga ægor, tha skal Cronen haffua sin tianda, som her til aff all anner berg vant ær. Doch saa ath enghin haffwi waald, før saadana berg skull, gøra rettom ægande grannom eller naagrannom naagit førfaang paa theris skoga eller andra ægedela, som them enskylt tilhøra, vtan theris minne. Ær thet oc frælse, tha maa sielffuer ægande, oc hans arffua epter honom behaalla, brwcha, oc androm bruka latha sig til gagn, vtan naagra affgift til Cronana. Och effuerwogom, at thet ey kunde komma Cronane til skada, vthan hæller til gagn oc bestaand, om Cronanes riikisins inbyggiara aff saadana malmberg, kunne forbætrade warda, ath Cronan finge tess ytermera tiensth baade aff æganden ther æpter, som han aff saadana

(z) Ex Codice vet. Chartaceo in Biblioth. Gymnasii Lincopensis. Ellers er dens Indhold trykt ibland Gamble Stadgar hos Biørkøa Retten p. 63. og deraf atter i Samlingen af Berg-Ordninger p. 21.

dana berg förbætrader worde oc andre flere saadana berg brwka ville, naar saa behoff giordis, oc sagde the ælsta i raadet, som Her Grels, oc andre flere, at swa samtyckt war i Konungh Cristofers tidh. Til mera visso oc aaminnelse ær thetta notered i Rigsins Register.

1486. anlagde Ridderen Inge Johanson og hans Frue Brigitta Husby-Kloster i Kopparbergs Læn paa Ridderhyttens Grund. Udi dette Kloster, som og kaldedes Mons Domini, eller Gudsberga Kloster, levede ved eller kort efter samme Tid en hellig Munk, ved Navn Broder Stephan (a), som gav sig ud for at kunne spaae om tilkommende Hændelser, og skal have forud sagt, at en rig Sølvgruve skulde findes og optages paa Løfaasen, hvilket ogsaa siden skede (b).

Udi en Stadga eller Forordning, som 1491. af Sveriges Riges Raad giordes udi Telge, blev ogsaa tænkt paa Rigets Bergverker; thi saa lyder Art. 6. Enghen skal och drifue fæ vtrikes, hwar oc en ma kopa fæ i sin markedhe, oc drifue thet hær inrikes, til Stokholm oc Telge S. Michels Dag, oc om Morsmesse til Westeraars, Koperbergh, Sølfbergh, och anner Bergh och Stæder, som af alder warit hafuer ꝛc. Art. 8. Alle Bergsmen gøre goth Godz, Kopper, Sølf, Jærn och hwad Malm thet kan helst wara, thi at thet kæres i Stæderne, ath tiidt føres argt Godz; thi forbywdha wii thet widh then plicht, som Rigesens Radh hafwer ther widerlagt. Art. 9. Enghen føre Rigesens Mynt wth, vtan sine retta Tærepenningar, och ey Sølf vtriges,

(a) Uden Tvil den same, som var Abbed i Gudsberge Kloster 1487. og har da givet aandeligt Broderskabs Brev til Frue Brigitta Eriksdotter, men ingenlunde den Hellige *Brigitta*, som var død mere end 100. Aar tilforn, og hvis Fader ikke hed Erik men Birger. See *P. Ugla* de Præfectura Næsgardensi p. 98. 99.

(b) *Messenii* Scondia Illustr. Tom. IV. p. 44. Tom. IX. p. 47. *Rhyzelii* Monasteriolog. Sviogoth. p. 258. 262. *Dalins* Hist. Tom. II. p. 811.

widh liif och Gotz (c). Ellers haves og adskillige Svenske Forordninger af 1471. 1483. 1485. 1489. hvorudi strengeligen forbydes at forfalske Sølvet og beblande det med Kober. (d).

I næst bemeldte Aar 1491. har Rigets Raad udgivet en Ordning for Sølvbergs Gruven, dateret Stokholm S. Petri Aften, hvorudi (1) befales, at Bergsfogeden og Tekenmesteren skulle være tilstæde, naar Sølvet drives, og see til at det bliver klart og fint, (2) forbydes alle, enten selv eller ved deres Liggere, at kiøbe Sølv der paa Berget, (3) forelegges Bergsfogden og alle Ejende, og hvo Sølvberget bruge ville, at giøre Ed for Biskopen og Høvedsmanden paa Vesteraars. Samme mener jeg blive saa meget mere kiærkommen, som den hverken findes i den Stokholmske Samling af Berg-Ordninger, ei heller noget andet Sted tilforn trykt, og vil den derfor her heel indføre (e):

Wii efterscreffne *Jacob* medh gwdz nadh Erchebiscop i Vpsala, *Olaff* i Vestheraars, *Niels* i Verssio, *Magens* i Abo, medh same nade biscoper, *Sten Stvvre* Sweriges Richis Forstandere, *Niels Stvvre, Gregers Matsson, Iffvver Green, Hans Agesson, Erik Otzson, Niels Fadersson,* Riddere, *Arvvidh Trolle, Karl Bengtsson, Niels Clausson, Suantte Nielsson, Lindorm Biörnsson, Arffvvidh Knvvtsson, Erik Trolle, Bengt Ryningh,* och *Abram Cristiernsson,* Vepnare, kennis och giorom vitherligidh, adh vy haffwom fulbordat och stadfest och medh thetta vorth opne breff fulbordom och stadfestom tette vorth widerhengiandis breff i alle syna artickla och puncta, som thet lüder och inneholler, och ytermere veitom vii, adh Bergsfogeten scal her epter stedikt vare hos teknmestæren, ner som the driffwe silffwidh, ad the bode thage til vare, adh thet bliffwer got och fynt silffwer, och scole the

(c) Gamble Stadgar hos Biorkoa Retten p. 68. 69.

(d) Ibidem p. 59. 62. 64. 65.

(e) Originalen haver Sl. Etats-Raad *Gram* haft i Hænder og ladet tage Copie af, men det er Skade, at det andet vedhængende Brev, som dette bekaaber sig paa, ikke har været at finde.

the boyed, och see til, adh thet bliffwer klart och rent silffwer, for en ther komer kronens merke oppa, och Ingen maa eller scal driffwe nogith silff, vten i bergsfogotens och teknmesterens nerware. Er thet swa sache, ad te icke kwnne komme tess widh, adh ware her allestadz vtoffwer, ner som thet skal driffwes, tha scole the tilskikkæ, en boofast dandeman, i hwort quarteer, som ær utoffwer paa theris vegna, och seer vel til, adh thet bliffwer fynt silffwer. Hwilkin som icke vil fulfolia som forscreffwidh stonder, tha haffwa, forbrotidh silffwidh, och ther til XL. marck for hwar lødigh marck, som han driffwer vten theris nerware, som forscreffwidh stondher. Och forbywdom wy alle andelige och werdzlige, borgere, kopmen, theris tienere, Ehwo the helst ære eller ware kwnne, adh vare ther, oppa bergidh, eller haffwe syne liggiere ther, adh kiøpe ther nagidh silff, moth thette vort forbodh, vidh then Plickt, som tetta wort breff vederhengiandis inneholler. Icke heller scal nogen gulsmedh adh waare ther paa bergidh, vten then som teknmestaren ær. Item velom wy, adh bergsfogoten, och alle ægende, i fornefnde silffbergis grwen, eller the som her epther ægende vorde, och silffbergid brwche vele, adh the scole gøre theris eedh, fore biscopen, och then som ær Hswitzman pa westeraars, i swodane motte, som her epter screffwidh stonder, Jach beder mich swa gud til Hielp, adh jach vil och scal vare Swerigis crono hul oc tro, och fulkomliga holla, och gøre alle the Articla och ærende, som the verdigiste verdige fædere Herrer och gode men, rigesens radh, haffwe samtyckt fulbordet och stadfest, och giffwed ther oppa tenna twenne breff beseglde. Tenne forscrefne articla och Puncta, bywde wy eder strengelige adholle, hwert vidh sigh, vidh liff och godz. Datum *Holmis* in vigilia Sancti Petri apostoli, sub Secretis & sigillis Reuerend. Patrum & Dominorum, *Nicolai* Dei gratia Episcopi vexsionensis, *Magni* eadem gratia Episcopi Aboensis, necnon nobilium virorum, *Arvvidi Trolle* & *Benedicti Ryningh*, armigerorum. Anno Domini M. CD. XCI.

1497. har Kong Hans taget Bergmændene paa Noreberg udi sin Beskermelse, og stadfæstet alle de dennem af hans

Forfædre givne Privilegier (f), Dateret Stokholms Slot paa S. Andreæ Dag.

Samme Aar og Dag har Her Sten Sture opladet og antvordet Kong Hans Vesteraars Slot og Læn, alle Berge og Bergsmænd, med alle Dalene, og alle andre Slotte og Læne over Sveriges Rige, hvorom hans aabne Brev saaledes formelder (g):

Jach Sten Sture Riddere, Gør alle vetherligith, ath jach efftther werdigiste werdige fedhere menige Swerigis Riichis Radz radh och sammeledis medh min egen frii velie fwlbordh och samtyckie hafwer oplatedh och antwordeth Høgboren Forste Kong Hans Swerigis Danmarkis Noriges Koning ꝛc. Min Kæreste Nadige Herre, Vesteraars Slot och Læn, alle Bergh och Bergsmen, medh alle Dalene, och alle andre Sloth och Læn ower alt Sweriges Riiche. Ty oplathær jach medh thette mit opne breff all forscrefne gantzske menige Almoge och hwar serdelis, som byggie och boo ower alt Swerigis Riiche, och vdi forscrefne Vesterars Læn, alle Dalene, och teskeligis alle Bergsmennene, all then tieniste hulskap troskap och manskap, som the mich pa Swerigis Riichis vegne giort och sacth hafwe, och tacker jach tom alle for theris trohet. Bedher jach och fwlkomelige radhe tom alle och hwar serdelis, ath the ware forscrefne Høgboren Forste Kong Hans ꝛc. min kereste Nadige Herre her effthir hørige och lydige med trohet tieniste hwlscap och manskap pa hans Nadis och Sweriges Riichis vegne, och ingen annen, som tom aff ære och ræth bør ath ware theris fwlmectige Herre och Koningh i Swerige. Giffwit pa Stocholms Sloth sancti Andree dagh aar effthir Gwdz byrdh M. CDXC. pa thet fiwende. Vnder mith incigle.

1498.

(f) Brevet staaer i Samlingen af Berg-Ordninger p. 23.

(g) Originalen paa Pergament i det Kongl. Archiv.

1498. Onsdagen efter Pauli Omvendelse til Halmstad forlænede Kong Hans Herr Sten Sture med nogle Bergverker, i sær med en Del i det nys fundne Sølvberg i Dalene (h).

1499. S. Petri Dag, til Stokholm, har Høimeldte Kong Hans givet Bergsmændene paa Koberberget i Dalene nogle mærkelige Privilegier og Friheder, om Pris paa deres Gruve-Ved, Kol, Afrads Løn, og for Smeder, Skreddere, Skomagere, Skinnere, og forbydes Kiøbmænd at kiøbe Kober paa Berget, men det skal føres til Stæderne (i) ꝛc.

Samme Aar 1499. Fredagen efter S. Hans Dag, har Kong Hans bebrevet Ærkebiskop Jacob i Upsal et Par Belger udi Sølvbergs-Gruven i Dalene, med saadane Vilkor, som han der et Par tilforn haft havde. Forlænings-Brevet lyder saaledes (k):

Wii HANS med Guds nade Swerges, Danmarks, Norges, Wendes oc Gottes Konung, Hertug uti Sleswig oc uti Holsten, Stormarn och Ditmarsken, Grefwe uti Oldenborg oc Delmenhorst. Gøre allom witterligit, at wii hafwom nu af wor sønderlige Gunst oc nade unt oc forlænt, oc med tætte wort opne bref unne oc forlæne oss elskelige wærdogaste Fader Her Jacob Erchebiscop i Upsala ith par uti Sølfbergz Grufwan pa Sølfberget i Dalane, them at niuta oc beholde i swadane matte, som han then par niutandes ær, han ther pa berget tilførne hafde. Forbiudandes alle, eho the helst ære, eller wara kunne, forscrefne wærdogaste Fader her emod at hindre, hindre late, eller i nogre matto att oforrætte under wort hylleſt oc nadhe. Gifwet pa wort Slott Stokholm, fredag nest effter

(h) *Dalins* Hist. Tom. II. p. 839.

(i) Samling af Berg-Ordninger p. 24.

(k) *Oernhielmii* Diplomat. Upsal. Tom. I. in Archiv. Antiq. Holmens.

S. Johannis Baptistæ Dag, Arom ꝛc. M.CD.XCIX. under wort Signet.

Iblandt denem af Sveriges Riges Stænder, som 1498. ti tusinde Ridderes Dag vare forsamlede i Stokholm til Hertug Christierns Kong Hanses Søns Udvælelse, opregnes visse udskikkede af Koberberget og Dalene, foruden mangfoldige Fribaarne Mænd, Bergsmænd, og Kiøbstedsmænd (l).

1500. Fredagen efter Nytaarsdag, til Suderkoping, haver Hr. Swante Sture med nogle Stokholms og Linkopings Borgere indgaaet en Forening om et Sølvberg og et Koberberg i Linkøpings Stift, Bankekind-Herred, Biørnsæter Sogn, som de nu havde optaget og ny begyndt at bruge, lydende af en lige gamel Copie saaledes:

Wii efterscreffne Swante Nielsson i Ekesis Riddere ꝛc. Engelbret van Mynster, Henrich Hillæbrant, Mattis Gwlsmeth, Claws køgemester, borgere i stocholm, Mauricius Gwlsmeth, borgere i Lynkoping, Mickil Johansson, mester Johan bocholt, Daniel schoben, Adam tilemansson, oc Claus boninck, gøre witterligit met thette wort opne breff, thet wii nw i the Hælge trefaaloghetz nampn Haffue vptagit oc ny begynt at brwkæ eth silffberg liggendis i lynkøpings Biscopsdøme i banckekind Herrit oc i biørnsæter soken ved Magergølskog, meth saadanæ skæl, thet wii allæ skulle meth samnadhæ Hand fornefnde bærg forbygge forbætre oc bekaaste, oc ther emodh skulle wii oc allæ haffuæ oc niwthæ hwat opbyrd som saadane waar forbenempde brwkningh rænthe kan til ræt skifft, effter som hwarss manss deel forslaar i fornefnde bergh. Framdelis haffuæ wii oc vptagit eth koperberg i forscrefne soken wed grønehøge meth sammæ wilkaar, som forscreffuit staar, Hwickit koperberg wi haffue vnth oc tilstad

(l) See Documenterne hos *Hadorfs* Rimkrønike p. 369. 370.

tilstad olaff berssman borgere i Lynkoping, oc lænssmannen i samme biornsæter soken, then som nw ær meth seg sielff fiærde bondæ, at brwke oc brythæ meth saadannæ forordh, at the skulle giffuæ os Hwar tolffte baar malm aff theris eghen brwkning met waar friheth kaast oc tærning vii paa fornefnde berg bekaasthet haffuæ. Till meræ wissæ oc bætre Forwaring latæ wii fornde Swanthe Nielsson Riddere, Engelbret van mynster, Henric Hillebrant, oc Mekil Jahansson, witerlige trycke waare Indsigle paa riggen aa thette breff. Screffuit i suderkøping næste fredagh effter nyaarssdag Anno Domini M.D.

1502. har Hr. Sten Sture tilstædet Kirstine Anders Beltares Efterleverske i Skodwe at fare fri ind paa Koberberget, Sølvberg og Jernberg at indkræve hendes rette Gield, med saadant hans Brev:

Jach Sten Sture Riddere Swerigis Rikis Forstændere Gør allom witherligit, at jach af sønerlige gunsth och god vilie haffwer annammed och vntfangit och medh thette mit opne breff nu annamer och wnffar Hederligh quinne Hustru Kyrstine Anders Beltaris efftherlæuerske, i Skødwe borgerske, i myn och Rikezens hagen fred beskermæn och forswar, besynnerligh at forswara hegne frede och beskermæ til Rette, Och ydermere wnner och tilstæder henne at fare fry ock wtan alt hinder in vppa koperbergit, sølffbergh och jernbergh och annerstædh her i Rikit, hwar henne tekkis, at inkreffwe och vpbære Hennes rette skyller, Och byder och will, at alle dandemen forde och fremme Henne for myn skuldh til tet beste, Her fore forbywder jach alle, ee hoo the helstz æro eller vare konne, the for mynæ och Rickezens skuldh vele skole gøre och lathe, Besynnerligh alle fogoder och æmbitzmen forscreffne Hustru Kyrstine her amot ath hindre eller hindre lathe møde quælle pladze eller i nogon mothe offorrette pa persona barn godz gard geldh røreligtt eller ororeligit i nogre Hande motthe wid myne och Rikezens strenge Plicth och Hemdh. Giffwit i skara dagen nest epter natiui-

tatis

tatis marie Anno Domini M. D. Secundo, vnder mit Jnzigle tryeth vitherlige pa Riggen a tette breff.

Relator Dominus Decanus
Scarensis Magr. Olafwus
Petri &c.

Jeg vil her indføre nogle Stykker egenhændige Breve, som ere uden Aarstal, men alle Herr Svante Nielsson Sture tilskrevne af hans Fogeder og Bergsfolket, i den Tid han var Sverges Rigis Marsk, altsaa før 1504. i hvilket Aar han blev Rigsforstander. Desse Breve, som de mest angaae Jern-Kober- og Sølv-Gruverne i Dalene og deres Tilstand i Begyndelsen af det *XVI. Seculo*, give ikke liden Oplysning i Svenske Bergverks-Historien af de Tider.

I.

Myn ydmygelighe troo tiensthe edher tilskreffuet nw och altid, mat widhe Herræ, ath bersfoden wdh aff nordebergh wor ner mig, och saudhe, ath han kan inthe faa aff skatten wdh ꝛc. nar han taller om skatten, tha wedh han icke then stwnd han leffuer. Jtem samledhe the nordeberss karlle och lynderbers karlle, och fordhe ind i Feletsbro sogn, och toghe bondene med sigh, och gynghe til Arboode, och sloghe Jens Falster ihiel selff fyrdhe, och toghe the borth hanss auedele, thet mesthe the kwndhe offuerkomme, och thom haffue the alle opdrucket i Arbode, før the fordhe aff by, och strax the haffde slaget forscrefne Jens Falster ihiel, tha skreffue the Her Sten til, huadh bestande the widhe sygh ther aff hanum, wedh jak inthe wdh aff. Hermed edher Gudh befalendes, skreffuet paa Orebro fredagen efftber Kwassimodigenti. Pædher Borgesson.

(Opskrif-

(Opskriften)

Ærlig och welbyrdig man Her Swanthe Nielsson Marsk i Swerige och Hoffuetzman paa Orebroo, sendhes thette breff ꝛc.

II.

War ødmywkth Helso och redboghen tæniſth altiidh før senth met gudh, Skw i vetha kiære Her Swanthe, ath alle the dandemæn, som bygia och boo vppa Kopperberg fatigh och ryk, haffwa en Kiæremal in før edher vppa var Foeth, hwlkiid han gør oss mykydh offwerwal och offwerræth, førsth siwa at inghen man nywter hws eller hemffrydh vtaff hans egna tiænære, Som ær meth roff och meth drap, Och sidhen tør inghen fatigh man komma til tings eller kyrkio Och ey til grwffwe si vm var beſtha Ther vi skwm alle haffwa var velfordan aff, Ther føre liggher kronenne bergh i ødhe. Thy bydiom vi edher alle kærlicha, ath i før Gudz skwl och rætwisennæ skwl ramer varth bestha her vthy, ath i vele komma hiith vp och nagre godhe Herrar meth edher, och høra och se var skadha och fordærff och kronnenas, ythermera kwnna var sennæbodh vndher visa eder meth mivnnæn æn som før skriffwat star, Ey mer i thetta synne vthen eder alzmectogh Gudh beffallendes och sancte Erik konungh. Skriffwath po Kopperberg, St. Stephani pape & martiris dag, vndher var eghen insigl.

Al menoghethen vppa Kopperbergh
idher altiidh vel wilioghe

(Opskriften.)

Ærligh och velbørdogh Herre Her Swanthe Nielson sendes thette breff meth ødmykth oc kerlict.

III.

Myn edmyklica tieniſth oc kierligh helſo altlidh forſendh met Gud. Som eder weel fortenker kiære her Suante, thet y ær mik nogat ſkyllogh for 2 Heſte i købte aff mik, konne y helpe mik meth et par øre heller 2. i then betalningh, Tha kommer the mik veel til gauffuen. Haffue y icke empne ther vppa, konne y tha ondſette mik i winthers meth korn heller oc klædhæ i then ſaame betalninghe, Thet ær myn edmykliga oc kierliga bøn til edher. Item ma i wetha, jach var i weſteraars om maarmyſſo, tha ſtodh ther alt veell til, Ther var oc bodhæ berſmen oc bønder, ſom gerne hafde ſeeth, thet y haffde ther været. Item bersmennen haffuer dreffueth Niels maghenſſon nidher aff bergheth, oc aatho oc drucke meth honom, ſwaa han haver mynne igieen. Oc vtan ther kommer en annar bersfogdhe ſuarth, thaa vordher ther eth ſtoort mordh oc en vnderligh regerelſæ. Ey mere vppa thene tydh, edher Gud beffallendes oc Sancto Erico. Scriffuith i dylæ Sabbato for Sancti Micaelis dagh. Joſep Perſſon.

(Opſkriften)

Erligh och welbyrdugh man Hær Suante Nielſſon vppa Steegborrigh, Maarſk i ſuerighe, er thetta tilkomendes meth edmywcth ꝛc.

IV.

Ødmywkliga Helſo forſænth meth gwdh, ma i vetha kære Herre Swante, ath jak clagar for edher myna nødh ok ofwerual, ſom vtofwer mik gaar. Thet førſta jak veth mik aldre ingien dagh vara fredugh oppa mith liff eller mit folk i kyrkie eller kyrkie vægh, ſkole i ok veta kiære Herre Swante, radher jak hwadzſke om mynne Huſtrw fædherne eller mødherne ſtyra eller rada. Ma i veta, ath jak redh nedh til marameſſo nw ſidzſt var, och hadhe akt

adh

adh mik fara til then goda werdoga Herran Erchiebiscopen ok til eder, for æn jak hade farith hem, ok klagat myna nødh ok ofwerual, Tha klagada jak mik nagor ordh for Herre Sten Twreſon lagmanen, tha war, ther ſtodh vtofwer meth Herre Sten Niels Beſe ok Jon Jønſon ok flere gode mæn i Domkyrkione i veſtheras. Tha fulle te gode mæn ther vtil korth, ath vy ſkullom framdelis ingien clagamal giora in for the goda Herra vtan pa en forlikielſe, hwilkith jak ok ſa giorde, ſtodh han i alla the gode mens ahøringh ok ſade mik venſkab och kerlek och goth, ok togo the godemæn ok lade wora handher til hopa, hwilkith jak fulleligha oppa trodhe ok offwergaff then ſama reſa ok foor hem, ok han foor til ſtokholm meth afradet. Tha han kom til baka och hem igiæn, ta trodde jak at jak ſkulle mota myn brodher ok godha wen, ſom han tilforenne sakth hafdhe, Jak foor til kyrkio om alla Gwdz Helgone dagh nw ſtidzſth war, ta tidher ware vthe vy ſkullom fara hem, ta hade han ſæth for mik i forneffnde kyrkio vegh 3. haal et framan for Falabro ændha, ok et mit oppa falabro i nagon vedh, ther ſtodh, ok et haal vid boorſſ hyttoner, ſtælff kom han bak oppa mik i hyndher hal han ok hans ſon vtoffwer mith hofwodh meth dragen ſwærdh ok dragna lanknifa, ok ſlogo ok drogo mith folk, ſom for gwdi klagath huru the thet marterade, ok lot hwgga hoffwodet aff myn drængh vtan dom ok ranſakan ok rofuade mik borth myna værio ok lather henne bæra dagliga for myn ogon mik til ſmælek, ſa holth han mik then venſkab ſom i nw horth hafwe ſa i matto, ſom han hulth Per Hanſon Gwdh hans ſiel nade ſith fængelſe, ſa hwlt han mik then venſkap, ſkal han længher fogote offwer os vara, ta magom vy ſætia nyklane i dørrene ok gaa fran fædherne ok mødherne. Ma i ok veta, at nw ær komen then ræt ok the lagh oppa kopperbergh, thet en fatugh man nyuther hwadzſke Hws heller hemfredh, vtan fatigh folk nywta ingan hem fredh i ſyne ſæng, vtan varda bla och blodoga ok rofuade, ok theras huſtrur voltagne. Framdelis ſom Her Swæn edher cappelan væl veth ſægia edher meth mwnnen, her ſkedde væl V. biltogh mal om ena nath medan han her var, hwar fore bedher jak edher kiære Her Swante for Gudz

skul ok for rætvisona skuldh, thet i giffven mik edhert forswar breff ofwer mik ok mith folk ok thet jak i myne hafwandes wæria hafwer til rætta, sa at i ville for Gudz skul hora myn ræt ok oræth, thet ekkie skal han sitia myn ræth. Thetta ær myn kerliga bon til edher ok stora tro, ok vil jak vara edher tiænare sa længie jak lefwer ok forskyllat met alla godho. Skal eder ok vitherligith vara, ath al thenne landz ændhe dalakarla ok alle falla alles teres rosth til edher, skal edher ok vitherligith wæra, ath her bleff dodh en kiopswæn pa kopperbergith i sommors och heth Henrik fan guken, hafwer han her vte standandes vedh XL. skipundh ok C. ok æra her inga ærvinga æn kompne, ta star thet til en wagan at ther blifwer dana arff aff, tha vil jak thet bestælla ok skrifve edher til ta til then tiidhen komber. Ma i ok veta, ath en hans kar hwgh ena yre vti ena kona ved en manodh sedhen, thet skedde sa at lwngone folde yrenne vt, holkin sama kar som gar ok gior sa danth valz voa pa fatikth folk, rofwar og valtagher, bedher jak edher ther om, ath han ok hans karar maga sta mik til rætta, ta then tiid komber. Hafwer jak ok opskrifuat nagon sak-oor vedh 200. mark som ekkie vt kom en penningh aff æn, som han hafwer opburith. Hafwer han ok ena grwfw, som ingin ma komma in vtan then han vil hafua in, som kallas skyttegrwfua, hafwer han solth ther malm for V. lodegha mark ok LXX. kiære thet ær myn kerliga bon til edher, at mik matte vedherfaras nagon ræth ok saa en hoswalelse for thet ofwerual mik ær sket, ok vil jak sænda mit bodh til edher thet jak matte faa et swar aff eder igiæn, hwar jak skal rætta mik epther. Ey mer thenna tiidh, edher Gudh befalandes ok sancte Jerik meth liff ok siæl. skriffuat pa kopperbergh logherdagen næst for Palm sondagh, vndher mith insegle ꝛc.

Jak Giødzstaff edher
tro man.

(Opskriften)

Erligh ok Walborduug Herre Herre Swanthe Marsk i Swerie odmywkliga sændes thetta breff ꝛc.

V. Vores

V.

Vores ydmiwgh ok kerligh tieniſtæ nw ok altid met wor Herre. Kiere her marſk mw i vethe wor beleylighed ok fatigdom, hworledis wy fatige men haffwom inghen gruwen hafth i III. aar ok nw paa thet fierdhæ, ſom wy noghen bering kunnæ hafth wdaff, wthan wor gamle ſlagh, ſom wy haffuæ optæ till fornæ giort ſkat vdaff, ok hwad malm ſom wy kunna faa aff gammel grawerpen, ſom for wor bortkaſt, then haffue wy brucket her till oſſ til ganſkæ lithet gaffuen. kiere her Marſk haffwom wy ok bruket eth berg ſom hether tverternbergh oſſ til ſtoren ſkadhe, ther haffuæ wy giort wdaff hwerie tredie baar aff til ſkath, ſom ligger till ſtedieſſ. kiere marſk mwi ok wethet, ath Stig Hanſſon ok Per Hanſſon lagdhe wd for oſſ ſom i Wintherſſ eth aar XX. lode marc ſolffuer ok ſiden haffwom wy inghen ſkath giort. kiere herræ er woris ydmiwkaligh bon ok kerligh till edher, i gøren ſom en godh herra ok ſyen oſſ eth goth radh her wdi, hwar wy ſkullæ os retthæ epter, forti wy haffwom fatigdom ath ſkattæ wdaff. kiere her marſk war her betenckt wdi, thet willæ wy altid gernæ fortiænæ meth edher i alla matthæ. Jdher her meth alzmectighen gud ok ſancte Erik kununghers befalendes. Screffuet paa Silffberghit manedagh neſt epther ſancte petri ad vincula dagh.

Jens Svenſſon oc all almoghen
pa Silffbergit, idher fatige
wenner ꝛc.

(Opſkriften)

Erligh ok velbordvgh man her Swanthæ Nielſon Riddher ok marſk i Swerige, kerligh ok ydmiligh ꝛc.

1504. St. Eriks Aften kom Hr. Svante Sture fra Kalmar til Stokholm, og havde da, efter Ærkebiskopens Samtykke forskrevet et Herremøde at skulle staae i Stokholm om Pintzedagen. Da forsamledes did Rigets Raad, Ærkebiskop Jacob i Upsal, Biskop Otte i Westeraars, Herr Knut Eskilsson, Hr. Sten Thuresson, Hr. Erik Trolle, Hr. Folke Gregersson, Hr. Sten Christiernsson, Hr. Erik Johanssson, Hr. Christiern Bentsson, Hr. Trotte Moenssson, Riddere, Hr. Karl Laurssson, Doctor Ragwald Ærkedegn i Upsal, Hr. Yrien Nielssson Ærkedegn i Strengnes, Bendt Arendssson, och Niels Eskilsson, wepnere. Vare der og tilstede alle friborne Mænd i Upland og i Sødermannaland, desligest *Christoffer Olsson* Bergsfoget paa Kopperberget, *Stig Hanssson, Hans Jeppessson,* Domere, *Knut* i Gylle Foget i Dalene, *Moens, Niels*, og *Götstaff*, Kopperbergsmænd og Silffbergsmænd (m) ꝛc.

Ved og efter bemeldte Aar 1504. efterat Hr. Svante Sture, var bleven Sveriges Riges Forstander, har jeg fundet efterfølgende originale Breve, alle uden Aarstal, og mest af Fogderne og Bergsmændene i Dalene hannem tilskrevne, hvilke, ligesom de forhen anførte, ogsaa vise Bergverkernes Tilstand i Sverige paa de Tider:

I.

Min ødmywkth tro tieniſth nw och alttidh tilforenne sænt kerliga meth var Herre, som i fortenker, at sist i war her i dalener och tingade meth menege almogen neden och ofwan, ta dragher edher vel til mynnes, at te lofuade edher alle hulskap och manskap, sa hafwer jak varit allestads vida vegna bode i Twna pa selfberghit, bade met Stigh och Knwt, og hafwe vi besport och forhort och fornwmit, at the vilia edher alle vara retradege, ogh giora thet hulskap ok manskap fulth, som the hafua edher lofuat, nar thet giores behoff, ther ma i fulleliga sætia edher liit til, vil nagor anner kerra

(m) Af en gamel Optegnelse paa samme Tid skreven.

kerra och føra noget annat for edher, tha sæcther inkte edher litit ther til herre. Om sa var at nagher vtaff rikesens rad ville giøra nagon splitningh, och sætia sigh vp imot edher och gefua sigh hiit op i Landit, ta bedher vy edhert herredøme, at i gefuen oss thet til kienne, hoppas oss til gud, at vy skvle føra edher honom til handen igiæn, om han kan thet niwta, sa at i skvle fa god hogsualelse ther fore. kere herre bedher jak edher ærlighet, at i blifue vidh en gode trøsth och gefwer edher til glædine met Gudz hielp, thet blifwer alt epther edher vilie. Takker jak edhert herredøme ganzske kerliga for then del i vnte mik pa selfbergit, nøt jak edhert skrifuelse ganzska got aat, te vnfængnade mik som dandemen for edre skul, herre segher jak edher thet til igiæn, som jak sade edher i henemora och æn ythermer, at rad och daad liiff och makt, alt thet myn formoga ær, vil jak forvaga for edher och edher kiære son, sa længe jak lifer, sa sannerliga hielpe mik Gwd och sancte Erik konungh. Eder verdighet her met alzmectigh gud befalandas och alle helgie sueries patroner met liff och siel til euigh tiidh. skriffuat pa kopperbergh mandagen nest epther bernardi vndher mit signet ꝛc.

Cristoffer Olsson.

(Opskriften)

Ærligh och velbordugh herre her Suante Nielsson sueries rikies forstandere tilkommandes thetta breff ꝛc.

II.

Myn ødmykt tro tiænest til forenne sænt kerliga meth wor herre ꝛc. skole i veta herre om edhers afrad, ad jak hafwer ekkie faat thet alt op æn, for ty her ær swa stoer armod och fatigdom, the vilia gerna giøra hwat thom bør, ta gwd vil te kwnna komat a stad, nw kwnna te ingan stad koma med thet for den stora drapeligh skada te haft pa grwfwrne, hon hafwer sa mongan tiid fallit

igiæn

igiæn, som Mangs Nielson kan edher ythermer vndherviisa med mwnnen, bedher jak edhert herredøme, at i tage mik ekke til vedher vilia thet jak kom ekkie nw ned med afradet, gwd skal thet kienna, kwnde jak thet førra faat jak skulle hafua varit nær edher, nw hoppadz mik til gud at skal komma ofortøfuat til edher med afradet, for ty jak hafwer faat mestedelen op vtaffet. skole i och veta herre, at jak fik ingien skrifuelse aff edher, nar herredagen skulle sta, som i mik sade, ther med kwnde jak ingan stepna nedh aff bergrmennener. Ey mer pa thenne tiidh, edher herredømme her med almectogh Gwd befalandes och sancte erik konungh med liif och siel. skrefuat pa kopperbergh fredagen nest epter helga lekame dagh vnder mit signet ꝛc.

Cristoffer
Olson.

(Opskriften)

Ærligh och velbordugh herre herre Suante Nielsson sweries rikes forstandare til kommandes thetta breff ꝛc.

III.

Myne odhmyke tro och tienste nu och altidh forsenth met var herra, kere herre, fich jach eder scrivelsse met eder sina suen kristoff, Thet jach skulle vnsethia eder herredøme meth 600. marc, tha hade jach ekke anet radh, en jach screff myntemestaren tel, han skal late eder the 400. som jach har in pa mynthet, jach vil gerna see tel, om ther kan finnes nagen rath tel, ath vnsethya mynthet paa nith igien. kiere herre bade jach eder herredøme, thet J ville geve myk edert breff, thet jach matthe fa myn betalningh aff then første skat ther vth gar aff silberghet, myk hopes tel eder, thet i ekke ville vethe myn skadhe, har jach ingen del fornummet, sen i var her selff en alt goth pa edher veghna. Her meth edher herredøme alstmektoch Gudh

och

och sancte Erik koningh beffalandhis. scriwath pa silberghet torstagen nesth for sancte marie magdalene, vnder mith insighel.

Stig Hansson

(Opskriften)

Erlech och velbordoch herra herra Svante Nilsson sveries rikes forstandare odmyklege sendes thette breff.

IV.

Mai vetthe kære herre, ath om thenne her Selffgrwffwer her oppe, then gamble Selffbersgrwffwa oc Skytthe grwffuen oc Vikagruffuen, athe ære alle nedlagdhe for folk skyld thet er borth dytth. Och effter thet war herre har saa forsitthet, ath thenne pestelencia hon stiller seg her oppe, oc ather kwnne finnes nakre godh raadh tel athe kunne faa folk hit op igen, taa tage te strax gruffuerne op igien, ok kunne thet saa skee, taa vaare thet strax eder tel bestandh ꝛc. kære herre, som i screffue mik til, oc som jag fich ederth breff XIX. dag iwll, oc forstod jag i eder scriffuelsse, at jak skulle sende eder nakra karre, oc i satte thet intel mek, effter ty som læglegheten waare, Oc kære Herre kunne jag icke sende eder them nw, for en jag hade wæreth paa kopperberget oc i henemora ok bestellet eder ærendhe, effter thet jag fich ecke eder scriffuelse, for en i same stwndhen som jag for aastad. Ther fore kære herre haffuer jag nw strax giorth VI. karle redhe til hesth, oc sendher them nw strax ned tel eder, oc haffuer jag saa befallet them, athe skolle vara hoss eder eller hwar i velle haffue them, oc inte skellies fran eder, for en i velle selff skycke them fran eder, kære herre tactis eder ati velle skycke then VI. mine karle tel Mans Grenn, athan hadhe them hoss seg paa eder vegne, hwar behoff gors. Her met eder erleghet alsmectug Gud befalendes.

Jon Jensson.

(Opskriften)

Erleg oc velboren herre her Suanthe Nielsson Suerigis rikis forstandare, syn kære herre, sendes thette breff.

V.

Min ødmoke tro tænst altidh for sende met varom hera Jhesu Krist, kære hera takar jak eder for allen then godh vilæ, som i mik bevist hafen, di helge trefalhet eder thet løne, ok jak altidh thet for skølla vill met min tro tænst. Item mai vetha kære herre, at jak hafer thet illa nytet, at jak var nær eder i Præstha moth ok klagede mina stora nød for eder, som eder vel for tænker, tena sølf køpere her i henemora di tallede tel mik, ok sporde mik at, hvi jak hade dom befakth ok beklagat, da svarede jak dom sa, at di hada sik sælfe bekladat, at di køpa rikessons sølv, som forbydit ær, ok sænda thet tel als vara figende eder ok alz vara fordærf, da sade di villia gefa ena somo pænigha for mik, ok jak svarede sa, at jak var ekky fal, kære herre jak hafer ena stora afvn pa mik, for at jak sæger santh, æn mæden jak hafer di helge trefalhets kærlek ok eder tel help ok trost, ta nokar thet inte, æn di vakta opa mik nat ok dak, alle di som sølf sæla ok di som sølf køpa, di halla et. Item mai vetha, at Jogen Jønsson ok Pæder skrifere ok nagra met dom di geingo tel ras, hvrv di skolle gøra mik et homot, for thet jak var nær eder ok Præsten met i henemora, da fynno di for et radh ok sade, at jak hade forgifit mine Hystrv, ok hun var opa den tidh i Vastena ok kom hem helbrode, gudh thes lof hafe, for en hon kom hem da bade di knyth i gølle, at han skolle thaka borgen af mik for lif ok gos, sadana nyter jak thet at, at jak far tel eder for ingen min broth. Item mai vetha, at jogen jønsson ok pæder skrifere di halla bade et ok alt opa mit værstha, kynne di fordærfa mik tel lif ok gos, thet giordi di gærna for nakra sak skyl, som jak vil eder yndervisa, nar jak komber tel eder. Item mai ok vetha, at jak sporde, at i

hade

hade skrifet nakra tel, at di skulle koma vt tel eder, ok di ginge tel ras ok sade ekke villea fara vt, for en di ville alle tel maramæsen, bersmænna met herrædes, hvar om sik om thet sølf, som kongen fik en sa stora ena somo i fan thaka sakteleda her opa meth dena bersmen i komu veltet mata æn da. Item kære herre jak sporde nokon ordh som Jogen Jønson hade sak for nakra sina vener, ten tidh han drok nidh tel eder, han sade villen beklaga mik for eder, sa at jak skulle allerk fa eder venskap mera, ær thet sa at han thet gør, da beder jak eder, at i sæten ingen tro der tel, jak vil koma til svars meth Gus help, han skal ikke moket vinna, jak vil vera eder for en tro tænere, sa længe jak lefer, eder her met di helge trefalhet befalns tel æfek tidh. skrifat i Hemmor om var frv dagh næst for maramæssona.

Laurs Hansson
eder tænere

(Opskriften)

Sinom værdogom hera hera Svanta Nilsson Sværsse rikens forstandere tilkomme thette breff.

VI.

Jach Swante ꝛc. Gør allom vetherligith, at nagre mynæ och kronenes skatskylloge bønder i Twne sokn haffue lathet mich forsta meth Gerlach Marqwartsson, at the nw alzstings nylege haffue fivnnet et nyt strick hart affsides vid Vika gruffue och silffberg, och haffue ther mikit kostwart opa mode oc arbeydhe, och æn nw engte igen faaet for theris kost, fore arbede och vtlegning, dog hopandis, at the nest Gudz hielp mage fa nogen oprettilse aff forscrefne strick, om æn the bliffue ikke trengde fra theris arbede, som the ther pa kostwert haffue ꝛc. Thi forbywder jach alle, ehoo the heltzst vara kwnnæ, som for mynæ och Richesens skuld vele och

skole gøre och lathe, the kronenis och myne skatte bønder pa forscrefne strück eller gruffue at hindre, hindre lathe, møde, plasse eller i nagen matte forfang at gøre vid myne och Richesens strenge hempd oc vrede. Føger Gud at thet strück forbætrar sig, sa at flere kwnnæ fa berning vtaff, tha skal ingen bywde sig ther in meth trwg eller velle, vthen meth myne oc allis theris, som thet nw kostwart haffwe, ja oc god vilie og samtyckie, vid then plicht som forscreffuit staar. Scriffuit oc giffuit pa ꝛc.

I Aaret 1506. have Bergsmændene paa Koberberget været i Arbeid med at oprense Berget og Gruven, som nogen Tid tilforn var falden efter og havde foraarsaget stor Skade. Derom vidne følgende tvende Breve:

I.

Min odmywka velwillygh trotienist altydh til forne senth met gudh. Ma i vettho kere herre, ath nw jak kom hydh op, ath tha komma hyth till migh 2. bergsmen aff kopperbergyth, som the godhe men hadhe senth till migh oppa alles theras vegna, och begeredhe the aff migh, ath jak skulle strax geffwa migh op till them till ordh och talz meth them oppa edra vegna, och nw jak kom tydh op till them tha ware the alla till hoppa, och the lothe migh se then store skadha och forderff som the hadhe fath ath theras grvffwa, hon war nw igen fallen, och the haffwa nw hollyth oppa then samma eth ar till forne och rympth borth wff henne jordh och grabergh, och tha som jak war ther oppe pa edra vegna, tha som the dobbladhe ath tha ware the alla vel till fredz och ved ena godha trøsth. Kiere herre tess ver at sadana skade skulle nw ske, Kiere herre, ginghe the alla till radz till saman sa the wille plath geffwana effuer, och jach fan radh till, sa jach togh in till migh Cristoffer Olsson och Hans Jepsson, och gaff jach them radh till oppa edra vegna, ath the skulle engelundh

ath

ath geffwa sygh ther till, ath geffwa then grvffwa sa plath wt offuer, och kom jak till al menyghetten, at the skulle ga offuer en sydha och betencka sigh om eth annath swar, och tha som the komma igen, tha gaffwa the migh for ith swar och ware begerendhe, ath jak skulle scriffwa edher till, sa ere the begerendha qwyth affradhet i thette areth, om the skulle bekosthet ath tagha grvffwana op. Kiere herre, hulkit som jak gaff them strax igen for ith swar, ath jak inthe trosthe till at scriffwa sadanth til edher oppa thera vegna, ati skullen sa geffua till alth affradh, och sadhe jak till them om then swore kosth, som i haffwen daglega hallyth och en nw hallen, och om thet mykla folch, som i hallen och them och menyghe Swerigis Ryke till skerm och lyssa, och sa talade jak met them, ath the gynghe en yt sin till radh til saman, och som the hadhe haffth seth Radh till saman, itha sendhe till migh 2. bergsmen, och ware begerendhe ath jak skulle skriffwa edher till, sa the ere begerendhe eth ½ skepund qwyth aff hwan fierdinghen, och fem lyspund vilie the geffwe vth, tha gaff jak them for ith swar ath jak ingha lwndh betrosthe migh till ath scriffwa edher sadanth till om thet samma, tha war jak strax till talz met them alle, och war jach sa til ens meth them oppa edra vegna, ath the haffwa loffuit, ath the ville geffwa ith ½ skepund wth aff hwan fierdingh, och tha som the hadhe thette loffuith, tha loffwa jak them strax igen, ath jak ville scriffwa till edher fore them, ati willen vel gore och for draga them the fem lyspund aff hwan fierdingh, och the haffwa alla loffwath migh oppa edra vegna, huath the faa grvffwana op eller egh, tha ville the leckewel geffwa eder ith ½ skepund aff hwan fierdingh, och hadhe the dobbladh ther in IV. par, sedan dobbleth war, sa ther var nw VIII. par och XX. Kere herre radher jak edher, ati letthen nw her blyffwith vedh, som thet ær nw skycketh, efftther thy som leglyghetten ær nw fallen. Kere herre, loffwade jak the goda men oppa edra vegna ath framdelis huath i kwnnen wetha theras bestha och bestandh, ther skulle inthe tywffuil wara wdi, wyllen thet altyd gerna gore. Kere herre sende the nw 2. syna bergsmen till eder om thette her sama ærendhe. Kiere herre bedher jak eder ati geffwen

thesse bergsmen gode swar, och scriffwen meth them hem till the gode men god hogswalylsse, att wyllen wettha theras bestha. Gudh forbywdhe ath kopperbergit kome i myken swaghet, tha skulle edra och Rykesens fyendhe ware mikit glade wtaff. Her meth eder ærlighet alsmectug Gud beffalandis. Scriffuith i Henemora fastelagis legerdag Anno Domini M. quingentesimo exto.

Jon Jensson.

Erlig och Welboren man och strenge Ridder Her Swante Nielsson Swerigis Rykis Forstandere odmywkelig sendis thette breff.

II.

Myn odmyghe tro tienisthe altid tilforne sendh met wor herre. Kære herre, maa i vidhe, ath her oppo slotthet tesliges och her oppe i Landet staer altingist wel till Gud thess loff haffue swa och paa bergith, och holle bergsmennen oppo at lathe reense bergeth och grwffwen, som igen fallen war, swa at grwffwen ær noget nær opreensidh. Kære herre, skulle i och widhe, at Knwth i Gyllæ och Stigh Hansson ære hiem kommen wtaff Dalen och haffwe waret ther oppe och tinghet met almwgen, och haffue the fonget ganske godhe swar aff then meene man alstingist effther ether wiliæ. Kære herre som jach schreff ether till nw sisth met Andhers Winther om Aaswndehereth. Tha haffuer jach nw opboret hestestade peningene, och midfaste skatten skal jach fonghe nw strax om midfasthe, och ære the dande men ther i hæredet ganske gladhe, ath the skulle swaare ether och ingen annan. Kære herre, ær her fore ith menigth rœthe oc tiendher her oppe i landet, swa at edhert folk och Her Niels Bossons skulde haffue warit tilhope och ath ethert folk skulle haffue grepeth noget folk fran Her Niels Bosson, hwilket almoghen behagher møked wall, och ær almogen ther ganske glade ath, thet the sporiæ ether ther widhre nær wore

fien-

fiendher, och ath ether gangher wæll. Kære herre, ære her nw ingen tidendher at scriffue ether till annen ænd gode, Gud tess loff haffue, och bedher jach ether gerne kære herre, ati wille biwdhe migh till ether wiliæ, huar efther jach migh retthe schall, huilket i skulle finne migh altid veluilligh titll trolige gerne gøre som mig bor. Her meth ether Gud met liff oc siell befalindis och sancte Erik Konungh. Screffuet paa Vesteraarss sloth, Tisdagen nest effter Søndagen Oculi, Anno &c. Quingentesimo sexto. Vndher mith insigle.

Olaff Jonsson.

Erligh Velbyrdugh man och strenge Riddher Her Swanthe Nielsson Sweriges Rikiss forstandher, sin kære Herre ødmygelighen sendis.

Om Koberbergets, Wika-Gruvens og Sølvbergs-Gruvens Tilstand i Aaret 1507. findes følgende Breve:

I.

Min ødhmywkeligh ok wælwilioghe tro ok tienisth nu ok altidh til forenda senth meth Gudh, maa i witta kære Herre, ath nu sisth jak foor aff stokholm, taa foor jak til swartasyo ok hadhe jak Mickil Polffwermakare tith meth mik, og bestælthe jak ther wppo edher weghna, suaa thet han skulde komma til wægha ok gøra edher ther nokketh bestandh ok gaghn, ok suaa foor jak tædhan ok til wæstheraars, ok war jak ther wppo slotteth, ok fornam jak ther intet annath, wtan edher ærendhe the æra ther alth wæl bestælthe ok ther staar alt wæl til wppo edher wæghna ty bæther Gudh see loffuath. Ok taa som jak haffde waret ther, taa foor jak strax hith wp ok strax taa jak war hith wp kommen, taa fik jak strax edher ærlighetz scriffwelse ok fik jak eth edhert wppit breff, som i haffue screffuit til kopperberghit ok til menighe Dalarna, Ok laath jak strax forkynda thet wppo kopperberghit, ok fraundelis bestælthe jak swaa, ath thet kom

kom wp i dalarna, Ok kære Herre følgher ther eth storth bestandh meth ok en stor willa, ath i nu swa scriffwe fran edher hith til tessa dandemen hær wppe, ath the fingho witta, thet i ære widh wælmakth ok widh bestandh Gudh see loffwath ther førre, Ok the førnymma i edher scriffuelse thet i ære widh ena godha trosth, ath i skulle snarth faa en godhan ænda wppo thet Kalmarna, hulkit Gudh gyffwe ath i motte siælffue føra the tidhende hem meth edher. Ok kære Herre gyffuer edher wæl til fredz om thenna hær landzænda, før ty ath jak førnymmer, ath hær ær inthet annath wtan thet som edher ær til huldhheth ok til troohteh, ath i moghe tæs bæther bestælla edher ærende ther nedher, epther thet ath thet ær swaa belæghet hær wppe, Ok kære Herre følgher ther mykkit bestandh meth blandh almoghen, ath i scriffue suaa fraan edher hure edher ærende æra sigh belæghen, suaa som i nu giorde. Ok kære Herre maa i witte, ath nu epther tenne søndagh nesthkommandes taa wil jak wara wppe widh wyka ok ther komma the godhe men aaffh kopperbergit til mik ok noghra wtaff selffberghit, ok taa wil jak læggia mik ther al win om, ath then wyka grwffwan han skal blyffua wptahen i gæn, edher til godha ok til bestandh, ok kære herræ nar som jak haffuer bestælth edher ærende hær wppe, ok jak weth ath thet ær alth wæl førwarath hær wppe paa edher weghna, taa wil jak strax gyffua mik nidh at til wæstheraars. hær meth edher ærlighet alsmektogh gudh beffalandes. Scriffuat i Dormsyø om tridhie dagh Paaske Anno MDVII.

Jon Jonsson.

(Opskriften.)

Erligh og wælborin Herre ok strengh Riddere her swante nilsson swergis rikes forstandare sin kære Herre sendis thetta breffh.

II.

Min odmyklik tilplictoghe tro tiæniſth forsenth met vaar herre. kære Herre, verdugis eder verdughet vithet, thet Jon Jønson

ſon ok jak vil vaare til talſſ i Maaremiſſo, ok ſidhen drogh han ſtrax op til bergith, ok loffwadhe mich, ath han ſkulle ſkriffwe mich ofortouath til om al ærendhe, taa fik jak intet æn nw hans ſkriffuilſe, men Her Swen kom uith vtaff bergith ok ſadhe mik ganſke godh tiendhe oppo idre vegne, gudh teſloff naffwæ, ok ſtaar Selffbersgruwan ok kopperberggruwan ganſke vel til, ſaa ath the ſtodhe ikke bætre til i monghe daghe, ok ære berſuennene ther ganſke gladhe ath. Maa J vethe kære herre, thet idher affraſſ koper ær vth kommen LVIII. Stykke, ok them ſendhe jak ſtrax ath Stokholm, ok klaiandes ther till theſſ Jon Jønſſon kommer ꝛc. Skreffwith oppa Veſtraas Sancte Matthiſe dagh Anno Domini M. D. VII.

Oleff Joenſſon.

Erlik ok Velbyrdugh man ok ſtrenge Ridder Her Swanthe Nilſſon, ſin kære herre ſendis tetthe breff.

1508. 12. Julii, har Joan Jønſſon i Glads, Wæpner, givet til Huſeby Kloſter i Dalene ſin Sædegaard Dorinſo, med de Gaarde, Torpe, Hytter, Qværner, Hyttestrøme, og Skove, ſom derunder laae, Item Gaardene Kætilsboda, Flene, Kolareboda, Ploxboda, Svensboda, Skomareboda, Køriga et Hundrede Jern, og Herrehyttan paa Garpenberg (n).

Af 1509. findes følgende Breve, hvor udi meldes noget om Garpeberget, Koberberget, Noraſkog, og deres da værende Tilſtand:

1.

Mina odmiwklig wnderdanige helſe nu och altiid ſend med gwdh. kere herre lothe j mik forſtaae i eder ſcriwelſe, ati ære nw

Aaa bege-

(n) *Rhyzelii* Monaſteriol. Svec. p. 269. Documentet findes heelt hos *P. Ugla* de Præfectura Næsgardenſi p. 100. ſq.

begerendes then skat, som her skal wtgaa aff Garppabergit, och saa thet i kwnne honum faa ynnen en stackoten tiid, Tha mai wete kære herre, at her ær nw stor fatigdom med tesse fatige men om allen then deel, som nw gørs behoff, Och icke er bergit nw saa wiid makt som thet hawer warit antige med silff eller copper. Tha likawel ære tesse fatige men och ytermere wese ware eder til wilie thet yterste the formaage oc makten tilsiger. Ther fore kere herre bider jac eder, ati wele werdiges at see och skode theris fatigdom thet yterste ider werdighet tilsiger eller kræffwer, Men tha kere herre haffwer jac lacth mik al wyn om, saa thet i scal faa then skat nw til Walborgemesso nest komande aldresenast, kan jac førre honum aff stad kome, tha sender jak hanum wth. kere herre huad ider ær til wele kerlik eller bestand giør jak altiid gerne, jders liiff oc swndhet then alzmectog gud befelendes oc sancte Erik kong. Screffuid i henemora annen dag pasca vnder mit Inczigle anno D. ix°.

Peder swensson
iderss.

(Opskriften.)

Erligh oc welbyrdog here her Swante nielsson ridder i Ekesiø Swerigis rikis Høffwitzman oc forstandare ødmiwkelige send.

II.

Myn ødmywkt tro tiænest edher til reda nw och altiidh ꝛc. Kære herre om edhert dobel bedher jak edhert herredøme at i ville biwda mik til meth thenne beskedherligh man hans skanwngh, hwat edher villie ær ther om, hwat jak skal haalla dobbledh pa edra vegna eller huru edher tykkes ther om. Framdelis bedher jak edhert herredøme, at i fragen hans skanwngh om grwffwone huru thet ær fat met henne i manga handa matto, som han kan edher bæther vndher-

dherniſa meth nwnnen æn jak kan edher til ſkrifua, vil han ekke ſægat, ta ma i vara aat honom frigeligh, ta ma han ſægat, for ty eder kan liggia makt oppaet, hær æra flere fogotar æn veten aff, bedher jak edher herredome, at i ſkrifwen hitt op meth hans ſkanwngh om al ærende, hwat edher vilie er bade om grwfwone och om dobbledh. Ey mer pa thenne tiid, edhert herredome alzmectigh gud befalendes och ſancte Erik konungh. haſteliga ſkrifuat pa Kopperbergh fredagen neſt for ſancte tommoſſ dagh ſub ſigillo ꝛc.

Creſtoffer Olſen
edher tro tiæner

(Opſkriften.)

Ærligh och velbordugh herre her ſwante nielſon ſweries rikes forſtandare odmywkliga ſændis thetta breff ꝛc.

III.

War odmywk tro tiæniſthe eder nadz wærdoghet altit ffor-ſend meth war herra jheſu Chriſto. Kære naadig herre, Bidiom wij eder kære Naadhigh herre, at i for Gudz ſkul gøre vela ok war fatigdom ſkul, at wij motthom ffaa Alnetorp in til ſkatthen ighen, hvilket ſom rænter 1. fat jærn, aff huſeby 400. jærn, 200. jærn aff ælmatorp, en trediong i brøſdtorp rentter III. tretig ok 1. orter Oſſmunds. Kære herre thetta haver waret borttha i mang ffarlidin ar, her imoth ære hær ſwa manga øde hytther ok øde deler, førſt fybba hytta rentter arlega 800. jærn, Elinatorp 200. Riſbakkin 100. Hywlsøø 100. Griffisholmen 100. Lofftſtoghan wid kirkian 150. Niels joanſſons ſtoogha 100. morthens gord 50. Kære Nadig here kwnde wi faa then til ſkatthen ighen, ſom beſittit ær, for then dæl ſom øde ligger, i hwat motta wij kwnnæ vara eder til vilia tro tiæniſthe, viliom wi alle gerna

wara viliactoge til. her meth eder Nades verdoghet a'zmekktog Gud beffellandes ok sancte Eric konung. Ex Noraskoga Dominica Oculi undher wart bergs Insigle, anno Domini M. D. ixo.

Wi ffatige bergsmen
vppa Noraskoga.

(Opskriften)

Var Nadig Herre Her Swantte Nielsson Sveriges rikis ffforstandare odmywklik ꝛc.

Udi det Mode, som stod i Kiobenhavn 1509. vor Frue Dag Assumptionis, imellem de Danske og Svenske, blev, foruden andre Artikle, saaledes afskedet, at Sveriges Riges Raad skulde aarlig af Kronens Rente give Kong Hans tolv tusinde Stokholms Mark udi Kober, Jern, Sølv, og Penninge, saadan Mønt, som i Sverige gænge og gæve ere, regnende hver Læst Jern for XXXII. Mark Ørtuger, Skippund Kober for XXI. Mark, og Ødemark Sølv for XIII. Mark Ørtuger (o).

Til Aaret 1510. henhøre næstfølgende trende Breve, af hvilke det første er fra den unge Herr Sten Sture, som iblandt andet takker sin Fader for den Del, han hannem havde undt i Sølvgruven. I det andet tales om tre skønne Stykker Sølv, som Sander Arendsson skikkede Herr Svante Sture og hans Frue formodeligen fra Salberget.

I.

Sønlig tro tiæniſt altiid Tilfornna sænt Kerlige met wor herra. Kære her fader Tacker jach edert herredøme gandske odmiwglig

(o) Documentet hos *Hadorphs* Rimkrønike p. 420.

lig for dhen forlænyng edert herredøme meg nw wnthe, wille her Twre alre latet ga stig iffra, wthen iach wille scriffue edert herredøme serdeles til, at han kwnne faa gwdhems herad ighen ꝛc. Saa tackar iach edert herredøme kerlig dhen dell edert herredøme meg wnt haffwer i dhen selffgrwffwe, hoppas meg iach will ware dhen deth skall fortiæne i alle motthe, kære herre fader ære her ingen ny tidende anner æn Per Lycke lather wedergaa thet han wille lathe kommeth i dagh emellen vestergotlandh och halland, hvad edert herredøme synes ther om, begærer jach eder herredømes swar offertoffuat, her paa thekes edert herredøme scriffue min herre bispen til aff Scara, Tha ær han en tro och en fast man, ther mai setthe tro och litt till. Kære herre fader wore sacher at edert herredøme tecktis wnne Bencth Gylthe Venherad ther Matz kaffle hade, Tha hoppas meg, at han skall ytermera tiæniſt gøre edert herredøme och rigit ther aff, Och haffuer jach kendz wid heradet til tess jach wet edert herredømis synne her i ꝛc. Huad jach kan ware edert herredøme til ødmiwgt och tiæniſt gør jach altid gerne, her med edert herredøme alzmectig Gud befalendis. Aff morynge fredagen neſt epter hwithe søndagh Anno Domini M. D. X.

Sten Swantheſon.

(Opskriften.)

Erlig welbyrdog mann och Streng Ridder Her Swanthe Nielſon Sweriges Riigis forſtandere Syn alskeligh kære ffader ødmiwligh.

II.

Mynæ ydmiwkæ tilplictoghæ thro tiæniſtæ nw och altidh tilforne sændæ met wor herre. Erlighæ herræ og Strenge Ridder, wærdis weliæ wethæ ath jach sænder eders Strenghet nw och myn Frve tessligis III. skøne stycke Silffuer, them Per Nielſſon paa hytten antwordadhe megh i togerdags, oc klagadhæ han segh om

hyttædamæn ær wthæ och tesslighest om naaken annen del, som thenne breffwisare Henrich Lax wet eders Strenghet wnderwisæ, huat bryssth ther ær paa færdhæ, hytten oc Grwffwen ære baadhæ wigdæ effther eders werdoghetz befalningh. Jak hadhæ th = · = ther hos, æn jach fik swara forfal, the megh folghæ førsthæ aar til æn = · · = jach ganske folghæ æn nw, Togh likæwæl wil jach læggiæ megh winningh om edert gagn ther oc annerstadz thet ytherstæ i myn makt kan waræ. kere herræ, som eders Strenghet fortænker om then bryssth her war paa Slottidt, nar J foræ hædhen, særdelis om salt, hwmblæ och thor fisk, som nw staar nok til fangs i Stocholm, thet eders Strenghet willæ waræ fortænceth om naaken wntsætningh hith at gøræ met swaadan del i tide. Och som J forwisthæ megh til Snæffwingen om then skat til tessæ swenærs loon, swa swaradhæ the kort ney ther til, som Sten Olson weth eders Strenghet wnderwisæ, then skat i wynthers wtgik, han staar nw ok = = = = haffuæ J engen lith ther til ath sæthiæ. Thy erlighæ herræ beder jach eders werdighet æn nw thet J welie besørghæ thessæ fattighæ karlæ met theris klædhæ och penninge, swaa jak kwnnæ ther paa fongæ naaken godhæ swar met tessæ breffwisere, anners ær jach ganske illæ wtsath, oc wordher tha finnæ ther annæn raadt til. æn hwor jach kan woræ paa edert gagn oc bæsthæ wil jach læggiæ megh winningh om, swaa længe jach leffuer. Her met eders Strenghet alssmæctogh Gud og sancte Erik kong befalendis til ewigh tidh. Screffuit paa Westeraars tredie dag pingis, vnder mit Signet, Anno M. D. X.

Sander Arendsson.

Erligh wælbyrdogh man och Strenge Ridder Her Swanthe Nielsson Sweriges Rikes herræ och hoffwidzman, ydmiwkelighæ.

III.

Myn odmykeliga helso och tro tieneſt nu och altiid tel forne sendt meth war herre. kere herre fek jak edder herredome scriffuilse om

om thet folk edder herredome war begerendes aff Noraskogh och aff Lindesbergh, werdes edder herredoma ath vetha, ath the hafde loffuat meg eth tal ffolk aff badom bergom, meth saa skel om ther ginghe noger vth aff dalannar och aff koperbergit, nu for dosſinal schyl fek Jon Jenſſon inthe ffolk aff forſcreffne dalar och bergit, vtan bode honum en ſwmme Peninga aff ſilffbergh och koperbergit, ithermera wara the godemen pa forſcreffne Noraskogh och Lindesbergh begerendes aff megh pa edder herredomes vegne, ath te mate niwta ſamma nadh ſom the andre bergh och ville gerne geffva edder en ſwmma Peninga eller jern æpter mogelighet, ath mathe bliffwa hema. kære herre ſom edder herredome ſcreff megh til om nogra peninga, tha wil jak, thet forſt jak faar edder herredome ſcriffuilſe, ſende edder the meſte penninga jak kan af ſtad koma. kere Herre ſcriffue megh edder wilie her om bade om the bergs men och om alle ſtücke. her meth eder herredome Gud befallendes och ſancte Erik kongh. ſcreffuit wedh øklethe in die Kalixſti Anno Domini M. D. X.

Anderſſ Karſſon.

(Opſkriften)

Erligh welbordogh man och ſtrengæ Ridder her Swanthe Nielſſon ſwerigis vikis herre och hoffwidzman ydhmykeliga ꝛc.

Til ſamme Aar 1510. eller kan ſkee til det følgende 1511. ſynes deſſe tvende Breve, Saleberget angaaende, at henhøre. Det ſidſte er meget betydeligt, ſiden det ſynes tydeligen vidne om Salbergets Nyhed, og taler derom ſom et nylig anlagt Bergverk, hvor ved Bergsmændene paa gamle Noreberg fand ſig høiligen fornærmede:

I.

Myn ydhmickelige tro thiæneſſth nw och altid forſſentthma i wetthe kerre herre, ad her gar eth ſtorth rœthe om her Sten Cri-

Cristiærsson, ath han far wm kryng landeth och . . . . hylle bændener til sygh wppa eder skada och fordærff, en ære the 3. eller fyra, som honum swara wel æfftther hans wellie, da ære the xx. eller xxx. som sware honum i moth och sege swa, ath the loffwade honum alre ynthe goth och intthe goth welle the holle hanum en the danne men som ther byge och bo wppa Salleberg the sege swa, ath ær thet swa ther komber nogher, som nogen wppresningh well gøre, tha sege the swa, ad the wele aller ingen here sege hwaske hwlskap eller manskap for en menoge landeth ere tel stede oc eder werdogh først och fremsth, och ær thet och swa, ad Her Sten Cristersson kwmber tel salleberg, da haffwer jak swa retth i moth honum, ad ecke skal han blyffwe mycket ryck aff eder penninge, och weth jach, nar jach sseger alle grwffwe drenganer tel, da ære the wedh tiij. och xx. kara meth fwlle weriar. Item ma i wetthe kere here, ath jach førde nw fran nyge hytthan och tel wesstras xix. lødhe marker selff i mer. Her meth eder Gud beffallandes och alle hellge swerges patronær. hasthelyg sscriffwath wpa Salleber ffredagen nesst æffter ss. berthelmess dagh.

Anders jonsson.

(Opskr...)

Ærligh och welbordogh herre her Swante Nielsson Swærges ryckes Forstandara.

II.

Odhmiwk bon ok helse met wælwyliogh tyænisth nw ok altidh forsænth met warom herre Jesu Christo. Maa J wethe kære herre ok hosbondhe, ath wy fatighe mæn ok edher skatskylloghe almoghe oppa gambla Norabergh klaghe storlighe wara nodt ok fatighdom os gaar oppa for edher ærligheth, i swa matthe ath kryn-

krynghom alt thetta ryke kan ikke fynnes ſtorre jæmbyr og fatigdom æn hær nær os, før thy ath thet, wy fatighe mæn fordhom haffwom hafft til bærnings, føris alth til Saalebergyth, ok the køpa os mathen fraa mwnnen met ſine pæninghe, æn the ware bæther beſtandoghe till ath brwka ſin aker ok ſine ængh, ok førdha ok fræmya os fatighe berſmæn wtaf ſin aker ſwa nw ſom fordom, ok wy fatighe berſmen matthe brwke bærs arbothe, hwar thet kwnne fynnes, ſom ekke annath haffwe till dræth. Ythermere kære herre ok hoſbondhe, ſkwle Jwethe, ath then fattighdom her komber han ær ſwa dyr, ath wy formaghom ekke wæghan op met yærn, hæller brwka ſwa mykyth y dæn ene wykwnne, ſom wy førtære dæn annen. Annath ær thetta her, ath tha wy ſkwle bywhe wth then lysla ſſmwndh wy haffwe fatige mæn, thaa ær han ſwaa wan wrdhen, ath the bedhya hyn illa haffwa wart jærn. Thy kære herre, fare wy ſtorle føre, ath wardhe wy ekke nywtandis edher ærligheth ok høgheligheth till, ath wy matthom komma yn y thet Salebærghet, ok faa ther naghet til bæthre beſtanth till en tidh, thaa kwnne wy hwaſſke hyælpa edher ærligheth hæller os ſyælffwe fatighe berſmen, her farom wy ſtorlika føre, thet maa wy ſæya met ſanningh. Thy bedhye wy edher ærlikheth alle ſamyns, ath i gøre før ræthwyſone ok ware fatighe bøn ſkwldh ath ware os behyælpeligh, ſom forſcreffwyth ſtaar, ok war godhe tro ær til edher, ok wy gerne forſkylle wele arle hæller ſerle, nar os till ſakt wordher met alt thet beſtandh wy formaghom ath ſtadh komma. Ther met edher ærligheth ok wælbwrdigheth alzmæktogh Gwdh Jomffru Maria ok ſancte Erik Kwnnwngh befallendis til liiff ok ſyæl ok alth thet J wæl wylye. Scriffwith oppa gambla Norabergh, in die ſancti Egydii (p).

Wy menoghe berſmæn oppa gamla
Norabergh altidz til tyæniſth.

(p) Dette Brev, hvilket ligeſom alle de andre til Hr. Svante Sture er ſkrevet paa Papir, har været forſeiglet med Jernbergets eller Norebergs Bergslags ſtore Seigl, hvori man ſeer Maria med Barnet, ſiddende paa en Trone, med Lilie-Scepteret i høire Haand, og denne Omſkrift: S. CONVIVII SANCTE MARIE IN MONTE FERRI.

Werlig ok Walbwrdogh herre Hær Swanthe Nielsson oppa Ekesyø, Ryddare ok Sweriges Rykes Forstandher sændis thetta breff met odhmywkth.

Ved Begyndelsen af det Aar 1511. har Biskop Otto i Vesteraars tilskrevet Rigs-Forstanderen Hr. Svante Sture et Brev, hvorudi han af hannem begierer at faae en Del udi det Berg i Sala, og det paa desse tvende Grunde, først fordi de Biskopelige Privilegier tilholdte det, dernæst fordi han nu mistede den største Part af den Tiende, han, før dette Berg fandes, havde af Bondens Agerbrug. Dette artige Brev, som rekker os et Nyt Bevis om Salbergets Nyhed, er af saadant Indhold:

OTTO Dei gracia
Episcopus arosiensis.

Sinceris nostris dilectione & salute premisis. Kere her houitzman, besynnerlige gode wen, vij singe edher scriffuelsse for noghra forlidne daga, at wij skulle gore wort folk redha i Rigens tiensth, som wij ok giorde, icke œnckende wethendes, hwart wij thet sænda skulle, til Wastena eller westhergylland. Nær wij faa edher scriffuilse ther wm, skulle the komme til edher werdoghet ok wara i ritgens tienst, hwar behoff gors, ok J them haffue wile. Vij screffue edher werdoghet til i sommars til Calmarna wm thet Læn wi miste, Tesliges wm thet berg i Sala ther oss met rætte efther waare privilegier ok breffs lydelse bvrde haffue en deell wti. vij misthe waare rætte tyendh swa, ther wij til forende, før en thet berg fandz, singe v. eller vj. læsther, tha faa wij nw ecke iij. eller iiij. pund, ok haffue skade paa alle sidher. Hwar fore bidie wij eder werdoghet wille scriffue oss til, om wij skule nogon deel forwænte oss i thet berg eller nogen forlæning aff cronenne. vij wele altid wære edher werdoghet til wilie ok tienst hwar ok naar os tilsagt worder, thet Gud kenne, huilken wij eder befale saligh ok swndh til ewigh tidh. Ex *Arosia* anno Domini M. D. XI. in crastino circumcisionis, nostro sub Signeto.

(Opskrif-

(Opskriften)

Nobili viro Strennuoqve militi *Domino Swantoni* Regni Suecie Gubernatori amico nostro nobis in Cristo Sincerrimo.

I et andet Brev af 1511. skriver Frue Mette Iversdotter iblant andet til sin Herre Hr. Svante Sture, at hun lader kiøbe Sølv paa Saleberget, for dermed at sette Monten i Gang. Brevet, som vidner om hendes Omhu for hendes Herres og Fædernelands Velgang, fortiener heelt at trykkes:

Hwsfrweligh kerligh helsæ nw och altidh tilforenne sændæ meth war herræ. Alderkæreste hiærthæ, Som i bødhæ megh thil i dagh meth Daniel om nokra penninge ædher ath sændæ, Swaa wethæ i wæl, ath jach haffuer ickæ meræ æn the twsindæ marc och ther aff fik jach Benth Ericsson i sisth 200. marc, hwath ther ær vtoffuer, kan jak wel formærkiæ, ath the gøris eder behoff, nar gudh fogher i kommæ hith nedh igen, æn i skulle haffue 200. marc aff eders foghit i dalanær, kwnnæ i ther faa sølff fore, thet waræ goth, och ær sølff paa færdhæ, ther vtoffuer finnæs wæl raadh, nar i kommæ sielff til stædes. Jach lather oc køpæ silff paa Salæbergh, Swaa jach wel gernæ kommæ myntædh til gaangss, som alderstørsthæ macth paa liggær. Alderkeriste hiærthæ, Som i ok scriffuæ megh thil i dagh, at kongen ær affdragen, och myn son her Sthen følger honum effter paa fodh, alsinærtugh Gudh giffuæ honum lyckæ ther til, Togh allen waræ haffuer myn Son Szander meth myt Raadh sænth eth wisth budh aff stedh nedh til wæstergotland at forwethæ sanningh, hwre ther om ær, ther i ofortoffuit skullæ faangæ wissæ swar igen. Swaa haffuer jach och screffuit her holger karlsson thil meth Johan Wiffs budh, ath han skal sigh beware paa then sidhæ. Edhræ wennær allæ tycker raadhæligit waræ, om kongenss macth ær affdraghen, ath nar i

haffuæ besøkt thet landzting i Dalanæ, ath i æskæ eth mogeligit thal folk ther vth for eth rycthæ skuld, och thet then almwgæ kwnnæ stillæ sithiæ, wora mokit nyttæ for maangæ saker skul och i meth thet mangh actughæ folk fulfolghdæ fiændernæ, efter the æræ komnæ paa flucthen, Swaa eder forsymelsæ ecke skal mærkis ther udinnæn, Thenne breffwisare hadhæ meth sigh hith Per Wghærops drengh, hwath thiændæ han haffuer, weth thenne breffwisare eder wnderwisa, oc skal drengen bliffwæ her tilstædes til eders tilkwmsth for sakar skuld. Alssinæctugh Gudh giffuæ eders reysæ gaa wel och allæ Swerigis helghæ Patroner them jach eder befaler meth liff och siel til ewigh tidh. Screffuit paa wæsterars løgerdaghen næst efter Dorethæ, vnder myt Signet anno M. D. XI.

Mætthæ Iwerssdotter.

Item alderkæreste hiærthæ, maa i wethæ, ath thenne breffwisare henningh haffuer stort thal hafft om kongen, thet han acther sigh thil Karlmarn oc Borcholm, oc sigher han, ath the sloth ære icke wæl forwaradhæ, om naakit paa kommer, Ther om mwghæ i ythermeræ ranßakæ hans thal oc meningh, nar han kommer eder til ords.

(Opskriften)

Erligh welbyrdogh man och strenge Ridder her Swanthe Nielsson Swerigis Rikes herræ och hofwidzman, Sin alderkiæristæ hiærthæ sendis.

Mod Slutningen af samme Aar 1511. udi Julen, havde Herr Svante Sture Bergsmændene hos sig paa Vesteraars Slot, og raadslog med dennem om et Sølvberg, som da nyligen var fundet. De samme Bergmænd, saa snart Hr. Svante var død, som skede i de første Dage af følgende Aar 1512. vare de første og fornemste,

ſte, ſom hiulpe Sonen Herr Sten Sture til at blive Rigs-Forſtander igien (q).

I begyndelſen af ſidſtmeldte Aar 1512. har Provſten i Linkøbing Johannes tilſkrevet den ny Rigs-Forſtander Hr. Sten Sture den yngere et merkverdigt og efter de Tiders Skrivemaade meget vel ſat Brev, hvorudi han underviſer hannem, hvad Undervegt Sveriges Møntvæſen ſtod i mod Naboernes, og tillige giver den beſonderlige Efterretning, at Løding Mark af Saleberg holdte noget til Guld. Brevet lyder ſaaledes:

Premisſis omnibus & ſingulis, que obſequii reuerentieque ſunt & honoris. Som edert herredømme vel fortenker, ath blant annen ærende, jach eder ſiſtens til ſcreeff rørde jach om thet gotz ther Linkøpungs Kyrkio haffuer til vederkøp aff Her Trotte, Gud hans Sielnade, ath thet ſta ſculle edert herredømme til bodh for kyrkennes trangh medh frv Mereta thet ey drooq til ſinnes, oc om eder vile ſwa ware, tiente os beſt løding ſilff, ath wi motte ther met holle the dannemen halling, ther oſſ i ſtederne vnſat haffue i gode troo. Beder jac, edert herredømme vilie verdis ath biwde mik her innen ſin vilie. Item verdis oc edert herredøme vilie betracte, ath the tyſche Stæder, ther Danſke huiten haffua for II. penninge, ſende her i riket ſwara ſummor oc haffue the løding marc for VIII. marc, ther andre haffue henne for XII. Teſſligis ſætte the os Rinſke gyllene for 2½ Marc danſche, og haffue ſwa løding marc for VI. gyllen eller lithet mere, oc ſwa ær borta III. danſke marc aff hware løding marc a torra landz, oc holle os for blinde, oc om wi ſcole køpa løding marc aff them i Lypke, ſcole wi giffua ath minſte 8½ gyllen, ther os ſtaa XXI. Marc danſke oc IV. ſkilling. Teſſligis ſiden mynthet lettedis, ſteegh køpmannen op met alle ſine wara, ſom for ogen ær, ſwa ath køpmannen tyger jo II. marc betre køp a løding marc æn kyrken ridderſkapet eller almogen. Teſſligis huad XII. marc i danſke huite for løding marc holle i ſilff,

(q) Hadorphs Rimkronike p. 575. 576. 578.

ær edert herredome noog vetherligt, oc ther fore kan jac ey anneth formerke, æn ath swadane handel forbætra the Tysche oc Danske, met rigesens drapelige scada i lengden, helst met løbig marc aff Saleberg holler noget til gull, som edert herredome ytherliger storstandet haffuer, æn jak kan skriffue, oc ther fore hopes mik, ath edert herredomme vil wara anners fortenkt her epter om thette forstrefne siwa wel til edert eget som menige rikesens bestand og heder, oc ath edert herredome ey ville vende mik til nogen ogonst, thet jac gor i en gode acth, J tage ther doc aff, huys eder behager. Edert herredome her met then alzmectige gud befalendis til hans gudelige tienist oc Rigesens langlige welfærd, hwar jac kan wara eder til vilia oc bestand epter mine formoge, scole J finne mik weluilig. *Ex Lincopia* Anno Domini M. D. XII. IX. mensis Januarii, meo sub Signeto.

E. V. S.

Johannes prepositus Lincopensis &c.

Strennuo & generoso viro Domino *Stenoni Stwre* in Ekesiö militi, Regni Suetie Gubernatori, cum debitis reuerentia & honore, d. h.

Udi samme Aar 1512. har Herr Sten Sture givet Biskop Matthias i Strengenæs Brev paa en Jld i Salbergs Gruve, dateret Stokholm den 12. Julii (r). For hvilken Gave Biskopen afligger sin Taksigelse i følgende Brev:

Matthias Dei gracia
Episcopus Strengenensis.

Sincerrimis nostris in Domino dilectione & salute premissis. kære Her Sten besynderlige gode wen, om then deel i Salagrwffwo ider kære fader, gwd hans siel nade, vnthe oss for the weluilog

(r) *Dalins Hist. Tom. II. p. 871.*

uiliog tiæniſt, vij rikit och hannum offthe och idkelige giorde, beſynderlige then tiid wij komme fran Calmarne och hade anammat weſtergøland ok ørebro til ider beſtand och godha i idhra franwara, paa huilken dell wij och nu ider herredømes breff finge, i Stokholm i neſte førlidin herredaag, ffor huilkit wij ider herredøme kerlighe tacke, Swa haffwom wij fornummit paa nyth, at at the bønder ider breff aldelis førakte och wilie oſſ paa nyt wtſkiwtha, huilkit oſſ hoppes ider herredøme ingelund tilſtæya wil, Gwd førbiude, at ider herredøme ſkulle then ſmædilſe øwergaa, at wij och andra rikeſens infødde ſkule fly til bønder i ſwadanna eller andra wardendes ærende thom paa røre kunne, epter thij ider herredømes ſcriffuilſe ingen makt ſkulle haffwa, thet ware eth onth eptherdøme och jemerlig obeſtands begyndelſe, at thet i eder tijd ſkee ſkulde. Ther føre Her Sten, tykker oſſ nyttugt wara, ati wilie thom aluerlige tilſcriffwe, at the ſadanth affſætie och icke hær epter gøre wild ſadanna plict, ſom ther tilhører. Then trohet och hulſkab wij haffwe eder tilſakt thet maa ider herredømme fulleliga litha til oc inthe paa twile, wij ſetie och fulleliga liith, at ider herredømes ord lyffthe breff och Jndcigle ſkulle obruſlegen bliffwa hallin, ſom ider herredøme loffwat och giffwit haffwer, hær meth ider herredøme alzmectug Gud befallandes. Raptiſſime, Ex *Strengenes* M. D. XII. Sabbato proximo poſt aſſumptionis Marie, noſtro ſub Signeto.

(Opſkriften)

Erlig och welbyrdug man och ſtrenge Ridder her Sten Swanteſon Sweriges rikis førſtandare waar beſynderlige gode wen.

At ogſaa Erke-Biſkop Jacob i Upſal havde havt en Jld i Salabergs Gruven, ſom af Bønderne for nogen Mistanke var hannem fratagen, derom vidner en hans Skrivelſe til Hr. Sten Sture, ſaa lydende:

Jaco-

Jacobus miseratione diuina
Archiepiscopus vpsalensis &c.

Sinceris nostris Dilectione & Salute premissis. Kere besynnerlige gode wen, Wij sende i gaar en war swen til eder, at wnderwise, hwat swar han fik widh Sala bergit i tesse daghe paa edert breff, thet i sende oss ludende pa then eld the bønder hade tagit ther fra oss ꝛc. i dagh war oss wnderwist, at en bonde, som heter Olaff Magnson swarede paa samme tiid, at wij lothe slaa marghe bonder i hæl wid Rothebro, oc sidhen swælte marghe i hæl widh Stækit, hulchet ecke skal finnes i sanningen, wij wore inthe i thet slagh widh Rothebro ecke eller ware swene, the komme ecke for æn eder fader oc flere the gode men komme til ryggie fra Rothebro til Norremalm, Oss ær wnderwist at førde Olaff magnsson ær nær eder i Stocholm. Tekkis eder wnderwise honum, at han haffue fordragh seye nagot annet æn han kan meth skæl bewise, wij ære inthe hans skade begærende eller nager anners, almectig Gud giffwi tolemotiid han haver mere lidhet for ware skul, førde Olaff mangnson ær then samme bonde som war sagt for eder oc oss i siiste herredage i Stocholm, at han berymde sig tæss, at han hade faadt xv. marc oc en bwk fwl aff miodh oc wyn, for thet tal han hade pa oss i Erics messe, om fornefnde bonde ær fra eder faren, for æn i faa thetta wort breff, Tekkis eder tha scriffue fogden oc eder embitzmen i thet læn widh bergit, at the wnderwise honum oc flere aff almogen, at the leggie swadant obeqwomd tal aff pa oss oc andre gode men. Ther wil folgie owilie oc obestand wtaff, wij wiste wæl radh at sielffue faa ret aff førde Olaff, waret ecke latiid for wars herre skul, Ther er marg god man liffuendes, som tiente eder fader, then tiid han oc wij wore bestallede pa Stækit, the withe wæl hwrw thet hade sig meth slaghit widh Rothebro, oc at wij foore wæl meth the bønder, som grepne wore, tha bestalningen war forlossen oc løste thom for ware egne penninge aff the Rytters. Eder her met Gud befalendis, wij gøre altiid gerne, huat eder kan komme til gode oc bestand. Ex *Upsalia* feria VI. infra octavas assumptionis, nostro sub signeto.

I ære

I ære ſielffue plictige at gøre ware wrſækt i ſwadane ærende, ſom oſſ ſwa oretzlige paføres, ſwa at eder thet ſtraffa borde, ty thet gæller mere eder fader til æn oſſ, ty then ſkade oc fordærff, wij tha finge oc wij worde beſtallede, niwte wij eder fader aat, oc hade thet ecke eller ſket. Iterum valete.

(Opſkriften)

Strennuo ac generoſo viro *domino Stenoni Swanteſon* in Ekeſiö militi Regni Swecie gubernatori, amico noſtro nobis ſincerrime dilecto.

Endnu ſamme Aar 1512. S. Eliſabeths Dag paa Stokholms Slot, har Herr Sten Sture taget Bergsfogden, Bergmænd og menige Almue, ſom Bergs-Ret og Privilegier nyde ville paa Koberberget i Dalene, i ſin Beſkermelſe, og ſtadfæſtet alle deres Friheder, ſom dennem af fremfarne Sveriges Riges Konger og Høfdinger givne vare (s).

Omendſkiønt Biſkop Otto i Veſteraars i Aaret 1511. havde anholdet hos Hr. Svante Sture, om en Del i Salberget, ſaa har han dog endnu ikke 1513. fuldkommen naaet ſin Begiering, men igientaget den til Sønen Hr. Sten Sture og da først faaet det ſom han vilde, hvor om deſſe tvende Breve bære Vidne.

I.

Otto Dei gracia
Epiſcopus aroſienſis.

Sincerrimis noſtris dilectione & Salute premiſſis. Kere her Sten beſinderlige gode wen, ſom i wel wiſthe, ath i eders herre faders liifs tiit wij ganſka lithet nywtandes wore i Salegrwbene for andhra tiilſkindare ſkwl, och ganſka ſenth komme wij in

(s) Stokholmſke Samling af Berg-Ordninger p. 25.

i hertegrwuen och ingen deel finghe wij i bondegrwuen, En thi wore gamble preuilegia och statuta, som monga herrer, Konunger, och Førsther oss och wore forfædra ther oppo lidandis giffuit haffwe, ath nar bergh fwnnes i worth sticth, hwadh helsth thet wara kwnne, tha skulle wij strax komme ther in och nywthe en deel, saa lenge grwuen i makth wore, Som i oss sielffwe loffwade, nar i nylesth i Vesterars wore, at wij skullet footh en eldh i bonde grwuen, hwlkit wij en nw ey fongit haffwe, wor herre wethet, meth hwars tilskyndelse thet hær til skith ær, och haffwe wij ganska swor stoor skada aff wore hyttha, thi wi holle like mykit folk kosth och forteringh och ingen fordel haffwe ther wtaff, hwar fore biddie wi ider kere her Sten ffor Guds skul, ath wnne oss en deel i bondegrwuenne eller anders stades, hwar ider tickes, Epter thet wij stadde ære i ider och rigegesens mectwge ærinde poo ware swore kosth och forteringh, och komme tha en parthi in i bondegrwuene i then deel som i oss sielffwæ tilsagde, som ekke haffwe waryth riget saa mikit till gode och stigh for riget wtlakt, som wi giorth, och achte en nw nesth Guds hielp gøre. wether har wthinnen worth besta, som wij ider herredome fulleliga till tro, hwar wij kunne ware ider till kerlig gode och bestandh, skullen i oss altith fynne welwillioge och redebone. Ex mansione nostra *Gronöö* Dominica 2da post trinitatis M. D. XIII. nostro sub Signeto.

(Opskriften)

Strennuo ac generoso Militi *Domino Stenoni Sture* Regni Swecie gubernatori, amico tanquam fratri nostro nobis sincerrimo.

II.

Otto Dei gracia
Episcopus Arosiensis.

Sincerrimis nostris dilectione veneracione ac salute premissis. kere her Sten besinderlige gode wen, Vi haffwe fornumet, ati ære hitt offuer

offuer kompne aff rikessens oc edre ærende i Finland i gode motte bestelte, alzmectogeste Gud thes loffwat, oc kenne, ath ider wælfard oc tillkommelse ær oss aff alth hyerthe lyff, wij komme oc nw for nogra daga wp aff then resa til Dannmarc, nær Gud føger oss till orde komme, wij tha yterligere om beges waare resa forhandle ꝛc. Kære her Sten, nw i tesse daga wnfinge wij, oc worth ælskelige capittel idhert breff met then kerlige gonst, oc gaffwe, som i thenne fatige kyrke met forseet haffwe i saleberghet i then deel Westerarss closter hær til hafft haffwer, ffor huilken wnnelse wij eder ganske kerlige tackæ, oc wille met wart elskelige capittel oc menige klarkerith oc wndersate thet met ider altith forskille, betænckendis idre kære framfarne forældris aarligha syæle rykt, met sadana gudelige tyænsta som tilbørligit ær, oc for Gud skal antswarligit wara. Huar wij kwnne wara ider til kerlig wilie oc gode, thet skule wij altiid gerne gøre thet Gud kenne, huilken wij eder saligh till lyff oc syæl ewinnelige beffalle. Raptim ex *arosia* die saturni iii. septembris M. D. XIII. nostro Sub Signeto.

(Opskriften)

Strenuo ac Generoso viro *domino Stenoni Sture* Militi Regni Swecie gubernatori amico nostro nobis in Christo Sincerrimo.

Under det Aar 1516. kand jeg fremgive et helt vidloftigt, men tillige i Svenske Bergverks-Historien merkverdigt Brev, Herr Sten Sture tilskrevet, som fornemligen oplyser Sølvbergets Tilstand paa de Tider, lydende, som følger:

Mine odmiwgkæ tro thiæneste Eder Werdoghæt nw och altidh forsænth medh Gwdh. Kære Herra, som eder Werdoghæt mich i befalningh gaffwe om tessa nya Rymnyngh, thaa lath jach ther oppo taaghe daghen nesth epther Sancta Margretthe dagh medh XX. Karra och hwndrae, och lath saa holla vth the VIII. Daghe nesth epther, och nw dagligha sedan medh LXX. Kaara, och ther

till hwar dagh XII. Hester, som slæppe 200. Stocker fram ath Brenneberget off medh, och haffwe vii incthet annat ath ryma en hordde berget, then Kosnyngh och arbetthe, her oppo kwstath er alla redhe, grussver sügh fore hwar then Man her komber, och incthet haffwe wii till gotz kommeth en nw, ther stadwgth will bliffwe, alzmegtok Gwdh och Sancte Ertigh Kongh gæffwe vss nogra bettre hwgswalilsæ epter thenne dagh ꝛc. Latther jach och hemeliga frestaa annar stadh i Markæn, ther som inctet folg thil forendha waarith haffwer, och vil jach thet alwerligha fwlfolia oppo bodhe Sydher, thet kan nest Gwdz hielpp ecke baade stætz felæ, en thaa ath thet will mykith kwstaa, vil alzmegtok Gwdh gæffwe Naadhæn till, ath thet kwnne taaghe till gotz oppo baade Sydher, vore thet edher Herredome till eth storth och gwt gagn och en stor nodh aff Gwdh, ath eder Herredome motthe bliwe widh mackth i eder tiidh, edra epther kommondhe niwthe theras Lycko ꝛc. Saa haffwer jach edher Herredome til styckæt $4\frac{1}{2}$. paar i thenne Rymnyngh, ther aff latther jach holla III. paar qwyth och fry, saa ath the edher Herredome incthet kwstaa, thet $1\frac{1}{2}$ paar mosthe jach besörgia och thaa mogeligha, och forlæner her alzincthet borth aff for en jach komber till talz medh eder Herredome. Saa haffwe bønderna V. paar, XII. bønder om paareth, haffwer jach lattidh ryma for Joan Jønsson I. paar, thet veth enghæn vthan bønderna her i Songnen, Her Per $\frac{1}{2}$ paar, och mich I. paar. Kære Herra, jach haffwer her nesth waarith i alla störste bekomber och Faare och en nu dagligha er, hwru edher Herredome her om tyegis, sætther jach till edher, thet er alz XII. paar till hoppa. Kære Herra, Saa er allis theras bon til eder Herredome ati wille nw gæffwe thom medh thetta samme bwdh eder werdoghætz breff, och Stadfæstilsæ, som jach them loffwit og tilsaagkth haffwer oppo eder Herredomes wegna, ath paaren skulle aldrich flere bliffwe i themma Rymnyngher, ner the faa thenne Forwarnyngh, tess wiltogare ære the till at rymæ. Jach vil thet och alwerltga fwl folia, emet en bondhæ formaa en Darwerkæ ꝛc. Haffwer her och vaaridh baadhe Legthe och Lerdhe, hwar och en som

boo

boo her oppo XX. Myler nær, alle ville in i Rymnyngh, nw haffwe the siith thetta stora arbetthe och dagligha sy thenne stora Kwsnyngh, thet slor thæm myket for Næssuna, som her boo langth i froo, the frwcthe ath matsægken skal eckæ reckæ till endhan. En ære her en stor Hopp, som staa vel fasthe i theras tro, och til thæm synnes ganska godh rodh ꝛc. Saa vore thet vel nyttogth, ath edher Herredome kwnne haffwe thæn Moremesse fordragh, och incthet komme til thæn Samqwemdh oppo thenne tiidh, eder Herredome bliffwer ther myket behindrat och alle mest om thetta berget, the acthe och mena edher Herredome ther synne oppo samme Tiid, och the ære alle till hoppa, mene the thaa begaa theras ærendhe epter theras æghæn wilia. Ther X. eller XII. aff the Bønder falla oppo eth Anropp eller begærilse, ther vilia the alle till. Al edher Herredomes ærendhe kwnne J ganska vel bestella medh eth mynnogth bwdh och edher Herredomes godhe Scriffuilse til Almoghan, hwru eder Herredomes Ærendhe ære forslytthen i Dalmarc och medh the Rytzer, Fredh Dagh och Stwndher oppo alla sydor, alzmetok Gwdh tesloff haffwi, och almogen foor saadanne Hwgswalilsæ, och hwar fore sadanne god tidendhe hæm i syn stadh, berectas kryngom alth Riiget, thaa haffwer eder Herredome Rosthen aff then menyghe man, och en welwillogh almwghe offwer alth Swerghæ. Nær thæn Samqwendh er forslytthen, haffwer eder Herredome goth tilfelle ath komme til Westeros och bestælla all edher Herredomes Ærendhe epther edher æghæn wilia vthan alth roopp och behindringh ꝛc. Verddhens och vetthe, ath jach haffwer nw sænth in oppo Vesteros Mynth, sedan Sancte Eriigh Kongis dagh, 150. og 43½ lødig Mark Sølff aff Hytterna och nogon lodh øffwer, Swman aff Myntthet ighen løpper siig 2500. Mark och XX. Mark øffwer. Vil jach en nw nesth Gwds hielpp lathe gøre XXX. lødig Mark til innaan Maaremesse, mer om jach kan ꝛc. Kære Herra, saa er jach ganska illa vsath for Jærn til Hytternas behoff. Kirkio herran her i Songnen lontthe mich 3½ Fath løppe jærn (s)

(s) I et Brev, som Ao. 1504. er tilskrevet Hr. Svante Sture, heder det: Kære Herre beder jeg eder gierne, at I vilde sende ½ Læst Løppe Jern ower bode til Bolther til thet ny Skib oc til Slotz behoff ꝛc.

ath holla Hytterna oppe med tiil Moremeſſæ, ellis haffde Hytterna ſtoth for mich vtan myn tack, Kwnne jach faa thet falth for penninga, thaa vore mich engen Nodh. Al annan ankwſth, ſom mich her behoff gors, haffwer jach och kan wel beſoria medh penninga vthan jærneth. Kære Herra waare fortenckte tiil 2½ eller 3. leſter loppe jærn hiid meth thet ſnaraſthe att holle Hytterna medh, tiil aakefore bliffuer. Oſmwdz jærn thiæner ecke vel ath ſmelthe medh, om Loppejærn kan foos ꝛc. Saa acther jach nw ſtrax epter Moremeſſe opp ſætie Hytterna paa otthe dage, och latthe mwre ſkorſtena i them, ther forderffwas en hwar then Smelttare, jach offuer komber och tiid ſætther, aff thenne ſtarckæ Røkæn ꝛc. The Hytter ære ganſke illa thilſatte och byggdhe, jach moſthe ther rodh til fynna moth thenna Vintther, ehwat thet kwſte kan ꝛc. Kære Herra, her wanker och ganſka twnth til ſølffwer oppo berget, bønderne faa lytthet tiil Malm och Berget er ecke mer en VI. paar i Gruffwenar, och Berget er ecke viidh ſaa fwlle macth, ſom thet her tiil varidh haffwer, och the Herremæn och Bergsmæn haffwe XVII. paar i Forlæningh, ſom aldrich haffwer kommyth och eckæ komber heller epther thenne tiidh 1. Lodh Sølff tiil Mynttet aff, eder Herredome tiil godhe, och the haffwe i thet neſtha Berget inna och meſte delz bortthæ allan Malmen, ſwme latthe ſielffwe ſmeltthe, och ſwme ſælye theras Malm for Sølff vtſongnys bøndher, och aff al then køppe Malm, ſom her køppis, komber ecke eth Lodh tiil Myntheth aff, vthan Stocholms boaa køppet alth opp tiil 2. øre och XII. Mark lødig Marken, badhe i Henemora Songh och allæ annarſtadz, ſom thet falla kan, och the ſølff ſløſera veth Olaff Byørnſſon fwlgranth. Vore thet vel mogeligit, ath the motthe gøre redhe fore, hwar the framdelis ſælye ſadanna Sølff, och acthe thet Forbwdh, ſom beſcriffwit ſtor, wiidh Twlbodhan ꝛc. daglige for theras ogon. Sadanna Koppenſkap følge en ſtor Skadhe med ꝛc. Teſligis haffwer her waarith Huſtru Kadrin Niels Gwlſmedz Huſtru och flere medh hænne her oppe Berget hos migh, och faaridh Gordh froo Gardh, latthet ſy-

edher

edher Herredømes opne breff, och latthet thet læsseth for hwar bondha, och stoth thæm foor allan fara, om the them lødig Mark Sølff sielya vildhe for XII. Mark och II. øre. Kære Herra, saadanne Breff vtgæffne ære eder Herredøme til stor Skadhe och en stoor willa her blandh almoghan, jach mosthe alsforthy lempeligæ starffaa thæm, som Sølffwet soldhe, saa ath annar syr wedh ꝛc. Tycgis eder Herredøme ath latthe aname the 2500. Mark aff Myntthet nw om Moremessæ, och kalla en deel aff eder Herredømis gotz igæn med, saa laucth the rækkæ kwnne, the penninga gører ther incthet lengher staa, nest Gudz hielp ther skal och snarth komme meer in ꝛc. och røre oppo thet Hallans gotz, som Henningh Gagghe och lille Her Jacob Her Hendrich Kromedygh til pantthe satthe, och thet fwlfolia medh penninga, thet sloge eder Herredømes owenner for ogonen i Dalmark, ath eder herredøme ære wildh saa fwlle Macth ꝛc. Kære Herra werdhens til eckæ taage mich till mistiggis, ath jach saa dierffwelige her om scriffwer, kænne Gudh jach gior thet i en godh acth, myne tro thiæneste actandis i alle tesse forstreffuæ ærendhe ꝛc. Edher Werddoghæt thæn alzmegtok Gwdh och sancte Eriigh ewiigh befallandis. Snarligh aff Wesby ꝛc. Anno Domini M. D. XVI.

Kædiil Pawalsson.

Erligh Velbyrddogh Man och Strenghe Riddare Her Stæn Stwre Swergis Riigis Forstandare, Syn kæra Herra med al odmiwgh.

Hos dette Brev ligger et andet og mindre, i samme Materie, og uden Tvil ved samme Tid skrevet, saa lydende:

Mine odmiwgke tro thiæneste ꝛc. Kære Herra verdhens vethe, ath jach engelunde kan fortoffwa her thenne dagh, jach moste lattha driffwa i morgen. Tesligis ære ther oppo berget 2. Mandrappare, som jach her loffuit ath fly Screfft i morgen, med Byscop-

pen

pen ær ther oppo, teſligis mongh annan ærende, ſom beſtellas ſkule paa eder Herredoms vægna, om Gwd fogher Helbrodhen. Morghen om VIII. dage viil jach komme inctil eder igen medh 100. lødig Mark Sølff in oppo Myntthet, och meera, om Lycken ær medh. Jach moſte i morghen ſcriffua nyth Mantal oppo Skatthe Sølff, och gørs behoff, ati ſende mich opp 500. Mark penninga ath køppa Sølffuer fore, Mynttemeſtaren haffuer them tiil redhe, nere Skattaſølffuit begynner gaa vth, thaa gøres penninge behoff. Verdhens och waara fortenckte om VI. Leſter Loppe jærn til Hytterna, Bengt Brunſſon kan them vell beſtella. Thet gagner eder Herredom 1000. lødig Mark Sølff igen. Kære Herra, om al ærende kan thenne Breffuiſare Olaff Laurenſſon eder Herredome vnderwiſſa. Thet ſkal vel waara plas ath faa Skatteſølffuit rederliga vth i thenne Omgang, ther fas ganſka lytthet til Malm. Edher werdogh then alzmegtok Gwd befallandis.

Kædil Pawalſſon.

Erligh Velbyrdogh Man og Strenge Riddare Her Stæn Stwre Swerigis Rigis Forſtandare, Sin kære Herra odmiwglik.

1517. har Koberbergsmænd, Sølvbergsmænd, Jernbergsmænd, og menige Almue over alle Dale, paa ny forſikret Hr. Sten Sture om Troſkab og Biſtand imod Kong Chriſtian den Andens forehavende Indfald i Sverige, ved efterfølgende merkelige Brev:

Wor odmiwg weluilig tro Tiæniſt oc Hwlſkap altiid forſenth met wor Herre. Kære Herre, wii finghæ idert herredomis Bwdh oc Scriffuilſe, i huilkæ idert Herredome rører, at Konwng Criſtiern achter ſtig nw endheliga hitt till Swerigæ, wnſetthendis wnge Erkebiſpen, ſkinnæ, rowe oc brænnæ Riikit wtoffwer, om han

Macht

Macht faar, thet Gwdh forbiwdhe, achtendis slig oc hardeligæ hempnæ hans Forældræs Skaadhæ oc offerdh ꝛc. Saa ginghe wi strax till tals al Almwgæ i Twna Soken Søndagen nest efter Paschaa daagh, och offwer enss wordhæ allæ meth en Rosth, at gaa Man aff Hwse, om saa kwnne behoff gøris, affwærie wort Fædernis Rikis Skaadhæ oc Forderff. Ythermere wordhe wii thaa strax vtnempdhæ, Tolff aff Twna Soken, Fyræ aff Vikaa, aff Henemora, aff Skødwe, aff Hwseby, ok aff alla Soknar forsamblis pa Koberberg, Thet wii oc saa giorde then Søndagen nest epter quasimodogeniti, at endrechteligæ oc alwarligæ samfelle oss i thette Richesens wordandhe ære, Och wore wii thaa till tals vedh Koperbergs Kirke, som ære Koperbergs Men, Sølffbergs Men, Jernbergs Men, Tolff fulmyndigæ aff Moræ Soken, siiden aff alle Soknar offwer menigæ Dalaa meth all Almogens Jaa fullaa Macht oc Samtyckiæ. Ther hørdhe wii ider Herredomis Scriffuilse oc Befalningh. Och thaa wordhe wii aldelis saa offwer enss, ath fwlkompligæ oc obrotligæ halla thet Hulskap, Manskap oc Troheth, wi alle edert Herredøme tilsaadhe nw sist i Twna. Tesligis vele wii bliffwe vedh thet tall, wii saman hadhe meth Sweriges Almogæ paa Næss ængh, stadugt bliffue wort Fædernes Rike hullæ oc retradigæ, hatha oc fordriwæ alle the, Ritchit wele forraadha, Saa wele wii oss nw strax redhe gøre met wor fwllæ wærior oc sithie alle redhe, at huath Tidh thymæ eller Stwndh wi ider Herredomis Bwdh oc Scriffwelse faughæ, wele wii strax wtgaa met saa stor Macht oc Manna taall, som idert Herredøme i Breffwedh begære. Ther skal idert Herredøme sig alwarliga paa laathæ. Idert Herredøme her met almectig Gud befalendis. Screffuit paa Koperberget Mandagen epter Ridder Sancte Oriens Daagh, Anno Domini M. D. XVII. wnder landzens Insigle trickendis paa Ryggen.

Koperbergs Men, Sølffbergs Men, Jernbergs Men, oc menigæ Almoge offwer allaa Dala.

Erleg welbyrdig oc Strengæ Riidder Her Sten Stwre Sweriges Riiches Forstandere, theræ kære Herre ødmiwglige sendendis.

Da Kong Christiern II. i Aaret 1520. var kommen for Stokholm, lod han Tisdagen for Christi himmelfarts Dag udgaae Breve for at samenkalde Rigets Stænder til et Møde i Stokholm, og nævner derudi, foruden Fribaarne, Frelsesmænd, Kiøbstedsmænd, ogsaa i sær Koberbergsmænd, Siulfwerbergsmænd, og Jernbergsmænd (u).

Udi det Fordrag, som samme Aar Onsdagen for S. Egidii blev giort paa Vangsøen for Stokholm imellem Kong Christiern II. og Hr. Sten Stures Enke, blev iblandt andre denne Artikel betinget: Hwes deel aff kronens renthe oc afradt paa koperbergit, som fallen er oppaaren war, før end Her Sten hennes husbonde dødt bleff, skal Frw Christine vhindret følge, hwor thet findes endnu vskindret paa hennis gaarde eller hytter (x).

I dette Aar 1520. har det formodeligen været, at det forhen indførte Forslag om Salberget er indgivet til Kong Christian den Anden, hvori det raades hannem, at ikke give dette Sølvberg til andre, men beholde det som en Skat for sig selv og lade det bruge med hundrede Finske Karle og 50. Berg-Knegte. Kan vel ogsaa være, at Høibemeldte Konge ved desse Tider har haft noget for med Bergverker i Finland, i Fald det er ham, som den tilforn anførte Fortegning er tilskrevet om de Ting, som til det Finske Bergverk behøvedes. Men om begge Dele skal kan skee Eftertiden give vissere Oplysning.

Udi den Forsikring, som Borgerskabet i Örebro og Almuen i Nærike i bemeldte Aar 1520. gave Kong Christiern II. om Huldskab og

(u) Docum. hos *Hadorfs* Rimkrønike p. 442.

(x) Ibidem p. 449.

og tro Tieneste, nævnes, næst efter Kiøbstedmændene, Bergsmændene paa Noraskoge, og derefter Kronens Skatskyldige Bønder, Landbo og menige Almue (y).

Ligesom ellers Bergsmændene i Sverige, i Sønderlighed de af Dalene, som gemenligen kaldes Dalekarlene (z), næsten altid havde holdet med Rigs-Forstanderne og det Parti, som vare Kongerne og deres Tilhængere imod, saa vare de ogsaa de første og Formænd for de andre Sveriges Riges Indbyggere, som 1522. reisede sig op imod Kong Christiern II. og opsagde Hans Majestet Huldskab og Troskab. Det er derfor, Mester Gotskalk Eriksøn, en af Kongens tro Tienere, i det merkelige Brev, han fra Stokholm skrev sin Herre til, raader hans Naade til at skikke sin Magt ind i Landet og at straffe Dalene og de Bierge, Helsinge, og andre, som desse Forderv mest have begyndt, og ført den anden fattige Almue dermed ud (a). Opsigelse-Brevet, som de skikkede Kongen, begynder saaledes: Eder Høyboren Første och Stormæctigh Herre Her Crisstiærn met Gudz naade Dannmarcks och Norigis Kungh ꝛc. Gøre wi Koperbergismæn, Sølffbergismæn, Jærnbergismæn, Staalbergismæn, Kopstadzmænd, krononis skatskyllige bønder, Landbor, och menige almoge, som bygge och boo i Dala och wtoffuær alt menige Sueriges Riche met thette wort opne breff wittherligt ꝛc. og har denne Slutning: Screffuit pa Twnæ Landztingh, mondagen nest epter palme Søndagh wore, wnder wort egiid oc noger Landz tesligis Herredz Indsegle, oppa menige Sueriges Richis inbyggeris vegnæ, Anno ꝛc. M. D. XXII (b).

(y) Ibidem p. 450.

(z) Om dennem melder *Agricola* de vet. & nov. metallis 1546. p. 408. Sed Suedorum Metallici, vocabulo ex valle & viro, qvi firmo & magno animo sit, composito, *Dalekarli* nominantur. Conf. ibid. p. 410.

(a) *Hvitfelds* Hist. p. 1185.

(b) Originalen er paa Papir, med otte Seigl trykte uden paa Ryggen.

Endnu har jeg et Par Documenter at tilføie, hvoraf det første skulde tilforn været anført under Aar 1444. Dette Brev, i hvilket Kong Christoffer af Beyern giver Folke Thureson Frihed og Frelse paa sin Hytte Nordansiø i Norabergs Lag liggende, lyder saalunde af Originalen:

Wii Cristoffir met Gudz naadh Swerges, Dannmarks, Norges, Wendes ok Gøtes Konungh, ok Hærtogh i Bæjaren, ogh Palanz Greffwe oppa Riin, kærliaha met Gudh, Kungøre wii met thetta worth opet breff, ath wii haffwe giffuet oc vnth waar oc Rikesens tro tiænare wælbyrdogh Man Folka Thureson, hannem oc alle hans æpterkomande, frælse och friheth oppa sina hytto Nordansio i Norabergs Lagh liggiandes, met alla hyttone til lagher, som aff aller til ligath haffuer, ec æn spørias kan, som hans hustrw rættha egith ok arff ær. Oc forbiwda wii wara fogotha oc æmbøtis Mæn, hoo the hælzth kunna wara, ffornæmpdha Folka Thurson æller hans æpter komandho her hindre æller qwælia vthi æller offrættha, vndher wara konungrligha hæmpdh oc wrede. Datum *Castro nostro Stocholm* Anno Domini M. CD. XL. qvarto, sub Secreto nostro, ipso die beati Sigfridi Episcopi, die & anno, ut supra est notatum.

Det andet er mere betydeligt, og hører under Aaret 1489. Det er en Forordning af Sveriges Riges Raad om Sølv til Mønten i sær det af Sølvbergs Gruven, nemlig den samme, som nævnes udi den under 1491. forhen indførte Ordning, hvilken jeg da savnede, men siden har fundet Originalerne af begge, paa Pergament skrevne og sammen heftede, og med 19. hængende Indseigl forseiglede, hvoraf det første og sidste er borte. Denne Forordning, hvortil den forige egentligen er et Tilleg, lyder saaledes:

Wij eptherscreffne Jacob med Gwdz nadh Erchebiscop i Vpsale, Kort i Strengnis, Oloff i Westheraars, med same nade Biscopa, Sten Stwre Swerigis Richis Forstondere, Nigels

Stw-

Stwre, Gregers Matson, Ake Jønson, Erik Atteson, Iwer Gren, Hans Ageson, Nigels Faderſſon, Bengt Criſtierſon, Riddere, Nigels Clauſſon, Swantte Nigelſſon, Knwt Eſkilſon, Criſtiern Johanſſon, Erik Trolle, Nigels Boſon, Bengt Gregerſſon, Lindorm Biørnſſon, Sigge Larſſon, Bengt Faderſon, Jøns Knwtſon, och Peder Erikſon, Vepnare, Sweriges Riches Radh, Gørom vitherligidh, ath Arom epter Gwdz byrdh M. CD. LXXX. nono, Torsdaghen neſt epter Egidii, ware wi forſamblade i Rigeſens Ærende her i Stocholm, i Grabrødra cloſter, och forhandlet i blandh annidh om Myntidh, hwro thet beſt ſcwlle bliffwe beſtondende widh makt, och ware swa offwer eens medh waar Høffwitzman, at inthet annid ſcal beris op i Twllin i Stocholm en Silff, Swa ath thedh kommer pa Myntidh, ſom gamalth och ſoorth waridh haffwer. Teſligis haffwe wi och waridh offwereens i Myntemeſtarens, Borgemeſtare och Radſins, Gwlſmedir aff alle Stedher, och theris Sendebwdh aff Silffbergidh Nerware, At epter thenne her Dagh alle Silffbergsmen ſcole gøre fynth och ſkærth Silffwer, och ſla ther oppa theris egidh boo merke, Siden føre thet til Bergsfogothen och Teknmeſtaren, ath han thet proberer: Finner han thet fynth och ſkærth, tha ſcal han ſlaa ther Krononis Merke uppa, och ſcal eller forma ingen forwegre honom, ath han ma wyke bøye och probere Silffweridh, thet beſte han kan, swa ath han faar ſye thet innen. Kommer och nogidh Silffwer for Fogote och Teknmeſtaren, ſom icke ær fynth, tha ſcal Teknmeſtaren the gøre fynth, for en han ther Krononis Merke oppa ſæther. Scal han haffwe aff hwar løbigh Mark fynth Silffwer twa Penninge, och fyre Penninge for thet han gør fynth, for syn mode, thet ſcal han gøre medh ſin egin Redſcap, ſom ther til horir. Ther oppa ſcole alle Silffbergsmen medh Myntemeſtaren holla Teknmeſtaren frii Koſth och Hws. Sidhen ath Silffweridh ær swa fynt giorth och merkt, ſcole the ingom androm thet ſælie vthen Myntemeſtaren, oppa thet ath Myntidh motte forøkis, och swadane ſcade och forderff ſom her til waridh haffwer pa menige Swe-

rigis Riche, och tess Inbiggiare, motte affleggis, Swa ath Silffwidh icke førdis i frømende Landh, som her til sketh ær. Sker thet och swa, ath Teknmestaren sigher Silffweridh icke ware synth, och then thet ægher sigher thet synth ware, och kwnne thes icke eens worde, tha sende egenden thet til Myntemestaren, och han thage tha Werkmestaren i Gwlsmidz æmbethet i Vesteraars, och en annen Gwlsmidh, hwem henom teckis, hwad the tre gylle, bliffwe gylt, och egenden haffwe ther medh inthet forbrotidh. Item scal Myntemestaren icke dyrere bethale lødigh Mark synth Silffwer, en 10½ Mark, och hoo ther inrichis, Gwlsmedir eller andre, Silff behoffwe ath kope, tha scole the thet kope aff Myntemestaren for same Penninge, thet honom icke gørs behoff, och hwar Myntemestaren swa seliende wordher, ther sætie han sith Merke oppa. Fins och nagidh Silffwer omærkt i anner Mannis Hendher, en then thet giorth hawer, tha scal thet ware forbrotidh, och hwar soche sin Fongeman. Item ær hwar Bergsman pliktidh ath lade merke sith Silffwer innen XIV. dage sidhen thet driffwidh ær, anners bliffwer thet och forbrotidh, som forscreffuit staar. Fwnnis och nagher, ther kopte, salde, eller wtførde forscreffne Silffwer, anners en som forscreffuit staaer, tha scal han haffwe forbrotidh Liff og Godz. Giffwe wii alle fwlle Makth, ath hoo thet kan fins eller bekrekta nagon, ther nogidh Silffwer annerledis koper, sælier, eller wtforer, ath han scal thet aname och beholle fore sit egidh, och ladhe forware Personen til retta eller sware hans saak, och scal han føre thet Silff pa Myntidh, och sælie thet Myntemestaren til Mynsens behoff. Item scal Myntemestaren giffwe strax hwartom sin redhe bethalning for sith Silffwer. Ware thet sache, ath Myntemestaren hade strax ikke redhe Penninge ath bethale medh, tha scal hwar man ware tilpliktogh ath forbide epter syn Bethalningh i VIII. Dage och ikke lengher, ther mage the alle tryggeliga borga och læna oppa, wthen the ther ære swa fatighe som bære en lødig Mark eller myndre, the scole strax haffwe theris betalningh. Framdelis hoo ther gør Akome pa Myntemestaren, hans tienere, Fogothen, Rigesens tienere, Teknmestaren, eller andre Embitzmen

men i fornempde Rigesens ærende, haffwe forbrotidh Liff och Godz, och ingestadz nywte Fridh her i Richidh, hwask i Kirkie, Closter, eller Grwwe. Wii haffwe och befolidh Her Nigels Stwre, alle hans epterkomende, Hoffwitzmen pa Westeraars, och alle andre, ath the trolige beuise thet i alle tesse forscreffne ærende, ath swa worde hollidh, som forscreffuit staar ꝛc. Datum *Holmis*, in momasterio fratrum minorum, anno, die, ut supra, nostris sub secretis & sigillis.

Foruden alle desse efter Aarene anforte Data og Documenter findes ibland Beviserne til M. Sahlstedts Stora Tuna Minnesdøme (c) adskillige hidhørende artige Breve af XIV. og følgende Seculis, som her paa sine Steder burde til sit Indhold været nævnede. Og vel mueligt der end kunne være flere i andre Bøger, som mig ere ubekiendte eller nu ikke ved Haanden. Men dette maae være nok skrevet om de Svenske Bergverkers Ælde og Oprindelse. Om deres Tilvext og lykkeligere Fremgang under de følgende Konger af det Wasiske og andre høie Huse, overlader jeg til enhver at giøre sig underrettet af de Svenske selv og deres egne Skrifter, eftersom det blev mig alt for vidløftigt derom at handle og mit Øiemerke uvedkommende. Om jeg ellers kanskee har fortienet nogen Utak i Begyndelsen, ved det jeg haver berøvet de Svenske Bergverker saa drøig en Part af deres hidindtil hafte høie Ælde, saa er det alene skeet for at lede og ledes saa meget nærmere paa Veien til Oplysning i en saa betydelig Part af den Svenske Historie: Men jeg haaber, ved Slutningen at have givet fuldkomligt Vederlag i de mange tilforn utrykte Documenter, som jeg, de Svenske Metaller angaaende, nu haver ført til Lyset. Formodende, at noget af det efterfølgende ei heller skal blive vore Naboer ubehageligt.

Skaa-

(c) Sær under No. II. XI. XLVII.

Skaane, Halland, Bleking.

Fra Sverige skulde jeg vel begive mig lige ind udi Norge, men maae dog først giore en kort Omvei igienem Dannmark, og see, om dette Rige eller noget af de tilgrændsende Landskaber, som enten nu ligge eller før have ligget under vore Kongers Herredom, haver yttret noget Slags Malmstreg, eller været bekiendt for at indeholde nogen underjordisk Skat af Metaller.

Som nærmest, kommer jeg da først til Skaane, Halland og Blekingen, hvilke Lande, fra de allerældste Tider, og saa høit op i Tiden, som med noget troverdigt Skel bevises kan, have hørt til Kongeriget Dannmark, indtil de for nu et hundrede Aar siden bleve ved de Roskildske og Kiøbenhavnske Freds Tractater overdragne til Sverige. At desse Lande, i sær Halland og Blekingen, har Berge nok baade større og mindre, derom kan ingen Tvil være, ei heller ere de i nyere Tider ubekiendte for at indholde og fremgive adskillige Mineraler og Metaller: Men om man der til Lands i gamle Dage og mange hundrede Aar tilbage har vidst af saadane at sige, derom har jeg hidindtil næsten forgieves søgt Underretning. Hvad jeg veed, vil jeg meddele andre. Kanskee der tør være noget iblandt, som ikke tilforn er almindeligen bekiendt, og som kunde sette andre paa Spor til at søge flere Oplysninger.

Her Richardson, i sin Beskrivning om Halland, beretter om dette Land, at han ved Aar 1704. havde hørt tale om Sølv-Malm, som skulde være Tegnelse til i Abild eller Asige Sogn. Oprindelsen til dette Rygte var kommen fra nogle Sariske Bergfolk, som iblandt andre Krigsfanger vare overførte fra Polen, og forlagte i Stæderne udi Halland. De af dem, som komme til Falkenberg, havde underveis spurt, om der ikke var noget Sølv-Bergverk i Nærheden, hvilket, endskiønt det blev negtet, de dog aldeles paastode. Dette blev vel bragt for Øvrigheden, men om noget Forsøg siden er blevet giort, det veed Forfatteren ikke. Dog gik Ordet, at

intet

intet Bergverk der i Landet kunde optages for Mangel paa Skov (d). Hvad om denne Sølv-Malm kan være eller ikke, lader jeg saa meget heller staae ved sit Verd, som jeg hverken i Tunelds Svenske Geographie, saa vidt han om Halland handler, eller i en Disputation om Halland, som under Prof. Brings Præsidio er udkommen (e), finder mindste Spor om Bergverker. Men om Halland end ikke har saa ædle Metaller som Sølv i sit Skiød, saa har det dog fordum og i temmelig gamle Tider haft et Slags Jernverker at opvise. Jeg kan derom fremlegge en gandske rar og for meget faa bekiendt Efterretning, som jeg har taget af en gamel skreven Bog, hvorudi man fordum har giort Udtog af alle Sorø Klosters ældste Gave-Breve og andre Documenter angaaende dets Stiftelse og de dertil givne Godser og Ejendome indtil ved Midten af det XV. Seculo. Dette Manuscript fortæller af Original-Brevene, at vor store Ærkebiskop Absalon i Aaret 1197. har skenket til Sorø-Kloster den By Toaker i Halland, hvor de ei alene kunde hente sig fornødent Bygnings-Tømmer, men endog koge Salt, og det som mere er, opgrave Jern af Jorden. Efter hans Død, da der opkom Trette imellem Indbyggerne af bemeldte By og Brødrene i Sorø om Skovene, har hans Eftermand den berømte Ærkebiskop Anders Sunesøn, foruden at han forærede Biskops-Tienden af Toager til Kloseret, ogsaa skillet Tretten ad ved en ny Grændseſetning, og derom sit obne Brev udgivet. Efterdi denne Efterretning derforuden ei alene taler om Syndre Jernvirke og om en Jern Mølne hvor man tilvirkede Jern, de molendino ubi fabricatur ferrum, men endog kan tiene til Oplysning i Landets Geographie, agter jeg den verd hel og holden at indføre:

Venerabilis pater *Absalon* Archiepiscopus sollerter attendens, quod progenitores sui domum de *Sora* propriis fundaverunt bonis ac multipliciter locupletarunt, proposuit eorum excellenter in omnibus sequi vestigia, cupiens adeo eundem cum eis in vespere denarium

(d) *Jac. Richardsons* Hallandia Antiqva & Hodierna. Stokh. 1752. p. 244. 245.

(e) *Joh. Grimbek* Dissert. de Hallandia in genere, Lund. 1751.

assequi, unde compassus indigentiæ dictæ domus specialiter de lignorum inopia, quibus necessario opus habebat pro consummandis ædificiis, contulit fratribus & monasterio *villam in Hallandia*, quæ *Toaker* dicitur, ubi sal decoquere, & *de terra ferrum extrahere*, atque carpenta pro ædificiis sufficienter habere possunt, eamque cum domibus, agris, pratis, & nemoribus, quæ pari sorte secundum funiculum distributionis eidem possessioni pertinent, & præter hoc unam spcialem partem ejusdem silvæ, qvam a cohabitatoribus emit, & cum universis pertinentiis suis assignavit in sui memoriam atque elemosinam perpetuam. Sunt autem extremitates ejusdem possessionis *Toaker* certis distinctæ limitibus & terminis, qui sunt, videlicet ab aquilone fluvius *Thyrle* usque ad mare, a meridie rivulus, qui dividit terminos *Mothorp* & *Toaker* usque ad mare, ab oriente via, qua transitur Thyrle usque ad terminos Mothorp, ab occidente autem ipsum mare. Porro villa Toaker in quatuor secatur partes & habet in qualibet sui parte marcas sementis quinque, & qvartum est monasterii, in semente tantum est ejus & in communi silva & cum hoc etiam silva illa specialis, de qva supra, qvam a certis venditoribus optinuit, qui satis lucide describuntur in ipsius autentico, quod est de Anno Domini 1197.

Post mortem autem Domini Archiepiscopi litigaverunt habitatores prædictæ villæ cum fratribus super eisdem terminis silvarum, qvi termini tandem in præsentia Domini *Andreæ* Archiepiscopi successoris ejus taliter exstiterunt diffiniti, quod terra, qvæ in prata dividitur inter utrosque ampnes *Vthros* & *Thyrle*, bondonum est de Toaker, ita tamen quod ligna non ferentia fructum habeant duntaxat in sua potestate, ligna vero in eisdem pratis fructum ferentia, sive steterint, sive deiecta fuerint, semper pertineant monasterio, & ista pratorum divisio inter prædictos duos ampnes *Vthros* & *Thyrle* protenditur usque ad terminum, qui *gamle hæghet* dicitur. Silva autem integra & indivisa, qvæ protenditur de via, qvæ ducit ad Mothorp & usque ad mare, tota est monasterii. In silva vero orientali silva monasterii protenditur *de molendino*, *ubi fabricatur ferrum*, & per viam, quæ

quæ ducit ad *Syndre jernwirke*, & ſic uſque ad terminum, qui *Thyrleruth* nuncupatur. Hanc terminorum diſtinctionem annotavit idem Dominus *Andreas* Archiepiſcopus in autentico ſuo.

Porro ad omnimodam evidentiam omnium terminorum totius poſſeſſionis *Toaker* ita diſtingvuntur apertius idem termini, & ſunt primo occidentaliter ſilva *ſunnen Vthros*, quam fratres a bondonibus juſto concambio quondam habuerunt, habet terminum, ad aquilonem ipſum ampnem *Vthros*, ad meridiem ampnem, qui vocatur *Thyrle*, ad occidentem ipſum mare, ad orientem vero habet terminum *gamble hægth*, quod poſitum eſt inter prædictam ſilvam & qvædam prata, qvæ *aa ænge* nuncupantur, quod *hægth* protenditur de *Vthros* uſque ad *Diurebek*, ſed ultra *Diurebæk* uſque *Thyrle*, tam ſilva quam prata integra & indiviſa ſunt monaſterii præter quædam prata, qvæ poſſident bondones, quæ inter monaſterium & ipſos bondones ſatis lucide per terminos ſunt diſtincta, ſilva vero & prata, quæ ſunt *ſunnen Thyrle*, habent terminos, ad aquilonem ipſum ampnem *Thyrle*, ad meridiem *Merchebech*, qui dividit inter poſſeſſiones *Mothorp* & *Toaker* uſque ad mare, ad orientem viam, qua tranſitur Thyrle, & ducit ad terminos Mothorp, ad occidentem vero ipſum mare. In ſilva orientali ſunt termini *Jernmölne* per viam, quæ ducit ad *Syndre jernwirke*, in *Gythewath*, & ita tranſeunt per rivulum *Vrangebek*, qui interfluit *poſſeſſiones Comitis* & ſilvam monaſterii, & deſcendit in ampnem Thyrle uſque ad terminum, qui *Thyrleruth* nuncupatur.

At Blekingen fordum haver haft noget Slags Jernbrug, tilkiendegiver Ol. Wormius **i hans** Muſeo **med deſſe udtrykkelige Ord:** Excoqvitur etiam *ferrum e terra rubra ferrugine qvaſi tincta*, qvalis illa, qvæ in *Blekingia* colligitur. **End videre ſiger han:** Tacitus refert Gotthones coluiſſe *ferrifodinas*, qvod etiamnum verum, imo in *Blekingia* & Norvegia *ejus fodinæ* extant ditiſſimæ (f). **Jeg har tilforn i den Artikel om Sverige talet om Gotthonernes Jern-Gruver,**

(f) Muſeum Wormianum p. 123.

og troer ikke, at de har ligget enten i Dalene (g), eller andensteds i desse Nordiske lande: Nok er det, at man af Wormii Ord kan slutte, at Blekingen i hans Tid har fremgivet Jern enten af Myrer og Søer eller af sine Berge. I de nyeste Svenske Beskrivelser om dette Land finder jeg vel, at i Giæmsø Sogn i Listerherred er et Stang Jerns Brug kaldet Peterfors, men der meldes ikke, hvorfra Malmen tages, tilmed er Verket ganske nyt og først anlagt for en Snes Aar siden (h). Et andet Jernverk med Maf-Ovn, Stang-Jerns og Knibhamrer udi Tving Sogn i Medelstad Herred, kaldet Tornefors, er endnu nyere anlagt, men derom gives tillige vis Efterretning, hvorfra Malmen kommer, og at den er af Landets egen Afgrøde, nemlig opgraves enten af Myrer og Moradser, eller af ferske Søer, af hvilke 47. der i Egnen ere rige paa Jern-Erts (i). Men at Blekingen ikke des mindre i gamle Dage ogsaa har givet Jern, ei alene til Indbyggernes brug, men endog til Afsetning hos Fremmede, kan snart ikke tviles paa, naar man i gamle Brevskaber finder Blekings Jern udtrykkeligen nævnet. Vist nok har jeg i mere end et Document læset derom, men, som jeg nu ikke paaminder mig mere end et Sted, maae det samme, siden det er baade gammelt og godt, være Bevis nok for mig. Det er af en ældgamel Flenesborg Byes Skraa af An. 1280. hvis 93. Artikel setter Tolden paa adskillige Metal-Varer saaledes: Told for *faat Staal* sex penning, for *pund Kopær* thre penning, for *hundrith Climp Jern*, eldær *Blekungs Jærn*, eldær *Kalmars Jærn*, sex penning. Baron Horleman, paa sin Reise igienem Blekingen, nævner Granfors Koberhammer mellem Hoby og Assarum, men formoder, at Kol saa vel som Garkober hen-

(g) *M. Sahlstedt* i sin Stora Tuna Minnesdomme p. 14. 15. 16. finder igien Scyther, Longobarder, Normænner, Wandaler, Gothiner, Markomænner, og jeg veed ikke hvad flere af de gamle Folkslag, udi Dalene og inden sin Tuna Bygd. Han beraaber sig endelig paa *Rudbek*, *Biörner*, *Messenius*, og flere deres Oldskrivere.

(h) *Tunelds* Indledning til Svenske Geographien 1741. p. 258. *Pet. Mutzell* Diss. de Listria sub Præsidio Sv. Bring, Lund. 1748. p. 28.

(i) *Ad. Jul. Kling* Diss. sub Præsid. *Sv. Bringii* de Blekingiæ Nomarchia Medelstadii. Lund 1748. p. 15.

hentes til Søes fra nogen derpaa rigere Ort (k). Denne Indretning er vel og uden Tvil ganske ny.

Hvad Skaane angaaer, da har jeg intet med Alunverket, intet med Glasbruget, og intet med Stenkuls Brudet eller andre nye anlagte Mineral-Verker at giøre, men holder mig alene ved Metallerne, og det fornemligen under Danske Regerings Tiderne. Jeg finder en fremmed Skribent, som under Christiani IV. Regering, har berømt Skaane af sine Metaller, Sølv, Kober og Bly, saaledes: Schonen ist wol eine von den besten Provintzen Dännemarks ꝛc. an den Fischmark ist alda ein Uberfluß, auch gibt es Silber, Kupfer und Bley in den Bergen. Og siden: Schonen hat Uberfluß an Viehe und Fischen, da findet man auch Silber, Kupfer und Bley (l). Hvor vidt denne Beretning i alting haver Grund eller ikke, tør jeg i Mangel af tilforladelige Efterretninger ikke domme om. Ei heller veed jeg, om den har noget Sammenhæng med hvad, der udi nye Svenske Beskrivninger berettes; Et Sted heder det (m), at Gisleby, en halv Mil fra Cimbershavn, i Gladsax Sogn, har en Sølv- og Bly-Gruve, hvor endnu arbeides paa Forhaabning om større Overflødighed. Et andet Sted heder det saaledes (n): Det er for vist berettet, at for mange Aar siden skal ved Gladsax været fundet Malmstreg til en Sølv-Gruve, som sig dog snart forlorede, og forvandledes til Blystreg og Gruve, hvilken end i Dag skal drives, og løne vel Arbeidet og Omkostningerne. Hid hører, hvad Hr. Linnæus i sin Skaanske Reise (o) har anmerket om Blyglands med Sølv, som havde yppet sig østen ved Gladsax Kirke, og om Blygruven ved Cimbrishavn, som torde kanskee være af samme Streg, som viste sig ved Gladsax.

(k) *Horlemans* Dagbok øfwer sin Resa 1750. p. 69.
(l) *Gotfrieds* Archontologia Cosmica 163'. p. 341. 342.
(m) *Tunelds* Svenske Geographie p. m. 242.
(n) *Rhyzelii* Monasteriologia Svec. p. 351.
(o) *Linnæi* Skaanske Resa, Stokh. 1751. p. 136. 140.

Vist nok er det, at i Kong Friderik den Andens Tid og paa Hans Majestets og nogle Adelsmænds Bekostning, har i Gladsaxe Læn været anlagt et Bergverk (p), men paa hvad Metal og om paa nogen af de nu omtalte, veed jeg ikke. Imidlertid vil jeg anføre et Par Documenter, som jeg derom i Hænde haver, nemlig tvende Høimeldte Konges Befalinger til Lænsmanden over Gladsaxe Læn, hvorved hannem befales at forskaffe Bergsmændene fornoden Brændeved for skelligt Verd, og dernæst at forsvare Bergskriveren imod de opsetsige Bergsveller og afstraffe de modvillige.

Frederich then anden ꝛc. Vor Gunst tilforn. Wid, att wii mett nogre wore Wndersotte aff Adelen ere til ens worden att begynde och foretage itt Berigwerk wdi wort Land Skone wdi thit Leen, och thet wille lade bekoste, och forfare, huad Benedidelse Gud almegtigste giffue will, och effterthi att the Bercksmend, som wii ther haffue, skulle lide Brøst for Brendeued och anden Deel, som the ther skulle paa holde, Tha bede wii tig och wille, att nar tig therom tilsiges, att thu tha hielper forskreffne Bercksmend for itt skielligt werd mett Brendeued och hues anden Deel the behoffue, och ther er att bekomme til Kiobs wdi Gladsaxe Leen. Thermett skeer wor Willige. Dat. Frederichsborg XIII. Aprilis 1562.

Frederich thend Anden met Guds Naade Danmarckis Norgis, Wendis oc Gottis Koning ꝛc. Wor Gunst tilforn. Wiid, at thenne Breffuisere Blasius Melde wor Schriffuer paa thet Bergkuerk ther vdi Gladsaxe Leen haffuer ladet berette for os, at nogne aff the Bergesveller skulle motuilligen opsette thenom, oc truer oc vndsiger hanom. Thii bede wii teg oc wille, at ther som samme Bergsveller ydermere moduilligen thenom lader bemercke, oc forskreffne Blasius teg tilsigendis worder, at thu tha hanom handthaffuer, oc for Offueruold forsuarer, oc lader straffe offuer forskreffne moduillige met Fengsel oc Jern, som thet sig bor. Her wiid at rette

p) Formodeligen det samme, som Hr. Mogens Gyldenstierne og flere 1561. fik Frihed paa, hvorom mere siden.

rette teg effter, oc lad thet ingenlunde. Befallindis teg Gud. Schreff. uit paa wort Slot Kiøbnehaffn then XIX. Dag Junii, Aar ꝛc. MDLXII. Wnder wort Signet.

Men at den Skaanske Jord paa adskillige Steder er frugtbar paa Jern, derom har man ei alene ganske nye Vidnesbyrd, saasom dette Herr Linnæi: Jernstreg var aabnet paa østre Siden af Helleberga Bakke, der Stenen war en *Minera ferri fusca particulis micaceis impalpabilibus* helt seig, og holdt knappast 14. *pro cento*, hvorfor den og var efterladet (q), men endog ældere, saasom hos Arndt Berntsön, hvor han opregner Skaanes Frugtbarhed: Af Skovene, siger han, giver det stor Fordeel med Oldengield, Brændeved, Hus og Skibs-Tømmer, Item med Tegl- og Glas-Brænding, Potaskes, Aluns, samt Jern og Staal-Grubers Brug (r), og paa et andet Sted: Af en deel Jern-Gruber i Skaane gives ogsaa Jern til Landgilde (s), og er det vel fornemlig i hensende til Skaane han udregner adskilligt Slags Jern imod Hartkorn (t). Samme Mand roser meget Giønge Herreds Indbyggere, som berømte Jernsmede, og de hos dem forfærdigede Giønge- eller Flinte-Bysser som de beste Kuglforende Bysser (u), men nævner ikke, hvorfra de havde Materien.

At Skaane endog længe tilforn har ikke alene været bekiendt for at avle Jern, men endog vidst at benytte sig af saadan Herlighed, kan bevises af mange gode Documenter, angaaende de Jernverker og Hytter, som under de Danske Kongers Regering ved Kullen og andensteds i Skaane have været indrettede. Om noget saadant anleg har været til for Kong Hanses Tid, har jeg endnu ikke fundet, men under hans Regering, og saa længe Skaane siden var Dansk, har jeg Spor og Bevis nok derfor. Den første jeg finder, som

(q) *Linnæi* Skaanske Resa. p. 64.
(r) *Arnt Berntsön Bergens* Dannmark og Norges Frugtbare Herlighed 1 Bog p. 71.
(s) ibid. 2 Bog p. 85.
(t) ibid. 2 Bog p. 198. 199.
(u) ibid. 1 Bog p. 74.

som har haft et saadant Verk under Hænder, og kanskee enten selv optaget det paa egen Bekostning, eller haft det i Befaling af Kongen, og drevet det for Hans Majestets Regning, er Aage Andersön, en fornem Adelsmand af Totternes Familie, som uden Tvil var Lænsmand paa Helsingborg, hvilken siden i Kong Christian den Andens Tid blev Ridder, og under hans hele Regering ligeledes har forestaaet samme Jernverk. Jeg vil først anføre nogle Original-Oviteringer, som hannem i Aarene 1504. 1508. 1509. 1510. ere givne, for hvad Penge eller Jern, han af Hytten til Kong Hans har leveret.

Jeg Otte Nielsøn Høgboren Førstes Konningh Hanssis wor Nadige Herris Scriffuer paa Kopnnehaffn, Gør alle witherligt och kennes met thette mit obne Breff, ath haffue annameth oc vpborit aff erlig oc Velbyrdugh Man Aage Anderssøn sex och tywge Rinske Gyllene oc en Marck Lybsk, som han wor Nadige Herre giffuit skulde for sin thredie Part eller Andell aff Jærn Hytten vthi thette Aar. Thi lader jeg hannom qwitt oc frii fore forskreffne XXVI. Rinske Gyllene oc 1. Marck Lubesk vti the Mode. In cuius rei testimonium signetum meum presentibus inferius est impressum. Datum in castro Haffnensi qvarta feria proxima post Martini Anno Domini M. D. quarto.

Jeg Hans Moenssøn Prest kendes meg poo wor Nadege Herres weygne at haffwæ annamet pa Helsingborg aff Erlig oc Welboren Man Aaghæ Andherssøn eth och fyritiwæ Skippund Jern Lod oc VIII. Lodh i hwert Skippund. In cuius rei testimonium Sigillum meum inferius est impressum. Datum Helsingborg qvarta feria ante omnium sanctorum Anno Domini M. D. 8vo.

Jeg Hans Moenssøn Prest kendis meg po wor Nadege Herris weygne at haffwæ annamet po Helsingborg aff Erlig oc Velbyrdig Man Aaghæ Andherssøn XVIII. Skippund Jern Lod, X. Lodh i hwert Skippund, oc I. Skippund XXXVII. Lodh wti. In cuius rei testimonium Sigillum meum presentibus est

im

impreſſum. Datum Helſingborg, quinta feria poſt feſtum ſancti Johannis baptiſte, Anno Domini M. D. nono.

Jeg Anders Hemmingſøn Scriffuer paa Kopnehaffn kendis meg at haffue annamet paa wor Naduge Herris vegne aff Velbyrdug Mand Aage Anderſøn attan Schippund Jern, ſom Oluff Smed fick at ſmede Ackere aff. In cujus rei teſtimonium Signetum meum preſentibus inferius eſt impreſſum. Datum Haffnis tertia feria infra octavas corporis Chriſti Anno &c. M. D. X°.

Jeg Anders Hemmingſøn Scriffuer paa Kiopnehaffn kendis megh at haffue annamet paa wor naduge Herris vegne aff Velburdige Mand Aage Anderſøn fyrehundert two Jern Klodde voge fyreſynnetywe Schippund otte Liſpund, atten oc tywe Fyrbalde voge halfftrydie Schippund, oc fem Byſſe Cammer voge halfffemthe Schippund oc halff nyende Liſpund. In cujus rei teſtimonium Signetum meum preſentibus inferius eſt impreſſum. Datum Haffnie feria qvinta ante natiuitatis Marie Anno Domini M. D. decimo.

Dernæſt finder jeg et imellem Kongen og Aage Anderſøn afgiort Regnſkab, ſom har ſaadan Udenſkrift: Aage Anderſøns Regenſkab om Jernhytten, og ſom i mere end eet Henſeende fortiener at legges Merke til. Men om det horer til Kong Hanſes Tid, hvilket jeg ſnart ſkulde troe, ſiden det ligger hos ovenſtaaende Quittantſer, eller til Begyndelſen af Kong Chriſtian den Andens Tid, er uviſt, ſaaſom det intet Aarstal haver:

Thette efterſcreffuit Jern haffuer myn Herre fanget aff Aage Anderſſøn aff Jern Hytten.

140. Skippund vdi Jern Lodh, hwer Skippund regnet for X. Marck.

Summa 1400. Marck.

Item XVIII. Skiippund vdsmed, hwert Skiippund oc regnet fore X. Marck,
Summa 180. Marck.

Jem 2½ Skippund Fyrbalde, hwert Skippund regnet fore XIV. Marck.
Summa XXXV. Marck.

Item V. Skiippund vdi Cañer, hwert Skiippund fore XVI. Marck,
Summa LXXX. Marck.

Summarum 1695. Marck.

Item bliffuer Aage myn Herre skyldig først 2. Aar, som han ene haffuer hafft Hytten, hwert Aar LXXX. Rinske Gyldene, the giøre i Danske Pendinge
400. Marck Danske.

Item bliffuer Aage myn Herre skyldig eth Aarss Affgiffth paa Mester Erickis vegne XXVI. Gyldene oc en Lübsk Marck, giør i Danske Pendinge
66½ Marck 2 skill. 2 alb.

Item bliffuer Aage myn Herre skyldig for 4. Aars Affgiffth, hwer Aar XXVI. Gyldene oc en Lübsk Marck, regnet i Danske Pendinge løber
Summa 266½ Marck 2 skill. 2 alb.

Item eth Aar haffuer han Quittantz paa Affgifften.

Item eth Aar fordroo myn Herre hannum Affgifften for Møllen bleff affbrenth paa Aages anpart.
Summarum 733 Marck 5 skill. 1 alb.

Item er Aage myn Herre skyldig 200. Marck aff Affgiffthen aff Froste herrit.

Item

Item er han oc myn Herre skyldig 100. Marck paa Niels Bildes vegne.

Item 400. Marck bliffuer han oc myn Herre skyldig aff Landehielpen aff Froste Herrit nw siiste Aar hun vdgaffs

Summa 700. Marck.

Summarum 1433 Marck. 5 skill. 1 alb.

Lignet och lagth forskreffne Swmmer mod hwer andre, tha bliffwer myn Herre Aage skyldig

261½ Marck 2 skill. 2. alb.

Item bliffuer Aage myn Herre skyldig XXII. Jern Lodh fore forskreffne Aar aff Jern Hytten, Regnendes fem Clodde huer Aar aff them alle, som hadde Jernhytten.

Udi en gamel Registrant i det Danske Cancellies Archiv, som endnu fra Kong Christian den Andens Tid er til overs, og indeholder saa mange hans Regerings Handlinger, som fra hans Cancellie ere udfærdigede, finder jeg Udtog af trende Kongelige Quitantzer, som forbemeldte Herr Aage Andersøn Tott for sine Regnskaber ere givne, hvilke, saasom derudi ere mange Omstændigheder, som tiene til Oplysning i denne Materie, fortiene, lige saa vel som de forige, her at have Sted.

I.

Aage Andersøn fik Quitantz, at han haffuer wæret til Regnskab met myn Herre om hwes Bøsser, Kamer (x) oc Jærn, som

(x) Udi et Inventario over hvad, som 1509. fandes paa Wisborg Slot, nævnes til Stenbysser og til Skarpentiner 283. Kammere, til tolv gamle Hoved-Stykker af Jern fiorten Kammere, en Kopperslange met tu Kammere og tolv Jern-Lod, See Danske Magazin Tom. II. p. 148. ligeledes finder jeg i et gammelt Svensk Document af 1512. tre Gotten Hufwod Stykke med sex Kamra, 5. annar smyd Hufwod Stykke med 9. Kamra, 4. Sten bysser med 7. Kamra, 12. Skiærpentiner med 64. Kamra ꝛc.

han paa myn Herris wegne haffuer ladit støbt oc forsændt till Kiøpnehaffn, siden hand giorde myn gamble Herre (x) ther ſyſtis Regneſkab for, oc theſligiſte om hwes Pendinge, ſom han ther paa foeth oc vpboret hafuer, ſom er 200. Mark aff Jacop Trolle, 350. Mark aff Her Oluff Jeipſon, 950. Mark aff Mauris Jeipſon, XL. Hornike Gylden aff Her Anders Slotz ſchriffuer paa Kiopnehaffn. Item XX. Marck, ſom han ſelff ſkyldig war aff gamble Landhielp, oc ſwo end ther till X. Læſter baghe Salt, ſom han fich paa Kiopnehaffn Slott, hwer læſt for IX. Gylden, oc nu effter hans Regneſkabs Lydelſe affregnet alle teſſe forſkreffne Pendinge, oc theſligeſt affregnit oc affkortit, hwes hannum ſkyldig bleffues aff neſte formeris Regneſkab, oc ſambledis thet wii hannum nw her vdoffuer ythermer ſkyldig bliffue emodt forſkreffne Bøſſe, Kamer oc Jærn, ſom wii aff hanum foeth haffue, tha bliffuer oſſ nu ther om emellom eth klart affregnit Regneſkab indtill thenne Dag, oc hwer anden intet ſkyldig, vden XXXII. Jærn Kloder, ſom han oſſ ſkyldig wor aff formere Regneſkab, oc ther till hwes Kloder han oſſ giffue ſkall aff Hytten, oc wordte nw ſwo mange Bøſſer og Kamer, wii aff hanum foeth haffue, klart beſkedhne, ſom the ſkulle wære. Datum caſtro Haffnenſi, die Olaui Regis Anno &c. M. D. XIII.

II.

Her Aage Anderſøn Ridder fick Quitantz, at han haffuer nu wærit til Regenſcab met myn Herre om hueſſ Bøſſer, Kamer, oc Jern, ſom han paa myn Herris wegne haffuer ladet ſtobt oc forſent till Kopnehaffn, ſiden han giorde ſiſt Regenſcab, oc teſligeſt om hues Pendinge, ſom han ther paa foet haffuer, ſom er 200. Mark aff Her Anders Hemmingſøn, ſom war Slotzſcriffuer paa Kopnehaffn, XL. Rinſke Gylden, ſom Meſter Hans Køge annamet aff myn Herre paa haus wegne till at hente Embitzfolk met aff Tyſlant, 300. Mark, ſom myn Herre hannem ſelff antworde paa Kopnehaffns Slott, 100. Mark byſkatten aff Lantzkrone, 200. Mark aff Her

(x) Myn Herre er Kong Chriſtian II. Men myn gamble Herre ſkal være Kong Hans, ſom da nyligen var død.

Her Sten Bille, oc 200 Mark aff Her Thomes Nielsson. Item 400 Mark for 2. Aars afgifft, som hand myn Herre nu giffuet skulde aff Jernhytten i Fiord M. D. XIV. oc i thet annet Aar ther nest fore tha Gutz Aar skreffues M. D. XIII. ther til 200. Mark for 2. Aars Affgifft aff Frosteherret. Item 415. Mark aff Her Oluff Jeipson aff lande hielpen aff Beritzholms Len, ther til XXXVI. Mark Landehielp aff Drotningholms Len, oc nu effter hans Regenscabs Ludelse aff regnet alle thesse forskreffne Penninge emod forskreffue Bøsser, Kammer, oc Jern, som wii aff hannom foet haffue, tha bliffuer hand myn Herre ther aff skyldig 24½ Mark 2. Skilling, ther til XLVII. Jernn lodt, II. bøsser, VI. Kammer. Cum clausulis consuetis. Datum *Haffnie* feria quinta infra octauas assumptionis Marie Anno M. D. XV.

III.

Her Aghe Andersøn Ridder fick Quittantz, och giorde Regenskab for hwes Byssor, Kammer, Jern och Jernfang, som han paa myn Herres wegne haffuer ladit støbt och forsent til Kiøpnehaffn och andensteds, siden han giorde ther sist Regenskab for, och thesligest for hwes Penninge, som han therpaa fongit och vpbaaredt haffuer, som er 300. och X. Marck aff Mauritz Jepsson aff then Landehielp aff Beritzholms Læn, och XX. Mark aff Her Oluff Jepsson aff Landehielp aff samme Beritzholms Læn, Item 100. Marck aff Her Henrick Krummedige aff Landehielpen aff Laholms Læn, 613. Marck aff Landehielpen aff Frosteherrit, Item 250. Mark aff en Riddermands Mand i Skaane Knwt Laurisson, med 1200. Mark Vdtbudts Penninge aff Frosteherrit, haffuer han vpborit aff Drotningholms Læn 200. oc 40. Marck aff Landehielp, Vdtbudtz Penninge, och Gengærdts Penninge. Item haffuer han annamit 600. Marck for thry Aars affgifft aff Jærn hytten. Item 300. Mark for thry Aars Affgifft aff Frosteherrit, haffuer han vpboridt 450. oc V. oc XV. Marck for Gængerdt aff Frosteherrit nw eth Aar sidhen M. D. XVIII. Och nw effther Regenskabs

Lydelsse affregnidt alle thesse forskreffne Penninge modt forskreffne Bøsser, Cammer, Jern, Lodt, Gryder, oc andit Jernfang, som myn Herre aff hannum fongit haffuer, saa hand ther aff bliffuer myn Herre skyllig halffempteſindz tiwge och 2 Mark och 3½ Skilling, III. Bøsser II. Kammer, sexten Skippund Stange Jern, och LXV. Kartoffue lodt aff Jern. Cum inhibitione ac clausulis consuetis. Datum in castro Haffnensi Dominica &c. Anno M. D. XIX.

Fra den Tid er mig intet forekommet om noget Jern-Bergverk i Skaane, førend i Kong Christian den Tredies Tid eller allerførst i Kong Friderich den Andens Tid, da jeg finder en Memorial, dog uden Aarstal, indgiven til Kongen af Mester Hans i Jern-Hytten, hvori han beklager sig, af hans Misundere at være vrangeligen beført for at have forhugget Skoven, og beder, at Hans Majestet vilde lade skrive for ham til Lænsmanden Jacob Brockenhus (z), at han nu paa sin gamle Alder skulde ikke saa plages eller lide saadan Fortred, som han tilforn i hans Herr Faders Tieneste havde været forskaanet for:

Durchluchtichſte vnd Grothmechtichſte Koninck, Aldergnedichſte Her, Nach Jhrbedinge mynes armhen vnd wylligenn geborſames. Geue ick J. Ko. Maytt. dhemödichlichen tho erkennen duſſer myner ahnliggende Noth, dath mich tho drenget vor J. Kon. Maytt. tho klagennde, wo dath yck durch falſck angebenn der Liuden ſy beklagenn wordenn vor Jacup Brockenhuß, des Holdes haluenn, dath ick vann J. Ko. Maytt. hebbe, wye yck ſcholde auer de Mathe vnd nicht billich gehouueth hebben. Nach dem mall, Aldergnedichſte Koninck vnd Her, dath dar ſo gehouuen ſy, yſt woll gelegenn vor myn Tidt veertich Jaren vnd noch mehr vorlopenn, dath ſo dann geſchen ſy, Als dath ſuluige Houuenth ſchall ſich woll tho erkennhen geuenn, wenn dar namafftige Liude werdenn kamen, de des Vorſtan-

(z) I et Document af 1562. kalder Kong Frideric II. ham Ørf Elſkelig Jacob Brockenhuſe til Nackebøl, vor Mand, Tiener og Embedsmand paa vort Slot Helſingborg.

standes hebbenn darup tho judiceren. Dersuluen gelikenn, Allergnedichste Koninck vnd Her, schal sich ock woll dath suluige Holt Tugnis geuen, dath sodans wie bereth sy vor Jacup Brochenhus hefft my nu gehat tho Herritzding vnnd Landesding hefft my also nha gestann Schadenn tho doen, vmhe der suluige Vorlöchnis wyllen, dath se my armhe olde Mann gedann hebbenn. Vnd nachdans, Aldergnedichste Koninck vnd Her, de tue Buren, de ick vann J. Ko. Maytt. hebbe, de mich plegen helpenn tho arbeidenn, hefft Jacup Brockenhus my genamhen, dath se vor ehm arbeiden, vnd secht so, dath se mych nicht schuldig sin my tho helpen. Vnd dar auer, Aldergnedichste Koninck vnd Her werde yck armhe olde Man so hart besuerth mit Arbeidt vnnd sunst yn der doent kein Hulp hebbe. Wider ock, Aldergnedigste Koninck, wenn yck dorch sodan Besuering vnnd Rechtergangk vnd Vorfolging, als ick lide vnd vndrege van Jacup Brochenhus, werth dath Arbeidt, als yck vann J. Ko. Maytt. wegenn nha gelathen. Dessuluen gelikenn wenn idt so were, dath yck armhe olde Man scholde dar Schult ahn hebben, will yck giernn als denn my vnder J. Ko. Maytt. Sententz vnd Recht geuen, So dar namaffige Lude kamhen, vnd judiceren werdenn, dath yck kein Schult hebbe dar ahn, durch solche falsch Ahngebennt der Luden nit befinden werden. Noch dans Aldergnedigste Koninck vnd Her, hebbe yck dusser vorgangende Winther Schadenn noch geledenn dorch dath water lopenn, dath dar geschach. Wider, Aldergnedichste Koninck, durch solche Achter klapper, als vor Jacup Brockenhus gekamhen sy, segenth se idt giernn, dath se mich wech driuen konden, vnd de Huette konde tho nichte werden, vnnd se den nach irhem wyllenn konde raden, wo se gudt duncken. Der haluenn, Aldergnedichste Koninck vnd Her, were ahnn J. Ko. Maytt. myn demodichlichen biddenth vnd beger vmme Gades wyllenn, dath J. Ko. Maytt. wolde woll doen vnd my ein schriuenth mit geuen ahn Jacup Brockenhusen, dath yck armhe olde Mann scholde so nit geplaget werdenn yn mynem Older, vor dath vnrecht, dat mich myne Misgunner doen, welcker nicht tho vornn ahn my gescheen ys. Hebbe ock derhaluenn vorhenn in Juwen Gnaden Seligen Fader Denst vnd noch her yn J. Ko. Maytt. Denst niuwerley so kein

off-

offuer modich vordreth geledenn, als ick nu lide, Dath werth Jw der Almechtige Got J. Ko. Maytt. ricklicken vorgeldenn. Der suluige Almechtige Godt spar J. Ko. Maytt. gesunth frisch mit Selichkeit der Seelen vnd Liues.

J. Ko. Maytt. willige vnd
vnderdanige dener.

Meister Hans yn der Jserenn Hütten.

I Aaret 1559. som var det Aar, da Kong Friderik den Anden kom til Regeringen, har Hans Majestet undet og i Leie ladet Mester Hans Hanssøn, som formodeligen var en Søn af fornævnte gamle Mester Hans, Kronens Jern-Hytte udi Skaane liggende, og derpaa meddelet ham følgende Bestalling, hvoraf man tillige seer, hvad Sorter Jern han for Kongen skulde forarbeide, og hvad hannem for hvert Skippund skulde i Betaling godt giøres:

Wii Friderich then Anden ꝛc. Giøre alle wittherligt, att wii aff wor synnerlig Gunst och Naade haffue wndt och wdi leye ladt, och nu meth thette wort obne Breff vnde och wdi Leye lade thenne Breffuisere, Mester Hans Hansenn, wor och Kronens Jernhytte wdi wort Land Skonne liggendis, mett 2. Gaarde vdi Wglerup, som ther tilligger, och Niels Oluffson och Mogens Suendson paaboe, att haffue, nyde, bruge, och beholde, mett ald theris Renthe och rette Tilliggelse, wist och uwist, inthet vndertagit, til saa lenge wii anderledis ther om tilsigendis worder. Samledis skall hand nyde och bruge til forskreffne Hytte then Agger och Eng, som hans Fader tilforne hafft haffuer, dog saa, hand skall bygge och forbedre samme Jernhytte, och holle then och forscreffne 2. Gaarde wed Heffd och Magt, och aarligen giffue oss ther aff til Affgifft 50. Jochims daller. Og skall hand inthet lade hugge vdi the Skoffue, ther tilligger, vden alenisste hues hand skelligen behoffuer til Bygnings behoff til forskreffne Jernhytte och the

2. Gaar-

2. Gaarde, dog skall hand mue bruge Eell, Birck, och Windfelder, och intet andett til Kull och Illebrand paa the Skoffue, ther hoes ligge, efftherr gammel Seduonne. Samledis skall hand mue opgraffue Jern Mallum paa wort och Kronens, huor hand thet bekomme kand. Och wille wii lade giffue hannom for hvert Skippund Jern-Klodder, som wii lade beskille hoss hannom at smedde eller støffue till halffue eller hele Falkonetther, till hele eller halffue Slanger, till hele eller halffue Kartoger, IV. Daller, och for huert Fad Jernn, hand vdrecker vdi Skenner til Kartoger, Hiuel, eller Rader, eller andet grofft Arbeid, 2. Daller, for huert Fad Flyser eller Aasmund. Thesligeste skal hand holde the thienere, som boer paa forneffnte thuo Gaarde, wed loug, Skiell och Rett, och ingen aff thennom att vforrette emod Lougen, eller och thennom vdfeste aff theris Gaarde, emeden och ald then Stund the aarligen til gode rede yde och vdgiffue theris Landgilde och anden Rettighett, och holle theris Gaarde wed heffd och Macht, och ey heller besuere thennom mett nogen ny Indfestning eller vdi andre Maade paalegge thennom nogen anden nye Besuering. Dog skulle samme wore thienere were hannom horige och liudige fore, och giffue hannom theris seduonlig landgilde, Gesteri, och alt andet, och giore hannom, oc ingen anden, seduonlig thieniste mett egt och arbed til samme wor Hytthe. Thii forbiude wii alle, ehuo the helst ere eller were kunde, serdelis wore Fogither, Embitzmend, oc alle andre, forskreffne Mester Hans Hansenn her emod paa forskreffne Jernhytte och forskreffne 2. Gaarde eller nogen theris Rente och rette Tilliggelse, efftherssom forskreffuit staaer, at hindre eller vdi nogre Maade Forfang at giore, wnder wort Hylliſt och Naade ꝛc. Kiopnehaffn den XXIX. Septembris 1559.

1561. den 28. Junii har Kong Friderich den Anden undet og forlænet Jørgen Langenau Borger af Dantzig og hans Medforvante Frihed paa 50. Aar at bygge og anrette et Bergverk i Skaane, i Helsingborg Læn liggende, Kullen kaldet. Formodeligen er den Stoll eller Grotte, som Linnæus 1749. har seet ved Roden af dette Berg,

og mener, at de Danske der fordum have søgt efter Sølv (a), nogen Levning af dette Bergverk. Den Forpligtelse, som Langenau derpaa har givet Kongen, har denne Udenskrift: Jørgen Langenous aff Dantzick Breff och Reuers om thet Berckuerck vdi Kulden att anrette, og er efter Originalen saa lydende:

Zu wissen, Nach dem der Durchleuchtigst Großmechtig Hochgebornne Furst vnd Herr Herr Friderich der Ander zu Dennemarcken, Norwegen, der Wendenn vnd Gotten Konnig, Hertzog zu Schleßwig Holstein Stormarn vnd der Dithmarschen, Graue zu Oldenburg vnd Delmenhorst, Mein gnedigster Herr, mir Jørgen Langnaw ein Bergkvergk inn Schonen, in Irer Kon. Maytt. Ampt Helsingborch gelegen, Kolle geheissen, Funfftzig Jahr langk von dato an zu rechnenn, zu bawen, vff underschidliche beding vnd Mittell gnedigst gegont vnd verliehen haben, vermuge der wegen von Jhrer Kon. Maytt. offnenn außgegebenen Begnadungs Brieffs anfahendt:

Wir Friderich der Annder von Gotts gnaden zu Dennemarcken, Norwegen, der Wenden, vnd Gotten Konnig, Hertzog zu Schleßwig, Holstein, Stormarn, und der Dithmarschen, Graue zu Oldenburg vnd Delmenhorst, Thun khundt vnd bekhennen hirmitt vor Jedermenniglichen, das wir vff beschеenes bey vns vnderthenigst ersuchen des Ersamen vnsers lieben besondern Jørgen Langenaw, Burgern zu Dantzig, demselbigen vnd seinen Geselschafftenn vnd mitt-verwantten mitt Rath und vorwissen der Gestrengen vnd Ehrnuesten vnsers Reichs Dennemarcken Rethen, als Her Eiler Hardenberg ꝛc. des datum stehett vff dem Koniglichen Schloß Coppenhagen den acht vnd zwantzigsten Monatstag Junii Anno 1561. Als hab ich hin widder höchstgedachter Kon. Maytt. vnd dem Reich Dennemarcken versprochen, Thue auch solchs hiemit Crafft dises bey meinen wahren wörttern vnd gutten Glauben, alles das jhennige getreulich zuleisten vnd zuhalten, was obgedachter Kon. Begnedungs Brieff

(a) *Linnæi* Skaanske Resa. p. 322.

Brieff von mir zu leisten vnd zu halten vermagk. In sonderheit will ich vnd meine Mittuerwantte, so neben mir das Bergvergk bawen werden, dasselbig vnuertzuglich bestes vermugens angreiffen, vnd die arbeit vleissig vnd getreulich vortsetzen vnd treiben lassen, vnd bey erlegunge des zehenden vnd anderem keine geuehrde gebrauchen, Sondern in allem getreulich handlen, vber solchs alles auch Jrer Kon. Maytt. vnd dem Reich allen vnderthenigsten willen in befurderung derselbigen Nutz, ehr, vnd bestens muglicher abwehrung vnd vorwarnung gefahr vnd nachtheils, vnnd daneben sonst als einem Ehrlichen Redlichen getzimmet, vnd souil Jme zun ehren gebuhren will, jederzeitt wircklichen vnd bestes vermugens ertzeigen, In aller massen als ich vnd meine Mituerwandten von Höchstgedachter Kön. Maytt. vnd dem Reich hin widder bey obgemeltter begnadung, vnd sonst aller gebuhr geschutzt vnd vortretten sein wollen. Das will ich Georg Langenarw vnd meine Erben Crafft dis auch unsern Mitverwandten halber, so wir itzo haben, oder kunfftig alles bey Verlust dieser begnadung also stett vhest vnd vnuerbruchlich zu haltten gelobe, alles getreulich vnd ohne geuehrde. Jnn Vhrkhundt hab ich mein gewonlich Pettschafft hir vnder gehangen, vnd mitt eigen handen vnderschrieben. Geschehen vnd gebenn zu Coppenhagen denn viertten Monatstag Julii, Anno nach Christi vnsers Heilandts vnd Seligmachers Geburth Thausentt fünffhundert vnd im Ein vnd Sechtzigistenn.

Jorgen Langnaw mein aigen Hantt.

At Høibemeldte Konge har ladet sig de Skaanske Bergverkers Opkomst være meget anlegen, sees af mange flere Anstalter, som under hans Regering ere giorte. Saaledes har Hans Majestet i samme Aar 1561. givet et andet Selskab, bestaaende af endeel forneme Herrer, Rigs-Raad, og Adelsmænd, sit Benaadings-Brev paa at opsøge og anlegge et Bergverk af alle Slags Metaller og Erts i Hans Majestets Lande, Skaane, Halland og Bleking,

Bergverket Kullen undtagen, hvorpaa det Kongelige Friheds-Brev saa lyder:

Wir Friderich der Ander von Gotts gnadenn zu Dennemarckenn, Norwegenn, der Wenden vnd Gotten Konning, Hertzog zu Schleßwig, Holstein, Stormarn, vnd der Dithmarschen, Graue zu Oldenburgk vnd Delmenhorst, Thun kundt vnd bekennen hiermit vor vns, vnsere Nakommen vnd jedermenniglich, daß wir den gestrengen vnd Ehrnuesten vnsern Reichs Rethen vnd lieben getreuen Ern Magnussen Güldenstern zu Sternholm, Ritter, Hern Byrgy Trollen zu Lillöe, Ritter, Hern Herloff Trollen zu Herloffsholm, Ritter, Coruitz Ulfeldt zu Korböll, vnd Lage Ulstand, innerhalb einer Jartzeitt von dato antzurechnen, in vnserm Landt Schonen, Hallandt, oder Blecking, Ein Bergwergk von allerley Ertz, Goldt, Silber, Kupffer, Zynen, Bley, Eysenn, vnd wie die sunst zu nennen, auffzusuchen, doch das Bergwergk, Kolle geheissen, ausgescheidenn, so wir bereitt andern verliehen, mitt Rath vnd Vorwissen der andern auch Gestrengen vnd Ernuesten vnsers Reichs Dennemarcken Rethen, als Hern Eiller Hardenberg zu Matterop, Rittern vnd Reichs Hoffmeistern, Hern Johan Frisen zu Heslager, Cantzler, Hern Otto Crumpen zu Trudtzholm, Rittern vnd Reichs Marschalken, Hern Peter Schram zu Brup, Rittern, Anthonius Bryske zu langensee, Reichs Cantzlern, Hern Jørg Lücken zu Ouergardt, Rittern, Hern Tago Thott zu Ericksholm, Rittern, Claus Ohrne zu Belteberg, Hern Wernner Parsberg zu Harrestett Rittern, Hern Niels Lang zu Keergardt, Rittern, Holger Rosenkrantz zu Boller, Hern Lago Braade zu Krogholm, Rittern, Peder Bilde zu Schwanholm, gnediast gegonnt vnd zugelassen haben, Thun auch dasselbig hiemitt, Crafft dis vnsers offnen Brieffs, wan vns dann von obgemeltten vnsern Reichs Rethen vnd lieben getrewen, innerhalb ermeltter Jartzeitt ein Bergwergk in obgemelten örtten, doch vff vnserm Grundt vnd Eigenthumb ernennett, wollen wir denselbigen sampt vnd besondern, vnd ihren Erben, solchs hiemitt gnedigst verliehen, vnd dieselbi-

selbigen von zeitt der Ernennung an mit funff freien Jahren begnadett haben. Also das was sie oder ... solche fünff Jahr vber, aus solchen Bergwerck erlangen werden, als nemlich an Goldt, Silber, Kupffer, Zyn, Bley, Eysen, vnd wie die Ertz vnnd Metall zu nennen, wie obgemeltt ... ohne erlegung der Zehenden, auch vnser, vnd meniglichs eindrang oder hindern, gefolgt werdenn vnd zukommenn soll, doch des Ertzkauffs vnd anderer in Bergvercken vblicher gerechticheitt vorbehelttlich. Wir wollen aber vff vnsere darlage vnd kosten, zur helffte des gebewes vnnd Gewinsts itzo alsbaldt neben ihnen eintretten, das sie vns auch gestatten, sollen vnd nach ausgang der fünff Jahren, so lang wir alsdann neben ihnen bawen werden, wollen wir ins gemein von der gantzen ausbeutt vnser Antheill mit ... denn Zehenden vorab furdern vnd einnehmen lassen, vnd dann nach vnserm vnd der andern darlag vnd gebuhr, neben obgemeltten vnsern Rethen vnd vnderthanen, das vbrige geben, vnd jederm das seine zukommen lassen, wir aber selbst nicht darlegen, oder bawen lassen wollen, sollen sie vns zu Erlegung des zehenden, nach den obgemeltten fünff Jahren von allem Ertz vnd Metall verhafft sein, Auch lassen wir dieselbigen frey, neben sich andere in ihr Gemeinschafft einzunehmen, welche vnd wievil ihnen gefellig sein werdenn, doch obgemeltter vnser Helfft vnd andern Gerechtigkeiten in dem Bergvergk vnschedlich. Vnd soll sonsten in Gebew, Schmeltzen, Rechtspruch, Ertzkauff, auch anderm allen nach vnsers Bergwergks-Kolle, welches obgemeltt, oder do solchs nichts gebawett wurde, nach anderer Bergwerk vbung, gehalten werden. Wann auch solch Bergkwergk, das sie vns innerhalb bestimpter Jartzeitt ernennen werden, kunfftig abgehen, vnd sich nicht fruchtbar finden lassen woltte, soll inen ein anders in obgemeltten vnsern Landen, doch wie auch obgemeltt, auff vnsern grundt, vnd andere Bergwergk, so wir als dann selber bawen lassen, oder andern verliehen haben werden, auch sonst ingemein, andere vnsere gerechtigkeit ausbescheiden, zu suchen vnd vor sich vnd ihre Erbenn, auff obgemeltte Maß vnd beding zu bawen vnd deren zugenieſſen sein zugelassen. Do auch ein Bergvergk auff vilgemeltter vnserer Re-

the vnnd lieben getrewenn, daraus diese begnadung gerichtett, eignem Grundt von ihnen auffgesucht vnd gebawet wurde, soll es vnsern und irentwegen in dem mit allen Puncten wie hiebevor gemeldt, vnd in Massen ob solch auff dem unsern angetroffen wehre, gehalten werdenn. Gebietten daraff allen vnsern Ambtleutten vnd Beuelchhabern in gemelttenn vnsern Landenn, vnd jedem, so vnsernt wegen thun vnd lassen sollen, obgenantte vnsere Rethe, sampt vnd besonder, vnd ihr Erben an allem, was ihnen diese vnser Begnadung gibt, keins weges zu hinderen, bey vermeidung vnser Vngnad. Vrkundtlich mitt vnserm Königlichen vnd obgesatzten vnserer Reichs Rethen Ingesigell beuestigt. Geschehen vnd geben auff vnserm Schloss Coppenhagen denn funfften Monatstag Julii, Anno nach Christi vnsers Heylands vnd Seligmachers Geburth Thausentt funffhundert vnd im Ein vnd Sechtzigstenn.

Friderich.

Deres derpaa til Kongen udgivne Forpligtelse har denne Paaskrift: Her Mogens Gyldenstiernis, Her Byrge Throllis och theris Medt Consorters Breff och Reuersall om thet Berckuerck thennom naadigst wor tilladt at maa lade opsøge och bygge, og lyder af Originalen saaledes:

Wir Magnus Güldenstern zu Sternholm Ritter, Byrgy Troll zu Lilloe Ritter, Herloff Troll zu Herlöffsholm Ritter, Coruitz Olfeldt zu Korböll, vnd Lago Olstandt, bekennen vnd thun kundt hiemit offentlich vor jedermenniglichen vor Vnß vnd vnsere Erben, Nach dem der Durchleuchtigst Großmechtig Hochgeborne Furst vnd Herr Herr Friderich der Ander zu Dennemark Norwegen, der Wenden vnd Gotten Könnig, Hertzog zu Schleswig, Holstein, Stormarn, vnd der Dietmarschen, Graff zu Oldenburg vnd Delmenhorst, vnser gnedigster Herr, vnß auff vnser vnderthenigst Suchen vnd bitten, in ihrer Kon. Maytt. Landen, Schonen, Hallandt, und Blöcking, innerhalb Jars frist, vonn dato anzurech-

rechnen, ein Bergkwerck von allerley Metall vnd Ertz, wie die Nahmen haben, vnnd geheissen werden mugen, auffzusuchen vnd zu bawen, gnedigst gegont, vnd zugelassen haben, lauts derselben Könniglichenn gegebnen Begnadungs Brieffs, des datum stehet auff dem Schloss Coppenhagen den Fünfften Monatstag Julii nach Christi vnsers Heylandts vnnd Seligmachers Geburth Funffzehen hundert vnd im ein vnd Sechzigsten Jhare. Als gereden, geloben, und versprechenn wir hiemit Krafft diß vnsers Reuersals, bey guthen Glaubenn, alles das jennig, so vns itzgedachte Begnadung weyssen, geben, vnd auffiegen wirdt, wurcklich sonder geuherde vnnd Argelist zu leisten, zugeben, vnd nichts dar wider zu thun, noch zugestatten, Vber solchs auch das Bergkwerck, so wir auffgefunden vnd gebrauchen werden, ohne Hochstgedachter Kon. Maytt. Vorwissenn vnd willen niergendts hin zuuerendern, vnd vns in allem nach Bergkwercks gebrauch vnd sonst getreulich und wie gehorsamen Vnderthanen gezimbt jederzeit zuuerhalten, vnd dermassen zuerzeigen, als wir bey gegebener Köninglichen Begnadung vnd Freyheit geschutzt vnd vertretten sein wollen, ohne geuherde. Vrkundtlich mit unseren angebornen Pittschafften bekrefftiget, vnd geben zu Coppenhagen den Fünfften Monatstag Julii nach Christi vnsers Erlösers vnnd Seligmachers Geburth im Funffzehen hundert vnd ein vnd sechzigsten Jhare.

Magnus Bere Trolle. Herloff Trolle egen handt. Koruitz Lago Wlfeld manu propria subscripsit. Gyldenstier. Wllstandt met egen handt.

Desse Herrer lagde ei alene virkeligen Haand paa Verket, men og anmodede Kongen om at forskrive dennem nogle Bergfolk fra Tydskland. Hans Majestet skrev derom til Churforsten af Saxen, og formaaede hannem ogsaa til at skikke nogle hid ind i Riget, hvorom følgende Brev til Herr Magnus Gyldenstiern, Herr Herloff Trolle, og Koruitz Wlfeld, vidner:

Fri-

Friderich then Anden ꝛc. Vor synnerlig Gunst tilforn, Vider, att som J tilforn haffue aff oss begierit, att wi wille tilschriffue Høgborne Første wor kiere Suoger Churførstenaf Saxen, att hans Kierlighet wille forskaffe hid ind i Riget nogne Berckgeseller, som thennom kunde lade bruge vdi thet Berigwerck, J vdi wort Land Skone haffue ladet foretage; Tha haffuer Hans Kierlighet nu efftber saadan wor schrifftlige Begiering met Hans Kierlighets Schriffuelse skicket hid ind nogen Bergeseller. Thi bede wi ether, att nu sielff handler mett forskreffne Bergeseller, och saa forschaffer thet mett thennom, at andre kunde thet forfare, oc ther aff fororsagis selff willigen oc uforedret giffue thennom hid ind i Rigit, Och att thisse icke skulle haffue thennom att beklage, och ther offuer igen bortdrage, och wi thermett skulle bliffue forulempet. Ther met skeer wor wilge. Befalendis ether Gud ꝛc. Friderichsborg 5. Maji 1562.

Om alle desse Anstalter til de Skaanske Bergverkers Opkomst, som ved Kong Friderik den Andens Høistpriselige Omhu i Aarene 1561. og 1562. bleve i Verk satte, fortæller Høibemeldte Konges Historie (b) baade Begyndelsen og Udfaldet paa følgende Maade: "Siden beflittede hans Majestet sig viseligen at henvende og rigeligen at forsorge sine Riger med Herrens, Naturens og Landsens medgivne gode. Og eftersom Sverrige havde sine kostelige Sølv- og Kober-Bierge, og var vel troligt, at Norrig, Halland og Skaane, som dermed vare Landfæste, og med mange og svare høye Bierge besatte, de og, saa vel som deres Naboer og andre Riger, havde deres forborgede Skat, Rigdom og rene Metal, om derefter ellers grandgiveligen blev randsaget. Og efterdi her samme Tid indkom en gammel forfaren Bergmester fra Dantzig, ved Navn Jørgen Langenou, som gav god Forhaabning, at Biergene udi disse lande skulde være langt rigere, frugtbarigere, end de udi Sverrige, da blev hannem befalet at søge allevegne om her udi Riget, hvor hand kunde finde og stunes de

(b) *Resenii* K. Frid. II. Krønike. p. 49. 50.

de visseste Tegn og rigeste Aarer skulle være forhaanden. Og efter hand paa adskillige Steder havde flitteligen forfaret, fandt hand omsider ved Søe siden udi Kullen, Bonden udi Skaane af den rette og vanlige Sølv-Ærts og Grund, og gav hand Kongen an, at baade af Stedet, Grunden, Grudet, og ald anden medfølgende Tegn og Merke lod sig nokſom ansee, der under skulde vel være og findes rige og overflødige Aarer, og dersom Hans Majestet vilde det bevilge, lystede hand der først at forsøge, hvad Lykken vilde give. Og enddog hans Majest. vel agtede, at den Sted havde altid ligget fremfarne Konger under Øyen og ved Haanden, og om der havde været noget synderligt at hente, da havde vel de forige Konger og Hans Sal. Herr Fader langt heller ladet søge der efter Sølv-Miner, end udi Tellemarken og andre Steder saa langt hen af Vejen; Dog at prøve Lykken, og hvad Tiden vilde give, lod hand sig Langenous Anslag vel befalde, og giorde med hannem en Forpagtning paa et halfhundrede Aar, at de skulle paa deres egen Bekostning og Eventyr dermed begynde, og give Hans Majestet hver tyvende Lod Sølv af det, de bekomme. Derforuden lod Hans Majestet ogsaa tilbyde sit Raad og gode Mænd, om nogen der iblant vilde forsøge Lykken, da skulde det være dennem paa Hans Majestets og Kronens Grund udi Skaane, Halland og Blegind frit fore at lade derom forfare, og Bergverker at anrette. Udi den Handel indlagde Herr Magnus Gise (c), Herr Byrge Trolle, Herr Herluf Trolle, Corfitz Ulfeld, og Lawe Ulfstand sig, og giorde herom Kongen og Riget forsikring, at de inden et half Aar skulde med samme Bergverk anfange. Men efterdi Minerne gav ikke saa rigelig, at de kunde vel betale Omkostningen, de beste Bierg-Geseller ogsaa efterhaanden hendøde, da kiæddes de ved saadan Besværing, og den Handel blev ikke længe bestandig."

Under 1567. finder jeg Udtog af Kong Friderik den Andens Brev til Jørgen Tidemand, dateret Hafniæ 27. Februarii, at lade flytte Kongel. Majests. Jern, som nu offuersendes till Jern-

(c) Navnet er urigtigt af Resenio anført; thi foregaaende Document viser klart, at det var Herr Mogens Gyldenstierne.

hytten att skulle der udrekkes, der fra Landskrone og til Jernhytten, Vogne til det Jern, som Mester Hans haffuer liggendis nu er udrakt, der fra til Landskrone, Ferger strax der fra og hid. At han lader bestille fem tusind huide Knabe-Fadt til Kongl. Majests. Orloffs Skibe, at forskicke hid met allerførste mugeligt wære kand ꝛc.

1570. d. 17. Februarii har Kong Friderik II. givet forhen meldte Mester Hans Hansøn Bestilling paa Hans Majestets Jernhytte i Skaane fremdeles at beholde, og tillige Instrux, hvorefter han sig derved skulde rette og forholde. Jern-Malmen fik han lov at lade opgrave udi Kongens og Kronens fælles Marke. Kongens Brev derom er saa lydende (d):

„Vii Frederich then anden ꝛc." Giøre alle witterligt, at efterthi Wii haffue tiltroett och befalit thenne breffuiser Mester Hans Hansen Enndnu att beholde wor Jernhutte vdi wort Lannd Skaanne; Tha haffue wij ladit handle med hannom, och giort en Schick och Ordning therpaa, huor effter hannd sig aldtingest skall wiide att rette, Først att hannd huertt Aar, saa lenge hannd haffuer samme Jernhutte, Skall til wort behov Smedie 100. schippund Jernn, vdi smaa och store Kloder, Och skall thett werre hannom fritt fore til same Arbeid at lade opgraffue Jern-Malm vdi wor och Kronenns Fællitzmarcke, huor then findes; Sammeledes maa hannd nyde frii wed, paa wor och Kronenns Skouffue, aff Windfelder, Ell, Birck och Auenbøg, til att brende Kull aff til same Arbeid, dog thett hannom aff wor Skoufogither skal foruiises paa the steder, som mindst er til Skouffskade. For slig hans Arbeid och Omkost wille wii lade giffue hannom til Lønn for huert Schippund hand aff wort Jern forarbeidendes worder, V. Marck, Och aff hanns egit Jern for Schippundet X. Mark Danske. Vdi liigemaade skall forne Mester Hans mue nyde forne Jernhutte, och thertil the 2. wore och Kronenns Gaar-

(d) Af en Registrant i det Danske Cancellies Archiv.

Gaarde, udi Wglerup, med theris tilliggelse, Landgilde, och Herlighed, frii uden affgifftt, till saa lenge wii anderledis ther om tilsigendis worder, dog saa att hand skall holde Bonderne ther vdi boendis, wed Loug Skiell och rett, och thenom icke wforrette emod Lougen, eller med nogen nye Indfestning, eller wsedwanlige paalegge, besuerre i nogre Maade. Thesligeste haffue wij Naadigst vnndt och tilladt, at forne Mester Hans maa Aarligen bekomme wor och Kronens part aff Tienden aff Liungbye och Kolne Sogner, for huiß the rente kunde, Effter som the aff wor Stigt skriffuer huert Aar bliffue taxerit paa Korn affgifft, Och skall same Korn hannem vdi hans Arbeids Løn egienn affqvittes, effterson thet Gielde kand. Dat. Kiøpnehaffn dend 17de Februarii, Anno 1570.

1581. den 2. Octobris har Kong Friderik II. antaget Christofer Schonewalde for en Berggeselle, og tilsagt ham til aarlig Sold 100. Daler og en Hof-Klædning, imod at han sig tro og flittig i same Tieneste lader finde, besonderligen ved Helsingborg, hvor de Stenkol ere at bekomme. Bestallingen, som ham blev given, er denne:

Wii Frederich den Anden ꝛc. Giøre alle witterligt, att efterson wii haffue ladett handle met thenne Breffuiser Christoffer Schonewalde, att hand schall thiene oss for en Berggeselle, och lade sig troligen och flittigen bruge, huor wii hans thieniste behov haffuer; Tha haffue wii for slig hans thro och flittig thieniste naadigst beuilgitt aarligen att wille lade giffue och fornøye hannom till wnderholding, och anden hans Nødthorfft, saa længe wii hans thienste behoff haffue, ett hundret Daller, och en gemeen Hoff-Klædning, hvor offuer hand icke meere skall haffue hoss oss at fordre. Och schall hand vdi samme thieniste sig troligen och flittigen lade befinde, huor wii hannum behoffue, och besynderlig wed Helsingborg, som the Steenkull ere att bekomme, och ther till hielpe, att samme Arbeide met forskreffne Steenkull att vdtgraffue, oss till gavn och Fordeel, kan gange rigeligen och flitteligen for sig. Och

schall hand vdi alle Maade bode med samme Steenkull att vdgraffue och alt andet vdi hans tieniste beuise sig thro och flittig, som thet sig bør. Bedendis ther fore och biudendis wor Leensmand paa wort Slott Helsingborg, som nu er eller her effter kommendis worder, att hand retter sig effther paa wore wegne aarligen til gode rede aff Slottens Indkompst forskreffne 100. Daller og en gemeen Hoffkledning hannom att lade fornoye, Saa hannom therpaa ingen Forhindring skeer vdi nogre Maade. Giffuet paa wort Slot Frederichsborg thend 2. Octobris Aar ꝛc. 1581.

Samme Aar 1581. den 17. Octobris har Kong Friderik II. forlænet Hans Hatting med Jern-Hytten i Helsingborg Læn, imod at han for vis Betaling skulde levere til Arkeliet et Antal Canon-Kugler, Stang-Jern, Bolter, Plader, og andet grovt Arbeid, som til Hans Majestets Tieneste behovedes. Bestallingen, som hand fik, lyder saaledes (e):

Wii Friderich then Anden med Gudtz Naade Danmarckis, Norgis, Wendis oc Gottis Koning, Hertog vdi Slesswig, Holsten, Stormarn oc Ditmarschen, Greffue vdi Oldenborg oc Delmenhorst. Giorre alle witterligt, att effther som oss Elskelige Hans Hatting nu haffuer loffuit oc tilsagdt oss, att wille forarbeide till wor Archelies behoff støffte eller smedede Jern-Lod store oc smaahuorledes wii er begerendis thennum att wille haffue giort aff wor egett Jern enthen hele Lodt, hule Lodt, Stange lod, gesmitten Lodt, Stange Jern, Jernbolther til Schiibene, Jern plader til Hiull til Schøttet, eller sligt andet grofft arbeide. Tha schall wii therfore lade giffue och fornoye hannum for huert Skippundt att giore oc forarbeyde, 1½ Daler, oc schall hand ther til beholde Jernhytten ther vdi Helsingborge Leen vdi wort Land Scho-

(e) Paa Original-Concepten staaer: *Hans Hatting*, som nu er Mester paa Jernhytten, skal haffue en nøy Bestillingb. Af samme seer man, at *Casper Dumler* von Suartzburg var Mester næst for hannem, og havde af K. Friderik II. faaet en lige lydende Bestalling dat. Børsholm 30. Junii 1579. og atter næst for denne havde Mester Anders været.

Schoue liggendis, med ald then Jord, Agger, Eng, oc Wandloff, som ther till ligger, quit oc frii for ald besuering oc Thonge, som Casper Dumbler for hannum hafft haffuer, och ther till med en seduanlig Hoffkledning, thu pundt Rug, fire pund Maltt, oc en Tonne Smor, huilchet hannum aarligen schall giffuis aff Helsingborge Slot, saa lenge wii naadigst siunes thet gott att were. Och schall hand altiid holde gode forstandige Karle hoss sig paa samme Handtwerck, saa att wort Arbede kand vden Forsomelse gaa for sig. Oc schall wii holde hannum Mølden ferdig fore vden hans Bekostning. Bedendis oc biudendis Leensmanden paa wort Slott Helsingborg, thend som nu er eller her effther kommendis worder, att hand aarligen fornoyer forskreffne Hans Hatting forskreffne Hoffkledning, Korn oc Smor. Thi forbiude wii wore Fogether, Embitzmend, oc alle andre, forskreffne Hans Hatting her emod paa forskreffne Jern Hytte, med ald thes tilligelse, effthersom forskreffuit staar, att hindre, eller vdi nogre Maade Forfang att giore, vnder wor Hylliſt oc naade. Giffuit paa wort Slot Kroneborg thend 17. Octobris Anno 1581. Vnder wort Signett.

Friderich.

Hvorledes det under Christiani IV. lange Regering er gaaet med de Skaanske Bergverker, har jeg endnu ikke fundet meget om. Men det er ikke at tvile paa, at en Herre, der med saa stor Omhyggelighed befordrede sine Rigers og Landes Velfærd, og anvendte saa megen Flid paa de Norske Bergverkers Opkomst, jo ogsaa haver haft et Øie hos desse Verker, som allerede i saa mange af hans Forfædres Tid havde været nyttede. Et Bevis derpaa meddeler os et Privilegium, som Høilovlig i Hukommelse Kong Frederik III. i Aaret 1650. har givet Jacob Petz og hans Med-Participanter paa et nyt Jernverk og Brug i Skaane, hvorpaa Hans Majestets Herre Fader K. Christian IV. dennem tilforn naadigst havde privilegeret. Bemeldte Friheds-Brev er af dette Indhold:

Vi Friderich den Tredie ꝛc. Giøre alle witterligt, at effterſom Jacob Petz for os vnderdanigſt haffuer ladet andrage, huorledis hand aff woris Elſkelige kiere Herr Fader Salig och Høylofflig Ihukommelſe naadigſt ſkal være privilegerit vdi et nytt Jernwerk och Brug, ſom hand i wort Land Skaane haffuer oprettet paa et Sted, huor icke ſaadan Werck tilforne ſkal haffue weret. Huilcken bemelte Jernbrug hand med ſine Medparticipanter fremdelis agter widere at fortſette, och med Arbedere och Folck, ſampt anden Fornødenhed forſiune, Saa det paa deris egen Bekoſtning och Forlag continuerlig kand haffue ſin Fortgang. Huorfore hand och paa ſin egen och Medparticipanters wegne hos os vnderdanigſt haffuer ladet anholde, at wi til forſkreffne Werckes bedre Tiltagelſe och Fortſettelſe, dennem och deris ſamptlige Arffuinger efterfølgende Bergwerckes Privilegier naadigſt ville meddeele och forunde; Da haffue wi och, effter vnderdanigſt Anſøgning naadigſt vndt och bewilget, ſaa och hermed naadigſt vnder och bewilger bemeldte Jacob Pedtz, hans Medparticipanter, och deris ſamptlige Arffuinger, efterſkreffne privilegier och Friheder paa forſkreffne Jernbrug, ſom effterfølger

I. Først ſkal forſkreffne Jacob Petz, hans Participanter, och deris ſamptlige Arffuinger, naadigſt were beuilget och tilladt, til bemeldte werckes Fortſettelſe, at maa vforhindret och frit bruge de Wandkier och Strømme, ſom dertil tienlige og bequemme kand befindes, dog ingen paa deris Ager eller Eng til Skade, med mindre att Participanterne efter billig Wordering och loulig Kiendelſe ſig med Eyermanden derom i Mindelighed kunde forlige.

II. Haffuer wi naadigſt ſamtykt och beuilget, at fornefnte Participanter, och deres Compagnie, ſampt Arffuinger och Effterkommere, maa lade opſette en ny Maſouffn paa Fiedingholdtz och Sandholdtz Strømme och Grund, ſaa och til Werckets endelig Fortſettelſe och des bedre Fremgang, naadigſt beuilget bemelte Compagnie bemelte tuende Fiedingholdtz och Sandholdtz Gaarde,

ſaa

saa och Rinderup och Perskoff Gaarde, dog woris och Cronens Landgilde i alle Maade forbeholden, huorfor bemeldte Compagnie oß och Cronen billig Betalling aarligen skal erlegge, saa vel for Skatt och andet, som aff forskreffne Gaarde aarlige giffues, Saa att oß och Cronen aldeelis intet derved skal affgaa.

III. Skal bemelte Compagnie naadigst were beuilget och tilladt, att de i alle Maader uforhindret paa deres egen Bekostning maa lade søge og optage Jern-Malm och Materie i alle omliggende Søer, Moradtzer, och Bierge, huor det paa woris och Kronens findes kand i bemelte wort Land Skaane, som dertil kunde begvemme och tienlig were.

IV. Alle Jern-Ware, som ved fornefnte Werck bliffuer wundet och til weye bragt, maa af forneffnte participanter eller deris Arffuinger inden eller wden vore Riger forføris, selgis och affhendis, naar wi dem icke selff effter ordinarie Marckets Kiøb begierer, dog saa at aff huer Skippund støbt eller smed Jern, som saaledis udføris, først bliffuer erlagt 24. Skilling eller 1. Rixorts Daller.

V. Dog paa det at Wercket, som nylig paa deris egen Bekostning med stor Besuering och Penges Vdgifft skal were optaget och her effter fremdeles will fortsettis och driffues, desto bedre vdi sin Skick, Brug och Esse, for dennem kand komme, da haffue wi naadigst beuilget dennem vdi tre nest følgende Aar, effter dette wort Breffs dato beregnet, at maa beholde samme Jern-Werck och Brug fri vden nogen Affgifft, aff huis da vindes och til veye bringes, och naar de 3. Aar ere forløbne, da skal de were tilforpligt, forneffnte Affgifft, nemlig 24. Skilling danske eller 1. Rixorts daller aff huer Skippund støbt eller smedet Jern, som i saa Maader, som forskreffuet staaer, der wed Wercket wundet eller giort worder, til oß och Cronen at udgiffue.

Derimod skal bemeldte Jacob Pedtz, hans Medparticipanter, och deris samptlige Arffuinger tilteneckt were, bemelte Brug

och

och Jernwerkj. det meeste skee kand, att driffue och fortsette, och det icke forsømt och ubrugt ligge lade, Saa frembt de disse woris naadigste derpaa forwandte Privilegier agter at nyde. Forbydende ꝛc. Hafniæ den 10. Augusti 1650.

Om et Jernwerk udi Ørkelynge i Skaane, som Ober-Secreterer Otte Krag og flere har været Participanter udi, melder følgende Kong Friderik den Tredies Befaling af 1653. til Herr Offue Gedde Befalingsmand paa Helsingborg Slot:

Friderich den Tredie ꝛc. Wor synderlig Gunst tilforn. Effterssom wi oss Elskelig Otte Krag til woldbierig, wor Mand, Tiener, Oberste Secreterer, och Befalings mand paa wort Slott Bouffling, paa sine egne och Med-*participanter* udi Ørcheliunge Jernwerch vdi wort Land Skone deris wegne, En deel wor och Cronens Godtz, under Eders Lehn liggendes, til Pandt haffuer forundt for en Summa Penge, de oss underdanigst forstrakt haffuer; Da bede wii Eder och naadigst wille, at Jdennem forskreffne Godtz, effter wores derpaa forundte Pandtebreffs widere Jndhold, vbehindret lader følgagtig være. Dermed skeer wor willie. Hafniæ 26. Januarii 1653.

Jen anden Høibemeldte Konges Missive af samme Aar 1653. til Herr Niels Krabbe, Gouverneur og Høvedsmand over Solvesborg Læn, meldes om nogle Stykker og Kugler paa Husaby Jernwerker at kiøbe. Men, endskiønt dette Brev ligger hos andre, som handle om Skaanske Bergwerker, troer jeg snarere, at desse Verker har ligget noget Sted i Sverige end i Skaane, og er kanskee *Husaby* Stykke-Brug i Smaaland (f), om dette ellers er saa gamelt. Jmidlertid vil jeg her meddele Brevet:

Frederich den Tredie ꝛc. Vor synderlig Gunst tilforn. Effterssom oss vnderdanigst forberettis, at hos Husabye Jernverchers Directeurer och Participanter schal vere tilkiøbs paa Boekull lig-

(f) See *Tuneld's* Svenske Geographie 1741. p. 143.

liggendes 87. otte pundige Stycher och 8. tolffpundige med tilbehørige Kuller, nemlig 50. schoul paa huer Stycke effter sit Slags; Da bede vi Eder och naadigst ville, at J med dennem straxen paa voris videre naadigste ratification om forbemeldte Stycher slutter det nøyeste mueligt er, och er Oß allerede huer Schippund aff Stycherne tilbuden for 8. Rixdaller, och huer Schippund Kuller for 6. Rixdaller. Vi ville dennem siden med egen Schiberum fra Bodkull, dog paa deris Euentyr, lade affhente, och her probere lade, och siden strax contant betalle ꝛc. Hafniæ 26. Febr. 1653.

Om de Skaanske Bergverkers Tilstand, kort efter at Landet var overdragen til Sverige, kan jeg af en Beretning om dette Riges Bergverker i Almindelighed, som til Kong Carl XI. af det Kongelige Bergs Collegio i Stokholm er indgiven (*), meddele følgende Underretning:

Foruden desse sex oven specificerede Jern-Bergmesterdømer i Riget, siden Hertugdømet Skaane med Halland og Bahus-Læn ved sidste Freds Afhandling ere komne under Sveriges Krone, haver E. K. Majests. Bergs Collegium, for at i agt tage E. K. Majests. interesse ved de Bergverker af Alun, som der allerede fandes inrettede, eller her efter optages og bebygges kunde, fundet nødigt at forordne paa E. K. Majests. allernaadigste Behag over samme Provincers Bergverker særdeles Inspector, som haver ordinaire sit Tilhold udi Malmø: Saa enddog udi bemeldte Provincer, siden de komme under Sveriges Krone, ingen særdeles nye Brug ere oprettede, foruden et Stenkols Brug, beliggende paa et Frelse Hemman, som Camereren Sal. Johan Forssman sig af en Dansk Adelsmand tilhandlet haver. Hvilket giver Forhaabning om et relat og bestandigt Verk, og haver gode commoditeter til alle reqvisiter, som til Fyrbukernes Underhold paa Svenske Siden haver gi ort stor Nytte, imeden det ikke langt fra Helsingborg er liggende. Ligevel haver E. K.

(*) Den er underskreven af Erich Flemming, Lorentz Creutz, Gustaf Sparre, Gustaf Duvall, Niels Kanterhielm.

Ms. Hr. Fader glorv. i Amindelse K. Carl Gustaf sit Bergs Collegii Gotfindende approberet, og villet bestaae paa den Ort en Inspector: 1) At hindre, det ikke noget Jernbrug heden efter i forberørte Provincer optages for Folkets Afførsel og Overløbende skyld til fremmede Lande og ad Norge, helst efterdi saadane Varer her i Sverige nokſom ere til fangs. 2) Efterdi i den Landsort formodeligen er, af de mange Bergarter og Antegn, at finde adskillige Slags ædlere Metaller, og i sær Mineralier af Bly Malm, Galmei, og Alun Malm, Stenkol, Skiverſten, en art af sort Marmor ꝛc. saint flere Arter af Stenbrud, som med Tiden og efterhaanden kan af Participanter optages og i brug komme, er nødigt, at en capabel Person altid der er tilstæde, som saadant bearbeide og i agt tage kan. Men saa ere de gamle Verker, der været have, nu mestendels af sig komne, som skeet er med Siullerød Jernbrug, en Enke-Frue Karin Lykke tilhørigt, og paa hendes egne Frelse-Ejer beliggende, hvor ved findes baade gode Jern-Gruver saa og god Bøgeskov, men er af hende nu aldeles ødelagt. Samme Beskaffenhed er med Velb. *Jockum Becks* Alun-Verk paa hans eget FrelseGods Anderum beliggende, hvortil findes rige og overflødige Mineralier, men for hans Uformuenhed bliver det intet drevet som sig bør, er ogsaa dybt raget i Skyld hos adskillige, og haver intet andet at betale med end Bruget, det dels hans Creditorer have til en del vederkiendtes og ladet sig derudi indføre, som skeet er nyligen med Biskopen i Lund efter Gøta Rigets Hof-Rets Dom, og maae altsaa selv arbeide sig ud til sin Betaling. Hvilke skønne og uendelige Alunverker med Tiden efter K. Majests. Bergs-Collegii Dispoſition enten af den ene eller den anden, saa meget som paa det høieste giørligt er, skal igien optaget og drevet vorde. Bemeldte Jochum Beck er og sindet efter i Hænder havende Privilgier og Collegii Tilladelse at optage et nyt Alun-Verk i Skaane i Torneherred og Sandby Eier, hvorom endnu intet synderligt er at formelde.

Sles-

Slesvig, Holsten ꝛc.

Dette var, saa vidt de forhen værende Danske Provindser Skaane, Halland og Blekingen angaaer. Jeg vil og kaste et Øie til den anden Side af Dannmark, og da veed jeg ikke, om udi Hertugdomene Slesvig og Holsten noget Slags Metal-Verk for nærværende Tid er bekiendt eller i Brug. Imidlertid kan jeg ikke efterlade at anføre nogle Spor og Anvisninger, jeg har fundet, som vidner om noget saadant i de ældere Tider.

I det Kongel. Geheime Archiv ligger et meget artigt og gammelt original-Brev paa Pergament, udgivet 1286. af Greve Adolf til Holsten, Stormarn og Skovenborg, med hans hængende Indsegl under, hvor uden paa staaer skrevet: De ferrifodinis &c. Samme brev lærer os, at der paa Reinfeld Klosters Gods og paa Byen Boyemolens Grund var optagen en Jern Gruve, hvorom Klosteret laae i Trette med Greven og hans Fogeder paa Segeberg, og at samme Trette nu var bleven bilagt, saaledes, at Klosteret ei alene skulde beholde bemeldte Jernverk, men endog have Frihed til, over alt sit Gods, hvor det og under Grevens Herskab var liggende, at opsøge og anlegge Miner af Jern eller hvad andet Slags Metal de kunde finde, og giøre sig samme saa nyttige, som de best kunde og vilde. Brevet er paa Latin og af dette Indhold:

Nos Adolphus Dei gratia Comes Holtzacie, Stormarie & in Scowenborch, coram vniversis & singulis Christi fidelibus, tam presentibus quam futuris, presencia visuris seu audituris, Recognoscimus & publice protestamur in hiis scriptis, quod omnis discordia, que nuper inter nos nostrosque aduocatos de *Zegheberghe* ex vna parte, & Religiosos dominos Abbatem & Conuentum monasterii de *Reynevelde*, Cystercienſis ordinis, Lubicenſis dioceſis, parte ex altera, occasione cujusdam *ferrifodine*, quam dicti Religiosi domini infra terminos ville *Boyemolen*, ad ipsos & eorum monasterium pleno jure ac dominio

ſpectantis, fecerunt, quomodolibet vertebatur, per quosdam fideles amicabiliter ac totaliter ſopita ac terminata eſt, in hunc modum, videlicet, quod predictis Abbati & Conuentui in Reyneuelde & eorum monaſterio preſcriptam *ferrifodinam, cum omnibus & ſingulis juribus & vtilitatibus ſuis*, totaliter liberam & qvitam dimiſimus ac reſignauimus, ac preſentibus dimittimus & reſignamus, in ipſorum quietam ac pacificam poſſeſſionem. Atque noſtro & omnium heredum & ſucceſſorum noſtrorum nomine damus eisdem Abbati & Conuentui in Reyneuelde, qui nunc ſunt, & eorum ſucceſſoribus in perpetuum, talem plenariam auctoritatem atqve poteſtatem, quod quandocunqve & vbicunqve, auxiliante Deo, in ejusdem ville *Boyemolen* terminis, Et etiam in quibuscunqve aliis terminis qvorumcunque aliorum bonorum ſuorum, in territoriis ſeu dominiis noſtris vbilibet conſtitutorum, *ferri ſeu etiam cujuslibet alterius metalli mineras, vel quorumcunque lapidum quascunque materias ſeu congeries* inveſtigare ac invenire poterunt, quod ſe de eisdem libere ac licite intromittant, & ibidem per ſe, ſeu per ſuos commiſſarios, *ferri ac cujuslibet alterius metalli fodinas, atque quorumcunque lapidum exſcidia* ordinent ac faciant, Et ibidem tam in alto quam in baſſo, ordinent, fodeant, edificent, vendant, deportent, in perpetuum, & faciant, quidquid ipſis pro tempore vtilius ac melius viſum fuerit expedire, noſtra, noſtrorumque quorumcunque heredum, & ſucceſſorum, atque aduocatorum, ac aliorum ſubditorum, quacunque contradictione omnino non obſtante. In cujus rei fidele teſtimonium ac firmam fidem ſigillum noſtrum preſentibus ſcienter eſt appenſum. Anno Domini M. CC. LXXXVI. pridie kalendas Octobris.

At ſamme Kloſter Reinfeld ogſaa andenſteds paa ſine Godſer haver haft Jern-Bergverk, ſluttes af et andet Original Brev af 1287. hvorved Hertug Bugislav af Pomern har ſkenket til Kloſteret Byen Theuſin i Fogediet Dymin liggende, med ſine Tilliggelſer, hvorblandt Jerngruver nævnes. Endſkiont deſſe Gruver ikke har ligget i det Holſtenſke, men i Pomern, vil jeg dog her tilføie et kort Uddrag af bemeldte Brev: *Bugzlaus* Dux Slauorum Eccleſiæ Reyneveldenſi & fra-

fratribus villam Theuſin, ſitam in advocatia Dyminenſi, confert, cum paſcuis, pratis, ſtagnis, aqvis, aqvarum decurſibus, rivulis, uſuagiis, pedagiis, ſalinis, *ferrifodinis*, cum judicio maiori & minori &c.

Omendſkiont jeg ikke veed, hvorfra man i Holſten fordum haver haft Kober-Malm, vil jeg dog her giøre et Høilovlig i Hukommelſe Kong Chriſtian den Førſtes Brev bekiendt, hvormed Hans Majeſtet i Aaret 1474. forlæner Hinrik Hogelken og hans Medintereſſenter et Stykke Land uden for Oldeſlo, for der at opbygge en Smelt-Hytte og Kober-Mølle, og tillader dem overalt i hans Lande at maae kiøbe ſaa meget Brænde og Kol, ſom de til ſame Hyt-Verk og Kober-Mølle behov havde. Brevet er ſaa lydende (g).

Oppe de *Koppermolen vor Oldeſlo* vorlent Hinric Hogelken, Plonyes van der Schur, Wilhelm vamme Sande &c.

Wii Criſtiern &c. Don witlik vnde apenbare vor alſweme, dat wii van ſunderger gunſt vnde gnade wegen den beſcheden *Hinric Hogelken*, *Plonyes van der Schuer*, *Wilhelm vamme Sande*, *Bartolt Warenboke*, eren eruen vnde hebbere deſſes breues, vnſen deneren, gnedichlich vorgunt vnde vororlenet hebben, gunnen vnde vororlenen en jegenwordich, in crafft deſſes breues, buten vnſer ſtad Oldeſlo vppe der beſte dat werder *de kamer* geheten, mit der oldenſluſe, vnde wes dar to hort van wiſſchen vnde van ackern, dat ſe dar eyne *Smelthutten vnde koppermolen opbuwen*, vnde aller ſtrome, water, dyke vnde damme, wege vnde ſtege, to eren beſten dar to gebruken, vnde an beyden ſyden dar to varen vnde gan, vnde vor ſich vnde ere eruen gehebben, beholden, vnde erfflick beſitten, vnde in vnſen landen vor ere gelt ſo vele holtinge vnde kalen, als ſe van jaren to jaren to deme *Hutwerke vnde Koppermolen* behoff hebben, vrig vnde vngehindert Kopen mogen vnde ſcholen, ſunder jemanden der vnſer

(g) Af en gammel Cancellie-Regiſtrant i det Kongelige Geheime Archiv.

hinder edder inſeggent, doch by alſo dat ſe dar jarlikes van geuen ſcholen X. mark lubſch. Vorbeden hir vmme &c. Wii willen ock ſe deſſen breff nemande voregen ſcholen ſunder vromen borgeren bynnen Lubek. Datum *Gottorp* die Sabbati poſt viſitacionis Marie, Anno &c. M. CD. LXXV.

Under Høilovlig i Hukommelſe Kong Chriſtian den Fierdes ſidſte Regerings-Tider, i det Aar 1646., havde i Herſkabet Pinnenberg ytret ſig en Sølv-Mine, hvilken man dog, ſiden den befandes være af alt for ringe Betydenhed, ikke giorde ſig videre Umag for. Derom giver os Høibemeldte Konges Hiſtorie denne Fortælling: Førend Kongen reiſte til Norge, var til Hans Majeſtet ſkrevet og berettet fra Holſten om et Sølv-Bergverk, ſom var fundet i det Pinnenbergiſke. Da nu Hans Majeſtet i Septembri var udreiſt til Fyrſtendømmene, begav han ſig til Steden nogle Dage for Michelsdag, beſaae den, og prøvede Ertzen: Men befandt, at den var langt fra det, ſom derom var ſagt og angivet, ja ikke værd at giøre nogen Bekoſtning paa (h).

Om Øen Helgeland, ſom ligger under Hertugdomet Slesvig og hører til det mindre Frisland, har vor lærde Hiſtorieſkriver Pontanus (i) levnet os en beſonderlig rar Efterretning af et Brev, ſom Georg Bruick, Hertug Adolfs Landfoged paa Helgeland, har ſkrevet til Kongens Statholder i Hertugdomene den berømte Henrik Rantzov, hvoraf man erfarer, at dette Land har beſtaaet af tvende Klipper eller Berge, det ene rødt, det andet hvidt, og at det hvide Berg, ſom var ſandigt, har givet baade Guld- og Sølv-Ærts af ſig. Af Guld Ertſen førde man til Hertugen, ſom lod den behandle og ſkille, og fik deraf det beſte Guld, og ſaa meget Svovel, ſom alene kunde betale den paa Skilningen anvendte Bekoſtning. Denne Fortælling er ſaa betydelig, at jeg holder den verd, eller ſaa meget

(h) *Slanges* Chriſtiani IV. Hiſtorie p. 1422.

(i) *Jo. Iſ. Pontani* Chorograph. Daniæ Deſcript. p. 739. 740.

meget deraf ſom hidhører, af Landfogedens egne Ord hos Pontanum her at igientage: Tota inſula binis ſeparatis rupibus conſtat, una rubet, altera candet. Prior, munimentum, arx & præſidium inſulæ una tantum via conſcendi poteſt, & inſtar muri rubentis, recta ex mari emergit, haud aliter atqve Segeberga Holſatiæ ad altitudinem ſex & qvadring. Ulnarum ſuperne pingvi ſolo & fertili ubiqve contecta &c. &c. Altera inſulæ rupes, qvam eſſe candentem dixi, ſabuloſa eſt, ubi ſvaviſſimi fontes paſſim eructant. Cuniculi in ea dominium habent. Non eſt, ut rubens, de qva indicatum, compaſcua, cannaben tamen producit. Hic ad boream & ſubſolanum, admiranda naturæ miracula, ex montium viſceribus eruuntur, metallum colore & nitore aurum perfectum referens, *argentum rude rubrum*, *Goldtertz*, incolæ *Mummergoldt* vocant. Metallica aurea eſt, qvam erutam ad Ducem Holſatiæ emittunt, qvæ tuſa, lota, toſta & ſeparata aurum perfectum reddit, & tantam ſulphuris qvantitatem, ut hinc ſumptus, qvi in ſeparationen impenduntur, colligi poſſunt. Inveniuntur & in iisdem venis nuces avellanæ & candelæ in lapidem induratæ magna copia, & converſæ in metallicum aurum limaces, conchæ; Gleſſum etiam, *Berelſtein* nuncupant. Ita minores arborum rami metallici, tanta ſubtilitate, qvanta nullus argentarius faber, licet artificioſiſſimus, ex auro conficere poſſet.

Om man hid kan henføre en Sten eller Kies, ſom findes paa det Kongelige Kunſtkamer iblandt Naturalierne; hvilken er kommen fra Helgeland, og i Muſeo Regio (k) ſaaledes beſkrives: Pyrites, qvi Leonem qvodammodo refert, ex globulis coloris aurei compactus, pondere libræ unius cum dimidia, Ex inſula *Heiligelandia*, juxta oſtium fluvii Albis, huc allatus, lader jeg andre dome, ſom ere Kiendere af ſlige Sager og forſtaae at prøve Metallerne. Ligeſom jeg ei heller tør forſikre, at det Guld var fra Helgeland, hvormed Strand-Friſerne efter giorte Løfte lode beſlaae deres Skyts-Helgens S. Chriſtiani Billed, den Tid de havde vundet Seir over Kong Abel (l), endſkiønt det dog vel ſaa kunde være.

Om

(k) Muſeum Reg. Hafnienſe Edit. *Lauerentzii* Part. I. Sect. VII. No. 29.

(l) *Hvitfeld* p. 233.

Om bemeldte Helgelands Guld-Miner taler vor lærde Sperling, men af ingen anden Kilde end Pontano, saaledes: *Egregiæ sunt metalli fodinæ insulæ Heiligeland* dictæ in Holsatia ad ostium Albis, qvam a Fosis, Tacito memoratis populis, qvondam *Fosetisland* appellatam credimus, qvos præterire non licet; laudari merentur, & in descriptione, qvam *J. Is. Pontanus* ex literis *Geo. Bruyck* Præfecti Ducis Holsatiæ *Adolphi* in illa insula ad *Henr. Ranzovium* retulit, sic se habent verba (m) &c. Det samme igientages, men med en liden Forandring og Forklaring, udi Museo Regio i desse Ord: Egregiæ qvoqve perhibentur fuisse *metalli fodinæ* in insula Heiligeland ad ostium Albis in Holsatia sita, quas J. Isac. Pontanus ita laudat &c. & paulo post ait, inventas esse in iisdem venis limaces & conchas in metallicum aurum conversas, qvas potius arbitramur metallo hoc fuisse obsitas (n).

Skulde nu nogen spøre: Er da saadan Herlighed ikke mere til i vore Tider, og hvoraf kommer det, at hverken Meyer og Danckwerth i deres Schleswig-Holsteinische Landes-Beschreibung, eller Anton Heimreich i sin NordFresische Kronik, eller J. Lasi i sin Vorläufige og Anderweitige Nachricht von Heiligenland, eller Hr. Busching i sin Staats-Beschreibung der Hertzogthumer Schleswig und Holstein, røre det allermindste derom? Jeg svarer, at desse Skribenter enten ikke maae have læset Pontanum, eller ikke givet Agt paa dette Sted hos ham, og at man snart skulde troe, at Rygtet om de Helgelandske Metaller allerede haver været forsvundet ved Midten af forige Seculo, da Meyer og Danckwerth udgave deres store Verk; thi ellers kunde de aldrig forbigaaet, i det mindste at nævne, en saa merkverdig Omstændighed. Dette er saa meget mere at undre paa, som en Skribent, der har levet paa samme Tid ved det Gottorpske Hof, navnlig Benjamin Knobloch, hvilken 1643. har udgivet Chorographische Beschreibung der Insel und Festung Heyligeland,

(m) *Ott. Sperlingii* Boreas p. 250.

(n) *Joh. Laurentzii* Museum Regium Hafn. Part. I. Sect. VII. No. 5.

land (o), melder derudi om det Helgelandske Mummerguld, hvilket er et Bevis paa, at Rygtet ikke har været uddøet, men at man endda haver vidst deraf at sige. Hans egne Ord ere desse: Es gibt das Meer umb diese Gegend nicht allein Fische zu voller Genüge: Sondern es werden auch zur Zeit großer Südosten Sturme an dem Gestade kleine Stücklein von Aug- oder Börn-Stein, wie wol gar selten, aufgelesen. Mehr findet man zur Ostenwindes Zeit eine Erde, welche fast so hart, als ein Stein ist, auch an den äuserlichen Farbe und Glantze dem rechten Gold-Ertze gleichet, und von den Landleuten Mummergold genennet wird. Und dieser Stein gibt, wenn er ein wenig gerieben oder gar zerschlagen wird, einen Schwefel-Geruch, auch Feuerfuncken von sich: Derowegen denn die Alchymisten in einen wahn gerathen, gleichsam als die Natur dieser Ländlein einen großen Schatz hierin gezeiget hätte, welches aber nach vorhergegangener Experimentation nichtig befunden, und also alle Unkosten, Mühe und Arbeit vergebens angewant worden. Dergleichen findet man rechte Haselnüße, Schnecken-Häuslein, und sonst noch andere Sachen, die in wasser zu Stein worden." Omendskiønt Forfatteren, som synes ei have haft Kundskab om ovenanførte Georg Bruycks Beretning hos Pontanum, ikke giør meget Væsen af denne glimrende Materie, og holder den af intet sønderligt Verdi, saa bør dog hans Beretning om Sagen, saadan som den befandes i hans Tid, ikke kunne svække Troverdigheden i Bruycks saa omstændige Fortælling, i Betragtning, at Knobloch levede og skrev imod et hundrede Aar efter den anden, i hvilken Tid en stor Forandring kan være foregaaen paa et Land, som til alle Tider er udsat for Storm og Anlob af en saa urolig og selvraadig Fiende, som Vesterhavet er. Dernæst kommer det Pontani Beretning til stor Styrke, at Henrich Ranzov selv i den Beskrivelse, han 1597. har giort om Chersonesus Cim-

(o) Den nævnes, som trykt til Hamborg 1643. in qvarto, ubi *Molleri* Cimbria Liter. T. II. p. 142. og dens Indhold opregnes kortelig i *Hubners* Hamburgische Biblioth. Histor. Centur. III. p. 218. Jeg har ikke haft noget trykt Exemplar deraf, men alene en Afskrift af den bekiendte Ulrich Petersens egen Haand.

Cimbrica, og som aldrig før i vore Tider er kommen til Lyset (*), haver indført den af Bruycks Skrivelse nærsten med de samme Ord, som Pontanus siden har brugt. Af en anden Beskrivelse om Den Helgeland som 1697. er forfattet, jeg veed ikke af hvem, men med Ulrich Petersens Haand skreven, vil jeg anføre, saa vidt denne Materie kan vedkomme, følgende Stykker:

An der Süder, Südwester und wester Seite der hohen Klippe gehen viel Löcher und Gruben in das Land hinein, welche in alten zeiten theils mit Menschen Händen gemacht, und theils nach und nach von der See und den anschlagenden Wellen gekommen, welche auch von den Inwohnern ihre Nahmen erhalten, und sind die vornehmsten Nubbengat, Junggat, und Pipersloch. Von diesem letzteren wird eine Zierliche Fabel gesaget, als nemlich, es sey ein Eingang in der See, und führe einem communications-gang bis Segeberg, alwo ein ebenmäßiger Ausgang sein sol. Gewiß aber ist es, daß dieses Loch sehr tieff unter dem Lande unterwerts herumb gehet, und im Eingang so glat, das daran zu zweiffeln, ob die See es solcher gestalt ausgearbeitet. Man wird auch gewahr, daß unten Wasser und eine starcke Lufft. Heut zu tage sind ziemblich alte Leute auf dem Lande, die können aber nicht gedenken, daß sie jemahls gehöret haben, daß jemand gewesen, der dieses Loch erkundiget und läst sich auch noch zur zeit kein Inwohner da zu dingen, das Loch zu besehen. Weilen aber augenscheinlich, das Menschen-Hände deran gearbeitet, als muß man glauben, daß zu der zeit ein vornehmes Grab sey gewesen, oder es haben auch die alten ein Bergwerck daraus haben wollen, und sind also Schachtweise in die Erde gegangen, Ertz zu suchen, weil der Eingang einem Stollen gantz nicht ungleich ꝛc. . . . Wie dann bekannt, daß An. 1697. in Monat Sep-

(*) *Henr. Ranzovii* Descriptio Cherſoneſi Cimbricæ har det første Sted i *Weſtphalii* Monument. Cimbr. Tom. I. hvor man p. 69. 70. læser den Efterretning om de Helgelandske Metaller. Men samesteds er begaaet en Trykfeil, og bør læses *Goldt-Ertz* i stedet for *Volt-Ertz*. Af denne Ranzovii Descript. Cherſ. Cimbr. har jeg selv et gammelt Manuscript, som er, om ikke Original, dog en Original Afskrift skreven paa de Tider, hvorudi bemeldte Efterretning Ord til andet haves.

Septembri von d. 12. biß 15. bey anhaltenden starcken Sturm die Wellen bey 30. Fadem hoch an die Klippe hinan geschlagen, und der See Wellen-Schaum auff Südhorn hin auff der Batterie und Geschütz gestanden, daß man nicht glauben sollte, daß die See mit einer solchen Macht so hoch heben und hinauff schlagen könte. Es ist auch bey diesem Sturm der weise Mönch (p) ein merckliches kurtzer geworden, worüber die Wellen ebenmäßig herüber schlugen. Es geschicht mit einer solchen Macht, daß das anschlagen der Wellen an die Klippen lautet, als wan starcke Canonen Schüße in der See geschehen. Bey solchem Wetter nimbt die See allemahl etwas von dem Lande weg, und ist gläublich, daß es in wenig Jahren noch kleiner werden wird. Maßen dann vor nicht gar langen Zeiten den Inwohnern noch erinnerlich, daß die weise Klippe so groß gewesen, daß man gemächlich oben darauff nach der Scheibe geschossen, welcher nunmehro so weit abgefallen und weggespület, daß man schwerlich so viel Platz finden solten eine Scheibe darauf zu setzen. Diese weise Klippe ist gantz anderer Art, wie die andern Felsen, hat auch dem Lande bisher großen Nutzen gethan, weil sie, wie bereis erwehnet, eine Vormauer vor dem Unterlande und Sanddünen ist, es sind darinnen etliche Adere, welche so weiß und klar als ein Crystal, und hat gantz keine Eigenschaft eines Steines an sich. Wan es angesehen wird, wie es von der Klippen abgefallen lieget, so scheinet es, als wan viele Stücken Eyß zusammen getragen wäre an dem Orte. Vor etliche Jahren haben sich einige Italianer angegeben, welche aus diesen Steinen etwas machen wolten, weilen es aber nicht von solcher Güte, wie es anzusehen ist, als haben sie es sonsten nicht als zur Zierath in den Grotten gebrauchen können, und zu allerhand Gips-Arbeit, wer es aber nicht kennet, solte meinen, daß recht was sonderliches daran wäre. . . . . Unweit der weisen Klippe gehet der Calverdantz an, und erstrecken sich diese Klippen eine ziemliche Ecke hinaus in der See, welche bey Ebbe Zeit gar hel zu sehen, und wirfft

(p) Der weise eller witte Mönch var et Stykke fra det faste Land afskyllet Klippe, som stod ganske nær hos den saa kaldede Hvide Klippe, hvilken indeholdte de omtalte Mineralske Ting

die See an diese Seite vielerley Sorten Steine an das Ufer, unter andern auch das so genante Mummergold, welches den Feuerrohr Steinen nicht ungleich aussiehet, ist aber an Gewicht viel schwerer, und haben sich einige bemuhet es zu solviren, und Kupfer heraus gebracht. Wann es ein harter Sturm, so kan die See an dieser Seiten mit den Steinen einen solchen Geraaß machen, daß auch 2. Personen, so mit einander gehen und sprechen, ihr eigen wort nicht hören können.

Med denne Beretning stemmer en anden skreven overens, som er et par Aar yngere, og haver denne Titel: Nachricht von der Insul Helgeland, so wie sie im Jahr 1699. beschaffen gewesen, aufgezeichnet und entworffen von *J. Botticher Lieutenant* und damahligen Orts Commendanten, nachgehends *Ingenieur-Capitaine*. Jeg vil af samme ogsaa indrykke de Stykker, som kunde tiene til Stadfæstelse og videre Forklaring paa det foregaaende: = = = = Ob nun gleich die Wellen die Spitze der Klippen nicht befeuchten können, so setzet sich doch daran die aufsteigende saltze Feuchtigkeit und der Regen, welches dann durch der Sonnen Hitze zusammentrocknet und von einen Sturm Stückweise her unter geworfen wird. Die abgefallene Stücke werden durch der Wellen stetiges angeschlagen gantz rund gemacht, und wann sie erweichet, ist es dem Erdreich auf dem hohen Lande sehr ähnlich. Die weisen und blaue Adern haben keine andere Härte an sich, als der rothe Fels. Die Sanddunen sind gelb und graulicht, eben wie sie an andern Orten sind, die Klippen aber, so in dem Grunde nach dem Norder und Süder Haven gehen, sind braun und weiß, maßen annoch ein kleines Stück von der weisen Klippe übrig, so etliche weise Adern hat, und bey naßem wetter so durchsichtig als ein Crystal, und haben sich viele hierum bemühet, etwas besonders daraus zu machen, aber befunden, daß es nicht von solcher Güte, wie es scheinet, und kan es zu nichtes als zu den Grotten gebrauchet werden. Vor etliche Jahren sind einige Italiäner hier gewesen, welche es auf allerhand Art probiret haben. Die weise Klippe, oder, wie es genannt wird, dat witte Kliff, ist vor

kur-

kurtzen Jahren noch so groß gewesen, daß man geraumig darauf eine Scheibe gesetzen und darnach geschoßen: ist auch eine Vormauer vor dem Unterlande wider den Nordwesten Wind eine lange Zeit gewesen, hat aber solcher gestalt abgenommen, daß nur die Stete davon zu sehen, und können die Sanddünen keinen Schutz mehr davon haben, wannenhero vermuthlich, daß die See an selbe seite noch mehr wegreisen wird. Die Klippen, so unter den Sanddünen liegen, haben keine Höhe über den Horizont des Waßer, und findet sich nichtes, das den Wellen widerstehen kan, wenn die Wurtzel von der weisen Klippe abgespület ꝛc. . . . Unter der witten Klippe ist das Ufer braun und weiß, bey dem Kalverdantz etwas röthlich, wo selbsten die rothen Flintsteine und das so genante Mummergold, welches als Feuerröhrsteine aussiehet, und gantz schwer ist, benebenst vielerley Steinen von allerhand Farben gefunden wird ꝛc. . . . Die ältesten dieses Lands wissen sich nicht zu erinnern, daß jemand sich dieses Loches erkündiget, und läst sich auch niemand dazu dingen. Weilen aber augenscheinlich zu sehen, daß Menschen Händen dabey gearbeitet, so ist zu glauben, daß es vormahls ein Begräbnüß gewesen, oder es haben auch die Alten ein Bergwerk daselbst anzulegen versuchen wollen, und sind also Schachtweise in die Erde gegangen, weil der Eingang einem Stollen nicht ungleich.

Naar man betænker, at af dette Land, som under Kong Knud den Stores Regering ved Aar 1030. skal have bestaaet af 9. Kirke-Sogne (q), er nu saa liden en Plet tilbage, og at Vandets Grumhed Aar efter Aar i et Seculo efter det andet har bortskyllet saa store Stykker deraf, saa tør man intet undre, hvor dette Guld-Berg er blevet af. En Beskrivelse, endnu ældere end de forhen nævnede, som 1638. om dette Land er forfattet, melder derfor om dets Aftagelse saaledes: Es nimt auch diese Insul von Tag zu Tagen ab, und kan nichts wieder zu wachsen. Dahero dann zu schliesen, daß das Land nach länge der Zeit wird weggewaschen werden: Und

(q) *Heimreichs* Nord-Frisische Kron. p. 104. 146. Det er vel sigtet paa Dens Størelse, naar Ad. Bremensis saaledes siger derom: Sunt & aliæ insulæ contra Frisiam & Daniam, sed nulla earum tam memorabilis est.

können noch Leute gedencken, daß Land, Flecken und Einwohner gantz weg genommen worden und über 30. Hausgesessenen nicht übrig geblieben (r). Men om Vandfloderne og Uveder alene have giort det, eller Folkets Sterighed, ved at udhule Berget efter Guld, har hiulpet til, at det efterhaanden og uformerket Stykke efter Stykke kan være udstyrtet og forsvundet, det er helt uvist. Om ovenmeldte Hvide Klippe give ellers fornævnte Meyer og Danckwerth (s) en Beskrivning, som kommer overens med den hos Pontanum, alene at de ikke røre noget om Metaller. Men at det dog maa have sig, som sagt er, at nemlig den Hvide Klippe, som midt i det XVI. Seculo var i Ord for at give Guld, er efterhaanden bortskyllet, indtil i dette Seculo det sidste Stykke deraf rent de gaaet til Grunde, derom kalder jeg den Beskrivelse til Vidne, som Herr Laffom Helgeland har udgivet (t), hvori det saaledes heder: Vormals lag eine Klippe gegen Norden, welche die weise Klippe oder witte Kluft genennet wurde: Allein das letzte Stück ist 1711. den 1. Nov. abgespühlet. 1618. traf man alda so viel Gibs- und Kalck-Steine vor, daß 1. Last von 12. Hering Tonnen für 5. Mark verkaufet werden muste.

Om adskillige Metaller og Mineralier, som sig til en og anden Tid skal have ytret ved Flensborg og andensteds i Hertugdomet Slesvig, har jeg vel hørt noget fortælle, men ingen rede vidst derfor at giøre, indtil jeg nyligen fra Herr Justits-Raad og Cabinet-Secreterer Esmarch har derom faaet en udførlig og ganske artig Underretning, hvilken jeg holder vel verd, af hans egenhændige Brev til mig, andre til Fornøielse og videre Efterforskning, at meddele:

Paa

(r) *Petri Saxens* Kurtzgefaßte Beschreibung der Insul Helgeland, MS.

(s) *Danckvverths* Schleswig-Holst. Beschreibung p. 153.

(t) *J. Laff* Anderweitige Nachricht von Heiligenland, Flensburg 1753. p. 39. Conf. Ejusd. Vorläufige Nachricht p. 9.

Paa Deres Forlangende af 18. hujus har jeg den Ære at tilkiendegive, hvad mig, angaaende de nær og omkring Flensborg opdagede Guld Sølv-Bly- og Kober-Haltige Ertser er bekiendt.

1. Den første Opdagning af Bly Erts giorde for nogle Aar siden en Flensborgsk Hyrde, som ved Hans Majestets sidste Gienemreise levede endnu, og den Tid tiente der en af mine Søstre, Raadmand Strickers Enke, hvis Søn havde lagt sig efter Metallurgien, og tegnede at præstere med Tiden noget retskaffent deri, men han døde i sine beste Aar, og med ham det første Skin af denne Opdagning. Stenen, som Hyrden bragte til denne Afdøde, var en, som man grangivelig kunde see, med en Plov ganske plat og flad afploiet Spidse af en Klippe, af skiøn hvid Spaet med Bly-Glands igienem meleret, som denne Hyrde havde anseet for Sølv og derfor bragt til bemeldte min afdøde Neveu. Efter hans Død havde min Broder, Lic. Medicinæ i Flensborg, taget denne Steen til sig, som viiste og forærede mig dette Stykke, saa vidt deraf endnu var i behold, og Hr. Apothequer Cappel her i Kiøbenhavn ved derover anstilte Prøver fandt, at i et Centner var 25. Pund Bly. Stedet, hvor dette Stykke var fundet, var paa S. Nicolai Mark et langt fra en stor derved liggende Sø.

2. Derefter, og da min Broder sagde mig og, at en endnu uden Tvil levende Guldsmed i Flensborg, efter Rygte, havde i lige Maade fundet Guld- og Sølv-Haandsteene, fik jeg allernaadigst Befaling at udforske, om Sagen var sandfærdig eller ikke. Jeg talede da Guldsmeden til derom under hans Troskabs Eed og Pligt, og han tilstod, 1) at han nær ved S. Johannis Sogn, strax uden for den saa kaldte Holweg, paa Marken, havde fundet et temmeligt Stykke Bly-Erts, hvoraf han gav mig det endnu til overs hafte Stykke, som var rigt, at, efter adskillige derpaa satte Prøver, et Centner holdte 90. Pund Bly, og af en Tydsk Bergmand forsikret, at han dets Righaltighed aldrig endnu havde seet eller hørt. 2) Hvad de fundne Sølv-Haandsteene var angaaende, saa for-

fortalte han, at han om Efterhøstens og Slagter-Tid, ei langt fra et saa kaldet Skæfer-Huus, da han der vilde kiøbe et Par Stude til Vinter-proviſion, gik paa Veien par curioſité efter en Plov langs Ageren (u), og da Ploven omveltede et par glimrende Stene, tog han dem til ſig, proberede dem hiemme, fandt dem rige af 3. til 4. Lod Sølv, og ſin Umag vel betalt. Som og adſkillige andre gange var ſkeet, og havde han faaet ſin Umag ſnart betalt, ſnart ikke.

3. Hvad den Steen, hvori der var Guld, angik, saa havde en Mand fra Jørgensby, ſom Staden er incorporeret, bragt ham en Haandſteen saa ſtor ſom en Haand, og bedet til en Prøve at afſlaae og probere saa meget ſom et par Lod, hvilket han havde giort, og leveret ham det deri forefundne Guld og Sølv, ſom meget righaltig, men Manden vilde ei have ſmeltet Reſten, ſom han havde taget og beholdt hos ſig ſelv hiemme. Guldſmeden havde trængt ſterk i ham, at ſige ham, hvor denne Steen var funden, og endelig havde han forklaret, at han paa Brarup Mark (ligger 3. Mile fra Flensborg i Angeln) havde par hazard fundet den, da en Heſt med ſin Bagſko ſkulde have kaſtet den op (x), og han, ſom gik efter, og ſaae det glimrende paa Stenen, havde puttet den hos ſig.

4. Diſſe første Anledninger animerede, til at give Ordre til Guldſmeden og en anden Liebhaber, paa Kongelig Bekoſtning, at giøre en liden tour omkring Flensborg, for at udſpore, om der fandtes flere Steder til Sølv, Bly og andre Metaller, og endſkiønt begge ei ere mindre end Bergmænd, fandt de ved adſkillige Landsbyer, Janneby, Bilſkov, Kober-Mollen, Gryn-Vandmøllen, Jarlund ꝛc. Sølv-Kober og andre ædle Metal-haltige Ertſer. Hvoraf jeg endnu har 4. a 5. Prøver tilbage, hvis rene Indhold Hr. Doctor Holm D. V. ſkal tilkiendegive.

5. En-

(u) Saaledes fortæller *Juſtinus* Lib. XLIV. Cap. III. at man fordum i Gallicien fand jevnlige Guld-Klimper efter Ploven.

(x) Om de Ramelsbergiſke Gruver hos Goslar berette nogle af fordum Tids Skribenter, at de ved Heſte-Fod ſkulle først være opdagede.

5. Endelig hørde jeg og meget tale om et Slags ægte Sølv-Sand, som gangvits, dog i temmelig Dybde, skulde findes ei langt fra Oversee ved Flensborg. To Ryttere havde vist Bønderne deromkring saa mange Prøver, at endelig en heel By slog sig sammen, og grov et temmelig dybt Hul, men da de ei vare Bergfolk, og der kom en stor Plads-Regn, skød, til Lykke paa en Søndag, hele Hullet til, og Rytterne echaperede, som nogle Uger af Bønderne vare defrayerede.

Imidlertid fortalte min Broder mig dog, at en Tydsk igiennemreisende Bergmand havde statueret Mueligheden, havde undersøgt Oversø Sø, og forsikkret, at der var Klipper i den, og at de strøg bort under en ei langt fra Popholt liggende By, Smedeby kaldet, som man indtil nærmere Undersøgning da maae udsette ꝛc. Dette maae jeg og med Vished, som en curiositet, sige,

1. At Slien, som gaaer til Slesvig, udkaster, som jeg ved Ulsnis i Angelen har seet, den Tid jeg for nogle Aar besøgte min der boende Broder, og engang spadserede ved Strandbreden, en Mængde af rød Kride.

2. Og at jeg, ved et par Timers Tid, jeg var i Staden Aabenraa, observerede, at dens høie Bierge indeholder i det ringeste en hoben Jern, og, Gud veed, hvor mange flere Ertser.

3. Saa og, at om D. V. vil vide, hvad for Slags Metaller der egentlig er ved Aabenraa, Lygom-Kloster, Tønder, og til deels i det Haderslevske, saa skal Hr. Licent. Medicinæ Fabricius i Tønder have deraf et anseeligt Forraad, som en stor Liebhaber af Metallurgien. Jeg er ꝛc.

Kiøbenhavn d. 25. Martii 1758.

H. C. Esmarch.

Danmark.

Om Danmark har eller haver haft Bergverker eller noget Slags hiemvoxet Metal, synes til første Ansеende at være et unyttigt Spørsmaal. Og jeg havde kanskee forbigaaet at skrive noget derom, dersom ikke en og anden af vore Skribenter, endog Baron Holberg, havde givet mig Anledning dertil. Jeg vil anføre denne berømte Mands egne Ord: Udi Danmark ere ingen Bierge, hvorvel Jorden efter nogles Beretning, som have forsøgt at grave, ikke er gandske uden Metal, men dog ikke udi saadan Mængde, at det kan betale Umagen, hvorfore man haver forundret sig over, at *Pontanus* udi hans *Chorographia* haver talt *de inexhaustis varii generis metalli venis*, eftersom udi vore Tider ingen, hverken Kobber- eller Jern-Miner, langt mindre Guld- eller Sølv-Miner graves (a). Ordene har Holberg laanet fra en ældere Pen, nemlig den lærde Otto Sperlings, som i sin Boreas saaledes skriver: In Daniæ regno montes nulli sunt, tentarunt tamen ejus viscera, non caret metallis, sed operæ pretium non respondet, og noget derefter: De mineris argenti, æris, ferri & plumbi per Norvegiam detectis constat: Sed qvum de *inexhaustis diversi generis metallivenis* in Dania *Pontanus* in Chorographia sua loqvatur, vellem, hæc explicasset doctissimus Scribtor; Nostris enim temporibus neque ferri neque æris, multo minus argenti vel auri mineræ sunt apertæ in Dania qvæ fodiantur (b).

Det er billigt at høre Manden selv, som disse Herrer have beraabet sig paa, og vil man kanskee finde, naar man læser ham i sit Sammenhæng, at han ikke meget behøver videre at forklare sig. Den Tid Pontanus skrev sin Chorographiam Daniæ, hørde Provindserne Skaane, Halland og Blekingen endnu under Danmarks Rige. Naar han først har beskrevet Danmark i Almindelighed, dernæst Jylland og Holsten, og førend han rører om de øvrige Provindser, da

(a) *Holbergs* Danmarks og Norges Beskrivelse 1729. p. 40.

(b) *Sperlingii* Boreas p. 243. 247.

da tager han fat paa Skaane baade i sin ældere og nyere Tilstand, og under denne Titel: Scania cujusmodi hodie visitur, er det, han iblandt andet saa skriver: Multi a pulchritudine & amoenitate *Schone* nuncupatam autumant. Adeo ut coeli beneficio, telluris obsequio, portuum atque emporiorum commoditate, maritimis divitiis, lacuum ac fluminum piscatione, venatione nobilium ferarum, *inexhaustis diversi generis metalli venis*, oppidorum freqventia, civilibus institutis, nullâ regionum beatarum sit inferior (c). Naar man nu saa vel af foregaaende som efterfølgende paa dette Sted hos Pontanum seer, at det alene er Skaane, og ingen anden Danmarks Provinds, han her beromer af sine u-udtømte adskillige Slags Metal-Aarer, og man tillige behager efterlæse, hvad jeg forhen i denne Afhandling har skrevet om de Skaanske Bergverker, falder Forundringen bort af sig selv, som nogen skulde giøre sig over desse Pontani Ord. Ja om han endog havde anført de samme, hvor han beskriver Danmark i Almindelighed, havde han dog ikke haft Uret, eftersom Skaane til hans Tid var lige saa vel en Part af Riget, som enten Jylland, Sialand eller noget af de øvrige Landskaber. Og kunde derfor, saa længe Skaane var Dansk, vel med Sandhed siges, at Danmark havde sine egne Metaller, i det mindste bekiendte Jernverker.

Men naar man og undtager Skaane, har dog forberomte D. Sperling, i et ældere Skrift, om det øvrige Danmark berettet, at man ofte har forsøgt at grave efter Metaller, og, omendskiønt man har fundet Aarer, har de hidindtil ikke lønet Møden: Daniæ quoque viscera sæpius tentarunt in metallis, sed hactenus non responderunt venæ, licet inventæ, laboribus (d). Jeg har ingen Aarsag at mistroe den gode Sperling, men beklager alene, at jeg ingen nøiere Efterretning haver om desse af ham omtalte ofte giorte Forsøg til Metallers Opfindelse i Danmark.

(c) *Jo. Is. Pontani* Chorograph. Daniæ Descript. p. 692.

(d) *Sperlingius* de Nummis non cusis p. 254.

Man kan saa meget mindre tvile, naar man veed, hvad for mangfoldige Slags, ei alene tilforn skiulte Mineralier, men og Anledninger til at fatte Haab om Metaller, desse sidste Aaringer have aabenbaret, under de adskillige Forsøg, som vor Dyrebare Monarks Høistpriselige Omhu for sine Rigers Ære og Velfærd har ladet giøre næsten i alle Danmarks Provindser, hvormed det allerede saa vidt er kommet, hvad Mineralierne angaaer, at man, ved adskillige paa visse af dem anlagte Verker, har begyndt at føre dem til Nytte, saa vel til Landets eget Behov, som for at overlade til Fremmede. Og man har det Haab, at desse saa gode Begyndelser skulle opmuntre formuende Folk i Landet til at indrette flere Mineral-Verker, og drive desse Opdagelser end videre, til deres egen og det Almindeliges mangfoldige Fordele, til Fædernelandets Heder, og til en Fyldestgiørelse for Hans Majestets Lands-Faderlige Hensigter.

Det vilde blive alt for vidtløftigt, og denne Afhandling for meget uvedkommende, om jeg vilde fordybe mig i at opregne Stykkevis og beskrive alle de Slags Natur-Farver, som tilforn ere udenlands fra forskrevne, men nu tilredes af de mangfoldige i Jylland, Siæland, Møen, Bornholm, fundne Jord-Arter, saasom Engelsk Rødt, Brunrødt, lyse og dunkele Okkere, Umbra, Cøinsk Jord, Trippeler, Valke-Jorde, Alcaliske Jorde, Alun- og Vitriol-Materier i Mængde, den røde og hvide Bolus, Bergbeeg, terra sigillata, Meel-Sand til Glasur, og mange Slags Leer-Arter til Porcelains-Stentøis-Kakelovns-Sukertops-Fabriker, ligeledes Salpeter-Verker, Skedevands Brænderier, de Bornholmske Diamanter (e), det Bornholmske Sandstens-Brud til Bygnings-Molle- og Slibe-Stene, hvorved mange tusinde Rigsdaler Aarligen kunne spares i Landet, samt Marmor, Fliser, og andre Sten-Arter, de Bornholmske Stenkol (f), som

(e) See *Thurahs* Bornholms Beskrivelse p. 95.

(f) Hr. Gen. Maj. *de Thurah* siger i sin Bornholms Beskrivelse p. 729. Paa adskillige Steder imellem Rønne og Hasle findes Mængde af Stenkul, som vel til Smede-Arbeid ere utienlige, men til anden Brug og Brændsel derimod meget skiønne.

som blive efterhaanden bedre, efterſom man kommer dybere ned, men ville endnu blive langt bedre, naar Fornødenhed engang gior dem brugbare og lærer at gribe dem an med Magt, det Bornholmſke Cæment, ſom er 10. pro cento bedre end det Hollandſke, de Møenſke Svovel-Stene. Agricola har til ſin Tid ſkrevet om de Møenſke Krid-Berge: Habent pleræque regiones *cretæ colles*, ut Gallia, Britannia, *Muna deſerta maris Balthici inſula, qva e Pomerania navigatur ad Coppenhagam Daniæ.* At ſaxum, qvo durius, eo difficilius ex ſe lineas producit. Conſtantiæ murus magna ex parte ex id genus ſaxo conſtat (g).

Men det ſom jeg fornemligen her vil have erindret, er, at ved alle deſſe Foſſiliers Efterforſkning har ytret ſig adſkillige Metalholdende Materier overalt i de Danſke Provincer: Men om deres Tilberedning ſkal kunne betale Omkoſtningen i henſeende til Brænde-Mangel, ſom er det almindelige Klagemaal, og flere Omſtændigheder, det giver jeg andre at dømme om. Man har fundet i Mængde lignum metalliſatum med Spatgange, holdende Jern, ſom trekker Magnet-Naalen. Af Møens Klint har man udfaldne Stene, ſom i den ene Ende holde Jern-Erts. Paa Bornholm graves Bly-Erts af 30. pro cento Gehalt. I Jylland har man giort Prøver paa Vitriol-Sten, ſom gives der i Mængde, og ved Smeltning af den uddraget Kober, og af dette Kober atter noget lidet Sølv (h).

Fra en Ven i Jylland har jeg den Efterretning, at der paa viſſe af Hederne er Jern-Erts i Mængde, at Ordet gaaer, der midt igienem Landet ſkal gaae en ſtor Jern-Aare, og at han

(g) *G. Agricola* de Natura Foſſilium 1546. p. 202.

(h) Om alle deſſe og flere Danſke Mineralier og Metalholdige Materier kan man formode ſig den beſte Underretning fra Mineral-Inſpecteuren Herr Birck, ſom har igienemreiſet de fleſte Rigets Provindſer, for at oplede ſaadane Jordens ſkiulte Frugter, og bragt Prøver med ſig af utallige Slags Foſſilier, ſom kunne blive til en prægtig Danſk Mineral-Samling, og tiene til at holde Lectiones over og giøre Forſøg med for dem af vore Studerende og andre, der ikke faae Leilighed at komme paa Aaſterne, men dog have Lyſt at kiende deres Fæderneland indtil Jordsmonets Beſkaffenhed i hver dets Egn og yderſte Afkrog.

han selv har seet Stykker paa nogle Lispund oprøddede af Jorden: Man vil og der have fundet *vestigia* af gamle Smelt-Ovne, men fordi desse Verker skulle have ødelagt Skovene rundt omkring, og Jorden, ved det den blev bar, er bleven med Flyvesand oversmøgen paa mere end en Mil Land, derforuden langt til Kiøbsteder, ere de aldeles forfaldne, uden at efterlade Haab om videre Oprettelse. Det var vel verdt en Undersøgning af kyndige Folk, om ikke desse formente Smelt- eller Maas Ovne kunde være Levninger af Tegl-Ovne eller noget andet, og om ikke paa de Steder, hvor Jern-Malmen opgraves, kunde i gamle Dage, før Sandflugten ved Skovenes Ødeleggelse har taget overhaand og kanskee til dels forvoldet de store Heder (i), have været Myrer og Moradser eller Søer, af det Slags, som paa mange Steder i Norge, Sverige, og andensteds, frembringe det saa kaldede Myre- og Sø-Jern. Til end videre Forklaring om de nu opdagede Jydske Metaller og Mineralier, vil jeg anføre et af Herr Apoteker Steuben i Aarhus, som for nærværende Tid opholder sig her i Staden, mig derom tilskrevet Brev, hvilket fortiener saa meget mere at læses af andre, som han skriver af Erfarenhed, og selv har været med at giøre Undersøgning. Brevets Indhold er dette:

Efter Løfte giver jeg mig den Ære at tilsende Dem den Efterretning, angaaende de mig bekiendte Mineraliske Ting, som iblant andre findes i Jylland. I Bierreherred ved Søkanten paa Biørnsknude er en stor Deel Vitriol- og Alun-Ertz, som bestaaer i en sortfeed leragtig Jord, af hvilken jeg Anno 1752. fik ongefær en 6. Skiepper at undersøge, og bekom af samme qvantum

(i) Hvorledes Jylland fordum i det XI. Seculo formedelst sine store Skove og øde Marker har seet ud, lære vi af *Adamo Bremensi* de Situ Daniæ ap. Lindenbrog. p. 56. i fald og denne hans alt for fæle Beskrivelse derom er tilforladelig: Ager ibi sterilis: Præter loca flumini propinqva omnia fere deserta videntur: Terra sulfuginis & vastæ solitudinis. Porro cum omnes tractus Germaniæ profundis horreant saltibus, sola est *Jutland* cæteris horridior, qvæ in terra fugitur propter inopiam fructuum, in mari vero propter infestationem piratarum. Vix invenitur culta in aliqvibus locis, vix humanæ habitationi oportuna. Sicubi vero brachia maris occurrunt, ibi civitates habet maximas &c.

tum henved 13. Pund Vitriol. Solutionen blev forrettet i et Træ-kar, men Indkaagningen skeede i et stort Jern-Kar, hvor der da paa Bunden præcipiterede sig en 5½ Lod fint Kober. Jeg har siden ikke haft Leilighed videre at undersøge samme. Saa findes videre i samme Herred ved Rosenvold, paa begge Sider af Veile-Fiord, af bemelte Ertz, og ved Fridericia ligemaade, hvor der og nu bliver anlagt et Vitriol- og Allun-Verk. Paa alle disse Steder findes der en stor Deel Svovel-Kies, og Jorden er beblandet med Glimmer eller Marien-Glas. Af Jern-Ertz findes og næsten overalt en stor Deel. Herr Cancelli-Raad Hofman og jeg blev i næst afvigte Aar beordret at eftersee og undersøge de øde Heder der i Landet, og kom paa samme tour til Vrads-Sogn, og i Vrads By, som ligger i Hede-Egnen, hvor vi holdte os lidet op, blev jeg ved et Bonde-Huus et stort Stykke Jern-Ertz var, som kunde ongefær veje en 10. Lispund, det saae ud som en Slakke paa den ene Side, men paa den anden jevnt og compact. Vi spurte Bønderne, hvor det var kommet fra, blev os af dem fortalt, at der paa deres Mark hen imod en Sø laae en stor Mængde af saadane Slakker, smaa og store, hvor og dette Stykke var kommet fra, og deres Gamle havde fortalt, at der i forige Tider skal have været en Smelte-Ovn, og de endnu kan see Stedet, hvor den har staaet. Den jernagtige Materie, hvoraf de i den Tid har betient sig, findes der overalt nok af, den ligger ongefær 1. à 2. Alen somme Steder mindre og mere dybt i Jorden, ligesom en Skorpe 1. Qvarter til ½ Alen tyk (k). Af denne Materie fandt vi adskillige Steder, hvor vi kom (l). Hvad de Farve-Jorder af Ocher og Brunrødt angaaer som og har sin Oprindelse af Jern-Materien, har Hr. Inspecteur Birch vel givet Dem Efterretning om, hvor det er anlagt.

I Fy-

(k) Denne Jernholdende Materie, hvor den findes i Jorden, kalde Bønderne Ål, og, naar den er dem til Hinder i deres Pløining, bruge de den Talemaade, at de ikke kan komme i Jorden for Ål.

(l) Paa denne Reise i Hede-Egnen, blev Hr. Steuben var en Dam, som laae høit, men dog holdte Vandet vel, og det i den hedeste Somertid. Da han vilde vide og efterspgte Aarsagen dertil, fand han, Bonden i Damen at bestaae af denne haarde Jernbundne Jord.

I Fyen ved Bildeshauge findes der ligeledes en Mængde Svovel-Kiese. Ligemaade er paa Raskenbergs Grund tet ved Nyborg imod Søen et Sted, hvor der findes en stor Deel Sand, som skal holde Sølv og noget Guld i sig. Der findes Kiendetegn, at der tilforn er arbeidet der paa Stedet, med Smeltning og andet. Hvorfor og den forige Eier af Raskenberg, Sal. Hr. Justice-Raad von der Maase, har reserveret sig og sine Arvinger Rettigheden til denne Guld-eller Sølv-Sand, i fald at nogen engang vilde indfinde sig og optage dette Verk med Fordeel.

Dette er alt, hvad jeg for denne gang kan tilmelde herom, skulde herefter noget mere opdages, og mig forekomme, som kunde være Dem behageligt at ville vide, skal jeg vise, at jeg stedse er ꝛc.

Veysenhuset d. 27. Februar. 1758.

v. Steuben.

At man, ogsaa fordum, paa sine Steder i Jylland haver haft et Slags Jern-Avling, synes at kunne nogenledes vist sluttes af gamle Mageskifter, Skøde-og Fæste-Breve, hvorudi ibland de Species, som Bonden skulde give til Landgilde, undertiden findes nævnede saa og saa mange Jern-Kloder. Jeg vil her til Exempel anføre følgende Udtog (m): Christiern Stygge til Randrup fik Mageskifte af Kong Christian den Tredie og Eyendom paa noget Gods, først en Gaard i Medelsomherret vdi winckel Sogn vdi Randrup, som Christen Stygge nu selv iboer. En Gaard i Lusgaardherret i Ring Sogn og By. Derimod fik Kongelig Majest. først en Gaard i Henge Sogn oc by, Bertel Persen iboer, giffuer XX. Kloder Jern, 2. Mark Giesterie. En Gaard *ibidem*, giffuer halfft saa megit. *Datum* Otense, Løffuerdagen *post Bartholomæi*, *Anno* 1544. Ligeledes har Christoffer Gøye til Affuensberg Væbner giort Mageskifte med Høimeldte Kong

(m) Af en Registrant i det Danske Cancellies Archiv.

Kong Christian III. hvorved han af Hans Majestet fik trende Gaarde i Liusgaardsherred, den ene i Elsborg, den anden i Dossinge, den tredie i Siorsløf, og derforuden et Kronens Bol udi Siorsløf, som Lauritz Persson paaboer, skyller aarligen X. Kloder Jern, et Brendsvin, 12. Skilling Giesteri; og Kongen derimod bekom en hans Gaard udi Helstrup ꝛc. Dat. Nyborg d. 15. Junii 1558 (n). Men paa det ingen skal tænke, at denne Jern Afgift alene har været brugelig i Christiani III. Tid, og ikke tilforn, kan jeg endnu med et meget ældere Document af 1503. godtgiøre, at man ogsaa i Kong Hanses Tid paa sine Steder i Jylland har ydet Jern-Kloder i Landgilde. Samme, som er en Forskrivning af Biskop Niels Fris i Viborg, og ikkun ganske kort, vil jeg her helt indrykke:

Wii Niels Friis med Gwtz Naade Biscop vdi Wiburg, Giore alle witherligt mett thette wort opne Breff, och wedherkendher oss oc wore Efterkommer Biscop, aff witherligt Gieldh skyldege at wære thenne Breffuisere Niels Clementsson eller hans Arffuinge VII. Lesther Ruff, two Lesther Maltt, XII. Skippund Flesk, som gott er och fwltt giør, som Thames Jenssøn wdi Kaas haffde lantt aff forscreffne Niels Clementsson, och ther till fire oc sexsintyffue Ørter Korn, Ruff, Byg, oc Hawre, som Thames Jenssen war Niels Clementsson plictege for Affgifft oc Landgilde aff Gotz i Lyssgordherrit, som Niels Clementssen haffde wdi Pantt aff Thames Jenssen, nittan oc tywe Setting Skipper Smør, oc firetyffue Klodher Jern, huilke forskreffne Ruff, Maltt, Flesk, Korn, Smør, oc Jern, wii beplicther oc tilbindher osseller wore Effterkomer Biscop at betale oc forwyge forskreffne Niels Clementsson eller hans Arffuinge innen Jwell nw nest kommendes wthen, alle Gensegelsse, Hindher, eller Helperedhe wdi nogher Made. Oc skall wii eller wore Effterkommer Biscop holde forscreffne Niels Clementsson eller hans Arffuinge thet wthen alle Skade. Till Windissbyrt trwcke wi wore Intzegell nedhen paa thette Breff. Datum Anno Domini M. D. III. paa Pintzsondag wdi Wiburgh.

(n) Originalen giemmes i det Kongelige Archiv.

Foruden alt dette, er mig endnu i Archivet forekommen en Optegnelse, som ikke er meget yngere, og i det høieste af Kong Christian den Andens eller Friderik den Førstes Tid, paa en Hob adskillige Varer, som Hald Slot fordum haver haft af underliggende Bondergods, eller som Lænsmanden aarligen skulde udgiøre af sit Læn til Kongens Tieneste. Samme opregner alle de Species, som skulde ydes in natura, og hvor meget af hvert Slag, Rug, Malt, Havre, Smør, Honing, Svin, Faar og Lam, Gæs, Høns, Skatte-Koer, Skov-vogne, nye Vogne, Hiul, Gæstert-Heste, Landgilde Penge, Gæstnings Penge, Sagefald, Gaardfæstning, Oldengield, Tieneste med Heste, og, foruden alle desse Sorter, Jern LXXXV. Kloder.

Omendskiønt det vel vil blive vanskeligt at komme efter, paa hvad Maade den Jydske Bonde fordum haver behandlet og tilvirket sit hiemgroede Jern, hvor længe dette Nærings-Middel har vedvaret, og hvor vidt denne Jernagtige Grund i Landet har strakt sig eller været bekiendt, saa skulde man dog, naar man havde Mængde af saadane Documenter, som desse anførte, og derforuden var forsynet med gamle Matrikuler og Jordebøger over saavel Kronens som Adelens Godser, komme temmelig nær efter, i det mindste paa hvad Steder i Jylland saadan Jern-Malm er falden. Og naar man først havde Vished derom, var det lettere at domme, om ovenmeldte Levninger af Ovne i Hederne skulde virkeligen have været Smelt-Ovne til deres Jern. Den Omstændighed bliver ellers vel verd at legge Merke til, at de næst indførte Documenter fast alle nævne Lysgaardherred i Aarhus Stift. Men det er derfor ikke sagt, at man jo ogsaa paa andre Steder i Jylland har ydet Jern til Landgilde. Imidlertid, siden de Steder, man har nogen saadan Efterretning om, ligge midt inde i Landet, kan det være et Bevis imod dem, som vilde indvende, at det kunde være fremmed Jern, som var Bonden paalagt at give; thi, om saa var, skulde det snarere været i Brug paa de Steder nær hos Sø-Kanten, hvor Tilførselen paa fremmede Varer var let, hvorpaa man endnu ikke har fundet

Exem-

Exempel, ligesom et heller, at Bønderne har givet andre Landgildes species, end Landets og Egnens egne Producter, med mindre nogen særlig Omstændighed for en eller anden gang dertil kan have givet Anledning.

Af ovenmeldte fordum Dages Matrikuler, hvorudi Jern blandt andre Landgildes Sorter opregnes, er mig berettet, nogle at skulle findes hos visse Amtstuer i Jylland. Men endnu har jeg ikke seet nogen deraf. Tviler ei heller paa, der jo med Tiden ville komme mange flere Documenter for Dagen, som herudi kunne give større Oplysning. Om de, der have skrevet om Jordegods i Danmark, dets Hartkorns Beregning, og gamle Landgildes Taxter, hvor de blandt andre Landgildes Poster nævne adskillige Slags Jern, saasom ureent Jern, Stykker Jern efter Bismer-Pund, vredet Jern, Jern-Kloder, Skiver Jern, alt beregnet i Penge imod Hartkorn efter Sialands og Aabo-Maal, have alene forstaaet Skaane, eller tillige Jylland, er ingen afgiort Sag. Men have de ogsaa menet Jylland, som tykkes formodeligt, da har denne Jern-Landgilde, i det mindste til Navnet, om ikke in natura, endnu varet ved i Christiani IV. og Friderici III. Tider (o).

Som noget besønderligt anmerkes, at Arnd Berntsen i de Exempler, han af Sialand anfører, opregner blandt Landgildes-Posterne Aarbiller, som var et Slags Plov-Jern, og Klod-Jern (p). Hvad herom skal domes, kan vel fortiene nogen nærmere Efterforskning, og man skulde deraf snart falde paa at troe, at Sialand fordum, lige som Jylland, havde fremgivet noget Slags Myre- eller Sø-Malm til Jern. I et Document af 1303. nævnes en By i Sialand Jernlose, det er, uden Jern, som intet Jern haver,

(o) *Arnd Berntsens* Danmarks og Norges Frugtbare Herlighed 2 Bog p. 161. 199. 258. 259. 391. 459. 649. *Hans Skonnings* Taxte-Bog p. 117. til 122. *Chr. Teistrup* i sin Danmarks og Norges Krigs Armatur p. 265. setter intet andet Slags Jern blandt Landgilds Posterne end ureent Jern 6. Pund en Tønde Hartkorn.

(p) *Arnd Berndsen* l. c. 3 Bog p. 386. 387.

som uden Tvil skal være Synder- eller Nørre-Jernløse i Merlseherred. Om her i Siæland haver været noget andet Sted, som derimod har haft eller givet af sig Jern, veed jeg ikke, i det mindste er det til vore Tider uhørt, med mindre Jersie skulde have Navn af saadant noget. Jernsworæ eller Jernsoræ i Fyen findes nævnet i Documenter af 1486. og 1493. Udi Jylland forekommer Jerne, Jernved (q), Jarnkiar (r), og kanskee flere Byer, som synes være kaldede af Jern, uden at man nu veed de Gamles Aarsager til saadan deres Navngivelse. Men overalt har jeg forhen sagt, at de Gietninger, som tages af Navne, ere aldeles upaalidelige, og udgiøre daarlige Beviser, naar intet andet Tilstod haves. Og derfor tør jeg af desse og andre Steder i Danmark, som have Navn af Jern, lige saa lidet slutte noget om Jern-Avl i Landet, som begaae den Urimelighed, at ville af Guldbierg i Fyen, Guldager i Jylland, Guldborg i Falster, Sølvested (s) i Fyen, Silfsted (t) og Koperstath (u) begge i Synder-Jylland, giøre Slutning til Guld Sølv- eller Kober-Miner i desse Provincer, saa længe jeg intet andet Bevis finder derfor, end de blotte Navne. Vissere er i Gierningen det Guldbierg, som de nyere Danske Konger have fundet udi Øresunds Told, med hvilket Navn Arnd Berntsen i det Henseende kalder Helsingør (x).

Om

(q) Uden Tvil samme By, som i Waldemari II. Jordebog kaldes Jarnwith. I *Terpagri* Rip. Cimbr. p. 61. 157. 449. kaldes den Jernwith, Jernet, Jernit. Dog kan vel være, der ere tvende Byer af dette Navn, den ene i Synder, den anden i Nørre Jylland. Abel skøder noget Gods i Jernwith til S. Petri Kirke i Slesvig, Dipl. 1259. Iblandt det Kongelige Arvegods i Hertugdømet 1285. nævnes Jarnevid, Hvitfeld p. 289.

(r) *Terpagri* Ripæ Cimb. p. 166. 414. I et Doc. af 1326. nævnes denne By Hiernkier. Jern kaldes af den gemene Mand i Jylland Jar, Jarn, Jân. Kanskee har Jarlund i Synder Jylland og Jarlov eller Jerlef heraf fit Navn, om ikke af Jarl, Comes, hvoraf ellers et og andet Sted er kaldet.

(s) Waldemari II. Jordebog kalder denne By Syaluærstath i Bokæhæret.

(t) Nævnes i et Waldemari Ducis Sleſvicenſis Diplom. af 1348.

(u) Nævnes i bemeldte Waldemari II. Jordebog under Thyurstrophæret.

(x) *Arnd Berntsens* Danmarks og Norges Frugtbare Herlighed 1 Bog p. 21.

Om de Bornholmske Guldstykker af adskillige Figurer og gamle Sølv-Monter, som der paa Landet ere fundne (y), vil jeg her intet melde, siden de vist nok ere fremmed Gods og ikke med Danske Metaller beslegtede. Men at Bornholm paa mere end et Sted haver givet Tegn fra sig til nogen Guld-Aare, derom fremlegger jeg Vidnesbyrd af Landets ny udkomne Beskrivelse, som saaledes melder: Udi dette Sogn, nemlig Øster Larsker eller S. Laurentii Kirke Sogn, er i forige Tider funden en Guld-Mine, men ei af den Vigtighed og Afgift, at Producten kunde erstatte Bekostningen. Og paa et andet Sted: Omtrent ved det Sted kaldet Hakkeleth, i Vester Mariæ Kirke Sogn, har Anno 1639. nogle Gravere fundet en Slags Guld-Aare eller Guld-Materie, men af saa liden Betydning, at Udarbeidningen ikke fandtes at være Bekostning værd (z).

Af alt dette lærer man, at Danmarks Rige lader os ikke være uden Forhaabning om Indlandske Metaller. Hvo veed, hvad der i forige Tider i Jylland kan have været bekiendt, førend Vesterhavets Grumhed har opsluget et Stykke Land efter det andet. Jeg har oven til anført Exempel i Øen Helgeland under Synder-Jylland, hvor der, ikke længere end i XVI. Seculo, var endnu et Berg, som gav Guld, og hvoraf den sidste Levning i dette Seculo først er aldeles forsvunden. Hvo veed, hvad endnu i Jylland eller de andre Rigets Provincer enten af Metaller eller Mineralier, kan ligge skiult, og med Tiden opdages, naar det med Flid bliver eftersøgt. Det kommer an paa Berg-Forstandige til at søge, paa Lykke til at finde, paa Lyst og Formue til at befordre, paa Hielpe-Middel at drive Verket, naar Skoven skorter.

(y) *L. de Thurah* Bornholms Beskrivelse p. 66. 83. 89. 272. Conf. *Jac. a Melle* de Simulacris aureis in Boringholmia erutis, Lub. 1725. og *Christ. Democriti* Muthmaßungen over samme Skrift, Hamb. 1725.

(z) *L. de Thurah* Bornholms Beskrivelse p. 58. 83.

Vilde nogen giøre det Spørsmaal, hvorfra vore ældste Forfædre have haft deres Metaller, da skulde det blive vanskeligt at løse, al den Stund Alderdomen har misundet os nogen vis Underetning derom. At Cimbrerne have til en Del beboet en stort Part af vort Danske Fæderneland, tviler ingen paa, med mindre han enten vil forkaste den Lægde, som de Gamle have givet dem, eller med Rudbek finde sin Regning ved at indknibe dem, med flere af de fordum navnkundige Folk, inden Scandinaviens Grændser. At desse Cimbri og de gamle Danske have haft Overflødighed af Metaller, derpaa har man, foruden Skribenternes Vidnesbyrd, Bevis nok i de Sverde, Strids-Hamere, Øxer, Guld-Horne, Aske-Potter, Arm-Ringe (a), samt andre Smykker og Vaaben, som man i nyere Tider haver fundet i Grav-Høie og andensteds i Jorden. Metaller har de ei heller kunnet undvære, siden de har dyrket Jorden, bygget Skibe, ført Krige, opreiset Bygninger, udhugget Runestene og andre Monumenter, slaaet Mønt i senere Tider, og saa videre. Tacitus nævner Cimbrernes Krigs-Vaaben (b): primum *Cimbrorum* audita sunt *arma*. Hvad Vaaben de brugte, lære vi af Supplementerne til Livii Historie; De havde Jern Pantser, et hvidt Skiold, Kaste Spyd, et stort og tungt Sverd, Hielm med usædvanligt Hielm-Tegn, deres Qvinder værgede sig med Lantser: Arma singulis, heder det, lorica ferrea, scutum album, eminus missili telo, ubi ad manum ventum esset, magna gravique machæra rem gerebant. Galeæ formis inusitatis &c. Mulieres plaustris carrisque suis irrumpentem militem lanceis arcebant (c). Om de senere Danskes adskillige Bevær vil jeg her intet melde, siden alle vore gamle Historier deraf er fulde.

Naar Cimbrerne ginge i Krig, fulgde deres Hustruer med, ibland dem vare nogle gamle hvidklædede Spaaqvinder, i fine lerreds

(a) De gamles Guld-Arm-Ringe har ikke været smaa, naar af en saadan kunde blive en Kirke-Kalk. See *Torfæi* Hist. Norv. Part. II. p. 483.

(b) *Tacitus* de Moribus German. Cap. 37.

(c) *Freinshemii* Supplementa in *Livii* Lib. LXVIII. Cap. 62. 65.

reds Serker oven til samenhegtede, med Kober-Belte om Livet, og bare Foder. De samme modtoge Fangerne i Leiren med dragne Sverde, kastede dem om og slæbede dem hen til et stort Kober-Kar eller Kedel, som holdte ved tyve amphoras: Derover var opreist en Stellads, hvorpaa de stege øverst op, løftede en Fange op over Kedelen efter den anden og slagtede dem, men af Blodet, som løb ned i Kedelen, toge de deres Spaadome. Strabo, som dette fortæller, beretter ogsaa, at Cimbrerne, som endda beboede deres gamle Steder, nyligen havde sendt Augusto til Foræring en Kedel, som de holdte for en Helligdom, og derved forhvervet hans Venskab (d). Kanskee har denne Kedel været af samme Slags, som foregaaende, til brug ved Ofringerne.

At de Danske i IX. Seculo paa et Krigs-Tog imod Curerne mistede meget Guld og Sølv, som siden kom i de Svenskes Hænder, har jeg forhen af Remberto (e) berettet. Hvad der i ældere Tider har været eller ikke om den store Guld-Ring, som Kong Frode lod feste hos Landveien (f), om Odins Guld Billed (g), og flere Exempler hos Saxo om Guld og Metaller, lader jeg staae ved sit Verd, siden jeg ikke agter deraf noget at bevise om indlændske Metaller. Slaverne, de Danskes Naboer har ikke heller haft større Mangel paa Metaller, naar en af deres Forster af Keiser Ottonis I. General blev tildømt at betale 15. Talenter Sølv, og man i en af deres faste Byer gav *Saturni* Billed, som var af støbt Kober, til Pris (h). Hvad Rigdom af kostbare Metaller Rygens Indbyggere have haft, kan endog sluttes af den Mængde Guld og Sølv, som Kong Waldemar I. fand hos Afguden Svantevit og i dens

(d) *Strabonis* Rerum Geographic. Lib. VII.

(e) *Remberti* Vita S. Anscharii apud *Lindenbrog.* p. 70. 71.

(f) *Saxo Grammat.* edit. Stephanii p. 129.

(g) Ibidem p. 13.

(h) *Witichindi* Annales apud Meibom. Tom. I. p. 66.

dens Tempel, saavelsom hos de andre Landets Afguder (i). Den Danske Konge Sven Tveskæg havde selv foræret et skønt Beger til den Rygiske Svantovit (k). Og ingen Fremmed, af Kiøbmænd eller andre, kom der til Landet, uden at skenke noget kostbart af Guld, Sølv, eller Penge til dets formente Guder. Det er derfor ikke sagt, at desse Nationer, Ryger, Slaver, eller Danske have haft Metallerne i Landet hos sig. Hvorfra kom de da, uden ved Fribytteri. Naar de Nordiske Folk ikke røvede hos andre uden for sig, saa røvede de fra hinanden indbyrdes. Desse Fribyttere, siger Holberg, bragte undertiden utrolig Rigdom ind udi Landet, saa at man derudover ikke bekymrede sig om at lade slaae Penge, eller at grave efter Metal i Jorden, efterdi de hos Fremmede kunde have baade Materien og Arbeids-Lønnen for intet (l). Hvorledes de Danske i gamle Dage, i sær udi IX. X. og XI. Seculo holdte Hus i Engeland, Frankrige, Tydskland, og andensteds, det vidner næsten alle de Tiders Historier, og hvad de da har samlet og bragt hiem til sit Fæderneland, er let at giøre Regning paa. Om Rygerne fortæller en gamel Krønik: Ranis non habebatur moneta, sed commutabant pro panno lineo, quotquot volebant: *Aurum & argentum*, quod *rapinis & captionibus hominum* vel undecunque acqvisierunt, cultibus uxorum impendebant, aut in ærarium Dei sui conferebant (m).

Om Siæland siger Adamus Bremensis, at der var mangfoldigt Guld, men tillige, at det samledes ved Sørøveri, aurum ibi plurimum, qvod raptu congeritur piratico (n). Om det meget Guld

(i) *Saxo Grammat.* edit. Stephanii p. 320. Knytlinga Saga p. 248. 250. *Helmoldi* Chron. Slavor. Edit. Bangerti p. 234. Chronographus Saxo Edit. *Leibnitii* p. 309. *Ott. Sperlingii* Testamentum Absalonis p. 6. 77. Chron. Slav. apud Lindenbrog. p. 202.

(k) *Saxo* Stephanii p. 321.

(l) *Holbergs* Danmarks Riges Historie Tom. I. p. 116.

(m) Chron. Slav. apud *Lindenbrog.* p. 195.

(n) *Adam. Bremensis* de Situ Daniæ ap. *Lindenbrog.* p. 56. Dette skal ikke forstaaes om Lund i Skaane, som af endel baade Danske og Svenske Lærde er skeet; Men af Contexten sees klart, at

Guld, som de tvende Danske Haralder, nemlig Guld-Harald, Kong Harald Blaatands Broderson, og Strut-Harald, Kong Sven Tveskægs Jarl i Siæland, fordum eiede, læses, at de paa deres Vikingsfærd i Syderlandene og andre fremmede Lande havde samlet det, og næsten paa samme lovlige Maade gik det bort igien (o). At de Danskes gamle Forfædre Cimbrerne ogsaa maae have haft deres Guld og Rigdom Udenlands fra, giver os Strabo nogenledes at forstaae, som fortæller, at det var Helvetiernes Guld, som lokkede dem der ind i Landet, og at Helvetii, da de saae Cimbrernes Rigdom, sloge sig i deres Selskab, og gave sig med dem til at røve og plyndre (p). Ellers kan ingen Tvil være, at jo de Danske, saavel som andre Nordiske Folk, i de ældste Tider, som sagt er, ved Vikingsfærd, i de senere ved Kiøbmandskab og Varers Omtuskning, have hentet de fleste deres Metaller fra Britannien (q), Gallien, Spanien, foruden hvad de fik hos Vender og Tydske, og desse igien hos andre, hvilket, om Fornødenhed udkrævede, vel ikke skulde være vanskeligt med Exempler at bevise. Vil nogen spøre, hvorfra det meget Bly er kommet, hvormed vore ældste Kirker til saa stor Prydelse og Sparsomhed for Landet have været tækkede, og som nu efterhaanden begynder at forsvinde (r), da troer jeg, man har ladet det komme fra Engelland. At det Engelske Bly fordum baade her og

at her forstaaes Siæland; thi som han handler om hver Provinds for sig, og havde forud beskrevet Jylland og Fyen, saa beskriver han nu Siæland for sig selv og af sin Lægde paa alle Sider, og der efter kommer han først til Skaane. Man har og øverst paa samme Side lin. 2. et Exempel, som oplyser dette: Ibi breviſſimus in *Normanniam* tranſitus eſt. Ager *ibi* ſterilis. Hvilket sidste ibi ikke bør forstaaes om Norge, men om Jylland, som han der beskriver.

(o) See *Oluf Tryggeſons Saga*, edit. Skalholt. P. I. p. 38. 82. 154. 158.

(p) *Strabonis* Geograph. Lib. IV. & VII.

(q) Det heder hos *Saxo Gramm.* Edit. Stephanii p. 26. Non attulit aurum Britanniæ Danus, ſed abſtulit.

(r) I Skaane, hvor og Kirkerne i de gamle Danske Tider ere takte med Bly, har nogle holdet for, det ikke var nyttigt, at lade dem beholde sit Bly-Tag: Men Baron Horleman i sin Dagbog over sin Skaanske Reise 1750. p. 94. holder raadeligst at lade disse vakre Kirker uberørede nyde deres rige og velmaaende Udseende.

i Frankrige har i det mindste været mest bekiendt og brugeligt til Kirke-Tag, kan nogenledes sluttes af nogle Breve, som Stephanus, Abbas S. Genovefæ i Paris og siden Episcopus Tornacensis, har tilskrevet Kong Knud VI. i Danmark, en anden Dansk Prinds ved Navn Knud, Erkebiskop Absalon, Biskop Waldemar i Slesvig, Abbed Wilhelm i Ebelholt, og flere forneme Herrer, hvorudi han af dennem begierer nogen hielp at kiøbe Bly for fra Engeland til at tække S. Genovefæ Kloster og Kirke med, som deres Landsmænd Danske og Nordmænd fordum havde ødelagt. Han gior tillige en skiemtefuld og paa de Tider dristig Sammenligning mellem det Romerske og Engelske Bly, hvoraf det første (s) blottede Kirkerne, i Stedet for at det sidste tækkede dem. I et af Brevene heder det: Parietes reficere incepimus, comparata jam lignorum materie, quæ & superponatur innovatis parietibus, & tecto plumbeo supponatur. Sub qvodam rubore mendicantes rogamus & petimus, ut aliqvid de benivola ac benefica liberalitate vestra nobis mittatis, qvo *plumbum* emamus, non *Romanum*, sed *Anglicum*, qvoniam *Anglico plumbo* teguntur Ecclesiæ, nudantur *Romano* (t).

I nyere Tider, saasom i XIV. og følgende Seculis, har man i Danmark haft en Del af sit Jern og Kober fra Sverige, som af nogle i den Artikel om Sverige forhen anførte Documenter kan sluttes, og med flere, om behov giordes, kunde stadfæstes. Af nogle Breve, som Kong Friderik II. har tilskrevet Kong Johan III. i Sverige, seer jeg, at førstbemeldte Konge har tilbudet den sidste at ville tage Kober i Betaling for en resterende Gield af 45000. Daler, som endnu stod tilbage af det, som efter den Stetinske Fred skulde betales. Et af desse Breve, dateret Friderichsborg 18. Nov. 1577. melder saaledes: * * * "Tha efftherthi wii forfare, at Eders Kierlighet vdi E. K. Rige Suerig med Kobber rigeligen ere begaffuet, ere wii offuerbodige, alle Ubeleylighet uanseet, E. K. thil wilge och guode

(s) Han forstaaer her de Pavelige *Buller*, for hvilke store Summer til liden Nytte gik ud af Landene til Rom.

(t) *Stephani Tornacensis* Epistolæ, Paris 1679. p. 216. 218. 219. 222. 224. 228. 229.

gnode for ald thend Summa Penninge, som oß endnu efftther thend Stetinske Fordrag reſter och tilkommer, Kobber eller och ſtøbt Kobber Skiøt, huilchet E. K. bedſt kand were beleyligt for fulde Bethallinge at annamme, och huer Skippund icke ringere at wordere och anſlaae end paa XXIV. Dalers werd, end dog wii formercke thet af Kiøbmend och andre for ringere werd paa andre Steder at kunde kiøbis och bekommis ꝛc. Som E. K. och tilbiuder at wille giffue oß Kobber og Jern wdi Sted for thet Skiøt oß fattis och icke er leffuererit, Tha haffue wii ladit medgiffue forſkreffne wor Thiener (Jørgen Brne) zedle och Wechten paa forſkreffne Skiøt och befallit hanom ſamme Wederlaug af Kober och Jern at ſkulle annamme ꝛc." Og i et andet Brev af 4 Febr. 1578. heder det iblandt andet: ⁘ ⁘ ⁘ "Huorpaa wii E. K. wille uforholdet haffue, att wii icke endnu ere utilnegede ſamme Reſt och Betalling wdi Kober efftther ſiſte wor Schriffuelſis Indhold at annamme. Men the Thermîner E. K. haffuer anſlagit, och er begierendis, wi wille ſambtocke, ere oß ingenlunde lidelige at indrome ꝛc. Huorfore wii E. K. endnu wille ombedit haffue, ſaa framt E. K. er tilſindz oß med Kobber at afflegge, E. K. wil lade thend Forordninge ſkee, at ſamme Reſt, ſom belober ſig XLV M. Daler, motte oß endeligen for alle nu wdi Sommer paa en Thiid leffuereris wdi Kobber eller Skøt, huilchet wii efftther ſit werdt wdi lige Maade ere til ſindz at annamme, hvorpaa wii E. K. med Thiid og Stunder til S. Michels dag forſtkommendis wille haffue bedagit, og Betallingen ſelff lade hente wdi Calmern ꝛc." En Hob Jern og Staal har man ogſaa faaet fra Hanſeſtæderne, ſom formodeligen ſelv tildels har hentet det fra Sverige, efterſom noget deraf nævnes med det Navn Oſemund, ſom ſkal være et viſt Slag Svenſkt Jern. Naar Hanſeſtæderne laae i Krig med vore Konger, forbøde de deres Borgere at føre her til Landet Staal og Jern, foruden viſſe andre Varer, og naar nogen blev fangen af de Danſke, maatte han ikke give dem til Løſen Jern, Staal, eller andet, hvorved Stædernes Uvenner kunde beſtyrkes. Det heder derfor udi en Beſlutning af Stædernes Fuldmægtige giort til Roſtok 1368. Søndagen efter Jacobi: Item volentes velificare ad Scaniam, poſſunt educere

cere bona, qvæ voluerint, exceptis humulo, *calibe & ferro*, qvod intimabitur etiam Gripeswoldensibus & Stetinensibus & Colbergensibus & Noua-Stargardensibus. I en anden Beslutning giort til Bismar samme Aar S. Laurentii Dag: Item qvod nullus captus per servitores Regis debeat depactationem dare in cruesia, farina, humulo, *calibe*, *ferro*, vel sale, aut forte talibus, qvibus inimici seu emuli civitatum poterint roborari. Endnu i en anden Beslutning giort til Lybek 1405. Torsdagen efter Invocavit Søndag: Vortmer sind de Stede eens geworden, dat me nenerleye gud van deme nascreuene gude, alse pik, teer, asche, bogenholt, vnde allerleye holt, *ozemunt*, *vnde allerleye ysern*, vlas, vnde allerleye linwant, twern vnde allerleye ghaarn, vd eren hauenen vnde gebeden noch to lande noch to watere vuren schal, vdgenomen dat me to den steden van der hense bynnen landes wol sodan gud voren mach &c. Det var ei alene Jern-Handelen, Stæderne i de Dage havde tilegnet sig, men de tilførde og Undersaaterne en stor Del af forarbeidet Kober og Tin, og til den Ende vare de forsynede med Mængde af Grydestøbere, Kandestøbere og flere saadane Metal-Arbeidere, som man seer af adskillige deres Anordninger. Saaledes staaer der udi en Beslutning giort til Stralsund 1367. St. Hans Dag: Postea supplicabant *ollifusores Lubicenses*, ut liceat eis *fundere durum cuprum* in operacione sua, sicut faciunt *ollifusores Sundenses*. Asserunt enim illud cuprum maxime esse melioratum, adjicientes, quod in ipsius fusione oportet aliqvam massam plumbi apponi. Hoc enim purgat substantiam istius cupri, & reddit ipsum aptum ad operandum. Sed hoc plumbum non remanet in cupro, sed exalando euaporatur. Vnde ciuitates receperunt suas super hoc deliberaciones, si ita debeat per omnes observari, respectis tamen antiqvi statuti contentis. Og i en anden, giort ligeledes til Stralsund 1376. Lætare Søndag, heder det om deres Tin-og Kober-Arbeidere: Is ouer een ghedreghen, dat de kannengetere an den Zeesteden scholen kannen gheten van den dren parten tenes vnde verde part blyes, men standen vlaschen, schottelen, vnde zaltsere, scholen se gheten van puren thene, vnde de hantgrepele vnde de waruele scholen wezen half van thene

vnde

vnde half van blye &c. Vortmer is ouer eenghedreghen, dat de gropenghetere ſcholen ere gropen gheten van twen delen hardes coppers vnde een deel wekes coppers, dar to ſchal een jewelik ſtad to voghen twe Ratmanne ofte twe borghere de ſik dar up vorſtan, de dat mit den olderluden vorwaren, dat dit aldus werde gheholden by teyn mark ſuluers, vnde we gropen gut, de wandelbar ſin, de ſchal dat wedden bi dren mark ſuluers. Ok en ſchal neen gropengeter ketelbuteren gropen vorkopen, men wes ſe behuf hebben in eren huſen, by dren mark ſuluers. I Hanſeſtædernes Forſamling til Lybek 1401. Mariæ Beſogelſes Dag, blev aftalt at ſkulle handle med Droning Margrete om ſkibbrudet Gods, hvad til Bergeløn ſkulde gives, og nævnes da Varerne, ſom de havde at fare med, ſaaledes: Alſe vor ſwar gud, alſe hering, heringſmeer, bottern, ſel, honich, tallich, aſſchen, *oſemunt*, *tin*, *bly*, *copper*, win, beer, oly, ſepen, pik, teer, vnde vor al ander ſwar tunnengud, den twintegeſten penning. Vnde me ſchal des den copman belouen bi ſinem ede, oftmen em des nicht vordregen wil, wes dat gud werdich is (u)

At det ei alene har været Hanſeſtæderne og de Svenſke, ſom fordum have forſynet os med ſaadane Metaller, men at endog andre Fremmede, ſaaſom i ſær den bekiendte Fuggerſke Familie i Augsborg, har ført ſlige Varer her til Landet, ſaa vel ſom til Dantzig, og flere Steder ved Oſterſøen og i Norden, det viſer et Privilegium, ſom Høilovlig i Hukommelſe Kong Friderik I. i Aaret 1525. haver givet Jacob Fugger og hans Brødreſønner, at de frit maae fare igienem Hans Majeſtets Riger og Strømme, imod at de af hver Læſt Kober, ſom de efter gamel Sedvane føre til Skibs der igienem, betale en halv Rinſk Gylden i Guld, og dernæſt unde Kongen ſaa meget Kober, han til ſit Skyt behøver, for den

(u) Alle deſſe af Hanſeſtæderne Handlinger opregnede Stykker ere tagne af den forhen citerede Codice Membran. Receſſ Hanſeat. ſom tilhører Hans Høi-Grevelige Exc. Hr. Geheime Raad Greve af Holſtein til Ledreborg.

Pris det gielder i Dantzig (x). Bemeldte Document er af en gamel Registrant i det Danske Cancellies Archiv, saa lydende:

Wii Friderick mett Gudtz Naade Danmarckis ꝛc. Koning, Giøre alle witterligt oc kiendis oppenbare mett thette wort obne Breff, fore oss, wore Arffuinge oc Efterkommere Koninger udi Danmark, oc for alle andre, att wii haffue anseet oc betragtet then mangfuldige Nytthe oc Gaffn, som wore Riiger oc Wndersaatte formedelst erlig oc naffnkundige Mand oss elskelige Jacob Fugger oc hans Brødre-Sønner wdi Augesborg skedte oc giorde ere, oc her efther skee maa, haffue wy aff synderlig Gunst oc Naade, aff fuldkomen Raadt oc willie, forskreffne Jacob Fugger, hans Brødresønner, oc theres Arffuinge, fore oss, wore Arffwinge, Efftherkommere, Koninger wdi Danmarck, wdi wore Riige, Landt, Steder, oc Vandt, wdi wore Sund, Strømme, oc Haffuer, ebuar the ere, eller neffnis kunde, unt oc giffuit thesse efterskreffne Leyde, forseckringe, Frihed oc Naader, wdi saadan Mening ordt fran ordt, som efterskreffuit stander, wdi saa Maade, Att wy haffue tagett oc annammett forskreffne Jacob Fugger, hans Brødresønner, theris Arffuinge, Thiennere, oc theris Godtz wdi wor Kongelige frii secker feylige oc gode Leyde, Beskudelse oc Beskermelse, oc wille wy thennom oc theris Thiennere oc alles theris Liff, Haffue oc Godtz wdi wore Riige, Lande oc Steder, till Landt oc wandt, wdi wore Sunde, Haffner, oc Strømme, saa beskermet oc beskyttet haffue for alle wore oc alle andre, som wy megtuge ere, oc som for wor skyldt wille oc skulle gøre oc lade. Oc er oss elskelige Jeronimus Vydtmandt aff forskreffne Jacob Fuggers oc hans Brødresønners Fuldtmagt saa mett oss fordragen oc offuer eens kommen, att forskreffne Jacob Fugger, hans Brødresønner, oc theris Arffwinge, skulle giffue oss, wore

(x) I de Handlinger, som høre til Kong Christian den Andens Historie, nævnes ofte de Augsborgske Fuggere, som de, der have haft meget med Danske Commissioner at giøre. Kanskee har desse og leveret det Kober, hvormed Domkirken i Roskilde 1518. blev tækket, efter Hvitfelds Vidnesbyrd p. 1132.

wore Arffwinge oc Efftherkommere Koninger wdi Dannmark aff huer Leſt Kober, ſom the aff gammill Seedwaane føre till Skibs igienom wort Riige, Sunde, Strømme, oc Haffner, een halff Rinſk Gylden wdi Guldt. Ther offuer loffue oc tillſtige wy fore oſſ, wore Arwinge oc Efftherkommere Koninger wdi Danmarck forſkreffne Jacob Fugger, hans Brødreſønner, oc theris Arffwinge, ey wdi noger Maade wdi tilkommende tiidt nogen ydermere Beſwaaring paalegge eller paalegge lade, ey heller wille tilſtede, att thet thennom aff noger ſkeer. Skede oc ſaa, att nogen forſkreffne Jacob Fuggers, hans Brødre ſønners, oc theris Arffwinges Skibe mett Kober ſtrandede eller bleffue ſkibbrødene wdi wore Riige, Lande, Strømme oc Haffner, Tha ſkall theris ſamme Kober icke therfore wære forbrøtt, oc ſkulle therfore lide aff oſſ, wore Arffuinge, Efftherkommere, Koninger wdi Dannmarck eller wore Wnderſaatte nogen tiltale. Oc om ſamme Kober bliffuer bierget, tha mue oc ſkulle the thet igien anname for en redelig Bierge lønn oc wden all anden Bekoſtning oc Beſwaaring, oc thet ſiden efther theris egen Willie bortſkicke. Wy wille oc icke nogen tiid tilſtede, att forſkreffne Jacob Fugger, hans Brødreſønner, theris Arffwinge oc Thiennere, theris Haffue oc Godtz, wdi wore Riige, Lande oc Steder, till Landet oc wandet, wdi wore Sundt, Haffner oc Strømme, ſkall ſkee nogen Beſettninge, Arreſt oc Bekwmrelſe, meden ſkulle oc wille førſt giffue thennom Adwarſell, oc wy haffue fangett ſcrifftligt Swar igen oc høre theris Orſage. Og haffue wy therfore, for oſſ, wore Arffwinge, Efftherkommere, Koninger wdi Dannmarck, taget, annammet, vntfanget, ſom forſkreffuit ſtaar, forſkreffne Jacob Fugger, hans Brødreſønner, theris Arffuinger oc theris Thiennere, theris Liff, Haffue oc Godtz wdi wor Frihedt, Seckeringe, feylige Leyde, Beſkuddinge, Beſkermelſe, oc Benaadinge, Huilken Frihedt og Benaadinge wy oc giffue thennom wdi thette Kongelige opne beſeglede Breffs Magt oc Krafft, Oc fore ſaadan Benaadinge, Beſkermelſe oc Fritheder, ſkulle oc wille forſkreffne Jacob Fugger, hans Brødreſønner, oc theris Thiennere wide oc ramme wort, wore Arffwinges oc Efftterkommeres Koningers wdi Dannmarck, wore Riige, Lande,

oc

oc Folckis Gaffn og beste, oc warne oss oc thennom for Skade, oc saa møget Kaaber, wy behoff haffue till wort Skytt, oc saa tiidt thett giors oss behoff, skulle forskreffne Jugger unde oss for sligt Kiøb, som ther paa er wdi Dannsken, oc huess wy therfore bliffue thennom skyldige wdi betallingen, skulle wy fornoge lade thennom wdi Danskenn, og therfore skulle the icke ydermere beswaare oss udi Kiøbet. Thi forbiude wy alle, ehwo the helst ere eller wære kunde, serdelis wore Embitzmendt, Befallingsmendt, Fogeder, Toldere, Borgemestere, Raamendt, Menighedt, oc alle andre, som for wor skyld wille oc skulle giøre oc lade, tierligen begierendis, oc allwarligen bindendis ingen her emod thesse wore Leyder, Naader oc Friiheder, wdi nogre Maade, lidet eller stort her emodt att giøre eller giøre lade, eller tilstede, meden lade forskreffne Jacob Fugger, hans Brødresønner, theris Arffuinge oc Thiennere, bliffue wedt saadane forskreffne wore Naader oc Friiheder, oc lade thennom nyde oc uforhindret bliffue, oc bruge, wnder wort Kongelige Hylleſt oc Ugunst, oc swaare Straff. Saadane forskreffne Artikle, alle Puncter oc Stycker, som the liude ordt fran ordt, som the her inden beneffnde ere oc forskreffne staae, loffue oc tillsiige Wy Friderick ꝛc. forskreffne Jacob Fugger, hans Brødresønner, oc theris Arffwinge stadeligen, uigienraabeligen oc ubrødeligen uden allt argeliſt att holle. Datum Haffniæ, Octaua die Auguſti, Anno &c. MDXXV.

Mønt og Møntesteder har her været i Riget, om ikke fra Hedendomen, saa dog ikke heller længe efter Christendomens Begyndelse, i det mindste fra det XI. Seculo. Men det var forgieves at paastaae, at Sølvet og andre dertil forbrugte Metaller har været vor Danske Jords egen Afgift. De Svenske, som uden Tvil først her i Norden har brugt sit Lands egne Metaller, have endog længe derefter betienet sig af fremmed Sølv til deres Mønt. Man har derfor der i Riget i XV. og følgende Seculis giort adskillige Anordninger, Tolden at opbæres i lødigt Sølv til Møntens Vedligehold. Lader os høre, hvad vor berømte Canceller Hvitfeld derom beretter: Aar 1453. holdt Kong Karl et Herremøde til Stokholm, og renoverede Mynten i Landet, thi man brugte

da

da fast ikke andet end fremmed Mynt udi Sverige, den afsette hand, ikke at skulle gielde saa meget, som den havde gieldet tilforn, og oprettet saa en Mynt udi Stokholm, Aabo, Suderkiøbing og Calmarn, paa det den Svenske Mynt skulde forøges der i Landet. Og efterat Sølfvet icke kunde tilrecke til saa megen Mynt, derfore lagde hand paa, at alle Kiøbmænd, som Gods indførde der i Landet, skulde med hver fyrretive Marcks Værd føre en løde Marck Sølff med at sælle paa Mynten. Efter samme Taxt pleyede Sølff at føris der ind udi Kong *Albrets* og Kong *Ericks* Tid (y). Ja denne Skik i Sverige, at tage Sølv udi Told til at slaae Penninge af, er endnu ældere, og har i det mindste været brugelig i Kong Magni Smecks Tid ved 1344. (z). Anderledes er det ikke gaaet til i Dannmark, end at man til Monten haver brugt fremmed Sølv og Metal, noget kiøbt, noget taget udi Told, eller paa andre Maader indkommet. Jeg vil ikke tale om det i vore gamle Handlinger saa ofte forekommende Ungersk Guld, Rinsk Guld, og andre utallige Slag fremmed Guld og Sølv, som alt var udenlands fra indførte og her til visse Tider gangbare Mont-Sorter. Men jeg vil alene fremlegge et paa Exempler af Kong Christian den Andens Tid, som tydeligen viser det, man ellers ingen Aarsag har at tvile om, at man til den i Dannmark slagne Mont haver, snart paa en, snart paa en anden Maade været sig om Sølv andensteds fra. Saaledes gav Høimeldte Konge i Aaret 1518. Borgerne i Ribe følgende Privilegium paa at opkiøbe og udføre Øren af Riget imod at indskaffe Sølv til Møntehuset i Malmø (a):

(y) *Hvitfelds* Hist. p. 858. Conf. *Messenii* Scondia Illustrata Tom. IV. p. 11. Gamle Stadgar hos Biorkøa Retten p. 52. Om flere saadane Anstalter af 1476. 1483. See Svenske Rimkrøniken Tom. II. p. 299. 324. *Hvitfeld* p. 968. 977. *Dalins* Svenske Hist. T. II. p. 788. 802. Saadant Paabud er endog skeet i Kong Carl IX. Tid, som sees af Norkøpings Beslut 1604. dets 4. Artikel.

(z) *Dalins* Svenske Hist. Tom. II. p. 471.

(a) Af en gamel Registrant i det Danske Cancellies Archiv.

Wii Christiern ꝛc. Giøre alle witherligt, ath, paa thet ath Sølff thess mere kand vordhe tilførdt, ath vpholde met waar Myntt i Malmøø, oss och menige Riighet thiill gode, Tha haffue wy vndt oc tilladet, och met thette vort obne Breff vndhe och tilladhe, ath waare elskelige Burgere och Kiøpmend vdi Ribe, som ville indføre och selge Sølff paa waar Mynth vdi Malmøø, the mwghe fore saa mange Penninge, som the aff wor Mynthemester fore saadant offuerantworditt Sølff ighen foe och vpbørendis vorde, kiøbe øren, hwor them teckis her i Riighet, och them driffue och vdtføre aff Riighit, vbehindret met vort Forbudh och vbesworidt met then ny Toldh. Doch ath the ther aff giffue paa Fergestedit och waare Toldstæder then gamle sedwanlig Told. Och skall waar Myntemester giffue hwer Kiøpman beskedeligh een *certificatie* paa hwor møghit Sølff, han paa Mynten indførdt och saaldt haffuer, och mange Øren han therfore ighen kobe och aff Riigit vdtføre maa och skall. Ther efftther waare Fogether, Embitzmend och Tholdere them skulle vide ath retthe. Thi forbiude vy alle vore Fogether, Embitzmend, Burgemestere, och Tholdere, forskreffne waare Burgere och Kiøpmend i Ribe her emod, paa saa mange Øren at vdtdriffue aff Riighet, som waar Myntemesters Certificacie paa lydher, och the Sølff fore indført haffue, at hindre, hindre ladhe, eller och met then ny Toldh i nogher Maade at besworе, vnder wor Hylliste och Naade. Datum Haffnie vigilia Andreæ apostoli.

Dominus Rex per se.

I Lybek blev i Aaret 1519. for Guld indkiøbt Sølv til at slaae Penge af paa Mønten i Malmø, som sees af en Kong Christian den Andens Qvittantz, hvilken i en gamel Cancellie-Registrant haves i følgende Udtog: Jørgen Koch Myntemesther vdi Malmø fick Qvittantz, at hand nu till gode rede antuordet Peder Schriffuer paa min Herres wegne 7400. Marck Pendinge paa Regenskab aff thet Sølff, som samme Jørgen

Myn

Myntemesther kiøpte nu Poske thiidt i Lubeck tiill min Herres behoff, for thet Guld, som Mesther Anders Glob hannum paa min Herres wegne antuordede i Lanthe Holsten nu i Faste nest forleden. *cum clausulis solitis & consuetis. Datum in castro Haffnensi,* Tiisdagen nest efther Søndagen *Jubilate,* Aar *MDXIX.* Saaledes er det og gaaet til baade for og efter de Tider. I Reformations-Tiden blev en stor Del af det Sølv og Guld, som fandes ved Kirker og Klostere, indført paa Monteſtederne til at slaae Penge af, og hvo vil tvile paa, at alt det Liggendefæ af Guld-og Sølv-Kar, Smykker, Klenoder, som under Pavedomet giemdes inden desse hellige Steders Mure, jo var af første Færd i Henseende til Materien udenlands fra indkommet. Under Begyndelsen af Kong Christian den Tredies Regering finder jeg i den Kongelige Montmesters Regnskaber ofte nævnet Swedisch Sulver, Meysnisch Sulwer, paa Monten at være leveret og forbrugt.

Om jeg ellers aldrig saa meget vilde smigre mit Fæderneland, og paastaae, at det fordum dags haver haft sine egne hiemavlede Metaller, bevisende min Paastand med alt det, som noget mindste Skin kunde have, bleve dog vel ikke mange, som troede mig, i hvor glimrende et Anseende jeg og kunde give mine Beviser, uden hvad de forlorne Provincer angaaer, og den Post om det Jydske Jern, som endnu ikke er sat i sit fuldkomne Lys. Vil derfor denne gang lade det være nok sagt om Danmarks Metaller. Kanskee Eftertiden kan faae Anledning noget mere derom at skrive.

Norge.

Jeg kommer nu endeligen til Hoved-Sagen i denne Afhandling, som er, Bergverkerne udi Kongeriget Norge. Har man fordum anseet Norges Land, for sine Fielde og stenige Grund, saa ufrugtbart, at vor Saxo giver derom saadan ikke alt for fordelagtig Beskrivelse: *Norvagia* saxei situs deformitatem naturæ sortita discrimine, *rupibus infœcunda*, ac scopulis undique secus obsita, glebarum vastitate tristes locorum salebras repræsentat (a), og Adamus, en ældere Skribent, giør det endnu slettere, naar han siger: *Nordmannia*, propter asperitatem montium, sive propter frigus intemperatum, *steriliſſima eſt omnium regionum* (b); Saa har Erfarenhed nokſom lært de nyere Tiders Mennesker, efterat man har begyndt at indsee Bergene med andre Øien end de Gamle, at kiende og tilstaae dette Riges Frugtbarhed endog af selve sine haarde Sten-Klipper. Er det voveligt, at bifalde de Philosophers Mening, som ville vide, at Nordens Jord indeholder flere Metaller, end den hele øvrige Verden, saa kan man dog vel med den lærde Sperling holde det for en Sandhed, at i Norden findes saa stor Mængde af Metaller, at der ikke haves Folk nok til at opsøge og drive dem alle, med mindre man skulde nedlegge al anden Handtering (c); hvortil jeg vel tør legge dette, at der neppe vilde gives Skov nok tilrekkelig til Brændsel og Bergbygninger.

Men, omendskiønt Norges Rige, for sin Del, i de sidste to hundrede Aar haver fuldkomligen overbeviset Verden, at Paracelsi Spaadom om Nordens Rigdom paa Metaller, som vel endnu ikke er opfyldt, kunde haabes med Tiden, naar Omstændighederne tillode det, at blive fuldkommen (d), og at dets Berge og Jords Indvolde ei alene befatte i sig næsten alle Slags Metaller og Mineralier, men end-

(a) *Saxonis Grammatici* Præfat in Historiam Danicam, Edit. Stephanii p. 3.

(b) *Adam. Bremenſis* de Situ Daniæ ap. Lindenbrog. p. 63.

(c) *Ott. Sperlingii* Boreas p. 258.

(d) Se *Scheffери* Lapponia p. 363. *Sperlingii* Boreas p. 259. Acta Liter. Sveciæ 1737. p. 220. *Pontoppidans* Norges Naturlige Hist. Tom. I. p. 292. 293.

endog ere saa rige paa de fleste af dem, som noget andet Land; Saa har det derfor hidindtil og i vore Tider ikke været almindeligen bekiendt eller for vist troet, at de Norske, for langt hen i det XVI. Seculo, have vidst noget af saadan deres underjordske Formue at sige. Indvortes og udvortes Krige, som i gamle Dage satte Norges Indbyggere i bestandig Rørelse, tykkes at kunne have givet dem og deres Konger, i hvor kloge Regenter og forsynlige Husfædre nogle af dem og vare, liden Tid at ponse paa nye Anlæg til Landets bedre Dyrkelse og Opædling. Allermindst have de vel forestillet sig, at der laae saadane Skatter fordulgte i de haarde Klipper; thi ellers havde de neppe giort sig den Uro, at søge saa langt borte, hvad de kunde have ved Døren hos sig. I det mindste finder man i ingen trykt Bog, saa vidt jeg veed og mindes, nogen Efterretning om Bergverkers Paatanke i Norge, for de berømelige Anstalter, som Høilovlig i Hukommelse Kong Christian III. i Aaret 1539. og atter Kong Christian IV. 1623. lode giøre, til Bergverker der i Riget at opsøge og indrette. D. Oluf Worm og de andre, som om Norske Bergverker noget have skrevet og udgivet, vide af intet ældere end i Christiani III. Tid, og D. Sperling siger derfor udtrykkeligen: Eo igitur res redit, ante Christianum III. Regem nullas in Dania vel Norvegia mineras exerceri coeptas (e). Men at man dog i Norge, før denne Konges Tid, haver vidst af Landets skiulte Metaller at sige, og ei alene haft Forsæt at anlegge Bergverker derpaa, men endog virkeligen giort Forsøg mere end eengang, skal jeg siden stræbe at beviseligt giøre.

Man har fra de ældste Tider i Norge, saa vel som i det øvrige Norden, haft Forraad af Guld, Sølv, og andre Metaller. Hvo, som forlanger Exempler, skal uden Møde finde dem, naar han alene behager læse den gamle Norske Historie, som vi have fra Snorre Sturlesons fortreffelige Pen. Man har der brugt Agerdyrkning, bygget og udrustet Skibe (f), ført Krige til Lands og Vands, drevet Kiøb-

(e) *Sperlingii* Boreas p. 253. 244. 245.

(f) Den Norske Erik Jarls Skib Jarnbarde, som var omgiven øven til med en Jernkam og neden til med en Jernspang, vidner nokſom, at man fordum har brugt Jern til Skibe, Sn. Stur-

mandskab med Fremmede, opført Bygninger, og haft mange flere Handteringer for, hvortil Metaller behovedes, som man finder hos samme yperlige Skribent og i andre vore flitige Islænderes Skrifter, hvoraf alt for mange endnu ligge og sukke efter verdige Udgivere. Man har havt Metal-Arbeidere i Landet, Guldsmede, Koberslagere, Platenslagere, Grovsmede, og flere saadane, om hvilke de gamle Norske Kongers Forordninger her og der tale, og sette Pris paa deres Arbeid (g). At de have havt noget Slags Gevær-Smederi, kan ikke paatviles, naar de endog til Soes har ført Smedetoig med sig for at giøre deres Sverde til rette, som udi Striden bleve beskadede (h). Jeg vil ikke beraabe mig paa vore gamle Mythologiske Skrifter, Edda, Voluspa, og deslige, som ofte melde om **Smederier og Metallers Forarbeidelse**, eftersom deres Fortællinger ere forblomede, og det paa mange Steder er uvist, om de tale om vore Nordiske Lande i sær eller om den ganske vide Verden og alle Tings Oprindelse. Men hvorom alting er, saa flyder ingenlunde af alt dette, at Metallerne, som brugdes, have voret i Norges egen Jord og Berge. Endog det lidet bygte Finmarken har i gamle Dage ikke været uden Forraad af Guld, naar Thorer paa sin Hærfærd der i Landet førde saa meget af dette ædle Metal hiem med sig til Island, at han deraf fik det Navn **Guld-Thorer** (i).

Ja

Sturleson Edit. Peringskioldii T. I. p. 359. *Torfæi* Hist. Norv. P. II. p. 314. Saaledes var og Thorsteins Skib Ellida om Bordet med Jern beslaget, See Fridthiof Frækna Saga i Biörners Samling p. 3. Om Jern-Ankere til Skibe See Sn. Sturl. T. II. p. 126. 128. Thangbrands Skib Jarnmeis kan og høre herhid, *Ol. Trygg.* Saga Tom. II. p. 219. Da K. Oluf Tryggesons store Skib Ormen hin lange bygdes, vare iblandt andre Handverkere nogle, som sloge Søm dertil, Sn. Sturl. T. I. p. 314. Conf. Edit. Dan. p. 659. At man ellers i langt senere Tider og end i XII. Seculo har i Norge ogsaa brugt Skibe, temmelig store, som vare bygte uden Søm og Spiger, sammenbundne af Dyrs-Sener og Vidier, at de skulde være lette at roe, derpaa er Exempel hos Sn. Sturl. T. II. p. 324. og Edit. Dan. p. 443.

(g) See *H. Pauses* Samling af gamle Norske Love p. 222. 225. 227.

(h) *Sn. Sturleson* Edit. Peringskioldii Tom. I. p. 254.

(i) *Landnama Saga* Islendinga p. 60. Vor lærde *Sperling* i hans Boreas p. 260. synes at kunne troe, at dette Guld har været af Landets egen Vext, om ikke af Gruver, saa dog af det saa kaldede Sandguld eller Vaskguld.

Ja det som mere er, man har fra temmelig gamle Tider haft egen Mønt i Norge. Jeg vil her forbigaae de ældste Tider før det XI. Seculum, i hvilke det er aldeles uvist, om dette Rige haver haft eget Mønteſted, eftersom der kan gives Leilighed en anden Tid at handle om det Nordiske Møntvæsens Ælde og Oprindelse. Den Norske Hiſtorie og de gamle Islandske Sagar nævne os vel paa mange Steder i IX. og X. Seculis **Penninge, Guldpenninge, Sølvpenninge, Kober-eller Eyr-Penninge, Øre, Mark**, og deslige: Men endnu er det uafgiort og meget at tvile paa, om det altid har været møntede Penge, eller oftere Stykker Sølv, Guld, og andre Metaller, uden Preg og Mønt-Merke, efter vis Vegt og Pris udregnede, eller undertiden Penges Verdi i andre Varer, som til en vis Taxt blevne anslagne. Og naar det ogsaa har været møntede Penge, saa er det troligst, og til dels beviseligt, at de har været fremmede og indførte. Men i og efter det XI. Seculum kan det ikke vel negtes, at de Norske jo have havt nogen indenlands slagen Mønt. Om Kong Harald Haardraade, som regerede ved Midten af samme Seculo, berettes, at han engang lod udtælle sine Betienters Sold i et Slags slette Penge, som holdte mere Kober end Sølv, og blev derfor af Spot kaldet **Haralds Mønt** (k); hvilket synes tilkiendegive, at Kong Harald selv havde ladet desse Penge slaae, i fald det ogsaa var møntede Penge. I Muſeo Regio Havnienſi anføres *Moneta SVERI Regis Norvegiæ*, *PHILIPPI Ducis Norvegiæ*, *ERICI Regis Norvegiæ* (l), og udi Brenners Theſauro *Moneta HAQVINI Ducis Norvegiæ* (m) og *HA-*

(k) *Torfæi* Hiſt. Norv. Part. III. p. 326.

(l) Muſeum Reg. Havn. Edit. *Lauerentii* P. II. Sect. V. Tab. XXVIII. No. 69. 70. 71. Denne rare *SVERI* Regis Mønt, saavelsom *HAQVINI* Ducis, findes ogsaa i Hr. Etats-Raad Hielmſtiernes Møntsamling. Og i H. Ex. Herr Geheime-Raad Greve Holsteins Cabinet findes samme Erici Regis Moneta Bergenſis, som staaer i Muſeo Regio.

(m) *Brenneri* Theſaur. Nummor. Sveogoth. 1731. Tab. V. & p. 17. Men den gode Brenner, og efter ham Hr. Dalin T. II. p. 503. tage feil, naar de tillegge den yngere Haqvino, Dronning Margretes Gemal, denne Mønt; thi han havde aldrig Titel af Dux Norvegiæ, men det var den ældere Hakon, Magni Smeks Morfader, som var Dux Norvegiæ, medens hans Broder Kong Erik regerede. Denne skiøne Haqvini Ducis Mønt findes ellers her, baade i Høibemeldte Hans Høigrevelige Excellences, og i Etats-Raad Hielmſtiernes Samlinger.

HAQVINI Regis (n). En anden *HAQVINI Moneta Bergenſis* med en Krone paa den ene og et B. paa den anden Side giemmes i Hr. Etats-Raad Hielmſtiernes Cabinet, hvor ogſaa findes tvende andre af K. Erik Preſtehaders Monter, paa den ſtørre ſees paa ene Siden et Skiold med den Norſke Løve og Omſkrift: ERIC. MAGN. REX, paa den anden Side et Kors med Franſke Lilier og Omſkrift: CRVX. SANCTA. JESV. CRISTI. Den mindre, ſom er meget liden, viſer paa Forſiden et Kronet Hoved og deromkring: ERICVS. REX, paa Bagſiden et Kors: CRUX. CRISTI. Og vel mueligt man i flere Samlinger finder end andre af de gamle Norſke Kongers Monter, ſom jeg denne gang ikke har haft Leilighed at efterforſke. Jeg har ſelv en liden gamel og rar Solv-Mønt, paa hvis ene Side ſtaaer et kronet O, hvoromkring SANTVS OLAVVS, paa den anden et Skiold med den Norſke Øxe, og Omſkrift: MONETA NORWEGIE, ſkal formodeligen være af K. Oluf Droning Margretes Søn, med mindre det O ſkal betyde S. Oluf, ſom var Norges Riges almindelige Patron. I et Forlig, ſom 1277. blev giort mellem Kong Magnus Lagabæter og Ærkebiſp Jon i Trondhiem, tillader Kongen Ærkebiſkopen at holde en Montemeſter, ſom kunde ſlaae Penge for ham: Item conceſſit, quod liceat Domino Archiepiſcopo, quod habeat unum *hominem in curia ſua, qui cudat denarios*, prout litera ſua ſuper hoc confecta atteſtatur (o). Et Norſkt Document af 1305. taler

(n) *Brenner* l. c. p. 18. ſiger, at der behøves en Oedipus til at forklare Opſkriften paa Bagſiden af denne Mønt, men det er let at ſee, at det ſkal være CRUX CHRISTI, ſom paa andre af de gamle Norſke Penge. Udi H. Ex. Hr. Greve Holſteins Cabinet findes en anden HAQVINVS REX med en Krone paa den ene Side, og paa den anden et A. hvor omkring MONETA OSLO. Men om deſſe ere af den ſidſte eller næſtſidſte Haqvino, er uvist.

(o) *Torfæi* Hiſt. Norv. P. IV. p. 356. *Pontoppidani* Annal. Eccleſ. Dan. Tom. I. p. 746. Om denne Mønte-Frihed taler den Kalmarſke Receſs af 1483. ſaaledes: Oc wille wii oc tillade, effter menige rigens raads raad i Norge, at myntes ſchall, oc penninge ſlaes i *Trvvnheem*, *effter Nideros Domkirkes priuilegæ*, oc thesligis i *Bergen* oc *Oſlo* effter rigens leylighed vdi thi tree ſtæder jæmff got mynt wid Danſke penninge. Oc ſkulle wii ey loffwe mynte flere ſmapenninge en ſom Myntemeſterens breff inneholler. Conf. *Hvitfeld* p. 977. ſom alene har en Extract af denne Receſs.

ler om Kong Erik Preſtehaders Grot, og flere i Norge gangbare Mønt-Slag, nævnende qvinque marcas & ſex oras ponderis Noricani de ſubtili moneta, *vaga ſilfer* dicta, item in *groſſis Erici* ſeptem marcas ponderis ejusdem, item in *obolis nigris* & *quadrantibus ejusdem*, item in albis roſatis ſex oras cum uno ſolido ponderis ejusdem, item in nigris coronatis ſexaginta ſex marcas ponderis ſepedicti. I et Document af 1307. tales om mille marchatis *antiqvæ monetæ Noricanæ*. I et andet af ſamme Aar: Oblatio ſi offertur in *pecunia Norica*. Og i et andet af 1326. qvinqvaginta marcæ *Noricanæ monetæ*. Udi det merkelige Brev af 1328. hvorved Kong Magnus Smek indkræver den Skat, ſom Paven havde tilladet ham af Tienderne til hielp mod Norges Fiender, Ruſſer og Careler, nævnes Summerne af hvert Stift, og altſamen, hvad Norge angaaer, beregnet in *parva moneta Noricana*, iblandt andre Møntſlag nævnes der og ſeptem *oræ de auro* computatæ & calculatæ pro viginti octo marchis parvæ monetæ (p). I de Bartholinſke Samlinger har jeg anmerket deſſe Titeler af Breve, ſom kanſkee i heelt ikke ere mere til: Epiſcopi Bergenſis literæ ad Droſſetum Regni Norvegiæ de *Moneta Regni* 1340. item, Literæ Epiſcopi Bergenſis ad Regem de *Moneta* (q). I Kong Magni Smeks Teſtament giort 1347. heder det: Legamus Eccleſiæ S. Olavi in Nidroſia dictæ Criſtkirkiu pro fabrica centum qvinqvaginta marchas *monetæ noſtræ Noricæ*. Et utrykt Brev af 1364. opregner iblandt andre Mønt-Sorter in *uſuali moneta Noricana* reprobata & abjecta qvinqvaginta marchas & decem & ſeptem ſolidos &c. item, qvatuor ſolidos ſterlingorum, ac dimidiam marcam puri argenti in parvis fragmentis ponderis Noricani, nec non duas marcas *monetæ Noricanæ reprobatæ* ad pondus Noricanum ponderatas. I et andet om Roma-Skat eller S. Petri Penge af Stavangers Stift af 1417. nævnes duo ſolidi in *moneta cuprea Noricana*, foruden mange fremmede Møntſlag, Engelſke, Revelſke, Preuſſiſke, Tydſke, Lybſke.

Jeg kunde opregne mange flere Exempler om Norges indenlandſke Møntvæſen baade i ældere og ſenere Tider, men forbigaaer dem,

(p) Dette Doc. er trykt i Hr. Prof. *Brings* Monum. Scanenſ. Tom. I. p. 11. ſqq.

(q) MSS. Bartholin. in Bibl. Ac. Hafn. Tom. VII. p. 686. 687.

dem, efterſom jeg finder intet af alt ſaadant tilſtrekkeligt nok til at beviſe, at Norge i gamle Dage ſelv haver haft enten Guld- Sølv- eller Kober-Gruver, men tvert imod holder for, at alle, paa deres Monteſteder fordum brugte, Metaller have været fra anden og fremmed Haand. Dog har jeg fundet et par gamle Breve, hvoraf den, ſom vilde gaae efter Bogſtaven, ſnart kunde falde paa at giøre nogen urigtig Slutning. Det ene er af 1286. ſkrevet af Pave Honorio IV. til Kong Erik i Norge, hvorudi det heder: Intelleximus &c. qvod de Curia Regia generalis prohibitio emanarat, ne qvivis laicus regni tui ſterlingos vel *argentum aliud prædicti Regni* clericis vendere qvomodolibet attentaret (r). Det andet, ſom er Haqvini Ducis af 1288, nævner duo millia marcarum & octoginta ac ſeptuaginta marcas denariorum *monetæ Noricæ nunc currentis*, qvinqvies viginti marcis denar. ſemper pro quolibet centenario computatis, de ſex millibus marcarum *argenti Norici* (s). Men man bliver let var, at Argentum Noricum eller Argentum Regni Norvegiæ her intet andet betyder end Norſke Penge.

Jeg vil end gaae videre, og fremdrage nogle Navne og andre Omſtændigheder, ſom vel kunde ſynes at give Skin af noget beviſende, men ere dog af den Beſkaffenhed, at jeg hverken tør eller kan tage dem for fulde Beviſer, ſaa længe intet klarere Vidnesbyrd kommer dertil. Udi den gamle Trondhiems Stads Lov (t) nævnes Bergſven Pippes Gaard veſten for vor Frue Kirke. Derſom dette Ord Bergſven ikke var et nomen proprium eller noget andet Beſtillings-Navn, da kunde det i det Danſke og Norſke Sprog været et bequemt Ord paa det ellers brugelige Tydſke Berggeſel eller Bergknabe, og et Tegn til, at ſaadane Folk fordum havde været i Norge: Men da bemeldte Ord *Bergſven* ſkal være et endnu brugeligt Mands-Navn i Norge, ligeſom og tilforn, hvorpaa kan være til Exempel *Bergſven Lange* K. Inge Baardſöns Bauermeſter (u), og Dominus *Berſvenus*

(r) *Raynaldi* Annales Eccleſ. Tom. XIV. p. 391.

(s) *Nettelbladts* Roſtockiſche Nachrichten 1752. p. 149. Conf. *Weſtphalii* Monum. Cimbr. T. IV. p. 997.

(t) See Trundhiems Lov udi *Pauſes* Samling af gamle Norſke Love. p. 57.

(u) Sn. *Sturleſons* Norſke Krønike, Edit. Dan. p. 555.

ſvenus Nicolai en Canik i Trondhiem 1430. Saa falder den Betænkning, man af Ordet Bergſven kunde giøre ſig, bort af ſig ſelv. Med mindre bemeldte Bergſven har været af Ærkebiſpens Tienenere, ſom han brugde udi Stenberget, at hugge til Domkirkens Bygning (x). Noget mere ſynes det Navn Koppervig at ſige, ſom er et Ladeſted i Dramen (y); At dette Sted ikke er nyt, eller kunde have faaet ſit Navn af de nu bekiendte Koberverker i Norge, kan jeg godtgiøre med et Dronning Margretes Forlænings-Brev af 1388. givet Benedict Nicleſön og hans Frue paa ſamme Kobervigen og og mere Gods i Norge. Jeg vil deraf alene anføre deſſe Ord: Hafvum ver ok honum leet ok vnt *Kopar vikena* i Dramſn meth Skipa tollonum ok konongs kaupum &c. Framlæidis æfter hans liifdagha ſkula hans husfru ok hans barn fylghia Æikium, Modhæym, Thværdalum ok *Kopparvikenne* (z) &c. Om en nedſenket Kober-Heſt, hvorover Silde-Fiſket under Bigſiden i Norge ſkal være gaaet bort, er neppe verdt at melde (a), efterſom det har alt for megen Ligning af Fabel. Jeg veed ikke, om det er bedre, hvad Sterkoder i ſin Svaneſang ſynger om Telemarkernes Jern-Kølver og Smede-Verktøig, hvormed de i Nødsfald forſvarede ſig, og engang havde givet hannem en bruden Pande; Imidlertid heder det derom til dette Folks Berømelſe ret artigen hos vor Danſke Saxo (b):

Poſt hæc *Thelemarchos*
Aggreſſus, caput inde tuli livore cruentum,
Qvaſſum *malleolis*, *armisque fabrilibus* ictum;
Hic primum didici, qvid *ferramenta* valerent
Incudis, qvantumve animi popularibus eſſet.

(x) *Sn. Sturleſons* Norſke Krønike Edit. Dan. p. 521.

(y) *Peder Clauſens* Norges Beſkrivelſe p. 40. *Wolfs* Norrigia Illuſtrata p. 168.

(z) Originalen i det gamle Norſke Sprog findes i det Kongl. Geheime Archiv.

(a) *Wolfs* Norrig. illuſtrat. p. 161.

(b) *Saxo Grammat.* edit. Stephanii p. 152. Conf. *Rami* Norges Beſkrivelſe p. 104. Ellers berømmer Saxo ogſaa paa et andet Sted p. 144. Telemarkerne, ſom et ſterkt og modigt Folk i deſſe Ord: At e Telemarchia fortiſſimi venerant, qvibus animi plurimum, faſtus minimum erat. Ligeſaa finder man ofte i den Norſke Hiſtorie Telemarks Bønderne med Berømelſe nævnede.

Ellers skriver Peder Clausen om dette Land i Norge saaledes: Øffuerst i Tillemarken ligger et saare høyt Field, kaldes Guste, item et kaldes Tind, huilke Field haffue en forfærdelig oc utrolig Høyhed offuer de andre Field. Udi denne Ort haffue de i gamel Tid veldet Jern, og hafft Jernhytter, hvilke nu ere øde, haffue nu deris meste Næring af deris Qveg oc af skønne store Jorder (c). Hvor gamle desse Jernverker har været, kan jeg nu ikke sige, dog er at formode, at det, som Peder Clausen kalder gamelt, kan alene være et hundrede Aar for hans Tid, og da har desse Verker intet med foregaaende Sted hos Saxo at giøre: Dog tør jeg herom intet vist dømme. Men i det Navn Jernsøen, som var en Havn hos Tonsberg, synes dog at ligge noget mere, siden det er i Nærheden af en Egn, hvor man i nyere Tider have Jernverker. Det nævnes i et Brev, som Norges Riges Raad 1482. skrev til Raadet i Sverige, saaledes: Scriptum in portu *Jærnsøyn* prope Tonsbergh ipso die b. Petri ad vincula (d). Med mindre der er begaaet en Feil i dette Navn, og at det skal være Jarlsø, som ofte nævnes i den Norske Historie (e); thi da har det en ganske anden Herkomst, og gielder her slet intet. Ellers nævnes ogsaa Jærnfiord liggende paa et andet Sted i Norge (f).

Naar nu nogen, efter den Maade, som endel af de Svenske Lærde har brugt til at bevise deres Bergverkers Ælde, vilde tage alle de anførte Exempler og Formodinger for gode Beviser, var det klart, at man i Norge før det XVI. Seculum, og længe tilforn, havde kiendt og virket indlandske Metaller. Men det er tungt, at indprente andre det, som man selv ikke fuldt har antaget for Sandhed, eller kan finde gode Skel nok udi til at grunde nogen fast Slutning paa. I hvor gierne jeg ønskede at kunne overtyde baade mig selv og min Læ-

ser

(c) *Peder Clausens* Norges Beskrivelse p. 46.

(d) *Hadorphs* Svenske Rimkrøn. Tom. II. p. 307.

(e) *Sn. Sturlesons* Norske Krøn. Edit. Dan. p. 625. 628. 664. 668. 708. 709.

(f) *Sn. Sturlesons* Norske Krønike, Edit. Dan. p. 558. 560.

ser derom, og i hvor kiært det skulde være mig, om nogen anden kunde fremlegge noget, hvoraf baade jeg og andre kunde see og troe, at Norge i gamle Dage haver haft og brugt egne Metaller, saa bør jeg dog følge den rene Sandhed, og kan ikke give de Norske Bergverker en høiere Alder, end den, som med klare Beviser kan stadfæstes, hvormed jeg mener, at Fædernelandet skeer større Heder, end om jeg hyklede for det med noget stort og ældgamelt, og det alene efter nogle skinnende Formodinger, som dog intet var udi, naar de af grantseende Øien ret prøvedes.

Hvorledes de Norske ere komne til deres Metaller, før de selv fik Kundskab om at betiene sig af Landets egne, er vel ikke at spøre om. I de ældste Tider har de, ligesom de andre Nordiske Folk, ved deres Vikingsfærd, Røverier, idelige Krigstog og Brandskatninger i fremmede, endog langt bortliggende, Lande forskaffet sig Guld, Sølv og andre Metaller i Overflødighed. De Engelske, Franske og Tydske Historier for IX. og X. Seculum give os derom alt for mange og dels ubehagelige Vidnesbyrd. Vore egne Danske og Norske Historier give det samme tydeligen nok at forstaae. Ja man har Exempel, at saadant Røveri, for at vinde Gods og Penge, i Begyndelsen af det XIII. Seculo var i Norge endnu ikke ganske uddøet (g). Kong Harald Graafeld, paa et Tog i Biarmeland, førde et stort Bytte af Guld, Sølv og kostbare Varer hiem fra Dvina-Floden (h). Om Hakon Lade-Jarl, som aarlig skulde give Kong Harald Blaatand i Læns Pligt af Norge 100. Marker Guld, fortælles, at, da han havde omkommet Guld-Harald i Danmark, drog han af med de to Kister Guld, som denne Prinds paa sine Krigstog havde samlet og faaet Navn af: Epter þat, heder det, tok Hakon Jarl Gull þat allt, er att hafdi Gullharaldur oc hann hafdi namn aftekit, *þat gull hafdi han af Sudurlöndum*, þat var sva mikit fe, at tvær kistur varo fullar af gulli, sva at æi matto II. Karlar meira lypta af golfino (i). Kong

(g) *Snr. Sturleſon* Edit. Dan. p. 577. 578. 580.

(h) *Torfæi* Hiſt. Norv. Part. II. p. 261.

(i) *K. Oluf Tryggeſons Saga*, edit. Skalholt. T. I. p. 82. Conf. *Torfæi* Hiſt. Norv. P. II. p. 261.

Knud den Store skikkede en Hob Guld og Sølv ind i Landet fra Engelland, for at drage de fornemste Normænd paa sin Side (k). Meget mere af kostbare Metaller er saaledes til Skenk og Foræring indført. Og ikke lidet have de bragt hiem, som fordum tienede i de Græskiske Keiseres Garde og vare gode Husholdere over den rige Sold, de fik, og hvad de derude i Krig forhvervede sig. Jeg har tilforn meldet om det meget Guld, som Kong Harald Haardraade bragte med sig fra Constantinopel og Østerlandene ind i Norge, og siden igien mistede ved sit Fald i Engelland (l). Om Gutorm samme Kong Haralds Søsterson berettes, at, da han havde vundet Seir over Kong Margader i Irland, og førde derfra et stort Bytte med sig til Norge, gav han den tredie Part til S. Oluf, og af det Sølv blev giort en stor Stytte syv Alne høi, og indsat ved Sanct Olufs Grav (m). Det er bekiendt, hvad Mængde af kostelige Sager og Klenoder Kong Sigurd Jorsalafar af sine Krigstog i Spanien, Portugal og andre Lande, og af sin Pilegrimsfart, bragte med sig hiem til Norge. Paa samme Reise lod han i Grækeland giøre den kostbare Altertavle af Sølv og Kober, zirr-forgyldt og med Ædelstene besat, som han lod opsette i Kastala Kirken i Kongelle, og som siden af Venderne blev bortrøvet (n). Af Græskiske, Arabiske, og Engelske Sølv-Mønt er og ved saadane Leiligheder kommen Mængde ind i Norge og de øvrige Nordlande (o), ligesaa af Harnisk, Sverd og alle Slags Krigs-Vaaben, hvilket endog gik saa vidt, at de gamle Keisere og de Franske Konger maatte forbyde sine Undersaatter at sælle, give til Løsen, eller paa anden Maade afhænde saadane Ting til Normændene, som da streifede overalt i deres Lande, og desuden bort-

(k) Vid. *Sim. Dunelmenſ.* inter Twiſdeni Scriptores Angl. p. 178.

(l) Vet. Schol. in Adam. Bremenſ. apud *Lindenbrog.* p. 47. Conf. *Snorre Sturl.* Norske Krønike, Edit. Wormii p. 335. 337. 338. 341.

(m) *Sn. Sturleſon* Edit. Peringſkioldii Tom. II. p. 121. Edit. Wormii p. 356. har en stor Kølve.

(n) *Snorre Sturleſon* Edit. Peringſkioldii Tom. II. p. 234. 257. 283. 304. Edit. Dan. p. 402. 412. 421. 433.

(o) *Sn. Sturleſon*, Edit. Peringſkioldii Tom. I. p. 742. T. II. p. 84.

bortrøvede alt, hvad kostbart de kunde overkomme (p). Desuden seer man klarligen af Hornklofes Vise, en Skald i Kong Harald Haarfagers Tid, at Sølv og andet Metal, som da haver gieldet og gaaet udi Norge i Betaling for rede Penge, har været udenlands fra indført, efterdi Poeten kalder det Hunlændsk eller Østerlandsk Malm:

I fe ero þeir bednir	I Fæ ere de begierte
oc i fagrum mæcum	og i fagre Sverd
Malmi Hunlenzcum	Hunlandsk Malm
oc mani austræno.	og østerlandske Trælle.

Naar det nu var afgiort, hvad de Gamle egentligen have forstaaet ved Hunland, kunde man nogenledes giøre Slutning, hvorfra man fordum har til en Del hentet fra første Haand sine Metaller. Samme gamle Poet nævner i et andet Vers Vesterlandske Gevær og Valske Sverd (q), hvormed han ikke utydeligen røber, at de Krigs-Vaaben, man da brugde her i Norden, komme fra Britannien, Frankrige, Spanien. Guldet er i samme Henseende hos de gamle Nordiske kaldet Rynar-Malmur eller Rinsk Malm (r). Og hvad havde vi i dette Maal flere Vidnesbyrd behov om de gamle Norske, end dette ene af Adami Bremensis Pen: Itaque rei familiaris inopia coacti, totum mundum circumeunt, ut *piraticis raptibus amplissimam terrarum facultatem reportent domum*, penuriam suæ regionis tali modo sustinentes (s). Med faa Ord at sige: Alt hvad Metal man fordum i Norge haver betienet sig af, maae være indkommet enten ved Fribytteri, Orlog, Kiøbmandskab, Foræring, eller anden lovlig og ulovlig Fortieneste, altsaa intet deraf i Landet hiemvoret, uden kanskee noget lidet Jern paa sine Steder, som vi siden faae høre, men hvorom jeg ikke er tilfulde overbeviset.

I ny-

(p) Capitular. Regum Francor. Edit. *Baluzii* T. I p. 393. 425. 496. 768. T. II. p. 186

(q) *Sn. Sturleson* Edit. Peringskioldii Tom. I. p. 94.

(r) Edda Island. Edit. *Resenii* fab. 75.

(s) *Adam. Bremens.* de Situ Daniæ ap. Lindenbrog p. 63.

I nyere Tider, efterat det fordum lovlige og fornødne Handverk, Fribytteriet, ophørde, og Handel og Vandel begyndte at tiltage imellem det ene og det andet Rige, komme mest ogsaa ved saadant Middel de behøvede Metaller ind i Norge, nogle fra Engelland, hvor alle Slags Metal-Gruver i saa mange hundrede Aar havde været i Drift, nogle kanskee fra Sverige, efterat dette Riges Bergverker langt om længe vare komne i den Stand, at de kunde aflade noget til Fremmede, men endnu flere fra Hanseſtæderne, som selv havde hentet dem fra Tydskland, Slesien, Bømen, Polen, Ungern og andre Lande, hvor Metaller vare til fangs. Kong Sverrer i en offentlig Tale berømmer de Engelske, som førde hans Undersaater Hamp, Hør, Vox, og Kedeler eller alle Slags Kober-Kar til, men laster de Tydske, som bragte saa megen Vin ind, og derved svækkede Nationen baade paa Kræfter og Formue (t). Formodeligen har de Norske og fordum haft de fleste af deres Kirke-Klokker fra Engelland. I Kong Hakon Magnussöns den ælderes Testament, som 1319. er forfattet, nævnes magna campana, qvæ fusa fuit in Anglia per Siglavum. At ellers ogsaa de Norske har forskrevet Klokkestøbere fra Engelland, for at lade støbe i Landet nogle af deres fornemste Klokker, beviſes med en Contract giort 1443. mellem Erkebiſpen af Trondhiem og Biſkopen af Bergen paa den ene og nogle Engelske Kiøbmænd paa den anden Side, angaaende en god Mester at oversende, som skulde støbe dennem tre ny Klokker til hver af deres Domkirker. Hvorfra Malmen var, meldes intet om, men Documentet er saa lydende:

Nos *Aſlacus* Dei gratia Archiepiſcopus Nidroſienſis & Apoſtolice ſedis legatus, & *Olauus* eadem gratia Epiſcopus Bergenſis, ſuumqve Capitulum ibidem, ſalutem in filio virginis glorioſe, Tenore præſentium recognoſcimus per præſentes, nos cum diſcretis viris *Jon Gedney* & *Wilhelmo Kley*, ex parte *Ricardi Gigys*, Anglicis mercatoribus, taliter conveniſſe, ac actum ſtabiliter iniiſſe, qvod dicti mercatores in æſtate jam venturâ, qvendam *fuſorem Campanarum*, *omnino magi-*

(t) *Torfæi* Hiſt. Norv. Part. IV. p. 6.

magiſtralem, de Anglia utiqve transducant huc ad Bergam, propriis in expenſis, qvi *Eccleſie Nidroſienſi tres campanas elegantes, unam majorem de XII. vel XIII. ſkippund cupri ſive æris, alias vero duas minores, majori conſonas in ſonitu & menſura, & Eccleſie Bergenſi etiam tres campanas, unam magnam & duas minores, ejusdem ut aliæ ponderis ſonitus & menſuræ*, utrarumqve eccleſiarum de metallo, dum Bergis venerit, omni dilatione poſtpoſita & ſemota, fundat. Campanis vero fuſis integraliter ac magiſtraliter præparatis, eorum pecunia, ſecundum conventionem, qvam cum ipſis mercatoribus fecerint, eis prompta fieri debet penitus & parata; mercatores vero prætaxatos, qvi magiſtrum huc traduxerint, pro ſuis laboribus & erogatis indebitatos tenere volumus & indempnes, omni ſcrupulo cavillationis procul moto. In cujus recognitionis evidentiam ac cautionem firmiorem, nos Epiſcopus Bergenſis cum capitulo noſtro prætaxato pro campanis noſtris ſigilla noſtra apponi fecimus in pendenti, *Olauus* vero *Petri* & *Finno Sigmundi*, Canonici Bergenſes, noſtra ſigilla appoſuimus, reqviſiti & rogati per Dominum noſtrum Archiepiſcopum prædictum, pro Campanis Nidroſienſis eccleſiæ, loco ſui, ſigillo ſuo non præſente. Datum *Bergis*, Anno Domini M. CD. XL. tercio, die beati Gorgonii Martyris.

I Sverige har endel af de Norſke tilhandlet ſig Jern og Kober, endog længe efter at de ſelv havde Bergverker. Godt og vel, om denne Handel med viſſe Metal-Varer ikke er dreven i ganſke nye Tider, og kanſkee drives paa ſine Steder underhaanden endnu, efterat de Norſke kunde og burde have hos ſig ſelv, ei alene ſaa ſtor Overflod af ſaa vel raa ſom arbeidede Metaller, at de kunde baade forſyne hele Landet og udføre til Fremmede, men endog fuldkommen ſaa gode Varer ſom i Sverige. Om denne Handel, hvorved de Svenſke for deres Jern har faaet af de Norſke Salt, Fiſk, Fode-Varer og rede Penge, findes en og anden Artikel i de Kongelige Svenſke Berg-Forordninger, ſaa vel i Guſtavi I. Tid, ſom og af forige og dette Seculo. Det Jern, ſom ſaaledes forhandles til Norge, kaldes i Sve-

rige Oxe Jern (u), fordi Almuen i Vestergotland og paa Norske Grændserne, som har denne Handel paa Norge, og selv kiøber Jernet i Bergslagene, fører Bergmanden derfor Oxer og Norske Varer til (x). Nogle af de Svenske selv synes rose sig af og bebreide de Norske denne Handel. Jeg vil her tage en for alle, som berømer Sveriges Jern og Jern-Manufacturer frem for alle andre Landes, sigende paa et Sted, hvor han taler om deres Grydestøberier, og hvor begierlige de Norske ere efter de Svenskes Jern-Varer, saaledes: Horum vasorum (ollarum lebetumqve ex ferro fusorum) cupidi qvoqve sunt vicini nostri Norvegi, qui tractum regionis nostræ Lindesberg, commercandi causa, salutant, eaqve, domum reversi, pro certa sibi numerata pecunia, popularibus suis divendunt. Sic qvoqve Dalekarli nostri occidentales, cumprimis parochi Malungenses, numero *ollarum lebetumqve* haud exiguo, ut & *aliis opificiis ferrariis* instructi onustiqve, in Norvegiam contendunt. Heic nundinas Grön- seu Grundsætherenses, p. t. Christianæ-Fieldsmarknad, prope munimentum Elfsanger, tria fere milliaria trans limites regni nostri constitutum, qvotannis circa diem D. Pauli celebrandas, freqventant. Et qvamvis nullus ibi defectus sit pecuniæ, alias qvæ communis censetur mensura rerum venalium, ad morem tamen canæ antiqvitati receptum, utriusqve gentis incolæ utuntur permutatione rerum necessariarum, idqve non sine magno suo usu ac emolumento (y). Paa et andet Sted giver samme Skribent Aarsagen tilkiende, hvorfor det Sven-

(u) Hvo veed, om ikke heraf det Navn Osmund paa et vist Slag Svensk Jern, kan være kommet, som undertiden findes skrevet Ossemund, Osemut, Osmunt. I det Plattydske og Hollandske Sprog heder en Oxe Osse, Os, hvoraf kommer Ossemarkt, Oxentorv, Ossendryver, Oxendriver &c. Siden de første Bergfolk i Sverige have formodeligen været Tydske, har de kanskee givet det beste Jern, hvorfor de tilhandlede sig Oxer som et vigtigt Mun til deres Ophold, dette Navn. Jeg nøder ingen dette Indfald paa, men stiller det frem til deres Eftertanke, som finde Fornøielse i Etymologier. Ellers har de Svenske selv mange og ganske andre Oprindelser til det Ord Osmund, som kanskee ere ikke meget bedre grundede end dette. See *P. Saxholm* de ferro Svecano Osmund p. 2. 3. 4. Men jeg vil snart troe, at Ordets rette Herkomst skal søges og findes i det gamle Norske og Islandske Sprog.

(x) See Samling af Svenske Berg-Ordninger, trykt i Stokholm 1736. p. 28. 637. 681. 709.

(y) *Laur. Böök* Machanicæ Ferrariæ in Svecia Conspectus 1728. p. 53. 54.

Svenske Jern var saa begierligt i Norge, nemlig først for Mangel paa Metal der i Landet, der næst fordi det Norske Jern ikke var af den Godhed som det Svenske, og endelig for andre Uleiligheder, som forvoldte, at det ingen Art havde med de Norske Jern-Verker. Jeg vil ikke kiedes ved ogsaa herom hans egne Ord at anføre: Summa id ipsum laude extollunt nonnulli, qvod apud vicinos nostros *Normannos*, Moscovitas & Anglos &c. insignes floreant *officinæ ferrariæ*. Quid ego autem sensserim, dicam. Ad *Norvegiam*, provinciam Sveciæ confinem, & qvidem septentrionem versus, qvod attinet, *ultra XIV. ibi non numerantur officinæ ferrariæ, qvæ sunt sequentes:* Moß, Lessio, Etzwold, Wiik, Hackedalen, Konges-Elf seu Hassel, Edfors, Kongsberg, Hyttewerket, Voßland, Sonnello, Laurwiik, Schade vel Ditmarschiske, & Berum. Harum officina Laurwiik primarium sibi vendicat locum, ubi maxima pars *ferri boni* per integrum annum cuditur. In non nullis aliis tempore tantum vernali & autumnali, ob *penuriam aqvæ* laboratur. Omnes vero reliqvæ ob *inopiam metalli, cui alias nimia mollities inest*, dirutæ atqve fere sunt deletæ. Nec incommoditatem exiguam adfert illius transportatio tempore hyemali. Unde *fodinæ in Norvegia ferrariæ pleræqve domesticæ, vix tantum cultoribus suis præbent, qvantum operæ pretium exigunt.* Hoc idem accuratissima beati Adsessoris *Angerstleinii Relatio de fodinis & officinis metallicis in Norvegia* sitis, per peregrinatiouem An. 1706. jussu tunc temporis S. R. M. Senatoris nec non Præsidis supremi Regii Collegii Metallici *Diderici Wrangel*, atqve Assessorum, acqvisita, planissime confirmat. *Avidi ergo sunt Norvagi ferri Svecani, qvod illis, propter duritiem suam, meliorem præstat usum* Eadem qvoqve ratio ferri Siberiani est &c. Han slutter endelig saaledes: Et sic nullum ferrum Svecano celebrius olim æque ac hodie per totum terrarum orbem fuisse concludimus (z), hvorom han til Vidnesbyrd anfører disse den berømte Polhems Ord: Swenskt torrstens Jærn, och Svensk Koppar, i Ansеende til deres Godhet, øfwergaa alt annat Jærn och Koppar i hela werlden, og tillige beraaber sig paa et udenlandsk Skrift, som saa loseligen nævner de Norske Metaller: Allda ein Bergwerk von Kupfer und Eisen, men beromer

(z) *Laur. Book* de Officinis ferrariis & ferro in Svecia malleato. 1722. p. 40. 41.

rømer Sveriges Rigdom paa Metaller, Sølv, Kober, Bly og det beste Jern (a).

Hvor rigtigt alt dette er, overlader jeg til deres Omdome, som Sagen bedre forstaae og indsee end jeg. Den gamle Agricola har dog haft bedre Tanker om det Norske Jern, regnende det til det beste Slags, lige godt ved det Svenske og Noriske: Ferrum qvoddam, siger han, est tenax, qvod optimum: mediocre qvoddam, qvod medium bonitatis locum solet tenere: qvoddam fragile & ærosum, qvod deterrimum: Primi generis est *Suedicum, Noruegium, Noricum* (b) &c. Samme Skribent melder og om det Norske Kobers Beskaffenhed: *Æs aliud rubet*, ut in Carpato monte Neusolæum, qvod Vngaricum vocant, in Boemia Cottebergium ad Hercyniam sylvam conflatum, *Noruegium:* aliud *fuscum* est (c) &c.

Dette maa være nok sagt om de Norskes Jern-Handel med de Svenske. Borgerne i Landskrone, medens Skaane var Dansk, have haft sønderlige Privilegier at komme aarligen til Mandal, der kiøbe og salte Lax, og udføre til Lybek, med hves anden Vare der kunde falde, og at indføre i Norge Sølv, Kober, Klæde, Læret, Staal, Jern, Tin, Korn, Meel (d) &c. Ellers har Hansestæderne, som fordum havde den største Handling paa Norden, tilført de Norske, foruden andre behøvende Varer, deres fleste Metaller (e), hvorom vel ikke mange Vidnesbyrd behøves. Og naar Stæderne havde Krig eller Uenighed med de Nordiske Konger, forbøde de strax, at ingen maatte tilføre Undersaaterne i desse Lande Jern, Staal, Vaaben, eller andre Sager, som de nødvendigen behøvede. I en Beslutning, som Stædernes Fuldmægtige 1367. festo nativitatis Johannis Baptistæ giorde til Stralsund, heder

(a) *Gotfrieds* Archontologia Cosmica p. m. 340. 348. 350. 351.

(b) *Agricolæ* de Natura Fossilium 1546. p. 342.

(c) Ibidem p. 337.

(d) *Peder Clausens* Norges Beskrivelse p. 53.

(e) Ibidem p. 78.

heder det blandt andet: Insuper nulla civitas debet aliqvem licentiare ad educendum *ferrum, calibem, arma*, aut dolia, aut vasa braxatoria, versus *Daciam vel Norvegiam*, qvod servari debet usque ad proximum terminum (f).

Hidindtil har vi hørt, at de Norske fordum have haft deres Metaller udenlands fra. Nu skulde vi og vide, naar de først har begyndt at optage Metaller hos sig selv, og hvorfra de har lært, at deres eget Land giemde saadant Liggendefæ. Jeg har ofte giort mig Betænkning, om ikke de Norske, ved den megen Omgang, de igiennem alle Tider have haft med de Engelske, skulde først have faaet Kunsten fra Engellænderne, ligesom desse efter Formoding fra Spanierne, eller i det mindste, efter de Engelskes Exempel, lært at giøre noget Forsøg derpaa. Men, som jeg ikke, saa vidt jeg erindrer, har fundet allermindste Spor derom hos nogen Skribent, saaer jeg denne gang lade saadan Tanke gaae aldeles over styre, og troe, om endog noget derom i gamle Dage og før det XIV. Seculum har været, det da alene er blevet ved et eller andet Forsøg. De udi Norge, saa vel som i Sverige, brugelige Tydske Bergs-Ord, vidne noksom om Tydsk Oprindelse for alle nu værende Nordiske Bergverker.

At imidlertid Engelland har haft meget gamle Bergverker, det fornemmer man aabenbart af endel Romerske og Græciske Skribenter, som have levet ved og kort efter Christi Tider. Endskiønt Cicero beretter om Britannien, at der slet intet Sølv var, skrivende derom til Atticum saaledes: Etiam illud jam cognitum est, *neqve argenti scrupulum esse ullum in illa insula*, neqve ullam spem prædæ, nisi ex mancipiis, ex qvibus nullos puto te literis aut musicis eruditos expectare (g), og Julius Cæsar siger om Brittanniens Indbyggere, at de vel havde hvidt Bly eller Tin midt inde i Landet, og lidet Jern ved Søkanterne, men brugde indført Kober: Nascitur ibi *plumbum album* in mediterraneis regionibus, in maritimis *ferrum*, sed ejus

(f) Ex Cod. membran. in Biblioth. Excellentiss. Dn. *Comitis de Holstein* Lethraborg.

(g) *Cicero* Lib. IV. Epist. 16. ad Atticum.

exigua eſt copia, *ære utuntur importato* (h); Saa maae dog baade Guld, Sølv, og andre Metal-Aarer have viſet ſig der i Landet kort efter Ciceronis og Cæſaris Tider, ſiden Strabo taler derom, ſom en bekiendt Sag, ſaaledes: Maxima inſulæ pars campeſtris eſt & ſylvis obſita, multos etiam terreſtres habet colles, profert frumentum, pecus, *aurum*, *argentum*, *ferrum* (i), og Tacitus udtrykkeligen bekræfter det i deſſe Ord: Fert Britannia *aurum*, & *argentum*, & *alia metalla*, pretium victoriæ (k). Denne Taciti Beretning ſander Jornandes, naar han ſaa ſkriver om Britannien: In extrema ejus parte Memma, qvam *Cornelius* etiam Annalium ſcriptor narrat *metallis plurimis copioſam* (l). Den ærverdige Beda, ſom levede endnu ſenere, melder, foruden om de andre Metaller, ogſaa om Koberet: Habet (Britannia) fontes ſalinarum, habet & fontes calidos, & ex eis fluvios balnearum calidarum &c. Aqva enim, ut S. Baſilius dicit, fervidam qvalitatem recipit, cum per certa qvædam metalla tranſcurrit, & fit non ſolum calida, ſed & ardens. Quæ etiam *venis metallorum æris, ferri, plumbi, & argenti fæcunda*, gignit & lapidem gagatem plurimum optimumqve (m). Om Inſula Cattiteris, in qva *candidum plumbum* proveniat, taler Plinius (n), og for ſame hvide Bly eller Tins ſkyld har Phoenicierne i gamle Dage haft Seglads paa de Caſſiteridiſke Øer, hvorved nogle Lærde forſtaae de Silliſke eller Sorlingſke Øer under Engelland (o), endſkiønt andre føre dem til Spanien, hvilket Riges Bergverker endnu har været ældere end de Engelſke. Strabo ſkriver om bemelte Øer ſaaledes af Poſidonio: Addit porro, *ſtannum* non, ut Hiſtorici divulgarunt, in ſuperficie

(h) *Jul. Cæſar* de Bello Gallico Lib. V. c. 12.

(i) *Strabonis* Geograph. Edit. Baſil. 1571. Lib. IV. p. 219.

(k) *Corn. Taciti* Agricola Cap. 12.

(l) *Jornandes* de Rebus Geticis, Edit. *Grotii* p. 610. *Camdenus* in Britannia Edit. Francf. 1590. p. 119. holder for, dette Memma at være Meneg udi Cornwall.

(m) *Bedæ* Hiſt. Eccleſ. Anglic. Cantabr. 1644. p. 22.

(n) *Plinii* Hiſt. Natur. Lib. IV. c. 16.

(o) See den Lærde *Camdeni* Forklaring herom i hans Britannia p. m. 758. ſq. *Albini* Meyniſche Berg-Chronica p. m. 119.

ficie terræ inveniri, ſed effodi, naſci apud barbaros, qui ſupra Luſitaniam degunt, & in *Caſſiteridibus*, qvaſi *Stannarias* diceres, *inſulis:* ex *Britannicis* qvoqve Maſſiliam adferri (p), **og paa et andet Sted:** *Caſſiterides inſulæ* decem ſunt numero, vicinæ invicem, ab Artabrorum portu verſus ſeptentrionem in alto ſitæ mari &c. *Metalla* habent *ſtanni & plumbi*, qvorum & pellium loco fictilia, ſales, & *ærea opera*, a mercatoribus recipiunt. Primis temporibus ſoli Phoenices a Gadibus eo negociatum iverunt, celantes alios iſtam navigationem (q) &c. **Til videre Oplysning vil jeg endnu tilføie den lærde Bergmands Agricolæ Mening om deſſe Vers og Engellands gamle Bergverker:** Anno ab Urbe condita 365. - - - - nec multo poſt tempore & Hiſpaniæ metalla Phoenices invenerunt &c. & *inſularum Caſſiteridum ac Britanniæ venæ* ſunt repertæ (r). **Paa et andet Sted ſiger ſamme Skribent:** *Plumbum*, ſcribit *Plinius*, ex *Caſſiteride inſula* apportavit *Midacritus*, atqve ex eo metallo inſula nomen reperit, *plumbum* enim *candidum* Græci κασσίτερον vocant (s). **Og atter:** Qui Europæ regiones, e qvibus multa metalla qvondam fuerunt effoſſa, conſiderant, primas tribuunt Hiſpaniæ, ſecundas Thraciæ, *tertias Britanniæ*, qvartas Galliæ, qvintas Græciæ, qvas reliqvæ ſeqvuntur (t). **Endnu paa et andet Sted:** De *candido plumbo* dicam, ejus qvondam, ut *Diodorus Siculus* ſcribit, Britannia fuit fertilis, id mercatores coëmerunt, & in Galliam navibus transportarunt. *Timæus* Hiſtoricus, ut eſt apud *Plinium*, a Britannia introrſus ſex dierum navigatione abeſſe dicit *inſulam Mictim*, in qva candidum plumbum proveniat, ad eam Britannos vitilibus navigiis corio circumſutis navigare. Atqve etiam *Caſſiterides inſulæ* numero decem, qvæ e regione Celtiberiæ ſunt, ex *plumbo candido*, ut jam ante dixi, nomen invenerunt (t) &c. **Om Guld og Sølv-**

(p) *Strabonis* Geogr. Edit. 1571. Lib. III. p. 156.

(q) Ibidem pag. 185.

(q) *G. Agricola* de vet. & nov. Metallis 1546. p. 388.

(r) Ibidem p. 390.

(s) Ibidem p. 399.

(t) *Ibidem* p. 410. Conf. qvæ de *Metallis Britannicis* habentur *ibid.* p. 401. 404 405. 408. 409. 411. 412. 413. **End videre om Engellands og Skotlands Bergverker,** See *Camdeni* Britannia Francf.

Sølv-Minerne i Engelland udi nyere Tider læser man i Rymers store Samling af Actis Publicis (u) adskillige Documenter af 1338. og derefter, som jeg for Vidløftigheds skyld vil her ikke melde videre om. Nok er det, at Bergverkerne i Engelland ere gamle, og kunde gierne have givet de Norske, som Naboer, og som med de Engelske havde idelig Omgængelse, Veileding til, ogsaa at have haft gamle Bergverker. Men, som sagt er, jeg har slet intet fundet derom optegnet.

At kaste Øiet til de Norskes Naboskab paa den anden Side, da, naar man tænker paa den Lighed der er mellem Norges og Sveriges Grund i henseende til Berge og Klipper, og paa den jævnlige Omgang i gamle Dage mellem begges Indbyggere, samt paa den Forening, der saa nær i 200. Aar var imellem desse Riger under een Regering, har man vel Aarsag at undre, at ingen skulde have giort sig Betænkning om, at der kunde ligge Metaller skiulte lige saa vel i de Norske som i de Svenske Berge, og at ingen af Kongerne, som nøde gode Indkomster af de Svenske Bergverker, skulde være falden paa at lade søge efter Metaller i Norge, da dog tvende af dennem, nemlig Kong Magnus Smek og hans Søn Kong Hagen, vare indfødte i Sverige, og begge to, den ene virkeligen, den anden paa Rets vegne, Konger i dette Rige. Kanskee ogsaa nogle Forsøg nu og da kunne være anstillede, men, som jeg endnu ingen Vished derom har kunnet bekomme, faaer jeg lade det staae ved sit Verd, og opbide nærmere Oplysning.

Imidlertid har jeg fattet et Slags Mistanke, at noget saadant haver været paatænkt i Dronning Margretes Tider, som havde den Lykke at stifte et Monarkie af Nordens trende Riger, af hvilke hun var født til det ene, giftet til det andet, og iklædt sin Herres Ret til det tredie. Jeg har fundet i det Kongelige Archiv et gamelt og rart Document, eller rettere en forældet og forrevet Stumpe deraf,

Francf. 1590. p. 111. 114. 118. 119. 162. 227. 272. 442. 443. 463. 487. 549. 592. 630. 636. 666. 752. 758. *Albini* Meysniſche Berg-Chronica p. 120.

(u) *Rymeri* Acta Publica Edit. Angl. Tom. V. p. 71. Tom. VI. p. 172. Tom. VII. p. 22.

af, som mig synes have været en Instrux, hvilken høimeldte Dronning Margrete omtrent 1397. eller tilforn har medgivet den unge Konge Erik af Pomern til hans Regerings Begyndelse i Norge. Der udi findes, blandt mange andre, denne Artikel. Item vm noghnæ komæ til hanom met nogher *malm*, oc bethe hanom vm, *at the mughe bygget*, at han ey loffuer thöm at bygget, oc giffuer ther ænge breff upa, at the skule bygge, thy at vm thet schedhe, *droghe the thet alt fran Krunen oc vndher sich sælff.*

Af dette, som er det allerførste tilforladelige Spor, jeg har fundet til Oplysning om Norske Bergverkers Oprindelse, seer man, at det da har været en bekiendt Sag, at Norges Berge have holdet Metaller, men at Regeringen har været af den Tanke, man ikke burde tillade particuliere Folk at optage og bygge Bergverker, af Frygt, at de maatte drage dem fra Kronen og under sig selv. Jeg har forhen vist, at de Svenske Bergverker under Magnus Ladulaas bleve Kongen og Kronen tildømte, hvorunder de synes mest alle være forblevne, indtil Kongerne af den Gustavianske Familie funde det for Riget mere nyttigt, at Undersaaterne fik Eiedel derudi, hvorved flere Verker bleve optagne, og de allerede indrettede med større Flid og Binding drevne. Jeg har og vist, at Bergverkerne i Sverige, iblandt de Godser, som Dronning Margrete der i Riget fik til Livgeding, bleve hende paa Livstid tillagte. Denne Kloge Forstinde har uden Tvil fundet sin Regning saa vel, ved Frugten af de Svenske Bergverker, at Hun har fattet i Sinde, at giøre paa samme Fod nogen saadan ny Indretning i Norge, nemlig at den skulde drives for Hendes egen og Kronens Regning, uden at Undersaaterne skulde eie nogen Part derudi. Men kanskee er dette Forsæt i Hendes Livstid ikke kommet at settes i Verk. Ikke heller har et saa godt Forehavende villet lykkes for hendes næste Efterkommere i Regeringen, saa vidt endnu bekiendt er. I det mindste finder jeg ikke fra den Tid noget tænkt paa Metallers Opsøgelse i Norge, førend nogle Aar ind i det XVI. Seculo, som jeg ret nu skal berette.

Jeg sagde før, at den anførte Artikel af Erici Pomerani Instrux var det første tilforladelige Spor, jeg har fundet om Bergverkers Kundskab og Bygning i Norge. Men jeg maae derhos erindre, at, naar Island tages med, som ogsaa hører under Norges Krone, har jeg endnu et ældere og helt vigtigt Vidnesbyrd at fremlegge. Det samme er taget af det gamle og hidindtil utrykte Skrift Speculo Regali, hvilket man holder for at være forfattet af den navnkundige Konge Sverrer i Norge, som regerede for og efter An. 1190. eller af nogen anden anseelig Normand ved de Tider (x). Forfatteren skriver et steds om Island saaledes: A þui lande er *malmur sa mikill, er iarn skal af gera*, oc kalla menn þann *malm rauda* epter malyzsku sinni. Ok *suo kalla menn hier med os.* En þad hefer þui ordit stundum, at þar sem *malmur* sa hefer fundinn verit fyrir einn dag, ok menn hafa ætlat at bua þangat ferd sina annan dag ok *blasa* þar, ok *gera* þar *Jarn*, ok hefer horfit allur i burt, sua at eingi madur veit, huar kominn er. Ok er þat kallat *rauda vndur* a þeirra tungu. Det er: Paa det Land er meget af den Malm, som man skal giøre Jern af, og kalder man den Malm Rode efter deres Sprogs Art. Saaledes kalder man det ogsaa her hos os. Men det har derved stundum skeet, at hvor den Malm har været funden en Dag tilforn, som man har agtet at fare did anden Dag, for at blæse der og giøre Jern, da haver al Malmen forsvunden, saa at ingen veed, hvor den er bleven af. Og kalder man det Rode-Under paa deres Sprog.

Af denne Beretning lærer man, først, at det i XII. og XIII. Seculo har været en bekiendt Sag i Island at opgrave Jern-Malm og deraf blæse Jern; Dernæst, at Islænderne have kaldet denne raa Malm Røde(y); Endeligen, at dette Brug ikke heller har været

(x) Dette Skrift, som indeholder mange besynderlige Efterretninger til de Tiders Leve- og Tænke-Maade i Norge, og noget i Natural-Historien, kunde vi engang vente af den Lærde og flittige Rector *Schöning* i Trondhiem, og med hans Oversettelse, at see udgivet.

(y) *Gudm. Andreæ* Lex. Island. p. 195. Raude, *Rubrica*, ferri materia in fodinis, Raudbrote, male coctum ferrum, minera ferri, vel alicuius metalli, Erts. *Verelii* Lex. Scytho-Scand. p. 202. *Raude*, Jernmalm, ferrum incoctum.

ret ubekiendt i Norge, i det mindste til Navnet, at man ogsaa der har kaldet Jern-Malmen saaledes. Om det Underverk, som her fortælles at være skeet med denne Jern-Malm paa Island, skal henhøre til de Tiders Overtroe, eller til falsk Beretning, eller til Naturens Selsomheder, som Island haver mange af, overlades til andres Undersøgning (z). Saa vidt jeg kan skiønne, har dette Islands, kanskee og Norges, ældst bekiendte Metal ikke været udgravet af Bergene, men været af det saa kaldede Myre-Jern, som optages af Kier og Moser, og som jeg forhen haver menet ogsaa at have været det ældste Slags Malm baade i Sverige og Finland, og givet Anledning til at eftersøge andre og bedre Malm-Arter. Synes og for en Tid ei heller have været ubekiendt i Dannmark. Dersom Kong Sverrer er Forfatter til Speculum Regale, da kunde Jernets Behandling ikke være hannem fremmed for, eftersom han i sine yngere Aar paa sin Vandring i Sverige havde opholdet sig noget i Jernberaland (a), som jeg forhen har viset. Men kanskee man endog for hans Tid har vidst af saadan Malm i Norge. I det ringeste kunde Kong Oluf den Hellige, som og havde gienemreiset det Svenske Jernberaland, og var, ligesom Kong Sverrer, meget begierlig for at vide og lære alting, ogsaa haft Kundskab derom, i fald dette Land da har givet Jern af sig, som vel kan være at formode.

At man endog i langt ældere Tider paa Island, ja fra den første Tid Landet bygdes, som var ved An. 870., og derefter, haver vidst af saadant Jern og Jernsmederi at sige, bevises af et Par merkverdige Steder udi Eigil Skallagrims Saga, som er en gamel utrykt Islandsk Historie. Samme giver os om en af de første Fædre,

(z) Endskiønt saadane underlige Ting ikke er noget nyt i de gamle Islandske Historier, bør de derfor ikke, naar Fortællingen selv skiønnes at være grundet paa sande Tildragelser, forkastes eller tabe deres Troverdighed. Der maatte endelig være nogen Fabel iblandt, for at giøre dem behagelige for den gemene Mand.

(a) Foruden Oluf den Hellige og Sverrer, har og Erling, en af Prætendenterne til Norske Tronen, da han undkom af Visingsø, givet sig ind i Jernbergsland, Norske Krøn. p. 532. Saa at dette Land fordum har været et Tilholds-Sted for forneme Norske Flygtinge.

som satte Bo paa Island, og Søn af en fornem Herse eller Baron udi Norge, denne Efterretning: Skallagrimr var *Járnsmidr* mikill, og hafde *Smidioblästr* (b) mikinn a vetrum, han let giora *Smidio* med Sionum, ei miog langt fra Borg, þar sem heiter *Raudanes*, det er: Skallagrim var en stor Jernsmed, og havde om Vinteren megen Smedieblæsning eller Rødejerns Smeltning for, han lod indrette Smedie ved Søkanten, ei meget langt fra Borg (som var hans Hovedgaard og Bopæl, og hvoraf Borgarfiord har Navn) paa det Sted, som kaldes Rødanæs. Noget derefter heder det: Lagde hann nidr Steinenn fyrer Smidio dyrnar og lude þar sidann Jarn vid, ligge sá steinn þar enn og mikid Sindr hiá, d. e. Stenen (som han efter Historiens Sigende med en næsten utrolig Styrke svømmede ud efter i Stranden og førde til Lands paa Baaden) lagde han ned for Smedie-Døren, og hamrede siden derpaa Jernet, den Sten ligger der endnu og meget Sinder eller Jern-Slag hos (c). Og endnu lidet efter: Skallagrimr sokte fast Smidio verkid, d. e. Skallagrim drev sterkt paa Smedie-Verket. Ved al denne Fortælling blive adskillige Anmerkninger at giøre. 1) De Ord Smidioblästr eller Raudablastr mikinn og Smidio verkid (d) synes

(b) De fleste Afskrifter have Raudablästr, som meget vel passer sig til Sagen og til det foranførte af Speculo Regali. Men et Exemplar af Eigil Skallagrims Saga, som er de andre meget uligt, og holdes for at være omgiort i senere Tider, bruger her desse Ord: Hann smidade allt smiide, og tok hier *Asmunda* vr Jordu og rende nidur. Dersom dette Ord asmunda har staaet i noget ældgamelt exemplar, er det et skønt Bevis for, at Navnet Osmund ikke egentligen og alene hører til et vist Slags Svensk Jern, siden det og i gamle Dage har været brugeligt paa Island, og at dets Oprindelse bør da søges i det gamle Norske Sprog. See imidlertid den Forklaring, som *Gudm. Andreæ* Lexic. Island. p. 17. giør derom.

(c) Eggerd Olafson, en af de fra det Kongl. Societet opskikkede Observatores, har for faa Aar siden været paa Stedet, hvor Skallagrim boede, og seet den Sten, han skal have lud eller banket Jernet paa: Man seer paa Stenen nu ikke Tegn dertil; thi den yderste Skorpe er ved Luften ødelagt. Men af Kol og Skovre findes lidet i Nærverelsen ved Stenen. Ellers er Myrar [nu fire Kirke-Sogne under det Navn], hvor Skallagrim boede, rige af Jern-Erts.

(d) *Smidia*, i det gamle Norske Sprog betyder ei alene en Jernsmeds Verksted, men og et hvert anlagt Verk, Handverk, eller fabrique, deraf er *Prent-Smidia*, et Bogtrykkeri, *Stein Smidi*,

nes betyde noget mere end en gemen liden Smedie og sædvanlig Smeds-Arbeid, og bør uden Tvil her forstaaes om en Jernhytte til at røste og tilberede Røden og den raa Jern-Malm, saadan som den først opgraves. At det Ord blæse og gjøre Jern er et og det samme, seer man af foranførte Sted af Speculo Regali. I den Mening bruges Ordet i Kong Magni Smeks Berg-Ordning for Noreberg af 1350. hvor det heder: Hwilken af Bergsmannomen noghon Jarnmalm finder i noghrum stadh oc bær sigh ther at *blæsa* (e) &c. Ligeledes kaldes i Fragmenterne til Westgøta Loven (f) *Jærnblæsare* en Bergsmand eller Smed som smelter Jern, ferri fusor. Dette kommer overeens med Latinernes flare, conflare metalla, æs flatum, flatura æris, conflatura auri, og flere saadane. 2) Skallagrim byggede denne Smedie eller Jernhytte, ikke ved Gaarden, som ellers var og er sædvanligt i Island, men, for at spare Malmens Flytning fra Gruven til Gaarden, paa et andet fraliggende Sted, hvor man kan formode, det Slags Myre-Jern faldt, som man fordum i Island og Norge kaldede Røde, nemlig paa Rødenæs, hvilket Næs uden Tvil af det samme har faaet sit Navn. 3) Han anlagde sit Jernsmederi ved Søen, paa det al Forselen der til og fra kunde des lettere skee til Vands og paa Baade, og at han kunde have Drive-Tømeret ved Haanden, som i de Dage kom i Mængde paa dette Sted, hvilket han formodeligen, foruden til sit Skibbyggeri, har brugt til Rost-Ovnen og at smelte Jernet ved, endskiønt man ogsaa finder, at der paa den Tid har været Skov i Egnen (g), eftersom samme Historie beretter i desse Ord: Þa kannadi Skallagrimr landit, var þat vida myrott

Smidi, res ex lapidibus fabricatæ, Ar. Frode Ed. Buſſæi p. 32. *Skoſmidur*, en Skomager, og *Skepteſmidur*, den som giør Spydskafte, Haavamaal v. 113. *Lioda-Smidur*, en Poet, Versemager, Sn. Sturl. Edit. Svec. Tom. I. p. 7. *Skipa-Smidur* en Skibsbygmester.

(e) Svenske Bergs-Ordninger, Stokh. 1736. p. 9. Blaasning, Blaaswerk kaldes ved Hytterne i Sverige Smeltningen, See ibid. p. 104. 105. og paa mange flere Steder.

(f) Westgøta Lagen Edit. Stiernhielmii p. 87. Conf. *Verelii* Lex. Scytho-Scand. p. 132.

(g) At der da var Skov i Egnen, som Skallagrim til Beboelse indtog, vidner ogsaa Landnama Saga p. 22. og tillige siger, at der var meget Myreland, det er, Kier og Moradser, hvilket passer sig vel til Røden eller Myre-Jernet.

rott ok skogar vida milla fiallz ok fioru. Ellers kan jeg ikke lade umeldet, at af de adskillige Afskrifter, man nu har af bemeldte Eigil Skallagrims Saga, skiller den ene noget fra den anden i visse Ord og Omstændigheder, endog i denne Beretning: Dette u-agtet, bliver dog Sagen selv i sin fulde Kraft.

Om en anden fornem, fornuftig og rig Mand, ved Navn Gest Oddleifson (h), som levede ved An. 1000. og boede paa Haga paa Bardestrand i Island, siges almindeligen, at han har haft og drevet Jernverk paa et lidet Næs for vesten Tingmannaheide, som kaldes *Smidia*, og Røden eller Myre-Malmen til Arbeidet har han ladet tage i Brederne ved Tingmanne-Aaen, som der og falder i temmelig Mængde. De tvende lærde Islændere, som dette Kongelige Videnskabernes Societet til Island havde udsendt, for at giøre Observationer i Physiken og Oeconomien, besaae dette Sted 1753. d. 1. Sept. og funde Levninger af nogle Bygninger, en gamel Ambolt-Sten med Hullet udi, hvor Ambolt-Foden har staaet. De funde der og en Hob Jern-Slag i Jorden, med flere kiendelige Tegn til saadant Smedie-Anlæg. I gamle Dage har der paa Stedet været god Skov, og endnu voxer der Birke-Krat. De samme forefunde og An. 1752. ved Prestegaarden Hals udi Hnioskedal en med Græs bevoxen Høi, som bestod inden i af gamelt Smede-Grus og Sinder, i større Mængde og i større og sværere Stykker, end efter en gemen Smedie, hvor rimeligst sluttes, at i gamle Dage maa have været noget Jernverk. Man tænkte i Forstningen, det var Hraun-Stene og Levninger af Jordbrand, til man derhos blev var smaa Kol, Aske og Hamerslag. Endnu har bemeldte Observatores anmerket, at mangfoldige Steder i Island have Navn af Raude eller Røde, og at ved de fleste af desse og mange flere Steder findes af det Myre-Jern, som de gamle Nordmænd og Islændere have kaldet Røde (i).

Dog

(h) Han kaldes Gester hin Spake, og bliver omtalet baade i Landnama Saga p. 67. 78. og i Oluf Tryggesons Saga Tom. II. p. 219.

(i) Gislaus Magni i et Brev af 1646. til *D. Ol. Worm* Epistol. p. 850. skriver og herom saalunde: Loca ferri feraciſſima permulta mihi ſunt deſignata.

Dog ere vel nogle af bemeldte Steder, som ere kaldede af Mands-Navnet Raudur.

I den ældste Islandske Lovbog Graagaasen findes et merkverdigt Sted, som siger os Prisen paa dette Røde-Jern, Capit. um Fiarlag: *Vett bläſtr jarns fyri VI. aura*, d: En Vætt (Vegt 5 Lispund) af blæst Jern gielder 6. Øre. Man seer her af, at dette blæste Røde-Jern har da været gangbart, men ikke har det været i saa god Pris, som et andet Slags, kaldet Fellu-Jern (k), der var feigere og bedre raffineret og kanskee sildigere kommet i Brug, fordi det af Rauden eller Roden først udkommende Jern har været rigt af Svovel, skört og brekkeligt (l), saa at, naar Smedene vilde have det bedre, maatte det igien bringes i Smeltning. Den senere Islandske Lov Jons-Bogen i Kaupa-Balken Cap. V. setter Landgangs-Prisen paa adskillige Metaller, og til sidst paa bemeldte tvende Slags Jern: *Eyrer Gulls* er stendst ellding fyre *LX. aura. Eyrer brends Silfrs* fyre *VI. aura. Jarnkietill* nyr og oelldr og veigi IV. fiordunga, og liggi i VIII. Skiolur, fyrer *XV. aura* &c. Stæltur *Liar* eggelningur og veigi XVIII. aura heill oc *ſtalſleiginn*, þeir skulu vera *III. fyrer II. aura. Átta fiordunga vætt Blaſtr Jarns fyre V. aura*, *Vætt Fellu Jarns fyrer VI. aura*, d: otte Fierdings Vett (m) af Blæst Jern 5. Øre, Vætt Fellu Jern 6. Øre. Altsaa er Prisen paa de Tider (imod An. 1300.) falden paa det blæste eller Rauda-Jernet, ved det Tilvirkningen har taget til og forbedret sig. At man i de ældste Tider paa Island haver smedet Hø Leer, derpaa har man Exempel i Orm Storolfsøn, som fik sig to Fierdinge Jern, foor dermed til Smedie og giorde sig en Lee (n) ꝛc. Om de Anvisninger til ædlere Metaller, som i nyere Tider have ytret sig paa Island, Læses noget

(k) Skal være Jern, som paa ny er samensmeltet af alle haande gamelt Jernfang.

(l) Det synes som det i Sverige kaldede Rødbrækt Jern hermed haver nogen Overensstemmelse.

(m) Fierding er 10. Marker eller Skaalpund. Vætt, eller otte Fierdings Vætt er 5. Lispund eller 80. Pund.

(n) Appendix til *Ol. Trygg. Saga p. 6.*

get her og der i D. Oluf Worms Brev-vexling med lærde Islændere (o), og kanskee i flere trykte Bøger. Af alt dette seer man, der ingen Tvil kan være til overs, at Island jo i gamle Dage haver haft, og endnu haver, adskillige Metal-Arter, og i sær Jern-Erts: Men om samme nu omstunder med Fordel eller Skade kunde optages og drives, siden saa got som ingen Skov mere er at tilgaae, det bliver en ganske anden Sag, hvorudi jeg mig ikke kan indlade.

Men at komme igien til Norge, da, omendskiont det fordum haver haft de fleste og fornemste af sine Metaller andensteds fra, kunde dog endel af de nu anførte Omstændigheder vel give Anledning til at troe, at man i meget gamle Tider nemlig i IX. X. XI. og XII. Seculis har der i Landet vidst af noget hieme-avlet Jern at sige, om ikke af sterke Jernholdende Stene ved nogen stor Indretning af Jernverk tilvirket, saa dog af den løse og blode Myre-Malm, som Indbyggerne har kunnet lettest komme til, og hvoraf de uden stor Møie og Bekostning kunde tage og berede saa meget eller lidet, som de til eget Husbrug behøvede; thi først siger Speculum Regale udtrykkeligen, at man i Norge kaldede den Malm, som giordes Jern af, Røde, ligesom paa Island, hvilket er Tegn til, at de Norske kiendte den, og uden Tvil ogsaa have betienet sig af den. Dernæst, siden det er troligt, at Skallagrim en fornem og rig Normand, som efter sin Flytning fra Norge til Island anlagde der strax en Art af Jernverk og Smederi, ogsaa før har brugt samme Handtering i Norge (p), saa kunde dette være en ny Formoding til, at der i saa gamle Tider har i samme Rige været noget Slags Jern-Tilvirkning af Lan-

(o) *Ol. Wormii* Epistolæ p. 107. 850.

(p) Dette synes *Torfæus* Hist. Norv. Part. II. p. 13. og at tilkiendegive, hvor det heder om Skallagrim, medens han endnu var hieme i sin Faders Hus i Norge, at han var laborioſus & industrius, *fabriliumqve artium admodum peritus*, oeconomiæ inprimus studioſus. Ja selv Eigil Skallagrims Sagan siger om ham: Han var snema umsyslu madr oc hagr vid tre oc jarn, oc gerdiz hin mesti storsmidr, d: Han var fra første af en huslig Mand og behændig til at arbeide i Træ og Jern, og blev til sidst en stor Kunstner. Om Faderen for ham, medens han var i sin Velmagt i Norge, fortæller same Historie, at han havde stor Lyst til Smederi og Handverker, og var hver Morgen tidlig paa færde, for at drive paa sine Folk.

Landets egen Jernagtige Jord, hvorom Islands første Beboere have bragt Kundskab med sig der til Landet fra Nordmændene deres Forfædre. Dette bestyrkes end mere, naar man tilføier og samfører, hvad jeg forhen har skrevet om Telemarkernes Jern-Kølver hos Saxo, om de øde Jernhytter fra gammel Tid hos Peder Clausen, og om Navnet Jernsøen ved Tonsberg. Hvortil vel endnu kunde legges Navnet Rødenæs, og flere Steder i Norge, som ere kaldede af Røde, samt Eisene, Ertzberg, Sulfuerød, Kobberud, og andre, dersom man ellers var sikker om saadane Navnes Herkomst og ældste Retskrivning.

Men i hvor store Formodinger alt dette kan give, tør jeg dog ikke deraf drage nogen sikker Slutning, saa længe jeg ikke finder noget mere tydeligt Bevis derfor. Og, siden de gamle Norske Love og Forordninger (q), saa vidt mig er bekiendt, ei heller tilkiendegive mindste paalidelige Spor om Bergverker og Norske Metaller, men alene tale om Ager, Eng, Fiskeri, Kiøbmandskab, og anden saadan Landets Næring, er jeg saa meget villigere at overgive Sagen til nøiere Efterspørgning og lykkeligere Opdagelse. Dog bør jeg ingenlunde fortie en meget vigtig Omstændighed, nemlig, at udi en Forligning, som An. 1277. blev giort imellem Kong Magnus Lagabæter og Ærkebiskop Jon i Trondhiem, staaer, at Nordmænd skal give Tiende af alt det, som bliver forarbeidet i Landet, saasom, Salt, Overnberg &c. af Tiere skal gives hver tyvende Ask, af Jern et Pund af hver tyve Pund, hvilket Jern vel ikke kunde være andet, end af det, som i Landet tilvirkedes.

Fra Dronning Margretes Tid, om hvilken jeg før berettede, at hun mod Slutningen af det XIV. Seculo synes haft noget i Sinde med Malmberge i Norge at lade opsøge, og indtil Kong Christian den Andens Regerings Tid, er mig endnu ikke forekommet det allermindste, som kan opklare denne endnu hel dunkele Materie, eller vi-

(q) Jeg mener saa mange, som i Oversettelse udi Hr. Pauses Samling ere trykte; thi Codices membran. MSS. af Lovene i det gamle Norske Sprog har jeg ei endnu haft Leilighed at gienemgaae.

ne, om noget saadant Anlæg er sat i Verk. Imidlertid kan ingen ansee det urimeligt, om nogen vil troe, at Kong Hans, som ved Begyndelsen af det XVI. Seculo havde med Bergverkeriers Indretning i Skaane at giøre, hvilket forhen i den Artikel om dette Land er beviset, ogsaa kan have haft noget deslige for i Norge, som et Land, der havde meget mere Udseende til at give Metaller, end Skaane. Foruden at tale om, at baade Kong Hans og hans Herre Fader Kong Christian I. have udgivet adskillige Privilegier for Bergverkerne i Sverige. Men, som jeg ganske vel veed, at Gietning lidet eller intet kan giøre til Sagen, vil jeg ei videre trænge derpaa, men alene fremføre, hvad jeg om den følgende Tid for vist kan udgive og indlegge klare Documenter for.

Det er bekiendt, at Kong Christian den Anden i hans yngere Aar var en Tid lang sin Herre Faders Statholder og befalende General i Norge, i hvilken Tid han havde god Leilighed at lære kiende dette Rige, saa vel som en Part af Sverige. At han ogsaa siden under sin Regering haver nydet Frugten af det Jernverk, som allerede i Hans Herre Faders Kong Hanses Tid og kanskee tilforn var indrettet og kommet i Stand udi Skaane, kan man temmelig nær slutte sig til, af hvad jeg derom forhen haver meldet. Denne Konge, i hvad ellers Historien enten med Ret eller Uret tillegger hannem, seer et uvildigt Øie letteligen, har endog fra sin Regerings Begyndelse haft adskillige nyttige og betydelige Forandringer for, saa vel til Landets Husholding i Almindelighed, som til sit eget og Kronens Kamerverk i Særdeleshed, at sette i bedre Stand og paa vissere Fod, end tilforn. Men, at et godt Forsæt ikke har haft det lykkeligste Udfald, faaer man tilskrive Tidernes Svarhed og Skæbnens Misundelse, og tillige beklage, at hans Historie ikke er falden i meget bedre Hænder end han selv, nemlig saadane, som har forglemt en stor Del af det gode, men intet af det onde og uangeneme. Saasnart Kong Christian II. var kommen til Regeringen, synis det, at han ogsaa strax har ladet sin Omhu falde paa Kongeriget Norge, til at ville lade der opsøge Malmberge og anlegge Bergverk. Dette vigtige ærende anbefa-

befalede han Ærkebiskopen i Trondhiem Erik Walkendorf, som tillige havde været hans Herre Faders og hans egen tro Mand og Canceller der i Riget. Denne aarvaagne Mand lod ei heller Kongens Villie være uden Virkning hos sig, men saasnart han efter sit Brysselske Gesantskab og Hans Majestets fuldbyrdede Giftermaal var igien kommen i Rolighed til sit Stift, lod han nogle Bergkyndige indkomme fra Sverige, for at søge efter Metaller i Norge. Desse vare og saa lykkelige, at de om Sommeren i Aaret 1516. funde et Koberberg otte Mile veis fra Trondhiem, som de toge sig paa at ville optage, dersom Kongen vilde unde dennem visse Friheder og fornøden Understyttelse, lovende der hos at ville giøre deres Flid siden at oplede flere Malmberge udi Norge. Desse ere de første fremmede Bergfolk, jeg har fundet i Norge, og dette det allerførste Spor, mig er forekommet, om Norske Kober-Berge: Men hvad der siden er blevet af dette Anlæg, kan jeg i Mangel af Efterretninger ikke sige. Af et Brev, som Capitelet i Trondhiem 1521. skrev Kongen til, efterat Ærkebispen havde forladt Stiftet, sees vel, at han havde leveret dem nogle Penge, Sølv og Kober, at besørge og løne Stenhuggere med og forbedre Kirken med: Men det er uvist, hvorfra dette Kober var, om af Landets eget eller indført Metal. Kan vel være at denne gode Begyndelse er bleven hindret over de siden indfaldne Uroligheder med Sverige, dog tør jeg ikke vist troe det, eftersom jeg finder, at Kong Christian endog nogle Aar derefter har beflittet sig for Bergverkers Opkomst i Norge. Men, for at stadfæste, hvad jeg om denne hidindtil ubekiendte Handel har berettet, vil det blive fornødent og helt kiærkommen, at jeg tilføier et Ærkebiskop Walkendorfs egenhændige Brev til Kongen, som oplyser hele Sammenhænget, og bliver en Prydelse i de Norske Bergverkers Historie (r):

Promptissimum obsequium & famulatum cum humilima salutatione ac anime & corporis sanitate. Högbaaren Förste oc megtigste Herre, Som Eders Nade fortænckер, at *Jeg haffwer tilforn loffwet Eders Nade at göre min fliet om Malmberg at lade opsöge*, tha hawer

(r) Original-Brevet giemmes i det Kongel. Geheime Archiv.

jeg noger ſtwndt hafft hoeſſ meg *twænne aff Suerige, ſom hawe jögt efter ſwodan berg, oc haffwe nw i theſſe dage fwndet et Kopperberg* VIII. ſtore mile her fra Trundem. Oc ſige the ſeg gerne at wille fare till Swerige, oc fli ſeg noger hiid aff theris frænder oc wænner, ſom kwnde hielpe them at pröwe oc brwge forſcrefne berg, met ſaa ſkæl at the kwnde fonge Eders Nades leide met *frihed oc bergsrat*, effter ſom the haffwe givet meg tilkænde, oc jeg ſender Eders Nade en Wdſkrifft aff. Sige the meg, at the haffwe ſwodant trælſſe oppaa ſwodan berg i Swerige. Oc waare the begærendis V. eller VI. aars frihed ther oppaa, mæn thet ær noch i III. aar, effter ſom copien indeholder. Oc haffwer jeg loffwet at hielpe oc ſtörcke them, i hwæſſ maade jeg kand, oc at forlægge them met I. hundrede marc eller II. Lyckes thet for them, tha ſie the ſeg gerne at wille betale meg met tiden. Mæn gaar thet anderleds æn wæl, tha kand Eders Nade wæl tæncke, hwad betalning jeg fongher. Dog haffwer jeg loffwet them, oc wiil thet gerne holde them, paa thet at Eders Nade oc Rigit kan haffwe ther ære oc gaffn aff, om thet wiil lyckes. The hawe ladet meg forſtaa, oc haffwer jeg ſport thet aff andre, at *Kopperberg* kaaſte meget at brwge oc oppehaalde, oc ſkwlle wære fwlt perſoner, ſom thet ſkal holde wed magt, oc e flere the ære, e mere ær Eders Nades ſkat. The mene oc, at naar the fonge ſwodan frihed aff Eders Nade, at the wille göre theris fliet om at ſöge om *flere Malmberg her op wdi Norige*, ſaa fræmt the ære her noghenſtæds omkring. Strax thette bwd kommer ighen met Eders Nadis breff paa forſcrefne berg, tha wille the ſtrax tage en wdſkrifft ther aff wnder Dandemænds Indſegle, oc giffwe ſeg til Swerige effter hielp at brwge ſamme berg met. Illuſtriſſime Princeps, non ſunt hic nouitates, de quibus majeſtatem veſtram certiorem reddere poſſum. Sed cum his animam, corpus, & illuſtriſſimam celſitudinem veſtram deo immortali & Sancto Olauo tutandam & conſeruandam perpetuo commendo. Ex Nidroſia, poſtridie feſti Sancte Anne, Anno Domini MDXVI. Sub meo Signeto.

E. V. S. M. C.

Ericus Archiepiſcopus
Nidroſienſis &c.

Inſcrip-

Inſcriptio.

Illuſtriſſimo & inuicto Principi Domino Chriſtierno, Dei gratia, Dacie Noruegie Sclauorum Gotorumque Regi, Electo in Regem Suecie, Duci Sleſuigcenſi, Holſacie, Stormarie & Theomarchie, Comiti in Oldenborg & Delmenhorſt, Domino ſuo gracioſiſſimo.

Kong Chriſtian II. har ikke ladet det blive ved dette ene Anlæg til Bergverkers Indretning i Norge, men har ſiden, ſom det ſynes, ſelv ſendt Bergfolk op, til at giøre flere Forſøg. Om han har befalet Sagen til alle de Norſke Biſkopers Omſorg, kan vel være troligt, men jeg har alene fundet om den udvalde Biſkop i Opſlo Meſter Hans Mule, ſom tillige var Høvedsmand paa Agershus, at han i Aaret 1519. har haft i Befaling af Kongen, at have Øie og Raad hos den opſikkede Bergmeſter og hans Medfølgere, og, om de funde noget Malmberg, ſom kunde være Kongen og Riget nyttigt, da at indlade ſig i Accord med dennem. Biſkopen, ſom fand Bergmeſteren dygtig i ſit Videnſkab, berømer ham i et Brev til Kongen, og forſikrer at ville holde hannem alt, hvad Hans Majeſtet ſelv vilde love og tilſtaae ham og hans Medfølgere. Brevet er, endog for den Omſtændigheds ſkyld meget mærkverdigt, at man deraf ſeer, at der tilforn i Norge virkeligen har været tænkt og begyndt paa Bergverk, men at det formedelſt umild Øvrighed ingen Fremgang haver haft. Endſkiønt den halve Del af dette Brev ikke hører til denne Materie, vil jeg dog, for Troverdighedens ſkyld, det helt indføre, og det ſaa meget hellere, ſom denne Biſkop var en af Kong Chriſtians troeſte Raadgivere:

Mynn plectig tro tienſthe etthers Nadis Hogmectighed altidh forſendh met wor Herre. Verdis etthers Nadhe at widhe, ath teſſe Berſmeſtere haffue beſetth mange Bergh och proberith, effther theris Ordh wore tedh etther Nade oc Rigith nyttheliçth, atthe motthe komme ighen. Jeg kand mercke oc forfare i mange motthe, at han er konſtigh oc Meſter vti ſyn Kwnſth ꝛc.

Kæriſte Nadigſte Herre, hwodh lempe etthers Nade kand findhe, och hwod etthers Nadhe loffuer hanom met ſynne Medfølgere, tedh will jeg holle wbrødeligh fore migh, ſom jeg will haffue en gunſtig oc nadig Herre, then ſtwnd jeg haffuer etthers Nadis befalingh. Han ſyer, ath wmilth Herſkaff (s) haffuer fordreffuit Berſwerck i Norge, ſom ſanth er ꝛc.

Item koffthe jeg eth Skiiff aff Jepe Skoningh fore en relegh peningh, ſom er paa dracth XXVI. ſticke werd eller hoſſ 200. Leſter, oc er aldelis nytth. Will etthers Nade haffueth eller jeg ſkall brwgith ꝛc.

Item wenthe the Swenſke etthers Nadis Folck, oc Her Stenn will ſelff i Weſter Gyttlandh, och ſye thee, athee ere lighe gladhe, ner etther Nadis Folck drager wdh ighen ꝛc. Kæriſte Nadigſte Herre, etthers Nade haffuer haffth ſtor wold oc Macth offuer thee Forreddher, oc giort ſtoer Nadhe oc Miſkundh met them, endogh the kwnne icke kenne ſeg ſelffue, oc etthers Nade haffuer Spee oc Spotth ighen fore Welgerning. Thii wore tedh rodelicth, ath etther Nadis Folck haffohe ſig wti Fiendhe land ſom them bwrdhe, och ladhe them kenne etther Nadis Welgerning ꝛc. Jeg maa icke meræ fore myn Preſtdom. Kæreſte Nadigſte Herre, etthers Nadhe ſkall intidh twille paa migh, neſth Guds hielp altid findhe mig willig oc troo. Her met etthers Nade Gud befalindis. Screuit paa Agershws in profeſto Sancti Nicolai MDXIX.

Item will jeg ſelff giffue mig til etthers Nade ſtrax effther Jwl, om etthers Nade ſwo tockis.

Etthers Nadis fatig tienner Hans Mwle.

Paa-

(s) Hvad det har været for umildt Herſkab, ſom fordum i Norge under Kongernes Fraværelſe har tiltaget ſig alt for megen og utilladelig Myndighed, kan man ſlutte ſig til af en Artikel i et Document af 1437. hvorved den Norſke Almue paa ny antager Ericum Pomeranum for deres Herre og Konge, hvilken saa lyder: Item will oc rikens radh ſcriffua war nadige Herra Kung Erik till, at han fore Gudz ſkuld giöre nadher oc liiſan medh almoghanom i Wikenne vm the olaghligha thunga ſkatta, ſom *omilde foguta* haffua theim vppa lagt offuer the retta gamla ſkatta &c.

Paaskrift:

Hogeboren Forsthe och Mechtuge Herre Her Christiernn, met Guds Nade Danmarks Norgis Wendis och Gottis Koningh, wdwold Koningh till Swerige, synn Kæriste Nadigste Herre.

Udi et Register, forfattet 1622. efter Kongl. Befaling af Gregers Krabbe og Mogens Hög, over de Opsloiske gamle Brevskaber, som fordum i en muret Hvælving paa Agershus Slot forvaredes, nævnes Bartholomæus Pantgartener **Berckmester**, hvilken 1520. haver udgivet en Revers til Abbedissen i S. Benedicti Kloster i Opslo, om hvis Afgift af Houg ved Aggers Kirke, med Mollen og trende de næste Fiskerier, han aarligen skulde udgive (t). Efter Formoding kan det være den samme, som Biskop Hans Mule stod i Handel med. At bemeldte Bergmester og medhavende Bergfolk uden Tvil ere indkomne fra Freiberg i Meissen, og at Kongen havde forskrevet dem fra Churforsten i Saxen, ved en sin udskikkede Hans Mesche, det slutter jeg af et Brev, som nogle saadane Bergfolk underveis, da de vare komne til Wittenberg, have skrevet herind til Kongen, begieret Undsetning af Penge, uden hvilke de ikke kunde fortsette Reisen videre. Vel er Brevet uden dato, saa man kunde tvile, om det er skrevet til Kong Christian II. eller Kong Christian III. om hvilken sidste Konge det ellers er bekiendt, at han forskrev og fik Bergfolk fra Churforsten i Saxen. Men, da Udenskriften tydeligen viser den forstes Titel, og Sal. Etats Raad Gram derfor har tegnet Christiani II. Navn derpaa, vil jeg og troe, det er hannem tilskrevet, og det, efter Formoding, om Sommeren 1519. thi efter den Tid fik Kongen saa meget med de Svenske Sager at bestille, at han vel ikke har faaet Tid at tænke paa den Norske Husholding. Med mindre nogen vilde sige, at desse Bergfolk skulde være de samme Embedsfolk, som i en af Hr. Aage Andersöns forhen

(t) En verificeret Gienpart af dette Register, men paa mange Steder meget feilagtigt skrevet, findes blandt Arnæ Magnæi efterladte Manuscripter paa Uniuersitetets Bibliotek.

hen indførte Qvittantzer nævnes at skulle hentes fra Tydskland til det Skaanske Jernverk, og da maatte dette Document være af 1515. Men det er dog vel neppe saaledes. Jeg vil imidlertid her anføre bemeldte Brev, som det af Originalen lyder:

Allerdurchleutygister Großmechtigster Hochgeporner Furst, Gnedigister Herr, Ewre Hochlobliche Konigliche Mayestatt seyn vnser arme Dinst beuor. Allergnedigister und Hochgeborner Herr vnd Fürst, Ewre Konigliche Mayestatt ist vnß an zweyffl hott gutt wyssenn, wy Hans Mesche Ewr Konigklichen Mayestatt Gnaden Diner außgeschigkt ist worden zw vnnsernn gnedigen Hern von Sachzenn, vnd auff dy freyn Pergkstett, Schrifftlich und mundtlich zw erkennen gebenn, wy in Ewre Konigklichn Mayestatt Landen eyn loblich Bergbergk vorhanden sey, Darauff begertt Berkmeyster vnd Leutt, dy bergkfurstendig seyn, und dasselb arbettenn konen. Vff solchs hott keyn Gesell zyhn wolnn, er hab dan dy woche eynenn Gulden vff dy handt. Vff daß hott Hans Mesche durch seyn Hanthgeschrifft bey bostol spieß vnß zw gesagkt, Sy sollen zyhn biß ken Wyttnbergk. Nun seyhen wir getzogen fünff und tzwentzigk Meilen biß ken Wittenberg, vff vnsere eygn Kost vnd tzerung, vnd daselbist ym furgeholden, wy vore angetzeygt, des Gulden halben. Hatt sich Hans Mesche beschwertt vnd gesakt, Er hab nicht souil geldes bey ym, vnd vnß antzeygt, wye Kost vnd zerung wolffeil ym Lande sey, vnser eyner eynen halben Guldenn zu nemen. Es soltt keynn Soltt noch keynn lon seynn, darauff wir armen Bergesellen Hans Meschen dem fromen Edelmann von wegen Ewr Hochloblichen Konigkl. Mayestatt zw gesagkt vnd getzogen, vnd keyn wochn mit eyn halben Gulten konnen außkomen, Vnser eygen gelt haben zw gepust, welcher gehabt, eyner dem andern furgestrackt, bisolang eyner dem andern nymer zw helffen hatt, vnd wyssen vns bey eynem halben Gulden nymer zw enthalten. Bitten darauff Ewr Konigkliche Mayestatt woll ansehnn vnsere Beschwerung, dy vns armen Knechtenn anleytt, Ewer Konigkliche Mayestatt wol vnser eynen dy wochenn mitt eynen Gulden vorsehenn, bißolang daß vnser Gott vff das

Bergk-

Bergkwerg hilfft, vnd auch mit Erenn aus der loblichen Statt von vnsern Herbergen komen mugen. Demnach wollen wir vnsern mügliche Vleyß mitt Ewr Konigliche Mayestatt Arbett ankern, Nach allen vnsern vormugen, Auch des Lons halben waß vnser Oberistenn vnd Ambtleutt int der Knapschafft eyntrechtig mogen werden, nach gelegenheytt der Arbett vnd der zerung, wollen wir vnß der maßn holden. Darauff bitten wir Ewr Konigkliche Mayestatt wol das von vnß armen vnuorstendygenn Knechtenn gnediglichenn annemen, Vnd womitt wir armen Ewr hochloblichn Kunigklichen Mayestatt yn dem oder andern dienstlich seyn mogenn, Seyn wir altzeytt vleissigk. Damit beuelenn wir vnß Ewr Koniglichen Mayestatt, vnd begernn eynn gnedigen Entbeschidt

Ewr Kon. May.

vnttertenigen vnd
gehorsamen.

Opskrift:

Dem Allerdurchleutigisten Großmechtigisten Hochgebornen Furstn vnd Herrn Hern C. von Gots Gnaden Konig zw Tennemargen Schweden vnd Norwedenn, vnsern allergnedigisten Herrn.

Endnu finder jeg et Document, liggende hos forige, som jeg mener ogsaa at kunne henhøre til Christiani II. Tider. Det er Indhold af nogle Artikle, som have været opsatte til en Berg-Ordning. Men hvad der er blevet af, og om nogen saadan Ordning er kommen til Fuldbyrdelse, skal vel blive vanskeligt at komme efter. Til Christiani III. Bergverks-Anstalter hører dette vel neppe, siden det ei kommer overens med den Berg-Ordning, som Høibemeldte Konge 1540. haver udgivet, med mindre det har været nogen Udkastning, som først har været giort, og igien er bleven casseret. Hele Documentet er ellers skrevet med den bekiendte Mester Jesper Brok-

mans Haand, som var Secreterer udi Christiani II. Friderici I. og Christiani III. Cancelli, og, siden intet Aarstal eller Tidsmerke er derpaa, bliver det saa meget uvissere, til hvilken af desse trende Konger det hører. Imidlertid vil jeg det her ganske indrykke.

Register paa Articlene.

1. Huor mange Embitzmend schulle være skickete paa Bergit, och at Embitzmendene, som ære Bergmesthere och Stigere, ey schulle vdhen Loff reigse eller fare aff Bergit.

2. Hues Hoffuitzmanden schall giøre, och hues hand haffuer Magt at giøre.

3. At Hoffuitzmanden och Bergmestheren ey schulle vdi noger Maade bygge noget Bergwerck paa Bergit.

4. Hues Bergmestheren haffuer Magt at giøre, och huorledis hand schall haffue sig, om nogen er een Plan begærendis at graffue.

5. At Bergmestheren førre end hand forlæner Kluffte eller Gange, schall haffue Tilsyn, at then som een Plan vptager og begærer at graffue, schall then inden fiortthen Dage nest effther at han samme Plan begæret haffuer, lade bestadige samme hans Læen, Huilcken Bestædinge vdhen synnerlige Orsage eller Bergmestherens Vilge och Samtycke ey schall offuer twende gange forhales eller forlænges. Bliffuer samme Plane icke inden XIV. Dage bestædiget eller met Bergmestheren Wilge forlængit, tha schall thet ighen være faldit i Konungens Frihedt.

6. Huorledis at Bergmestheren och then som en gammell Grwe begærer och i Forlæning vptager, thennom haffue schulle.

7. Naar Forlænings Dag er, huad Bergmestheren met the sworne thaa giøre schulle.

8. Schall

8. Schall Hoffuitzmanden, om han ey er i andre merkelige Ærende forhindret, sielff personligen wære tillstæde hos Bergmesthe-ren och the sworne om Forlænings Dag.

9. Huorledes at Bergschriffueren alle Forlænings dage schulle ther sielff wære tillstæde, och huorledis han seg vdi alt Handell beskedelige haffue schall mett ath indschriffue, och schall ther till haffue besynderlige Bøger.

10. At the som gamble Grwer optage, the schulle thet obenbarlige opsla, och at gamble amparttere i samme Grwe skulle tilstædis ther i at bygge.

11. Till huicke Handle Bergskriffueren schall haffue synnerlige Bøger, och huorledes samme Bøger schulle forwaris, och hvad Bergschriffueren schall tage fore hand indschriffuer.

12. At ingen schall i noger fortagt Maade lade schriffue een anden nogen Grwe till.

13. Schulle Bergschriffueren och Bergmestherens Schriffueren baade tillige giffue vdt tilbødelsse Breff.

14. Schall een Grwe, nar hwn optages eller optagen er, besørgis aff anpatterne met Skicktmesthere.

15. Huo som maa syn Grwe sielffue forestaa.

16. Then som Grwen vptager, schall lade sigh paa legge tilbødelsse.

17. Huorledis Anpartterne schulle schriffues i Genbogen, och huad Genschriffueren therfore schall haffue till Løn.

18. Huorledis Genschriffueren schall haffue seg vdi at tegne eller aff at tegne.

19. Om nogen i noger fortagt Maade lader schriffue een anden nogen Dell till i Grwen, huor ther om holdis schall.

20. Huorledis mand schall sig holde met gamble Grwer at bygge, nar the bliffue ighen optagne.

21. Huor man schall holdit met offuerfarende Gange og Kloffthe.

22. Om noger er begærendis aff Bergmestheren at wilde, om nogen Forlæning, som skeedt er, thaa schall han thennom thet underuise och ey weigre thennom Bøgerne at lade thennom thet læse, huor thet upteignet er, om the thet ære begærendis.

23. Bergmestheren schall forslaa alle Maader vdi alle Grwe, och om findis, at een Grwe ey haffuer henne fwlde Maade, huor ther om holdis schall.

24. Huorledis schal holdis om ny funden Malm.

25. Huorledis Bergmestheren schall holde sig vdi dag och thiidt at giffue.

26. Om schall thømbres eller nogen Bygning flyttis eller feldis vdi Grwen, schall huer Mand wære plicthog till thet at fordre vdt aff Grwen.

27. Schall Bergmestheren foregiffwe nyttelige Bygninge, och schall mand ther vdi wære hannom hørige och lydoge.

28. The sworne schulle fare i alle Grwer och forfordre alt som nytteligt kand wære, och affwende alt som skadeligt er, och huor the finde, at thenne Skickelsse ey bliffuer saa holden, schulle the strax giffue tilkiende.

29. Schulle the sworne wære Bergmestheren hørige och lydoge.

30. Huorledis mand met eller vdhen forthinget arbeigde skall arbeigde, och nar slig Fortingelse skeer, thaa skulle alle anpartterne wære ther offuer, och huorledis ther om hollis schall.

31. Huorledis een Huggere sig udi saadan Forthingelsse haffue schall.

32. At

32. At Skicktmesthereu och Stigeren ey schulle haffue nogen Deell vdi saadan Forthingelsse.

33. Huorledis Arbeigdts Folck schall straffis, som aff Forthingelsse och Arbeigd wiige.

34. Huorledis Skickmestherne schulle vptagis.

35. Ingen Skicktmesthere schall haffue offuer sex Grwer vdi Befalning.

36. Schulle Hoffuitzmanden och Bergmestheren Magt haffue huer Skicktmesthere at affsætte.

37. Huorledis Skicktmestheren schall holle sig emod Anpartterne, och huor han schall haffue sitg met theres Godts.

38. Schicktmesthere och Stigere schulle ey wære brødre paa een Grwe, och schall Schicktmestheren haffue tilsyn paa Stigeren och Stigeren paa Huggerne, saa at ingen Arbeigdere schall trengis aff.

39. Hvorledis at Grwen schall tillæses och Malmen gemmes och forwaris och vdbanckis, och at paa Grwen ey schall byggis noger store Hus eller selgis nogen drick.

40. Huorledis Skiktmestherne schall holde sig met Løn om Lønsdage, och at huilcke aff Arbeiderne som lade opstaa theris Løn, ey schall hielpis till at the then faa.

41. Huorledis Skiktmestherne schulle opteigne saadan Løn, och ey schulle giøre nogen nogen besynnerlige Skænck eller Wænskap.

42. Schall huer Skicktmesthere vdfaa Jern och Thalg efftther Wegten och thet teigne vdi sit Regenschap.

43. Huorledis mand om Quatertemper schall giffue Penninge, thet gemme, och ther aff løne Folckit.

44. Schulle Skicktmesthere och Stigere ey læne noget bort aff een Grwe ind paa en anden.

45. Huorledis mand schall høre Rægenschap och ther om hollis skall.

46. Nar och huorledis Skicktmestherne schulle wære rede met theris Regenschap.

47. Schall huer Skicktmesthere, før end Regenschap skeer, regne aff met Thiende mestheren.

48. Paa huad Dag Skicktmesterne schulle bære theris Rægenschap fram, och at alle Registher schulle besluttes och lyckis vdi een Kiste.

49. Huorledis Skicktmestherne schole straffis, om theris Regenschap ey er rett, och at ingen schall regne Anpartterne nogen Schriffuere penninge tiill.

50. Grwer at beregne, som emellom begge Quatertemper ere faldne i Friihedt.

51. Schall Hoffuitzmanden, effther at Regenschap giordt er, lade besee alle Registher.

52. Huorledis Skicktmestheren schall lade paalegge tilbodelsse, lade opslaa tilbodelse breff, och huor længe the schulle stande opslagne.

53. Huorledis Skicktmesteren schall holle segh vdi at tilbodelsse indkommer.

54. Schicktmestherne schulle lade forulse thennom met tilbodelsse tiill Vddeleren.

55. Inden huad thtid een aff Anpartterne kand myste syn Anpartt formiddelst tilbodelsses Forsømmelsse.

56. Huor.

56. Huorledis holdes schall met retardata dele.

57. Huorledis at een maa beholde syn Partt vdi then Grwe, som nederlagt bliffuer emellem begge Quatertemper.

58. Huad Magt Skicktmestheren haffuer at forfordre noget hoes thiende mestheren, och huor ther om holdis schall, at huad som effuerloffuer, bliffuer lige udskifftet eller kommer til Anpartternes Nytte och Gagn eller forvaris hos Thiende mestheren.

59. At mand ingen schall lane eller borge aff Thienden, vdhen men haffuer wissen och loffuen therfore, saa at Grwen ey kommer her efther i nogen skyld eller borgen.

60. Huorledis at Skicktmestheren emellom begge Quatertemper schulle tage tilbodelsse, naar behoff giores till at oppeholle Grwen met.

61. Huorledis Vddeleren sig haffue schall.

62. At ingen maa smeltte paa nogen fremede Steder vden Loff.

63. Hoffuitzmanden schall forsee alle Hotter met gode Forstandere, och ingen som haffuer een eigen Hotte eller deell ther vdi, maa brugis fore Forstandere ttill nogen anden Hotte.

64. Hottenschriffueren schall lade seg noige met hans sætte Loen.

65. Smeltterne schulle ingen deell haffue i Hotten, och at Hottenschriffueren schall besorge alt thet nottortigt er ttill at smeltte, och huor han sig vdi Hotten haffue schall.

66. Schicktmestheren sielff schall wære tillstæde i Hotten, for begyndis at smelttis, och tage aff Hottenschriffueren, hues hand haffuer behoff till smeltende.

67. Schickt-

67. Schicktmestheren schall sielff wære tilstæde, naar begyndis at smelte, och huad tha gioris schall.

68. Huorledis mand schall haffue sig met affdriffwende.

69. Huad thiende mestheren giøre schall.

70. Huad schall giffues till Løn fore affdriffwende.

71. Ingen schall trengis fran smelttingen.

72. Huorledis mand schall holdit met Slacken eller Szinder.

73. Huadt Hottenrederen giøre schulle.

74. Huorledis mand schall haffwe tilsiwn i Hotten paa Smeltende.

75. Alle Personer, som høre till Hotten, schulle wære Hottenrederen hørige och lydoge.

76. Inghen Hotten Herre schall forlocke en anden hans Kulbrendere fore, och at ey schall giffues fore wid at hugge mere end som sat er.

77. Huo Stigere schulle wære, och huorledis the schole optagis och annames.

78. Huor mange Grwer een maa wære Stigere vdi.

79. Huad Stigeren schall giøre, och huor hand sig met Arbeigderne haffue schall.

80. Huorledis och paa huad thiidt man schall i Grwen fare.

81. Huorledis at Natsickten ey schall tilstædis.

82. Huggerne eller Arbeigderne schulle icke vdhen Loff tage Løn fore tw skiffte.

83. Aff Stollernes Rettighedt.

84. Huorledis Stoller Schulle byggis.

85. Aff Marckschedent.

86. Huad Løn the schole haffue fore Martscheden.

87. Om bryst emellom Stolle och Gange, om the fulde tilhope, huorledis thet schall fordragis.

88. Om Proberen, theris Løn, och huorledis the thennom holde schulle.

89. Om een giffuer eller selger en anden syn deell eller part i Grwen.

90. At ingen Appellering schall schee i Bergsager emellom Embitsfolcket.

91. Om Berg-rett nogle Capittell.

Kanskee Fremtiden bedre kan oplyse, til hvilken af høibemeldte trende Konger desse anførte Berg-Artikle skulle henhøre, hvilket nu er saa meget besværligere at giette, som alle tre Kongerne have haft Anstalter for til Bergverkers Optagelse i Norge, Secretereren, som har opsat Artiklene, har tient dem alle tre, intet andet Kiendetegn er derpaa, og faa andre Documenter har man af de Tider, som hertil kunne laane os noget Lys. At der ellers ogsaa under Kong Friderik den Førstes Regering er tænkt paa Bergverker i Norge, derom har man tilforn lige saa lidet vidst, som om de under Kong Christian den Anden giorte Forsøg. Men at der dog har været noget om, derpaa skal jeg give et godt Bevis af en gamel Registrant i det Danske Cancellies Archiv, som siger os, at Høibe-

meldte Kong Friderich den Første i Aaret 1524. gav Biskopen i Hammer og hans Med-Interessenter Privilegium paa et Koberberg i Norge at optage og bruge, sig og sine Efterkommere til Fordel. Extracten af samme lyder saaledes:

Biskop Nogens af Hamer

Fick breff paa ett Koperberg i Norge, som kalles Sundzberg, liggendis wti Hamer Stigt i Sellegaard Prestegield i Thellemarcken, frii och quit wti try Aar wdhen all Affgifft for then Bygning och Omkost, som hand och the gode Mend, som hand til sig tagendes worder, ther paa wage och giøre skulle. Och nar forskreffne III. Aar forleden ere, tha skall hand giffue oss ther aff, hues Rettighed ther bør aff at giffuis. Och skall hand och hans Efterkommere Biskoper beholle samme Koperberg for nogen, mett saa skell, att hand och the skulle giffue ther aff saa meget som nogen andhen, Och skall hand och hans Efterkomere Bisper nydhe all then Frihed, som Berckwerckis wis och wonnhed er, wti forskreffne III. Aar, och sidhen saa lennge samme Berg holles wed Magt oc brugis. Cum clausulis consuetis. Datum *Hafnie* Sanctorum Viti & Modesti Afften, Aar ꝛc. MDXXIV.

Om der mere til Norske Bergverkers Opkomst udi Friderici I. Tid er foretaget, har jeg endnu ikke fundet, men tviler næsten intet paa, at der jo paa de Tider har været flere end eet Bergverk i Drift udi Norge, hvortil jeg finder nogen Anledning i et Brev, som Kong Friderik 1531. har tilskrevet Kong Gustav i Sverige, hvorudi Hand lader Hannem vide, at Ærkebiskop Gustav Trolle skulde være kommen ind i Norge, og havde givet sig ud for en Bergmand, som vilde begive sig til noget Bergverk

der

der at arbeide. Brevet er af Original-Concepten saaledes lydende:

Frederich mett Guds Naade ꝛc. Stormegtige Herre Her Gøstaff aff samme Naade Suerigis Konning wor wenligh ꝛc. Stormegtige Herre, besonderlige gode wenn och kære Naaboe, wii giffwe eder kerligen tilkende, att wii nw vdi dag forfarett och formerckitt haffue, at Erchebiscop Gøstaff skal hiemeligh wære indragen wdi wort Riige Norge, och forkledett vdi Bodtsmendts Kleder dragett egemmen Aggershuß Leen och giiffuet sig wd for enn Bergsmandt, att wille giiffue seg till ett Bergkwerck ther att aarbeyde, och wii togh icke endeligh forfare kunde, om hand endnw skall endholde seg vdi Norge, eller och om hand skall haffue giiffuet seg indh vdi Suerighe vdi Dalerne eller andensteds, dog er her for Tydinger, att hand enn nw skall wære hoß Konning Cristiern vdi watterlanden, huilkett wii eder icke forholde wille, menn giffue thet eder vdi enn kierlige meninge tilkende, bedendis eder therfore gandske kierligen, athi wille lade giøre eders Flyd till, athi kunde lade forfare vdi sandigen, huor Forskrefne Erchebiscop Gøstaf haffuer syn entholding, och ther J forfare och formercke kunde, att hann haffuer synn Entholding wdi Norghe, athi thaa mett allerførste wille giiffue oß thet skrifftеligh tilkende, thaa wille wii lade gøre then største Flid ther till oß mugeligt er, att wii kunde offuer komme hannum, eder till beste, och wdi hueß maade wii kunde være eder och eders wnderfatte till willge och beuise eder naarboelig Kierlighedt och Fryndskaff, ære wii altiid till gennegett, her mett eder the hellige Trefoldighedt wdi Lyckſalighet och langwarig Regementte till then enig salighet ewindelig beffal-

lendis. Screffuett paa wort Slott Gottorp Tiißdagen neſt efter Sancti Dioniſii Dag, aar ꝛc. MDXXXI.

wnder wortt Signett.

Dette er alt, hvad jeg hidindtil af mange ſkiulte Vraaer har udfundet, og kan have Æren denne gang at meddele, om de Nordiſke Metaller i Almindelighed, men i ſær om de Norſke Bergverkers allerførſte Oprindelſe, og hvad dermed, før deres ellers bekiendte rette Opkomſt under Kong Chriſtian den Tredie, er foregaaet, hvorunder endnu lige mange Tvil og Mørkheder, ſom behøve god Lykke til at løſes og oplyſes. Det kan ellers derom meget vel hede, og kanſkee til dels om nyere Tider, hvad Keiſer Rudolphus II. i et Privilegio af 1601. merkeligen ſiger om de Bømiſke Bergverker: Satis jam nobis conſtat exploratumqve eſt, Regnum noſtrum Bohemiæ, Dei optimi benignitate & liberalitate ſingularibus prorſus donis, & variorum metallorum, auri, argenti, gemmarum, & pretioſorum lapidum theſauris abundare; illud unum ſemper querimur dolenter, deſtitui nos hominibus, qui ejusmodi gazas & bona telluris intelligant & quærere noverint, totosqve ſe huic labori impendant; nam etſi olim fuerint, qui initium fecerint laboris, tamen cum non ſtatim, ut fit, operi præmium reſpondiſſet, concidentes animo, brevi omnem cogitationem & ſimul conatum abjecêre (u). Det har været mig nok at viſe og beviſe, at endog før Kong Chriſtian den Tredies Tid har i Norge været tænkt paa Metallers Optagelſe af Landets egen Jord og Berg-Grund, ſaaledes nemlig, 1) At de Norſke i meget gamle Tider, og, ſom det ſynes, lige ſaa længe ſom de Svenſke, om ikke tilforn, have haft Kund-

(u) *Balbini* Miſcell. Bohem. Dec. I. Lib. I. p. 22.

Kundskab om og giort Brug af Myre-Jern, hvilket baade de selv og deres Colonie paa Island kaldede Røde, 2) At til Droning Margretes og Erici Pomerani Tid haver nogen Anstalt til Malmberges Opsøgelse i Norge været i Giere, som af visse Aarsager tykkes være bleven borte i Fødselen, 3) At nogle Forsøg maa have været anstillede i de følgende Kongers Tider, men at umildt Herskab, som det heder i Biskop Mules Brev, haver fordrevet Bergverk af Norge, hvorved Omstændighederne nu omstunder ere os ubekiendte, og endeligen 4) At under Christiani II. og Friderici I. Regering haver virkeligen i Norge været lagt Haand paa Bergverkers Indretning, og at man til desse har betienet sig, dels af Svenske, dels af Tydske Mestere og Bergfolk. Hvilke Anstalter, som kanskee allesamen ikke have naaet nogen ønskelig Fremgang, har siden givet Høilovlig i Hukommelse Kong Christian den Tredie, som i mangfoldige flere Henseender haver søgt at befordre sine Undersaater Velfært, Aarsag og Andledning til, med større Eftertryk og Bekostning at sette sine Forfædres berømelge Forsæt i Verk til at opsøge alle Slags Metaller, og derpaa anlegge Bergverker i sit Kongerige Norge, skiønt de samme heller ikke vunde sit rette Maal før under den store Konge Christian den Fierde. Slutningen bliver da denne, at før Christiani III. Tid neppe noget bestandigt Bergverk i Norge haver været, men at adskillige gange er giort Anleg til noget, som efter al Ligning ikke er kommet videre end til Forsøg, uden hvad Myre-Jernet af den saa kaldede Røde angaaer, som synes i gamle Dage paa sine Steder i Norge, saa vel som paa Island, og kanskee i Danmark, at have været et Slags Brug og Nærings-Middel til eget Hus-Behov. Men til en stor Del beroer det endnu paa tydeligere Bevisligheder. Vil imidlertid have mig udbedet

af alle og enhver, som noget maatte besidde og have anmerket, smaat eller stort, der kunde tiene til, enten videre at oplyse, rette og forbedre, hvad jeg allerede har skrevet, eller at fuldkomme det Forraad, jeg til Norske Bergverks-Historiens Fortsettelse haver indsamlet, de vilde have den Godhed mig samme til hver Mands Fornøielse at meddele. Men jeg vil hermed slutte denne Afhandlings

Forste Stykke.

Historisk-Diplomatisk

Efterretning

Om den i den Danske Historie forekommende Søster til Grev Gert den Store i Holsteen, som i en kort Tid var gift med Kong Erik, Kong Christopher den Andens Søn og Med-Regent, hendes Person og Tildragelser.

§ I.

Det er bekiendt, at Kong Christopher af Danmark, den Anden af dette Navn, hans førstefødte Søn og Med-Regent, Kong Erik, har i Aaret 1330. giftet sig med en Søster til Gert den Store, Greve af Holsteen, og Enke-Hertuginde af Neder-Sachsen, dog strax i følgende Aar igien forskudt hende. Men dette er og alt, hvad der i vore Historie-Bøger findes med Sandheds Grund optegnet om hende, og i Greverne af Holsteen-Schauenborg deres Slægt-Registere søger man hende gandske forgæves. Da altsaa derforuden den Sachsen-Lauenborgske Historie af det fiortende Seculo, hvormed det endnu, endog hos de beste Skribentere, seer meget forvirret ud, vil, ved en noget nøye Efterretning om denne Fyrstindes Person og Hændelser, faae Lys og Tilforladelighed i fleere end et betyde-

Forehavende, at give en udførlig Levnets-Beskrivelse over Grev Gert den Store af Holsteen hans Søster, som Kong Erik i Danmark i Aaret 1330. har taget til ægte.

tydeligt Stykke: Saa haaber jeg ikke at foretage et overflødigt Arbeyde, om jeg umager mig for at udleede hendes Levnets Omstændigheder af de adspredte Efterretninger og gamle Breve, hvori de endnu ligge skiulte, og at bringe dem i en sammenhængende Historisk Fortælling.

§. II.

Hendes Fødsel og Ægteskab med Hertugen til Neder-Sachsen Johan den II., som med hende har avlet sin eeneste Søn Albert den III.

At den høye Person, om hvis Tildragelser jeg haver at tale, er født af det Grevelige Huus Schauenborg-Holsteen, følgeligen, som en Søster til Grev Gert den Store, avlet af Stamme-Faderen for den Rendsborgske Linie, Grev Henrik den Første med hans Gemal Hedevig af Brunkhorst, bevises ved hendes endnu overblevne Segl (1), i hvilket man seer et siddende Fruentimmer, som i den høyre Haand holder det Sachsiske Vaaben, og i den venstre det Schauenborg-Holsteenske, med denne Omskrift: SIGILLUM ELYZABETH DUCISSE SAXONIE. Og ligesaa vist vil det udvise sig af det følgende, at den Hertug af Neder-Sachsen, som vores her navngivne Elisabeth er kommet i Ægteskab med, er ingen anden end Hertug Johan den Anden til Mollen, og at i dette Ægteskab er avlet Hertugens eeneste Søn Albert den Tredie (2). Dertimod har jeg forgæves søgt baade om hendes Fødsels og Bryllups Aar. Imidlertid, efterdi hun i Aaret 1330, da

(1) Man finder dette Segl i den i Aaret 1740. udgivne Churfyrstlige Brunsvig Lüneborgske Efterretning om Herskabet og Fogderiet Mollen, hvor det staaer paa 'det tredie Kaaber-Blad, og hører til de tvende Breve af 1321. og 1329. hvis fulde Indhold jeg føyer til dette Skrift. S. herefter det 1ste og 5te Bilage. Saa er og det samme Segl forestillet i Hr. Geheime-Raad von Westphalens Monumentis paa det 14de Kaabberblad i det IV. Bind ad col. 1257. efter et mig ubekiendt gammelt Brev af 1328. og jeg selv har fundet det ved Hertug Alberts Forskrivning af 1322. som her allerforst sees i Trykken. S. det III. Bilage.

(2) See i Særdeleshed de Steder af Alberti Stadensis Fortsætter i den 5te og 8de Anmærkning.

da hun anden gang indlod sig i Ægteskab med den unge Konge Erik af Dannemark, har vel ikke været meget over tredive Aar, saa skulde man formodentligen ikke tage meget feyl, om man sluttede, at hun kunde være født i Aaret 1300, og kommet i Ægteskab med Hertugen af Neder-Sachsen, eller (om hun, som paa de Tider ofte skeedte, var allerede gandske ung blevet viet til ham) dog kommet i Barsel-Seng med den af dette Ægteskab avlede Søn omtrent i det Aar 1315.

§. III.

Dog vi lade disse lidet betydende chronologiske Gisninger fare, og vende os til en i den Lauenborgske Historie meget mærkværdig Tildragelse, i hvilken Hertuginden Elisabeth har haft stor Deel, og bevist sig derved som en Fyrstinde af et muntert Sind og mandigt Mod. Hendes Svoger Erik I. havde vel i Begyndelsen, som den yngste af de efterladte tre Sønner af Stamme-Faderen for alle Hertuger i Neder-Sachsen Johan den I., udvalt den geistlige Stand, og overladt sin Broder Albert Forvaltningen over det District, som udgiorde to tredie Deele af deres Fæderne Lande, hvilket de, efter at deres førstefødte Broder Johan II. havde faaet sin Deel ud, havde beholdt i Fællesskab; men derefter, da bemeldte Hertug Albert i Aaret 1308. var død uden mandlige Livs-Arvinger, havde hand alleene tilegnet sig de to tredie Deele af Landet, hvorover den Afdøde havde i begges Navn ført Regieringen, og ladet sin fornævnte førstefødte Broder ikke nyde mindste Deel deraf (3). Denne

Hvorledes hun i Aaret 1321. har søgt ved hendes Broders Gert den Stores hielp at udføre imod Hertug Erik den 1ste af Neder-Sachsen hendes Gemals og Søns Rettighed til den af Hertug Albert II. feterladte Lands-Deel.

(3) Cont. Alb. Stad. a. 1308. p. 48. Item Albertus Dux Saxoniæ in festo B. Joannis Baptistæ miles factus est a Rege Danorum, & in festo omnium Sanctorum sequente mortuus est, & sepultus in Ratzeborch. Udtog af den gamle Læsemester i Franciſci Orden i Lybek, hans skrevne Chronico Lubecensi, som sammesteds ligger bevaret paa Raadhuuset, i D. Gerdes Meklenb. Schrift. und

egenmægtige Omgang, hvorved Hertug Johan blev udelukt, var da gaaet saaledes hen, formedelst dennes fredsommelige Sindelag, men den laae hans Gemal Hertuginde Elisabet stedse i Tanker, i Henseende til den betydelige Skade, som hendes eeneste Søn deraf vilde tilflyde, indtil det endeligen i Aaret 1321. kom saa vidt, at hun besluttede ved Vaabens Magt og ved hendes Broder, Grev Gert den Store af Holsteen, hans Bistand, at understotte den Rettighed, som hendes Ægte-Herre og Søn havde til Hertug Alberts efterladte Lande; og dette end imod hendes Gemals Villie, som, uden tvil formedelst den ham tilslagne Blindhed (4), elskede Rolighed mere end nogensinde tilforn, derhos ey heller troede Grev Gert, som nogen Tild forhen, ved hans bekiendte Forhold imod sin Fætter Johan II. til Kiel, og dennes Søn Adolph VI. til Segeberg, havde givet en meget eftertænkelig Prove paa sin Regiere-Syge og umaadelige Lyst til at blive mægtigere. Greven lader sig af sin Søster overtale, drager med endeel Mandskab ind i det Lauenborgske, og ved Staden Mollen, som (maae skee efter dens Arve-Herres Hertug Johans hemmelige Tilskyndelse) i Begyndelsen ikke vil lade ham ind, anlegger en Skandse, i den dobbelte Hensigt, derfra at giøre Hertug Erik Afbræk, ved at ødelegge hans Land, og at benytte sig af den, efter de Tiders Beleyrings Maade, til

und Urk. IX. Samling p. 37. "1308. Hertog Albert von Saßen ward Ridder van Konig Erick in Dennemark, tho Nicoping, darup stu ff he, und wurde in Gades Hilligen Dage to Raceborg begraven. Sin Broder Erick wurd Leye, de beheelt twe Deel des Landes. Hertog Johann, sin Broder, was vorher afdeelet." Saa skriver og Korner hos Eccard Corp. Hist. med. ævi. T. II. col. 975. endskiønt under det urigtige Aars-Tall 1311. Albertus Dux Saxoniæ deceſſit, ſecundum Chronicam Saxonum - - - Ericus vero frater ſuus, quia filium poſt ſe non reliquit Albertus, licet jam Subdiaconus eſſet ordinatus, Ducatum illum adminiſtrare coepit, Clericatum poſtponendo.

(4) Cont. Alb. Stad. a. 1321. p. 90. ibi: Item Johannes Dux Saxoniæ *cecus* obiit.

til at betvinge den gienstridige Bye (5). Hans Hensigt i begge Deele slog ham ey heller feyl. Indvaanerne i Mollen bleve snart bragte dertil, at de maatte underkaste sig, og med ham, som Fuldmægtig af Hertug Johan, Hertuginde Elisabet og den unge Albert, indgaae et Forlig, som blev besooret af det gamle og nye Raad, og hvorfor otte Riddere og Svenne vare Borgen; ved hvilket Forlig bemeldte Indvaanere lovede, altid at holde deres Stad og det deri liggende Slot aabent for Hertug Johan og hans rette Arvinger, og naar hans, nemlig Hertugens, Gemal eller Søn skulde finde det tienligt at legge Krigsfolk i Staden, det maatte være mange eller faa, da uden Modsigelse eller Forhindring at tage dem ind. Denne sidste Punct, endskiønt den sigtede tydeligen nok til at indqvartere Holsteenske Folk i Staden, maatte den gode Hertug, gandske tvert imod hans sande Tilbøyelighed, særdeles samtykke og bevilge, i det under No. I. herhos føyede Sone-Brev, hvilket hand, tillige med hans Gemal og Søn, i Verborg Dagen efter Magnus Martyrs Dag, eller den 17de April 1321. udgav til dem af Mollen, Bilage No. I.

(5) Id. ad e. a. p. 88. Item Gherardus Comes Holtzatiæ volente sua sorore duciſſa, ſed dolente ſuo genero Johanne Duce Saxoniæ [her har Sætteren eller Afskriveren udeladt noget, maae skee de Ord: bellum intulit fratri ejus Erico Duci Saxoniæ] ſuam terram deuaſtando, donec iuniori Duci ſororis ſuæ filio, ſcilicet filio prefati Johannis Ducis aſſignaret quatuor Parochias ſuæ terræ cum villis adiacentibus pro certa ſumma pecuniæ redimendas. Korner ad e. a. in Eccardi Corp. Hiſt. med. ævi. T. II. col. 997. Gerardus Comes Holtzatorum diſcordavit cum Erico Duce de Lovenburg, & conſtruxit caſtrum quoddam parvum juxta opidum ſuum Molne contra voluntatem Erici & fratris Johannis, cujus tamen filiam habebat, ſecundum Chronicam Lubicenſem, & ex illo caſtro multa ſibi intulit damna, & compulit ipſum ad hoc, ut Alberto filio Ducis Johannis Swageri ſui, quem defraudaverat in diviſione terrarum, reſignaret quatuor parochias Ducatus ſui in recompenſam fraudis. Mollen hørte til Hertug Johans og ikke, som Korner meener, til Hertug Eriks Land Deel. S. herefter den 32. Anmærkning.

og som Grev Gert tillige med sit Segl bekræftede. Ikke bedre løb Krigen af for Hertug Erik selv. Hans Land blev ved de fiendtlige Streifferier ilde tilreedt, og vilde hand ikke see det gandske ødelagt, saa var intet andet Middel at gribe til, end at hand sluttede en Vaaben-Stilstand med Greven, og derhos overgav den Arve-Tvistighed, som hand havde med sin Broder Hertug Johan, eller meget mere med dennes Gemal og Søn, at afgiøres i Mindelighed eller efter Lov og Ret at paadømmes af Herren til Meklenborg, Henrik kaldet Løve.

Det overlades til Henrik kaldet Løve, Herre af Meklenborg, at forliige eller og paadømme denne Tvistighed.

§. IV.

For denne Voldgiftsmand, med hvilken de stridige Parter forsamledes i December 1321. i Dutzau i det Lauenborgske Kirke-Sogn Mustin (6), blev da paastaaet paa Hertug Johans vegne, der maatte laane sit Navn til alt hvad der skeedte, at Hertug Erik maatte tilholdes, af de to tredie Deele af deres Fæderne-Lande, som hand efter deres Broders Alberts Død havde egenraadigen taget i Besiddelse, at aftræde til ham, Hertug Johan, den eene tredie Deel, som deres fornævnte Broders efterladte Arv, med Erstatning af alle dens oppebaarne Indkomster, samt alle Skader og Omkostninger. Denne Paastand blev grundet derpaa, at Hertug Johan, efter at hand var kommet til sine myndige Aar, havde tilborligen taget Læn af Riget, Hertug Erik derimod havde forsømt det; og omendskiønt man paa samme Grund havde kundet paatale de samtlige Sachsen-Lauenborgske Lande, saa maae man dog have fundet det raadeligere, ikke at modsige Hertug Eriks Ret til den tredie Deel deraf, som hans tvende ældre Brødre

Den udvalte Voldgiftsmands Dom paa det i Dutzau beramme de Mode.

een-

(6) Regiſtr. bonor. Epiſcopat. Raceburg, ap. Dn. de Weſtphal. Monum. T. II col. 2007. Nachricht von denen Pfarrkirchen, Capellen, und deren Eingepfarreten ꝛc. im Fürſtenthum Lauenburg. S. 49.

eengang havde tilstaaet ham. Denne som virkeligen ikke kunde rose sig af nogen Forlæning, troede, dette u-agtet, at hand allene var berettiget til den Arv, som man vilde aftrætte ham, fordi hand ey alleneste, efter at den førstefødte Broder Hertug Johan havde faaet sin fæderne Arvepart ud, ikke havde deelt de øvrige to tredie Deele af Landet med den Afdøde, men beholdt dem gandske u-adskillte, og saaledes, efter Fællesskabs og Medbesiddelses Ret, alleene arvet ham, med den forhen aflagte Broders Udelukkelse, men end og derforuden i ti Aar og længere, og følgeligen over den Tid, som i den Romerske Ret udkræves til Hævd paa urørligt Gods imellem Nærværende, havde roligen besiddet de ham i saa maade tilfaldne Lande. Men paa Hertug Johans Side blev svaret herimod, at naar der efter en Læn-Mand vare flere Sønner, da var enhver af dem (der ikke som Hertug Erik, formedelst forsømt Læn-Søgning, maatte staae tilbage) berettiget til at arve sin uden Sønner bortdøde Broder i det fæderne Læn, og kunde saadan Arve-Ret under ingen Forevending betages ham, og hvad den af Vederparten paaberaabte ti Aars besiddelse angik, da var den iligemaade af ingen Kraft, da Hævd paa Længods allerførst efter tredive Aars Forløb blev opfyldt. Og dette Svar paa de af Hertug Erik frembragte Indvendinger blev af Herren af Meklenborg fundet saa tilstrækkeligt, at hand, efter forgæves anvendt venlig Underhandling, dømte saaledes for Ret: Naar Hertug Johan tilbørligen beviiste, at hand, efter hans Faders Død, havde taget det omtvistede Læn af Riget, som hand efter Retten var pligtig, da skulde Hertug Erik være skyldig til at overgive ham det samme, og at gotgiøre ham alle deraf oppebaarne Indkomster siden den Tid at det blev lovligen paatalt. Den, som vil igiennemlæse Dombrevet selv, saaledes som det Ord for Ord under No. II. meddeeles, og sammenligne det med de derhos anførte Steder af den Longobardiske Læn-

Hvorved den Longobardiske Læn-Ret er lagt til

Bilage II.

Grund som altsaa allerrede, paa den Tiid havde Anseelse i det de en stor Tydske Rige.

Læn-Rets Bog, vil strax finde som noget særdeles mærkværdigt, at alle de Grunde, som Forfatteren, en ikke let miskiendelig Civilist, bygger den omtalte Afskeed paa, ere hentede af denne fremmede Kilde, og at der i Almindelighed i den Kiendelse, som vi have for os, findes intet andet Spor af den ægte Tydske Læn-Ret, end at Hertug Erik har søgt, endskiønt forgæves, at anvende til sin Fordeel den bekiendte Grund-Sætning deraf, at ved Deeling bliver fælles Besiddelse og all Læns-Følge ophævet (7). Til saadan Anseelse var den Longobardiske Læn-Ret allerede kommet i det Tydske Rige, paa en Tiid, da det var endnu ikke hundrede Aar siden, at man i Bononien havde føyet Lombardiets Læn-Skikke og Forfatninger til den Justinianiske Lov-Bog, og derved lagt Grunden til deres Udbreedelse paa hin Side af Alperne. Et klart Bevis, at naar de Tydske Feudister næsten eenstemmigen forsikre, at den Longobardiske Læn-Ret har først i det XV. Seculo faaet Kraft af en Lov i Tydskland, da behøver deres Meening, om den ikke er aldeles vildfarende, dog i det mindste en stærk Indskrænkelse.

§ V.

Hertug Johan døer. Hans Enke paatager sig Landets Regiering, og tillige fuldkomeligen at

I denne Tilstand fandtes Sagerne, da Hertug Johan endnu for Aarets Udgang forlod Verden. Hans Enke, der allerrede i nogen Tiid havde baaret Regieringens Byrde med hendes Fyrstelige Gemal, og, som det synes, vilde

(7) Autor vetus de Beneficiis §. LXXXIV. Si autem [plures uno inbeneficiati beneficio] voluerint ab invicem separari, absque licentia domini, dividant inter se secundum libitum totaliter concessum beneficium. *Sed postea illorum nullus in parte alterius aliquod jus habebit, cum alter obierit*, nisi susceperit a Domino expectationem in beneficio. Jus Feud. Sax. cap. XXXII. Jus Feud. Svev. cap. LXIII. Lige tvert imod er det forordnet i den Longobardiske Læn-Ret. S. I. Feud. 12.

vilde heller gandske frataget ham den, forsømte ikke, i hendes med ham aulede Sons, den oftbemeldte unge Alberts Mindre-Aarighed, at antage sig Landets Regiering som Formynderske (8). At det har været hendes første og største Omsorg, at komme til fuldkommen Rigtighed med Hertug Erik, angaaende den af afgangne Hertug Albert efterladte Land-Deel, og at bringe det saa lykkeligen af hende begyndte Verk til en ønskelig Ende, er let at agte. Men denne Sag kunde ikke saa strax komme i Stand. Den Meklenborgske Herres Dom, hvorved hand havde tilkiendt den afdøde Hertug Johan den omtvistede Arvefølge grundede sig paa et bevis, som endnu først skulde føres. Og, hvilket er det fornemste, det var endnu ikke bestemt ved Dommen, hvilke Stykker Land og Gods Hertug Erik, som altid var blevet tet fuldkomment Fællesskab med afgangne Hertug Albert i henseende til deres to tredie Deele af de Fæderne-Lande, skulde aftræde til Hertug Johan, eller nu til hans Søn og Arving; hvilken Punct var ikke saa let at komme til Rigtighed om, efterdi enhver af de tvende stridige Parter vilde have Slottet Lauenborg, som Hoved-Borgen i Neder-Sachsen, med den tilliggende Landstrækning, jeg meener Fogderiet af samme Navn (9). Ved

udføre hendes Søns Fødring til Hertug Albert den II. Efterladenskab.

(8) Cont. Alb. Stad. ad a. 1321. p. 90. Item Johannes Dux Saxoniæ cecus obiit, relicto tantum uno filio Alberto. Korner ad e. a. col. 997. Quo expedito [See de strax foregaaende Ord i den 5te Anmærkning] defunctus est Johannes Dux Saxoniæ frater Erici, & uxor ejus, quæ fuit soror Gherardi Comitis Holsatorum, rexit terram viri sui defuncti cum filio suo Alberto, quousque dicta Ducis relicta nuberet Erico Regi Danorum. Hertug Johan er altsaa ikke, som den Holst. Chronist hos Hr. von Westphalen Tom. III. col. 58. [cap. 18. ed. Leibnit.] foregiver, blevet paa det bekiendte ulykkelige Tog, som Greverne til Holsteen 1320. (eller rettere efter den gandske tilforladelige Fortsætter af Alb. Stad. p. 84. 1319.) foretoge imod Dytmerskerne.

(9) Det slutter jeg deraf, at, efter Orde ne i det med IV. betegnede Bilage. "Dar ynne denne benomet steyt van vnnser Houetborch Lauenborch in Neddern Saßen mit

Hun forskaffer imidlertid, endnu før denne Sags Udfald, hendes Broder Gert den Store fornøden Sikkerhed for de ham tilkommende Hielpe-Penge.

Ved saadan Sagernes Beskaffenhed var Enke-Hertuginden, endnu førend disse Tvistigheder vare gandske afgiordte, betænkt paa at vederlegge hendes Broder Grev Gert den hende bevidste eftertrykkelige Hielp, og at skaffe ham Sikkerhed for den Fodring, som hand derfor havde hos den unge Hertug. Greven blev altsaa tilstillet en i Mollen Løverdagen efter Mikkels-Dag eller den 6te Octob. 1322. udfærdiget Forskrivning, hvori hans Søster Søn, efter hans Moders Villie og Gotbefindende, som hendes tillige med underhengende Segl udviser, bekiendte, at hand var hin sex tusende Mark lodig Solv skyldig, og tillige for saadan Giæld pantsatte ham Mollen, Staden og Slottet, tillige med alle sine Slotte og sit gandske Herredom paa saadan Maade, at, i fald hand døde uden Livs Arvinger, og naar hans Moder, om hun skulde overleve ham, iligemaade ved Døden var afgaaet, da skulde hans Høvidsmand eller Foged, eller hvem hand ellers havde anbefalet sine Slotte og Lande, paa hans vegne overlevere dem til Creditoren og hans rette Arvinger, paa det de maatte roligen og utiltalte besidde og beholde de samme saa længe, indtil den gandske derpaa hæftende Giæld var dem tilfulde erstattet og betalt. S. Bilaget under No. III. Den Omstændighed, at efter denne Pante-Forskrivning, den uden Livs Arvinger ved Døden afgangne Skyldeners Land skulde først, efter at hans Moder iligemaade

Bilage III.

mit den Thobehøringen belegen." Deelings-Fordraget, hvorved denne gandske Arve-Tvist er af Grunden ophævet, har i Særdeleshed tillige angaaet den i Neder-Sachsen beliggende Hoved-Borg Lauenborg, med den dertil hørende Landstrækning, det i formeldte IV. Bilage saa kaldte Vogedye to Louenborch. Ligesom og et endnu utrykt Brev, som af Hertug Erik er givet til Klosteret Cismar Mikkels Dag 1321. paa hans Slot Lauenborg (i Brevet: in castro nostro Louenborch) gior det utvilagtigt, at dette Slot med det dertil hørende Fogderie har virkeligen været med begrebet udi de to tredie Deele af Landet, som Hertugen, efter hans Broder Alberts Død, havde bemægtiget sig.

maade var død, overleveres til Creditoren og hans Arvinger, giver ikke utydeligen tilkiende, at vores Fyrstinde har ladet sig af sin stedse føyelige Gemal Hertug Johan forskrive de samtlige Lauenborg-Mollenske Lande til Livgeding, i fald hand, eller hans med hende avlede Søn efter ham, skulde døe uden Børn, følgeligen og, at hun i Kraft af dette Livgedings-Brev, har uden tvil haft lige Ret med hendes Søn over Indkomsterne og Herlighederne af Landet, og altsaa, ikke blot i henseende til hendes Moderlige Værgemaal for den unge Herre, men end og som en virkelig Medbesidderske, har tillige med ham haft Oppebørselerne af Landet og ført Regimentet derover; En Tanke, som jeg i det efterfølgende (10) faaer Anledning til videre at udføre og stadfæste. Omendskiønt ellers, ved ovenmeldte det gandske Lauenborg-Mollenske Herredoms Pantsættelse, begge Parters Hensigt har uden tvil været, at de pantsatte Slottes og Landes Overleverelse til Creditoren og hans Arvinger skulde have Sted, end og i det Fald, naar den ved Døden afgangne Skyldeners Mand-Linie igien skulde uddøe, før hine var skeedt fyldest for deres Krav; Saa vare dog, da Hertug Alberts yngste Søn Erik den III. i Aaret 1401. ved sin Død giorde Ende paa den Mollenske Linie, de ham ved Arv tilfaldne Faderlige Slotte og Lande allerede meestendeels til Staden Lybek pantsatte (11). Og saaledes er det ingen Under, at den gandske Giæld paa sex tusende Mark Sølv er bleven ubetalt, og den derover udgivne Forskrivning forbleven i Grevernes af Holsteen og deres høye Efterkommeres Hænder indtil denne Dag.

Hvilken Gield dog siden bliver ubetalt.

(10) See herefter den IX. §.

(11) S. den ved §. VII. hosføyede sande Forestilling af de første Hertuger til Sachsen-Lauenborg deres Slægtskabs Sammenhæng, saa og deres Land-Deelinger og Arve-Følger indtil Erik den IV.

§. VI.

Arve-Tvisten med Hertug Erik bliver endeligen i Nov. 1322. ved Hertugerne i Over-Sachsen deres Mellemhandling saaledes bilagt, at hand skal afstræde til sin Broder-Søn Albert den III. fire Kirke-Sogne og beholde de øvrige Lande, som hand har i besidelse.

Ikke længe efter at det i saa Maade var afgiordt, hvorledes Grev Gert den Store i fremtiden skulde stilles tilfreds, kom og Hoved-Forliget med Hertug Erik til Virkelighed. Hans Farbroders, Hertug Albert II. til Sachsen-Wittenberg, efterladte Sønner Rudolf, Albert og Wenzeslaf, hvilke, ikke alleneste ved nær Slægtskab og den fælles forblevne Eyendom til alle de Lande, der tilhørte det samtlige Huus Sachsen (12), men og ved en af dem og deres Frænder af den Lauenborgske Stamme i Aaret 1308. indgaaet særdeles Foreening (13), vare berettigede til Arve-Følgen i Hertugdømmet Neder-Sachsen, naar det skulde blive ledigt, havde nødvendigen meget ugierne seet den skadelige Tvistighed, som var opkommen imellem deres Lauenborgske Fættere, og at en krigsk Naboe havde derved taget Anledning til at blande sig med bevæbnet Haand i deres Familie-Sager. Saasom da Kilden til denne Uenighed og de deraf flydende Landfordervelige Følger var

(12) Hertug Albert II. til Sachsen-Wittenberg, og hans Broder-Sønner, Hertugerne til Sachsen-Lauenberg, Johan og Albert, deres Skiøde-Brev af Aaret 1295. hos Hr. von Westphalen Mon. Cimbr. T. II. col. 2226. Sicut res & bona Ducatus Saxoniæ communiter possidemus & pro indiviso tenemus, ita communi deliberatione decrevimus qvædam ex iis vendere.

(13) Henninges Theatr. Genealog. in II. & III. regni in IV. monarchia parte altera, p. 173. Qui (Ericus Saxoniæ Inferioris Dux) ut & fratres paciscitur cum patruelibus Rudolpho, Alberto & Wenceslao filiis Alberti II. de adeunda hæreditate & elocandis foemellis post alterutrius mortem obitam sine masculis hæredibus A. C. 1308. Kilden, hvoraf denne Efterretning er tagen, har jeg endnu ikke kundet udfinde. Imidlertiid er der vel ikke at tvile om dens Rigtighed, efterdi Dan. Methof, Lauenborgsk Raad og Archivarius, iligemaade bevidner Sagen i hans Aar 1629. udgivne historiske Beretning, hvorledes Hertugerne til Sachsen, Engern og Westphalen ere blevne skillte ved deres Chur-Rettighed &c. (i det andet Bind af von Ludewigs Forklaring over den gyldene Bulle, hvor dette Skrift er gandske indført, paa den 245. S.)

var langt fra ikke stoppet ved den af Hr. Henrik til Meklenborg afsagte Dom, saa fandt de det fornødent at antage sig Sagen, og anvendte saa kraftigen deres Mellemhandling, at endeligen i Novembr. 1322. en ny Arv og Land-Deeling kom i Stand imellem deres Lauenborgske Fættere, hvorved den gandske Strid angaaende afgangne Hertug Alberts Efterladenskab, blev fra Grunden afgiort og forligt. Vel har man ikke Deelings Brevet selv. Men saa meget kand dog med Vished siges om dets Indhold, at Hertug Erik derudi har tilstaaet sin Broder-Søn, den unge Albert, til vederlag for den paatalte Arv at indløse til sin Nytte, og legge til sin Land-Deel fire Kirke-Sogne, med tilhørende Landsbyer, som af hin eller hans afdøde Broder Albert vare pantsatte, eller, efter de Tiders Maade, afhændede med forbeholden Gienkiøbs Ret, og at hand altsaa har beholdt de øvrige didindtil indehafte Lande, i særdeleshed Slottet og Fogderiet Lauenborg (14). Med en saa ringe Afstaaelse maatte omsider den mindre-aarige Hertug lade sig noye, i stedet for den gandske omtvistede Land-Portion, som af Hr. Henrik til Meklenborg var tildømt hans Fader. Aarsagen hertil var maae skee, at Hertug Erik havde imidlertid udvirket den tilforn forsømte Keyserlige Forlæning, og derved oprettet den ham til Last lagte Læn-Feyl, saa og at hand derforuden maae have fundet i Hertugerne til Over-Sachsen saadanne Meglere, som vare ham ulige meere bevaagne, end hans umyndige Modstander, der gandske regiertes af hans Moders og hendes Broders, Greven til Holsteen, deres Vink og

(14) Cont. Alb. Stad. & Kornerus supra not. 5. Hertug Erik den 1stes Skiøde-Brev paa Landsbyen Smilow, som hand har udgivet til Stiftet Ratzeborg i Aaret 1336. paa sit Slot Lauenborg (i Brevet: In castro nostro Lowenborg) hos Hr. von Westphalen T. IV. Monumentor. col. 2249.

Saa og tillige den bekiendte Foreening oprettet angaaende Landet Sadelbende.

Villie. Ellers blev og paa samme Tiid, da det omtalte Fordrag sluttedes, imellem de igien forligte Parter, med Hertugerne i Over-Sachsen, deres Fætteres Samtykke, oprettet en Arve-Foreening angaaende deres samtlige Eyendomme, i sær det da saa kaldte Land Sadelbende, et District imellem de tre Floder, Trave, Bille og Steckenitz; i Kraft af hvilken dette Sadelbendiske District aldrig skulde skilles fra Hoved-Slottet Lauenborg. Det herover i Lauenborg, Dagen for Catharine-Fest, eller den 24de Nov. udstædte Brev er, formedelst den langvarige Proces imellem Hertugerne til Sachsen Lauenborg og Staden Lybek om Staden og Fogderiet Møllens Indløsning, meget bekiendt, og i de paa begge Sider udgivne Skrifter ofte blevet trykt. Men jeg legger det dog under det No. IV. atter igien for Øyne, efterdi deri strax i Begyndelsen meldes klart og tydeligen om den ofte omtalte, imellem Hertugerne til Neder-Sachsen, Erik den ældre, Erik den yngre (den førstes Søn) og Albert, efter deres Fætteres, Hr. Rudolfs, Alberts og Venzeslafs, Hertuger i Over-Sachsen, deres Raad, Villie og Samtykke, da oprettede nye Land-Deeling, ved hvilken enhver er anviist sit Herredom og Indkomster, og saaledes giort Ende paa den derover imellem deres Fædre og dem saa længe vedvarede U-eenighed, og deraf til sidst udbrødte aabenbare Fiendskab; saa at dette betydelige Brev tiener til et Beviis, at det i alting har sin gode Rigtighed med de til denne Arv-Deelings Forliig og dens Slutning henhørende Omstændigheder, saaledes som de forhen ere anførte.

Bilage IV.

§. VII.

Beviis at denne Foreening er virkeligen sluttet i Aaret 1322. og at det Aar

Jeg seer herved en Indvending forud, som synes alt for betydelig dertil, at jeg uden Anstød kunde fare videre fort i min Fortælling, førend jeg med Fliid havde besvaret den. Ordenen og Forbindelsen i den nys forhen anførte

Hi-

Historie sætter forud, at Arve-Foreenings Brevet angaaende Landet Sadelbende er af Aaret 1322. Og dog er det udgivet, som de egentligen Ord lyde i de deraf ved Trykken bekiendtgiorte Vidisser, na Christi vnses Hern Geborд duſend dre hundert Jare darna in dem twelfften Jare. Hvorledes skal man rime det tilsammen? Jeg tilstaaer det. Den Modsigelse kand paa ingen Maade hæves, dersom Datum i Brevet er rigtigt. Men hvad om man kunde klart og tydeligen vise, at der har indsneget sig en Feyl i dette Datum, ligesom i andre alldeeles ægte gamle Documenters Aarstal (15), og at den Haand, som har skrevet Brevets Original, maa, af U-agtsomhed og en eller anden dertil kommet særdeles Anledning (16), have sat in dem twelfften Jare for in dem twendetwintichſten Jare. Jeg vil søge at bringe Sagen til den Vished, som med føye udkræves, naar det kommer an paa at forandre Bogstaven i et ægte Original Brev. Og saasom en nøyere Indsigt i de første Hertuger til Lauenborg deres rette Slægtskabs Følge, og i de blant dennem skeedte Deelingers egentlige Beskaffenhed, maae giøre det beste derved, men disse Hertugers almindelige Stamme-Register ere gandske urigtige, ja end og Mithofs eget, hvilket den i Aaret 1738. i den Møllenske Sag fra den Lauenborgske Side udgivne Notitia Actorum (17) holder for langt rigtigere, behøver

1312. som staaer i Brevet, er urigtigt.

(15) See det Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter IV. Deel p. 34.

(16) Saa kunde f. E. Forfatteren af Brevet i hans Udkastning have skrevet det rette Aar med Romerske Tall, og i stedet for de tvende X kun sat et, med hosføyet Tegn at det skulde være dobbelt, og derefter hand selv, eller hvem der ellers havde skrevet Udkastningen reen, ikke givet agt paa dette Tegn, og i stedet for MCCCXXII. læst MCCCXII; altsaa uden Eftertanke skrevet in dem twelfften Jare.

(17) Lauenborgske Notitia Actorum §. III. Anm. p. 6.

en stærk Forbedring (18): Saa lader jeg det billigen være min første bekymring, at raade bod, saa vidt mit nærværende Øyemaal udkræver, paa den i dette Stykke forefundne Mangel ved den her tverts over for staaende sande Forestilling af de første Hertuger til Sachsen-Lauenborg deres Slægtskabs Sammenhæng, saa og deres Land-Deelinger og Arve-Følger indtil Erik den IV. Sammenligner man nu denne Slægtskabs Forestilling og de den samme hosføyede, meestendeels paa gamle Breve grundede Beviser med Fordraget, angaaende Sadelbende: Saa kommer det en strax sælsomt for i dette sidste, naar man antager dets formeente Aars-Talls Rigtighed, at Hertug Erik den II. lader sig allerede finde i Aaret 1312., omendskiønt hans Fader Erik I. var i den geistlige Stand indtil Udgangen af Aaret 1308. og giftede sig først i Aaret 1316. med en Datter af Hertugen i Pommern, Bogislaf IV. Endnu mindre begriber man, hvorledes det gaaer til, at Hertug Johan II. gandske saunes i Brevet, da dog det Sadelbendiske District, efter sin da værende Omkreds, hørte for en god Deel til denne Herres Land, og des uden Brevets Sammenhæng nokſom giver tilkiende, at i det samme alle paa den Tid levende Hertuger til Over- og Neder-Sachsen ere nævnte. Men allermindst kand der udfindes en Albert, som i Aaret 1312. kunde have forligt sig med Hertug Erik angaaende en imellem dem omtvistet Land-Deeling. Med hans Broder Albert II. kommer man

(18) S. Dan. Mithofs Hist. Beretning, hvorledes Hertugerne til Sachsen, Engern og Vestphalen ere blevne skillte ved deres Chur-Rettighed ꝛc. (hos Ludewig i hans Forklaring over den gyldene Bulle II. Bind p. 244.) hvor Hertug Johan den I. til Laueuborg hans Mand-Stamme indtil Bernhard II. forestilles i det Stykke gandske urigtigen, at der tillegges Hertug Johan den II. ingen Børn, og hans Sønne Sønner Albert IV. og Erik III. (Sønnen Albert III. gandske udeladt) gjøres til hans Broders Albert II. Sønner, der dog virkeligen er døde uden Arvinger.

Hand Forestilling af de første Hertuger til Sachsen-Lauenborg
deres Slægtskabs Sammenhæng, saa og deres Land-Deelinger og Arve-Følger indtil Erik den IV.

Albert I. Hertug til Sachsen, døer 1260.

Johan I. til Lauenborg, Stamme-Fader til Hertugerne af Neder-Sachsen eller Sachsen-Lauenborg, døer 1285.

Albert II. til Wittenberg, Stamme-Fader til Chur-Fyrsterne og Hertugerne af Over-Sachsen eller Sachsen-Wittenberg, døer 1297.

Til Mollen.

Johan II. den Blinde, Stifter af den Mollenske Side-Linie, deeler de fæderne Lande med sine Brødre og bekommer til sin Part, iblant andet, Byen, Slottet og Fogderiet Mollen. Gifter sig med Elisabet, Grev Henrik I. til Holsteen hans Datter, som henved det Aar 1315. føder ham hans eeneste Søn Albert III. Døer 1321. (S. denne Hist. Dipl. Efterretning §. II. §. III. med den 3. og 5. Anm. §. V. med den 8. Anm. §. IX. 32. Anm.)

Albert III. født henved 1315. bliver 1322. af sin Farbroder Erik I. stillet tilfreds for den Tiltale, som hand efter sin Fader havde arvet til hans Farbroder Albert den II. Efterladenskab, ved Afstaaelse af fire Kirke-Sogne. (S. denne Hist. Dipl. Efterret. III. og f. § §.) døer 1344. (Korner. ap. Eccard. T. II. col. 1064.)

Johan III. kommer for 1350. (Brev. i Ungnadens Mekl. Skrift. XIII. Stykke 1004. S. hvor det heder: Nos Ericus, Ducis Erici Filius & Johannes Ducis Alberti Filius, Saxonie, Westfalie & Angarie Duces, og videre: Et nos Johannes pro nobis & fratribus nostris, Alberto & Erico) men var allerede i Aaret 1359, da hans Brødre pantsatte Mollen til de Lybske, død uden Børn. (S. det Mollenske Pante-Brev i den Lauenborgske Efterret. om Herskabet og Fogderiet Mollen, af Aar 1740. Bilage XVIII. p. 22-24.)

Til Lauenborg.

Albert, iblant Hertugerne til Lauenborg den II. beholder de for ham og hans Broder Erik, efter Arve-Skiftet imellem dem og deres Broder Johan, tilbage blivende to tredie Deele af Landet i fællesskab med den første, og døer uden Sønner 1308. (S. denne Hist. Diplom. Efterret. §. III. med den 3 Anm. § VII. med den 20. Anm.

Albert IV. kommer for 1350. og 1359. (S. de ved Johan III. anførte Breve) men var allerede i 1370., da hans Broder Erik III. pantsatte Bergerdorf, Hadelen &c. til de Lybske, død uden Sønner (S. Pante-Brevet over Bergerdorf &c. i den Lauenb. Efterret. om Herskabet og Fogderiet Mollen, Bilage XXIX. p. 57-60.).

Erik I. forlader 1308., efter sin Broder Alberts Død, den geistlige Stand, og tilegner sig alleene de imellem dem i fællig blevne to tredie Deele af Landet; men maae 1322. afstaae fire Kirke-Sogne deraf til sin Broder-Søn Albert III. (S. denne Hist. dipl. Efterret. §. III. - VII.) Gifter sig henved 1316. med Elisabet, Hertug Bogislaf den IV. i Pommern hans Datter. (Cont. Alb. Stad. ad h. a. p. 75. Botho ap. Leibnit. Script. Brunsv. T. III. p. 375. Charta ap. Westphal. Monum. T. II. col. 2247.) døer 1360. (Breve af dette Aar i Scheids Fortale til den IV. Tome af Origg. Gvelf. p. 33. og i hans Efterretninger om Adelen i Tydskland, Mantissa Docum. p. 410.)

Erik II. følger Faderen allerede i hans levende live i Lands Regieringen (Breve i Westphal. Monum. T. II. col. 2251. T. IV. col. 3408. og Ungnad. Mekl. Skrift. XIII. Stykke p. 1004.) og døer 1368. (Botho ap. Leibnit. Script. Brunsv. T. III. p. 378. Charta Erici IV. ap. Westphal. T. IV. col. 3411.)

Johan bliver Biskop i Camin 1343. døer 1373. (P. Wuia Hist. Episcop. Camin. cap. XXIX. in J. P. de Ludewig Script. Rer. Germ. T. II. p. 598-600. Udtog af et Brev af 1351. hos Hvitfeld p. 505.)

Erik III. den sidste af denne Linie, døer 1401. uden mandlige Livs Arvinger, og efterlader hans Fætter Erik IV. den Mollenske Land-Deel. (Westphal. Monum. T. III. col. 1046. Brev af 1401. i den Lauenborgske Efterret. om Herskabet og Fogderiet Mollen, Bilage XXX. p. 60-63.)

Erik IV. bringer, efter den Mollenske Side-Linies Afgang, Hertugdømmet Lauenborg, den til de Lybske pantsatte Stad og Fogderie Mollen alleene undtagen, igien tilsammen, (S. det ved Erik III. anførte Brev af 1401.) og fortplanter videre Hertugerne til Sachsen-Lauenborg deres Stamme, som er at see af de almindelige Slægt-Registere.

man her aldeles ikke til rette. Hand var allerede fire Aar tilforn uden mandlige Livs-Arvinger ved Døden afgaaet (19), og er derfor ikke at finde udi det i Frankfurt d. 27. Novemb. 1308. udfærdigede Brev angaaende Keyser Henrik den VII. Vall, som skeedte paa den Dag, omendskiønt hans Brødre Johan og Erik udtrykkeligen meldes deri (20). Og hvorledes skulde hand have levet i Nov. 1312. og foretaget en Land-Deeling med sin Broder Erik, da denne, efter det med II. betegnede Bilage, har i Aaret 1321. beraabt sig derpaa, at hand i ti Aar og længere havde haft sin afdøde Broders Hertug Alberts efterladte Lande, upaa-anket i Besiddelse, de og havde beholdt deres Gods i Fællesskab og begge deres Deel var aldrig blevet adskillt? Ligesaa lidet vilde man komme fort med Hertug Eriks Broder-Søn Albert den III., saasom hand ikke engang var født i Aaret 1312., eller dog i det mindste, som et Barn, der endnu laae i Buggen, var udygtig til at slutte nogen Handel eller Forlig, i sær uden at hans Fader og naturlige Formynder Johan II. skulde tage Deel deri. Hvortil endnu kommer denne Omstændighed, som afgiør Sagen, at der ikke kand udfindes nogen Lande, som den unge Albert kunde have deelt med sin Far-Broder Erik I. paa en Tid da denne endnu gandske roligen besad de to tredie Deele af Hertugdømmet Neder-Sachsen, som hand ved sin Regierings Tiltrædelse havde tilegnet sig, og den øvrige tredie Deel af Hertugdømmet tilhørte ikke

(19) S. forhen den 3die Anm.

(20) Decretum Electionis Henrici VII. Reg. Rom. ap. Leibnit. in Mantissa Cod. Jur. Gent. Diplomat. p. 253. Ego quidem Rodolphus Dux Saxoniæ pro me & nomine meo similiter, & ego Waldemarus Marchio Brandenburgensis prænarratus pro me & magnifico Viro Ottone Marchione Brandenburgensi patruo meo, cujus vices in hac parte gero, nec non *illustrium Virorum Johannis & Erici fratrum Ducum Saxoniæ*, qui etiam vices suas in hoc casu mihi commiserunt, si de jure vel de consuetudine repertum fuerit eos fore in ipsa electione admittendos, vice & nomine.

ikke hin, men hans Fader Johan den II. (21). Overveyer man alt dette, saa vil man strax blive overbeviist om, at Fordraget angaaende Landet Sadelbende kand ikke være oprettet enten i Aaret 1312. eller i Almindelighed i Hertug Johans Leve-Tiid; alt saa, da denne allerførst er død ved Enden af Aaret 1321., og derimod den i Brevet mednævnte Hertug Venzeslaf i Over-Sachsen er allerede død den 17. Martii 1327. (22), maae nødvendigen henhøre til den Tiid imellem 1321. og 1327. Naar nu dette sættes forud, vil vel ingen lætteligen bære Tvil om, at det rette Aars-Tall i Brevet bestemmes ved den anden foretagne Deeling af Hertugdømmet, som skeedte ikke længe efter Hertug Johans Død, og hvorved den hans Søn Albert ved Arv tilfaldne tredie Deel af de Sachsen-Lauenborgske Lande fik noget Tillæg. Denne Land-Deeling bliver jo saa kiendeligen, som man kand begiære, betegnet deri, da der tydeligen nævnes de Personer, imellem hvilke den blev oprettet, saa og tales om den store Splid og Fiendskab i det Sachsen-Lauenborske Huus, som derved fik Ende. Tilmed forbindes samme Land-Deeling med Fordradraget angaaende Sadelbende paa saadan en Maade, der nokſom viiser, at hin Forretning har givet Anleedning til denne, og at begge ere paa een og den samme Tiid komne i Stand ved Hertugerne af Over-Sachsen deres Mellemhandling (23).

§. VIII.

(21) S. forhen den III §.

(22) Andr. Sennerti Athenæ itemque Inscriptiones Wittenbergenses Lib. III. cap. I. (quod Inscriptiones sistit in Templo Coenobii Franciscanorum obvias) p. 126. ANNO M. CCC. XXVII. XVII. MARTII. MORTUUS. EST. WENCESLAUS. DUX. SAXONIÆ.

(23) Bilage IV. Wy Erick de Oldere Erick der Jünghere Albrecht van Gades Gnaden Hertogen in Nedderen Saßen, to Engern vnde Westualen ꝛc. bekennen

§ VIII.

Om Enke-Hertuginden Elisabet, efter at Rolighed og Eendrægtighed saaledes igien var stiftet i det Sachsen-Lauenborgske Huus, som Med-Regentinde i de Lauenborg-Møllenske Lande, videre har foretaget, er endnu omgivet med det tykke Mørke, som skiuler saa betydelig en Deel af denne Tids Tildragelser. Jeg finder kun, at hun, med hendes Fyrstelige Søn, paa Pauli Amindelses Dag eller den 30. Junii 1329., har saaledes benaadet dem af Møllen, at hverken i Byen eller uden for den paa dens eller dens Borgeres Marke nogen Borg eller Fæstning skulde nogensinde bygges, og at der ved deres Hylding skulde alleneste forlanges et mundtligt Løfte af dem. See Bilaget under No. V. Denne de Møllenske Indvaanere givne Forsikkring, ikke at anlegge nogen Fæstning i deres Bye eller Marke, sætter klarligen forud, at man ved denne Tid har ladet Slottet i Møllen, eller i det mindste dets Fæstnings-Verke nedbryde, Staden til beste; ligesom og Hertug Albert virkeligen allerede i nærstfølgende Aar ikke meere, som hand

dens videre Regierings Forretninger er det alleneste bekiendt, at hun, med hendes Søn, i Aaret 1329. har forlenet dem af Møllen den Ret, ikke meere at taale nogen Fæstning paa deres Grund, og at hylde deres Lands Øvrighed alleneste med et mundtligt Løfte.

Bilage V.

Zzz

nen vnde betúghen apenbare = = dat wy na Rade, Willen, vnde Vulborde vnser leuen Vedderen Hern Rodolphe Albrecht vnd Wenthselaue Hertogen in Oueren Saßen = = Wnnß hebben vordraghen vnde eyne jewelcke Herschop gesunderget vnde entwey van ander gesettet vnde na Lude vnde Inneholde deß Vordrages darauer begrepen und besegelt von Wans allen Hertogen to Saßen, dat en jewelick wete syne Vpkominge vnde Boringe = = darumme to valen Tyden vnse Vedderen vnd wy! Kiffafftig, tweleftig vnde schelafftig gewesen synt vnme vnde dorch sulckes to vormidende vppe dat sick eyn ydermann an vnsem Grame, Vnwillen vnd Tvedracht nicht enfrouwe noch ensyeylyge = = So seith wy doch eyndrachtlicken ouer eyn gekomen" ꝛc. Og siden ikke langt fra Enden: "Alle desse vorschreuen Stücke = = lauen Wy = = vnser seyn dem anderen myth willen vnser Leven Vedderen vorbenomt Hertogen in oueren Saßen vnde Ertze Marschalcke = = unuerbrocken wol to holdende."

hand i ovenanførte Brev af 1322. giør (24), nævner Staden Møllen og Slottet, men alleneste Staden Møllen med Vaaningen (25). Uden Tvil var Staden nu sat i saadan en Forsvars Stand, at den selv kunde tiene til en ordentlig Lands-Fæstning, følgeligen dens maae skee derforuden forfaldne Slot kunde som overflødig overgives og gandske nedtages ligesom det paa de Tider skeedte med mangfoldige andre gamle Slotte (26). Hvilken Meenning fuldkomeligen bestyrkes derved, at Grev Gert den Store har allerrede i Aaret 1321. formeligen maattet beleyre Staden for at faae den i sin Magt, saa og at det bekiendte Mollenske Pante-Brev af 1359. udtrykkeligen melder om, i fald Staden skulde blive beleyret eller indtaget (27). Ved den Benaading, i Kraft af

(24) De stat to molne vnde dat slot, heder det i dette under No. III. meddeelte Brev.

(25) Brev af Aaret 1330. (Bilage VI) hvor det heder: "Mit der stat to Molne mit der woninghe". Denne Vaaning bliver i det Mollenske Pante-Brev af 1359. i den Lauenborgske Efterretning om Herskabet og Fogderiet Mollen, Bilage XVIII. p. 22. betegnet med de Ord: Cum curia nostre habitationis ibidem; det er, som Efterretningen selv Sect. II. §. I. p. 26. forklarer: Med det i Staden Mollen liggende Amt-Huus, den nu saa kaldte Hauptmannshof, som fordum kaldtes der Herren-Hof, item die Vogtey, eller auf der Vogtey. Og efter at den 1391. med den gandske Stad var ved Ildsvaade lagt i Aske, (Korner ap. Eccard. T. II. col. 1163.) maae den igien være bleven opbygt uden Befæstning, efterdi Hertug Erik den IV. til Lauenborg Aar 1409. for desto bedre at forsvare sig mod de Lybske i Mollen, som hand ha de indtaget, har indrettet Sogne-Kirken sammesteds til en Fæstning. (Id. col. 1195.)

(26) Om denne Skik i de midlere Tider, at afskaffe de forrige Slotte, hvor der i deres Sted indrettedes faste Stæder, som kunde erstatte deres Afgang, og at sleiffe dem, Stæderne til beste, har Schwartz i hans Dipl. Hist. om de Pomm. Ryg. Stæder. p. 35. og 374. grundigen handlet.

(27) S. forhen den III. §. saa og det Mollenske Pante-Brev af 1359. i den Lauenb. Efterret. om Herskabet og Fogderiet Mollen Bilage XVIII. hvor det p. 23. heder: Preterea si aliquis seu aliqui dictum opidum Molne - - circumuallare obsidere vel expugnare voluerint. Og videre p. 24 Etiam si dictum opidum Molne - - a Consulibus & civibus Lubicens septactis tradicione ex pugnacione seu alia fraudulenta adinven tione - - alienatum fuerit.

af hvilken de i Mollen skulde alleeneste ved et mundtligt Løfte hylde deres høye Lands Øvrighed, synes der at have været denne Hensigt at sætte Sagen igien paa den gamle Fod, efter hvilken Staden, naar den hyldede, hverken havde aflagt Eed eller stillet Borgen, og saaledes at forekomme, at det forhen (28) omtalte usædvanlige Fald, da den i Aaret 1321. af Indvaanerne med Greven af Holsteen, paa deres Lands-Herskabs vegne, indgangne Forening havde maattet høytideligen be-eediges af det gamle og nye Raad, og forsikkres ved Forløfte af otte Riddere og Svenne, skulde ikke maae skee i fremtiden anføres Staden til Fornærmelse. Men hvorledes det end maatte være, saa sees det dog af den af Staden Mollen i Aaret 1359. til Lybekkerne udgivne Pante-Hyldings-Forskrivning (29), at den har maattet begvemme sig til, eedeligen at hylde Staden Lybek, da den til samme blev pantsat.

§. IX.

Efter at Hertuginde Elisabet havde saaledes over i otte Aar levet i Enkestanden, skeedte det Ao. 1330. at hun indlod sig i det andet Ægteskab med Kong Erik i Dannemark, Kong Christopher II. førstefødte Søn og Med-Regent. Anledning hertil gave de bekiendte indvortes Uroligheder, som paa den Tiid forvirrede det Danske Rige. Kong Christopher havde vel i Begyndelsen maattet und-

Om hendes Aaret 1330. paafulgte andet Ægteskab.

(28) S. forhen §. III. med det deranførte 1ste Bilage.

(29) Mollenske Pante-Hyldings-Forskrivning af 1359. i den Churfyrstlige Brunsvig-Lyneb. Notitia Actorum I. Bilage p. 17. Quod Nos - - Dominis Consulibus Civitatis Lubecensis veram fidelitatem & debitam obedientiam, sicut veris Dominis nostris - - sub honore nostro, concorditer fecimus, & per Deum & Dei Sanctos juravimus, vulgariter dicendo: Dat we by vnser Ere en gehuldiget hebben und geschworen in den Hilghen ene rechte Huldeginghe En to holdende, vnd en trewe und holt to wesende alse Usen rechten Heren.

vige af sit Kongerige og lade det skee, at den unge Hertug af Sønder-Jylland Valdemar den V. var bleven i hans Sted udvalt til Konge, men dog, efterdi man i Dannemark meget sin art blev keed af den nye Regiering, ikke længe derefter indfundet sig der igien, og bragt de Store meesten deels paa sin Side: ved hvilken Sagernes Tilstand det endeligen i Ribe paa Søndagen Invocavit eller den 25. Febr. 1330. kom til en Fred-Slutning imellem ham og hans Modstander Valdemar, eller egentligen dennes Formynder og stærkeste Ryg-Stød, Grev Gert den Store til Holsteen, i Kraf af hvilken Valdemar skulde fraside sig Kronen og derimod faae tilbage sit til Grev Gert forlænte Hertugdom Sønder-Jylland, men Greven for Hertugdommets Aftrædelse skulde beholde Exspectans derpaa, og hannem, indtil det blev ledigt, arveligen forlænes Landet Fyen. Paa dette Mode blev da og tillige besluttet, at, til des mere bestyrkning af den igien oprettede gode Forstaaelse, skulde Kongens Søn og Med-Regent Erik tage Grev Gert den Stores Søster, Enke-Hertuginden af Sachsen, til ægte (30). At og denne Ægte-Forbindelse virkeligen er bleven fuldbyrdet, udviser gamle Aar-Bøgers klare Indhold (31). Men i Særdeleshed bliver det gandske utvilagtigt

(30) Hvitfeld p. 451. 452. Pontan. p. 451. Ved hvilke Steder det dog maae tages i agt, at den originale Hoved Tractat, som endnu er til, indeholder intet om det aftale Ægteskab imellem den unge Konge og Hertuginden til Sachsen, saa at der maae være forfattet et særdeles Brev om denne Post.

(31) Korner supra not. 8. Vetus Appendix ad Sax. Gramm. ap. Benzel. Monum. Sveo. Goth. p. 154. Sed ipse (Christoferus) revocatus memor injuriæ sibi factæ, cum comite (Gerardo) in odium Danorum concordabat. In cujus concordiæ signum & fomentum filius ejus Rex Ericus, jamde carcere liberatus, recepit sororem comitis duciſſam Saxoniæ uxorem. Resedit autem Christoferus in Scandorpborgh, Ericus autem filius ejus in Nyborgh. De Denske Kroneke, de Saxo Grammaticus geschreeff, in dat dudesk ghesettet fol. V. 3. Vp dat des greuen vrundschop onde des Koninghes deste vaster worde, so nam de junghe Ko-

tigt ved et af Hertug Albert den III. til Neder-Sachsen Paaske-Mandag eller den 9de April 1330. udgivet Brev til hans Morbroder, Grev Gert til Holsteen og Stormarn, hvorved hand, for de ti tusinde Mark lødig Sølv, som denne gav hans Moder, Frue Elisabet med, da Kong Erik tog hende til Gemal, i sit gandske Land og Herredom, med alle Rettigheder og Oppebørseler, med Staden Møllen samt Vaaningen, Godset til Bergerdorf, Districtet Sachsenwald og Landet Hadelen, ligesom hand havde arvet det altsammen af hans Forfædre, saa og i de Stykker, som høre til hans Land og Herredom, ligesom hand nu besidder det (32), giver ham saadan Forsikring, at naar hand, Hertugen, eller hans Livs-Arvinger skulde døe uden Afkom, da skulde Greven og hans rette Arvinger beholde hans Herredom og Land til Pandt for de forstrakte ti tusinde Mark Sølv, og de, som maatte være beføyede til at løse det, skulde indfrie det med denne Sum. Hertugen skulde og lade sine Stæder og Lænmænd hylde Greven og hans Arvinger, saa snart det blev forlanget af ham eller dem, eller og naar man paa

Koninc Erik de do was los gheworden des greuen suster de Hartoghynne van Saßen to ener hußuronwen. Do toch Eristofer to schandorpborch, Erik to nuborch. Annalista V. ap. Ludewig. Reliqu. T. IX. p. 102. Danske Krønike paa Rüm. Cap. 110.

(32) Dette synes at sigte til de fire Kirke-Sogne, som Hertug Albert havde bekommet for hans giorte Paastand angaaende hans Farbroders Efterladenskab. Og maatte da den ham ved Arv tilfaldne Land-Deel efter hans Fader Johan II. have bestaaet i de først benævnte Stykker, nemlig Staden Møllen med Herre-Vaaningen sammesteds, Godset til Bergerdorf, Districtet Sachsenwald og Landet Hadelen. Om Møllen er det i det mindste vist, at hand har faaet det efter sin Fader. See forhen den V. §. og det der anførte III. Bilage, saa og Hertug Johans i Aaret 1315. til Stiftet Ratzeborg udgivne Skiøde-Brev paa Landsbyen Panthen, hos Schrøder i det Papistiske Meklenborg I. Bind. p. 956-958. hvilket Brev er ikke alleneste dateret i Møllen, men angaaer og en

Bonde-

Bilage VI. Hvorfor hendes Søn Hertug Albert har agtet sig forbundet til at igien betale den Brude-Skat, som hans Moder tilbragte sin anden Gemal, og hendes Broder havde forstrakt.

begge Sider foreenedes derom. S. Bilaget under No. VI. Grunden til dette, at Hertugen har agtet sig forbundet til at erstatte de ti tusende Mark Sølv, som haus Moder, ved hendes andet Giftermaal, havde faaet med af sin Broder Gert den Store, er ikke vanskelig at udfinde. Jeg har allerede forhen (33) af Hertug Alberts oftbemeldte Pante-Forskrivning af Aaret 1322. giort den Slutning, at hans Moder, efter hendes Livgedings-Brev, skulde ikke alleeneste, i fald hand var død forhende uden Børn, beholdt hans gandske Land til sin Nytte og Brug, men og at hun allerede virkrligen tillige med ham har oppebaaret Indkomsterne deraf. Uden Tvil har hendes Gemal, da hand tilstod hende et saa anseeligt Livgeding, tillige forordnet hende til beste, at naar hun skulde skride til andet Ægteskab, skulde hende af hans Arvinger, for hendes Livgedings Aftrædelse, betales ti tusende Mark Sølv. Denne Sum har alt saa Grev Gert til Holsteen, da hans Søster i Aaret 1330. indlod sig i det andet Ægteskab, lagt ud for hendes Søn, formedelst dennes Penge-Mangel, og for dette Laan af ham bekommet det her anførte Pante-Brev. Den Tvil, som man kunde bære om dette forudsatte Livgeding, for dets Usædvanlighedes skyld, hæves ved et fuldkomment liigt Exempel. Om Hertugen til Stettin Barnim III. findes den tilforladelige Efterretning, at hand i Aaret 1348. har til Livgeding tillagt sin Gemal Agnes, Hertug Ottes af Brunsvig Datter, sit Hertugdom Stettin med alt der til hørende, ssaa og de Lande paa hin Side af Oderen, nemlig Bernstein, Groswyn og Demmin, saaledes, at naar de fik Arvinger med hinanden, da skulde hende tilkomme den eene og Arvingerne den anden

Bondebye, der, efter den Churfyrstlige Brunsvig-Lyneborgske Efterretning om Herskabet og Fogderiet Møllen Sect. II. §. XV. p. 61. Sect. III. §. IV. p. 75. §. XVII. p. 109. anføres i trende Breve af 1377. som et i det Møllenske Land (in terra, item in territorio Molne) beliggende Sted.

(33) S. forhen den V. §, og det der anførte III. Bilage.

den halve Deel af Livgedinget, men dersom hand derimod døde uden Livs Arvinger, da skulde det gandske Livgeding tilhøre hende, saa længe hun blev i Enke-Stand, og, i fald hun giftede sig igien, da skulde hende, for dets Afstrædelse, af hans, Hertugens, retmæssige Arvinger betales tolv tusende Mark Sølv (34). Saasom i det øvrige Grev Gert den Stores Arvinger stode ikke paa den betingede Hylding af Hertug Alberts Stæder og Lænmænd og lode det meget mere skee, at dennes Sønner pantsatte til Staden Lybek et anseeligt Stykke af deres Fæderne-Lande efter det andet, saa var det en gandske naturlig Virkning af saadan stor Skiødesløshed, at deres Pante-Brev paa ti tusinde Mark Sølv kom dem derefter, da Hertug Alberts mandlig Stamme gik ud i hans yngste Søn Erik den III., ikke mere til Gavn, end den anden paa sex tusende Mark Sølv lydende Pante-Forskrivning (35), og blev, ligesom denne, omsider til en blot Anindelse af en saa anseelig Fodring.

Men dog alligevel denne Afbetaling aldrig er skeet?

§. X.

Saaledes havde Hertuginden nu ved hendes Foreening med en Kongelig Gemal opnaaet den verdslige Ære og Høyheds Spids. Men hun maatte snart erfare den menneskelige Lyksaligheds Ubestandighed. Det kunde neppe være halvandet Aar, at den unge Kong Erik havde med sin ny Gemal holdt Hof i Nyborg i Fyen (36), da haus Fader,

Hendes Forskydelse og hendes anden Ægte-Herres tilige Død.

(34) De egentlige Ord af det udfærdigede Keyserlige Stadfæstelses Brev paa denne Livgedings-Forskrivning kand findes i Hr. von Schwartzes Pomm. og Ryg. Læn-Hist. p. 386.

(35) S. forhen den V. §. mod Enden.

(36) Vet. App. ad Sax. Gramm. supra not. 31. ibi: Refedit autem Christoferus in Scandorpborgh, Ericus autem filius ejus in Nyborgh. Saxo Grammaticus in dat dudesk gheſettet & Annaliſta V. Ludewigii ibid.

der, Kong Christopher, og Grev Gert til Holsteen allerede igien bleve u-eenige og grebe til Vaaben mod hinanden; Af denne Hændelse var dette den første følge, at Grev Gerts Søster blev forskudt af hendes Ægte-Herre, uden tvil fordi denne tænkte derved at giøre sit Huuses Fiende Fortred, tilmed og var leed af et uden virkelig Tilbøyelighed og alleeneste af Stats Aarsager indgaaet Ægteskab (37). Nu kom det vel, efter det bekiendte, paa Andreæ Dag eller d. 30. Novemb. 1331., paa Lohede ved Slesvig holdte Slag, imellem Kong Christopher og Gert den Store, i Kiel Fredagen efter Hellig tre Konger eller den 10. Januar. 1332. atter til en Fred, efter hvilken Greven skulde gotgiøres de hafte Krigs Omkostninger med hundrede tusende Mark Sølv, og hand, indtil saadan Sums Udbetaling, beholde Nørre-Jylland til Pant (38). Denne har

(37) Vet. App. ad Sax. Gramm. ap. Benzel. p. 154. Postmodum orta est discordia inter Christoferum & comitem. Repudiavitqve Rex Ericus sororem ejus. Saxo Grammaticus in dat dudesk ghesettet fol. V. 3. Darna ward ene twedracht tusschen dem Greuen vnd Cristofer vnd synel sone Erik de gaff darumme ouer syne hußvrouwen des greuen suster. Annalista V. Ludewigii p. 103. Danske Krønike paa Riim. Cap. 110.

(38) Hvitfeld p. 455. Pontan. p. 453. Freds Instrumentet selv, hvoraf de give et Utog, er endnu til, og dateret paa følgende Maade: "Desse Brev is gescreuen vnde geuen in der stat tu deme Kile. dusent jar. vnde drehundert in deme twe vnde drittegheſten jare na godes bort. des vrigedhages binnen den achte daghen tu twelften." Ligesom nu Hellig tre Kongers Fest i den mildere Tiids Skrifter og Breve kaldes Vor Herres tolvte Dag eller slet hen Den tolvte Dag, (Halthaus. Calend. med. æv. p. 38-40.) saa er det klart, at nærværende Brev er givet den næste Fredag efter Hellig tre Konger, følgeligen lige i Kieler-Omslag. Thi at Kieler-Omslag strækker sig til denne Tiid, kand med Grund sluttes af de gamle Breve af Aarene 1336. 1337. 1339. 1362. 1367. 1371. i Diplomacario Neomonast. & Bordisholm. hos Hr. von Westphalen T. II. Monument. col. 126. 133. 141. 233. 240. 242. og er i sig selv meget rimeligt, da den Holsteenske Chronist, sam. st. T. III. col. 60. (cap. 19. ed. Leibnit.) bevidner, at Grev Johan den Milde

har vel og ikke forglemt, ved Fredshandlingen, maae skee i en særdeles Reces, at betinge, sin Søster til Forbeel, at hun igien skulde antages til Gemal af den unge Konge, saa snart hand var kommet sig igien af det haarde Fald, som hand havde giort paa Flugten efter det forlorne Slag paa Lohede. Men saasom denne ulykkelige Herre ikke kom op af sit Leye, men kort derefter opgav sin Aand (39), saa faldt hans begyndte Ægteskabs Fortsættelse bort af sig selv. Imidlertid er det let at slutte, at hans Enke er kommet til en fuldkommen Nydelse af det, som i Ægte-Pagten Livgeding, hende var tillagt, da hendes Broder, ved de Tiders Omstændigheder, indtil hand først i Aaret 1340. paafølgende blodige Ende, formaaede alting i Dannemarks Rige. Og saa vidt gaaer kun den Efterretning, som jeg med nogen Tilforladelighed kand give om min Heltinde. Jeg vil derfor heller tie gandske stille om hendes sidste Tilfælde, end beslutte en Fortælling, som har alle Kiendetegn af en Historisk Vished og Troværdighed, med løse og vidt hentede Gisninger, af hvilke der dog ikke kunde komme andet en Mueligheð.

Milde til Holsteen, en Halvbroder til Kongen af Dannemark, Christoher II., har givet dem i Kiel mange Privilegier, og at Handel og Vandel er ved hans befordring mærkeligen taget til i Staden.

39) Efter Vet. App. ad Sax. Gramm. p. 154. Saxo Grammaticus in dat dudesk gheſettet fol. V. 4. Den femte Danske Annalist hos Ludewig p. 103. den af Wieland udgivne Tabula Ciſtercienſium Sorana p. 30. og Cont. App. ad inc. Aut. Annal. Dan. hos Hr. von Weſtphalen T. I. col. 1394. skal Kong Erik endnu for det 1331. Aars Udgang have forladt Verden. Men det kand ikke være, da hand endnu i Freds Tractaten af 10. Jan. 1332. sees iblant de deri Deel tagende høye Personer. Dens Begyndelse: "In godes namen, amen. Wi Gherhard von der gnade godes greue tu holſten vnde tu ſtormeren bekiughet vnde bekennet in deßeme openen breue. Dat twiſchen den Edelen Herren Kuningen Criſtofere vnde Erike van Denemarken. vnde vſeme kuen vedderen greue Johanne van holſten. van der euen weghene. vnde vs van der anderen weghene ghedeghedinghet is en ganz ſone. Deße vorebenomeden Kuninge ſcholen vs ꝛc.

Bilager

No. I.

Hertug Johan den II. til Neder-Sachsen, saa og hans Gemals og Sons Sone-Brev, givet til Staden Møllen af Aaret 1321.

Af den i Aaret 1740. fra den Lauenborgske Side udkomne grundige Efterretning om det Aar 1359. til Staden Lybek pantsatte Herskab og Fogderie Møllen. Bilage XXII. Side 31. 32.

In Ghodis Nahmen, Amen. We Jhohan van der Gnade Ghodis Herthog tho Saßen, unde We Elsabe van dersülven Gnade Herthoginne, unde Use leve Sone Albrecht benennt (*) des unbetügit det in desem openenn Breve, dat we ghedhaghedinget hebbet mit usen leven Borgern un de gantze Stad tho Møllen ene whare Sone mit alle dem, de davon verdacht weren in beden Siden also, alß hierna beschreven steit, we scholen laten use leve Borgere by allen Recht uud aller Freyheit, de se vor hadden buten in Holte, im Felde, in Watern, in Wischen, in aller Schede, alse sed Bewiß hebben in eren Breven, de se hebben von usen Vorfahren, usen Oldern un binnen de Stadt un buten de Stadt eres Lübschen Rechts tho bruckende, ewigligken, alse ed ge hadden, un en dat leve tho betern de went tho kreckende, (†) des hebe use Borgere un de Stadt us weder gewießt, met eren openen Breve un de olde Raht van der Stad un de nye Raht (**) hebbet uß hyrup in truwen gelovet,

(*) Læs bekennt.

(†) Læs krenkende.

(**) Hertug Albert I. til Sachsen hans oversatte Benaadings Brev af Aar 1254. i den Lauenb. Efterr. om Herst. og Fogd. Møllen Bilage III. S. 5. De scholenn Ze (unse Börger to Möllen) jarlickes veer frame Börger weelen, de ene und der Stadt met Rade vorwesen . . wen de dat Jahr weldedigten hebben', so schall de olde Raad in sine Borgerlicke stede stahn, und veer nye Börger to vorstande der Statt weelen.

vet, un in den Hilligen schworen, un hebbet us ock achte Ridders un Knechte davor lowit laten, dat de Borgere us un usen rechten Arven scholen de Stat un Schlott ewiglicken thor Hand holden uppe alle de lewit un schall use open Slott wesen tho allen Tyden, und scholen des weldtig wesen, wanner, edde wo dicke edder wo starck we willen, ende se scholen us den (*) altsyt, das Borg Heren tho Recht, eren rechten Heren plichtig syn, up alle de levit, un we scholen ere holde Heren wesen und scholen se vorstahn in al eren rechten Sacken, alse en Herr tho rechte sine bedarven Borgern vorstahn schall un vorwesen.

Wat mehr hebbe we Herthog Jhohan Volbort datho geben, mit gauden Willen; Wende use Frue edde use Sone Volck willen Volck hebben (†) in de Stadt, der sy lütlick edder vele, de scholen use Borgherein laten sunder enig Hande underscheedt un weddexrede, un wann de Lüde in de Stadt kahmen, wet se verdoht, dat use Borger is, dat scholen we en wisen und levlicken ghelden. Un schölen usen leven Borgern nene Wolt dohn, in Live noch in Gode, binnen der Stadt eder buten.

Dit hefft Greve Gerdt van Holsten ghedeghedinget van usen wegen met usen Willen un mit usen Herte. Up dat dese vorbeschreven Dinge ewig und stede bliven, so heft Greve Gert sine Jnghesegel met usen Jnghesegeln hengt tho deßen Breve.

Hyr weren over disse Ridders Herr Detlef Wulf, Hr Otte van Gholdbeck, Hr. Marcus van Wester See, Hr. Detlef van der Wensin, Hr. Johann van Rönnau, Hr. Johann van Schlammerstorp, Hr. Henrich van Weddele, Hr. Harm Block, Hr. Daniel Block, Hr. Borg van Otshude, Hr. Detlev vn Bockwolde, Hr. Eggert und Hr. Yvan von Dissowe, Hr. Emke van Wißvlote, Hr. Roll van Revitlan, Hr. Lud van der Borstede. Düße Brev is gegeben

(*) Læs doen eller don.
(†) Læs: Volck willen hebben.

ben un geschreven tho der Werborg nha Ghodis Borth dusend Jahr, dreyhundert Jahr, in den nen un|twintigsten Jahr (*), in den negsten Dage sünte Magnus des Marterers. (†)

(*) Læs: in dem en un twintigsten Jahr, hvilket Aar og gandske rigtigen angives i Efterretningen om Herskabet og Fogderiet Mollen, sect. II. §. V. p. 40.

(†) Greve af Orkeuserne, hvis Fest blev helligholdt d. 16. April.

De til dette Brev hørende Segl af Hertug Johan II. til Neder-Sachsen, hans Gemal Elisabet deres med hinanden avlede Søn Albert, og Greven til Holsteen, Gert den Store, findes paa den tredie Kaaber-Tavle i Efterretningen om Herskabet og Fogderiet Mollen, hvoraf dette Brev er laant.

No. II.

Herr Henrik af Meklenborg, kaldet Løve, hans Kiendelse imellem Hertug Johan II. til Neder-Sachsen og dennes Broder|, Erik den 1ste, af Aar 1321.

Efter det originale Pergaments Brev.

Winne de tweyunge de is twischen hertoghen johanne van saßen rede hertoghen Ereke sinen broder, de vp vs hinrike heren to Mekelenborch ghelaten is van beydent siden, to vndschedende an minne oder an rechte. Went wi der minne nicht vinden enkunnen So spreke wi na erer beyder rede dat recht is na|beschreuenen keyser rechte (*) vnde nen rechteren weten noch bevraghen erkunnen Na deme da nein lene hertogdomes vnde markgreueschop de van me rike to lene gan, dat kint in sins vaders lene nene volghen heft it ne beholde dat len van me rike binnen rechter tit vnde hertoghe johan sprekt dat he dat len vntfangen hebbe Also he to rechte scholde vnde hertogh erik also danes lenes sic dar ane nicht en beromet Mach hertoghe johan des vulkomen Also recht is dat he dat len dar se vinne twey-

(*) l. Feud. 14. §. De marchia vel ducatu.

tweyen vntfangen hebbe van dem rike na sines vaders dode also he to rechte scholde hertogh erik schal it eme to rechte volghen laten vnde wederleggen eme al dat, dat he dar vt ghenomen heft na der tit dat it redliken angesproken is. C vmme dat hertoch erik sprikt dat dat gut dar se vmme twenet sin rechte to del si van hertoghen albertes weghene sines broder, vnde dat gut mid eme mit samender hant behelde vnde erer twier del ne scheden worden Dar spreke wi alsus to, na beschreuenen keyser rechte (*) Dat in vederlikem lene, dar brodere volghinge ane hebben, en jewilk broder volghinge behalt in sins broder lene de vor sterft ane sone, vnde dar ne mach dat nicht ane schelen vft de vorstoruene bruder bi sinem leuende, ok mit vulborde sines lenheren, de volghinge des lenes sines broder vntfereu wolde, in welker wis it were. C vmme de were de hertogh erik spriktin deme gude dat he dat in sinen weren hebbe gehat teyn jar vnde lenk ane rechte weddersprake Dar spreke wi alsus tu na beschreuenen keyser rechte (†) twelk man in lengude de were heft sunder len druttich jar ane rechte weddersprake vnde binnen des sineme lenhere plichtig deneſt dar van deyt de lenge vnde de vorjaringe der druttich jar ghift eme recht dat gud to beholdende vor en recht len weder alle ansprake. hir vmme went hertogh erik sine were nicht en tut vppe druttich jar so en is se eme nicht helplik C vmme de schulde de hertogh erik ghift greuen ghgherarde van rendesborech, dat he sin lant rouet vnde brand, vnde vordinget (**) hebbe vnd eme slote afghewunnen hebbe binnen der sone de he eme ghelouet hadde vnd eme nicht vndseghde. alsø he sin vnuorseghde man is vnde na greue ghgerdes antworde spreken wi dat recht is vnde nen rechteren weten noch bevraghen kunnen, Mach greue ghert des vulkomen mit den sone breuen vnde mit den,

(*) I. Feud. 8. §. Hoc quoque obſervatur.

(†) II. Feud. 26. §. Si quis per triginta annos.

(**) Det er: sat i Brand-Skat. S. Frischens Wörterbuch, under det Ord Ding (Geding) saa og Kiøbenhavnske Selsk. Skrift. IV. Deel p. 232. hvor det heder i et Brev af 13 66. Alle vanghenen, vnde alle *Dynkniſſe*, de nu in dessem Pranghe to Sweden tuſschen hir vnde Pingsten de negheſt was, ghevanghen sint, edder *vordinghet* sint, scolen an beyden siden leddich vnde los wesen.

de de sone deghdingeden dat he de sone vul gheholden hebbe sine tit al ut also he to rechte scholden he blift des ane schulde bekant hez auer dat he de sone ghebraken hebbe, her schal weder don vnde ghelden mit bote alden schaden den he ghedan heft. Woldeme den schaden grot rekenen he magh ene minneren mit sinen ede vppen hilghen Mach ok greue ghert des vulkomen also recht is dat he hertoghen erike vntseghet hebbe, also he to rechte scholde he blift des ane schulde bekant hez auer dat hem nicht vntseghet hebbe, he schal weder don vnde ghelden mit bote alle dan schaden also hiruor beschreuen is To betughinge disses rechtes hengen wi vnse ingheseghel to dissen breue. Dit recht hebbe wi ghesproken to duzowe in sunte Nicolaus auende vnde dat is beschreuen to godebuze in sunte Nicolaus daghe Na godes bort dusent jar drehundert jar in dem en vnde twintighsten jare.

Af Herr Henriks til Meklenborg underhengende trekantede Segl er i Nettelbladts Historisk-Diplomatiske Afhandling om Oprindelsen til Staden Rostoks Rettigheder ꝛc. i Cod. Probatt. Side VIII. en Afbilding at finde, der er taget af et Brev, som denne Fyrste har udgivet i Aaret 1323.

No. III.

Hertug Albert III. til Neder-Sachsen hans Forskrivelse, hvorved hand pantsætter Staden og Slottet Mollen, tillige med sit gandske Land, til Grev Gert den Store i Holsteen, for 6000 Mark lodig Solv, af Aar 1322.

Efter det originale Pergaments Brev.

In ghodis namen amen. We albrecht van der gnade ghodis hertoghe to saßen, hertoghen johannis sone. bekennit des, vnde betughit dat in desseme openen breue. dat we vseme leuen ome. greuen gherde to holsten vnde to stormern. vnde sinen rech-

rechten eruen, schuldich sin. ses dusint mark lodeghis siluers. dar vore, vor dat bescedene siluer. hebbe we eme gheset, de stat to molne vnde dat slot. vnde vortmer al de slote vnde al de herscop de we hebbit, vnde de vse is. vere dat also dat we storuen ane eruen. vnde wanne vse leue moder dar na storue ifte se lenger leuede wenne we. so scolde vse hauitman oder vse voghit. oder we vsis landis, oder vser slote weldich were deme weth beualen hadden. de scolde vseme leuen ome. greuen gherde vnde sinen rechten eruen van vser weghene antworden slote vnde herscop ghanz alse vse is, to besittende vnde to beholdende, ane worren, vnde ane bisprake, wente in den dach dat vseme vorbenomeden ome greuen gherde, vnde sinen eruen. dit bescreuene siluer, ses dusint mark lodegis siluers, ganz bereth vnde betalit sie vnbeworren. dat leste mit deme ersten. vppe dat deße bescreuene ding stede vnde vnghebroken bliuen, So hebbe we to orkunde vse ingheseghil hengit to deßeme breue. deße bref is ghescreuen vnde gheuen, in der stat to molne. na ghodis bord dusint jar. tre hundert jar. in deme twenndetwintichsten jare des sonauendis na sunte michels daghe.

(L. S. Ducis)

(L. S. Elisabetæ Ducissæ)

Hertugens underhengende Segl er hans større eller Majestæts Segl, hvilket, efter det her under No. V. fremlagte Brev af 1329., i den grundige Efterret. om Herskabet og Fogderiet Mollen forestilles paa den anden Kaabber-Tavle. Hertugindens Segl finder man og sammesteds afbildet paa den tredie Kaabber-Tavle, efter de her med No. I. og V. betegnede Breve af 1321. og 1329.

No.

No. IV.

Hertugernes til Neder-Sachſen, Erik den I. og hans Sons Erik den II., Arve-Foreening med deres Fætter Albert III., angaaende deres Lande paa begge Sider, og i ſær Landet Sadelbende, af Aar 1322. Af den i Aaret 1740. udgivne Lauenborgſke Efterning om Herſk. og Fogderiet Mollen. Bilage XXIII. a. Side 32-34.

In Gades Nhamen Amen. Wy Erick de Oldere Erick der Jünghere Albrecht von Gades Gnaden Hertogen in Neddern Saßen, to Engern vnde Weſtualen, ꝛc. bekennen vnde betüghen apenbare vor als weme de deſſen Breff zeen edder horen leſen, dat wy na Rade, Willen vnde Vulborde vnſer leuen Vedderen Hern Rodolphe Albrecht vnd Wenthſelaue Hertogen in Oueren Saßen, ock myd Rade vnde Vulborde alle vnſer Grauen, Prelaten, Reden, Mannen vnde Steden, Vunß hebben vordraghen vnde eyne jewelcke Herſchop geſunderget vnde entwey van ander geſettet vnde na Lude vnde Inneholde deß Vordrages darauer begrepen vnd beſegelt van Vnns allen Hertogen to Saßen, dat ein jewelick wete ſyne Vpkominge vnde Boringe dar ynne denne benomet ſteyt van vnnſer Houetborch Laueuborch in Neddern Saßen, mit den Thobehoringen belegen, vnde ein Jewelick ſin Gerichte, Gebede, Herſchop wete ſo darſüluеſt inne benomet is, gebrucken mogen darumme to valen Tyden vnſe Vedderen (*) vnd wy kiffafftig, tweleftig vnde ſchelafftig geweſen ſynt vinne vnde dorch ſulckes to vormidende vppe dat ſick eyn ydermann an vnſem Graue, Vnwillen und Twedracht nicht enfrouwe noch enſpeylyge vnde vnſer deß to fürder Legenheit nicht en ka-

(*) Vore Fædre, ikke vore Fættere. Saa heder det og herefter: "van vnſen zeligen Olderen vnde Vedderen" og i Bothos Billed-Kronike hos Leibnitz Script. Brunsvic. T. III. p. 361. Hertoghe Otto to Saſſen unde eyn Here to Lunenborch, dem vordrot düt dat de keyſer ſin *vedderlick* arve ſcholde beſitten, wente dat was ſyner elderen unde *vedder vedderen* hovet ſlot unde ſtadt.

kamen vnſer Lande unde Lüde to kamender Tyd nicht vorluſtich werden, ſo doch vacken vnde vele darna geſtan is geweſen, vnd noch wol al den dach beſchen mach; So ſeith wy doch eyndrachtlicken ouer eyn gekomen, wanner darjenich Upſathe hemelick Handel, effte ander Vorſathe teegen vnſe ouerſte Schlott Louenborch weſte effte entſtünde, watterleye dat byqveme van ſtund ſchole wy Louenborch alle entſetten, myt aller Macht, to Vote vnde Perden, vnde wat wy van Heren vnde Fründen dar tho theen konden to gelycken Deyle.

Oveme ock, dat God nicht en wille, dat vnſer welken weß vom Borghen afftgewunnen worde, darſchole wy alle to helpen raden vnde daden, dat by de Hand vnde Herſchop wedder tho bringende, vnde beſunderen dat beſchlaten Land manck allen Herſchoppen, Vagedyen, Gerichten vnde Herlicheyden, dat genomet vnde geheten is dat Land to Sadelbenden dat ſick angehenet vor der Landwere to Lübeck uppe jenne Halue (*) to Krummeße vppe deße ſyd des Waters na der Trauen, dat ſick menghet myt der Geueſchop (†) to Stormern vnde vort twiſchen der Trauen vnde all bilanges dale vor olde Mollen, Bredefelde und Horgenbecke vnde vort grenſet vnde roret vppe de Billen, vnde ſyck bredet vnde wendet bet an de Vogedye to Louenborch twiſchen allen anderen Vogedien ouer wath eynes jewelicken erue is, dat ſie (**) de vnſen vnde vnnſer Menne Ryke vnde Arme ſcholen alle Houeden (††) van der Lanthſcop Sadelbende vnde erfflicken bliven by vnnſer Houetborch to Louenborch, vnde alle Gerichte geheten Lanthdingck ore Recht ſcholen halen vnd gan ſo ſe van older Gewanheyt gedan heben. Wy willen ock dat dat Land to Sadelbenden to ewighen Tyden nimmermehr wor anders henne bringhe noch anderß wor vorſcriuen men dat by vnſer Houetborch

(*) Det er: paa hin Side. S. Friſchens Wörter-Buch, ved det Ord: Halb.

(†) Jen attesteret Copie af dette Brev, i den Churfyrſtelige Brunsv. Lyneb. Notitia Actorum i den Sag imellem Lauenborg og Lybek, angaaende Amtet og Fogderiet Mollen, af Aar 1738. Bilage XVI. p. 22. ſtaaer Greveſchop.

(**) Læs: ſie, ligeſom herefter: Men ſyck Houeden ꝛc.

(††) Den Talemaade: an einen haupten bet dede fordum, at være en ſom Hoved undergiven. S. Friſchens Wörter-Buch, ved det Ord: Haupt.

laten alſo Lauenborch, ſo dat van vnſen zeligen Olderen vnde Vedderen (*) bet an vns is geeruet, Weret dat van vnns welck efte van vnſen Eruen tokommender Tyt wolden effte mochten ſeggen, dar dat Gud tho Landinghe ghynge, dar ſchole de Here ouer Herſchoppen wath darinne möge beſcheen, ſchal gantz unmechtig vnde vornichtet weſen, Men ſyck Houeden vnde richten na der adelen houetborch to Louenborch.

Weret ock dat wy in ſampt effte eyn jewelick beſundern in Natyden effte welcke vnſer Manne deße Herſchopp to Sadelbenden voranderen, vornichten, vorkrencken effte entfrommeden wollen, ſo wy jo nicht en hapen; So ſchole wy dat by nemene Gewerde men unmechtig vnde vnkrefftig holden, Wy ſcholen vnde willen vale leuer Vnnß vaſtlicken unde truwelicken to ſamede holden vnſe Lande vnde Lüde to beſchermende vnde Louenborch by allen Rechticheiden beholden unde laten bliuen. Deſſe Breff ſchal ock vnſchelick weſen allen anderen Breuen dar Wy vns myt vnſen leven Vedderen, Hertogen Roldolphe, Albrechte vnde Wentſlaue der Lande to Wittenbergen in ouern Saßen van vnſer Lande in ſampt vnde beſundern voreynet vnde to hope ſettet hebben, Men in ſameder Eyndracht vndeby volre Macht bliuen vnde holden, ane alle Geuerde ſo wol Fürſtlick Vedderlick, erlick vnde Natürlick is.

Weren ock andere Breue; ſo wy vnder vns andern der vele vorſegelt hebben, uppe de ouerwegen vnde neddere Herſchopp to Saßen, vnde Marſchalck Ampte des Korns, de ſcholen wy alle by Macht vnde Krafft holden, neyn Herſchopp to Saßen to Vorfange effte Schaden.

Alle deſſe vorſchreuen Stücke Puncte vnd Artickule unde eyn jewelck beſundern, lauen Wy Erick de Eldere vnde Erick de Jünghere vnde Albrecht, Hertogen in Neddern Saßen Engern vnde Weſtualen vor Uns vnße Eruen vnſer eyn dem anderen myth willen vnſer Leven Vedderen vorbenomt Hertogen in overen Saßen vnde Ertze Marſchalcke. ꝛc. myth alle vnnſen Mannen vorbenomt, by vnnſen ved

(*) Det er: af vore ſalige Forfædre og Fædre. Saaledes finde vi Ordene i et Brev af 1319. hos Ludewig Reliqu. T. I. p. 288. Dilecti patris noſtri nec non & omnium *progenitorum* noſtrorum, i en lige gammel Overſettelſe, ſammeſteds p. 290. paa følgende maade udtrykte: Vnſers lieben vatirs und alle vnſer eldirn.

vedderlicken Eren vnde Fürſtlicken Truwen vnuerbrocken wol to holdende, vnde nümmermeher to ewighen Tyden dat wedder to ſpreckende. Dat wy alſo beleuen, beueſtigen, beſtedigen vnde vulmechtich conſumern, vnde hebben des to Orkunde, vaſten Geloven vnde apenbare Wetenheyt vnſer twier Erff ingl. Hertogl. Eryckl. unde Eryckl. (*) vor Uns alle an deßen Breff witlicken myt guden vrigen Willen heten hangen. De geuen vnde ſchreuen is to Louenborch na Chriſti vnſes Hern Gebord duſend drehundert Jare darna in dem twelfften Jare, (†) an ſünte Katerinen Auende der hilligen Jungfrauwen.

(*) I den foranførte atteſterede Copie ſtaaer: Vnſer twyer Erff Ingeſegel Hertogen Erickes und Erikes.

(†) At her ſkal læſes in dem twendetwintichſten Jare i ſtedet for in dem twelfften Jare er beviiſt i den foreſtaaende Hiſtoriſk-Diplomatiſke Efterretning §. VII.

I det Vidiſſe, ſom Decanus, Senior og Dom-Capitelet i det høye Stift Lybek, efter begiæring af Hertug Julius Frantz til Sachſen-Lauenborg i Aaret 1671. har meddeelt af dette Brev (er det XVI. Bilage i den Churf. Brunsv. Lyneb. Notitia Actorum i den Sag imellem Lauenborg og Lybek angaaende Amtet og Fogderiet Mollen af Aar 1738.) bliver paa den 23de Side bekræftet, at Segrinalet med ſine tvende underhengende Segl er befundet heelt og ubeſkadiget. Dog vil man forgæves ſøge begge Segl i den grundige Efterretning om Herſkabet og Fogderiet Mollen, efter hvis Bilager dette Brev her legges frem. Hvoraf man ikke andet kand ſlutte, end at Seglene efter 1671., maae ved et eller andet Tilfald være blevne ukiendelige eller bortkomne.

No. V.

Hertug Albert III. til Neder-Sachſen og hans Moder Eliſabets Forſikkrings Brev, at de hverken i eller uden for Staden Mollen, paa dens eller dens Borgeres Grunde og Marke, vil nogenſinde bygge en Borg eller Fæſtning ꝛc. af Aaret 1329. Af den Lauenborgſke Efterretning om Herſk. og Fogd. Mollen. Bilage IX. 11. Side.

IN Jos ELITZABET dei gratia Duciſſa Saxonie Angarie & Weſtf. necnon domicellus ALBERTUS ejusdem gratie Dux

ibidem omnibus tam presentibus quam posteris ad quos presens scriptum pervenerit, Salutem in eo qui est integra & vera salus. Recongnoscimus in hiis scriptis firmiter & publice protestando Nos de maturo & libero arbitrio nostro toti universitati nostre Civitatis & opidi Molne, libertatem subscriptam simpliciter prestitisse, istam videlicet quod intra Civitatem vel extra Civitatem Molne, super bona Civitatis aut Civium, ut agros, aut Campos, cultos & incultos, quos universitas vel Civium aliquis suos de jure venditare poterunt, nullum Castrum vel munimen perpetuis temporibus construemus, presertim omni jure & proprietate, quo vel qua, Universitas dicte nostre Civitatis, sub nostris antecessoribus ac progenitoribus huc usque usa est, eodem jure & proprietate sub nobis nunc & nostris heredibus & successoribus in futurum libere & absque perturbatione perpetue perfruetur. Ceterum vero dicta universitas nostra ita ydonee erga Nos & nostros se regere debebit heredes. quemadmodum queuis Universitas seu Civitatum generaliter obligatur, & obedire sicut sueta est dominis suis veris & legitimis obedire, de quo dicte universitati nostre fidem ore dicendam simpliciter adhibemus. Vt autem premissa omnia firma & illesa permaneant, presentem literam conscribi jussimus & Sigillorum nostrorum appensione roborari. Datum Anno Domini M°. CCC°. XXIX°. in die commemorationis beati Pauli Apostoli.

Hertuginden Elisabets og hendes Sons Hertug Alberts underhengende Segl finder man i Efterretningen om Herskabet og Fogderiet Mollen, af hvilken dette Brev er taget, paa den anden og tredie Kaaber-Tavle.

No. VI.

Hertug Albert III. til Neder-Sachsen hans Tilstaaelse, at hand har pantsat sit gandske Land til Grev Gert den Store af Holsteen for de 10000 Mark Selv, som denne havde givet Hertugens Moder Elisabet med, ved hendes andet Ægteskab, af Aaret 1330.

Efter det originale Pergaments Brev.

Ie albert van der gnade godes hertoghe to saßen, to Enggeren vnde to westfalen bekennet vnde betughet an deßeme apenen

breve

breve dat we hebbet gesat to eyneme pande vseme leven ome greuen gherde van holsten vnde van stormeren vnde oc sinen reycten erven alle vnse lant vnd vnse herschap mit al vnsen mannen, mit alleme reycte, mit aller nuttichevt, mit aller nut mit aller vrucht, mit der stat to Molne mit der woninghe vnde mit dem gode to bergherdorpe mit deme wolde mit holte mit watere mit weyde mit vischerige, mit tollenden, mit Molen, mit deme lande to hadelen also it vnse elderen vns hebbet van older tit gheervet, vortner mit allen stucken also vnse lant vnse vnde herschap beleghen is vnde also we se nu suluen hebbet vnde besitten, vor Teynducent March lodeghes silueres de vnse om greue ghert mede gaf vnser leven moder vor Elseben do se Konig Eric nam to eyner vrowen, vort mer were dat so dat we na vnses leven omes rade nemen eyne vrowen. vnde na vnser vrunde rade vnde we Kindere mit ere toghen vnde reycte erven, so ne schal greve ghert vnde sine erven vs nicht beweren noch panden an vnser herschop vnde lande, Mer storue we vnd vse erven ane eruen so schal vnse ome greve ghert van holsten vnde sine reycten erven vnse herschap vnde vnse lant holden vor eyn pant vor also vele gheldes also hir vor sproken is, vortmer toghen we doyctere bi vnser vrowen de schal greve ghert vnse om edder sine reyeten erven beraden na vnser vrowen vnde sines silues vnde oc siner erven rade, vortmer na rade vnser vrunde in beyden sit na vnseme dode, vortmer efte we leneden eder gheven vnser vrowen ghulde vnde liftucht makeden in vnseme lande in welcker ghulde weir de gheuen vnde beschevden de schal se vnbeworen vnde vullencomliken beholden al de wile dat se levet, mer dat schal stan to willekore vnses leven omes vnde siner erven dat se de liftucht vnde de ghulde losen moghen so wanne se willen vmme pennighe also it van vnses omes vrunden greue gherdes vnde siner erfnamen vppe de eynen sit vnde oc van vnser vrowen weghene vnde erer vrunde vppe de anderen sit vruntliken werde ghedeghedinget vnde maket, vormer were jenich man de vnse lant vnde vnse herschap na vnseren dode mit reycte lose moycte de schal se losen van vnseme vorsprockenen ome greve gherde edder van sinen reycten erven vor Teyn duseut march lodeghen silueres vnde

oc

oc vor also vele gheldes also he efte sine erven vnser vrowen bered vnde gheven hevet vor ir ghulde vnde ir liftucht, vortmer schole we de stede vnde man de dar wonet an vnser herschap vnde an vnseme lande vnder vs vnseme ome greve gherde vnde sinen erven huldeghen laten wane he edder sine erven dat eschen vnde wanne it vns in beyder sit beheghelich is, To eynneme tughe alle deßer vorsprokenen dinghe so hebbe we hertoghe albert van saßen vnse ingheseghel henghet to deßeme breve, Deße Brev is ghegheven vnde screven, Dusent jar dre hundert jar na godes bort an deme drittigheſten jare des Manendaghes to paschen.

Hertugens underhengende Segl er ikke anderledes end det, som horer til Bilaget No. I. og findes paa den tredie Kaabber-Tavle i den grundige Efterretning om Herskabet og Fogderiet Mollen.

E. G.

E. G. Ziegenbalgs
Afhandling
om
Aarſagen til Jis.

Man kand ikke undre over, at det er vanſkeligt at udfinde den rette Aarſag til en eller anden naturens Virkning her paa Jorden; thi for det første er vor Jordklode og dens Luftkreds ſammenſatt af mange og adſkillige Ting, ſom paa utallige mange Maader ſamles og blandes og virker paa hinanden, hvorover en Phyſicus læt kand forvildes, og tage det an for en Aarſag ſom ikke er det. f. e. Man veed, at et og det ſamme ſlags Vand bliver ikke altid lige heedt, i hvor længe det end koger, hvor læt kunde en Phyſicus ikke falde paa de tanker, at de fremmede Materier, ſom altid findes i Vand, kunde ved deres større eller mindre mængde foraarſage ſligt? Hvem ſkulde tænke, og af hvilke principiis ſkulle Mand a priori blive overbeviſt om, at Vandets Heede dependerer af Luftens tyngde, ſaa at, jo tyngere Luften er, jo heedere kand Vandet blive ved Kaagning?

For det 2det er der vel en større mængde af adſkillige ſlags ſubtile effluviis (Uddunſtninger) end vi tænke, hvis Beſkaffenhed er os ubekiendt, og ſom frembringe ſaadanne Virkninger, for hvilke vi ikke vide at give nogen grundig Aarſag. Samme vor Ukyndighed

dighed er det og at tilskrive, at vi have enten ingen, eller dog meget liden Kundskab om Maaden, hvorpaa Metaller og Steene genereres. At jeg ikke skal tale om mange andre phoenomena, hvis oprindelse og Aarsag til største Deelen bliver os ubekiendte.

For det 3die dependerer utallige mange Virkninger i Naturen af den Figur, Størrelse, elasticitet, og andre kræfter, som Legemets mindste particler besidde, og da vi derom ingen vis Kundskab have, saa maa en forsigtig Physicus være bange for at danne bemældte particlers Egenskaber efter sit eget Hoved; Thi ved fictioner, og hielp af Indbildnings kraften sammensmiddes ofte et Systeme chimerique, eller en Physisk Roman, hvorudi Sagen vel med sine Omstændigheder behagelig fremsættes, og beskrives, men ingenlunde bevises. Jeg vil hermed ingenlunde afskrække dem, som have lyst til at udfinde Hypotheses, hvoraf et eller andet phoenomenon kunde forklares; Thi sligt et Arbeide fører i det mindste den nytte med sig, at gemeenlig nye experimenter gjøres og beskrives; Men jeg vil alleneste give dem den Regel, at jo meere Simpel deres Hypothesis er, jo hastigere bliver den af Physicis antagen, saa fremtden ellers er overeensstemmende med Naturen selv. Vil man eftersee alle astronomiske eller andre Physiske hypotheses, som nu omstunder ere antagne, og ansees for meere end blotte hypoteses, hvilket og i sig selv best passer sig til virkningerne at forklare, skal man befinde, at de af alle opfundne ere de simpleste; Thi endskiønt Naturen er overmaade fuld af Virkende Aarsager, og deres Virkninger, saa er den dog af den Vise Skabere saaledes indrettet, at den ikke bruger fleere virkende Kræfter, end som til en Virkning udfordres, hvorudover ofte en Physicus, som tilforn kand have havt urigtige tanker om Aarsagen til et eller andet phoenomenon, og er siden kommet efter den rette Aarsag, maa tilstaa, at hand tog feyl derudi, at hand meente der udfordredes større eller fleere virkende Aarsager til at frembringe en Virkning end Naturen selv har brugt.

Der

Der have været adskillige Lærde Mænd, hvor af enhver har givet sin meening tilkiende angaaende Aarsagen til Jis, men som de fleeste af disse Meeninger have været meere ingenieuses end grundige, have Physici ikke taget i betænkning at forkaste dem saa nær som 2de, om hvilke dog endnu disputeres, hvilken af dem er den retteste. En hver af disse tvende Meeninger har habiles og berømmelige Mænd paa sin side. Den 1ste hypothesis, som jeg agter at beskrive, er af følgende Indhold:

Jis dannes af en Materie, som blander sig med Vandet, og baade udjager Ilden af Vandet, saa og sammenbinder Vandets Deele saaledes, at der fremkommer en haard Massa. Denne Materie er Salpeteragtig, som af Solen og den underjordiske Ild drives op i Luften, og det høyere om Sommeren formedelst Solens stærke Varme, end om Vinteren, da den derfor ogsaa falder hastigere til Jorden. Efterdi Vandet om Sommeren er i en alt for stor bevægelse formedelst heede, bliver denne Materie derved saa stærk bevæget, og adspredt, at den ey kand sammenbinde Vandets particler, hvorfor Vandet og bliver flydende heele Sommeren igiennem, med mindre Luften er saa opfyldt med denne saltagtige Materie, at den maa lade den falde ned om Natten i Vandet, hvorved dette omskiftes til Jis, som siges at skee undertiden i Armenien, Tartariet, og China; Men om Vinteren kand denne Materie udøve sin fulde styrke, da Solen ikke hindrer den derudi, og efterdi den jager Ilden ud, er den ligesom en Aarsag til Kulde; thi Kulde er ikke andet, end en mangel paa Varme, og i sig selv ingen reel eller positive egenskab.

Den 2den hypothesis indeholder følgende Ting: Ild-particlerne gaaer bestandig ud af et Legeme i et andet, af et varmere i et koldere, indtil det sidste faaer samme Grad af Varme, som det første, hvorfor, naar Luften, eller en anden Materie, som omgiver Vand eller et andet fluidum, som kand blive til Jis, er meget kold mod Vandet at regne, saa separere sig ogsaa mange Ild-

particler fra Vandet, og søge deres herberge hos Vandets meest trængende Naboe. Den forskiæl mellem Vandets og luftens varme kand være saa stor, at Vandet derover bliver skillt ved Ild-particlerne, som have holdet dets Deele fra hinanden, saa at Vand-particlerne kommer nu saa tæt til hinanden, at de kand hænge fastere sammen og formere et haardt Corpus, som vi kalde Jis.

Mr. Mairan i hans tractat, kaldet Dissertation sur la glace bifalder den anden Meening, men derhos foregiver hand, at Ild-particlerne ere elastiske, bevege sig omkring deres axis, og derved foraarsage utallige tourbillons (eller Hvirveler) i den heele ætheriske Ild-Masse; Naar denne Ild-Materie enten ikke er i tilstrækkelig mængde i Vandet, eller og den derudi mister sin bevegelse og elasticitet, skal derved Jis frembringes, ja denne ætheriske Ild-Masse skal foraarsage Legemers cohæsion, Torden, Krudets Knal, electriciteten ꝛc. Ved slige Egenskaber, som Ild-materien efter hans Meening har, holder hand for, at alle de Vanskeligheder kand hæves, som den 2den hypothesis fører med sig, saa at der aldeelis ikke behøves Frostbringende particler, hvilke hand kalder chimeres, og blotte Virkninger af en stærk imagination. Jeg har fremsat den anden hypothesin, uden derhos at melde, paa hvad Maade Ilden agerer, og gior Vand flydende, og altsaa ey bundet mig til Mſr. Mairans tanker om Ildens Beskaffenhed, baade fordi det, som derom siges, ikke kand beviſes, saa og fordi de objectioner, som giøres mod den anden hypothesis, derved ikke kand hæves. Jeg har ikkuns anført ovennævnte af Mſr. Mairans Skrift, eftersom dette er en af de seeneste og betydeligste Afhandlinger, som, saa vitt jeg veed, i den Materie er udkommen. Ellers maa jeg tilstaa Mſr. Mairan den berømmelse, at hand anfører mange artige experimenter:

Det er en let Sag at skionne, hvilken af disse hypotheses er den simpleste. Udi den første udfordres en virkende Aarsag meere end i den anden, nemlig de frostbringende particler, hvorfor og den anden med rette kand kaldes den simpleste af disse tvende, og synes at være den

den retteste. Mit øyemerke er, at besvare de objectioner eller indvendiger, som den store physicus Petrus van Muschenbroek har frembragt (*) imod den anden hypothesin, thi ingen har giort sig større Umage for at kuldkaste den, og derved forsvare den første hypothesin, end denne berømmelige Mand.

Muschenbroeks første Objection.

Da Ilden udvider alle faste og flydende Materier, saa maa den ogsaa udvide Vandet, baadeved at udvide Vand-particlerne selv, saavelsom og ved at skille dem fra hverandre, altsaa maa det nødvendig skee, at, naar Ilden gaar udaf Vandet, dets particler baade blive mindre, saa og komme tættere tilsammen, følgelig, dersom Jis derved skal frembringes, at Ilden forlader Vandet, saa maatte Jis været condenseret Vand, eller en Materie, som var tættere end Vand, og altsaa indtage mindre Rum end Vandet, og saa meget mindre, som det mistede en større qvantitet af ilden. Men man seer det, som er tvert imod, thi Jis er et rareficeret Vand, det er, en Materie, som er mindre tæt og compact, end Vand, ja endog den Jis, som er skillt ved al Luft, er lættere end Vandet, og den svolner saa meget meere, som kulden er stræng til, følgelig maa en fremmed Materie foraarsage, at Vandet, naar det fryser, udvider sig, men Ildens bortgang alleene kand umueligt giøre det.

Svar paa den første Objection.

Det er en Sandhed, som ingen Physicus nægter, og som Erfarenhed kand overbevise enhver om, at et stykke Jis svømmer oven paa Vandet, er følgelig lættere, og tager et større Rum ind end Vandet. Dersom nu ingen anden Materie var i Vandet end Ild, saa maatte det nødvendig skee, som Muschenbroek siger, at ved Ildparticlernes Bortgang burde alle Vand-particlerne komme nærmere tilsammen end de vare tilforn, og Isen blive tættere og tungere end Vand, eller og, om Vandet skulle rareficeres, som virkelig skeer,

(*) vid. Tentamina experimentorum natur. captorum in Academia del Cimento.

saa maa en fremmed Materie komme ind i Vandet, naar det skal til at fryse. Jeg siger: det maatte skee, om ingen anden fremmed Materie var i Vandet end Ilden. Men da vi nu vide, at der er Luft i Vandet, som er elastisk, hvorfor skal man gaae den gandske forbi, og udvælge en anden Materie? Mariotte i hans discours de la nature de L'air viser ved et artigt experiment, at Luften, som havde været i en Vanddraabe, og deraf ved Varme var bleven uddrevet, havde, efterat den var bleven kold, intaget 8. a 10. gange større Rum end Vanddraaben selv; af hvilken experiment sees, at Luften, som er i Vandet, er meget tættere og compactere, end den, vi respirere, hvorfore ogsaa Mariotte, i steden for Luft kalder den Luft-materien (matiere aërienne.) At Luften i Vand er meget meere sammentrykt, end den vi leve i, beviser ogsaa Monsr. Nollet i hans Leçons de Physique pag. 307. seq. Man seer ey uden Forundring, at udi Vand, hvor tilforn ingen Luftblærer kunde sees, opstiger en utallig mængde Luft-Blærer, medens det fryser, og efterat Vandet er frosset, en forunderlig mængde findes af dem udi Jisen, hvoraf nogle iblant ere saa store som en Hassel-Nød. Naar man nu sammenligner det, som man virkelig seer i Jisen, og Mariottes forhen anførte experiment, seer jeg ikke, at der er nogen Urimelighed i denne Sætning: Naar Vandet bliver til Jis, og dets particler kommer tættere tilsammen, saa blive derved Luft-particlerne udpressede af Vandets Mellem-Rum, samle sig sammen, og ved deres elasticitet udvider sig, og gior derved Jisen lættere end Vand, saa at Jisen svolner saa meget meere op, som Luften indtager et større Rum. At der er virkelig Luft i de Bubler, man seer i Jisen, kand sluttes deraf, at, naar man legger et stykke Jis i Vand og stikker Blærerne op med en Naal, saa stiger Luft-Blærer op i Vandet af Jisen, og vil man pumpe Luften fra Jisen, saa brister den hist og her, og Blærerne bliver større. Af dette sidste kand i Særdeleshed sees, at Luften udi Jisen, endskiont den er meere expanderet, end da den laa skyvlt i Vandet, dog endnu er sammentrykt.

Hvad det angaaer, at Jisen er endogsaa lættere end Vand, endskiont Luften har været uddrevet af Vandet, som er bleven til

Jis,

Jis, da svares: for det første kand Ild ikke udjage ald Luft af Vandet og for det andet, om man end af kogt Vand udpumper Luften, kand det dog ikke blive skilt ved al Luft; thi hvor god en Luft-Pumpe man end betiener sig af, og hvor længe man end vil pumpe med den, saa kand dog Recipienten aldrig reent udtommes fra Luft, og følgelig saa vel for denne Aarsags skyld, som formedelst Vand particlernes sammenhængen kand ey Luften gandske trækkes ud af Vandet, og bliver altsaa saa megen Luft til overs i Jisen som kand giøre dets volumen større end Vandets. Man seer da heraf, at hverken Ilden eller Luft Pumpen kand rense Vandet saavel fra Luft, som Frosten, hvorved Vand particlerne kommer tættere tilsammen, og jager maaskee endogsaa de mindste Luft-particler ud, som have været indknebne imellem dem, men nu foreene sig i større mængde sammen. Af anførte kand efter mine tanker sees, at denne Muschenbroeks Objection aldelis ikke kuldkaster den foranførte anden hypothesis. Nu kommer vi til hans

II. Objection:

Naar jeg har giort experimenter med Jis i Glas-Flasker, siger Muschenbrock, saa har jeg ofte mærket, at der ligesom er kommet noget ind i Flasken, som har fæstet sig til siden deraf, og er derfra gaaet ned i Vandet, i Begyndelsen temmelig hastigt, men siden langsommere, og har derhos beskrevet en krum Linie. Fra een og den samme Punct i Flasken kom ey alleneste een, men mangfoldige saadanne krumme Linier frem, og af disse krumme Linier havde saavel Jistraadene, som Jisskivene deres Oprindelse. Dette lader sig tilsyne saa vel i Vand, hvorfra Luften er tagen, som ogsaa i andet Vand.

Svar:

Jeg har ofte selv givet noye agt paa, naar Vand er blevet forvandlet til Jis i adskillige slags Glas, uden at jeg haver seet det,

som Auctor foregiver sig at have seet. Jeg har ogsaa med flid igiennemlæst Robert Boyles, Perraults, Mariottes, Mairans, og andres Skrifter om Jis, men u-agtet disse Mænd, og blant dem fornemmelig Boyle have været flittige og utrættelige i deres Observationer, saa har ingen af dem mældet, at de have seet noget sligt, som Auctor foregiver. Det er ikke troligt at de havde glemt at anmærke hvis i saa fald af dennem havde været observeret, efterdi det er saa meget vigtigere ihenseende til Jisens Aarsag, som derved gaaer Syen for Sagen. Mon ikke den ellers accurate Author er bleven forført af Vederskinnet, som Jistraadene, og Jisskivene have givet? Det vil komme an paa Physicorum attention og eenstemmige relation, om de have seet saadant, som Muschenbroek foregiver at have seet.

III. Objection.

Jeg har, siger Muschenbroek ofte om Vinteren fornummet, at Thermometrum har vist en stærk kulde i Luften, da det stod meget lavt nemlig under den 32te Grad, og dog alligevel frøs Vandet ikke; En anden Tid blev det ved at fryse, endskiønt liqueuren (ved hvilket Ord Muschenbroek uden tvivl forstaaer Spiritus vini) var steget i Thermometro over 32 Grader, følgelig kand der være en større mængde af Ild i Atmosphæra, og Vandet dog fryse, og en mindre mængde, uden at Vandet derfor fryser, derfor dependerer Frost ikke af Ilden men af noget andet. Jeg har ikke alleneste observeret dette med Thermometris, som have været fyldte med liqueur, men og med dem, som der have været Qvegsølv udi, hvilke jeg tryggelig kunde forlade mig paa. Jeg har i nogle Aar observeret, at Qvegsølvet i Thermometro var paa den 32. Grad, naar det begyndte at fryse, og at Frosten holdt ved, endskiønt Qvegsølvet steeg til 36. Grader ja til 41. Grader, da det dog gemeenlig tøer, naar Mercurius staaer paa den 33. Grad, og meget stærk, naar det staaer paa 36, eller 40. Grad. Hand anforer ogsaa Baron Wolfs og Maraldi deres Observationer, at, naar Spiritus vini engang i Thermometro er udi stærk Frost dybt sunken, stiger den dog ikke strax, skiønt

ſkiønt det endog tøer. Ligeledes anfører vores Auctor den Obſervation, ſom Cyrillus, Profeſſor Medicinæ til Neapolis har giort, og er indført i det Londonſke Societets Tranſactions, nemlig, at der behøves ikke ſaa ſtærk Kulde til at Vandet ſkulle fryſe i Neapolis, ſom naar det ſkal fryſe i London. Jeg forbigaaer at anføre meere af Auctors objection, efterſom det bemældte er Hoved-Sagen, hvorpaa gives til

Svar:

1) Hvad Cyrilli Obſervation angaaer, da har Mſr. Mairan aldeles refutered den ved at frembringe experimenter, ſom ere giorte i Neapolis, og paa andre ſteder, med Mſr. Reaumurs Thermometro, ſom var accurat, da derimod Cyrilli var utilforladelig.

2) Hvad Wolfs og Maraldi obſervationer angaaer, giøres ikke nødig derimod noget at indvende og ſvare, efterſom ikke engang vores Auctor bygger ſelv meget paa de experimenter, ſom giøres med Thermometris af Spiritu vini, hvoraf ved indfaldende ſtærk kulde eller varme uddrives en ſtor mængde Luft, ſom i bemældte Spiritu foraarſager en ſtor irregularitet. Den anden Aarſag, ſom befrier mig fra at ſvare noget herpaa, er, fordi Wolf tilſtrækkelig har vidſt, at Luften, ſom har udviklet ſig af Spiritu, har forvoldet den ovenmældte anomalie. Saaſom Wolf har udi ſine herover giorte experimenter været meget varſom og forſigtig, maatte man undre over, at Auctor har gaaet hans Forklaring forbie, og alleene ſagt, at hand gav en anden Aarſag, end hand ſelv. Baade Maraldi og Wolfs Thermometra vare fyldte med Spiritu Vini, ſom var fuld af Luft, men ikke engang dette ſkal giælde hos Auctor. En Phyſicus bør være meget caut i at antage hypotheſes, thi de ere ofte i ſtand til at forblinde Sandſerne, og afvende dem fra deres rette og naturlige brug. Er een f. e. forliebt i en hypotheſis, ſaa ſeer, hører, føler, lugter, ſmager hand ikke ret, med et Ord, alle de Omſtændigheder, ſom er at obſervere ved et phoenomenon, komme ham gandſke

ſke anderledes for, end de ere i ſig ſelv, og hvordan det er eller ikke, ſaa ſkal alting dog paſſe ſig paa hans engang antagne hypotheſis.

3) At komme tilbage til Auctors egne Obſervationer, ſom ere giorte med Mercurialſke Thermometris, da kand ingen, ſom er vant ved at giøre Meteorologiſke Obſervationer, tilſtaae Rigtigheden af denne Concluſion, at, fordi Qvegſølvet i Thermometro ſtaaer nogle Grader under fryſe Puncten, og det endda ikke fryſer, derfor kand Jis ikke formeeres ved Varmens Bortgang; Thi, naar et Thermometrum er vel giort, ſaa giører de kolde eller varme Vinde, ſom det er exponeret for, en kiendelig effect paa Qvegſølvet langt haſtigere, end paa Vandet eller Jiſen. Det mindſte man aander paa et ſaadant Thermometrum, ſtiger Qvegſølvet ſtrax merkeligen, hvilket dog ingen ſynderlig effect ville giøre paa et ſtykke Jis. Desuden dependerer Qvegſølvets-Stigen og falden meget af ſtædet, ſom det hænger paa, f. e. om det hænger ſaaledes, at alle Vinde frit og ubehindret kand blæſe derpaa, om der ere ſaadanne corpora i nærværelſen, ſom ved deres kulde eller varme virker tillige med Luften paa Thermometrum, da Luften alleene burde giøre det. Altſaa ſkal udi diſſe og andre deslige foranderlige Omſtændigheder, og ikke i de Froſtbringende particler Aarſagen ſøges, hvorfor Qvegſølvets ſtigen og falden paa nogle faa Grader ikke kommer over eens med Jiſens Smeltelſe eller Vandets Fryſen. Derſom Muſſchenbroek havde tilforladeligen erfaret, at, endſkiønt Qvægſølvet i Thermometro længe havde ſtaaet under fryſe Punkten, færſkt Vand, ſom var i ſamme Luft ſom Thermometrum og i et aabent Kar, dog alligevel ikke i den Tiid var froſſet, eller og at Jis, ſom var i ſamme Luft ſom Thermometrum ikke var ſmeltet, endſkiønt Qvægſølvet i nogen Tiid havde ſtaaet paa 41. Grader; Saa havde Muſſchenbroeks objection fort nogen ſtyrke med ſig, men da ſligt er imod ald Erfarenhed, og der kand, ſom tilforn er meldt, gives grundig Aarſag, hvorfore ikke altid Vandets og Jiſens omſkiftelſe ſtrax følger paa Qvægſølvets ſtigen eller falden i Thermometro, uden at tage froſtbringende

gende particler til hielp, saa kand enhver let skionne at den anførte objection er af ingen kraft.

IV. Objection.

Vand, som staaer i aabne Kar i Luften, fryser hastigere, end det, der er i lukte Flasker, ja naar jeg nest ved et stort kar med Vand har satt sinaa Flasker ligeledes med Vand, som vare tilstoppede, saa har jeg ofte seet, at Vandet i det store aabne Kar har været frossen ½ Tomme dybt, og dog har Vandet i Flaskerne været flydende og klart. Ilden, som har været i begge slags Vand, har ikke haft meget meere Vandskelighed til at flye bort fra Vandet i Karret, end det i Flaskerne, i det mindste kand forskiellen ikke være saa stor, at saa uligе Virkninger derved skulle kunde frembringes, men Glasflasken har hindret, at de frostbringende particler ikke frit har kundet komme ind i Vandet, hvorover det ogsaa er skeet, at saasnart Flasken er bleven aabnet, og Luften har frit kundet komme derind, er Vandet strax frossen, og naar Vandet blev udslaaet Draabevis, er Draaberne frosne i Luften. Det samme har ogsaa Fahrenheit Observeret, thi, da hand havde fyldt en Glas Kugle halv Parten med Vand, og trakt Luften derfra, sigillerede hand den hermetice, og satte den hen et stæd til at fryse, men Vandet blev, som det var, endogsaa følgende Nat derpaa, hand faldt derfor paa de tanker, at Luftens Nærværelse udkrævedes hertil, hvorfore hand aabnede Kuglen, saa at Luften foer derind, da der inden et Minuts forløb saaes en heel hob Jisskiver i Vandet; altsaa har Luften ført noget ind med sig, som har foraarsaget Jisen.

Svar.

Jeg har giort Forsøg med det slags Glas, som er hermetice sigilleret, og holder noget Vand i sig, der ved sit Fald, naar det bevæges, giver samme Lyd, som om det var en Steen der nedfaldt paa Bonden af Glasset. Den største Deel Luft er udjaget baade af Van-

det og Glasset, førend dette blev sigilleret, for at Luften ikke skulde hindre Vandet i sit Fald og fra at give ovenmældte Lyd. Da jeg engang i haard Frost tog dette Glas ud af et Skab, hvorudi det laa forvaret, frøs Vandet derudi i et øyeblik, da jeg nylig tilforn havde seet, at det var flydende. Siden hængte jeg Glasset udi Vinduet i et kolt Kammer, som var tillukt, men hvad skeede? Vandet befandtes ligeledes flydende og klart, saa længe Glasset hængte stille, saasnart jeg derimod tog fat i Traaden, hvor med det var ophængt, og bar det ind i et andet Kammer, var det inden jeg kom derind, fyldt med Jisskiver. Mfr. Mairan har om denne Vandets hastige Forvandling giort endeel meget artige experimenter, som ere decisives, hvorfor jeg ogsaa her kortelig vil anføre nogle af dem: Hand havde i en stærk Frost sat adskillige Glas med Vand hen at fryse, i et af dem var bar Vand, i et andet var Vand, hvorpaa flød Oliven-Olie, i det tredie ligeledes Vand med Oliven-Olie paa, hvorudi var hængt et Thermometrum, i det fierde var ogsaa Vand, men Glasset var tildekket med en Glasskive, dog saaledes at luften kunde temmelig frit komme ind og ud. Endskiønt nu Vandet i det første Glas var ganske frossen, og det Thermometrum, som stod i det tredie Glas, befandtes at staae ligesaa lavt, som et andet, der var hængt i fri Luft, saa var der dog ey mindste Jis at see i de øvrige tre. Derpaa slog hand med en Nogle paa det andet Glas, og Vandet efter 12. à 15. Slag var fuld af Jisplader, som havde adskillige slags inclinaitoner, hvorved Vandet blev uklart, og 15. à 20. Minuter, efter at Olien var taget bort, blev det heele Vand til Jis. Det Thermometrum, som hængte i det tredie glas løftede hand sagte og perpendiculair op af Vandet, for derved at deele samme, men førend Thermometrum endnu var kommen ud af Olien, formeredes allerede Jisplader i Vandet, som giorde det uklart. Det fierde Glas tog hand i Haanden, og stødte Albuen mod Vindves-Karmen, hvorpaa ligesom i de næst forrige tvende Glas Vandet blev formedelst Jisplader giort uklart. Af et andet Glas, som løselig-gen var tildekket med en Glas Skive, tog hand Glasskiven ganske sagte bort, og rørte Vandets Superficies med spidsen af et stykke

Jis

Jis. Den Gesvindighed, siger Marian, hvormed de smaa Jispla-der dannedes og giorde det heele Vand uklart lige fra Rørings Puncten af indtil Bunden af Glasset og rundt omkring, kand ikke lig-nes ved noget bedre, end den Hastighed, hvormed Krudet antæn-des. Men han havde ogsaa sat tvende Glas med Vand i Luften, af hvilke det eene havde Lin-Olie oven paa Vandet, udi det andet, var bar Vand, og dette Glas var saaledes tildekket med en Glasskive, at ingen Luft kunde komme ind eller ud, men der var dog Luft mellem Vandet og Glasskivene. Imod al Formodning fandt hand Jispla-der i disse Vande, endskiønt der ikke var mindste Jis at see udi Van-det, som var i et andet Glas, der var løseligen tildekket med en Glas-Skive. Altsaa falder Musschenbroeks Formodning af sig selv bort, at Vandet derfore ikke var frossen, fordi Luften var forhindret fra at komme ind i Flaskene med de Jis foraarsagende particler. Thi i mit Glas er ingen Luft kommet, og dog er Vandet derudi frossen enten af sig selv, eller og blot ved Hielp af den Bevægelse, det blev satt udi, hvilket og er observeret ved Mairans experimenter. Men det ikke var bedre, i steden for at optænke Jisgiorende particler, af ovenstaaende experimenter at giøre denne Slutning, at Vand som er nær ved at blive til Jis, kand dertil forhielpes ved en maadelig Bevæ-gelse, hvorved formodentligen Vand og Luft Deelene des snarere blive skilte fra hinanden, og de første des hastigere komme saa tæt sammen, som til Jisens Dannelse behoves?

V. Objection.

Jeg har, siger Auctor, undertiden om Vaaren i Martio og April observeret, at, naar Dagen har været klar, og maadelig varm, og Nat-ten derpaa har blæst Osten eller Norden Vind, saa ere Gravene paa Landet tilforsne. Sandelig den Vind har ikke kundet bragt Vandet, som af Solen om Dagen har været opvarmet, til at fryse, men den har bragt noget med sig, som er blevet Vandet meddeelt, og har for-aarsaget dets forandring til Jis; Thi hvorofte blæser ikke en Østlig eller Nordlig-Vind udi Novemb. uden at Vandet derfor fryser? Men

paa den Tid have de foregaaende Dage ikke været klare, men taagede og fugtige, hvorved Solen er bleven hindret fra at trække det op af Jorden, som den ellers trækker op, naar Luften er klar: Men det, som Solen trækker op af Jorden foraarsager, naar det blandes med Vandet, den Haarhed, som Vandet faaer, naar det bliver til Jis.

Svar.

Jeg har obſerveret, ſom tilforn i Societetets Skrifter er anført, at udi de 3 Aar 1746, 1747, 1748. har den ſtærkeſte Froſt været i Martii Maaned med N. O, og O. N. O. Men paa den Tid var Qvægſølvet i Thermometro lavere, end det havde været i de foregaaende Vinter-Maaneder, og følgelig har Luften ſelv været koldere. I November Maaned have vel ogſaa Oſtlige og Nordlige Vinde blæſt, uden at have frembragt ſaa ſtærk en Froſt, men da har ey heller Qvægſølvet i Thermometro ſtaaet ſaa lavt. Jeg finder ikke i mine Journaler, at jeg nogen Tid har mærket ſtærk Froſt, uden at Thermometrum jo tillige har været lav. Jeg har ſelv med mueligt Agtſomhed obſerveret Qvægſølvets ſtigen og falden, ja vel 10. gange om Dagen, for at være forviſſet om mine obſervationers Rigtighed. Da Auctor ſiger, at ſamme Vind har bragt Vand til at fryſe udi Martio eller April, men har ikke kundet udvirke det ſamme i November, fordi Luften i de foregaaende Dage havde været taaged og fugtig, og derhos ikke viſer, hvad Beſkaffenhed det har haft med Luftens Kulde i begge tilfælde, ſees ikke, hvad Kraft benæfnte hans Argument har enten til at beviſe de Froſtbringende particlers Virkelighed, eller og at den anden Hypotheſis derover billig bør forkaſtes.

Efter at vor Auctor ved de foregaaende Objectioner har ſøgt at beſtyrke ſin hypotheſis, ſaa ſtræber han i de følgende at beviſe, at de froſtbringende particler ere af en ſaltagtig Natur.

VI. Ob-

VI. Objection.

At der er en anden Materie i Jis, foruden Vand, slutter vor Auctor deraf, fordi Jis eller Snee, naar det er smeltet, er raa og ubeqvem til Thee og Caffeé, hvorfor alle de, som have en fiin og delicat Smag strax mærker sligt, det maa derfor længe koges, paa det at det kand blive brugelig. Saadant er over alt bekiendt i Holland, hvorover jeg snart maatte falde paa de Tanker, at Borrichius, som siger, at Vand, der bliver til Jis, intet fremmed haver hos sig, ikke noye har examineret enten Snee- eller Jis-Vand.

Svar.

Jeg tilstaaer gierne, at Snee, ligesaavel som Regnvand, har fremmede particler hos sig, hvilke foreene sig med den i Luften, som har nok af det slags til at forsyne baade Snee og Regn med. Saaledes er og befundet at være en anden Egenskab ved Snee-Vand, end ved andet Vand, f. e. Det skal være meget bedre at bruge til Linnets Vaskning end andet Vand. Jeg har og bedet saadanne folk, som have haft en høy Gout i Thee og Caffeé, at de vilde lave sligt af Snee Vand, og prøve om de kunde kiende nogen forskiel mellem Snee-Vand og andet Vand; da mig er bleven forsikret, at den Thee og Caffeé, som er tillavet af det første slags Vand, er befundet delicatere end det, der er lavet af det sidste slags. Og da nu Auctor siger det, som er tvert imod, kunde man befrygte en Tvistighed mellem Danske og Hollandske Liebhabere af Thee og Caffeé. Men hvis det var mig tilladt at agere Mediateur mellem dem, ville jeg, om mueligt afgiøre Tvistigheden ved det bekiendte gamle Ordsprog: De gustibus non est disputandum. Hvad Jis-Vand er angaaende, holder jeg med vores Borrichio, naar hand siger, at frossen Vand har, efterat det er optøet, samme kraft, som det havde tilforn. Herudi ere ogsaa Mairan l. c. og andre eensstemmige med Borrichio. Monne ikke i det Hollandske Vand kand være saadanne Corpuscula, som blive drevne bort, ved det Vandet fryser, og som giorde det be-

hageligt til omnældte Drik, medens det var flydende? Jeg kand herudi intet vist sige, men maa lade det beroe, til man faaer bedre Erfaring om det eene eller det andet. Følger nu

VII. Objection.

Mon ikke de store Virkninger, som Snee-Vandet gior i Menniskets Legeme beviser det endnu tydeligere? Indbyggerne paa de høyeste Alpiske Bierge, der drikke af Kilderne, som bestaaer af Snee-Vand, blive beladde i Struben, Hænder og Been med Hævelser, der iblant ere saa store, som en knyt Næve. Da gives hertil dette

Svar.

Om sligt egentlig skal foraarsages af Snee-Vandet, maa jeg overlade til Medicis at domme. Jeg har forhen tilstaaet, at Snee-Vand kand have fremmede Materier hos sig, dog maa jeg sige, at Würtenberg, hvor Indbyggerne foruden andre store Guds Velsignelser have godt og herligt Vand, er dog en stor Deel af dem incommoderede med strumis. Om ellers det, Auctor fortæller, kommer af Vandet alleene, som Folkene drikke, eller og af haard Kost og slæt føde, som jeg har hørt sige skal være Aarsag, at endeel Folk høyt op i Norge skal ofte befænges med en vis Sygdom, som de kalde Spedalskhed, maa, som forhen sagt er, Medici domme om, ellers tiener for resten denne Objection hverken til at befæste den første eller kuldkaste den anden Hypothesis.

VIII. Objection.

Tournefort udi hans Voyage du Levant beretter, at i den nordlige Part af Armenien og Persien som ligger mellem den 40. og 42. Grad Nordlig Bredde, falder i Junii og Julii Maaneder en stærk frost om Natten, som varer indtil en Time for Solens Opgang, saa at hand ikke kunde skrive for Kulde. Hand troer derhos, at udi samme Egne

skal

skal foruden Sal fossile ogsaa findes Sal ammoniacum, som vedligeholder Sneen i 10. Maaneder paa Biergene. En Jesuit Navnlig Verbeist beretter, at udi en Province i China, som ikke ligger længere borte fra Linien end Portugal eller Sicilien, naar man i Julio og Augusto Graver 3 à 4. Fod ned i Jorden, skal findes Jisklumper, og at i det Chinesiske Tartarie fryser det saa haardt i Julio og Augusto, at jorden kand fryse 4. til 5. Fod dybt; hand legger dette til, at i samme Lande findes en stor mængde nitrum. Ligeledes skal paa de høyeste Bierge, som ligger i America mellem Chili og Peru regiere saa skrækkelig en Frost, at Menniskер i en hast bliver stive som Støtter, og omsider omkomme, endskiønt disse Bierge ligge mellem den 23de og 24de Grad. Der skal ogsaa findes saa stor mængde nitrum, at det ligger en tomme tyk paa Jorden, og desuden graves sal gemmæ ud af de fleeste Gruber. Udi det Baselske skal der være en Flod, som fryser i heedeste Sommer, og hvor udi Vandet er lunken om Vinteren. Borrichius fortæller ogsaa (in act. Havn.) at en temmelig stor Søe ved Alperne frøs i Julii Maaned saaledes at man kunde gaae 25. skrit ud paa Jisen. Til disse og fleere Observationer, som Auctor anfører, og jeg for Vitløftigheds skyld udelader, giver hand denne Raison: Dersom een eller anden Jord er af den Beskaffenhed, at Saltene ikke kand deraf optrækkes om Vinteren, men vel om Foraaret og Sommeren, saa kand Vandene, som ere derved i nærværelsen, ikke fryse om Vinteren, men vel om Foraaret eller om Sommeren, naar Saltene først ere opbragte ved Solen, og om Natten falde ned i Vandene.

Svar.

De Efterretninger, som Auctor i denne Objection fremsætter, ere ikke af den Beskaffenhed, at deraf noget tilforladeligt kand concluderes ihensеende til Jisens Dannelse; Thi ingen af foranførte Scribentere har observeret, eller opskrevet hvad Grad af Kulde Luften havde, da Vandet Frøs. Af Tourneforts Berætning, at hans Hænder bleve stive af Luftens kulde, kand nogenledes sluttes, at

Luf-

Luften paa den Tiid har været lige saa kold, som den er hos os, naar Vandet fryser. Og, dersom Luftens Kulde altiid saaledes har svaret til Vandets Forandring til Jis, saa kand alle disse relationer ikke kuldkaste den anden Hypotheſis, som ikke kand soekkes, med mindre der beviiſes, som hverken af Auctore eller nogen anden hidindtil er skeet, at Jis kand dannes i en varm Luft. Det er skade, at man i de fleeste Reyse Beskrivelser maa savne accurate Obſervationer, som vel kommer deraf, at deres Forfattere enten ikke have forstaaet at giore dem, eller ikke haft de dertil behorige Inſtrumenter. Det er et gandske andet spørsmaal, hvad Aarsagen kand være dertil, at Luften i Armenien, Perſien og andensteds kand blive saa kold i Sommer-Maanederne? Det synes rimeligt, at exhalationer, enten de ere af saltagtig eller anden natur, som om Dagen have svævet hoyt op i Luften, hvor det er uden tvivl koldere end nær ved Jorden, ere faldne ned i den nederſte Luft og taget en Deel Varme til sig deraf, hvorved Varmen er gaaet ud af Vandet i Luften, og det i saadan mængde, at Vandet derved er frossen. Da desuden ogsaa bemældte Lande skal være saa opfyldte med Salte, saa kand det maaskee være saltatige exhalationer, som foraarsager dette synderlige phoenomenon i de Lande; Men, at disse Salte skulle, som Auctor siger, trænge sig ind i Vandet, og forandre det til Jis, seer jeg ikke, hvorledes hand kand beviiſe; Thi, dersom vi havde exempel paa, at noget salt, naar det blev solveret i Vandet, kunde derudi frembringe mindſte Tegn til Jis, kunde man have nogen Aarsag til at slutte, at der vare frostbringende Particler til af en saltagtig Natur, men intet Salt, og ingen Spiritus, som er lavet af Salt, kand forandre Vand til Jis, naar de sammenblandes, ja det hindrer endogsaa Vandet i at fryse; Thi Vand, som er blandet med megen Salt, fryser langsommere end reent Vand. Paa de hoyeſte Fielde i Norge troer jeg er saa skarp Frost, som paa Biergene i America, og det paa den Tiid, da Jorden er bedekket med Snee. Skulle vel ogsaa denne Kulde foraarsages af Salpeteragtige frostbringende Particler? Af Fieldene kand de ikke komme, thi samme ere tildekkede med Snee, altsaa maatte Luften fore dem med sig, og de maatte forefindes i Luften i en forfærdelig

Mæng-

Mængde efterſom de maa være tilſtæde hos alle de Vande, der ſkal fryſe.

Nota: Formedelſt Authors Død, udeblev Slutningen til denne Afhandling, ſom man derfor ey ſeer ſig i Stand til her at kunde anføre.

Regiſter.

A.

Absolon (Biſkop) hans Herkomſt (nota) pag. 172.

* * * ſkenker Gods i Halland til Sorø. 401.

Alba (Hertug) vil indføre Spanſk Indqviſition i Nederland. i forrige Seculo p. 213.

Albatzen og andre, ved hielp af Tusmørket, søgt Atmosphærens Høyde; meent ſamme at være 11, andre 13. Tydſke Mile høy. 115. dens nederſte Part at foraarſage Tusmørket, thi ellers bleve de fleſte Nætter om Aaret ey mørke. 116.

Albertus Stadenſis, Hiſtor. Skriver. 175. cf. not. 529.

Alders (Middel) Hiſtor. Skrivere critiſeres. 169.

Alphabeth (det) Menniſket bringer med til Verden, er enkelte Begreb, ſom ved adſkilligen at legges og ligues ſammen, bringer til fornuftig Indſigt. 130.

Alun-Verker, i Skaane 433. 434. i Jylland. 454. 455.

Anders Suneſøn, Erkebiſkop, ſetter Grændſeſkel i Halland. 402.

Amagerne, komme fra Nederlandene. 197.

Amboina, ſtor Ø, blant de Molücchiſke, nær Linien 101. udſtaaer Jordſkielv 18. Aug. 1754. ſterkere end nogenſinde tilforn mindes ib.

Anſcharii Miſſion, it. andre Geiſtlige af adſkillige nationer, komme til Dannemark. Danſke gamle Aarbøger indeholde lidet om borgerlige Ting. ib.

Araſon (Jon) Biſkop paa Holum i Island, underfundig mod den Evangeliſke Lærdom. 2. anmaſſer ſig Skalh. Stift efter G. Einerſens Død. 3. 5. forſkrives af K. C. 3. til Kiøbenh. med ſikkert leyde, ſkiønt forgiæves 6-8. forſøger at bemægtige ſig Skalh. Biſpegaard og indſætte ſin Søn Biørn der til Biſkop. 9. angriber Dade Gudmundſen, plyndrer hans Gaarde, og tager Dom over ham 10-13. erklæres fredløs af Kongen, til han vilde falde til Foye 21. lader fange Biſkop Morten Einerſen 22. 23. ſamt Hr. Arnor Arnorſen 24. 25. men fortryder derhos at hand ikke fik Dade tillige 26. 27. forurolіges ved Hr. Oluf Hialteſens Prædikener mod Papiſterne, hvilken han forfølger med en voldſom Rettergang 28-32. lader Dom gaae over alle dem der vare evangeliſk-ſindede 32-33. Bandſætter Hr. Gisle Jonſſen 34-36. afſættes af Kongen 38. paamindes af Palladio at befordre Reformationen 38-43. tragter efter Forlig med B. Morten 44. befæſter ſin Biſpegaard og beſøger Skalh. Stift paa nye 46. søger at bringe Landet under fremmed Herſkab 47. tvinger Skalh. Biſpegaard, indretter alting paa ſin Papiſtiſk. 49. fordriver de Danſke fra Vedøe-Kloſter 50. forfølger Lav-Mand Thorleif Paulſen og tvinger ham til at nedlægge ſit Embede 50. ſætter Helgefields-Kloſter paa forrige Fod, og giør de Evangeliſke i Skalh. Stift vaklende 51. lader tildomme ſig for ſin Umage Skalh. Biſpe-Stoels Indkomſter 56-58. søger ſkiønt forgiæves at sværte hos Cantzleren alle dem, der ſatte ſig imod ham 58-62. anfalder Dade Gudmundſen paa Saudefeld, men bliver fangen, og føres til Snoksdal. 64 67. og derfra igien til Skalholt 70. hvor hand anklages paa Kongens vegne af Chriſtian Skriver

70-72. og bliver halshuggen 75. hans Sindelav, og Betænkning over hans Henrettelse 76-77. sammenlignes med Biskop Ygmund 77-78. bliver siden af sin Søn Sigurd optagen, ført til Nordlandet, og begraven 80. og endelig, med hans Sønner dømt som en Lands Forræder paa Oddøre. 94-97.
Arnorsen (Arnor) hans Levnets-Løb 24-25. fanges af Biskop Jon Aresen og lægges i et haardt Fængsel 25-27. udløses dog omsider af sin Kone. 28.
Arcus visionis, blant astronomos, ey overeens. Ptolomæus og Keplerus sette den at være 10. Hevelius ikkun 3 Grader. 117.
Armee (Keyserlig) befordrer Agerdyrkning og Velstand i Sønder og Nørre Jylland. 202.
Askaniske (Margrevelig) Stamme af Brandenborg. 170.
Askmanner, ere de Danske. Mod hvis Overfald Hamborg og Bremen befæstes. 199.
Atheisterie gior Bayle til et mindre Onde end Overtroe, hans Argumenter 133. Afskye for Ont, om formaaer mindre hos mennisker, end lyst til Got. 134.
Atmosphærens Høyde, er søgt forgieves i mange 100 Aar. Den overstiger Mennisk. Sandser. 113. Dens beskrivelse 114. 120. Deeles i adskillige Lag 128.
Ære, et stort Hiul hos Mennisk. 166.
Ætna, St. somme Ild og smeltet Steen. 107.
Aabenraae Jern Erts 449.
Aage Andersøn. See Tott
Aarsag til Jordskielv 107. sqq.
= = = til Jis 567. sqq.
= = = at Synder agtes større eller mindre. 134. sq.
= = = = hvi Jordskielv paa Island 1755. yttrede sig først paa de yderste Næs. 187.

B.

Bands-Brev. 35. 36.
Barometrum. Qvægsølv i samme staaer 28. Franske Tom høyere inden for end uden for 120. Experiment dermed paa høye og lave Steder 121. Dets Inddeeling ib. Det staaer een Linie lavere ved Havet i America end i Europa. 127.
Bayle (Peder) anseelig af Lærdom og Gaver. Mere tilbøyelig at rive end bygge op. Er Slibesteen for Skarpsindige. Setter store genier i Bevægelse. 132.
Barbariske Hedninger fordum i Danmark. 198.
Begierlighed til Got eller Frygt for Ont, hvoraf kommer 140. Det første treffer oftest ind hos Mennisker 141. Denne Begierligheds Vægt og Maal undersøges. 142.
Belønning, ædlere motiv og menniskeligere end Straf. 150.
Benzelius (Ericus) Genealogia Regum & Princip. christianor in Dania (nota) 169.
Bergen, har en Gade, Skotte-Bye kaldet, fordum af Skotter beboet 202. Hansee-Stædernes Comtoir. 209.
Bergeløn af strandet Gods 469. 471.
Bergmester i Norge. 511.
Berg-Ordning for Norge. 513.
Bergsven et Navn. 482.
Bergward hvad betyder 295.
Bergverker, Blekingske 403. 420. Bømiske 262. 287. Danske 450. Engelske 493. Estniske, Liflandske, Preussiske 262. Finlandske 267. Hallandske 400. Helgelandske 458. Holstenske 435. Laplandske 272. Norske 235. 236. 237. 290. 476. 491. 497. 507. 510. 522. 523. Pomerske 265. 266. 436. Skaanske 400. 405. 433. 451. Slesiske 265. 287. Slesvigske 446. Svenske 273. til 399. Tydske 239.
Bernsteen paa Helgeland 439. 441.
Biarnesen (Jon) Raadsmand paa Skalholt, modstaaer Biskop Jon Aresen. 9.
Biellands Sogn ved Christiansand, see Jordskielv 104.
Bierges Høyde at bestemme 127.
Bierg, af Frölich saa høyt bestegen i Ungern, at den blaa Luft saae han under sig 118. da han kom høyere, befandt hand sig i en tyk Taage 119.
Biørn paa Skardsaa. 46.
Biørnsen (Magnus) Biskop Aresens Sønne-Søn. 75. 81.
Boccone, Vand op af Jorden giennem Sprekker, kastet 12. til 16. Alen p. 111.
Bogislaf IV. Pommersk Volgastiske Huuses Stifter, Euphemias, Dronnings af Danmark Fader. 175.
Blæse, Blæsning, Jernblæser 500. 501.

Blekingske Bergverker 403. 420.
Bly-Erts, i Sverige 337. 343. i Skaane 405. 434. ved Flensborg 447. paa Bornholm. 453.
Bly Tag paa Kirker 465.
Bømiske Bergverker 262. 287.
Borgerskab at tages paa Vilkaar, befales af Kong Friderich II. 212.
Bornholmsk Guld 461.
= = = Mineralier 452. 453.
Borrichius tilskriver optøet Vand samme Kraft som før det frøs 581.
Bud (Guds) anføres som faderlige og kierlige Formaninger. 161.
Brændende-Bierge, Betænkning derover 106.
Broder kaldte fordum ikkun en Blodsforvandt den anden. 177.
Baad, standser i Farten. Lyd som Hvirrel-Vind. Bevægelser i Jorden 187. 191.
Byssse Kammer 409. 411.

C.

Canigou (Bierg i Frankrig) hvor Qvægsølv synker 8 Tom 1 Lin. 121. Dets høyde p. 126.
Carabura (Bierg) dets Høyde. 127.
Carpatiske Bierge i Ungern. Astronomiske Observationer af Frölich med Livs Fare, de beskrives som merkværdige. 118.
Catalogus over Ild-Bierge, dertil gives Anviisning. 106.
Catolske, hvi i Protestantiske Lande ey aldeles taales 229. Masii controvers med Sam. Andrea, af reformeert Religion. 230.
Clavius ꝛc. Forsøg at finde Atmosphærens Høyde ved hielp af Tusmørket. 115.
Causa damni avertendi, quod sit potior, quam lucri faciendi, gielder i borgerlige Love. 152.
Cheribon, Jordskielv styrtet et stort Bierg i Floden, saa at Vandets Reisning ødelagde Dorper, Riis og Kaffee-Plantager. 102.
Colonier af Fremmede i Danmark 197. sqq. Cimbrien i. e. Jylland og Holsteen, vid. Tacitus, og bleven ham bekiendt ved deres Indbyggeres Udreise og Streifen 198. Kong Christian IV. Magt af Fremmede mod Sverrig. 202. 221. 222. sq.
Cometer ey at være Aarsag eller guddommelige Tegn paa ulykkelige Hændelser 133. eller tiene Hedninger til Beviis paa Guds Forsyn som Forvarseler ib.
Constantinopel, heftig Jordskielv. 102.
Craig (Joh.) skarpsindig Skotsk matematicus, hans principium. 163.
Creature bortskylles og folk flygte til Biergene i Island 190. Creature blive galne ved Ilden af Bierge, løbe 20 Mile bort 195.
Christian I. Konge i D. S. N. 340. 341. 342. 437. 506.
= = = II. Konge i D. S. N. 269. 310. 311. 392. 394. 395. 409. 411. 473. 474. 506. 509. 511. 513. Borger-Standen kier, af Adelen forhadt 208. Compagnie og Hysken-Stræde i Kiøbenhavn, hvorfra deres Navne ib.
= = = III. Konge i D. og N. 414. 456. 457. 477. 513. 525.
= = = III. K. i Danmark. Forskriver B. Jon Aresen til Kiøbenhavn 7. giver Biskopen og Geistligheden i Skalh. Stift beskiærmelse-Brev mod samme 18. 19. erklærer ham fredløs 21. assetter ham med Befaling, at udvælge en anden Biskop i hans Sted 38. befaler at gribe ham 63. indsætter Hr. Oluf Hialtesen igien i Laufaas Kald 82. giør samme til Biskop paa Holum 83. føyer Anstalt, samt udreeder Krigs-Skibe og Folk, til at angribe Biskop Aresen 83. 86. tilskriver de beste Mænd i Island at hielpe de Danske mod ham 87. som og alle Indbyggere i Holum Stift, at slaae sig fra hans Partie 88. 89.
= = = IV. K. i D. og N. 429. 438. 477. 525.
Christian Skriver Amtm. Fuldmægtig i Island 12. giver sin betænkning over B. Jon Aresens Forliig med B. Morten 44. 45. holder Ting, og lader Dom gaae over den fangne Biskop Aresen og hans Sønner i Snoksdal 67-69. anklager samme paa Skalhollt, paa H. M. vegne 70-72. undslaaer sig for at holde dem i Forvaring 72. men samtykker i at lade dem aflive. ibid. og bliver derfor selv 14de ihielslagen. 78. 79.
Christiansand fornummet Jordskielv 103.
Christopher (Kong) af Bayern K. i D. S. N. 339. 340. 341. 342. 345. 396. hans Svenske Lov 294. hans Gemal Euphemias, hendens Føde-sted endnu i Tvil. Som Arve Prinds til Danmark, kaldes han og Hertug til Hal-

land og Samsøe 180. conf. 527. i førstninningen en urolig Regiering 547.
Cimbrernes Metaller. 462. 463.
Crusta terræ menes at være haardere i Norge og Sverrig end i andre Lande 109.

D.

Dalekarle 356. 395.
Dale-Marcus handler ilde med den fangne Biskop Aresen, og straffes derfor af Dade 66.
Damp (blaa) som en Pyramide stiger i Luften, brænder og syder 105.
Danmark fordum rig paa Guld. 277. 278.
" " Metaller og Mineralier 450.
" " dets Grændse ved Eydern eller Sønder Jylland, foranlediget Colonier at være indkomne 198. Seculo XI. begyndte de Danske en fredeligere leve-Maade 199. Dannevirke forsynes med Muur af K. Valdemar I. Aarsagen dertil ib.
Danske Kongers Slægte Bog (Lyskander) 170.
Dlugoſſus, Polsk Histor. Skriver (nota) 179.
Dorothea Dron. i D. S. N. 340. 341.
Dronninger i Danmark, fra hvad Tiid deres Følge med Vished vides 171. cf. 527.
Dydens-Vey giør oplyst Forstand, forbedrer Villien. Dens Natur 135. 139.
Dydig, den ey just at kaldes, som ey begaaer grove Synder 136.
Dynger Steen styrter strømmevis ned 185. Sødvelagtig Dynd af opløst Aske, fylder Bekke og Kilder 195.
Dybe-Vandet, ved Christianſand, flødt ind over Landet med heftig brusen, formenes ved Jordskielv. 103.

E.

Edict (Nantiske) ophæves af Kong Ludvig XIV. 215.
Einersdatter (Gudrun) Dade Gudm. Husfru II. beder hos Biskop Aresen for sin fangne Broder, Morten, skiønt forgiæves 24.
Einersen (Gisser) Biskop paa Skalholt hans Ansøelse 2. Advarsels-Brev til Dade Gudmundsen 12. 13. hans Been opgraves af Biskop Aresen 49.
Einersen (Morten) udnævnes til Biskop paa Skalholt 5. hans Levnets Løb 5. 6. reyser til Danmark, stadfæstes af Kongen i sin Værdighed, forpligter sig til at rette sig efter Ordinantzen, undervises, overhøres og indvies til Biskop 14-17. udvirker hos Kongen beskiærmelse Brev for sig og Geistligheden i Skalh. Stift 17-19. tager Dom over Biskop Aresens voldsomme Opførsel i Stiftet 19. 20. 59. fanges af B. Aresens Sønner 22. 23. undløber af Fængselet men fanges igien 43. kommer i noget taaleligere Fængsel hos B. Aresens Søn Jon, paa Modrefell 44. afstaaer til ham Biarne Næs 45. føres af Biskop Aresen til Skalholt og bruges som et Middel til at tvinge Biskopegaarden til Overgivelse 48. 49. efterlades af ham paa Skalholt som Fuldmægtig til videre 50. faaer Vidnesbyrd fra Professorerne i Kiøbenhavn 55. føres for Cantzleren af Biskop Aresen, skiønt forgiæves 59-62. tilbyder sig at forvare den fangne Are Jonsson, 69 70. men samtykker dog siden i, at han med de andre skulde rættes 73.
Einersen (Peder) Biskop Mortens Broder, hielper til at forsvare Skalh. Biskopegaard mod Biskop Jon 9. føres af Biskop Jon 60.
Elve (tvende) udbrudt i Island. 189.
Engelske Metaller 465. 488. 493. 494. 496.
Erik (Kong) Menved, anden gang uenig med sin Broder Christoph. II. p. 180.
" " af Pommern, K. i D. S. N. 330. 334. 337. 337. 338. 473. 497. Lader Vendiske Herremænd faae Boepæl i Danmark 220. lige som Bayerske Adelige under Kong Christoph. Bavaro ib.
" " Christopher IIdens Søn og Med-Regent, hans Ægteskab 527. sqq.
Estlandske Bergverker 262. 266.
Estritsen (Kong Svend) fra hans Tiid haves Følgen af Danske Dronninger 171.
Euphemias (Dronning Danmark) hendes Herkomst 169. 175. Hun var Kong Valdemar Afterdags Moder. Hendes Stam-Tavle 179. Forældre 180. cf. 183. Middel-Alders Histor. Skriv. at fortælle Eventyrer, men ey Ting eller Omstændigheder af Betydenhed.
Experimenter med Is i Flasker 573. Cyrilli refuteret af Mairan 575. Experiment af Fahrenheit med Vand i Glas Kugle, hvoraf Luften udpumpet 577. af Mairan 578.

Exu-

Exulanter (Bøhmiske) faae Boepæl i Kiøge 215.
Eyolfsen (Sigmunder) udvalgt Biskop til Skalholt 24.

F.

Fahrenheit (obſervation) Glas-Kugle halv med Vand, ſigilleret hermetice, efter at Luften var frataget, ey at fryſe 577.
Falſter (Jens) ihielſlagen 352.
Faluns-Kaabber-Gruver 289. 290. 291. 292. 306. 318 319.
Farve-Jorde i Jylland 452. 455.
Femmunds-Søe i Trundhiems-Stift, 12 Mile lang 105.
Finlandſke Bergverker 267.
Finnerne om først har optaget Salberget 272. 307. 311. 394.
Forſtanden, ligesom Øyet, ſiges ſee alt andet, men ey ſig ſelv. 130.
Fortegnelſe kand haves over Ild-Bierge, hvor, viſes 106.
Flammer og Ild af Katlegiaa Bierg, giør Lyſt 191. Sort Sand-Fog falder paa Skib fra Island 192.
Franſke Coloniſter i Dannmark 197. ſqq. anledning dertil 199. Skotſke Familier 202. in nota. Fabriqver drage Fremmede ind 205. Haandværks Folk 206.
Freybergſke Berg-Ret. 265.
Friderik II. Kong i D. og N. 406. 414. 416. 417. 424. 426. 427. 428. 466.
" " III. K. i D. og N. 430. 432.
" " V. Omhu for Mineraliers Opdagelſe 452.
Friis (Johan) Cantzler 58-62.
Frölich paa et høit Bierg i Ungern ſkudt Flint af paa adſkillige Høyde, med ſær Virkning 119. Biergets Top een Miil fra Foden, hvor reſpirationen dog ey falder Frölich beſværlig ib.
Frygt, naar faaer Overhaand, giver Overtroe Fortrin for Atheiſterie 134.
" " for Smerte, meener Bayle, at formaae mindre, end lyſt til Got 136. begge Satſer at taale Indſkrænkning ib. ſqq. ſin Fuldkommenhed at befordre, og Ufuldkommenhed at afværge er enhver indprændet af Skaberen 144. Ubehagelig Følelſe giør frygt og afſkye for Ont ib. Frygt for et ſtørre Onde formaaer mere, end Begierlighed til et mindre Gode 147. Regel i Stats-Kunſten 154. Frygt er Roed til det meſte Gode i Verden 165. og af Gud ſat til Gierde om os ib.
Fuggerſke Familie føre Kaabber ind 469.
Fyenſke Mineralier 456.

G.

Garpeberg i Sverige 282. 283. 284. 290. 303. 320. 329. 369. 370.
Gebhardt Efterretning, om Brandenb. Margrev- og Churfyrſters Slægt-Regiſter i gamle Tider 171.
Glæde, Kierlighed til ſamme, at formaae mere hos Menniſker, end Had til Smerte, Bayles Meening 133.
Gemytter (tverſindede) i alle Ting med Gud og ſig ſelv misfornøyede 149.
Genealogia Regum & Principum Danor. chriſtianorum (nota) 169.
Geometriſk Inſtrument, at maale Ting, ſom ey kand naaes, men ſigtes til 114.
Gert (Grev) af Holſteen 170. Svoger til Kong Erik 527. hans Søſter, hendes Perſon og Tildragelſer ib. Fader og Slægtſkab, Vaaben ꝛc. 528 ſq. Tviſtighed Ao. 1321. i Læn-Sag, og Dom ved Voldgifts-Mand, Herren af Meklenborg, Henrik Løve. Hun er Enke i 8 Aar, bliver Dronning i Dannmark 547. Medgift ti tuſinde Mark lødig Sølv 549. cf. 564. Hun forſkydes 552.
Gevær, ſ. Krigs-Vaaben.
Gierninger (Moraliſke) deres Følger, af fornøden Sammenhæng, efter Skaberens viiſe Indretning 136.
Giøe (Mogens) treflig Patriot for Kirken og Staten 208.
Giſleſen, Biørn, Vicarius i Holum Stift efter Biſkop Jon Areſen 81.
Goslarſke Berg-Privilegier 248.
Got, Lyſt dertil, om formaaer mere, end Afſkye for Ont? 134.
Gothinerne et Tydſkt Folk 244. 281. 403.
Gud, i Følge af ſin Godhed, forundte ſine Skabninger de Fuldkomenheder og Lykſalig-

heder, som deres Natur, Tingenes Hensigt o. s. v. tillod 138. Hans Hoved-Hensigt er det Gode, som derfor har et stort Fortrin for det Onde. Det Gode at tiltage uden Maal og Ende 141. Dyd at kunde stige til høyere Grad end Ondskabs ib. Evigheden ey Grendse for det Godes Tiltagelse ib. For at nyde meget Got, lides noget Ont 142.

Gudmundsen, Dade, en anseelig Mand i Island. Hielper til at forsvare Skalholtts Bispegaard mod Biskop Jon 9. anfaldes og beskyldes af B. Jon, hvor vidt med rætte? 10-13. Opfordres af sammes Folk, men holder sig stille 27. faaer Kongelig befaling at gribe B. Jon 63. angribes af Bispen, men tager ham fangen paa Saudefell, og fører ham til Snoksdal 64-67. lader Dom gaae over ham og hans Sønner 67-69. tilbyder sig at have Are Jonssen i Forvaring 69. faaer befaling at lade paagribe Christian Skrivers Banemænd 79. 80. samt at hielpe de udsendte Danske Folk mod Biskop Jon. 87. 88.

Guld, kaldet Rinsk Malm 243. 487.
" " i mængde fordum i Norden 276. 277. 463. 464. 477. 478.
" " Miner i Finland 269. 312. i Lapland 272. i Sverige 312. 382. i Slesien 265. paa Helgeland 438. 440. 441. 445. ved Flensborg 447. 448. paa Bornholm 461.
" " Sand, i Fyen 456. i Tydskland 242.

Grader i mere og mindre Ont og Got 146. Ringe Grad af Got, kand ey antages at overgaae det største Onde 147.

Gram (Profes.) bestemmer ey nøye nok Bogislaf og K. Valdemars Forvandtskab 179.

Grathe (Kong Sveno) først Sachsiske Soldater til Danmark. Gerhardus Calvus 10000. fra Bremen ꝛc. p. 200.

Grav-Minde (K. Christoph. II.) samt Gemal og Børn 171.

Grevens-Feyde i Interregno efter K. Frid. I. 201. at hielpe K. Frid. II. mod Sverig, komme en Deel Tydske Grever til Danmark; Mange blive i Landet 202.

Grimsen (Erik) Præst, sendt af B. Jon Aresen til Skalholt 9.

Grund-Støtte til Loves-Myndighed og Kraft, er Følelse af Ont og Got 155.

H.

Hamborg og Bremen befæstes mod de Askmanners i. e. de Danskes Overfald 199.

Halldorsen (Sæmund) Abbed, reyser til Kiøbenhavn i B. Jons Ærende 8.

Hamborgske Kiøbmænd, deres Voldsomhed i Island 47.

Hamsforts Series Episcopor. 170. Hübners Tabeller tage Feyl. ib.

Handel fordum fra Norden paa fremmede Steder 284. 285. 287. 288. 381. 467. 488. 492.

Hans (Kong) i D. S. N. 347. 348 349. 363. 372 380. 408.

Hansestædernes Handel paa Norden 287. 467. 488. 492.

Harocko, 60 Stød Jordskielv paa een Dag 102.

Havets-Bund menes ey at giøres Jordskielv den Modstand, som det faste Land, i sær Bierg- og klipagtige Egne. 110.

Hedengrufva i Sverige 282.

Helgelands Metaller. 438.

Helsingeland om fordum havt Metaller 295.

Helsingør saaer tysk Kirke formedelst tyske Kiøbmænd 210.

Helgefelds-Kloster 51.

Hellig Aands Holmens Beslut 307. 314.

Heliodori (Sigismund.) see Haldorsen.

Hennings Theatr. geneal. (nota) 170.

Henricus auceps (Keyser) de Tydske befæste den Tiid deres Stæder med Ring-Muur 199.

Hensigter (Guds) med Ont og Got at foreenes 138. Det Onde befordrer det Gode; begge ududgiøre sammenløbende Linier i et Centro ib.

Hialtesen (Olaf) hans Opkomst, Bedrifter, og og sær Prædikener imod Papisterne, hvorfor hand tiltales af B. Jon 28-32. og endelig afsættes, bliver ilde medhandlet, reyser til Danmark, og fortæller Biskop Jons voldsomme opførsel 32. men indsættes igien i sit Kald af Kongen 82. og bliver tilsidst Biskop paa Holum. 81. 82.

Hiertet bør føle Sandheders Vigtighed 163.
" " og Hiernen i Pligters Hvelse ey stedse enige. 130.

Hire (la) Atmosphærens Høyde 115.

Historie (Skrivere) middel Alders dadles 169.

Hols-

Holsfiorden, ſtort Vand ved Chriſtiania 105.
Holſteenſke Grevers Pant i Kaabberberget. 322. 327.
" " Jernverker 435.
Hoſpithal (Hell. Geiſtes i Kiøbenhavn) af Kong Chriſtian III. trende af Skotſk Herkomſt ere deri perpetuerede (nota) 202.
Hrutar i. e. Vædbere, to ſpidſe Klipper i Island 186.
Hule, af Miles Dyb, ville giøre, Steen ey at ſynke til Bonds i den, men ſvæve in æquilibrio 114.
Huſaby Jernverker. 432.
Hydroſtatiſke Regler, at faſtſette Atmoſphærens Høyde 120.
Hvidſlen og Suuſen i Luften af Jordſkielv 185.
Haandfæſtning (Kong Friderich III.) ey at indføre fremmede Tropper 203.
Haandverks-Folk i Danmark. 206.

J.

Jarnbergland i Sverige 275. 282. 298. 306. 409.
Jern om først funden i Norden 297. 306.
" " til Landgilde 338. 342. 371. 407. 456. 457. 458. 459.
" " Avl, Jernberg, Jern-Erts, i Sverrig. 274. 275. 285. 298. 305. 315. 318. 319. 320. 343. 351. 377. 393. 432. 491. Halland 401. Blekingen 403. Skaane 407. 414. 430. 434. Holſteen 435. ved Aabenraa 449. i Jylland 453. 454. 455. 456. 458. paa Møen 453. i Norge 483. 484. 492. 499. 504. Island 498. 500. 502. 503.
" " Kloder 409. 411. 412. 417. 426. 456. 457. 459.
Ild af Bierg opkaſter Kiøkken Salt. 196.
Jernverker i Norge 491.
Jis, Lærdes Meening derom 569. de have tvende Hypotheſes. Beſvares 571. ſqq. Auctorum Navne i Materie om Jis.
Indici maris Inſula 285. 286.
Jordſkielv (merkværdig) i Norge, Liſabon ꝛc. 1 Nov. 1755. p. 101. ſq. 185. ſqq. i Conſtantinopel, Ægypten, Smyrna, Alexandria, Island; fra Hecla Sand og Støv falden paa Skib i Havet, el. fra et andet Ild-Bierg. Ild og brændende Luft menes ved underjord. Gange trængt ſig fra America til Island ꝛc. 103. 105. 107. 111.
Jordens Overflade er en faſtſat Grændſe for menniſkelige Sandſer 114.
Ild-Bierge, hvor Jorden er udhulet i mange 100 Aar. Betænkning derover 106. Aarſag 107. Virkning 108. 112.
Ild Kugle (Meteorom) 15. franſke Mile ſtor 120. cf. 192.
Indbyggere (Lands gamle) gavnligt eller ſkadeligt, Fremmede at nyde Deel i Landets Fordeele? 198. Hvoroed Indbyggernes Tal forøges og beſtyrkes 204. Hverving indbringer aarlig 600. Mand. 300. deraf blive i Landet. 16000. altſaa i nu værende Seculo. Deres Afkom 3. eller 4. Gange ſaa Tallrig. Rotten 217. 221. 222.
Indfald (de Slavers ꝛc.) i Danmark hindres 199. Jacobus de Walles, General i Chriſtiani II. Tid 201.
Indſigt (Menniſk.) tabes med Tiden 161.
Interregnum i Danmark efter Kong Chriſtoph. II. 219. efter Kong Friderich II. p. 201.
Jonſen (Giſle) ſætter ſig imod Abbed Sigurds Vall til Biſkop paa Skalh. 5. Bandſættes af Biſkop Jon 34-36. flyer til Danmark, og dømmes af Biſpens Sønner fra Ære og Embede 37. men foreſlaaes af Kongen til Biſkop paa Holum i Jon Areſens Sted. 37. 38.
Jonſen (Are) Biſkop Jon Areſens Søn var med at fange B. Morten 22. ſamt at dømme Hr. Giſle Jonſen fra Ære og Embede 37. holder B. Morten hos ſig i et meere taaleligt Fængſel 44. tager af Biſkop Morten Afſtaaelſe paa Biarne-Næs. 45. nedlægger ſit Lav-Mands-Embede, og hvorfor 49. 50. begaaer Voldſomhed imod den Kongel. befalings-Mand 61. fanges med ſin Fader paa Saudefell 66-67. og dømmes tillige med ham til at ſidde i Forvaring til næſte Lands-Ting 68-69. vil forraade Dade 70. føres fangen til Skalholt ibid. tilbydes Livet, om ſig ey vilde hevne, hvilket hand afſlaaer, og bliver derfor rættet 74. hans Sindelav ibid. begraves af hans Broder 80. dømmes ſom Lands Forræder paa Oddøre 94-97.
Jonſen (Biørn) B. Areſens anden Søn vilde hans Fader indſætte til Biſkop paa Skalh. 3. 9. var med at fange B. Morten 22. ſamt at dømme Giſle Jonſen fra Ære og Embede 37. fan-

fanges med sin Fader paa Saudefell 66 67. dømmes til at sidde i Forvaring til næste Lands-Ting 68-69. føres fangen til Skalh. 70. begierer at beholde Livet, men forgiæves, og bliver rættet 74. begraves af hans Broder 80. dømmes siden som Lands-Forrædder paa Oddøre 94-97.
Jonsen (Sigurd) B. Aresens tredie Søn 75. hans Sindelav 79. erklærer sin Fader og Brødre for Oprørere, men lader dem dog hæderlig begrave 80. udvælges til Biskop efter sin Fader Imen undskylder sig 81.
Island (Jordskielv) 11 Sept. 1755. p. 185. Jorden løftes Bølgevis op og ned. Buldr, Knagen, Røg, fiint Støv og Rift i Klippe 5. Favne dybt, een Fod breed ib. Steen-Skred med andre deris Virkninger 186. Ting-De-Syssel, 3 Bønder Gaarde omkastes. Ilds-Udbrydelse 188. 191. Vesten for Nord-Landet bevægeligere end mod Norden til Østen 188. Ild af Bierget Katlegiaa. Knal høres 25. Mile 192. Aske-Fog dreven 50. Mile bort. 194.
Islandsk Jern 498. 500. 502. 503.
Juul (Axel) sendt til Island mod B. Aresen. Medbringer en ny Biskop 83. hans Instrux og Erinde 86. tager Hyldnings Eed af Indbyg. Norden og Vesten 90-92. lader gaae Dom over B. Aresen og hans Sønner paa Oddøre 94-97.
Jyllands Mineralier og Metaller 452. 453. 454. 455. 456. 458.

K.

Katlegiaa (Isbierg-Kløfte) hvoraf Ild udbrød og tillige Vand 189. Kiede Isbierge og fielde ib.
Keplerus, om Tusmørke 116.
Kietubierg, steile og klipperige Strand-Bredde i Island 186. Krabla Bierg brændte for 30. Aar 188.
Kiøbenhavn faaer en tysk-Kirke. 213. og en reformeert af Dronning Charlot. Amalia. 215. sq.
Kirchbergs Meklenborske Krønike er omstændelig 174.
Kircherus opregner Ild Bierge 106.
Kirke see Grav-Minde.
" " Klokker fra Engelland 486.
Klipper i Norge strekke sig sommestieds ½ Miil i Lusten. Meenes stikke ligesaa dybt i Jorden. Bestaaer af Marmor, Flint og graa-Steen ib.
" " som Bygninger, og Is Stykker ved Vandstyrtning falder ud. Vandet udgior en stor Søe. Klipper og Jis giøre et nyt Næs ved Udløbet i Havet paa 40. Favne dyb 190. Skye eller Røg Støtte af Katlegiaa 191. Lue, Knal som høres 25. Mile. 192.
Knud (Kong) den store. Det XI. Seculi Begyndelse forandrer den barbariske Tiid i Danmark 206.
" " den VI. regierer mod Enden af XII. Seculo ibid.
Kober, om først fundet i Norden 297. 306.
" " af Helgeland 444. Jylland 453. 455.
Koberberg og Kober Gruver 273. sqq. see Jern.
" " i Finland 270. i Norge 492. 507. 508. 522.
" " Mølle ved Oldesso 437.
Kopervigen i Norge 483.
Koehler (Henrich) over Natur. Lov 153.
Krigsvaaben hvorfra fordum i Norden 279. 301. 462. 478. 486. 487. 492.
Kunst (Lovgivnings) 155. 165.
Kunstnere i Danmark. Haandverks Folk, Handel. Kiøbmandskab 206.
Kragii (nic.) Beretning om Norske første Solv-Verk 209.
Kratzenstein (Profess.) undersøgt Aske falden paa Skib under Færøe (nota) 92.
Kræfter at svare til Virkning. Philosophie Sats 159.
Kryger (Fabr.) og andre citeres om Jordskielv 109.

L.

Lag, i adskillige, deles Atmosphæren 128.
Land-Gilde Jern, i Skaane, Jylland see Jern.
Land-*milice* under Kong Friderich IV. 204.
Laplandske Bergverker 272.
Liflandske Bergverker 264.
Loppe-Jern 389. 390. 392.
Lauenborgske Historie, merkelig Tildragelse 529. cf. 560.
Læn-Historie (Schwartz) Pommerske og Rügenske (nota) 176. Tvistighed om Læn 533.

Longobardiske Læn-Rets Bog, Dom i Sagen ibid.
Leibnitzes Meening: Det Gode i Verden overgaaer det Onde. Antages fikkerst. Overeens med Guds viise Huusholdning 140.
Ligning mellem Jordskielv og Krud-Mine 108. sq.
" " med Lyn-Ild 112.
Lindesnæs, Brusen i Havet, see Jordskielv.
Lov (enhver) har motiv af Ont og Got, Belønning og Straf 149 sq. Love, for kostbare, hvor Lydighed allene ved Belønninger skulle tilkiøbes 150. Befalende og forbydende Love hvo Fortrin tilkommer 151. Leges imperfectæ 154. Love at forfatte ib. cf. 165.
Lovens Overtrædelse har neppe saa meget Ont i sig, som der er Got i dens fuldkomne Fyldestgiørelse 141.
Luft Partikler lade sig utrolig udviide. Virkning deraf 127.
" " (for tynd) kand Menniск. ey leve udi 114. for høyt, og for dybt har lige Virkning ib.
" " i Island, paa Biergene reen og stille, neden under Støv-Taage mod Sædvane 188. Mørknes ved Røg, Sand og Aske som falder 194. Lyn Ilds svare Virkning 195. 196.
Lutheri Reformation drager Fremmede til Danmark. Kongelig Anordning mod Misbrugen 211. 212.
Lyschanders Danske Kongers Slegte-Bog. 170.
Lysets-Straaler i Tusmørke, kommer i krum Linie til os ved megen refraction 116. dets Grad og quantitet at maale, ey opfunden 117. Varenius vil, Lysets-Straler refringeres een gang. Indvending derimod ib.

M.

Maccabæus (Joh.) underviiser B. Morten Einersen 15.
Mairan (dissertat. sur la glace) 570.
Malmberg i Sverrige 344. Norge 497. 507.
Malmøe, Ile paa Island 186.
Maleyske Kirke, Stad-Huus ꝛc. falder ved Jordskielv. Jhielslaaer mange 102.
Marcus see Dale-Marcus.
Margrethe Dron. i D. S. N. 326. 327. ꝛc.
Margrete, gift med Ludv. den Ældre, Churfyrst i Brandenb. 182.
Martini (Theodor.) B. Mortens Søn 23. skriver til Palladium om B. Aresens Opførsel og den Islandske Kirkes Tilstand 51-54.
Memoires (Cassini og Maraldi) 1705. angaaende Barometriske Observation. 126.
Menniske-Kundskabs Vigtighed, uhyklet, med mere flid at studeres, end skeer 129. Vanskelig til Gavns at faae 130.
Metal Arbeidere i Norge 478.
Metaller hvorfra fordum i Norden 263. 278. 280. 287. 301. 462. 464. 465. 467. 469. 475. 485-488. 492.
" " deres Navne (fremmede) 301. 302. 303.
" " deres Priis paa Island 503.
Meteoron 1676. observeret i Bologne af Profes. Montanari Hans Bog herom: Fiamma volanti. 120.
Meyer (Lybecsk Borge Mester) vil med Magt frie Kong. Christ. II. af Fængsel 201.
Middel at maale de høyeste Bierge, men ey Atmosphæren 113.
Middel (hvad) best opnaaer Straf-Hyemaal: Mistelse af Got, eller Trudsel med virkelig Ont 156.
Militair Etats Indretning af Kong Christ. V. 203.
Mistur, Støv-Taage 186. Myrdals, Øefields, Øresields-Jøkel, 3de Jisbierge 189. Mørke i nogle dage ved Røg, Sand og Aske af Luften 194. Hævelse i Tand-Kiødet, svage Øyne og smertefulde Følger deraf 195.
Moral, theoretisk og Practisk 130. i moralske Videnskaber tages let feyl 132.
Mothe le Vayer (la) Betænkning, om Liv igien at begynde for fra 140.
Mule (Laurids) Befalings-Mand over Island 51. beskyldes af B. Aresen 59. 60. 61. Befales at gribe samme 63.
" " hans Brev til K. Christ. III. 509.
Moenske Mineralier 452. 453.
Mønten i Danmark 330. 381. 472-475. Norge 479-481. 486. Sverige 274. 345. 360. 379. 381. 387. 390. 392. 397. 472.
Mummer-Guld paa Helgeland 439. 441. 444. 445.
Muschenbroek om Jis 570. mener, noget søyer sig til Vandet for at frembringe Jis 573. 581. Experiment med Thermometro 574.

Myre-Jern 297.298.305.404.431.454.499.501.502.504.525.

N.

Narfo Abbed paa Helgefeld 51.

Nation (femte eller siette Deel af den danske) eyfret gammel, men lige nyttig. 199.

Natur (Menniskets) begierer i en vis Mening lutter Got. Givet Vaaben, Menniſker at giøre hinanden Ont. Uret hos Herre eller Ligemand, at paaføre Lidelſes Ont, uden for at afværge noget moralſk 139. ſq. Natur ſynes ey kunde modtage ſaa meget Ont ſom Got. 141. dens Virknings rette Aarſag udfindes vanſkeligen 567. Behøver ey mange Ting, naar noget ſkal frembringes. Phyſici tage derover let Feyl, da den er ſimpel. 568.

Nieuventyt opregner Ild Bierge 106.

Nonius og andre ſøgt Atmoſphærens Høyde ved hielp af Tusmørket 115.

Norden i gammel Tiid, vagina Gentium 198.

Noreberge Lag i Sverrig 315.319.321.324.336-341.347.352.376.377.396.

Norge fornummet Jordſkielv 103. anſees ſom eet Bierg 109. Aarſag, hvi Jordſkielv der ey føles ib.

Norſke Bergværker, ſee Bergværker.

" " Sølvverk 290.

" " deres Jern-Handel med Svenſke 489.

" " Jern og Kaabbers Godhed 492.

Nød-Værge, Nød-Ret, ſtor Medhold 152.

Naadens Midlers Fornødenhed, at forbedre Villien. At tvinge den. Exempel: at tvinge et Tal af 12, dertil behøves en Kraft af 13. p. 161. ſq.

O.

Obſervatores i Island 185.194.

Obſervation af Fahrenheit 577.

Obſervationer af Philoſophis angaaende Tusmørket 116.

Obſervation i America 123.

- - - Caſſini og Maraldi Barometriſke 126.

Oddøre-Dom 94-97.

Ogmund Biſkop paa Skalholt 6. ſammenlignes med B. Areſen 77.78.

Oldeſloiſke Kaabber-Mølle og Smelte-Hytte. 437.

Ondes (det) eller Godes Fortrin underſøges 137. Siels og Legems phyſiſk og Moralſk Onde, eius 138. mindſte Smerte, er noget virkelig Ont. Det Gode og Ondes Sammenhæng. Den beſte Verden ib. Det Onde uviſt, det Gode viſſere. Er det første nærværende, men det ſidſte langt borte, virker ſterk hos Menniſker. Ont uden Følelſe, er intet Ont 148.

Oplysnings-Grad, paa den beroer forſtandens Herredømme over Villien 161.

Osmund, Svenſkt Jern 331.333.371.377.390.417.467-469.490.500.

Otte (Herlug) af Stetin, hielper Margreve Valdemar af Brandenborg 180.

Oxe-Jern i Sverige 490.

P.

Palladius holder Liig-Prædik. over Sæm. Halldorſen p. 8. overhører og indvier Morten Einerſen til Biſkop, giver ham Vinesbyrd 15-17. ſkriver til B. Areſen, at befordre Reformationen i Island 38-43. og ſiden ſkriv. mod ſamme Biſkop til Geiſtligheden i Holum Stift 97.98. ſaa og i Skalholt Stift 99.100.

Pantgartener (Bartol.) Bergmeſter 511.

Pasbaqvale, i Aſien, Jordſkielv løftet Kirken, men igien nedſat 102.

Patriot ey at ſee ſuurt paa fremmed Rabøe, fordi han er fremmed 225.

Peder Svenne, hvo fordum kaldtes 207.

Paulſen (Alexius) Abbed i Vedøe 50.

- - - (Thorlef) Lav Mand 49.50.

Penge ſpares ved Recruters Indkomſt i Danmark (nota) 204.

Penſées diverſes (Bayles) citeres 133.

Pichin-

Pichincha (Bierg i America) det høyeste hvor Observationer ere giorte. Barometrum synker der 15 Fod 11 Lin. p. 121. Dets Høyde 127.

Philippa Dron. i D. S. N. 337.

Philosophie tiltaget ved Bayles Paradoxer. Tiener mod Guddommens fiender. 132.

- - - om Ild-Bierge er skreven, før de ældste Tider at have allerede brændt mange 1000 Aar 106.

- - - fordum kaldet Willien: Sielens Kraft til det gode 139.

Physicus forvirres let, ved at Jordkloden og dens Luft-Kreds paa utallige Maader samles, blandes og virker 567.

Physiske Onde (det) betragtes som Gierde mod det Moralske Onde 139.

Pimsteen-Hagel i 7 Dage 190.

Pinnenbergsk Sølv Mine 438.

Planet vides ey, naar begynder at kunde sees. Nogle antage en større, andre en mindre Dybde 117.

Pligter (et Menniskes medfødte) indtage, overtale og kiendes for Sandheder 130.

- - - naar stride mod hinanden, hvo Fortrin tilkommer 152 Uasgiort, om Forskiel er rigtig paa fuldkomne og ufuldkommne Pligter 153.

Pommerske Hertugers Slægt-Register, hvorhen hører Dron. Euphemias af Danmark 175.

- - - Bergverker 265. 266. 436.

Pontanus, Hvitfeldt, Mursius feyle i Dron. Euphemias Slægtskab 170.

Pontoppidan (E.) Colonier af Fremmede i Danmark 197. sqq.

Præster (viede) af B. Aresen paa Skalholt 49.

Preussiske Bergverker 263. 264.

Professores i Kiøbenhavn give Morten Einersen Vidnesbyrd 55.

Progressio harmonica, Traktat, af Prof. P. Horrebow 122. 127.

Proportion mellem Misgierning og Straf. 156.

Principium compensationis, Grev Gustav Bondes Sats i sin *statera universali*. Ort og Got derved at gaae lige op mod hinanden 140.

Psalme, hvorvidt befordret Lutherst Lærdom 30.

Q.

Qvægsølv i Barometre staaer 28 franske Fod høyere end efter hydrostatiske Regler burde; og skeer ved Luftens Tyngde 114.

- - - og fluida parallel med Jordens Overflade naar de kommes i Kar 120.

- - - synker 12. Tom 1 Lin. lavere paa Pichincha Bierg end ved Havets Vaterpas 121.

- - - i Thermometro bedre end spiritus vini. 575. sq.

R.

Recruter, i dette Seculo 16000. af dem bleven i Danmark 205.

Reformeerte s. Resenius.

Regent, som Logiver nøye at studere Undersaatters Natur, Begierlighed, Haab, Frygt, Sindelav o. s. v. 165.

Register (Slægt) see 170. 171. sq.

Relation om Jordskielv paa Batavia 1754. p. 101.

Religions Forfølgelse ꝛc. draget Fremmede til Danmark 199.

Resenius (Dr. Joh.) Biskop, sammenkalder Folk af fremmed Religion i Frue-Kirke 214. Reformeerte Familier i Kiøbenhavn. p. 216.

Ringeriget ved Christiania, har et stort Vand, Holsfiorden kaldet. 105.

Rød Kride af Sliestrømmen 449.

Røraas-Kaabber Verk i Norge. En Mine af eet Pund Krud, bevæget hele Bierget, og kastet Folk til Jorden, som vare nær ved. p. 108.

Russiske Guldstykker. 278.

S.

Salbergs Sølv-gruver i Sverige 272. 289. 291. 307. 310. 311. 372. 376. 379. 381. 384. 385. 387. 394.

Saltverk i Halland 402.

Sammenligning mellem Villiens Tilbøyelighæder har ſin Nytte 131.

Samvittighed for ſvag at holde Folk paa Dydens-Vey 136.

Segel forbrændes af blaa Damp paa Vandet. 105.

Semingſen (Olaf) berøves B. Areſens Brev af af Dade 11.

Seneca om Ild-Bierge 106. hans Betænkning 112.

Sigurd, Abbed i Thykkebæ, udvalgt Biſkop paa Skalholt 5. hans forretninger i Kiøbenhavn 33.

Siæland, fordum riig paa Guld 277. 464. Om har givet Jern 459.

Siælandſke Mineralier 452.

Sind (fortrædeligt) foreſtiller ſig lutter Ont 149. Bruger Forſtørrelſes-Glas at ſee det Onde. Betragter derimod det Gode med kaalſindige og blotte Øyne ib.

Skagen, Forbierg i Iſland 186. Skove indtil Toppen ſkiules af forbrændt Grus, Aſke og Pimſteen 195. Steen af 14 og et halv Pund føres 4 Mile bort i Luften. Kiøkken Salt opkaſter Ilden af Bierg 196. Bevægelſe i Havet 110. Skud og Torden at maale hvor langt er borte 114. at vide Skyernes Afſtand fra Jorden, hielper ey meget til at udfinde Atmoſphærens Høyde 115. Tusmørket ligeſaa lidet. Til Tusmørket er Solens Straaler ey eene Aarſag, men og Atmoſphæra ſolaris 116. Soel-Straaler brekkes mange gange, førend de naae Jorden 117.

Skaanſke Bergverker 400. 405. 433. 451.

Skibs Bygning, dertil fordum brugt Jern. 477. 478.

Slange (vita Chriſt IV.) K. Ludv. XIII. Tiid. Folk under Montgomerie anførſel, fra Frankriig 102.

Slentz (Junker) Navn, hvoraf kommen 201.

Slavernes Metaller 463.

Sleſiſke Bergverker 265. 287.

Slesvigſke Metaller 446.

Slieſtrømmen opkaſter rød Kride 449.

Solon, Straf og Belønning at vedligeholde Republiqven.

Sorøe (Kirke) Kong Chriſtoph. II. Gemal og Børn, deres Grav Minde 171.

Sølv i Mængde fordum i Norden 276. 278. 477.

Sølvberges-Ordning i Sverrige 346. 397.

Sølv-Erts og Miner, i Sverige 274. 307. 310. 337. 343. 345. 349. 351. 357. 358. 361. 370. 373. 375. 379. 381. 387. 392. 393. 397. 473. i Halland 400 Pinnenberg 438. paa Helgeland 438. ved Flensborg 447. 448.

Sølv-Sand, ved Flensborg 449. i Fyen. 456.

Speculum Regale, et gammelt Norſkt Skrift p. 498

Sprog beriiges ved fremmede Ord. Ved Bogſtaver og Endelſer kand de forandres. 230. Exempel derpaa 321. Krigs-Mænds-Sprog fornærmer det Danſke Sprog ib.

Sprøyte, Vandet ſtiger i den 32 Fod høyere, end uden for 120.

Statera univerſalis (Grev Guſtav Bondes) Ont og Got at veye lige i Verden, ex principiis compenſationis 140.

Stavanger, ſee Jordſkielv.

Staalberge i Sverige 315. 325. 337. 395.

Steenknl, i Skaane 427. 433. paa Bornholm 452.

Stigſen (Otto) ſendt af K. C. 3. til at bringe Skalholt Stift i Rolighed 84. 86. tager Hyldnings Eed af Indbyggerne 93.

Stoici: alle Synder ere lige. Hvad Sandſerne anſee for got, er det ſtore Hiul ib.

Straf uden Ont, er ingen Straf 154.

Strandet Gods 469. 471.

Stürmius, Schöttus om Ild Bierge 106.

Svenſke Bergfolk i Norge 507. 508.

Sven-

Svenſke Bergverker 273. 497.
- - - deres Jern handel med Norſke 489. 490.
Sverrig fordum riig paa Guld og Sølv 276.
Sverriges Handel fordum 284. 287.
Sylvius Boccone Lærde Efterretning om Jordſkielv i Sicilien 1693. p. 107 108. 110.
Synder (viſſe) mere i ſprang end andre. Bayles Mening 134 ſcil. viſſe Synder at anſees ſaa ſmaa, at de ey kand lignes mod større eller Himmel-raabende. it. Friſkiellen at komme af deres større eller mindre Fornøyelſe.

T.

Tab. Sorana (nota) 173.
Tale ret at forſtaae, behøves Kundſkab om den Talendes Hensigt. 133.
Tavle over Barometri Høyde. De høyeſte Bierges Høyde forud udregnet af Profeſ. P. Horrebow. 123. 124.
Taage (Støv) og Jordbrand pleye følge Jordſkielv 188. Trangbryſtighed af Svovel Dunſter 195.
Taarn (runde) Qvægſølv 1. til 2. Linier lavere, end nedre i Byen.
Tellemarkens Jern 483. 484.
Tempel, Sophiæ, i Conſtantinopel, Seraillet og nogle 1000 Huſe Jordſkielv ruineret. it. ſtor Skade i Smyrna, Alexandria, gandſke Egyptен, ſær Cairo 102.
Theatrum geneal. *Henning.* 170.
Theodicee (Leibnitz) bringer Bayle til høyere Begreb om Guds Magt og Viisdom end tilforn 132. hans Tvilraadighed haft ſin Nytte 133.
Thermometrum med Spiritu vini, ey efterretlig 575.
Thorbenſen (Germund) Commend. paa Skibet David, tager med Otte Stigſen Indbyggerne i Eed. 93.
Thorum paa Grund, B. Areſens Daatter, hendes Sindelav 75. hvorvidt har haft Deel i Chriſtian Skrives Drab. 79.
Tiberii (Keyſer) Tiid, 12 Stæder paa engang af Jorden opſlugt. 111.
Tiger-Dyr, tamme i Jylland, bringer deres Herre Vildt hiem 202.
Ting, to i Verden ey lige 146.
- - - de fleſte nu unnſelige, ſom Forfædres Tarvelighed ey behøvede 205.
Tobak Plantning i Danmark 217.
Tott (Aage Anderſen) 408. 409. 411. 412. 413. 511.
Torden og Skud kand maales hvor langt borte 114.
Trolle (Guſtav) drager ſom en Bergmand i Norge 522.
Trundſen (Chriſtopher) beſtikket Amiral til Island mod Biſkop Areſen 83. 89. hans Inſtrux 86. Hyldnings Eed af Indbyggerne for Norden og Veſten 90-92. lader Dom gaae paa Oddøre over B. Areſen. 94-97.
Tusmørkets Aarſag. Phoenomina ved Solens op og Nedgang 116.
Tvangs Ret, at ſøge Skade afverget og erſtattet, har Fortrin for andre naturlige Rettigheder 154.
Tydſke Bergfolk komme til Norge 511. 512.
- - - Berg-Ord i Sverige og Norge 303-493.
- - - Coloniſter i Danmark 197. De Tyſkes Privilegier indſkrænkes af Kong Valdemar atterdag ib. ſq.

U.

Valdemar Atterdag, ſtor og klog Konge i Danmark 169. cf. 200. hans Slægtſkab med det Volgaſtiſke Huus 179.
Valkendorfs (Erik) Brev til Chriſt. II. 507.
Vand opkaſtet af Jorden ved Jordſkielv, ſom af en Fontaine 102.
Vand ſmeltes i Isbierge, ſtrømme ud, ſom Elve og Floder 189.
- - - dets Heede dependerer af Luftens Tyngde. Jo tyngere Luft, jo hedere Vand ved Kaagning 567.
- - - hvidt ſom Melk, med mineraliſk Smag p. 103.

Varder fordum i Sverig og Norge 296.

Varenius ꝛc. Fortegnelse paa Jld-Bierge. p. 106.

- - - om Atmosphærens Høyde 115. 117.

Vastov, Slægt-Register over Christne Konger i Danmark, ender med K. Christ III. 169.

Vanvittighed (moralsk) den skadeligste og største. Den moralske Deel af et Menneske, kiender det selv mindst 130.

Vedel (Grev) kommer til Danmark 204.

Velfærdt (Menniskl.) ey at ankomme paa en Slump, i at fastsette Straf. 156.

Vender fordrives af de Tydske 206.

Verden, om meest har Got eller Ont? 140. Den altsaa deeles i to store Dele: Ont og Got 144.

Vessuvius, Tromboli, Hekla paa een Tiid i Brand. 107.

Vestphalen (Geh. R.) monum. Rostokske Grif i Vaaben (nota) 174.

Veyr (mildt og varmt) i Nov. Dec Janv. Febr. foraarsaget af underjordiske effluviis 112.

Udvandringer, i de ældste Tider fra Danmark 198.

Vitriol-Verk i Jylland 454. 455.

Victoria, Casteel i Asien bevæges, som en Vugge ved Jordskielv 101.

Villien hvorfra sin Kraft, hvad der regierer den. Dens Mørke 130. Bayle: Forstand og Villie ey bedre hos Afguds-Dyrkere end Atheister. Hos begge er urigtig 133. 160. sq.

Vittellio og andre, ved Tusmørket sagt Atmosphæræ Høyde 115.

Vitzlaf III. Fyrste af Rügen, hans Testamente til Opslo i Norge oprettet. Efterginer Prinds Christopher en ansеelig Gield 183. De egentlige Ord 184.

Vold og Skade af Hielpe Tropper i Danmark 203.

Ungdommens Reyser, hvad Nytten burde være 228.

Corrigenda.

pag. 254. lin. 12. læs *noſtrorum*. l. 19. *ſtatim*.
p. 261. l. 7. *neceſſariis*. l. 20. Meyſſen dat.
p. 263. l. 9. læs IX. *Seculo*.
p. 264. l. 8. i det første staaer.
p. 272. l. 25. læs Sverige.
p. 286. l. ult. *Caſſiodori*.
p. 301. l. ult. *utique* for *utque*.
p. 309. l. 15. blev for bleven.
p. 324. in Nota. læs (h) (i) for (g) (h).
p. 399. l. 7. *monaſterio*.
p. 402. l. 8. *ſpecialem*.
p. 433. l. 27. *realt* for *relat*.
p. 438. ikke 458.
p. 455. l. 27. Brundrødt.
p. 473. l. 19. Par for paa.
p. 500. l. 11. læs *liggr* for *ligge*.
p. 524. l. 9. ligge for lige.